

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**SÜNNET SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA
BİREYSEL VE TOPLUMSAL ŞİDDET**

Doktora Tezi

İsa ONAY

Danışman
Doç. Dr. Salih KESGİN

Samsun, 2019

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

SÜNNET SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA
BİREYSEL VE TOPLUMSAL ŞİDDET

Doktora Tezi

İsa ONAY

Danışman

Doç. Dr. Salih KESGİN

Samsun, 2019

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Doktora Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

18 /02/ 2019

İsa ONAY

TEZ KABUL VE ONAYI

İsa ONAY tarafından hazırlanan (**SÜNNET SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA BİREYSEL VE TOPLUMSAL ŞİDDET**) başlıklı bu çalışma, 18.02.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi/Sanatta Yeterlik Çalışması olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan: Prof. Dr. ERKAN PERŞEMBE

_____

Üye: Prof. Dr. KADİR GÜRLER

_____

Üye: Prof. Dr. MUSTAFA TEKİN

_____

Üye: Doç. Dr. HÜSEYİN AKGÜN

_____

Üye: Doç. Dr. SALİH KESGİN (Danışman)

_____

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

/____/2019

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Bozkurt KOÇ

ÖZET
SÜNNET SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA
BİREYSEL VE TOPLUMSAL ŞİDDET

İsa ONAY

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora, Şubat/2019

Danışman: Doç. Dr. Salih KESGİN

Kişi ya da grupların birbirlerine üstünlük, hâkimiyet sağlama çabalarının sonucu şiddeti doğurmaktadır. Bu durumun daha çok siyasi, ekonomik, dini nedenler bağlamında yoğunlaştığı görülmektedir. Çünkü grupların kendini tanımlaması siyaset, din, coğrafya, etnik kimlik, cinsiyet, sosyo-ekonomik durumlar üzerinden yapılmaktadır. Özellikle son zamanlarda şiddet olgusu din, mezhep, coğrafya, milliyet, renk farkı gözetmeksizin bütün insanlığı kuşatan bir sorun haline gelmiştir.

Bu çalışma, giriş ve sonuç kısımları hariç üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, sosyoloji ve hadis verileri bağlamında kavramsal olarak şiddeti ve sünnet sosyolojisi kavramını ele almaktadır. İkinci bölüm, şiddetin hadis literatüründe nasıl ele alındığına yöneliktir. Üçüncü bölüm ise, toplumsal şiddet karşısında Hz. Peygamber'in örneğinden istifade etmenin ilkesel tespitlerini ve toplumsal birlikteliğe zarar verecek unsurlardan hareketle İslam'ın oluşturmayı hedeflediği toplumsal yapının esaslarına işaretle şiddeti ele almaktadır. Sonuç bölümünde ise toplumsal hayatta ihtilafların kaçınılmaz olduğu bununla birlikte sünnet sosyolojisi dikkate alınarak şiddeti kontrol edebilmenin esaslarına dair değerlendirmeler yer almaktadır.

Anahtar Sözcükler: Hadis, Sünnet, Sünnet Sosyolojisi, Şiddet

ABSTRACT
INDIVIDUAL AND SOCIAL VIOLENCE
IN THE CONTEXT OF THE SOCIOLOGY OF SUNNAH

İsa ONAY

Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences
Department of Basic Islamic Sciences, PhD., February/2019
Advisor: Assoc. Prof. Dr. Salih KESGIN

The result of attempts by people or groups to achieve superiority and dominance gives rise to violence. This situation is more concentrated in the context of political, economic and religious reasons. Because groups define themselves through politics, religion, geography, ethnic identity, gender, socio-economic conditions. Especially in recent times, the phenomenon of violence has become a problem that encompasses all humanity regardless of religion, sect, geography, nationality and color.

This study consists of three parts except the introduction and conclusion parts.

In the first chapter, the concept of violence and the sociology of sunnah are examined in the context of sociology and hadith data.

The second section focuses on how violence is handled in the hadith literature.

In the third chapter, in the face of social violence, the determination of benefiting from the example of Prophet Muhammad (pbuh) was made as principle. In addition, violence was dealt with in the context of the social structure that Islam aims to create, based on elements that could harm social cohesion.

In the conclusion section, there are assessments about the inevitability of conflicts in social life and the principles of controlling violence considering the sociology of sunnah.

Keywords: Hadith, Sunnah, The Sociology of Sunnah, Violence.

ÖN SÖZ

İnsanlık tarihi incelendiğinde şiddet, hak gaspı, ayrımcılık, savaş ve katliamların olmadığı bir zaman dilimine tanıklık edilememektedir. Barış dönemleri bile yeni savaşların planlarının ve hazırlıklarının yapıldığı dönemler olarak kabul edilmektedir. Esasında şiddete dair haberler artık kanıksanmış, şiddet doğrudan kişinin kendisine, yakınlarına yönelik olmadığı veya toplum doğrudan etkilenmediğinde bu şiddet eyleminden söz edilmez hale gelmiştir. Bununla beraber şiddet günümüzde toplumsal hayatın çözüm bekleyen en önemli sorunlarından biri olmaya devam etmektedir.

Özellikle son zamanlarda şiddet olgusu din, mezhep, coğrafya, milliyet, renk farkı gözetmeksizin bütün insanlığı kuşatan bir sorun haline gelmiştir. İnsandaki fitri/biyolojik meyillerin yanı sıra aslında şiddet ekonomik, kültürel, siyasi, dini, psikolojik, sosyolojik, çevresel, teknolojik vb. değişkenlerin etkisiyle değişmekte ve söz konusu bu değişkenleri de kendisine araç haline getirmektedir. Bireysel-toplumsal, ekonomik, dini, siyasi, cinsel, kültürel vb. bütün türleriyle şiddeti sadece tek bir nedenle açıklamaya çalışmak çözümü imkânsız kılmaktadır. Kişi ya da grupların birbirlerine üstünlük, hâkimiyet sağlama çabalarının sonucu şiddeti doğurmaktadır. Bu durum grupların kendini tanımladığı siyaset, din, coğrafya, etnik kimlik, cinsiyet vb. durumlar üzerinden yapılmaktadır. Bu zihni süreç hak gaspları, adaletsizlik, masumların canına kıyma, insanları yaşam haklarından ve temel ihtiyaçlardan mahrum etme ve bireyi kendine bağımlı hale getirmekle sonuçlanmaktadır. Bundan dolayı şiddet bir sonuçtur.¹ Kendi inanç, mezhep, düşünce sistemi ya da taraftarı olmayan kimseleri yok etme süreci olarak tanımlanabilen toplumsal şiddet, tarih boyunca ırk, din, statü, siyasi ve ekonomik argümanları kullanmayı bu sayede de otoriter yapıları muhafaza etmek için baskıyı beraberinde getirmiştir.

Şiddet toplumların ortak sorunlarından biridir. Buradan hareketle şiddetin sadece sosyal bilimlerden tespitini yerine insanlığın sorunlarına çözüm sunma amacı taşıyan din açısından ne anlama geldiği çalışmamızın önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Özellikle din-şiddet ilişkisi bağlamında İslam dininin mahiyeti ve

---

1 Bkz. Mert Savrun, “Şiddetin Nörobiyolojisi”, *Biyolojik, Sosyolojik, Psikolojik Açından Şiddet*, İbrahim Balcıoğlu (Ed.), Yüce Yayın, 2000, s. 1.; Bkz. Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, s. 147.

Hız. Peygamber'in sünnetinde şiddet içerikli davranış ve söylemlere nasıl çözümler sunulduğu bu çalışma için önem arz etmektedir. Sünnet varlığına ilişkin bir tasavvur olduğuna göre Hz. Muhammed'in (sas.) mesajlarında sosyal problemlerin ve şiddet içerikli davranışların önlenmesinde takip ettiği hareket metodu tespit edilerek söz konusu şiddet içerikli davranışlara karşı bir tavır geliştirilmesi mümkün olabilir. Buradan hareketle sünnet sosyolojisinin imkânı sorgulanarak ekonomik, sosyal, siyasal, hukuki durumların değerlendirilmesinde sünnetin fonksiyonu ortaya konulabilir.

Bu çalışma giriş ve sonuç kısımları hariç üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, sosyoloji ve hadis verileri bağlamında kavramsal olarak şiddeti ele almaktadır. Aynı zamanda şiddet konusunun sünnet sosyolojisi açısından değerlendirme imkânını sorgulama amacına yönelik "sünnet sosyolojisi" kavramı, ikinci bölüm şiddetin hadis literatüründe nasıl ele alındığı, üçüncü bölüm ise toplumsal şiddet karşısında Hz. Peygamber'in örneğinden istifade etmenin ilkesel tespitlerini ve toplumsal birlikteliğe zarar verecek unsurlardan hareketle İslam'ın oluşturmayı hedeflediği toplumsal yapının esaslarına işaretle şiddeti ele almaktadır.

Bu çalışmada rehberliğinden istifade ettiğim danışman hocam Doç. Dr. Salih Kesgin'e; ufuk açıcı tavsiyeleriyle desteklerini esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Yavuz Ünal'a, çalışma sürecinde katkılarını esirgemeyen Prof. Dr. Kadir Gürler'e ve Doç. Dr. Hüseyin Akgün'e, sosyolojik değerlendirmelerle çalışmaya katkı sağlayan Prof. Dr. Erkan Perşembe'ye, "Sünnet Sosyolojisi" çalışmasıyla bu çalışmaya da fikri zemin oluşturan Prof. Dr. Mustafa Tekin'e teşekkür ederim.

Çalışmanın başından sonuna kadar maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen hocalarıma ve mesai arkadaşlarıma teşekkür ederim. Desteklerini daima hissettiğim aile büyüklerimize hürmetlerimi sunar, kendilerine Allah Teâlâ'dan bereketli bir ömür dilerim. Çalışma sürecinde kendilerini ihmal ettiğim değerli eşim Semra Hanım'a ve çocuklarım Yusuf Eymen ve Feyza'ya fedakârlıklarından dolayı teşekkür ederim.

İsa ONAY
Samsun, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	x

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ve TEORİK ÇERÇEVE

1.1 Sünnet Sosyolojisinin İmkân ve Kapsamı	8
1.2 Sosyal Bilimlerde Şiddet ve Şiddete İlişkin Yaklaşımlar	17
1.2.1 Şiddet.....	18
1.2.2 Şiddetin Kaynağı	20
1.2.3 Şiddetin Türleri.....	25
1.2.4 Toplumsal Şiddet.....	29
1.3 İslam İlim Geleneğinde Şiddetle İlgili Kavramsal Çerçeve.....	33
1.3.1 Şiddeti Doğuran Sebeplerin Arka Planı: İhtilaf ve Tefrika	34
1.3.1.1 İhtilaf	34
1.3.1.1.1 İhtilafın Nedenleri.....	39
1.3.1.2 Tefrika	43
1.3.2 Şiddete İlişkin Bazı Kavramlar	50
1.3.2.1 Zulüm (ظلم)	50
1.3.2.1.1 Bağy (بغی)	54
1.3.2.1.2 İ'tida (اعتدى).....	55
1.3.2.1.3 Cevr (جور).....	58
1.3.2.1.4 Fısk (فسق)	60
1.3.2.1.5 Şer (شر).....	61
1.3.2.1.6 İsm (إثم).....	62
1.3.2.1.7 Unf (عنف).....	62
1.3.2.2 Fitne (فتنة).....	63
1.3.2.3 Fesat (فساد).....	67

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAM VE KAPSAM AÇISINDAN HADİS LİTERATÜRÜNDE ŞİDDET

2.1 Hadis Literatüründe Şiddete İlişkin Kavramlar	71
2.1.1 Kitâbü'l-Fitenler ve Muhteva Tahlili	72
2.1.1.1 Herc/Öldürmenin Artması	73
2.1.1.2 Emniyet ve Güven Duygusunun Kalmaması.....	75
2.1.1.3 Can ve Mal Dokunulmazlığının Tehlikeye Düşmesi.....	77
2.1.1.4 İltimasın Artması	79
2.1.1.5 Ahlaki Zafiyetin Artması.....	81
2.1.1.6 Dini Hassasiyetin Kaybolması.....	83
2.1.1.7 Toplumsal Duyarsızlık	84
2.1.1.8 İyiliği Emretmek ve Kötülükten Sakındırmak.....	85
2.1.1.9 Olumsuz Dil ve Üslup Kullanımı	87
2.1.1.10 Silah Kullanımının Yaygınlaşması	90
2.1.1.11 Fitneden Kurtuluş İçin Ölümün Arzullanması.....	91

2.1.1.12	İnzivayı Tavsiye- Fitneyi Terk	92
2.1.1.13	Sabrın Telkin Edilmesi	94
2.1.1.14	Değerlendirme	95
2.1.2	Kitâbu'l-Mezâlim ve Muhteva Tahlili.....	97
2.1.2.1	Zulüm ve Haksızlık	97
2.1.2.2	Mazluma Yardımcı Olmamak	99
2.1.2.3	Zulmün Manevi Sorumluluğundan Kurtuluş.....	101
2.1.2.4	Başkalarının Maddi-Manevi Hakkını Gasp Etmek.....	102
2.1.2.5	Çıkar Düşüncesi.....	104
2.1.2.6	Tartışma Adabına Uymamak.....	104
2.1.2.7	Hâkimi Yanıltıp Başkasının Hakkına Tecavüz Etmek	105
2.1.2.8	Savaş Ahlakına Riayet Etmemek	106
2.1.2.9	Mahremiyete (Özel Hayatın Gizliliği) Riayet Etmemek	106
2.2	Değerlendirme	113

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİREYSEL/TOPLUMSAL ŞİDDETİN NEDENLERİ VE ŞİDDETİN ÖNLENMESİNDE SÜNNETİN ROLÜ

3.1	Sosyo-Kültürel Nedenler	117
3.1.1	Farklılıklar ve Ötekileştirme.....	122
3.1.1.1	Biyolojik (Cinsiyet Faktörü-Renk Ayrımı) Farklılıklar	123
3.1.1.2	Sosyal Statü Farklılığı	130
3.1.1.3	Toplum İçindeki Zayıfların Dışlanması-Eşitlik Endişesi	137
3.1.1.4	Göç Olgusu/Yabancı Olma ve Uyum Problemi	139
3.1.1.5	Etnik Farklılık (Asabiyet-İrkçilik).....	149
3.1.2	Zararlı Alışkanlıklar	158
3.1.3	Gayr-ı Meşru İlişkiler	161
3.1.4	Yetiştirme Tarzı	163
3.1.5	İletişim Araçları.....	165
3.2	Siyasi/İdari Nedenler	171
3.2.1	Siyasi Hâkimiyeti Kaybetme Korkusu	176
3.2.1.1	Statükonun Devamında Kullanılan Tahakküm Unsurları.....	178
3.2.2	İdarecilere Karşı Güvensizlik	185
3.2.3	Yöneticiye Karşı İtaatsizlik	189
3.2.4	Adaletsizlik.....	191
3.2.5	Ehliyet ve Liyakate Riayet Etmemek	200
3.2.6	Antlaşmayı Bozmak	207
3.3	Hukukî Nedenler.....	210
3.3.1	Temel Hak ve Hürriyetlerin İhlal Edilmesi	211
3.3.1.1	Yaşam Hakkının Korunamaması.....	216
3.3.1.2	Yaşam Alanlarına Saldırı.....	220
3.3.1.3	Özel Hayatın Gizliliğini İhlal	224
3.3.1.4	İnanç ve Düşünce Özgürlüğünün Temin Edilememesi	227
3.3.2	Suç-Ceza Dengesini Gözetmemek	232
3.4	Ekonomik Nedenler	236
3.4.1	Ekonomik Kaygı.....	238
3.4.2	Menfaat ve Mala Düşkünlük	240
3.4.3	İşsizlik ve Çalışanın Hakkını Vermemek	245
3.4.4	Fakirlik	246

3.4.5	Faiz	249
3.5	Dini Nedenler.....	253
3.5.1	Dinin Mahiyeti.....	254
3.5.2	Din Karşıtlığı ve Nedenleri.....	259
3.5.3	İslam/Cihad: Savaş ve Dinsel Şiddet.....	265
3.5.3.1	Cihad.....	267
3.5.3.2	İslam Savaş Ahlakı	273
3.5.4	Dini(n) (Metinlerin) Yorumu.....	281
3.5.4.1	Anlayış Farklılığı.....	282
3.5.4.2	Dini Konularda Bilgi Eksikliği.....	287
3.5.4.3	Dini Meselelerde Gereksiz Tartışma	290
3.5.5	Dini Baskı ve Dışlayıcılık: Tekfir	295
3.5.6	Dini Çıkarlara Alet Etme (İstismar): Nifak	301
3.6	Ahlakî Nedenler	306
3.6.1	İlişkileri Olumsuz Etkileyen Bazı Faktörler	310
3.6.1.1	Cehalet.....	310
3.6.1.2	İletişimsizlik	313
3.6.1.3	Güvensizlik.....	316
3.6.1.4	İntikam Duygusu	321
3.6.1.5	Kardeşlik Ahlakına Zarar Vermek	324
3.6.1.6	Hased Etmek.....	327
3.6.1.7	Muhatabı Basit ve Hakir Görmek.....	329
3.6.1.8	Ön Yargılı Olmak	331
3.6.1.9	Duyarsızlık/İhmalkârlık.....	332
3.6.1.10	Tahammülsüzlük.....	337
3.6.2	Olumsuz Dil Kullanımı ve Nefret Söylemi	340
3.6.2.1	Gıybet ve Dedikodu.....	344
3.6.2.2	İftira	347
3.6.2.3	Yalan Söylemek.....	350
3.6.2.4	Toplumların Geçmişine Ait Olumsuzlukları Dile Getirmek	353
3.6.2.5	Kutsala Saygısızlık	357
SONUÇ	.....	359
KAYNAKÇA	.....	364
ÖZ GEÇMİŞ	.....	379

KISALTMALAR

(as)	aleyhi's-selam
(sas.)	sallallahu aleyhi ve sellem
b.	Bin, İbn
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
İSAM	İslâm Araştırmaları Merkezi
MÜİFV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı
ö.	Ölümü, ölüm tarihi
ra	Radyallahu anh
RTEÜ	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
s.	sayfa
S.	Sayı
trc.	Tercüme, tercüme eden
t.y.	Tarihsiz/tarih yok
v. dğr.	Ve diğerleri
vb.	Ve benzeri

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

İnsanlık tarihinin bir problemi olan şiddet, araştırmamızın temel konusudur. Dünyanın değişik bölgelerinde -özellikle inançları sebebiyle zulüm gören Müslümanlar- zulüm ve haksızlıklara maruz kalan insanların durumu bireysel ve toplumsal şiddet konusunu çalışmayı gerekli kıldığı gibi özellikle 11 Eylül olaylarından sonra yazılı ve görsel medya organlarında din ve şiddet, İslami şiddet, İslam-terör kavramların bilinçli olarak kullanımı bizi bu noktada araştırmaya sevketmiştir.

Her toplumda görülen dini, siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel farklılıklara sahip grupların, bir arada yaşama imkânının bulunup bulunmadığı ve bu hususta teorik ilkelerin ve pratik uygulamaların neler olabileceğini ortaya koymak bu tezin öncelikli hedefleri arasındadır. Gerek doğuştan sahip olunan gerekse sonradan elde edilen bazı kazanımlara dayalı farklılıklar, insanları ayrıcalıklı kılarak başkalarının haklarının elinden almasına imkân tanır mı? Hz. Peygamber (sas.) bu bağlamda sosyal problemlerin üstesinden nasıl gelmiştir? soruları bizi yönlendirecek; bu bakış açısı toplumsal şiddet kavramının temellendirilmesinde önümüzü açacaktır.

Tek bir nedene indirgenemeyecek şiddet olgusunu Hz. Peygamber (sas.) dönemindeki olaylar üzerinden ele almak eleştiriye açıktır. Ancak insanlığın sorunlarına çözüm üretme amacı olan bir dinin peygamberinin kendi dönemindeki insanları tahakküm altına alan ve zulmün hâkim olduğu bir ortamda nasıl bir dönüşüm sağladığının ortaya konulması günümüz insanının sorunlarını çözmeye rehberlik edecektir. Özellikle Mekke dönemi Müslümanlar açısından fiziksel, psikolojik, ekonomik, sosyal baskı ve şiddet ortamıdır. Bu çerçevede bugün şiddet olarak tanımlanan hususların Hz. Peygamber döneminde nasıl görünür olduğu ve hangi kavramlarla ifade edildiğini açıklamak gerekmektedir. Ancak bu açıklamaların Hz. Peygamber dönemi olaylarını siyere konu olduğu tarzda bir yaklaşımla tekrar etmek değildir. Belki *fikhu's-sîre* ya da *fikhü's-sünne* çerçevesinde yani nebevî örneğin insanlığın sorunlarına çözüm üretme çabası olarak değerlendirilmesi mümkündür. Meseleyi bu çerçeveden ele alınca tarihi olayları tekrar amacında olmadığını fakat örnek olaylar ve Hz. Peygamber'in (sas.) ideal toplum hedefine yönelik tavsiyelerinden hareketle meseleyi ele almak gerektiğini ifade etmemiz gerekir. Hadislerin güncel konularla bağlantısının ve şiddetin önlenmesine yönelik

çözüm önerilerine dair değerlendirmelerin akademik çalışmalar içinde kısıtlı olduğunu görmek mümkündür.² Şiddet sorunu karşısında yapılan çalışmaların az olması konuya yönelmenin ilk gerekçesi sayılabilir. Şiddet konusu eğitim, aile, çocuk vs. bağlamlarda fiziksel, bireysel, ekonomik yönleri itibarıyla çalışılmışsa da toplumsal boyutu bağlamında yeterince temas edilmediği görülmektedir.³ Bu çalışma esnasında yapılan/yayınlanan bazı çalışmalar⁴ istisna tutulursa toplumsal şiddetin nedenlerine dair bu kapsamda bir çalışma olmadığı görülecektir. Biz bu tez çalışmamızda özellikle toplumsal şiddet konusunu ele almayı planlamaktayız.

Diğer taraftan dinin meşrulaştırıcı etkisinden istifade eden iç ve dış mihrakların toplumsal, siyasi ekonomik projelerini gerçekleştirmeleri ve barış veya yenedünya düzeni iddialarıyla dünya üzerinde masumların canına kıymaları topyekûn şiddet halini tartışmayı gerekli kılmaktadır. Zikredilen her bir konu müstakil çalışmayı gerektirmektedir. Ancak çalışmanın süresi ve kapsamın genişliği düşünüldüğünde buna imkan yoktur. Bundan dolayı biz çalışmamızda Hz. Peygamber (sas.) dönemi örnek olayları üzerinden ve Hz. Peygamber'in (sas.) ortaya koyduğu ilkelerden hareketle şiddetin arka planını ve çözümüne ilişkin meseleleri ele almayı tercih ettik. Öncelikle ifade edilmelidir ki çalışma her ne kadar güncel problemlerin etkisi ile

---

2 Bkz. Tuğlu, *İslam'ın Şiddet Karşıtlığı*, s. 20

3 Bkz. Nuri Tuğlu, *İslam'ın Şiddet Karşıtlığı - Bireysel ve Aile İlişkilerde-*, Rağbet yay., İstanbul 2009.; Abdurrahman Ateş, *Kuran'a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, Beyan Yayınları, İstanbul 2002.; İslam ve Öteki: Dinlerin Doğruluk, Kurtarıcılık ve Bir Arada Yaşama Sorunu, Cafer Sadık Yaran (Ed.), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001.; İbrahim Çelik, *Kur'an Işığında Hoşgörü ve Şiddet*, Kişisel Yayınlar, Bursa 2001.; Suat Umur, "Kalkınma Sürecinde Değişen Davranış Kalıpları: Toplumsal Şiddetin Nedenleri", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.; İbrahim Öztop, "Hz. Peygamber'in Şiddete Karşı Aldığı Tedbirler", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.; Yusuf Çetin, "Dinin Meşrulaştırma Gücü Bağlamında Şiddet ve Terör", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010; Muhammet Çakır, "İslâm Hukuku Açısından Şiddet ve Terör Olgusu", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.; Mehmet Güven Avcı, "Toplumsal Değişme ve Bireysel/Özel Şiddet", (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.; "Toplumsal Bir Sorun Olarak Şiddet Sempozyumu", Eğitim Sen Yayınları, Ankara 2006.; "Küresel Bir Sorun Olarak Şiddet ve Din Sempozyumu", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2006.; Kadir Albayrak, *Semavi Dinlerde Barış ve Şiddet İkilemi*, Sarkaç Yayınları, Ankara 2010.; Orhan Türkdoğan, *Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği*, Ankara 1985; Bekir Kocadaş vd., *Gençlik ve Şiddet: Toplumsal Alanda Şiddetin Yükselişi*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2010.; Adnan Gümüş, "Şiddetin Nedenleri". Toplumsal Bir Sorun Olarak Şiddet Sempozyumu, Eğitim Sen Yayınları, Ankara 2006.; Kur'an-ı Kerim'de zulüm kavramına ilişkin Cezâir'de yapılan bir doktora çalışması burda zikredilebilir. bkz. Nura b. Hasan, "ez-Zulmü fi Davi'l-Kur'ani'l-Kerim", (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Camiatü'l-Hâc lihadar, Cezâir 2009.

4 Bkz. *Şiddet Karşısında İslam*, Bünyamin Erul (Ed.), 2. Bsk., DİB Yay., Ankara 2015.; *Din ve Şiddet (Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla)*, Faruk Sancar (Ed.), Ankara 2016.

yapılmış olsa da bütün problemleri ele alma gibi bir durum söz konusu değildir. Belki teorik olarak toplumsal yapıda şiddeti ortaya çıkaran etkenleri tartıştığını söylemek gerekmektedir. Bu çalışma devam ederken genelde insanlığın, özelde ise İslam dünyası ve ülkemizin karşılaştığı şiddet sorunlarından biri de yine din temeline dayalı dini istismar ve terörize olmuş aşırı grupların şiddet içerikli eylemleridir. DEAŞ, FETÖ ve selefi yapıların istismar ve şiddet hareketleri cihad vb. dini kavramların istismar edilmesi ile fanatik grupların ve kişilerin kandırılarak şiddete alet edilmesi söz konusudur. Kapsam genişliğinden hareketle sözü edilen meseleler - DEAŞ, FETÖ vb.- doğrudan çalışmanın konusu olmamıştır. Fakat din temeline dayalı şiddet söylemlerinin arka planlarına işaret etmek suretiyle bugün ya da yarın adı ve amacı ne olursa olsun ortaya çıkan herhangi bir hareketin nasıl fitne, şiddet, kargaşayla, terör hareketine dönüşebileceğinin argümanları, zihin dünyasına ışık tutacak boyutu ile çalışmada ele alınmıştır.

Hz. Peygamber (sas.) son elçi oluşu münasebetiyle yaşadığı hayat ve örnekliği kendisinden sonrakiler için vazgeçilmez bir özelliğe sahiptir. Sünnetin de bu bağlamda sonraki dönemlere ne mesaj verebileceği ifade edilmeye çalışılacaktır. Bu anlamda çalışmamız hadisleri anlama ve nebevi ölçüleri hayata aktarma vesilesi olarak görülebilir. Güncel problemlerin çözümünde hukuk ve ahlaki vurgular elbette önemlidir. Fakat sorunları kalıcı olarak çözebilmek için zihin inşasına gerek olduğu çalışmanın satır aralarında hissedilecektir. Diğer taraftan sahih dini bilgi ve inançla beslenmenin şiddete değil, dini ve insani erdemlerle donanmaya, kendine, topluma ve bütün insanlığın yararına olacak şeylerde çalışmalara vesile olacağı görülecektir.

2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Şiddet, bireyin başka bir birey, grup veya devletle olan çatışmasında ortaya çıkmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse şiddet, insanların ve grupların birbirleri ile iletişimsizliğidir. Bundan dolayı şiddet, sosyoloji, psikoloji, siyaset, hukuk, ekonomi, din gibi insanla ilişkili bütün alanlarla irtibatlı olan bir kavramdır. Sosyolojik yönü ön plana çıkan bu çalışmada şiddet tanımlamaları bizim için öncelik arz etmektedir. Şiddetle ilgili çalışmaların son dönemde artış göstermesi gerçekte şiddetin ne olduğunun ortaya konulmasını gerekli kılmaktadır. Zira insan zihni içinde bulunduğu evrenden bağımsız değildir. Bu durum çalışmada kaçınılmaz olarak sosyolojik açıdan şiddet nedir? Şiddetin kaynakları nelerdir? Şiddet türleri nelerdir? sorularına kısaca değinmeyi gerekli kılmıştır. Dolayısıyla hadis rivayetleri ile şiddet arasında

ilişki var mıdır? Varsa nasıl bir ilişkidir? Son dönemin ortaya koyduğu şiddete ilişkin çalışmaların insanlık tarihinin bir dönemindeki karşılığında söz edilebilir mi, edilemez mi? sorularına cevap verebilmek için öncelikle sosyolojik verilerden hareketle şiddetle ilgili bir değerlendirmeye gerek duyulmuştur. Bu değerlendirmelerden hareketle ulaşılan ortak unsurları esas alarak çalışma sürdürülmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada yapılan, şiddet kavramının kapsamından hareketle ortaya çıkan mananın -kul hakkı, haksızlık, zulüm...- izini sürmektir. Bu ise, hadis literatüründe fiziksel, psikolojik, toplumsal bütün şiddet türlerini kapsayacak zulüm kavramını ele almayı gerekli kılmıştır. Fitne kavramı ise daha çok sosyal kargaşa ve toplumsal düzenin bozulmasını ifade etmesi yönleriyle toplumsal şiddet veya topyekûn şiddet tanımına karşılık gelmektedir. İfade etmek gerekir ki, sünnet bir medeniyet oluşturma çabasıdır. Bundan dolayı kamu düzenini bozacak, toplumsal huzura zarar verecek tüm söylem ve eylemler konumuz için önem arz etmektedir. Toplumsal şiddet, yapısal bozukluk olduğuna göre toplumu bozacak davranış kalıplarının şiddet çerçevesinde ele alınması uygun görülmüştür.

Ancak bu çalışmada iki noktaya kısaca temas etmek gerekmektedir. Birincisi, sünnet kavramını kullanarak yapılan bir çalışmada kast edilen sadece somut davranışlar üzerinden sünnet ve olaylar arasında bağ kurmak mıdır yani somut olayların tekrarı mı amaçlanmaktadır? Ya da sünnetin temel ilkeleri olarak kabul edilen unsurlara mı işaret etmektir? Örneğin, tez içinde değerlendirdiğimiz muahat/kardeşlik ahlakı meselesinde yardımlaşma teması mı ön plana çıkmakta yoksa kardeş olmanın yolu eşini gönül hoşnutluğuyla boşayıp din kardeşi ile evlenmesine rıza göstermek midir? Her ne kadar sünnet, Kur'an'ın somut örnekliği olduğunu kabul etsek dahi zikredilen uygulamanın sünnet olarak uygulana geldiği görülmemektedir. O zaman tezimizde temele aldığımız tikel olaylar değildir. Aynı şekilde şiddeti sadece peygamber dönemi olaylarıyla sınırlı kılarak yapılan bir çalışma da değildir. Zira bu bağlamdaki çalışmalar daha çok dini nedenler çerçevesinde ele alınarak siyer, savaş/gazvelerin anlatımı ile sınırlı kalmaktadır. İkinci husus ise, bizim bugün şiddet olarak tanımladığımız unsurlar gerçekten peygamber döneminde şiddet kapsamında değerlendirmek mümkün müdür? Şiddete dair algılar dönemsel olarak ve kültürlerle göre farklılık arz ettiğini kabul ettiğimize göre zikredilen unsurlar hem bir anakronik düşünmeye hem de bütün her şeyi şiddet kapsamında değerlendirmeye mi sebep olur? Bu sorulara çalışma içinde cevap

arayarak araştırmayı sürdürdüğümüzü ifade etmek gerekmektedir. Ancak burada doğrudan peygamber dönemi olaylarını tekrar ele almadığımızı, bunun yerine peygamberin mesajlarında ön plana çıkan “toplumsal düzeni bozan ve insanların mağduriyetine sebep olan” unsurlardan hareketle şiddeti ve özellikle toplumsal şiddeti temellendirmeye çalıştığımızı söylemek gerekmektedir. şiddet kavramını bu temelde ele aldığımızda şiddetle ilgili ulaşacağımız sonuç günlük yaşantıda hareket alanını sınırlayan değil, insanın çevresine karşı davranışlarına yön veren bir ilkeyi ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda çalışmamız, sünnet verilerinin sosyolojik verilerle birlikte yeniden okunmasını gerekli kılmaktadır. Zaman ve mekân farklılık arz etse de üzerinde duracağımız mesele insan faktörü ve toplumsal yaşamın genel ilkeleri olacaktır. Diğer taraftan sadece Hz. Peygamber’in içinde bulunduğu toplum değil, vahiy sürecine bakıldığında insana ve topluma dair esasların zikredildiği görülmektedir. Buradan hareketle ilahî kelamda daha önceki topluluklara işaretle ibret alınması vurgusu ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda ele alındığında önceki toplumların inançlarından ve yanlış tutumlarından bahsedilerek Arap toplumunun yönlendirilmesi tabi bir durum olarak karşımıza çıkar. Aksi takdirde vahiy geleneğinden istifade etme imkânı ortadan kalkar. nceki toplumların haksız davranışlarına benzeyen durumlar devam ettiği sürece onlarla ilgili uyarılar nasıl ki kendilerinden sonrakiler için mesaj niteliği taşıyorsa “sünnet sosyolojisi ve şiddet” irtibatına dair yapılacak çalışma ancak böyle bir temelde ele alındığında tutarlı olur ve Peygamber’in (sas.) mesajı güncelliğini korur. Kısaca ifade etmek gerekirse toplumun içinde bulunduğu şartlar farklılık arz etse de toplumların birlik beraberliğine dair hususlar, çözülme, dağılıp tarih sahnesinden silinmesi aynı ilkelere dayalı olsa gerektir. “*Her mmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler.*”⁵ ilahi beyanı dikkate alındığında bu daha anlaşılabilir olmaktadır.

İlk bölümde kavramlar hiyerarşisine yer verilerek ihtilaf, tefrika, zulüm, fitne kavramları incelenmiştir. Aynı zamanda bu bölümde sosyolojik açıdan şiddetin nedenleri ve türlerine ilişkin kısa bir değerlendirme yer almaktadır. Söz konusu kavramların şiddetle arasındaki irtibatı ortaya koymak amaçlanmıştır. Burada özellikle ihtilaf kavramı, çalışmanın temel kavramı sayılmalıdır. şiddeti sadece

---

5 Araf, 7/34; Yunus, 10/49.

biyolojik nedenlere indirgeyerek açıklamak sorunun çözümüne katkı sağlamayacaktır. Ancak öteki ile ilişki halinde ortaya çıktığından biz şiddetin kaynaklarını ihtilaf kavramından hareketle ele almayı uygun gördük. Farklılık kavramı olarak ifade edilen bu alan aslında doğuştan getirilen veya sonradan sahip olunan bir takım özelliklere dayanmaktadır. Örneğin; cinsiyet, renk, ırk, coğrafya, sosyal, ekonomik, dini farklılıklar, insanların eğilimleri, düşünme ve yorum farklılıkları doğal farklılıktır. Bu farklılıkların siyasi, sosyo-kültürel, ekonomik alanlarda ötekine karşı üstünlük ve ayrımcılık sebebi kılınması çatışmaları, haksızlıkları doğurmaktadır. İkinci bölümde ise çalışmanın hadis literatüründeki karşılıklarına işaret edilmiş, zulüm ve fitne kavramları genişçe ele alınmıştır. Hadis literatürünün şiddetle bağlantısı olmadığı iddia edilecek olursa zulüm, fitne, fesat, cemaat, toplumsal birlik vb. bab başlıkları ve hadis rivayetlerine işaret etmek yeterli olacaktır. Bundan dolayı şiddetle bağlantısını göstermek için hadiste kavram ve kapsam açısından şiddet bölümünde ele alınacaktır. Üçüncü bölümde ise şiddeti ortaya çıkaran unsurların değerlendirmesine yer verilmiştir. Bu bölümde Hz. Peygamber (sas.) dönemindeki şiddet olgusu ile birlikte sosyolojik çalışmalarda ortaya konulan şiddet türleri arasındaki ilişkiye temas edilmeye çalışılmıştır. Bu noktada çalışma sadece Hz. Peygamber (sas.) dönemi olaylarını tasvirden ibaret değildir. Bilakis söz konusu rivayetlerden ve Hz. Peygamber'in (sas.) ideal bir toplum için tavsiye ve uyarılarından hareketle değerlendirmeler yer almaktadır. Burada öncelikli olarak konu bütünlüğünü sağlama, sonrasında da tezin kapsamını ve çalışma süresini dikkate aldığımızda, tabiatıyla bütün rivayetlere tezin çatısı altında yer vermemiz mümkün görünmemektedir. Fiten edebiyatı içinde konumuzla ilişkili olmayan hadislere -mehdi, deccal vs.- yer verilmemiştir.

Söz konusu kavramların tespiti yapıldıktan sonra hadis literatüründe *Kütüb-i Sitte* esas alınarak konuya ışık tutacak hadisler taranmıştır. Ancak doğrudan kavram taraması yapmak yeterli olmadığı için hemen bütün külliyat şiddet kavramını ifade edecek ortak anlamdan -zulüm, haksızlık, haddi aşma ve bozgunculuk- hareketle okunmuştur. Tespit edilen örnek olaylara yeteri kadar yer verilmiş, olayların teferruatına ilişkin izahlara yer verilmemiştir. Burada nebevî sünnetin temel mesajı ve dinin maksatları göz önünde tutulmuştur. Hadis literatüründe müstakil bir kitap olması itibarıyla Buhârî'nin *Kitabü'l-mezalim ve'l-gasbı* ve zülüm kavramının kapsamı genişçe ele alınmıştır. Toplumsal bozgunculuk anlamında ise *Kütüb-i Sitte*

içindeki *Kitabü'l-fiten* bölümlerinin muhteva tahlilleri ortak noktalardan hareketle incelenmiştir. *Kütüb-i Sitte* üzerine birçok senet ve metin kritiği yapıldığı için bu çalışmada hadislerin senet değerlendirmelerine yer verilmemiştir. Söz konusu eserlerin şerhlerinden istifade edilerek hadislerde şiddetle ilişkisi kurulabilecek yorumlara yer verilmiştir. Doğrudan her bir hadisi değerlendirerek bir çalışma sürdürülmemiştir. Ancak bu kapsamda yapılacak çalışmalarda doğrudan şiddete sebep olduğu düşünülen hadisler üzerinde bir çalışma yapılabilir. Ayet meallerinde ve hadislerin çevirilerinde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan *Hadislerle İslam* adlı eserden istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ve TEORİK ÇERÇEVE

Çalışmamızın sosyolojik bir yönü olması itibarıyla öncelikle şiddet, çeşitleri ve kaynağı üzerinde durduktan sonra toplumsal şiddetten ne kastedildiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ancak şiddetin ortaya çıkmasındaki rolünden dolayı ihtilaf yani farklılıklar/farklılaştırma kavramlarını incelemek gerekmektedir. Ötekinin tanımlanmasında etkin olan şey farklılıklardır. Kişi ya da toplumların kendilerine ait olan ve diğerinden ayırt eden vasıfları ötekinin sınırını belirler. Öteki; din, etnik, dil, renk, coğrafya vb. konularda diğerinden farklı olanı ifade eder. Bu doğal ayrışmanın şiddetin nedeni olarak görülmesi ise ötekileştirme kavramıyla ifade edilmesi gerekmektedir. Ayrıca şiddet kavramının hadislerdeki ifade şekillerini, bu bağlamda hangi kavramların kullanıldığı üzerinde duracağız. Diğer taraftan şiddetin önlenmesi, toplumsal yapının istikrarı için sünnetin sorun çözme noktasındaki katkısı sünnet sosyolojisi kavramını ele almayı gerektirdiği için bu bölümde sünnet sosyolojisi ile kastedilen hususa dikkat çekilecektir. Şiddet konusuna bir bakış sunabileceği tezinden hareketle öncelikle sünnet sosyolojinin imkânını ve bu kavram ile ne kast edildiği ortaya konulması gerekmektedir.

1.1 Sünnet Sosyolojisinin İmkân ve Kapsamı

Din, Allah-insan ilişkisini, aynı zamanda insanın hem cinsleriyle ve tabiatla olan ilişkilerini düzenleyen değerler toplamıdır. Bu noktada vahiy ve onun hayata aktarımı olan sünnet bir varlık tasavvuru oluşturması ve örneklik teşkil etmesi açısından önemlidir. Sünnet, “yol, güzergâh, âdet, gidişat ve davranış tarzı, yeni bir şey ortaya koymak, iyi veya kötü çığır açmak, bir yola girip yürümek, bir durumu belirlemek, toplum için kural koymak” gibi anlamlara gelmektedir.¹ Dini ıstılahta, özellikle hadisçiler nezdinde hadis/sünnet, “Şer’î bir hüküm ifade etsin ya da etmesin, Hz. Peygamber’in bütün söz, davranış, takrirî/onaylamaları, ahlaki ve fiziksel özelliklerine dair bilgilerdir.”² Hadislerde sünnet kavramının kullanıldığı

1 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “snn” md.

2 Bkz. Muhammed Accâc el-Hatîb, *Usûlü'l-Hadis*, s. 14.; Sünnetin ne olduğu ve anlaşılması için gerekli metodoloji için bkz. Yusuf el-Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, Bünyamin Erul (çev.), 4. Bsk., Nida Yay., İstanbul 2013.; Bünyamin Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, 7. Bsk., TDV Yay., Ankara 2012.; Bir hareketin sünnet olarak nitelenebilmesi için orjinallik, süreklilik, şuuruluk, olumluluk, örneklik, doğruluk, mutedillik, kuralsallık ifade etmesi gerektiğine dair tespitler için bkz. Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 3. Bsk., TDV Yay., Ankara 2011, s. 219.

anlamlar şu şu şekilde özetlenebilir: İyi olsun kötü olsun bir işe öncülük etmek, çığır açmak, beyan etmek, belli bir kurala uymak, örnek davranış sergilemek, izinden gitmek.³

Diğer taraftan ilahi vahyin en önemli özelliklerinden biri de insanlık tarihinin tecrübesini bize aktarmasıdır. Bu yönüyle her bir nesil daha önceki nesillerin yanlış tutum ve davranışlarından sakındırılarak ideal olana yönlendirilmektedir. Sünnet, “Allah’ın çizdiği yol, belirlediği değişmez kanun” anlamlarında Kur’an’da *sünnetullah* ve *sünnetü’l-evvelîn* gibi terkiplerle yer almaktadır.⁴ “Sünnettullah” tabirinin özellikle toplumların kaderi ile ilgili konularda ön plana çıkmaktadır. Bu da göstermektedir ki Allah-insan-kâinat arasında iletişimin doğru kavranması toplumların devamını sağlayan en mühim unsurdur.⁵ Çünkü Kur’an’ın önceki toplumların hayatlarından itikadi, ahlaki, ticari, sosyal hayata ilişkin mesajlarının amacı toplumların devamını sağlayan veya onları helake götüren unsurlara işaretler. İbn Haldun’un, “Şahıslar gibi devletlerin de ömürleri vardır.”⁶ ve “suyun suya benzemesinden daha fazla geçmiş geleceğe benzer”⁷ sözlerinin olayların sebepleri ve sonuçlarının sosyolojik okumalara fayda sağlayacağı söylenebilir.

Aynı zamanda Kur’an’daki birçok ayet bilginin uygulaması bağlamında Hz. Peygamber’in örnekliğine işaret etmektedir.⁸ Hz. Peygamber’in sünneti ibadet, ahlâk

3 Bünyamin Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, 7. Bsk., TDV Yay., Ankara 2012, s. 15- 21.

4 Ahzâb, 33/38, 62.; Fâtır, 35/43.; Mü’min, 40/85.; Karadâvî, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, s. 276.

5 Bkz. “Sünnettullah” tabirinden hareketle Kur’an’da bazı tarihsel verilere erişmek mümkündür. Fakat sınırlı olaylardan elde edeceğimiz tespitler modern sosyoloji ile irtibatını kurma sorununu daima birlikte anlacaktır. Bundan dolayı Ali Şeriatî, İslam sosyolojisi denemesinde kendi çabası ile modern sosyoloji farkını şöyle izah eder: “söz konusu ettiğim şey Kur’an’ın belli ayetlerini, Peygamberin sünnetini veya siyasi, toplumsal, psikolojik ve ahlaki hayat tarzını alıp, sonra da bütün çağdaş bilim aracılığıyla çözümlenmek değildir. Sözümlenmediğim, büsbütün başka bir şeydir. Benim yaptığım Kur’an’dan tarih, sosyoloji ve beşeri ilimlerle ilgili bir dizi konu çıkartmaktır. Düşüncemin kaynağı bizzat Kur’an veya İslam’dır.” Ali Şeriatî, *İslam Sosyolojisi*, Kenan Sökmen (çev.), 5. Bsk., Birleşik Yay., İstanbul 1998, s. 44.; Vejdi Bilgin, “Sünnet Sosyolojisi”nde Sosyal Bilimsel Yöntem ve İçerik”, s. 40. Şeriatî, büyük medeniyetlerin hicret sonrasında olduğunu ifade etmek suretiyle kendi tezini dillendirmeye çalışır.; Ömer Özsoy, *Sünnettullah*, 4. Bsk., Fecr Yay., Ankara 2018.

6 İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 392.

7 İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 166. (الماضي أشبه بالآتي من الماء بالماء) ; Tekin, “Sünnet Sosyolojisinin İmkânı.”, s. 11.

8 “Nitekim kendi içinizden size âyetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitab’ı ve hikmeti size öğreten bir Rasul gönderdik.” Bakara, 2/151. “Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin.” Bakara, 2/129. “Çünkü ümmîlere içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara Kitab’ı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O’dur. Kuşkusuz onlar önceden apaçık bir dalalet içindeydiler.” Cuma, 61/2.; “Peygamberleri onlara apaçık bilgiler getirince, onlar

ve gündelik hayata ilişkin örnek alınması gereken uygulamaları içerir. Allah Teâlâ gönderdiği her elçi ise sadece mesajın aktarımını yapmamış, aynı zamanda sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik, dini vb. bütün alanlarda bizzat bireyin ve toplumun hatta bütün canlıların ve eşyanın tabiatına ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. Zaten insanların iktidar ve kültür biçimlerine karışmayan, varoluş esaslarına müdahale etmeyen bir peygamberin toplumsal dışlanmasının anlamı olmazdı.⁹ Toplumda her yönü ile rehberlik görevini üstlenen Allah Rasulü'nün (sas.) Kur'an'ı hayat kitabı haline getirmiş olması, İslam sosyolojisi ya da Kur'an sosyolojisi yerine "sünnet sosyolojisi" kavramını ön plana çıkarmıştır. Yusuf el-Karadâvî, Müslümanların tarih boyunca sünnetin ahkâm kaynağı olması cihetiyle üzerinde durduklarını fakat ferdî, içtimaî, eğitime dair, iktisadî ve insanî son derece önemli bazı hakikatler ihtiva ettiği halde yeterinde üzerinde durulmadığını zikreder. Uzmanların bu konuları sünnet çerçevesinde çalışması gerektiğine işaret eder.¹⁰ Sosyoloji ile ilgilenen bir Müslümanın çabası Allah'ın bilgisinden kopmadan, toplumda var olan evrensel ilke ve prensipleri ortaya çıkarmak, toplumsal ilişkiler ağını ortaya çıkarmak olmalıdır.¹¹

Bizim burada temas etmek istediğimiz ise sünnet-sosyoloji ilişkisi ve sünnet sosyolojinin imkânını sorgulamadır. Sosyoloji, sosyal olaylar, ilişkiler vb. süreçler üzerinde duran bir bilim olarak bu olaylar ve ilişkilerin arka planında işleyen kültür ve zihniyetlerle son derece yakından ilintilidir.¹² Sosyoloji ilmi, toplumsal olayların belli bir nedensellik ilkesi çerçevesinde toplumsal işleyişin kurallarını ortaya koyma temeline dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Bugünkü sosyolojinin ortaya çıktığı dönemde batıda din-bilim, insan- tanrı arasındaki çatışmacı yaklaşım sosyolojinin nasıl bir zeminin ürünü olduğunu anlamaya yardımcı olacaktır.¹³ Bu çerçevede seküler bir

---

kendilerinde bulunan (beşerî) bilgiye güvendiler (onu alaya aldılar). Alaya aldıkları şey kendilerini boğuverdi." Mü'min, 40/83.

9 Özdemir, "Sünnet Sosyolojisinin Epistemolojik Temelleri", s. 26.

10 Bkz. Karadâvî, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, s. 175. Karadâvî, a. Sünnet ve Eğitim, b. Sünnet ve Sağlık, c. Sünnet ve Ekonomi gibi temel konular etrafında değerlendirmelerde bulunur.; Ayrıca tarih, psikoloji, iktisad ve eğitime dair konuların İslamî açıdan temellendirilmesi için bkz. Muhammed Kutub, *Sosyal Bilimlerin İslamî Temelleri*, M. Beşir Eryarsoy (Çev.), Beka Yay., İstanbul 2011.

11 Tekin, "Sünnet Sosyolojisinin İmkânı..", s. 11.; Bkz. Erkan Perşembe, "Dinde Sembolün Fonksiyonu ve İslâm'da Sembolik Değerlerin Bugünü", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (1998), s. 90. Dinlerdeki gelişmeler sosyolojik zeminde ele, alındığında, din ile toplum arasındaki ilişkilerin karşılıklı etkileşim halinde olduğu, dinsel yapı ve örgütlerin toplumun siyasal, ekonomik, hukuksal ve diğer alanlarını etki altında bulundurduğunu, buna karşılık dinlerin de toplumsal yapı ve örgütlerden etkilenmekte oldukları görülmektedir.

12 Bkz. Tekin, "İslâm Sosyolojisinin İmkânı", *İslâmî İlimlerde Metodoloji-V, İslâm ve Sosyoloji*, Mustafa Tekin (Ed.), Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, s. 29.

13 Tekin, "Sünnet Sosyolojisinin İmkânı..", s. 7.

disiplinle dini bir konunun ne derece anlaşılabilirliği temel problemdir.¹⁴ Kısaca din ve sosyoloji arasındaki gerilim noktalarından birisi öncelikle sosyolojinin, hümanist ve seküler bir karakter taşımasıdır. İkincisi problem ise, sosyolojinin konu edindiği dinin kendi özgün yapısı yerine kültürleşmiş ve indirgenmeye tabi tutulmuş daha çok Hristiyan Batı'nın tarihsel ve kültürel özelliklerinden hareketle din tanımlaması ve dine yaklaşımı söz konusudur.¹⁵ Hâlbuki İslam'ın bakış açısına göre ise Allah-evren-insan arasında bir uyum söz konusudur.¹⁶ Sünnet hayatın bütün alanlarına hitap etmektedir. Bunu yaparken diğer disiplinlerden farklı olarak insanın en mükerrem varlık olduğunu ve bir yaratıcının onun hayatına müdahale ettiği bilincini sürekli vurgulamaktadır. Buradan hareketle insana bakışı sadece bedensel özellikleri yani bir canlı (hayvan) değil, sorumluluk sahibi bir varlıktır. Sorumluluk alanı ise sadece bu dünyaya ilişkin değil ahireti de ilgilendirdiği için hem yaratıcıya hem de içinde bulunduğu kendisini çevreleyen uzak yakın her şeye karşı sorumludur. Bu bakımdan Sünnet, ekonomik, psikolojik, sosyolojik, hukuki, siyasi, ahlaki kısaca insanı ilgilendiren bütün unsurların prensiplerini bulmak mümkündür. Sünnet hayata ve sorunlara vahyin aydınlığında bakabilme ve çözüm üretme pratiğidir.

Tam da burada karşımıza bir meşruiyet sorunu çıkmaktadır. O da, “Kur’ân sosyolojisi”, “sünnet sosyolojisi” gibi kullanımlar vasıtası ile modern kavramların İslam tarafından meşrulaştırılması (aynı zamanda modern kavramlarla dinin meşrulaştırılması) söz konusudur. Din özü itibarıyla en güçlü meşrulaştırma aracıdır.

---

14 Vejdi Bilgin, “Sünnet Sosyolojisi”nde Sosyal Bilimsel Yöntem ve İçerik”, *Eskiyeni*, S. 23, İstanbul 2011, s. 49.; Sosyolojinin seküler bir bilim olmasından hareketle din hakkında konuşabilmek için dindar olup-olmamak yani dini kaygılar ve nesnellik konusu tartışılmaktadır. Ancak bir araştırmacının araştıracağı bir konuya tam nüfuz edebilmesi mutlaka onu yaşaması (ırkçılık, fuhuş vb.) gerekmemektedir. Buradan hareketle konuyu dışarıdan çalışmanın avantaj ve dezavantajı söz konusudur. Bkz. Bilgin, “Sünnet Sosyolojisi”nde Sosyal Bilimsel Yöntem ve İçerik”, s. 42.

15 Tekin, “Sünnet Sosyolojisinin İmkânı..”, s. 10.; Her toplum, kültür ve dinin insan tasavvuru, toplum tasavvuru ve anlam haritalarının farklı olduğu bir gerçektir. İslâmî değerlerin bilimde yansımaları görmek isteyen Müslüman kamuoyunun ve bilim adamlarının derinlerde yatan bir özlemi hep var olagelmıştır. Zira gerek sosyoloji gerekse din sosyolojisi yerleşik bakış açıları itibarıyla batı kaynaklı birer bilim olup batılı sosyologların kendi toplumlarını incelemek amacıyla ürettikleri teoriler, bakış açıları ve isimlerle doludur. Bkz. Coşkun, “İslâm Sosyolojisinde Yöntem Arayışları”, s. 62.

16 Tekin, “Sünnet Sosyolojisinin İmkânı..”, s. 10.; ayrıca bkz. Zygmunt Bauman'ın (1925-2017) deyişiyle insan türünün doğa üzerindeki hâkimiyetine yardımcı olmak, bilimin ilan edilen amacı oldu. Fakat en önemlisi bu toplumsal yasaların, tabiatı gereği Tanrı ile ilişkisini kurmadı. Nihayetinde bu dünyanın ve toplumun dışında kurgulanan ve konumlandırılan Tanrı ile toplumda keşfedilmeye çalışılan cari ilke ve yasalar arasında derin bir ayrılık bulunmaktadır. İşte bu nokta, batılı değerler temelinde kurumsallaşan sosyolojiye itirazımızın önemli nedenlerinden birisidir. Bkz. Tekin, “İslâm Sosyolojisinin İmkânı”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji-V, İslâm ve Sosyoloji*, Mustafa Tekin (Ed.), Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, s. 19.

Gündelik hayatta sıradan bir eylemlerden en büyük suçlara ve ideolojilere varıncaya kadar her şeyi meşrulaştırma etkisi vardır.¹⁷ Batı tarafından temellendirilmesi yapılan ve kriterler açısından İslam, Kur'an ve sünnet ile bağdaşması mümkün görülme- yen söz konusu iki kavramı bir arada belli bir iddia ile zikretmek büyük bir risktir. "Sünnet sosyolojisi" başlangıçta iki farklı anlam dünyasına ait kavramları bir araya getirmektedir.¹⁸ Başka kültür dünyası kendi kültürel dünyamızın kodları içinde yorumlanmaya çalışılınca yanlış okumalar söz konusu olacaktır. Metin tenkitleri ve değerlendirmelerinin olduğu hemen her yerde anakronik düşünme söz konusudur.¹⁹ Bu noktada dildeki anlam kaymaları ve kelimelere yüklenen anlamların değişmesi sünneti anlamının önündeki engellerden biridir. Biz içinde bulunduğumuz şartlar altında sünnet veya bir nas ile irtibat kurmaktayız ki bundan bağımsız hareket etmenin imkânı yoktur. Sahip olduğumuz şartlar sosyal, siyasal, bilimsel vb. tartışmalar geçmişe dönük bakış açımızı önemli ölçüde etkilemektedir. Bu bağlamda metodoloji sorunları ve anakronizm tehlikesi her daim söz konusu olacaktır. Sünnet sosyolojisinin yapacağı şey günümüze ait tartışma ve yaklaşımlarla konunun anlaşılmasına katkı sağlamak olacaktır.²⁰

Sosyolojinin, gerek dinle, gerek varlık, evren, insan ile kurduğu ilişki, gerek bâtılı dünya görüşü ile ilişkisi, gerekse tüm toplumları açıklama konusundaki yeterliliği bu bağlamda yeni sosyoloji anlayışının inşasını zorunlu kılmaktadır.²¹ İşte

17 Bilgin, "Sünnet Sosyolojisi"nde Sosyal Bilimsel Yöntem ve İçerik", s. 44.; Sünnet sosyolojisi kavramının neliğine ilişkin değerlendirmeler beraberinde İslam sosyolojisi içindeki meşruiyet arayışları yanında sosyolojinin İslam içinde meşrulaştırılmasını çağırılmaktadır. Mustafa Tekin, "Sünnet Sosyolojisinin İmkânı- İslam Sosyolojisine "Sünnetten" Başlamak-", *Eskiye ni*, S. 23, İstanbul 2011, s. 5.; Bkz. Ejder Okumuş, *Dinin Meşrulaştırma Gücü*, Ark Kitapları, 2005.

18 Tekin, "Sünnet Sosyolojisinin İmkânı..", s. 6.

19 Hz. Peygamber dönemi evlilik uygulamaları ile deve idrarı ile tedavi meselesi için bkz. Vejdi Bilgin, "Sünnet Sosyolojisi"nde Sosyal Bilimsel Yöntem ve İçerik", s. 46.; bkz. Zebidî, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, I, 181.

20 Bilgin, "Sünnet Sosyolojisi"nde Sosyal Bilimsel Yöntem ve İçerik", s. 41.

21 Bu çerçevede İsmail Raci Fârûkî, S. Hüseyin Nasr, Ferid Ahmed, İlyas Bâ-Yunus, Ali Şeriatî, Mustafa Samiye Haşşab, Kadir Canatan gibi farklı isimlerin katkı ve yaklaşımları olduğunu bilmekteyiz. Bkz. Tekin, "İslâm Sosyolojisinin İmkânı", s. 31; Samiye Mustafa Haşşab, *İslâm Sosyolojisi*, Ali Coşkun ve Nebile Özmen (Çev.), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2010, s. 11. ; Bu noktada, Fârûkî'nin bilginin İslâmîleştirilmesi için öngördüğü çalışma planının beş temel şartı vardır: a) Modern disiplinleri iyice öğrenmek; b) İslâmî kültür mirasına iyice nüfuz etmek; c) Modern bilginin her alanıyla İslâm arasında özel bir uygunluk ve uzlaşma sağlamak; d) İslâmî kültür mirasıyla modern bilgi arasında verimli bir terkip için metotlar geliştirmek; e) İslâm düşüncesini, ilâhî model icra edecek ve ona işlerlik kazandıracak bir yörengeye oturtmak. Bu çalışmalarla İslâm kültür mirası yeniden keşfedilecek ve yorumlanacak, bu miras modern bilgi birikimiyle tenkitçi bir tarzda uzlaştırılacak, edinilen çağdaş İslâmî bilgi İslâm topluluğunun ve genel olarak insanlığın problemlerine çözümler getirecek, bu şekilde İslâmîleştirme programı gayesine ulaşmış olacaktır. Bkz. İlhan Kutluer, "Fârûkî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*,

bu noktada İslam sosyolojisi, İslami sosyoloji vb. önermeler yanında hikmet sosyolojisi gibi çabalar alternatif arayışlarıdır.²²

“İslam sosyolojisi”²³ ve “din sosyolojisi” açısından ilk dönem müslümanları arasında geçerli olan uygulamaların toplumsal bağlamı dikkate alınmak zorundadır. Hz. Peygamber’in onlara neler vaat ettiğinin anlaşılması için nüzul ortamının dikkatli okunması gerekmektedir.²⁴ Tarihsel süreç içinde sünnetin/hadisın anlaşılmasında farklı yaklaşımların söz konusu olduğu açıktır. Buradan hareketle Hz. Peygamberin uygulamalarını kültürel, coğrafya farklılıkları vs. düşünüldüğünde birebir uygulamak bazı zorlukları beraberinde getirmesi söz konusu edilebilir.²⁵ Ancak sünnetin ortaya çıktığı koşulların bilinmesi ve Hz. Peygamber’in hareket metodunu iyi tahlil edebilmek ilkesel bazı çıkarımlarda bulunmaya vesile olabilir. Hadis verileri içinde aktarılan tikel olaylar tarihsel iken olayların neden ve sonuçları arasında aranması gereken unsurlar evrenselidir. Sünnetin tarih boyunca toplumların sosyal hayatının, değişimlerinin, siyasal, ekonomik formlarının anlamlandırılması açısından tüm müslüman toplumlarda belirleyici arka plan olmuştur.²⁶ Dolayısıyla Hz. Peygamber döneminde şiddet gibi bir sorunu bugünün algıları ile yorumlamak problem gibi görülebilir. Diğer taraftan gerçekten günümüzde şiddete ilişkin yaklaşımlardan hareketle peygamber dönemi olaylarını şiddet kapsamına dâhil etmek mümkün müdür? soruları sorulabilir. Elbette kavramsal olarak değil ancak haksızlık, zulüm ve

---

Türkiye Diyanet Vakfı, XII, Ankara 1995, ss. 178-181.; Mevlüt Uyanık, “İsmail Râci Fârûkî”, Çağdaş İslam Düşünürleri Cağfer Karadağ (Ed.), 2. Bsk., Ensar Yay., İstanbul 2007, s. 133-137.

22 Tekin, “İslâm Sosyolojisinin İmkânı”, ss. 46-55.

23 İslam’ın toplumla buluşmasından itibaren meydana gelen sosyal olaylar, değişimler, gruplar, dış etkiler, mezhepler, fıkıh, kelam, vb. ilmi birikimlerin yapısı, İslam anlayışları ve buna etki eden nedenler ile anlam dünyası, dünya görüşü, olgular, semboller gibi tüm dini-sosyal olaylardır. Tekin, “Sünnet Sosyolojisinin İmkânı..”, s. 13.

24 Siret çerçevesinde ve nüzul bağlamında Kur’an’ın anlaşılmasına dair Bkz. İzzet Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, Mehmet Yolcu (Çev.), 6. Bsk., Yarın Yay., I-II, İstanbul 2015.; Adem Apak, *Kur’an’ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat)*, Kuramer, İstanbul 2017.; Vahiy ve toplumsal durum arasında sıkı bir bağ vardır. Bu bağı ihmal etmek söz konusu herhangi bir toplumun temel özelliklerini ve dinsel durumunu doğru tahlil etmeye engeldir. Bu noktada ilk dönemden itibaren vahyin ve sünnetin mahiyetini, olayları ve toplumsal arka planı anlamaya katkı sunan “esbab-ı nüzul” ve “esbab-ı vurudu’l-hadis”ın önemi büyüktür. Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirlerini hangi sosyo-kültürel ekonomik vb. ortamda çıktığını anlamaya yardımcıdır. Sadece sosyolojik bir çıkarım mümkün olmaz zira İslami açıdan bakıldığında vahiy konusu ihmal edilemez. Bkz. Bilgin, “Sünnet Sosyolojisi”nde Sosyal Bilimsel Yöntem ve İçerik”, s. 41.

25 Bilgin, “Sünnet Sosyolojisi”nde Sosyal Bilimsel Yöntem ve İçerik”, s. 51.

26 Tekin, “Sünnet Sosyolojisinin İmkânı..”, s. 14.; Hz. Peygamber’in kendisi, sünnet kelimesini tek tek davranışlar için değil, daha çok, İslâm’ın genel geçer kuralları, evrensel ilke ve esasları, öngördüğü davranış kalıpları anlamında kullanmıştır. Bu durum davranışla ilgili olabileceği gibi zihinsel ve kalbi durumlar için de söz konusudur. Bkz. Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s. 224.

fitne kavramlarının kapsamı üzerinden mesele tartışıldığında sağlıklı sonuçlara ulaşmak mümkündür.

Bu bağlamda yapılacak çalışmaların temel referanslarında biri tevhid inancı etrafında yoğunlaşmaktadır. Şirk inancının parçalayıcı yapısı yerine tevhid inancı eşyaya bütüncül bakmayı, kâinat içindeki denge ve uyumu beraberinde getirdiği için Allah-insan ve insan-evren arasında bir çatışma söz konusu olamaz.²⁷ Dolayısıyla üst bir referans olmaksızın salt nedensellik ilkelerine dayalı olarak, açıklanmaya çalışılan ve çatışma haline sokulan varlık dünyasında kaosun sonu gelmez. İslam'ın din ve dünya görüşü, bireysel ve toplumsal yaşamın dünyevi ve uhrevi sonuçlarını, birbirleri ile irtibatını ortaya koyan bütüncül bakış açısıdır. Bu bağlamda teorilerin ötesinde eşyaya hikmet çerçevesinden bakmak insanın hakikat arayışına yardımcı olacak bir bakış açısıdır. Hikmet, sünnet şeklinde ifade edildiğine göre, hikmetin temeli sahil bilgi ve neticesi ise yararlı davranış olması gerekmektedir. Sünnet bu çerçevede somut bilginin pratik hale aktarımı ve yanlış uygulamaların tashih edilmesi olduğu görülmektedir.²⁸ Allah Rasulü'nün (sas.) en güzel örnek olarak işaret edilmesi²⁹, hayatının yaşanan Kur'an olması, kendine itaatın gerekli olması³⁰ gibi birçok unsur Kur'an'ın anlaşılması ve pratiğe aktarılmasında peygamber örneğinin/sünnetin öncelemesini gerektirmektedir. “*Bana Kitap (Kur'an) ile birlikte onun bir benzeri de verilmiştir.*”³¹ hadisi nebevî pratiklerin önemini ortaya çıkarmaktadır. Hassân b. Atiyye'nin (ö. 130/748) “*Cibril Rasulullah'a (sas.) Kur'an'ı vahiy olarak getirdiği gibi, vahyin açıklaması olan sünneti de getirirdi.*”³² sözü, Yahyâ b. Ebî Kesîr'in (ö. 129/747) sünnetin Kur'an'ı açıkladığını anlatmak üzere söylediği (السنة قاضية على الكتاب، وليس الكتاب قاضيا على السنة) “Sünnet Kitap/Kur'an'ın hükmünü belirleyicidir.”³³ sözü ile Şamlı fakih Mekhûl'e (ö. 112/730) nispet edilen، (الْقُرْآنُ أَحْوَجُ إِلَى السُّنَّةِ مِنَ السُّنَّةِ إِلَى الْقُرْآنِ) “Sünnetin kitaba olan ihtiyacından daha çok Kitab'ın sünnete ihtiyacı vardır”³⁴ şeklindeki sözü, sünnetin

27 Tekin, “Sünnet Sosyolojisinin İmkânı..”, s. 11.; Muhammed Kutub'un “sıbgatullah” ayetine işaretle ortaya koymaya çalıştığı sistem bu olsa gerektir. Muhammed Kutub, *Sosyal Bilimlerin İslâmî Temelleri*, s. 61.

28 Tekin, “Sünnet Sosyolojisinin İmkânı..”, s. 13.

29 Ahzâb, 33/21.; En'âm, 6/90.

30 Nisâ, 4/64.; Âl-i İmrân, 3/31.

31 Ebû Dâvûd, Sünne, 5.

32 Hatîb, *Kifâye*, s. 21.

33 Dârimî, Mukaddime, 49.; Hatîb, *Kifâye*, s. 23.

34 Hatîb, *Kifâye*, s. 23.

Kur'an'ın anlaşılması ve hayata aktarılması konusunda ne kadar vazgeçilmez yeri olduğunun bir ifadesi olarak anlaşılmalıdır.

Zira Hz. Peygamber İslam toplumunu akide, ibadet, tebliğ, eğitim, ahlak, hukuk, siyaset, ekonomi gibi çeşitli konularda bireysel, toplumsal ve evrensel boyutta hayatın her alanında esas aldığı ilke ve prensipler ile bir zihniyet ve dünya görüşü oluşturması şeklinde kavramsallaştırmıştır.³⁵ Müslümanlar toplumların sünnet üzerinden kazandığı zihniyet ve dünya görüşleri onların ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel yönden ciddi zenginlik katmaktadır. Sünnetin tarihsel, kültürel ve sosyal alanda Kur'an-ı Kerim'in somutlaşmış biçimi olması, "sünnet sosyolojisi" kavramını da merkezi bir konuma taşımaktadır.³⁶

Sünnet içine sahabe ve tabiinin de uygulamaları dâhil edildiğinde müslümanların ferdi ve toplumsal hayattaki davranışlarına tesir eden sünnetin aynı zamanda süreklilik yönünden bahsetmek mümkündür.³⁷ Sünnetin evrensellik durumu insanlık durumu ile ilişkisi dolayısıyladır. İnsanlık tarihi tecrübelerini bir sonraki nesle aktarmak suretiyle insanlık durumunun devamlılığına işareti söz konusudur. Bundan dolayı her bir nesil kesinden önceki nesillerin tecrübelerinden faydalanmak ister. Modern insanın bilgi anlayışı, ahlak ve gerçek hayat algısı her gün değişerek sorunsal bir hal almaktadır. Varoluşu, dili, kültürü, doğruyu, iyiyi, güzeli, kutsalı ve hakikati temellendirmeksizin bu tür işleyişlerin insana söyleyeceği bir şey olmadığı gibi modern müslüman açısından da gerçekçi bir etki olasılığı kısıtlıdır.³⁸

35 Hayri Kırbaoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet- Eleştirel Bir Yaklaşım-*, 3. Bsk., Ankara Okulu Yay., Ankara 1997, s. 104.; Tekin, "Sünnet Sosyolojisinin İmkânı..", s. 15.; bu değişim neler olduğunu tespit edebilmek için cahiliye-islam kavramları arasındaki farkın, cahiliye döneminin karakteristik özelliklerini bilmek gerekmektedir. Bu tespit yapılmadan çarşıların ehemmiyeti tam anlaşılacaktır. Muhammed Kutub, *Sosyal Bilimlerin İslâmî Temelleri*, s. 214.

36 Tekin, "Sünnet Sosyolojisinin İmkânı..", s. 15.; Sünnetin kapsayıcılığını Karadâvî, uzunluk, genişlik ve derinlik bakımından değerlendirmektedir. O, uzunlukla insanın cenin döneminden ölümünden sonraki hayatını içine alacak zamanı; genişlik ile evde çarşıda, mescitte, yolda, Allah ile olan ilişki yanında sokak, hayvanlar, mümin-gayr- ı müslim diğer insanlar ve kişinin kendi yakınları ile olan ilişkisinin sünnetin ışığında olması gerektiğini; derinlik ile de vücut, akıl ruh, zahir, batın, söz, amel, niyeti kapsayan insan hayatının iç âlemini kast etmektedir. Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, s. 124.; Tekin, "Sünnet Sosyolojisinin İmkânı..", s. 16.

37 Hanefî mezhebinin fikhî hükümlere kaynaklık eden deliller arasında toplumda yerleşik hale gelmiş olan "maruf sünnet"i dikkate almalı ve umum-u belva anlayışı ile Mâlikî Mezhebi'nde "Medineli ilk Müslümanların uygulaması ve tatbikatı" mânâsına gelen "amel-i ehl-i Medine" nin fikhî konularda hüküm kaynağı olarak özel bir yeri olmasının nedeni budur.

38 Bu bağlamda sünnet geride kalmış bir olgu ya da bir zamanda ortaya konulan davranış değildir. Tersine bugüne değin devam edegelen İslami deneyimlerin toplamıdır. Bkz. Muhammet Özdemir, "Sünnet Sosyolojisinin Epistemolojik Temelleri", s. 25-27.

Tam burada metin ile sosyal olgu arasında okuyucunun aktif hale gelmesi söz konusudur. Kısaca ifade etmek gerekirse yorumcu içinde bulunduğu şartlar söz konusu olmadıkça metne bir anlam yüklemesi söz konusu olamaz. Metni aktif hale getiren çoğu zaman sorunların çözümünde dini referanslara müracaattır. Bu da yorumcunun olaylar karşısındaki arayışının bir sonucudur. Meşrulaştırma veya çözüm üretme arayışlarında geriye dönük okumalar yapılmaktadır.³⁹ Burada yapılmak istenen şey mevcut şartlar çerçevesinde metnin mevcut durumda nasıl anlaşılabiliridir.⁴⁰

Sünnet, sosyolojik ve teolojik olarak bir sistem oluşturmaktadır. Şahsî, kişilerarası ve gruplar arası bütün tutumların ve tüm eylemlerin karmaşık düzeni aracılığı ile düşünen her varlığı Allah'a bağlama ve toplumsal doku meydana getirme temayülü mevcuttur.⁴¹ Sünnete ait verileri inceleyen pozitif ilimlerle ilgilenen araştırmacılar, insana ve insan psikolojisine, insanın kâinatla ilişkisine, insan-toplum ve eşya ile olan alakasına, ekonomi/iktisadi kaynakların korunmasına, malın tedavülüne, meşru yolla tüketime, paraya, siyasi ve sosyo-kültürel ilişkilere dair oldukça fazla ilke, uygulama ve yönlendirme bulabilir. Ancak bunları "Kur'an ve Sünnet'in genel ilkeleri" ışığında değerlendirmeye tabi tutmak gerekir.⁴² Sünnetin zihni inşa ve algılayış tarzı olduğu dikkate alındığında, salt davranışsal yönü değil hayatı anlamlandıracak iyi ahlaka sevk eden kötü ahlaktan uzaklaştıran boyutu

39 Örneğin, ağaç dikimi, çevre bilinciyle, hayvanlara ilişkin hadisler hayvan hakları, şûra prensibi demokrasi, emir, sultan kavramı devlet başkanı vb. düşünülmektedir. Sünnetin araç olarak kullanımı dönemsel algılara bağlı olarak değişiklik gösterebilir. Vejdi Bilgin, "Sünnet Sosyolojisi"nde Sosyal Bilimsel Yöntem ve İçerik", s. 44.

40 Bu çalışmaların bir örneği İbn Haldun'da (ö. 808/1405) belirgin olarak görülmektedir. İbn Haldun'un hadis yorumlarında çoğunlukla karşılaşılan yorum tarzı da mevcut algıların ve sosyal olguların hadisi anlamaya katkısı şeklindedir. Kısaca hadisten hareketle mi teorileri geliştirilmiştir ya da olgulardan hareketle mi hadisler yorumlanmıştır diye bir tercih zor görünse de yorumlama tarzından ikincisi tercih edilebilir. Diğer bir ifadeyle sosyal olayların hadisle delillendirilmesi ön plandadır. Yavuz Köktaş, "İbn Haldun'un Mukaddime..", s. 342.

41 Bkz. Ali Coşkun, "İslâm Sosyolojisinde Yöntem Arayışları", *İslâmî İlimlerde Metodoloji-V, İslâm ve Sosyoloji*, Mustafa Tekin (Ed.), Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, s. 57.; örnek bir konu üzerinden meseleye yaklaşım için bkz. Özcan Hıdır, "Sünnet ve Beşeri-Pozitif İlimler", *Sünnet Sosyolojisi*, Ankara 2013, ss. 119-142.

42 Bu ise, günümüzde zaman zaman yapıldığı gibi; Kur'an'ı adeta bir "pozitif bilim kitabı"; sünneti de, tıbb-ı nebevi ile alakalı hadislere dair yorumlarda yer yer yapıldığı üzere, pozitif bilim olan tıbbın bir kısım detaylı yönlerini bile ihtiva ettiği şeklindeki anlayışların ötesinde, metodolojik ve ilke düzeyinde meseleyi ele almayı gerektirir. Bkz. Özcan Hıdır, "Sünnet ve Beşeri-Pozitif İlimler", *Sünnet Sosyolojisi*, Ankara 2013, s. 121.; bu alanda yapılan çalışmalar için bkz. Bahattin Dartma, *Kur'an ve Ekoloji*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2005.

konumuz açısından önem arz etmektedir.⁴³ Bu noktada sünnet sosyolojisi, şiddet, zulüm -maddi manevi her türlüyle haksızlığa- gibi toplumsal problemlerin nedenlerine temas edebilme ve karşı duruşun hangi ilkelere dayandığı, nebevi sünneti anlama ve fonksiyonel hale getirme açısından önem taşımaktadır.⁴⁴ Bu bağlamda biz sünnetin sosyal-ekonomik, kültürel, ahlaki ve yapısal sorunlar karşısında neler öngördüğünden hareketle toplumsal bir sorunu (şiddet konusunu) ele almayı planladık.

1.2 Sosyal Bilimlerde Şiddet ve Şiddete İlişkin Yaklaşımlar

Din, ahlak ve hukuk kuralları insanların bir arada yaşamasını düzenleme üzerine kuruludur. Maddi-manevi yaptırımı olan bu kurallara rağmen haksızlık, adam öldürme, şiddet ve terör geçmişten günümüze farklı düzeylerde devam etmektedir. En önemlisi, uygarlık geliştikçe şiddetin azalacağı yolundaki öngörülerin aksine, şiddet farklı boyutlarda ve yoğunlukta bütün dünyada yaşanmaktadır.⁴⁵ Nasıl oluyor da, şiddet ve katılık, güç ve iktidar, emir ve itaat bu kadar yoğun olarak bireysel ve toplumsal yaşamda yer bulabiliyor?⁴⁶ Bizi doğamızdaki şefkatten koparan, şiddet ve sömürü odaklı davranışlara yönelten nedir? Aynı zamanda bazı insanların en zor şartlar altında bile doğalarındaki şefkate bağlı kalmalarını sağlayan nedir?⁴⁷ Girift bir kavram olan şiddet, hukuk, siyaset, psikoloji, antropoloji ve sosyolojinin ilgisini çeken toplumsal bir olgudur.⁴⁸ Saldırganlık bilmesecini çözme adına “polemoloji”

43 Bkz. Ahmed Ürkmez, *Ahlak Ekseninde Hadis*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2014, s. 173.; Muhammet Özdemir, “Sünnet Sosyolojisinin Epistemolojik Temelleri”, *Eskiyeni*, S. 23, İstanbul 2011, s. 20-38.

44 Sünnetin kurucu niteliğine, işlevine ve İslam medeniyetinin temel dayanağı oluşuna ilişkin bir çalışma için bkz. Yusuf el-Karadâvî, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, Özcan Hıdır (çev.), Nida Yay., 2012.

45 Necmettin Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 28, 2012, s. 2; Celal Türer, “Şiddetin Neliği ve Kavramsal Çerçevesi”, *Şiddet Karşısında İslam*, DİB yay., 2015, s. 13.; Bkz. Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, s. 21.

46 “Milyonluk orduların... Komşu ülkelerin masum insanlarını öldürmeleri, bu uğurda kendi canlarını vermeye razı olmaları; ana-babalarını, eşlerini ve dostlarını kedere boğmaları nasıl mümkün olabiliyor? Niçin savaşıyorlar? Herkes savaşa karşı olduğunu açıkça söylediğine göre, savaşı kim ve nasıl başlatabiliyor? Kimsenin, birbirinin malında, toprağında gözü yok idiyse... Savaş neden sürüp gidiyor? Sonraki gelişmelerin gösterdiği gibi, aslında, her iki taraf da genişleme ve askeri-siyasi liderlerinin ün ve onuru peşinde idiyse, birkaç karış toprak parçası için ve liderlerin boş ve anlamsız gururu yüzünden masum insanlar ölüme nasıl razı oluyorlar? Savaş, anlamsız bir kaza ürünü mü, yoksa kendi yasalarını verilebilecek sosyal ve siyasal gelişmelerin bir sonucu mu?” Adnan Gümüş, “Şiddetin Nedenleri”, *Toplumsal Bir Sorun Olarak Şiddet Sempozyumu*, Ankara: Eğitim Sen Yayınları, s. 39-40.

47 Rosenberg, *Şiddetsiz İletişim*, s. 17.

48 Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, s. 2.

(çatışma bilim) adıyla yeni bir bilim dalı⁴⁹ ve Avrupa merkezli çalışmaların yoğunluğu⁵⁰ konunun vahametini de gözler önüne sermektedir.

Şiddetin tanımı, kapsamı ve tespitine ilişkin zorluğu çalışmamızın başında dile getirmek durumundayız. Bir toplumda hangi davranışların şiddet olarak kabul edildiği, o toplumun toplumsal yapı özelliklerine göre, diğer bir ifadeyle kültürel yapı ve geçerli olan değer yargıları ile yakından ilgili olduğundan⁵¹ bu durum şiddet tanımlamalarına da yansımaktadır. Örneğin, şiddet, bir sorun çözme yöntemi olarak algılanıyorsa yaşam biçimine dönüşür⁵² ve problem olarak görülmez. Kurban ibadeti ve sünnet olma bazı inançlarda bir gereklilik olarak kabul edilirken, diğer taraftan hayvan ya da insana şiddet şekli olarak algılanabilir. Bu kapsamda bir mukayese ile değerlendirme yapma ne kadar başarılı olabilir.⁵³ Bu açıdan şiddet gibi karmaşık bir kavramı toplumsal ilişkiler ağında ve toplumun dinamikleri içinde⁵⁴ ve sosyal değişim ile birlikte⁵⁵ değerlendirmek gerekmektedir.

1.2.1 Şiddet

Arapça'dan dilimize geçen şiddet, sertlik, yumuşak olmama anlamlarına gelmektedir.⁵⁶ Fransızca'da, şiddet (violence); bir kişiye güç veya baskı uygulayarak isteği dışında bir şey yapmak ya da yaptırmak; şiddet uygulama eylemi, zorlama, saldırı, kaba kuvvet, bedensel ya da psikolojik acı çektirme ya da işkence, vurma ve yaralama olarak tanımlanmaktadır.⁵⁷ Şiddet, Latince Violantia kelimesinden gelmektedir. Violantia şiddet, sert ya da acımasız kişilik, güç demektir. Violare ise, şiddet kullanarak hareket etmek, değer bilmemek, kurallara karşı gelmek

49 Hannah Arendt, *Şiddet Üzerine*, Bülent Peker (çev.), 7. Bsk., İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 71.

50 Orhan Türkdoğan, *Günümüzde Toplumsal Şiddet ve Türkiye Gerçeği*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 168, 493 vd.

51 David Riches, *Şiddet Olgusu*, (Antropolojik Açıdan Şiddet İçinde), David Riches (Ed.) - Dilek Hattatoğlu (Çev.), İstanbul, 1989, s. 12; Faruk Kocacık, "Şiddet Olgusu Üzerine", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 1, s. 2.

52 Doğu Ergil, "Şiddetin Kültürel Kökenleri", *Bilim ve Teknik*, 2001, sy. 399, s. 40.; Nevzat Tarhan, "Şiddet Davranışlarını Psikolojik-Kültürel Boyutu", *Biyolojik, Sosyolojik, Psikolojik Açıdan Şiddet*, İbrahim Balcıoğlu (Ed.), Yüce Yayın, İstanbul 2000, s. 113.

53 Tuğlu, *İslam'ın Şiddet Karşıtlığı*, s. 51.

54 Kocacık, "Şiddet Olgusu Üzerine", s. 2; Türer, "Şiddetin Neliği ve Kavramsal Çerçevesi", s. 19.

55 Mert Savrun-İbrahim Balcıoğlu, "Kentleşme, Kadın ve Şiddet", *Biyolojik, Sosyolojik, Psikolojik Açıdan Şiddet*, İbrahim Balcıoğlu (Ed.), İstanbul: Yüce Yayın, 2000, s. 45.

56 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 232 "şdd" mad.

57 Michaud, *Şiddet*, s. 5.

anlamındadır. Bu sözcükler “vis” kavramı ile bağlantılıdır. “Vis” kavramı çeşitli anlamlarının yanı sıra; güç, erk, şiddet, bedensel gücü de simgelemektedir.⁵⁸

Şiddet sözcüğü İngilizce’de ise çok geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bu kullanımlar arasında bedene zor uygulama, bedensel zedelenmeye neden olma, kişisel özgürlüğü zor yoluyla kısıtlama, bozma ya da uymama, rahatça gelişmesini ya da tamamlanmasını engellemek üzere bazı doğal süreçlere, alışkanlıklara vb. yersiz kısıtlamalar getirme, anlamın çarpıtılması, büyük güç, sertlik ya da haşinlik, kişisel duygularda sertlik ve tutkulu davranışlara ya da dile başvurma bulunuyor.⁵⁹

Yves Michaud, şiddeti şöyle tanımlamıştır: “Karşılıklı ilişkiler ortamında taraflardan biri ya da birkaçı doğrudan veya dolaylı, toplu ya da dağınık olarak diğerlerinin veya birkaçının bedensel bütünlüğüne veya törel, ahlaki/moral/manevi bütünlüğüne veya mallarına veya simgesel ve sembolik kültürel değerlerine oran ne olursa olsun zarar verecek şekilde davranırsa orada şiddet vardır.”⁶⁰

Şiddet (violence) bir gücün, hareketin derecesi, sertliği anlamına gelmektedir. Bir gücün, davranışın insana, canlıya, doğaya, mala zarar vermeye yönelik aşırı kullanımıdır.⁶¹ Bu noktada günlük yaşantıda saldırı kelimesi şiddet kavramı yerine kullanılmaktadır. Saldırmak, bir kimseye ya da bir şeye zarar verici bir davranışta bulunmak, bir kimse ya da bir nesneye saldırı yapılmasına yol açmaktır.⁶² Özellikle son yıllarda kullanılan “şiddet olayları” kavramı çevreyi, insanları korkutmak ve sindirmek için girişilen hareketleri tanımlamak için kullanılır. Şiddet olayı bir kişiye yönelik ise çoğu kez suç, topluma yönelmiş ise terör olarak nitelendirilir.⁶³

Şiddet kavramının özüne inildiğinde değer yargıları kaybolmakta ve yerlerini vasıfsız güce terk etmektedir. Belirli ölçüleri aştığı ve bir düzen bozulduğu zaman bu “şiddet” olarak algılanır.”⁶⁴ Şiddetin çeşitli tanımlarında karşılaşılan ortak unsurlar

58 Michaud, *Şiddet*, s. 5.

59 Mark Hobart, *Şiddet ve Susku: Bir Eylemin Siyasetine Doğru*, Yurdanur Salman (Çev.), *Cogito*, sy: 6-7, YKY, İstanbul 1996, s. 52; Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, s. 5.

60 Michaud, *Şiddet*, s. 8-9; Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, s. 5.

61 Köknel, *Şiddet Dili*, s. 33.

62 Köknel, *Şiddet Dili*, s. 33.; “Saldırganlık, hâkim olmak, yenmek, yönetmek amacı ile güçlü, şiddetli, etkili bir hareket, bir işi bozma engelleme, boşa çıkarmaya karşı düşmanca, yaralayıcı, hırpalayıcı veya tahrip edici (yıkıcı, yok edici) amaç taşıyan bir davranıştır.” Yavuz Erten-Cahit Ardalı, “Saldırganlık, Şiddet ve Terörün Psikososyal Yapıları”, *Cogito*, sy: 6-7, İstanbul: YKY, 1996, s. 143; Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, s. 4.

63 Köknel, *Şiddet Dili*, s. 33.

64 Michaud, *Şiddet*, s. 6.

ise şunlardır: Kişinin canını acıtmak, yaralamak, öldürmek, mala zarar vermek amacıyla güç kullanmak; kanunlara aykırı fiziki güç kullanmak; olmayan bir hedefe ulaşmak için şiddet kullanmak ya da şiddet kullanma tehdidinde bulunmak; genelde kabul gören yasa ve ahlak ilkelerine aykırı biçimde fiziksel yok etme, gereksiz yere kırma, imha etme; toplumsal ilişkilerde kabul edilebilirlik sınırlarını aşan zorlama eylemidir.⁶⁵ Şiddet birçok zarar verme formunun ortak karşılığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Güç bulundurma/zor potansiyeli, zorlama (zarar verme-engelleme vb.) temelinde şiddet davranış ya da duygular üzerinden tanımlanabilen çok boyutlu bir olgudur.⁶⁶

1.2.2 Şiddetin Kaynağı

Şiddetin kaynağı, neyin şiddet olduğu ile eş değer bir problemdir. Şiddet içerikli bir eylemi hiçbir zaman tek bir unsura bağlamak mümkün değildir.⁶⁷ Saldırganlığın nereden kaynaklandığı sorusu tüm insanlığı ve özellikle psikanalistleri öteden beri meşgul eden bir sorudur. Çoğu zaman şiddet ya içgüdüsel ve bu nedenle toplumsallaşma sürecinde çok az değişen, ya da sadece çevre etkenlerden kaynaklanan bir davranış olarak görülmektedir.⁶⁸

Şiddetin ve saldırganlığın kaynağına ilişkin temelde iki kuram vardır. Bazıları saldırganlığın içgüdüsel, dürtüsel olduğunu bazıları da toplumsal kaynaklı olduğunu kabul ederler.⁶⁹ Biyolojik kuram/içgüdü kuramı yaratılıştan insanın doğasında saldırganlığı bir duygu olarak kabul eden kuramdır. Gözlem yoluyla öğrenme ve engellenme kuramı ise şiddetin sonradan öğrenilmiş bir davranış olduğunu savunur.⁷⁰ İçgüdüsel olduğunu savunan Freud ve Lorenz saldırganlık duygularını bastırmanın sağlıksız bir kişilik oluşturduğunu dolayısıyla bugünkü insansın bu bastırılmış duygular sebebiyle çektiği ıstırapın dışa yansıdığını iddia ederler.⁷¹ Buradan hareketle toplumsal değerlerin oluşturduğu üst benlik (vicdan) ne kadar baskıcı ise şiddetin ortaya çıkması o kadar kolay hale gelir. Birçok duygu gibi saldırganlık duygusu ve insana ilişkin diğer şehvet, hırs gibi duygular belirli tetikleyicilerle

65 Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgular Olarak Şiddet”, s. 3.

66 Güneş, *Şiddet*, s. 43.

67 Kocacık, “Şiddet Olgusu Üzerine”, s. 3.

68 Rafael Moses, “Şiddet Nerede Başlıyor?”, Ayşe Kul (Çev.), *Cogito*, sy. 6-7, 8. Bsk., YKY, İstanbul 2014, s. 23.

69 Köknel, *Şiddet Dili*, s. 34.

70 Güneş, *Şiddet*, ss. 51-61.

71 Bkz. Erich Fromm, *İnsanda Yıkıcılığın Kökenleri I-II*, Şükrü Alpagut (çev.), Payel yay., İstanbul 2011, s. 41; Bkz. Adem Güneş, *Şiddet*, s. 53.

birlikte ortaya çıkar. Bir eylemin hiçbir zaman tek bir sebebi olamaz. Bu manada şiddet dünya görüşünün bir parçasıdır.⁷² Günlük yaşantıda karşılaşılan bireysel ve toplumsal şiddet olaylarının arkasında, insanlık tarihi boyunca süregelen birikimlerin bulunduğu çoğu zaman gözden kaçır. Oysa günlük hayatta yer alan, haberlere yansıyan saldırgan davranışlar ve şiddet eylemlerinin geçmişten kaynaklanan nedenleri vardır. Ayrıca günümüz koşullarının sebep olduğu saldırganlık ve şiddet doğuran, kışkırtan, besleyen ortamlar ve etkenler de söz konusudur.⁷³ Bir davranışın veya bir gereksinimin elde edilmesine karşı çıkmak, dış etkenler vasıtasıyla sınırlandırmak bir engellenmedir. Uzun süre engellenen gruplar ise öfke patlamaları ve isyan ile hak arama, engellemeyi aşmak ve problem çözme yolu olarak şiddete başvurur.⁷⁴ Aslında engellenmenin ortaya çıkardığı tepkilerden biri şiddettir. Şiddet eylemlerinde, doğuştan gelen eğilimlerin yanı sıra sosyal, siyasal, ekonomik, ideolojik şartların etkisi göz ardı edilemez. Bu bağlamda terör ve şiddet olaylarında ayrımcılık, çifte standart, küçük düşürme, umutsuzluk ve haksızlığa uğrama gibi birçok etken sayılabilir.⁷⁵ Şiddet kin, nefret gibi duyguların dışa yansıtılmasıdır. Kültürde şiddetin değer kazanması ve kabul görmesi, insanlar arasında kıskançlık, düşmanlık duygularının körüklenmesi de şiddeti artırır.⁷⁶ Çevresel faktörler bağlamında şiddet eylemini harekete geçiren bir unsur da güdülemedir. Güdülemenin dayanağı bireyin ya da grupların somut bir hayat beklentisi, dayanılmaz hale gelen baskılar, kan davaları, namus cinayetleri vb. olabilmektedir.⁷⁷

Şiddetin gözlem yoluyla öğrenilmesini savunanlar -Albert Bandurda- sosyal-bilişsel öğrenme kuramında şiddetin içgüdüsel değil, dışsal bir durum olduğunu ve gözleme dayalı öğrenildiğini savunurlar. Toplumsal öğrenme, bilgi, deneyim, eğitim, gözlem, yaşantı ve yineleme sonunda kazanılan ve kalıcı olabilen davranış biçimidir.⁷⁸ Öğrenme sürecinin kapsamı çok geniştir. Klasik koşullanma, edimsel, davranışçı, bütüncül, toplumsal, model olarak öğrenme türleri gibi yollarla şiddet öğrenilebilen bir davranıştır.⁷⁹ Öğrenmenin çoğu model olarak öğrenme yoluyla

72 Hobart, "Şiddet ve Susku...", s. 53.

73 Köknel, *Bireysel ve Toplumsal Şiddet*, s. 12.

74 Güneş, *Şiddet*, s. 55.

75 Albayrak, *Semavi Dinlerde Barış ve Şiddet İkilemi*, s. 14.; Bkz. Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, s. 142.

76 Neşe Kocabaşoğlu, vd., "Sosyo-Kültürel Açından Şiddet", *Biyolojik-Sosyolojik Psikolojik Açından Şiddet*, İbrahim Balcıoğlu (ed.), Yüce Yayın, İstanbul 2000, s. 27-29.

77 Doğu Ergil, "Şiddetin Kültürel Kökenleri", *Bilim ve Teknik*, S, 399, Şubat, 2001, s. 40.

78 Köknel, *Şiddet Dili*, s. 73.

79 Köknel, *Şiddet Dili*, s. 34-35.

sağlanır.⁸⁰ Çocukların bebeklik döneminden itibaren öğrendikleri davranışları geliştirerek devam ettirmeleri bunu göstermektedir. Şiddet için her zaman öfke ve engellenme gerekmez. Bu noktada şiddet davranışından önce şu bilişsel durumlar gerçekleşir: -çocuk şiddet durumunu önce gözler, veriyi belleğe yerleştirir, yorumlar, potansiyel tepkileri geneller, sonuçları değerlendirir, davranış repertuarına yerleştirir, benzer bir durumda kaydedilen davranışı tekrarlar.⁸¹ Sosyal öğrenmede önemli bir faktör taklit yoluyla öğrenme ve modelleme aşamasıdır. Bazen aynı ile tekrar edebilen davranış kalıpları bazen yorumlama, düzenlemeden sonra daha farklı, kendine has bir tavırla karşımıza çıkabilir.⁸² Bu noktada bireyin içinde yer aldığı toplum ve toplumdaki kurumlar din, ekonomik yapı, milliyet, yönetim biçimi, hukuk sistemi, yasalar, politik görüşler, kitle iletişim araçları vb. kurumlar nesiller arası aktarımı sağlayan kültürel ve toplumsal yapının temelidir.⁸³

Şiddete yol açan genetik, psişik, demografik, kültürel, ekonomik, sosyal, politik, teknik, yapısal... çeşitli koşul ve nedenler, kolaylaştırıcı ve zorlaştırıcı öğeler sayılabilirse de, yaşamın veya insan türünün zorunlu bir parçası olup olmadığı sorusu oluşturuyor. İnsanın aynı zamanda “kötü” olduğu, şiddetin insana ve sosyal yaşama “içsel” (genetik, psişik ve/ya sosyal fenomen) olduğu yönünde çeşitli savlar bulunuyor. Bunlar arasında yaşam mücadelesi, nefis, iktidar arzusu, egemenlik arayışı, ölüm içgüdü (yıkıcılık, sinizm) gibi savlar sayılabilir. Bu değerlendirmelere göre insan; aynı zamanda “haydut” genlere sahip olup, nedensiz de saldırganlaşabilen, bunun için bir duygu veya vicdan azabı çekmeyen, hiçbir zaman da çaresi olmayacak doğal bir “canavarlığa/barbarlığa” da sahiptir. Bu bakış açısı insanın doğuştan getirdiği bir takım biyolojik özellikler sebebiyle kaçınılmaz olarak şiddet meyli içinde olduğunu ifade etmektedir.

Şiddet, başlangıçta insanın kendini korumak ve varlığını sürdürmeye çalışmak amacıyla yaratılışından getirdiği tabii bir özellik iken, zamanla kin, öfke, kıskançlık, hırs, otorite kurma, saygınlık elde etme ya da bazı ekonomik kaygılarla tamamen olumsuz bir zemine oturmuştur. Klasik ve modern dönemde ise birçok düşünür şiddeti insan doğasının ve hayatının zorunlu bir gerçeği olarak gördükleri söylemlerinden anlaşılmaktadır. Bu çerçevede birçokları savaşı kaçınılmaz bir durum

---

80 Köknel, *Şiddet Dili*, s. 74.

81 Bkz. Nermin Çelen, *Ergenlik ve Genç Yetişkinlik*, s. 136; Adem Güneş, *Şiddet*, s. 58.

82 Güneş, *Şiddet*, s. 59.

83 Köknel, *Şiddet Dili*, s. 34.

hatta gelişmelerin hızlandırıcısı olarak görmüş, barış zamanlarının istisnai, savaşın asıl olduğu hatta yapılan barışların yeni savaşlar için hazırlık dönemleri sayıldığı, “insanın insanın kurdu olduğu”, savaşız topluluğun ancak karıncalar için söz konusu olabileceği savaş duygusundan yoksun olmayı yozlaşma kabul etme vb. söylemler dile getirilmiştir.⁸⁴

“İnsan insanın kurdudur” diyen Hobbes (1588-1679) toplumun bireyler arasındaki mukavelelerden oluştuğunu dile getirerek, herkesin herkesle savaş halinde olduğunu, mukavelelerin sürekli mücadele ve rekabet sürecindeki ateşkesler olduğunu ileri sürer. Anlaşma süreleri geçici barış zamanlarıdır. Asıl olan rekabet ve savaştır. Hobbes bu teorisinde yatak odasından başlayarak hayatın her alanında savaş halinde olduğunu ileri sürer ve evdeki kapılar, çekmecelerin kilitlemesi, silaha sahip olunmasını sürekli bir savaş halinin ve güvensizliğin uzantısı olarak görür. Buradan hareketle insanın doğasında üç temel şiddet nedeni sayar. Bunlar; rekabet, güvenlik, şan ve şereftir. İnsan rekabette başkalarının kişiliklerini, karılarına, çocuklarına ve hayvanlarına sahip olmak için şiddeti kullanır. Güvenlikte olmak ve kendini korumak için şiddeti kullanır. Şan ve şerefte ise kendi kişiliklerine yönelik doğrudan veya dolaylı, hısımları arkadaşları, milleti, meslekleri, adı sebebiyle bir söz, bir gülümseme, bir aşağılama işareti gibi küçümsemelere karşı şiddeti kullanır.⁸⁵

Şiddetin fitri olabileceğine ilişkin iki örneği Kur’ân-ı Kerîm’de görmek mümkündür. Bunların ilki meleklere yeryüzünde yaratılacak halifenin vasıfları arasında kan dökme ve fesat çıkarma özelliklerini beyan etmeleri⁸⁶, ikincisi ise Âdem’in (as) iki oğlunun kıssasının⁸⁷ ölümle neticelenmesi.⁸⁸ Şiddet ve saldırganlığın fitri bir boyutu olduğunu ifade ettikten sonra bu görüşü destekleyen bir mesele de -kitap ve peygamber göndermenin hikmeti -insandaki iyiliğe ve kötülüğe meylin kontrol altına alınması ve eğitime ihtiyacı olduğunu söyleyebiliriz. Zaten birçok ayette insandaki zafiyete işaret edilmiş⁸⁹ insanın kendindeki zafiyeti tanıyıp onları dizginlemesi ve iyi davranışları hâkim kılması emredilmiştir.⁹⁰ Dolayısıyla şiddetin insanın biyolojik varlığıyla irtibatı vardır. Psikolojik olarak ise kişilik

84 Albayrak, *Semavi Dinlerde Barış ve Şiddet İkilemi*, s. 17-34.; Arendt, *Şiddet Üzerine*, s. 15.

85 Thomas Hobbes, *Leviathan*, Semih Lim (çev.), Yapı Kredi yay., İstanbul 2001, s. 95.; Albayrak, *Semavi Dinlerde Barış ve Şiddet İkilemi*, s. 21.

86 Bakara, 2/30.

87 Mâide, 5/27-30.

88 Ateş, *Şiddet Sorunu*, s. 22.

89 Nisa, 4/28; Enfal, 8/66; Rum, 30/34; Ahzab, 33/72; Kehf, 18/54; Enbiya, 21/37.

90 Ateş, *Şiddet Sorunu*, s. 31.

bozuklukları, tahakküm, hiddet, hırs, engelleme, alkol vb. etkiler söz konusudur. Sosyolojik kaynaklarını ise öğrenme ve etkileşim, yapısal ve ekonomik sorunlar olarak ifade etmek mümkündür.⁹¹ Aynı şekilde dogmatizm, farklı ve karşıt fikirlere paranoyakça yaklaşım, iktidarın tavrı, güven bunalımı, değer ve kültür bunalımı, adaletsizlik, toplumsal kontrolün azalarak çözümlerinin artması, liyakatsizlik, toplumsal ve ekonomik sıkıntılar, eğitim sorunları, medya iletişim araçlarını olumsuz kullanımı vb. unsurlar şiddeti doğuran ve ya destekleyen etmenler olarak görülmektedir.⁹² Genel olarak insandaki fitrî özellikleri kabul etmekle birlikte biz çalışmamızda bunun sadece genetik öğelere bağlı olmayacağını çevresel faktörlerin etkili olduğunu düşünmekteyiz. Dolayısıyla sosyal bilimler için söz konusu olan ‘domino taşı benzetmesi’ önem kazanmaktadır. Her bir düşünce, fikrî akım ve davranış modeli sadece belli bölge ve kişilerle sınırlı kalmamaktadır. Şiddetin de bir şekilde öğrenildiği çevresel faktörlerin tesiri düşünüldüğünde tek bir etkenin olabilirliği tartışılmaktadır. Bazı sosyal öğrenme kuramlarına ve sosyalleşme sürecinin ilk aşamalarına göre çocuklar bazı durumlarda nasıl davranacaklarını çevresindekileri gözlemleyerek ve onları taklit ederek belirlerler. Buna göre saldırganlık kadar saldırgan olmama davranışı da öğrenilebilir bir davranış örüntüsüdür. İletişim teknolojisindeki hızlı gelişmeler sonucunda kitle iletişim araçlarının çok yaygın olarak tüketilmesi, kitle iletişim araçlarının toplumları etkisi altına alması bu konuyu daha fazla ön plana çıkarmaktadır.⁹³ Bu noktada teknoloji bir yandan şiddetin engellenmesi için araç olarak kullanılırken diğer yandan kimsenin hayal edemeyeceği şiddet türlerini insanlara sunmakla/haberdar etmekle bilinçaltına mesajlar göndermektedir. Şiddetin bir “çıktı” olduğu, sosyo-kültürel bozulmaların bir ürünü olduğu⁹⁴ dikkate alındığında sosyal sorunlar ve insanı kuşatan çevre şiddetin nedenleri arasında zikredilmesi gerekir. Zira tehdit altında bulunmamasına rağmen kendi türüne saldıran işkence yapan yaralayan öldüren tek canlı insandır. İnsanda başkalarını öldürme çevreyi tahrip etme şeklinde tezahür eden

---

91 Tuğlu, *İslam'ın Şiddet Karşıtlığı*, ss. 52-82.

92 Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, ss. 12-16; Kapsamlı bir çalışma için bkz. Gümüş, “Şiddetin Nedenleri”, s. 39-92.

93 Kocacık, “Şiddet Olgusu Üzerine”, s. 6

94 Gümüş, “Şiddetin Nedenleri”, s. 39-92.

bu davranışın sebebi bütün canlılardaki saldırganlık dürtüsü değildir. Bu ancak öğrenilen bir davranıştır.⁹⁵

Ortak davranış kalıplarında saldırgan davranışların ve şiddet eylemlerini bulunması bireysel ve toplumsal şiddet ortamlarının oluşumunu artırır. Şiddet olgusu içinde terör, intihar adam öldürme, tahrip etme, sözlü veya yazılı protestolar ve engellemeler, ayaklanmalar, ırk-mezhep kavgaları, yabancı düşmanlığı, siyasallaşmış ekonomi, ayrıcalıklı eylem biçimleri zikredilebilir. Sosyal şiddet normları ayrıca temsil edildikleri ortamın arka plan/yaşanan süreçlerin neticesidir.⁹⁶

1.2.3 Şiddetin Türleri

Kuramsal ve hukuksal norm içinde neyin şiddet olduğu, şiddete dair istatistikî bilgilerin olmayışı, şiddetin tanımı ve yansızlık sorunu⁹⁷ şiddetin tanımlanmasındaki zorluğun temel gerekçeleri olarak ön plana çıkmaktadır. Şiddet, hukuk, siyaset, psikoloji, antropoloji ve sosyolojinin ilgisini çeken toplumsal bir olgu olduğu için psikolojik, ahlakî, siyasal, ekonomik ve hukukî yönleriyle incelenebilir.⁹⁸ Bazı siyasal bilimcilere göre de şiddet altı yönden değerlendirmeye tabi tutulur: Birincisi ülke kültüründen kaynaklanan şiddet eylemleridir. Buna göre ırksal, etnik, dinsel, bölgesel çeşitlilik içinde çıkar çatışmalarının yüzyıllarca süregeldiği bir ortamda içe dönüklük, yabancı düşmanlığı, sevgi ve nefret duyguların bileşimi ortaya çıkan gerginlikleri ve çeşitli şiddet eylemlerini simgeler. İkinci grupta devrimci ve karşı devrimci şiddet eylemleri yer almaktadır. Üçüncü grup, askeri darbelerin yol açtığı şiddet eylemleridir. Dördüncü grup öğrencilerin şiddet eylemleridir. Beşinci grup ayrılıkçı şiddet eylemlerini, altıncı grup da seçim dönemlerinde patlak veren eylemleri içermektedir.⁹⁹

Diğer taraftan fiziksel, bireysel, psişik ve yapısal olarak da ele alınabilir. Kişilere yönelik şiddete cinayet, yaralama, dayak, rehin alma, tecavüz; mala-şeyyaya yönelik şiddete yakma, zarar verme; psişik şiddete şiddetle tehdit, küfür, ayrımcılık, hakaret, kötü muamele örnek olarak zikredilebilir. Hiyerarşi kurma, görevli kılma-emir verme, yoksun bırakma, işgal, savaş, terör, çete-mafya vb. davranışlar ise sosyal

95 Bkz. Balcıoğlu, “Şiddetin Bireysel Yönü”, s. 67; Nevzat Tarhan, “Şiddet Davranışının Psikolojik-Kültürel Boyutu”, s. 111.

96 Bkz. Balcıoğlu, “Şiddetin Doğal ve Toplumsal Kaynakları”, s. 53-56.

97 Michaud, *Şiddet*, s. 14.

98 Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, s. 2.; Kocacık, “Şiddet Olgusu Üzerine”, s. 3.

99 Ruşen Keleş - Artun Ünsal, “Kent ve Siyasal Şiddet”, *Cogito*, sy. 6-7, İstanbul: YKY, 1996, s. 91.

sistemin baskı unsurları olması itibariyle¹⁰⁰ yapısal şiddetin görünümüleri olarak ifade edilmektedir. Sınıflamalardan birine göre de ölçüt, failin kişiliğine göre şiddetin bireysel veya kolektif olarak uygulanıp uygulanmadığıdır. Kolektif şiddette profesyonel çeteler, kabileler, etnik gruplar, toplumsal sınıflar ve devletlere kadar uzanan bir çeşitlilik söz konusudur.¹⁰¹

Şiddet, suça yönelik olup olmamasına göre de sınıflandırılabilir. Cinayet, hırsızlık, silahlı saldırı, soygun, tecavüz, soykırım vb. suç sayılan şiddet örnekleri vardır. Fakat enflasyon, yoksulluk, eğitimsizlik, yönetimde kayırma, beklenti ve çıkarları uğruna modern çete denilebilecek bir biçimde bir araya gelinerek bazı yöneticilerin baskı ve zorlama ile yerinden ayrılmasının sağlanması, trafik kazaları, çevre tahribi vb. suç sayılmayan şiddet biçimleri de vardır.¹⁰² Fransız araştırmacı Jean-Claude Chesnais (ö.1981) uluslararası polis örgütü Interpol'ün sınıflandırmasını esas aldığı tipolojisinde şiddet türlerini şöyle sınıflandırıyor: Şiddet genel itibariyle iki başlık altında toplanmıştır:1. Özel şiddet, 2. Kolektif şiddet. Özel şiddet başlığı altında da şunlara yer verilmiştir: **Cürümsel şiddet:** Bu da kendi arasında sınıflandırılmış; ölümlü sonuçlanan şiddet: 1- Cinayetler, suikastlar, zehirlenmeler, (ebeveyn ya da çocuk öldürmeleri de dahil), idamlar vb. 2-Bedensel şiddet: Bilerek darbe ve yaralamalar. 3-Cinsel şiddet: Irza geçmeler. **Cürümsel olmayan şiddet:** 1- İntihar (intihar ve intihar teşebbüsleri); 2- Kaza (trafik kazaları da dahil). Jean-Claude Chesnais özellikle kolektif şiddet üzerinde durmaktadır. Ona göre kolektif şiddetin üç çeşidi vardır: İlki, vatandaşların iktidara karşı şiddetidir. Bunlar: Terör, grevler ve ihtilaller. İkincisi, iktidarın vatandaşlara karşı şiddetidir. Bu ise; devlet terörü ve endüstriyel şiddet olarak tanımlanır. Sonuncusu ise şiddetin en yaygın biçimini ifade eden savaştır.¹⁰³

Şiddet ile ilgili bir başka ayırım da kavramın dar ve geniş anlamları açısından yapılabilmektedir. Dar anlamıyla şiddet; fiziksel şiddetin insanların bedensel

100 Gümüş,“Şiddetin Türleri”, s. 14. Ayrıca yapısal şiddetle ilgili değerlendirmeler için bkz. ss. 15-35.

101 Fransız filozof Paul Ricoeur (1913-2005) şiddeti, dilde şiddet eylemde şiddet ve kurumsal şiddet olmak üzere üç kısma ayırmaktadır. İftira onura saldırı, ihanet, yalan yere yemin dilde şiddet; cinayet başkalarının fiziksel ve ruhsal bütünlüklerine saldırı eylemsel şiddet ve devlet tarafından icra edilen ve sınırsız bir yıkıcılığa sahip olan kurumsal şiddet kategorisinde savaş değerlendirilebilir. Bkz. Kadir Albayrak, *Semavi Dinlerde Barış ve Şiddet İkilemi*, Sarkaç yay., Ankara 2010, s. 9.

102 Ergil, “Şiddetin Kültürel Kökenleri”, s. 40.

103 Artun Ünsal, “Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi”, *Cogito*, sy. 6-7, İstanbul: YKY, 1996, 32; Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, s. 6.

bütünlüğüne karşı dışarıdan yöneltilen, sert ve acı verici bir edimdir. Mala, cana, sağlığa, bedensel bütünlüğe, birey özgürlüğüne karşı bir tehdit oluşturması söz konusudur. Burada da yaralama, ırza tecavüz, yağma, adam kaçırmaya gibi başkasına yönelmeler olabildiği gibi, intihar girişimleri biçiminde bireyin kendine yönelik eylemleri de söz konusudur.¹⁰⁴ Geniş anlamda şiddet ise insan üzerindeki fiziksel ve ruhsal etkileri açıkça ölçülemeyen, dolaylı ve somut bir biçimde hissedilen çeşitli baskılardır. Örneğin ekonomik şiddet, medya terörü, enflasyon, işsizlik, trafik korsanlığı, doğanın ve tarihsel çevrenin tahribi, sağlıksız kentleşme gibi.¹⁰⁵ Sonuçta şiddet yapısal (sürekli) veya konjonktürel (geçici), doğrudan veya dolaylı, dar veya geniş anlamda olabilir. Konjonktürel şiddet geçici fakat elverişli ortamlarda ortaya çıkan evrensel bir olgudur. Yapısal şiddet ise eşitliğin henüz yasa önünde bile sağlanamadığı veya az gelişmiş toplumlarda, demokratik olmayan toplumlarda sık rastlanan bir durumdur. İktidarı elinde tutanların şiddeti bir egemenlik aracı olarak kullanması bunun örneklerindedir.¹⁰⁶ Fiziksel şiddetin ötesinde psikosomatik ya da gizli şiddet¹⁰⁷ şeklinde ifade edilen yeni şiddet türlerini de şiddeti daha iyi anlama adına zikretmekte fayda vardır.

Bu tanımlamalardan hareketle şiddet, fiziksel yönü itibariyle dar anlamda, insan haklarını ihlal açısından ise geniş anlamda kullanılmaktadır. Devlet otoritesini savunanlar dar, insan haklarını savunanlar ise geniş anlamıyla¹⁰⁸ şiddeti ele almayı tercih etmektedirler. Şiddetin dar tanımıyla sınırlı kalması, sadece fiziksel şiddete ağırlık verilmesi kavram açısından hem eksiklikler taşımasına hem de bazı toplumsal gelişmelerin ve sistemlerin yol açtığı zararların göz ardı edilmesine neden olur. Bu nedenle şiddeti geniş anlamıyla ele almak gerekir. Bugün insan üzerindeki fiziksel ve ruhsal etkileri dolaylı ve somut bir biçimde hissedilen çeşitli baskıları¹⁰⁹ şiddet kategorisine dâhil etmek mümkündür.

Görünür olması dolayısıyla en fazla söz edilen şiddet türü fiziksel şiddettir. Öldürmeye kadar uzanan bu şiddet daha karmaşık ve çoğu zaman dile getirilmeyen duygusal (psikolojik- manevi) şiddeti arka planda bırakmıştır. Fiziksel şiddet çoğu zaman sadece bir canlı ya da bir nesneye karşı gösterilen eylem iken manevi şiddet

---

104 Ünsal, "Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi", s. 32.

105 Ünsal, "Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi", s. 35.

106 Kocacık, "Şiddet Olgusu Üzerine", s. 3-4.

107 Ünsal, "Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi", s. 36.

108 Özerkmen, "Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet", s. 4.

109 Özerkmen, "Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet", s. 7.

kişilerin veya grupların ruh ve duygu dünyalarına yönelik şiddettir. Örneğin sevgiden mahrum bırakma, bir çocuğu özürsüz veya üvey olduğu için istememek, utandırmak, kınamak, ayıplamak, ayrımcılık yapmak, jest mimikler yoluyla veya parmak hareketleri bakışlarla alaycı bakışlar veya tehdit, ilgisizlik, yaşam haklarını savunmamak, herhangi bir konuda zorlama yapma gibi unsurlar psikolojik şiddet kapsamında sayılmıştır.¹¹⁰ Buradan hareketle duygusal şiddetin yansımalarını ortaya koymak şiddetin bu boyutunun daha tehlikeli olduğunu anlamaya katkı sağlayacaktır. Buna göre duygusal (psikolojik) şiddet, zihinsel açıdan algılama, kavrama, öğrenme güçlükleri, başarısızlık, dikkat dağınıklığı ve iletişim bozukluklarına sebep olur. Fiziksel gelişim açısından uyku bozuklukları, konuşma bozuklukları, büyüme geriliklerine sebep olur. Duygusal gelişim açısından ise, kaygı bozuklukları, fobiler, depresyon ve çaresizlik gibi sorunlara sebep olur. Kişilik gelişimi açısından anti sosyal, pasif, agresif kişilikler, uyumsuz, güvensiz, isyankar veya bağımlı kişilik özelliklerine sebep olur. Dini gelişim açısından dinin bütünü veya bir kısmına karşı geliştirilen olumsuz tavırlar, olumsuz din ve dindarlık anlayışları, dini ibadetler konusunda isteksizlikler gibi sorunlara sebep olur.¹¹¹ Öyleyse şiddetin sadece fiziki ve somut yönü değil belki görülmeyen ancak insan ruhunda derin izler bırakan yönlerini düşünmek ve çözüm yolları aramak gerekmektedir.

Diğer bir şiddet türü de dilsel ve medyatik şiddettir.¹¹² İnsan dünyaya geldiği toplum içinde dile ilişkin doğallığı zamanla yitirir. Dilin doğallığını yitirmesi çocukluktan itibaren başlar. Çevre ve kültürüne etkisiyle başlayan bu durum daha sonraki dönemde kalıcı hale gelir. Dilin kendi içindeki çıkmazları dışarıya şiddet olarak yansır.¹¹³ Dilsel şiddet ise dil vasıtası ile ortaya çıkan, kişinin duygularına karşı sözlü saldırılardır. Dilsel şiddetin amacı sözcükler yoluyla muhatabı istemediği bir şekilde yönlendirme, zorlama, kötü bir etki bırakma, muhatabı küçük görme ve kendini haklı ve üstün konuma getirmedir. Bu noktada küfür gibi ağır hakaretler, lakap takmak, yaftalama maksatlı kullanılan kalıplar, alay etme, eğlenme amaçlı ifadeler, sindirme amaçlı tehdit içerikli sözler, hayvanlarla ilişkilendirilen küçültücü sözler, korkutmak, iftira, gıybet, lanet okuma, nefret içerikleri sözler, kışkırtma,

---

110 Güneş, *Şiddet*, s. 66.

111 Güneş, *Şiddet*, s. 67.

112 Güneş, *Şiddet*, ss. 67-80.

113 Bkz. Karabağ, *Dil ve Şiddet*, s. 27.

tahrik etme amaçlı sözler, azarlama, sürekli olumsuz emirlerdir. Kişiliği hedef alan her türlü ifade dilsel şiddetin bir parçasıdır.¹¹⁴

1.2.4 Toplumsal Şiddet

Şiddet her toplumda ve her dönemde var olduğu ve var olacağı kabul edilen olgusal bir gerçektir. Şiddetin niteliğinin ve niceliğinin toplumun yapısına göre farklılık göstermesinin yanında, aynı toplum yapısında zaman içinde değişiklik gösterebilir. Şiddetin nitelik ve niceliklerinde meydana gelen değişimler genel olarak, sosyal değişme süreci ile ilişkilidir.¹¹⁵

Günümüzde şiddetin bireysel boyutu ele alınırken toplumsal dinamiklerdeki ve toplumu oluşturan temel öğelerdeki değişimin incelenmesi de gerektirmektedir. Bireylerin toplum haline gelme ihtiyaçlarının, bu ihtiyaçlar doğrultusunda kurdukları toplumsal örgütlenmelerin farklı olması nedeniyle şiddetin bireysel boyutunun tüm toplumlar için genel bir açıklamasını yapmak mümkün olmamaktadır. Şiddet ya da diğer toplumsal sorunların tespiti ve çözümü “ancak topluma kimliğini kazandıran ana ilişkilerin saptanmasıyla” mümkün olmaktadır.¹¹⁶ Dolayısıyla “şiddet/toplumsal şiddet nedir?” sorusu yerine şiddetin görünen, algılanan şekilleri üzerinden ancak “şiddet nasıl temsil edilir?”¹¹⁷ diye sorulması gerekmektedir. Salt bireyin aktörlüğünü yaptığı özel, bireysel şiddetin yanı sıra özellikle çağımıza damgasını vuran kolektif şiddetten söz etmek gerekmektedir. Kanlı terör eylemleri, şiddet içeren gösteri yürüyüşleri, grevler, iç savaşlar, uluslararası savaşlar, ihtilaller, soykırımlar, acımasız diktatörlük rejimlerinin uygulandığı kitlesel şiddet ve imha eylemleri gibi.¹¹⁸

Toplum bir organizma ya da dilse, şiddet onun patolojik düzensizliği ve iletişimsel kopukluğu demektir.¹¹⁹ Buradan hareketle toplumsal düzenin bozulmasına yol açan tüm anti - sosyal davranışlar “sosyal şiddet” kavramının içerisinde kabul edilir.¹²⁰ Türkiye’de bu alandaki çalışmalarıyla tanınan Orhan Türkdoğan’a göre; *sosyal şiddet* olgusunun içinde, terör, intihar, adam öldürme, suikastlar, adam

114 Güneş, *Şiddet*, s. 69. ; Karabağ, *Dil ve Şiddet*, s. 20- 25.

115 İbrahim Balcıoğlu, *Şiddet ve Toplum*, Bilge Yayınları, İstanbul 2001, s. 18.

116 Baykan Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2006, s. 20; Mehmet Güven Avcı, “Toplumsal Değişme ve Bireysel/Özel Şiddet”, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

117 Hobart, “Şiddet ve Susku...”, s. 51.

118 Ünsal, “Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi”, s. 31.

119 Hobart, “Şiddet ve Susku...”, s. 53.

120 Orhan Türkdoğan, *Günümüzde Toplumsal Şiddet ve Türkiye Gerçeği*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 341.

kaçırma, fidye isteme, rehine alıkoyma, yakma-yıkma, tahrip, sözlü ve yazılı protestolar, top yekûn çatışma, ayaklanmalar, ırk–mezhep kavgaları ve ayrıcalıklı eylem biçimleri sayılabilir.¹²¹ Yine Türkdoğan'ın aktardığı bir araştırmaya göre dünya çapında 49 toplum üzerinde yürütülen bir araştırmada sosyal şiddet ve anti - sosyal davranışın ortak bir tablosu oluşturulmaya çalışılmıştır. Araştırmacılar, sosyal şiddeti doğuran yedi unsur belirlemişlerdir. Bunlar:1- Ferdi gelir eşitsizliği, 2- Siyasi şiddet, 3- Bolluk, 4- Sosyal hareketlilik, 5- Sosyo - kültürel heterojenlik, 6- Sosyal değişme oranı, 7- Nüfus büyüklüğü.

Yine aynı araştırmada bu yedi unsur ile ilişkili olarak toplumlarda sosyal şiddet normu için bir standart bakış ortaya koymaya çalışmışlardır. Buna göre toplumlarda sosyal şiddetin ortaya çıkması belli aşamalardan sonra görülmektedir. Bunlar 1- Ferdi gelirlerin milli dağılımındaki eşitsizlik ne kadar büyükse, siyasi şiddetin seviyesi de o kadar büyüktür. 2- Gelir eşitsizliğinin orta noktasından itibaren her iki istikamette milli sapma ne kadar büyükse, siyasi şiddetin seviyesi de o kadar büyüktür. 3- Buna bağlı olarak siyasi sistemde yeni fırsatlar ve açılmalar, siyasal hareketlilik ve sosyal katılmayı artırır. Siyasallaşmış, iktisadi çıkarlar ve anlaşmazlıklar; gerginlik, çatışma ve şiddetle neticelenen gruplar arası anti - sosyal davranışlar, etnikler arası, diller arası, kastlar arası, cemaatler arası, kültür ve sınıflar arası gerginliklere biçim verirler.¹²² Sosyal krizler, politik yetersizliklerle birleşince, dine dayalı ideolojiler önemli bir alternatif görülmektedir. Psikolojik bakımdan yabancılaşmış, sosyolojik bakımdan itilmiş, ekonomik açıdan kötü olan; bunun yanında kendi yetersizliklerini giderecek politik araçları istediği gibi kullanamayan gruplar, bürokrasi ve üst sınıfların altında ezildikçe radikalleşmekte, hoşnutsuzluklar devrimci hareketlere ve toplumsal çatışmalara dönüşmektedir.¹²³ Şiddet daima kendine maruz kalanı nesneleştirir. Yöneldiği amaç doğrultusunda onu çevreler ve dönüştürmeye zorlar. Orijinal karakterinden soyutlayarak onu yabancılaştırır.¹²⁴

---

121 Türkdoğan, *Günümüzde Toplumsal Şiddet*, s. 479.; Bkz. Balcıoğlu, “Şiddetin Doğal ve Toplumsal Kaynakları”, s. 53.

122 Türkdoğan, *Günümüzde Toplumsal Şiddet*, s. 485-486; Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, s. 9.

123 Bkz. Halil Aydınalp, “İslam Dünyasında Siyasi Şiddetin Sosyolojik Unsurları”, *Din ve Şiddet*, Faruk Sancar (Ed.), RTEÜ Yay., Ankara 2016, s. 214.

124 Bkz. Burhanettin Tatar, “Formasyon-Deformasyon-Transformasyon Diyalektiği Olarak Şiddet Bağlamında Din Dili”, *Din ve Şiddet*, Faruk Sancar (Ed.), RTEÜ Yay., Ankara 2016, s. 373.

Artun Ünsal ise, “Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi” adlı çalışmasında şiddeti özel ve kolektif olarak ikiye ayırdıktan sonra kolektif şiddetle ilgili şu hususları zikretmektedir. Kolektif şiddet:

a- Grup şiddeti

1- Grubun bireylere karşı şiddeti (terör, medya terörü)

2- Grubun kendi içinde şiddeti (aşiret kavgası, toplu intiharlar, örgüt kavgası)

3- Grubun karşı gruba şiddeti (kan davası, aşiretler arası savaş, stadyum ya da taraftar kavgası, mafyalar arası hesaplaşma, karşıt gruplar arasında terör, grev, ırk ayrımı)

4- Grubun iktidara karşı şiddeti (terör- siyasal ya da mafya terörü-, başkaldırı, sokak çatışması, iç savaş, genel grev, gerilla savaşı, ihtilal)

b- Devlet şiddeti/iktidarın birey ve gruplara karşı şiddeti (devlet terörü, insan hakları ihlalleri, baskı, tek yanlı propaganda, soykırım, ırk ayrımı, çalışma koşullarının sağlıksızlığı, yetersiz sağlık ve güvenlik koşulları, aşırı gürültü, tehlikeli iş yeri, atom santrali vb. endüstriyel şiddet.

c- Uluslararası şiddet ve son kertede savaş¹²⁵

Buraya kadar olan açıklamalardan şiddetin temel çıkışı ekonomik sebeplere dayandığı rahatlıkla söylenebilir. İnsanın sınırsız ihtiyaçlarını karşılama hatta kendi çıkarlarını garanti etme uğruna başkalarını sömürme, yaşam haklarını ellerinden almaya varan baskı, işkence, zulüm her türlü fiziksel ve psikolojik yaptırımların bu bağlamda düşünülmesi gerekmektedir.

Şunu unutmamak gerekir ki, toplumsal alanda şiddetin yükselişi, belli bir süre sonra şiddete alışmakla ve duyarsız kalmakla kendini ortaya koymaktadır. Hiçbir toplum değişikliğe uğramadan uzun süre şiddet ortamında bulunamaz.¹²⁶ Ancak zamanla şiddet içerikli tutum ve davranışlara karşı duyarsızlık oluşur ve gündelik yaşamın bir parçası haline gelebilir. Şiddetin kendini göstermeye başlaması şiddetin olağan toplumsal olaylar olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Şiddet artık yok edilmesi gereken bir felaket değil, toplumsal yaşamın sırdan bir parçasıdır.¹²⁷ Toplumsallaşma sürecinde insan ortak sosyal davranış kalıplarını belirli ilke ve kuralları öğrenir. Bundan dolayı şiddetin ortak değerler arasında yer alması,

125 Ünsal, “Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi”, s. 35.

126 Moses, “Şiddet Nerede Başlıyor?”, s. 25.

127 Michaud, *Şiddet*, s. 100.

beğenilmesi ve takdir edilmesi insanlar arasında kin, kıskançlık ve düşmanlık duygularının artmasına yol açar. Ayrıca sosyal şiddet temsil edildiği toplumun tarihi kaynakları ile yakından ilgilidir. Dengeli bir toplumda şiddet az iken istikrar kazanamamış henüz kimlik kazanma aşamasında olan toplumlarda şiddet fazla görülmektedir.¹²⁸ Bu bağlamda, gruplaşmanın, korkunun hakim olduğu güven ortamının olmadığı, ekonomik ve siyasi çıkarların baskı unsuru halinde kullanılıp, ötekileştirme, kin ve öfke dilinin hakim olduğu toplumda, kişilik bozuklukların doğmasına ve şiddet olarak yansımaya sebep olmaktadır. Bu şekilde şartlanmış zihinler süreç içinde zoraki yapmak zorunda kaldığı davranışları, şartların ortadan kaldırılması durumunda bile doğal bir yaşam biçimi şeklinde sürdürecektir. Kalıplaşmış ve yadırganmayan kabullenilmiş davranış kalıpları iletişim şeklini oluşturacaktır.¹²⁹ Algıların kontrol altına alınması ve zihne göndertilen her mesaj ile olmayan şeylerin dahi kabul ettirilmesi, tehdit ortamının oluşturulması da şiddet eylemlerinin sonuçlarından bazılarıdır. Zira ikna edilen hiçbir insanın yapamayacağı bir şey yoktur.¹³⁰ Seri katillerin dahi kendilerini haklı gösterecek sebeplerinin olması bundan dolayıdır.

Sosyal problemler ve sosyal değişimler şiddetin nicelik ve niteliğinin değişmesiyle yakından ilişkilidir. Bireyin canı, malı, namusuna genel olarak toplum düzenine kast eden ve sosyal yapıda bozulma ve parçalanmaya sebep olan toplumun refah, huzur ve birlikteliğine sekte vuracak bütün davranışların kimin tarafından olduğu dikkate alınmaksızın şiddet kapsamında değerlendirmesi gerekmektedir. Bu bağlamda yapılan davranış kim ve ne şekilde yaptığından ziyade kamu düzenine ve menfaatine aykırı olması öncelenmelidir. Ancak şiddet uygulandıkça kabul edilebilen kendini haklı gösteren söylem ve ideolojilerin ardına gizlendiği için çoğu zaman egemen güç kendini kabul ettirmekte ve gerçek şiddet algılanamaz olmaktadır.¹³¹ Bu şiddet bir defada gerçekleşebileceği gibi kademeli ve hissettirmeden zamana yayılmış olarak da ortaya çıkabilir. Doğrudan öldürmek kadar, açlıktan ölmeye terk etmek veya yetersiz beslenme koşulları söz konusu edilebilir. Bir kişi ya da grup bir dizi mesleki ve yönetsel yasaklamalar ile siyasi ve ekonomik, toplumsal

---

128 Bkz. İbrahim Balcıoğlu, “Şiddetin Doğal ve Toplumsal Kaynakları”, *Biyolojik-Sosyolojik Psikolojik Açından Şiddet*, İbrahim Balcıoğlu (Ed.), Yüce Yayın, İstanbul 2000, s. 53.

129 Balcıoğlu, “Şiddetin Bireysel Yönü”, s. 70; Tarhan, “Şiddet Davranışının Psikolojik-Kültürel Boyutu”, s. 109.

130 Tarhan, “Şiddet Davranışının Psikolojik-Kültürel Boyutu”, s. 113.

131 Michaud, *Şiddet*, s. 99.

yaşamdan soyutlama söz konusu edilebilir.¹³² Şiddet ortamında olacakları önceden kestirememeye olgusu güvensizlik ortamının da genel karakteridir. Dolayısıyla şiddet ve kargaşa güvensizlik kavramında kesişmektedir. Toplum düzenin bozulması şiddet ve güvensizliğin tırmanışının etkilerini taşımaktadır.¹³³ Bu durumun görmezden gelinmesi ayrımcılık, menfaat temini, haksızlık, zulüm, ekonomik istikrarsızlık ve gelir dengesizliği, ırk ve inanç ayrımı, kişisel hak ve özgürlüklerin garanti altına alınamaması, emniyet ve güven duygusunun yok olması gibi sebepler aslında toplumda problemlerin doğmasına neticede şiddete sebep olduğu ifade edilebilir. Bu bakımdan toplumsal şiddeti bütün şiddet çeşitlerini içinde barındıran üst kavram olarak düşünmek ve toplumda meydana gelen her türlü olumsuz tavrı sebepleri ile birlikte sorgulamak gerekir.¹³⁴

1.3 İslam İlim Geleneğinde Şiddetle İlgili Kavramsal Çerçeve

Kur'an'da ve sünnette ifade edildiğine göre insanın şahsiyetini geliştiren davranışlar olduğu gibi onu bozan davranışlar da vardır. Buna göre insanın haysiyetini ve şerefini zedeleyen, insana maddi-manevi baskı, şiddet uygulayan ve bu yüzden yerilen, hatta ağır cezalara çarptırılmaya sebep davranışların başında şunlar zikredilebilir: a- Fitne, b- Fesâd, c- Zulüm, d-Tuğyân, e- Bağy, f- Hirâbe, g- İ'tidâ, h- Fısk, ı- Seyyiât (Kötülük) j- Dalâlet.¹³⁵

132 Michaud, *Şiddet*, s. 9.

133 Michaud, *Şiddet*, s. 11.

134 “İster geleneksel-modern çatışması olsun, ister kapitalizm-sosyalizm çatışması, isterse bireysel ve toplumsal kimlikler arası çatışma olsun günümüzde “toplumsal şiddetin nedeni şudur” diyebileceğimiz net bir yanıt olmasa da değişen dünya düzeninde şiddetin nedenleri de değişmekte ve çeşitlenmektedir. Toplumsal şiddeti azaltabilmek için toplumda çatışmalara sebep olan olguların değişmesi ve yapısal düzenlemelerin gerektiği açıktır. Bireysel hak ve özgürlüklere saygı duyulması, küreselleşmenin toplumlar üzerindeki yıkıcı etkisinin azaltılması, toplumların ekonomilerinin düzeltilmesi, toplum içindeki grupların etnik kökenlerinin kabul edilmesi, milliyetçiliğin bunların önüne geçmesinin engellenmesi, dini yorumların ötekileştirme aracı olmaktan çıkarılması gerekmektedir.” Bkz. Suat Umur, “Kalkınma Sürecinde Değişen Davranış Kalıpları: Toplumsal Şiddetin Nedenleri”, (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 76.

135 Bkz. İbrahim Çelik, *Kur'an Işığında Hoşgörü ve Şiddet*, Kişisel Yayınlar, Bursa 2001, s. 84-85.; Kur'an-ı kerim'de şiddetin ifade edildiği kavramları, şiddetin boyutlarını ve şiddet uygulayanları ifade eden kavramlar için Sadık Kılıç, “Kur'an'a Göre Şiddetin Semantik Alan Tahlili ve Düşünceye Yansımaları”, *Şiddet Karşısında İslam*, Bünyamin Erul (Ed.), 2. Bsk., DİB Yay., Ankara 2015, s. 175-245. Kılıç bu çalışmada şöyle bir tasnifle konuyu değerlendirmektedir: **A. Kur'an'da geçen şiddet içerikli kelimelerin semantik dünyası:** 1. eş-Şiddet (الشدة), 2. ez-Zulm (الظلم), 3. el-Fesâd (الفساد), 4. el-'Usuvvu (العنوة), 5. el-Qast (القسط), 6. et-Tuğyân (الطغيان), 7. el-'Utuvv (العنوة), 8. eş-Şatatu (الشطط), 9. er-Rehaqu (الرّهق), 10. el-Hatmu (الحطم), 11. et-Tebru (التبر), et-Tetbîru (التنبير), 13. el-İğvâ (الإغواء), 14. et-Temniyetu (التغنيّة), 15. el-İrhâb (الإرهاب) et-Teşrid (التشريد), el-İshân (الإشخان); **B. Kur'an'a göre şiddet alanları:** 1. Bireyin kendisine şiddet uygulaması/kendisini yoğun hüznünlere salıvermesi: el-

Bu bölümde önce şiddete neden olan kavramlara daha sonra ise şiddetle ilgili kavramlara yer verilecektir.

1.3.1 Şiddeti Doğuran Sebeplerin Arka Planı: İhtilaf ve Tefrika

Bu bölümde şiddetin sürecini tahlil edebilmek için şiddet kavramından önce iki kavrama işaret etmek gerekmektedir. Bu iki kavram ihtilaf ve tefrikadır. İhtilaf ve tefrikanın şiddete sevk eden önemli iki boyut olduğunu görmek mümkündür. Bunlar aynı zamanda şiddetin kaynakları başlığında ele alınabilir, fakat şiddetin sürecine işaret etmesi bakımından öncelenmiştir. Şiddetin bir yapısal bozulma olduğu aynı zamanda kendi döngüsünü oluşturduğu dikkate alınırsa şiddet sürecine ilişkin sağlıklı değerlendirme imkânı da olur.

1.3.1.1 İhtilaf

Sözlükte, geride kalmak ve biri diğerinin yerine geçmek anlamındaki “hlf” kökünden türeyen ihtilaf, mastar ve isim olarak bir şeyin diğer bir şeyin peşinden gelmesi, gidip gelmek, ayrı görüşe sahip olmak, çekişmek, karşı gelmek, eşit olmamak, görüş ayrılığı, anlaşmazlık gibi manalara gelir.¹³⁶ Terim olarak ihtilaf, “söz veya davranışta birinin tuttuğu yoldan başka bir yol tutmak”¹³⁷ demektir. Rağıb el-İsfahânî, ihtilaf ve muhalefeti aynı anlamda kullanarak, başkasının söz ya da fillerinden farklı yol benimseme anlamı vermiştir. Bu insanlar arasındaki sözlü ihtilaf ise mücadele ve münazaa manasındaki çekişmeyi ifade eder.¹³⁸ Birçok ayette ihtilaf

---

Beh’u (البُحْ), 2. Bireyin/toplumun kendisi dışındakilere şiddet uygulaması, **a. Bireyin/toplumun kendisi dışındakilere uyguladığı psikolojik/ahlaki şiddet semantik alanı:** el-istihzâ’u (الإستهزاء), el-istihfâfu (الإستخفاف), es-suhriyyetu (السخرية); el-hemzu (الهمز), el-lemzu (واللمز), en-nebzu (النبز), **b. Bireyin/toplumun kendisi dışındakilere uyguladığı fiziki şiddetin semantik alanı. ba- Tehdit ve şantaj yoluyla şiddet uygulama:** er-recmu (الرجم), **bb- Cinsiyet ayırımına dayalı olarak kadına şiddet uygulama,** el-Ve’du (الوَأد), ed-darbu (الضرب), el-istihyâ’u (الإستحياء), el-ibtigâ’u (الإبتغاء), **bc- Farklı inanç nedeniyle bireye/topluluğa uygulanan şiddet:** en-Naqmu/na-qa-me (النقم), el-ikrâh (الإكراه), el-fitnetu (الفتنة) es-saddu (الصد), bd- Yanlış bilgilendirme yoluyla şiddet veya enformatik şiddet: (el-İrcâf) (الإرجاف), el-murcifûn (المرجفون), **be- Hayvanlara uygulanan şiddet:** el-‘Aqru (العقر); **C. Kur’an’da örnek olarak anlatılan şiddet tiplerini:** 1. el-Galîz (الغليظ), el-gilâz (الغلاظ), el-fezzu (الفظ), 2. el-‘Utüllü (العُتْلُ), 3. el-Eşkâ (الأشقى), 4. et-Tâgût (الطَّاغُوتُ), 5. Etğâ (أطغى), 6. el-Cebbâr (الْجَبَّارُ), 7. el-Batşu (البطش), 8. el-Musaytır (المسيطر). Kur’an-ı Kerim’deki kavramlara benzer şekilde hadis rivayetlerinde kavram izi sürülebilir fakat rivayetlerdeki tasarruflar ve mana rivayeti gibi bazı hususlar kavram tespiti yerine tematik çalışmayı gerekli kıldığını ifade etmemiz gerekmektedir.

136 Şükrü Özen, “İhtilaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXI, İstanbul 2000, s. 565-568.

137 Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 294; Şükrü Özen, “İhtilaf”, XXI, 565.

138 Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 294.

kavramı insanlar arasındaki çekişmeyi ifade etmek üzere kullanılmıştır.¹³⁹ Ancak bazı yerlerde hilaf manasında kullanılmıştır.¹⁴⁰ Hilaf ise, hakkında delil bulunmayan konulardaki uyuşmazlık demektir. Hilaftan maksat, muhaliflerin bir araya gelmemeleridir. İhtilaf ise, birbirlerinin çağdaşları olan muhaliflerin bir konuda çekişmeleri ve değişik görüşler ortaya koymalarıdır. İhtilaf bir delile dayalı olan, hilaf ise delile dayanmayan şeylerde olur.¹⁴¹ Tâhâ Câbir, hilaf ile ihtilafı görüş, söz ve durumlardaki farklılığı ifade eden kavramlar olarak tanımlarken kavramların ortak yönlerine işaret etmektedir.¹⁴² Şâtıbî (ö. 790/1388), bu iki kelimenin ıstılahta aynı anlamda kullanılmayacağı görüşünü ileri sürer. Ona göre ihtilaf; müçtehitler nazarında, bazı delillerin gizli olması ve onlara yeterince vakıf olunamaması sebebiyle, açık şekilde birbirine muarız olan fikir ayrılıklarıdır. Bu ifadeden ihtilafın, hakkında kati nas olmayan içtihadî meselelerde müçtehitlerden sadır olan farklı görüşler olduğu hilafın ise, şeri delillere başvurarak kanun koyucunun maksadını araştırmaksızın sapık arzulardan doğan şeyler olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden hilafa itibar edilmez.¹⁴³

Kur'an'da ihtilaf kavramı olumsuz anlamda kullanılmıştır. Bu yönüyle bir açıdan hilafı, yani körü körüne inatlaşmayı, delilleri gördükten sonra kasıtlı itirazı, farklı düşünceleri öne sürmeyi içinde barındırmaktadır. Şâtıbî'nin *İ'tisâm* adlı eserinde müslümanların ayrılığa düşme sebeplerini açıklarken işaret ettiği iki ayet¹⁴⁴ vardır. Bu iki ayet ihtilaf konusunda nasıl bir tavır takınılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Şâtıbî, ayetlerin izahı bağlamında burada zikredilen ihtilaf/ayrılıkların fiziksel, sosyolojik vs. özellikler olmadığını, insanı âhirette mutlu veya bedbaht yapacak görüşlere sevk eden inanışlar şeklinde olduğunu ifade eder.¹⁴⁵ Bundan

139 Bkz. Meryem, 19/37; Hud, 11/118; Rum, 30/22; Zariyat, 56/8; Âl-i İmrân, 3/105; Yunus, 10/19.

140 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 295.; Âl-i İmrân, 3/55.

141 Tehânevî, *Keşşâfû ıstılâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm*, I, 116; Bkz. Zeki Yıldırım, "İhtilafın Menşei, Konusu ve Çeşitleri", *Atatürk Üniveritesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 15, 2001, s. 216.

142 Tâhâ Câbir el-Alvânî, *Edebü'l-ihtilâf fi'l-İslâm*, s. 24.

143 Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, V, 219-221; Bkz. Ali Toksarı, "İslam'da İhtilafın Yeri", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4, Kayseri 1987, s. 315.

144 "Rabbin dileyeydi insanları bir tek ümmet yapardı, (fakat onlar çeşitli dinler üzerinde) ihtilaf etmektedirler. Ancak Rabbinin merhamet ettikleri hariç, Rabbin onları bunun için yaratmıştır." Hüd, 11/118-119; "İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, müjdeleyici ve uyarıcı olarak Peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için, onlarla beraber hak yolu gösteren kitapları da gönderdi..." Bakara, 2/213; insanların tek ümmet oldukları fakat daha sonra ayrıştıkları ve bu ayrışmanın nasıllığına ilişkin bkz. Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, II, 194-206.

145 Bkz. Şâtıbî, Musa b. Muhammed, *el-İ'tisâm*, Mustafa Ebu Süleyman en-Nedvi (tah.), Riyad, 1996, II, 195.

dolayı olumsuz anlamda kullanılan ihtilafın tenazu/çekişmeye, münazaraya sebep olduğu¹⁴⁶ hatırlatılarak, iç çekişme gibi devletin çöküşüne zemin hazırlayan unsurların yeni temelleri atılacak İslam devletini zayıflatacağı ve rahmete vesile olan unsurları engelleyeceği konusunda müslümanlar uyarılmıştır. Ehl-i kitabın ihtilafa düşmesini konu edinen ayetlere bakıldığında bu ihtilafın kendilerine ilim geldikten sonra olduğu görülecektir. Sebebi ise “bağyen beynehüm” yani haset ve kıskançlık olduğu bildirilmiştir.

Daha sonra üzerinde durulacak ve şiddetin dini nedenleri arasında yer alan unsurlardan biri de dini naslardaki ihtilafıdır. Allah Rasulü (sas.) “sizden öncekiler ancak Kitap hakkında ihtilafları sebebiyle helak oldu.”¹⁴⁷ buyurmakla önceki toplumları helake sevk eden tartışmalara dikkat çekmektedir. Burada sadece bir hadisi aktarmakla yetineceğiz. *“Kur’an üzerinde gönülleriniz birleştikçe onu okuyun, ihtilafa düştüğünüzde kalkıp gidin.”*¹⁴⁸ hadisi Kur’an hakkında çeşitli tartışma ve farklı görüşlerin ortaya çıkmasının ihtilaflara sebep olacağını ve bu ihilaf duurmunda tedbirli davranılmazsa kötü sonuçların doğacağına işaret etmektedir.¹⁴⁹ İbadet hususunda safların düzenlenmesi ile ilgili hadislere bakıldığında zahiri manadaki ihtilafın düşüncede insanların birbirinden ayrışmasına ve aralarında kin ve düşmanlığın çıkmasına sebep olacak bir ihtilaf şeklinde değerlendirildiği görülmektedir.¹⁵⁰

İhtilaf, anlaşmazlık manasındaki şecer¹⁵¹ kavramıyla da ifade edilmiştir. “Aralarında çıkan anlaşmazlığa seni hakem kılmadıkça ...” ayetinde “fi mâ şecere beynehüm”¹⁵² ifadesi ile “anlaşmazlığa düştüğünde velisi olmayanın velisi sultandır”¹⁵³ hadisinde “fe in teşâcerû” bu manada kullanılmıştır.

İhtilafıla ilgilisi kurulabilecek diğer bir kavram ise Cedel’dir. Lügate, sağlam ip örmek, saç örmek, husumete düşkün olmak, katı olmak, hayvan yavrusunun gelişip güçlenerek annesine tabi olması (taklit), başaktaki danenin gelişerek bir hacme

146 Bkz. Bakara, 2/176, 213; Âl-i İmrân, 3/19, 55; Maide, 5/48; Meryem, 19/37; Hud, 11/118. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 294; Ayrıca bkz. Abdullah Şaban, *Davabitü'l-ihtilaf fi mîzânî's-sünne*, Daru'l-hadis, Kahire 1997, s. 14.

147 Müslim, İlim, 2.

148 Buhârî, Fezâilü'l-Kur’an, 37; Müslim, İlim, 3.

149 Kastallânî, *İrşâdu's-sârî*, VII, 487.

150 Ebû Dâvûd, Salat, 96.; Azîmâbâdî, *Avnu'l-mabûd*, II, 256.; Bkz. Nevevî, *el-Minhâc*, II, 394.

151 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 446.

152 Nisa, 4/65.

153 Ebû Dâvûd, Nikâh, 19.

bürünmesi gibi anlamlara gelmektedir.¹⁵⁴ Asıl itibariyle sağlam ip örmek anlamında olan bu kelime, tartışan taraflardan birinin diğerini görüşünden vazgeçirerek kendi görüşünü kabul ettirmek için giriştiği çabayı ifade eder.¹⁵⁵ Bu çaba muhaliflerin biri ya da her iki tarafın kendini savunma ve başkasını ikna etme hususunda sınırı aşarak (yerden yere vurma) derecesinde karşı tarafa hücum etmedir.¹⁵⁶ Tartışan taraflardan her birinin kendi görüşünü münazaa ve galip gelme yoluyla güçlendirerek diğerinin görüşünü çürütme çabasını ifade eder.¹⁵⁷ “*Hidayete eren hiçbir millet birbirleriyle cedelleşmedikçe sapıklığa düşmez.*”¹⁵⁸ hadisi bağlamında taassup içeren her tartışma zulüm ve haksızlığa sebep olacağı ve hasmını yok etme gayesi taşıdığı için çirkin görülmüştür. Hadiste zikredilen cedel/münakaşa ise ilmi usullere, hakka riayet ederek fikir teatisi olmayıp, inadına, körü körüne tartışma, hasmını susturma, delilleri saptırma, eğip bükme şeklinde bir cedeldir.¹⁵⁹ Bu şekilde sözde ve fiilde aşırıya gitmeyi Hz. Peygamber “mütenattiûn”¹⁶⁰ kavramıyla ifade etmiştir. Ne söylediğini bilmeyen, ölçsüz konuşan ve aşırı fillerde bulunan kimseler insanlar tarafından sevilmedikleri ve çok defa yaptıklarının cezası ağır olduğu için hadiste helak oldular diye haber verilmiştir.¹⁶¹ Bu tarz bir tartışmada haklı olduğu halde olgunluk gösterip, ilişkilere zarar vermemek, gereksiz yere husumete yol açmamak için¹⁶² tartışma/cedel/mira terk eden kimse hadiste cennetle müjdelenmiştir.¹⁶³ Bu iki kavram aslında tabii ihtilafın aşırı mücadeleye dönüşmesi ile iletişimin olumsuz şeklini ifade etmektedir. Kur’an bu şekilde İslam’a ve Hz. Peygamber’e tavrı alanları cedelci, mücadeleciler olarak nitelendirmektedir.¹⁶⁴ Olumsuz tavır sergileyenlere karşı ise yine cidal/mücadele kavramını kullanarak Peygamberin en güzel biçimde mücadele etmesi istenmiştir.¹⁶⁵

154 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 103.

155 Halil Aldemir, Kur’ân-ı Kerîm’e Göre İhtilâf, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 19.

156 Tâhâ Câbir el-Alvânî, *Edebü'l-ihtilâf fi'l-İslâm*, s. 26; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 190.

157 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 190 (cdl mad.)

158 Tirmizî, Tefsir, 44.

159 İbnü'l-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecdüddin el-Mübârek b. Esîrüdîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Camîu'l-Usul*, Muhsin Koçak, S. Kemal Sandıkçı (terc. ve şerh.) Ensar Neşriyat, IV, İstanbul 2008, s. 449.

160 Ebû Dâvûd, Sünnet, 6.

161 Davudoğlu, *Salûh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, X, 657, 658; Necati Yeniçel- Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, Şamil Yay., 15/365.

162 İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Camîu'l-Usul*, IV, 450.

163 Tirmizî, Birr, 58; Ebû Dâvûd, Edeb, 8, 20.

164 Mü'min, 40/35; Hac, 22/3, 68; Ra'd, 13/13; Hud, 11/74.

165 Nahl, 16/125.

“Husumet”te ihtilaf ve ayrışma ile bağlantılı olan bir diğer kavramdır. “Hsm”, lügatte çekişme ve ihtilaf anında karşı tarafa üstünlük sağlamak, mücadelede diğer tarafı alt etmek, delillerle karşı tarafa üstün gelmek manalarına gelir.¹⁶⁶ Çekişen insanlardan her biri diğerinin bir tarafından tutup çektiği için¹⁶⁷ ihtilaf anında taraflardan birinin diğerini görüşünden vazgeçirmek gayesiyle girdiği mücadeleyi ifade etmek üzere kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de yeryüzünde insanlar arası münasebetlerde meydana gelen anlaşmazlıklar, dinler arası ihtilaf ile mele-i âlâ’da vuku bulmuş tartışmayı andıran konuşmalar ve âhirette cehennem ehli arasında gerçekleşecek çekişmeler ifade edilirken bu kökten türetilmiş kelimeler tercih edilmiştir.¹⁶⁸ “Dört huy her kimde bulunursa halis münafık olur yahut bu dörtten bir huy bulunursa, onu bırakıncaya kadar kendisinde münafıklıktan bir özellik mevcut olur: Söz söylediği zaman yalan söyler, vad ettiğinde vadinden döner, söz verdiğiinde sözün gereğini yerine getirmez, husûmet yaptığı zaman haktan ayrılır.”¹⁶⁹ hadisinde çekişme ve tartışma, zulümle bağlantılı olarak ele alınmıştır.¹⁷⁰

Ayrıca ihtilafın hakkı ortaya çıkarma amacını aşarak kendi haklılığını ortaya koymak maksadıyla karşı tarafa galebe çalması anlamında yine *şikâk*¹⁷¹ lafzı kullanılmaktadır. Şikâk, sözlükte elbiseyi birbirinden ayrılacağı yerden yırtmak, yarmak, dağıtmak, toplumun birlik ve bütünlüğünü bozmak, safa dalıp dağıtmak, geminin suyu yararak ilerlemesi, saban sürmek, ameliyat için yarmak, boylamasına geçmek, çocuğun azı dişinin çıkması, atın sağa sola koşması, bir şeyin zor olması, yolculuğun uzak olması, dikkatle bakmak, ziyaret etmek gibi anlamlara gelir.¹⁷² Kur’an’da çeşitli kesimler arasındaki ihtilaf, tarafların duruş şekillerinin farklı olmasından dolayı bu kavramla ifade edilmiştir. Çünkü farklı duruşlar farklı sonuçlara neden olmaktadır. Arapların âdetine istinaden taraflar arasındaki ihtilafın bu kelimeyle ifade edildiği de söylenmektedir. Nitekim rivâyete göre Araplar, birbirleriyle ilişkilerini kesmek istedikleri zaman bir sopa alıp onu ortadan ikiye bölerlerdi, sonra her biri onun bir parçasını alıp birbirlerine sopa birleşinceye kadar bir araya gelmeyeceklerini söyleyerek ayrılırlardı. Bundan dolayı görüş ayrılıklarının

166 İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, XII, 180; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 284.

167 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 284.

168 Bkz. Âl-i İmrân, 3/44; Hac, 22/19; Sâd, 38/21, 64, 69; bkz. Aldemir, “Kur’ân-ı Kerîm’e Göre İhtilâf”, s. 24.

169 Buhârî, *Mezâlim*, 17.

170 Bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XIII, 5-9.

171 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 460.; Bakara, 2/137, 176; Nisa, 4/35, 155; Enfal, 8/13.

172 İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, X, 181-186; Bkz. Aldemir, “Kur’ân-ı Kerîm’e Göre İhtilâf”, s. 31.

bu tür düşmanlığa dönüşmesi şikak olarak adlandırılmıştır.¹⁷³ Temelde tek bir özden hareket ederken birinin diğerini yok etme amacına evrilmesi durumudur.¹⁷⁴

İnsanoğlu, tarih boyunca medeniyet yolunda atmak istediği her adımda fikri ayrılıklarla karşı karşıya geldiği görülmektedir. Bu fikri ayrılıklar, cemiyet bünyesini bozarak toplumları maddi ve manevi yönden sarsacak boyutlara varmadığı durumlarda insanlığın yararına sonuçlanmıştır. Felsefi akımlar, mezhepler, içtimâî ve iktisadi ekoller hep bu farklı fikirlerin ürünü olmuşlardır.¹⁷⁵

Kısaca ihtilaf kavramı insanla ilişkili her konuda önemli yere sahip kavramlardandır. Fitri ihtilaf başta olmak üzere siyasi, ekonomik, kültürel birçok alandaki ihtilaf, farklı oluşun dışa yansımalarıdır. Aslında ihtilaf düşünce hürriyetine sahip ve seçimlerinden sorumlu tutulan insan için gayet doğaldır. Tarih boyunca psikolojik, sosyolojik, ideolojik, ekonomik, siyasi, dini vs. etkenler çerçevesinde düşünce, inanç ve davranışlarda farklılıklar olagelmıştır.¹⁷⁶ Ancak doğal farklılıkların, suni farklılıklara, ötekileştirmeye ve başkaları üzerinde baskı kurma ve sindirme şeklinde şiddetin değişik görünümüne dönüşmesi insanlık tarihinin en büyük problemidir.

1.3.1.1.1 İhtilafın Nedenleri

Fitrat ile düşünme, eşyaları algılama ve davranışlar arasında derin bir ilişki vardır. Her birey doğuştan getirdiği yapının özelliklerini taşımakta ve bu özellikler onun söz ve davranışlarında etkili olmaktadır. İbn Kayyim'e (ö. 751/1350) göre "insanların arasında düşünme, anlayış, idrak kabiliyetleri farklılığından dolayı ihtilaf kaçınılmazdır."¹⁷⁷ Farklı akıl ve düşünce yapılarına bir de farklı eğitim ve kültür özellikleri eklenince¹⁷⁸ algı farklılıklarının¹⁷⁹ değerlendirmelerdeki rolünü şu tespit ortaya koymaktadır:

"Her birinin tek başına görüşü ise gerçeğin ancak bir bölümünü yansıtabilir. Bu hususta Eflatun şöyle der: "İnsanlar, her yönüyle gerçeği idrak edemedikleri gibi ondan tamamen uzak da olmazlar. Her insan,

173 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 459; Bkz. Aldemir, "Kur'ân-ı Kerîm'e Göre İhtilâf", s. 31; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, IX, 24.

174 Tâhâ Câbir el-Alvânî, *Edebü'l-İhtilâf fi'l-İslâm*, s. 26.

175 Toksarı, "İslam'da İhtilafın Yeri", s. 297; Mustafa Said el-Hınn, *Eserü'l-İhtilâf*, s. 23.

176 Bkz. Zeki Yıldırım, "İhtilafın Menşei, Konusu ve Çeşitleri", *Atatürk Üniveristesini İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 15, 2001, s. 247.

177 İbn Kayyim, *es-Savâik*, II, 519.

178 Aldemir, "Kur'ân'a Göre İhtilaf Olgusu ve İslâmî Referansların Göç Bağlamında Kullanılması", s. 51.; Batalyevsî, *et-tenbih*, s. 3 (muhakkikin mukaddimesi).

179 Bkz. Muhammed Ebû Zehra, *İslamda Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, s. 18.

gerçeğin bir yönünü idrak eder. Şu misal, bunun örneğidir: Birkaç kör, filin yanına varırlar, her biri, onun bir organını tutar, eliyle kontrol eder ve onun ne olduğunu kendine göre hayal eder. Onun ayağını yakalayan, filin ağaç gövdesine benzeyen uzun ve yuvarlak bir yaratık olduğunu anlatır. Sirtına ulaşan, onun yüksek tepelere benzeyen bir yaratık olduğunu söyler. Kulağını tutan ise, onun, düz, ince, katlanan ve açılan bir yaratık olduğunu söyler. Görüldüğü gibi, bunlardan her biri, gerçeğin sadece bir kısmını idrak edebilmiş, diğer arkadaşlarını yalanlamış, Filin yaratılışını anlatma hususunda hata ettiklerini ve cehalete düştüklerini iddia etmişlerdir. Görüyorsunuz bunlar, doğru söylemede nasıl birleşmişler sonra aralarına nasıl yalan ve hata girmiş ve onları ihtilafa düşürmüştür...” Zaten ihtilaflar birçok kerede meselenin kapalı veya zor oluşundan değil, ihtilaf eden taraflardan her birinin, diğerinin görüşünü bilmeyişinden doğar. Bu sebeple Sokrat şöyle der: “Münakaşa konusu olan şey bilindiği takdirde her münakaşa biter.”¹⁸⁰

İnsanoğlu, medeniyet ve ilerleme yolunda adım attıkça ihtilaflar artmış ve bu ihtilaflardan, çeşitli felsefi, sosyal ve ekonomik doktrinler meydana gelmiştir. İnsanın yaratılışından kendisinde bulunan nitelikler ve içinde bulunduğu durumlar kararlarını etkilemektedir. Bundan dolayı aynı olay hakkında görüş bildirirken farklılık ortaya çıkmaktadır.¹⁸¹ Dünyanın imar edilmesi ve işlerin dayanışma ile sürdürülebilmesi, görüş alış-verişinde bulunma, bir meselenin farklı yönlerini görebilmek için ihtilaf/farklılıklar doğal kabul edilmiştir.¹⁸² Ancak teorik olarak kabul gören fikri ihtilaflar ideolojik olarak toplumu parçalama istidadı gösterdiğinde ictimai ayrılıklara sebep olacağı için haram kabul edilmiştir. Hakkında açık ayetlerin ve delillerin olduğu konuların tartışılması ve ihtilaf oluşturulması yasaklanmıştır.¹⁸³ Bundan dolayı ihtilafın rahmet oluşunu ifade eden rivayet (*ihtilâfu ümmeti rahmetün*) her ne kadar zayıf¹⁸⁴ olsa da ümmetin sanat ve ilimler vs. konularda birbirini takviye

180 Bkz. Muhammed Ebû Zehra, *İslamda Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, s. 18.

181 Bu durumun en bariz örneği şefkat yönü ağır basan Hz. Ebu Bekir ile şedid olma yönü ön plana çıkan Hz. Ömer'in Bedir esirleri hakkındaki (fidye karşılığı serbest bırakma-öldürme gibi) değerlendirmeleridir. Bkz. Nasır b. Süleyman, “el-ihtilâf fi'l-ameli'l-islamî: el-esbâb ve'l-âsâr”, s. 11.

182 Tâhâ Câbir el-Alvânî, *Edebü'l-ihtilâf fi'l-İslâm*, s. 29.

183 Bkz. Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 100.

184 Yusuf el-Karadâvî, hadisin sabit olmadığını ancak fûru konulara haml edilmesi halinde manasının sahih olabileceğine işaret etmektedir. Bkz. Yusuf el-Karadâvî, *Keyfe neteâmel meâ's-sünnetei'n-nebeviyye*, 2. Bsk., Daru's-şurûk, Kahire 2002, s. 74.; Aclûnî de bu rivayeti ele aldığı bahiste muhteva açısından destekleyecek birçok rivayet aktarmaktadır. Bkz. İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs amme'stehere mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*, mektebetü'l-ilmî'l-hadis, Dımeşk 2001, I, 80.; Sahâvî de Hattâbî'nin mezkûr haberin Rasulullah'a nispeti hakkındaki çaba ve değerlendirmelerini yeterli bulmamıştır. Bkz. Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *el-Makâsîdü'l-Hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehire*, 2. Bsk., Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 2006, s. 46; Ayrıca bkz. Toksarı, “İslam'da İhtilafın Yeri”, s. 295.; el-Elbani, “la asle leh” diye ifade ettiği değerlendirmenin akabinde muhaddislerin bu rivayete sened aradıkları ama muvafık olamadıklarını söylemektedir. Muhammed Nasıruddin el-Elbani, *es-silsilet'ü-daiife*, Mektebetü'l-mearif, Riyad, I, 141.; Benzer şekilde, “Ashabımın ihtilafi rahmettir” sözü de râvîleri sebebiyle zayıf sayılmıştır. Bkz. es-Sehâvî, *Makâsîdü'l-Hasene*, s. 46.

etmesi şeklinde yorumlanarak müspet boyutuna dikkat çekilmiştir.¹⁸⁵ Buradan hareketle İslam uleması dinin asıllarına ilişkin unsurlarda ihtilafın olmadığını kabul etmiş, zenginlik olarak gördükleri ferî meselelerdeki ihtilaflar¹⁸⁶ sahabe döneminden itibaren artarak devam etmiştir.¹⁸⁷ Özellikle dini nedenlerin arka planında metodoloji farklılıklarından kaynaklı ihtilafların önemli bir yeri vardır. Bu noktada ihtilaf konusu hadis ve fıkıh gibi disiplinlerin kendi sistematiği içinde özel bir yere sahiptir.¹⁸⁸

185 Bkz. Seyyid Şerif Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, I, 25.; Bkz. Yıldırım, "İhtilafın Menşei, Konusu ve Çeşitleri", s. 237 (Yunus Vehbi Yavuz, *Siyasal ve Sosyal Boyutlarıyla İslam, İstanbul, 1992, s. 419- naklen*).

186 Bkz. Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu mişkâti'l-mesâbih*, Daru'l-fıkr, Beyrut 2002, IX, 3853; Nevevi, *el-Minhac fî şerhi Müslim*, VII, 99-100.

187 Şâtübî, *el-İ'tisâm*, II, 202. "külli kaidelerde ihtilafa düşülmesi, din ilimlerinin derinliklerine dalan, külli kaidelerin asıllarını ve kaynaklarını bilen âlimler arasında alışlagelen şeylerden değildir. Bunun delili Hz. Peygamber ve ondan sonraki ikinci dönem âlimlerinin bu hususta ittifak etmiş olmalarıdır. Onların ihtilafı ancak şimdi açıklamasını tamamlamış olduğumuz ferî meselelerin içtihadında olmuştur."; Buradaki ihtilafın nedenleri ise şöyle özetlenebilir: İrkçılık hareketi, hilafet anlaşmazlıkları, müslüman olanların eski inançlarını tamamen terk etmemeleri, tercümelemlerle felsefi akımların doğuşu, metod tartışmaları, kapalı meseleleri incelemeye girişmek, hadis diye sözler uydurarak rivayette bulunmak, münafıklar meselesi. Bkz. Mahmut Balcı, *Kur'an'a Göre İnsanları Tefrikaya Düşüren Faktörler*, İhtar Yay., Erzurum 1992, s. 70-85; Bkz. Muhammed Ebû Zehra, *İslamda Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, s. 16- 27; Bkz. Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 99.; Bkz. Ebu Mansur Abdulkâhîr b. Tahir el-Bağdâdî, *el-fark beyne'l-fırak*, Muhyiddin Abdulhamid (neşr.), Mısır, ty., s. 14; Mustafa Said el-Hinn, *Eserü'l-İhtilâf*, s. 27.; Birçok ihtilafî konuda belirli oranda çözüm sağlanmışsa da hilafet tartışmalarında sağlanamamıştır. Zaten İslam ümmeti açısından ihtilaf/ayırışma denilince akla gelen en önemli mesele budur. Başka hiçbir meselede hilafet tartışmalarındaki gibi bir mücadele söz konusu olmamıştır. Bkz. Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 159.; Muhammed b. Abdulkerim eş-Şehristânî, *el-milel ve'n-nihal*, I, Kahire, 1961, s. 24.

188 Batalyevsî, *et-Tenbih*, s. 4 (muhakkikin mukaddimesi).; Batalyevsî, *et-tenbih ale'l-esbâbi'lleti evcebet el-ihtilafe beyne'l-müslimin*, Ahmed Hasan (tah.), Daru'l -i'tisâm, 1978, s. 11; Yavuz Köktaş, "Batalyevsî'ye Göre Hadislerde Ortaya Çıkan İhtilafların Sebepleri", Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. V, Ocak-Haziran 2003, s. 140.; Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *İkdu'l-cîd fî ahkâmî'l-ictihad ve't-taklid*, (İctihad, Taklid ve Telfik Üzerine Dört Risale içinde), (çev. Hayerettin Karaman), İstanbul, 1982, s. 161. (Yavuz Köktaş, Batalyevsî'ye Göre Hadislerde Ortaya Çıkan İhtilafların Sebepleri, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. V, 2003, s. 136-naklen); Muhammed Avvâme, *İmamların Fikhî İhtilaflarında Hadislerin Rolü*, M. Hayri Kırbaoğlu (Çev.), İstanbul 1980, s. 8; İhtilafu'l-hadis ilminin ortaya çıkışı ve ihtilafın kaynaklarını ve ihtilafı giderme yolları için bkz. İsmail L. Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, MÜİF Yay., İstanbul 2012.; Bu konudaki sorunlardan biri de, kişinin kendisinin -o dereceye ulaşmadığı halde- ilim adamı ve dinde içtihat derecesinde olduğuna inanması veya başkaları tarafından onun öyle olduğuna inanılmasıdır. Özellikle teknoloji kullanımının arttığı, bilginin kaynağı ve sıhhati tespit edilmeden yapılan hatalar ise daha vahimdir. Şâtübî, *el-İ'tisâm*, II, 202. "Yüce Allah ilmi (bir şeyayı çıkarıp alır gibi) insanlardan çekip almaz. Fakat âlimleri vefat ettirmek suretiyle ilmi yok eder. Tâ ki âlim kalmayınca insanlar, başlarına câhil kimseleri geçirirler. Bunlara sorular sorulunca bilgisiz olarak fetva verirler; hem kendileri sapar, hem de soranları saptırırlar."¹⁸⁸ hadis bağlamında konuyu ele alan Şâtübî, bir kimseyi görürsün ki dinin teferruatıyla ilgili bir meseleyi almış, onun külli esaslarını yıkmak için kullanıyor. Ele aldığı şeylerin manasını tam olarak kavramadan, amacını göz önünde bulundurmada ilk bakışta aklına geleni söyler. İlkesiz ve metotsuz bir şekilde verilen bu fetva asıl ilim sahiplerinden sadır olmaz. Bunu yapanlar adeta kendilerine emanet verilen şeye hıyanet edenler gibidir.; Ayrıca bkz. Nasır b. Süleyman, "el-İhtilaf fi'l-ameli'l-islami: el-esbab ve'l-asar", s. 12.; Şâtübî, *el-İ'tisâm*, II, 212.;

Toplumunu parçalayan ve şiddete sebep olan hususlardan biri de hevaya uymaktır.¹⁸⁹ Hevanın arkasında ise kendiyile övünme, kibir, başkaları hakkında su-i zanda bulunma, menfaat temini¹⁹⁰, tartışma sebebiyle şöhret, tanınma ve yeni bir şey ortaya koyma arzusu vardır.¹⁹¹ İnsanların düşünce ürünü ve metot farklılığından ortaya çıkan farklılıkların kutsaması ve taassuba dönüştürmesi şiddetin sebebidir. Aşırı taassubun bulunduğu yerde ayrışmanın meydana gelmesi, hak ve adaletin ihlal edilmesi söz konusudur.¹⁹² İhtilafın nedenleri kişiden kişiye, toplumdan topluma değiştiğinden söz konusu sebepleri tespit etmek güçtür.¹⁹³ Ancak ihtilafın pratik boyutuna sebep teşkil etmesi bakımından burada ihtilafın sebepleri; **psikolojik açıdan**, farklı algılama, korku, özentî, iç çatışma; **sosyolojik açıdan**, taklit, statükoyu koruma endişesi, cehâlet, başarısızlık, asabiyet, sorumluluk ihmali, kültür çatışması olarak; **ahlâkî açıdan**, hevaya uymak, kıskançlık, menfaat ve mala düşkünlük olarak; **siyâsî açıdan**, antlaşmayı bozmak, siyâsî hâkimiyeti kaybetme korkusu¹⁹⁴ olarak bir tespit söz konusu olabilir. Bu sebeplerin sonuçlarını ise şöyle ifade etmek mümkündür: Nefisle mağrur olup kibirlenme, kendi fikir ve görüşünü beğenme, başkalarına su-i zan besleme, kesin bir delili yokken itham etme, bencillik ve hevaya tabî olma; bunun neticesi olarak da başkanlık, reislik, makam ve mevki

---

Daha önce zikredilen gerekçeler bağlamında bu konuya ilişkin yaklaşımı şöyle özetlemek gerekmektedir: Fıkhi konularda ihtilafın caiz olabilmesi için şu şartın bulunması gerekir: 1. Ayrı fikir ortaya atacak kişinin müctehid olması gerekir. 2. Fikir ayrılığına konu olan husus hakkında kati nas olmamalıdır. 3. Fikir ayrılığı müslümanların birlik ve beraberliğini bozarak ictimai ayrılıklara vesile olmamalıdır. 4. Fikir ayrılıkları taraftarlarınca taassuba dönüştürülecek mahiyette olmamalıdır. Diğer bir deyimle bu sahadaki fikir ayrılıkları vahdet fikrini parçalayarak camilerin, kiblelerin ve mihrapların ayrılmasına sebep olmamalıdır. Toksarı, “İslam’da İhtilafın Yeri”, s. 315.

- 189 Tâhâ Câbir el-Alvânî, *Edebü'l-ihtilâf fi'l-İslâm*, s. 28.; Nasır b. Süleyman, “el-ihtilaf fi'l-ameli'l-islami: el-esbab ve'l-âsar”, s. 17.; Bakara, 2/87; Nisa, 4/135; Sa’d, 38/26.; Hz. Peygamber’in, “Gelecekte ümmetim içerisinde öyle topluluklar çıkacaktır ki şu keyfi arzuya uyma düşkünlüğü onlarda kuduz hastalığının (vücutta) yayıldığı gibi yayılacaktır. Öylesine ki bunun girmediği damar ve eklem kalmayacaktır.” sözlerinden hareketle idolojik yaklaşımların ümmeti parçalaması üzerinde durulabilir. Ebû Dâvûd, Sünnet, 1.; Hadisin izahı için bkz. Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, II, 299.
- 190 Dini delillere itimat ederek hükümleri dini delillerden çıkarmayan, yöneticilerden korktuğu veya bir mevki elde etmek istediği için keyfi arzularına uyanlar da bu gruba dâhildir. Bunlar insanların arzularına göre eğilim içinde olurlar ve istedikleri yönde yorumlar yaparlar. Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, II, 206.
- 191 Nâsır b. Süleyman, “el-ihtilaf fi'l-ameli'l-islâmi: el-esbâb ve'l-âsar”, s. 18-19.; Tâhâ Câbir el-Alvânî, *Edebü'l-ihtilâf fi'l-İslâm*, s. 12.
- 192 Bkz. Muhammed Ebû Zehra, *İslamda Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, s. 19.; Bkz. Batalyevsî, *et-Tenbih*, s. 3 (muhakkikin mukaddimesi).; Arnedt, *Şiddet Üzerine*, s. 54; Gümüş, *Şiddet Türleri*, s. 18.
- 193 Bkz. Muhammed Ebû Zehra, *İslamda Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, Sıbgatullah Kaya (çev.), Ankara Yay., t.y., s. 17.; Yıldırım, “İhtilafın Menşei, Konusu ve Çeşitleri”, ss. 216- 227.
- 194 Aldemir, “Kur’ân-ı Kerîm’e Göre İhtilâf”, ss. 71-114.

hırsı için çabalama, şahıslara, mezhep, grup ve akımlara taassup derecesinde bağlanma, ülke, bölge, parti, cemaat ve lider tarafgirliği.¹⁹⁵

Farklılıklardan soyutlanmış bir toplum düşünülemediği¹⁹⁶ ve insanlar çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için birbirine muhtaç yaratıldığına göre ihtilafı şiddete çevirmeksizin yaşamının yollarının aranması gerekmektedir. İhtilafsız bir hayat meydana getirmeye çalışmak gerçekleşmesi mümkün olmayan bir ülkünün peşinden sürüklenmek demektir.¹⁹⁷

1.3.1.2 Tefrika

Tefrika, iftirak, infirak, fırka, ferik, firak kavramları “frk”dan müştak kavramlardır.¹⁹⁸ Toplu olmanın zıddı olarak bir şeyi ayırmak manasında kullanılmaktadır.¹⁹⁹ Fırka kelimesi sözlükte, “ayırmak, bölmek; açıklayıp hükme bağlamak” manalarına gelen “frk” kökünden isim olup insanlar arasından ayrılmış belli bir grup ve topluluğu ifade eder.²⁰⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de çeşitli anlamlarda yer alan “fark” kökenli kelimeler içinde “gruplara ve parçalara ayırmak, bölmek” anlamındaki tefrik ve “ayrılmak, bölünmek” anlamındaki teferruk kavramları genellikle dinde ve sosyal hayattaki bölünmeyi ifade etmekte, genellikle tasvip edilmeyen bölünmelere işaret etmekte ve bunun çok zararlı olduğunu belirtmektedir.²⁰¹ Eşlerin ayrılması, kişilerin birbirinden ayrılması, toplumun ayrışması gibi olumsuz manalarda kullanıldığı görülmektedir.²⁰² Bu ayrılanların vasıfları da olumsuz bir durumu ifade etmektedir.²⁰³ “Hiç şüphesiz ki ileride birtakım fitneler olacaktır. Her kim Müslümanlar bir ve beraber iken onların işlerini dağıtmak isterse kim olursa olsun o kimseye kılıçla vurunuz.”²⁰⁴ Hadisinde yer alan “yüferrika/ayırmak için” kelimesi de topluluğu parçalamak anlamında olumsuz bir

195 Muhammed Ebû Zehra, *İslamda Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, s. 16-26; Bkz. Bekir Topaloğlu, *Kelam ilmi*, 6. Bsk., Damla yay., s. 21-22.; Karadâvî, burada zikredilen unsurların sıradan insanların helakine sebep olacak şeyler olduğunu, tasvip edilmeyen ve toplumun bölünüp parçalanmasına sebep olan hususlar olduğuna işaret etmektedir. Karadâvî, *İhtilaf ve Tefrikalar Karşısında İslami Tavr*, s. 19-24.

196 Tâhâ Câbir el-Alvânî, *Edebü'l-ihtilâf fi'l-İslâm*, s. 11.

197 Aldemir, “Kur’ân’a Göre İhtilaf Olgusu”, s. 63.

198 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 632.

199 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, X, 299; Buhârî, Zekât, 34.

200 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 632; Bekir Topaloğlu, “Fırka”, *DİA*, XIII, 35.

201 Topaloğlu, “Fırka”, *DİA*, XIII, 35.

202 Ebû Dâvûd, *Edeb*, 24.

203 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 632.

204 Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 30; Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, II, 295.

manada kullanıldığı görülmektedir.²⁰⁵ Diğer bir hadiste ise “Müslümanların (kendi aralarında meydana gelen ihtilaflar sebebiyle ikiye) bölünmeleri sırasında (içlerinden) bir (başka) fırka da ortaya çıkacak ve (Müslümanların kendi aralarında bölünmesiyle meydana gelen) iki cemaatten hakka en yakın olanı onu öldürecektir.”²⁰⁶ şeklinde geçmektedir. Müslümanlar böyle bir durumda iken onların dirliğini ve birliğini bozmaya kalkan bir kimse, onların kılıçlarına hedef olur ve vücudu ortadan kaldırılmayı hak eder. Fitneyi bu şekilde önlemek Müslümanların kaçınılmaz görevidir. İsterse bu fitneyi çıkarmak isteyen kendilerinin ileri gelenlerinden olsun.²⁰⁷ Ebû Dâvûd’un ele aldığı bu hadisler haricilerle ilgili bölümde yer almaktadır. Buradan hareketle haricîlerin İslam birliğini bozan ve tekfir söylemini ortaya çıkaran ilk grup olduğu söylenir.²⁰⁸

Fırka kelimesiyle birlikte aynı kökten türeyen fiiller hem sözlük manasında, hem de dinî ve içtimaî ayrılığın kötülenmesi anlamında birçok hadiste de kullanılmıştır.²⁰⁹ “Yetmiş üç fırka hadisi”²¹⁰ bu kavramla özdeşleşen ve siyasi, itikâdî ayrışmaları, toplumsal bölünmeyi ifade etme noktasında üzerinde çokça değerlendirmenin yapıldığı bir hadistir.²¹¹ İslâm fikir tarihinde kendilerine has siyasî düşünce veya itikâdî telakkilere sahip bulunan gruplar için “siyasî akım” (bir nevi parti) ve “itikâdî mezhep” anlamında kullanılmıştır.²¹² Bu noktada mezheplerin teşekkülü ile fırka ve tefrika ile ifade edilebilecek oluşumlar aynı sebeplerden ortaya çıkmıştır.

Genelde ihtilafla aynı manada kullanılmış olmasına rağmen tefrika, dini, fikri siyasi, birliğe sahip olan insan topluluğunun parçalanmasını ifade etmektedir. Yani fikri ayrılıştan daha çok yeni bir sistemle, metodoloji ile ötekinden ayrılışı ifade eden ve çoğunluktan ayrılışı ifade etmek için kullanılmıştır. Cemaat vurgusu yapan ilgili

205 Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâth*, VI, 2400.

206 Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 13.

207 Necati Yeniçel- Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, 15/582-583.

208 Azîmâbâdî, *Avnu'l-mabûd*, XIII, 55; Necati Yeniçel- Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, 15/579.

209 Bkz. Wensinck, *el-Mu'cem*, “frk” md.

210 İbn Mâce, *Fiten*, 17; Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 1; Tirmizî, *İmân*, 18.

211 Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, İstanbul 1996; Bekir Topaloğlu, “Mezhep (Mezheplere Ayrılmanın Dinî Hükmü)”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, XXIX, İstanbul 2004, s. 534; Karadâvî, *İhtilaf ve Tefrikalar Karşısında İslâmî Tavır*, s. 50; Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, II, 220.

212 Topaloğlu, “Fırka”, *DİA*, XIII, 35.

hadisler²¹³ her ne surette olursa olsun bütünlüğü parçalayacak, zayıflamaya sebep olacak bütün oluşumları reddetmektedir. İşte burada salt ihtilaf tefrika boyutuna dönüşüncüye kadar kabul edilmiş, asıl tehlike ise fırkalara ayrılma olarak görülmüştür.²¹⁴ Dini hükümlerin anlaşılması için delillerle farklı görüşlerin beyanı tefrika değil, rahmet olarak görülse²¹⁵ de taassuba dönüşen ve yorumun tekelleşmesi problem olmuştur. Dolayısıyla tefrika birbirlerine karşı haksızlığa götürecektir her türlü anlaşmazlık iken, cemaat kavramı ise birlik ve beraberliği ifade eden bir kavramdır.

Tarih boyunca mezhebi yapılar ve mensubiyetler dinin anlaşılması ve yorumlanmasında önemli bir faktör olmuştur. Fakat mezheplerin, fırkaların farklı yorumlarının dinin tek ve yegâne yorumu sayılması, farklı düşüncüyü dile getirenlerin “tekfir” söylemleri ile karşılaştıkları durumlar karşılıklı olarak dini, siyasi, sosyo-kültürel birçok problemi beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla mezheplerin ve ihtilafın bir sonraki aşaması iftirak/tefrika bir dereceye kadar tolere edilebilirse de tahakküm unsurları ve fırka mensuplarının birlik, cemaat ruhundan uzaklaşmaları kınanmıştır. Teorik olarak kabul edilen ihtilafın rahmete vesile olması için gerekli olan şey ise ihtilaf ahlakıdır.²¹⁶

İslam, ayrılma ve bölünmeyi hoş görmemiştir. Bu noktada ayrışma, zayıflığın ortaya çıkması ve kuvvetin yok olması anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber ideal toplum oluşturma yolunda müminleri, kenetlenmiş bir bina gibi nitelendirmiştir. Birlik olunmasına teşvik eden hadisler ve namaz gibi önemli bir ibadette cemaate katılmayanların ağır ifadelerle uyarılması²¹⁷ tefrikaya karşı bir önlem sayılmalıdır. Dikkatleri çeken diğer bir hadis ise “*Kur’an üzerinde kalpleriniz ittifak ettiğinde okuyun. İhtilaf ettiğinde okumayı bırakıp dağılın.*”²¹⁸ rivayetidir. Dünya-ahiret saadetine vesile olacak ilahi kitabın ayrışmaya vesile olması durumunda okunmasına izin verilmemesi hatta uygulanmaması dahil edilerek ittifak noktasında birleşmeye

---

213 Yetmiş üç fırka hadisi bağlamında “cemaat” kavramına ilişkin görüşler için bkz. Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, II, 290-297. “Müslümanlardan oluşan en büyük topluluk, müctehid ve âlimlerin önde gelenlerinin oluşturduğu topluluk, sahâbe-i kiram, Müslümanlar bir hususta ittifak/görüş birliği ettikleri zaman, Müslümanların bir emîr/yönetici üzerinde birleşerek meydana getirdikleri cemâat” şeklinde cemaatin manası üzerinde beş görüş ortaya çıkmıştır.

214 Altıntaş, “İslam Düşüncesinde Tevhid ve Tefrika”, s. 112.

215 A.e., s. 113.

216 Bkz. Cenksu Üçer, “Mezhep Olgusu ve Mezhepçilik Ekseninde İhtilaf Ahlakı”, C. 53, S. 3, *Diyanet İlmî Dergi*, 2017, s. 149-151.

217 Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, II, 220.

218 Müslim, *İlim*, 1.

teşvik vardır.²¹⁹ Açık bir şekilde ortadadır ki İslamiyet kaynaşmaya, karşılıklı sevgiye, merhametli olmaya ve şefkate çağıran bir dindir. Bunun aksinin olmasına yol açan her görüş dinin dışındadır.²²⁰

Toplumsal grupların ortaya çıkışında fikri farklılıkların ve ihtiyaçların etkisinin olduğuna temas edilmişti. Bu farklılıkların oluşturduğu gruplar, mezhepler vb. oluşumlar ileriki aşamada rekabet ve hak iddiasında bulunmak suretiyle diğeri üzerinde baskı, otorite, tahakküm kurma isteği zulme sebep olmaktadır. Bu noktada mezheplerin bir zenginlik olduğu fakat taassubun ve ötekini yok saymanın toplumsal, grup şiddeti anlamına geleceğini ifade etmek gerekmektedir. Rekabet, üstünlük iddiası, hak gasbı gibi arka plana dayalı bütün eylem ve söylemler şiddeti içinde barındırmaktadır. Hadis literatüründe ise bu genel anlamda zulüm kavramıyla ifade edilmektedir. Bu şiddet meylinin toplumda kargaşaya sebep olmasını ve iç huzuru yok etmesini ise fitne olarak tanımlamak mümkündür. Bu noktada teoride kaçınılmaz olarak kabul edilen ihtilaf pratikte toplumsal parçalanmaya ve farklılıklar başkalarının yok sayma ve hak hürriyetini engellemeye sebep oluyorsa kabul edilemez.

İhtilaf ve aynı manayı içinde barındıran bazı kavramları gördükten sonra zulüm, haksızlık, taassup, fitne, fesat, bozgunculuk gibi toplumsal bünyeye zarar veren şiddet eylemlerine sebep olan bütün unsurların fiili boyutundan önce fikri oluşum aşamasına müdahale edildiği görülmektedir. İlahi kelim önceki toplumların helakine sebep olan hususları zikrederken ihtilafa düşmelerini hatırlatmıştır.²²¹ Hz. Peygamber de tefrikanın zararlarını değişik vesilelerle ümmetine haber vermiştir. Bununla birlikte farklı düşünce sahiplerinin görüşlerine değer vermiş, kamuyu ilgilendiren hususlarda onlarla istişare etmiştir. Bu noktada İslam bütün farklılıklara değer vermiş, ihtilafı tefrikaya dönüşmemek şartıyla müsamahayla yaklaşmıştır. Bizim üzerinde durmaya çalıştığımız ise ihtilafın insan tabiatı itibarıyla doğallığı tefrika, bölünüp parçalanmanın ise kuvveti azaltacağı, toplumsal çatışmalara sebep olduğu ve yıkıcı etkilerinden dolayı kaçınılması gerektiğidir.

Toplumsal birlikteliğe zarar veren, Müslümanların ittifakını engelleyen, dargınlıklara, iç savaşlara sebep olan kin, buğz, haset, nefret gibi unsurlar şiddetle

---

219 Karadâvî, *İhtilaf ve Tefrikalar Karşısında İslâmî Tavr*, s. 40.

220 Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, II, 264.

221 Bakara, 2/213; Âl-i İmran, 3/19, 105; Casiye, 45/16.

yasaklanmıştır.²²² Buna mukabil cemaat ve ümmet yani aynı esas etrafında birlik oluşturma teşvik edilmiştir. Hz. Peygamber, “cemaat olunuz, çünkü Allah’ın yardımı cemaat halinde birlik olanlardır.”²²³, “cemaat rahmet, ayrılık ise azaptır.”²²⁴ Sözleri ile cemaat vurgusu yapılırken cemaati parçalamak isteyen kimselerin ise öldürülmesini istemiştir.²²⁵ Hadislerde genel olarak ihtilaf kavramı toplumsal yapıyı zedelemesi yönü itibarıyla göze çarpmaktadır. Bu noktada ibadet, biat, idareciye itaat gibi geniş bir yelpazede hadis rivayeti görülmektedir.²²⁶ Kısaca ferdî-ictimai hayatın

222 Bkz. Âl-i İmrân, 3/103-105; Enfâl, 8/46; Hucurat, 49/10; Muvatta, Hüsnü’l-hulk, 7.

223 Tirmizî, Fiten, 7.

224 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Şuayb el-Arnaût vd. (tah.), Müessesetü’r-risale 2001, XXX, 390 (hadis no: 18449)

225 Müslim, İmâre, 53-60; Ebû Zekerriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahihî Müslim*, Daru’l-marife, XII, Beyrut 1997, s. 441.

226 Hadislerde zikredilen cemaat kavramının birlik ve beraberlik şeklinde yorumlanması mümkündür. Bkz. “Allah’ın eli cemaatle beraberdir.” (Tirmizî, Fiten, 7; Nesâî, Tahrîm, 6) “Bereket, cemaatle beraberdir.” (İbn Mâce, Et’ime, 17); “Cemaatten bir karış ayrılıp sonra ölen kimse câhiliyye ölümü ile (küfür üzere) ölmüş olur.” (Buhârî, Fiten, 2); “Cemaatle kılınan namaz, bir insanın tek başına kıldığı namazdan yirmi yedi derece daha faziletlidir.” (Buhârî, Ezân, 30, Salât 87; Müslim, Mesâcid, 245; Ebû Dâvud, Salât, 48; Tirmizî, Salât, 47). (Başka bir rivâyette, bu fazilet, yirmi beş derece olarak açıklanmıştır (İbn Mâce, Mesâcid, 16); “Vallahi, içimden öyle arzu ediyorum ki, namaza durulmasını emrederim de ikame edilsin, sonra bir adama emrederim halka namaz kıldırsın. Bu emirden sonra beraberinde odun demetleri olan birkaç adamı, cemaate gelmeyen kimselere götürüp de üzerlerine evlerini çayır çayır yakayım.” (İbn Mâce, Mesâcid, 17; Muvattâ, Cemâat, 3); “Vallahi bazı kavimler ya cemaatleri terketmekten vazgeçecekler ya da Allah onların kalplerini mühürleyecektir. Sonra da muhakkak gâfillerden olacaklardır.” (İbn Mâce, Mesâcid, 17); “Adamın cemaatle kıldığı namaz, kendi başına kıldığı namazdan yirmi yedi derece üstündür.” (Buhârî, Ezân 29; Müslim, Mesâcid 249; İbn Mâce, Mesâcid, 16; Muvattâ, Cemâat, 1); “İnsanları mâdenler mesâbesinde (kıymet yönünden farklı şekilde) bulursunuz.” (Buhârî, Menâkıb, 1; Müslim, Fezâilu’s-Sahâbe 199); “Ümmetimden bir grup kıyâmete kadar dini (dosdoğru ve) açıktan yaşamaya (emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i ani’l-münker yapmaya) devam edecektir.” (Buhârî, İ’tisâm, 10); Abdullah bin Amr’dan şöyle rivâyet edilmiştir: “Bir gün erken erken Rasûlullah (sas) a gittim. Derken bir âyet-i kerîme hususunda ihtilâf eden iki adamın seslerini işitti de, Rasûlullah (sas) yanımıza çıktı. Yüzünde gazab belli oluyordu. Ve: “Sizden öncekiler ancak ve ancak Kitab hakkında ihtilâfları sebebiyle helâk oldular” buyurdu. (Müslim, İlim, 2); “Kur’an’ı kalpleriniz onun üzerinde birleştiği müddetçe okuyun! Onun hakkında ihtilâfa düştünüz mü, hemen kalkın.” (Müslim, İlm 3-4); “Enes (r.a.)’den rivâyet edilmiştir: O der ki: “Din üzerinde münâkaşa yapıyorduk ki, üzerimize Hz. Peygamber (sas) geldi. Bizi münâkaşa (mirâ) eder halde görünce, şimdiye kadar hiç görülmemiş derecede kızdı ve şöyle dedi: “Ey Muhammed’in ümmeti, nefislerinizi bu derece ateşlendirmeyin; siz bununla (din ve akîde konularında münâkaşa ile) mi emrolundunuz? Bundan nehyedilmediniz mi? Sizden öncekiler de sadece bu sebepten yok olmadılar mı? Hayrı az olduğu için mücâdeleyi terk edin. Münâkaşayı terk edin; zira münâkaşa, kardeşler arasına düşmanlık sokar. Münâkaşayı terk edin; zira fitnesinden emin olunmaz. Münâkaşayı terk edin; zira o, (zihinlerde) şüphe meydana getirir, amelleri yok eder. Münâkaşayı terk edin, zira mü’min (dinde) münâkaşa yapmaz. Münâkaşayı terk edin, zira münâkaşa yapanın haserâtı (zararı) tam olmuştur. Münâkaşayı terk edin, zira münâkaşada devam, günah için kâfidir. Münâkaşayı terk edin, zira o, Rabbim’in putlara tapmak ve şarap içmekten sonra beni nehyettiği ilk şeydir. Münâkaşayı terk edin, zira şeytan ibâdetten ümitsiz olduğu halde, aranza fitne ve fesat sokmaktan ümitvârdır. İşte bu, dinde münâkaşadır. Münâkaşayı terk edin, zira İsrâiloğulları (bu yüzden) 71 fırkaya, hristiyanlar 72 fırkaya ayrıldılar. Ümmetim ise 73 fırkaya ayrılacaktır. Bunların bir kısmı (biri) hâric, hepsi de dalâlet üzerindedir.” Bu kurtulan kısmın kimler olduğu sorulduğu zaman Rasûlullah şu cevabı verdi: “Benim yolum üzerinde olanlar, ashâbım, Allah’ın dini üzerinde mücâdele ve

tamamını kuşatacak şekilde vurgulanan tefrika-cemaat kavramları söz konusu mevcut durumun Kur'an-Sünnet ekseninde olmasını vurgulamaktadır.²²⁷ Bundan dolayı aykırı hareketler bidat, fesat, fitne vb. şeklinde nitelenmektedir. İşte burada toplumsal çatışma ve ayrılmaya, şiddete sebep oluşu itibariyle ihtilaf kavramı önem arz etmektedir.

İslam toplumunun birliğini bozucu toplumun sosyal, siyasi ekonomik, kültürel bütün değerlerini parçalayıcı unsur tefrikadır. “..Birbirinizle çekişmeyin aksi takdirde za'fa düşer, kuvvet ve devletinizi kaybedersiniz”²²⁸ ve “Her ümmetin bir eceli vardır”²²⁹ ayetinden hareketle toplumsal çöküşün temel etkenlerinden biri de maddi varlığın kaybedilmesi değil, manevi erozyon ve kimliği yitirmektir.²³⁰ Kimliği korumanın en mühim esası ise zihin ve ruh birlikteliğine sahip olmaktır. Ayrılığa ve bölünmeye yol açan anlaşmazlıklar, Resûlullah'ın rehberliğini terk etme anlamına gelmektedir.

Taha Cabir Alvanî (ö. 2016), ümmetin her şeyde ihtilafa düşmesini son zamanlarda maruz kaldığı en mühim hastalık olarak değerlendirir.²³¹ Bu değerlendirmesinden sonra, ümmetin tefrikadan, bölünüp parçalanmaktan, iç çatışmalara düşmemesi için ümmetin birliğine (vahdet) dikkatlerin çekildiğini hatırlatır. Şirkten sonra yerle bir edilen, her vesile ile sakındırılan unsurun ihtilaf

---

münâzaraya girmeyenler ve herhangi bir günah sebebiyle tevhid ehlinden birini tekfir etmeyenlerdir.” (el-Âcurrî, eş-Şerîa, s. 55; Talat Koçyiğit, Hadisçiler ve Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar, 4. Bsk., Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1989, s. 225-226); “İsrâiloğulları yetmiş bir fırkaya bölündü; içlerinden biri kurtuldu, diğerleri ateştedir. İsa'nın ümmeti yetmiş iki fırkaya ayrıldı; biri kurtuldu, diğerleri ateştedir. Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak, biri kurtulur, diğerleri ateştedir.” Ebû Dâvûd, Sünnet, 1.

227 Hadis literatüründeki Kur'an ve sünnete sarılma ile ilgili başlıklar bu bağlamda önemlidir. Ebû Dâvûd, Sünnet, 1, 6, 7.

228 Enfal, 8/46.

229 Araf, 7/34.

230 Cevdet Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişimin Yasaları*, İlhan Kutluer (çev.), İnsan yay., İstanbul 1984, s. 44.

231 Çağdaş İslam dünyası, salgın halini almış sayısız hastalıklara bağımlı hale gelmiştir. Ahlaki uyuşukluk ve entelektüel felç, içeride yıkıcı hareketler, dışarıdan boyunduruk altına alma çabaları, adaletin ve adil muamelenin yokluğu, sömürü ve yozlaşma, cehalet, hastalık ve yoksulluğun aşırı boyutlara ulaşması, israf, bağımlılık, güvensizlik, uzlaşmazlık ve öldürücü mücadelelerle uzayıp giden liste çok uzun ve acı vericidir. Bu hastalıkların çokluğu ve şiddeti, doğal ve ekonomik zenginliklere sahip olanlar da dahil bütün ulusları ve insanları yeryüzünden silip atabilecek niteliktedir. Böylesine öldürücü hastalıklarla kuşatılmış bir haldeyken, İslam ümmetinin nasıl hayatta kaldığını merak etmemek mümkün değildir. Bu ümmetin bugüne kadar korunmuş ve halen de varlığını sürdürebiliyor olmasının nedeni; hem Kur'an mirasına hem de Resulullah'ın Sünnet'ine hâlâ tutunuyor olmasıdır. Ayrıca bu ümmet içinde Allah'a dayanmaya devam eden ve O'nun rehberliği ve affını samimiyetle isteyen bazı doğruluk timsali insanların hâlâ varlığıdır. Tâhâ Câbir el-Alvânî, *Edebü'l-ihtilâf fi'l-İslâm*, s. 17.

olduğuna dikkat çeker.²³² Ferdin hem inanç hayatında hem de düşünce dünyasında istenilen değişimi oluşturan tevhid sağlıklı ve itikâdî alanda dengeli toplumların varlığının ilk şartıdır. Vahdet ve tevhidin oluşmadığı, bakış aıllarının netleşmediği her zeminde çatışmalar ve zihni ikilemler yaşanır. Zihni planda yaşanan ikilemler fertle sınırlı kalmayarak ayrılık çıkaracak bir ateş, cemiyeti ve hatta kişinin statüsüne bağlı olarak dünyayı sarsacak etkiye sahip olabilir.²³³ Bu bağlamda ayrışmalar (şikak/fırka) ile müslümanların birlikteliğinin dağılması, fitne ve tartışmaların ortaya çıkması, grupların birbirleri ile mcadalesinin savaşla sonuçlanması söz konusudur.

Gruplara ayrılmanın bölünüp parçalanma ve şiddet sebebi olduğuna ilişkin En'am süresi 65. Ayete ilişkin Vehbe Zuhayli'nin aktardığı bilgiler önem arz etmektedir. Ayette, "...O size üstünüzden yahut ayaklarınızın altından bir azap göndermeye yahut sizi birbirinize katıp firkalar halinde birinize birinizin hincını tattırmaya kadirdir..."²³⁴ yerden ve gökten azabın gelişiyle ilgili kısımdan sonra konumuza ışık tutacak boyutu ise fırka, şubelere ayrılanların birbirlerine zarar vermelerinin daha kolay olduğudur. Yani Allah bir topluluğa yerden ve gökten çeşitli şekillerde azap edebilir. Fakat Allah için bunlardan daha kolay olanı toplumun parçalanarak birbirlerine şiddet uygulamasıdır. Bu da bir çeşit azaptır. Buharî ve Nesaî, Câbir b. Abdullah'tan şöyle dediğini rivayet ederler: şu, "De ki: Allah'ın size üstünüzden (gökten) veya ayaklarınızın altından (yerden) bir azap göndermeye ya da birbirinize düşürüp kiminize kiminizin hincını tattırmaya gücü yeter..." ayeti nazil olunca Rasulullah (sas.) , "Senin zat-ı kerimine sığınırım" diye buyurdu. "Yahut ayaklarınızın altından" buyruğu nazil olunca yine, "zat-ı kerime sığınırım" diye buyurdu. "Yahut sizi firkalar halinde birbirinize katıp birinize birinizin hincını tattırmaya kadirdir" buyruğu nazil olunca Resulullah (sas.) , "İşte, bu daha hafiftir veya daha kolaydır" diye buyurdu.²³⁵ Hz. Peygamber'in ümmetin birbirine düşmemesi ve birbirlerini ldrmemelerine ilişkin duasının kabul edilmemesi de sosyal olayların kanunu olsa gerektir. Ahmed b. Hanbel'in (. 241) rivayet ettiğine göre Rasulullah (sas.) şöyle buyurmuştur: "*Aziz ve Celil olan Rabbimden dört şey talep ettim. Bana n verdi, birisini vermedi. Yüce Allah'tan ümmetimi sapıklık*

232 Tâhâ Câbir el-Alvânî, *Edebü'l-ihtilâf fi'l-İslâm*, Katar 2001, s. 20.

233 Altıntaş, "İslam Düşüncesinde Tevhid ve Tefrika", s. 111.

234 En'am, 6/65.

235 Eb Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, 3. Bsk., Dâru'l-marife, Beyrut 2010, İ'tisâm, 11, Tefsir (En'am, 6/65), 6; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî*, XVII, 109.

üzere toplamamasını diledim, bana onu verdi. Yine Yüce Allah'tan onlara kendilerinden olmayan bir düşmanı hakim kılmamasını istedim, onu da verdi. Yine Yüce Allah'tan, kendilerinden önceki ümmetleri helak ettiği gibi ümmetimi uzun süre kutlıkla helak etmemesini diledim, onu da bana verdi. Aziz ve Celil olan Allah'tan onları fırkalar halinde birbirlerine düşürmemelerini ve birilerine diğerlerinin huncını tattırmamasını istedim, ancak onu bana vermedi.”²³⁶

1.3.2 Şiddete İlişkin Bazı Kavramlar

1.3.2.1 Zulüm (ظلم)

Sözlükte “bir şeyi ona ait olmayan yere koymak” anlamındaki zulüm (zulm) din, ahlâk, hukuk gibi alanlarda terim olarak “belirlenmiş sınırları çiğneme, haktan batıla sapma, kendi hak alanının dışına çıkıp başkasını zarara sokma, rızasını almadan birinin mülkü üzerinde tasarrufta bulunma, zorbalık”, özellikle de “güç ve otorite sahiplerinin sergilediği haksız ve adaletsiz uygulama” gibi anlamlarda kullanılır.²³⁷ Darb-ı meselde, “kurdun koyunlar için çobanlık yapmasını istemek” şeklinde ifade edilmiştir.²³⁸ Bir şeyi yerine koymamak, hak yemek, eksiltmek, noksan yapmak, kısaca haksızlık, haddi aşmak söz ve fiilde aşırılık, cevr, sitem, işkence manalarına gelen zulüm maddi ve manevi bir hakka - tecavüzden ibaret olduğu için, günahın büyüğüne de küçüğüne de kullanılmıştır.²³⁹ Zulüm sözcüğü, yanlış ve hatalı davranmak; insan haysiyetine aykırı ve onur kırıcı biçimde muamele etmek; eksiltmek ve noksan hale getirmek; bir şeyi, uygun olduğu yerine, mertebesine yerleştirmemek gibi manaları gösterirken²⁴⁰, din dilindeyse, haktan batıla geçme, cevretme; başkasının mülkünde tasarrufta bulunma ve haddi aşma gibi manalara delalet eder.²⁴¹ Adâlet, kıst ve insaf kavramları zulmün karşıtı, cevr, bağı,

236 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVI, 422 (hadis no: 22109).

237 İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-Arab*, 3. Bsk. Dâru sâdır, XII, Beyrut 1414, s. 373; Cürçânî, *et-Ta'rifât*, “Zlm mad.”, s. 186; Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid el-Fârûkî, *Keşşâfî istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, Rafic el-Ajam (Ed.), Beyrut, 1996, II, 1152; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, 398.

238 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII, 373 (zlm mad.)

239 Veli Ulutürk, “Kuran-ı Kerim’de Zulüm Kavramı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 9, 1990, s. 121.

240 Sadık Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Hibaş Yayınları, Konya 1984, s. 134.; Ayrıca bkz. Sadık Kılıç, “Kur'an'a Göre Şiddetin Semantik Alan Tahlili ve Düşünceye Yansımaları”, *Şiddet Karşısında İslam*, Bünyamin Erul (Ed.), 2. Bsk., DİB Yay., Ankara 2015, s. 175-245.

241 Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürçânî, *et-Ta'rifât*, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 1405, s. 144.

tuğyân, fisk, udvân (teaddî, i'tidâ) kavramları da zulmün eş anlamlısı veya zulme yakın anlamda kullanılır.²⁴²

Kur'ân-ı Kerîm'de zulüm kavramı “kûfür, şirk” veya “Allah'ın hükümlerini çiğneme, günah işleme”, “beşerî ilişkilerde haksızlığa sapma”, “Allah'ın hiç kimseye hiçbir şekilde zulmetmeyeceği”, “insanların dünyada uğradıkları zararların ve âhirette uğrayacakları cezaların kendi kötülüklerinin karşılığı olduğu”, “inkârcıların ve kötülük işleyenlerin sonuçta kendilerine zulmettikleri” gibi çok geniş anlamda kullanılmıştır.²⁴³ Zulüm, eziyet, işkence ve baskı kullanmak, adaletsizlik yapmak, haddi aşmak söz ve fiilde aşırı gitmek demektir. Aynı zamanda zulüm, güçlü bir kimsenin yasaya veya vicdana aykırı olarak başkasını uğrattığı kötü durum, kıyım, acımasızlık, haksızlık, eziyet ve cefadır. Kur'an'ın üzerinde en çok durduğu kavramlardan biri şüphesiz zulümdür. Ma'mer b. Raşid'in (ö. 153/770) aktardığı hadiste “zulüm üç kısımdır: Affedilen, affedilmeyen ve (hesabı görülmedikçe) terk edilmeyen. Affedilmeyen Allah'a şirk koşturur. Bağışlanan kulun kendi aleyhine yaptığı aşırılıklar Allah ile kul arasındadır. Terk edilmeyen ise kulların kendi aralarında birbirlerine karşı yapmış olduğu zulümdür.”²⁴⁴ Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerden hareketle âlimler zulmü üç kısım halinde incelemişlerdir:

1- İnsanın Allah'a karşı işlediği zulüm: Nifak, şirk ve küfür bu kapsamdadır.²⁴⁵ “Şüphesiz ki, şirk büyük bir zulümdür.”²⁴⁶ ve “İçlerinden zulmedenler, sözü, kendilerine söylenmeyen bir sözle değiştirdiler. Biz de haksızlık ettiklerinden dolayı üzerlerine gökten bir azap gönderdik.”²⁴⁷ ayetlerinde inkâr ve şirk zulüm olarak nitelenmiştir. Şirkin zulüm olarak nitelendirilmesi oldukça manidardır. Zira bozuk bir itikat kişiyi kötülük yapmaya sevk eder. Tevhid ise insanı kötülüklerden uzaklaştırmaya çalışır.

2- İnsanlar arasındaki zulüm: Bu da, insanların kendi hemcinslerine karşı işledikleri suçlar ve haksızlıklardır. Zaten zulüm denince ilk olarak akla insanların

242 Mustafa Çağrı, “Zulüm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXIV, İstanbul 2013, s.507.

243 M. Fuad Abdülbâkî, *Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1364, s. 434 (“zlm” md.); Kur'an-ı Kerim'de zulüm kavramına ilişkin Cezâir'de yapılan bir doktora çalışması burada zikredilebilir. bkz. Nura b. Hasan, “ez-Zulmü fi Davi'l-Kur'âni'l-Kerîm”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Camiatü'l-Hâc lihadar, Cezâir 2009.

244 Ma'mer b. Raşid, *el-Câmi*, Habîbü'r-rahman el-'Azami (tah.), XI, Pakistan 1403, s. 183 (hadis no. 20276)

245 Hûd, 11/ 18.

246 Lokman, 31/13.

247 A'raf, 7/162.

birbirlerine karşı olan hareketlerindeki yanlış, kötü davranışları zulüm olarak tanıtmış, bunların işlenmemesi istenmiş ve işleyenler tenkit edilmiştir.²⁴⁸ “Bir kimse, komşusu onun kötü davranışlarından güvende olmadığı sürece iman etmiş olmaz.”²⁴⁹ buyuran Hz. Peygamber (sas.), komşuluk ilişkilerinde olumsuz davranışlarda bulunmayı da “zulüm ve haksızlık” olarak nitelendirmiştir. Karşılığı kısas, diyet, tazminat, tazir cezaları olarak belirlenen, insanların birbirlerinin canı ve malına karşı işlediği suçlardır.²⁵⁰ İslam’ın en fazla üzerinde durduğu kul hakkı kavramına karşılık gelen bu alan toplumsal huzurun sigortasıdır.

3- Zulmün bir çeşidi de, insanın kendi kendine zulmetmesidir.²⁵¹ Aslında bütün çeşitleri ile- inanç, ahlak, toplumsal, ekonomik, siyasi hatta çevresel faktörler de dahil olmak üzere- her türlü aşırılığın geri dönüşü insana olduğundan dolayı bu durumlardan asıl etkilenen zulüm ve haksızlıkların aktörü olan insandır.

Haksızlık yapmayı ve zulmü yasaklayan ayetlerin yanında, Kur’ân-ı Kerîm’de en çok üzerinde durulan hususlardan biri Allah Teâlâ’nın adil olduğu ve kullara asla zulmetmediğidir. Yüce Allah, “Ben kullarıma asla zulmetmem.”²⁵², “Allah kullarına zulmedici değildir.”²⁵³, “Allah zerre miktarı zulüm etmez.”²⁵⁴ ayetleri yanında haddi aşan kimselerin ise zalimler olduğunu²⁵⁵ bundan dolayı “Allah’ın lanetinin zalimler üzerine olacağı”²⁵⁶ bildirmektedir. Mübalağa içeren bir üslupla gelen “وَأَنَّ اللَّهَ لَيَسِّرَ بَطْلَانًا لِلْعَبِيدِ”²⁵⁷ ifadesi zulmün bütün türlerini yok saydığı şeklinde yorumlanmıştır.²⁵⁸ Zulmü kendisine haram kıldığını buyuran Allah Teâlâ aynı zamanda kulların da birbirlerine²⁵⁹ ve kendi nefislerine karşı zulmetmesini²⁶⁰ yasaklamıştır. Zulüm edenlere meyletmenin kişiyi hüsrana sevk edeceği bildirilmiştir.²⁶¹ Hz. Peygamber de dualarında zulüm etmek ve zulme uğramaktan Allah’a sığınmıştır.²⁶²

248 Şûra, 42/42.

249 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIII, 261 (hadis no: 7878). لَا يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقِهِ.

250 Bakara, 2/178; Mâide, 5/33, 45.

251 Nisa, 4/29, 110; Nahl, 16/33; Fatır, 35/32.

252 Kâf, 50/29.

253 Enfâl, 8/50; Benzer ayetler için Bakara, 2/231; Âl-i İmrân, 3/116; Mü’minûn, 23/17.

254 Nisa, 4/40.

255 Bakara, 2/229.

256 Hûd, 11/18.

257 Enfâl, 8/51.

258 Bkz. Neseî, *Medârikü’l-tenzîl*, I, 651.

259 Müslim, Ebu’l-Hüseyn Müslim b. Haccac, *Sahih-i Müslim*, İstanbul 1992, Birr, 55.; Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, X, 526.

260 Nisa, 4/29.

261 Hud, 11/113. Ayetin tefsirinde Neseî, ilim ehli ve alimlerin zalimlere yakınlaşmasına ilişkin rivayetlere bulunmuştur. Süfyan’ın, “cehennemde bir vadi vardır ki orada sadece melikleri

Kur'an'ın genelinde olduğu gibi zulmün beşerî ilişkiler bağlamında kullanıldığı yerlerde de bu tutum haksız fiil şeklinde görülmüş ve reddedilmiştir.²⁶³ Saldırıya uğrama ve ülkesinden zorla çıkarılma gibi haksız eylemler Kur'an'da zulüm olarak değerlendirilmiş ve savaş sebebi sayılmış²⁶⁴ haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenlerin karınlarına ateş doldurdukları²⁶⁵, meşrû sınırlar dışına çıkararak ve zulmederek birbirinin mallarını yiyenlerin cehennem ateşine atılacakları²⁶⁶ bildirilmiştir. Zulüm her türlü haddi aşmaktır. Bu bağlamda “birbirine çirkin sözler sarf eden iki kişiden mazlum olan haddi aşmadığı (bağy) sürece vebali ilk başlayan kimseye aittir.” hadisinde kendisine dilsel, manevi, psikolojik şiddet uygulanan kimse, kendisine yapılan muameleden daha fazlasını yapmaya çalıştığı anda mazlum iken zalim durumuna düşebilir.

Zulümle ilgili kavramların²⁶⁷ ortak noktası “haksız fiilleri ifade etmekte” birleşmektedir. Zulüm kavramıyla yakın bir anlama sahip olması itibariyle ele alınması gereken bir diğer kavram da ‘gasb’ kavramıdır. Gasb, lügatte bir şeyi zulmen almak, hakkı olmadığı halde bir şeye el koymaktır.²⁶⁸ Alınan şey ister mal olsun, ister başka bir hakka tecavüz olsun, bu değişmez. Gasb, kıymeti hâiz olan bir malı sahibinin izni olmaksızın gizlice değil, açıktan almaktır. Gizli almak hırsızlıktır.²⁶⁹

Hadis literatüründe zulüm, Buhârî'nin *Sahihi*'nde müstakil bir kitap olarak “*Kitâbü'l-mezâlim*” altında incelenmiştir. Diğer eserlerde ise “Edeb/Adab”, “Birr ve sıla” kitapları içinde ele alındığı görülmektedir. “Edeb/Adab”, “Birr ve sıla” kitapları içinde yer alan hadisler genel olarak iletişimi olumsuz etkileyen ve toplumda şiddete, kargaşaya sebep olan davranışlara işaret ettiği görülmektedir. Zikredilen rivayetlerin

---

ziyaret eden kurrâ/alimler oturur.” dediğini, Evzâî'nin, “Allah'ın idarecileri ziyaret eden alimlere buğz ettiği kadar başka bir şeye buğz etmemiştir.” dediğini aktarır. Hasan (el-Basrî)'nin, “Allah dini iki Lâ arasına koydu: “Lâ tetgav” ile “Lâ terkenû”. Bu rivayetlerde zalim idarecilere destek vermenin Alla'ın razı olmadığı bir durum olduğu haber verilmiştir. Hasan-ı Basrî'nin ifadesinde ise ne zulm etmek ve haddi aşmak ne de zulm edenlere destek olmak doğru değildir denilmek suretiyle dinin bu temel üzere bina edildiğini vurgulamaktadır. Bkz. Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 88.

262 Ebû Dâvûd, Salat, 365.

263 Yûsuf, 12/23, 79; Sâd, 38/22-24.

264 Hac, 22/39-40.

265 Nisâ, 4/10.

266 Nisâ, 4/29-30.

267 Wensinck, *el-Mucemü'l- Müfehres li Elfazi Hadisi'n-Nebevî*, “bgy”, “cvr”, “zlm”, “adv”, “fsk” md.

268 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 648; Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XII, 398.

269 Cürçânî, *et-Ta'rifât*, s. 208; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1254.; Zebidî, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, VII, 351.

odak noktası haksız fiil olduğuna göre şiddet ile zulüm aynı kapsamda olduğu anlaşılmaktadır. Hadis külliyyatında bireysel, siyasi/idari, ekonomik bütün şiddet türlerini ihtiva eden zenginliği görmek mümkündür. Zulümle ilgili bazı kavramları ise şöyle ifade etmek mümkündür:

1.3.2.1.1 Bağy (بغى)

İstemek, çabayla arzulamak, sınırı aşmak, hakkıyla yetinmeyerek başkasının canına, malına, ırzına kastetmek, saldırıya yeltenmek veya saldırmak, isteyerek tecavüzde bulunmak anlamlarındaki bağy²⁷⁰ özetle, “Haktan ayrılmak, zulmetmek, haddi aşmak” anlamına gelmektedir. Bağy aynı zamanda “Allah’a karşı gelme, dinin çizdiği sınırları aşma” manasında dini-ahlaki bir terim olarak da kullanılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîmde ve hadisi şeriflerdeki bağy kavramının “meşru devlet başkanına silahla karşı koyma, isyan etme anlamına”²⁷¹ gelmektedir.

“Allah kullarına (tümüne birden) rızkı bol bol verseydi, yeryüzünde mutlaka azgınlık (bağy) ederlerdi.”²⁷² ayeti ile müminler arasındaki anlaşmazlığı “Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını bulup barıştırın. İçlerinden biri ötekine saldırırsa Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer vazgeçerse artık aralarını adaletle düzeltin”²⁷³ ayeti haddi aşmak, azgınlık/taşkınlık yapmak anlamını ifade etmektedir. Her ikisinde de taşkınlık ve karşı tarafa zulüm etme söz konusudur. “İşiniz toplu ve düzenli iken size biri gelir de birlikteliğinizi dağıtmak isterse onu hemen öldürün.”²⁷⁴ hadisi de toplumsal yapının zedelenme tehlikesinde nasıl davranılacağına işaret etmektedir. Bundan dolayı meşru idareye karşı çıkıp, isyan edenlerle mücadele gerekli görülmüştür. İdarecilerin zulüm ve haksızlıklarına ilişkin “...Hayır, namaz kıldıkları sürece onlarla savaşmayınız” hadisi İslam’ın esaslarından bir şey değiştirmedikçe sırf zulmünden ve fiskından dolayı aleyhine ayaklanmanın caiz olmadığı, bu hadisin delalet ettiği hükümlerdendir.²⁷⁵

270 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIV, 76; Elmalılı, *Hak Dini Kuran Dili*, VIII, 200.

271 Ali Şafak, “Bağy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IV, İstanbul 1991, s. 451.

272 Şûrâ, 42/27; Yunus, 10/22-23.

273 Hucurat 49/9.

274 Müslim, İmâre, 59; Ebû Dâvûd, Sünnet, 30.

275 Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, IX, 27-28.; Necati Yeni-el- Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, XV, 581; Ebû Dâvûd, Sünnet, 21; Tirmizî, Fiten, 78.

1.3.2.1.2 İ'tida (اعتدى)

İ'tida kavramı da, “hızlı koşmak, sınırı aşmak, tecavüz etmek” anlamındaki adv kökünden türeyen taaddî terim olarak, “hedefine ulaştığı halde hızını kesemeyen kimsenin daha ileri noktalara gitmesi” manasından hareketle ölçüyü ve sınırı aşmayı, taşkınlık yapmayı, haklılık sınırını geçmeyi, başkalarına saldırmayı ifade eder. Râgıb el-İsfahânî, mastar formu için “muamelelerde adaleti ihlal etmektir” diye tanımlamıştır. İ'tidâ için de “hakkı aşmaktır” anlamını vermiştir.²⁷⁶ Dargınlık ve anlaşmazlığın kin, nefret ve silahlı çatışmaya vardırılmasına adavet bu tutum içinde olana adüv denir.²⁷⁷ Haddi aşmak ve özellikle Allah'ın kulları için belirlediği sınırları (hudûdullah) tecavüz etmek “ilâhî emirleri çiğnemek” manasına gelir. Taaddînin “aşırılık ve taşkınlık” anlamından dolayı Kur'an'daki gulûv, isrâf, tuğyân ve zulm (bir şeyi yerli yerine koymamak, bir hakka tecavüzde bulunmak) terimiyle bağlantısı vardır.²⁷⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de taaddînin aynı kökten eş anlamlısı olan i'tidâ daha çok geçmektedir. Taaddî ile aynı kökten gelen kelimeler hadislerde de “haddi aşmak, zulmetmek, saldırmak”²⁷⁹ anlamında geçer. Çeşitli ayetlerde Allah'ın sınırlarına riayet edilmesi, emir ve yasaklarına uyulması emredilip bu sınırlara yaklaşılmaması yasaklanırken²⁸⁰ bu sınırları korumanın müminlerin bir özelliği olduğu vurgulanır.²⁸¹ Öte yandan insan ilişkilerine ve özellikle aile hukukuna dair yasaklar açıklandıktan sonra, “İşte bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır, onları aşmayın. Artık kim Allah'ın sınırlarını aşarsa onlar zalimlerin ta kendileridir” buyurularak²⁸² bu sınırları çiğnemenin zulüm olduğu ifade edilmektedir. Allah haddi aşanları sevmez²⁸³; çünkü onlar ahidlerini her fırsatta bozarlar, müminlere galip geldiklerinde bir yakınlık ve anlaşma gözetmezler, ikiyüzlü ve bozguncudurlar, Allah'ın ayetlerini az bir paha karşılığında satıp insanları doğru yoldan saptırırlar²⁸⁴, hesap gününü yalan sayanlar da onlardır.²⁸⁵ Haddi aşanlar kendi arzularına şuursuzca uyarlar fakat Allah haddi

276 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 554.

277 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “adv” md. s. 553; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IX, 91.

278 Bkz. İbrahim Çelik, “Taaddî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 283.

279 Tirmizî, *Zekât* 19; İbn Mâce, *Taharet* 48; Buhârî, *Hibe* 12; Ebû Dâvûd, *Diyat* 3.

280 Bakara, 2/187.

281 Tevbe, 9/112.

282 Bakara, 2/229.

283 Bakara, 2/190; Mâide, 5/87.

284 Tevbe, 9/7-10.

285 Mutaffifin, 83/12.

aşanları çok iyi bildiği gibi²⁸⁶ onları içinde sürekli kalacakları, elem verici bir azabın bulunduğu cehenneme koyacaktır.²⁸⁷ İslâm, Allah'ın emir ve yasaklarını ihlâl etmenin bütün toplumu etkileyecek olumsuz sonuçlarını önlemek için emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker prensibi çerçevesinde bireylere sorumluluk yüklemektedir. İslam her şeyde orta yolu öğütleyen, aşırı gitmeyi yasaklayan, beden ve ruhla uyum içinde insanı insanlık onuruna yakışır düzeye ulaştıran bir ölçü ve denge dinidir. Savaş ortamında bile gözetilmesi gereken ilkeleri açıklamıştır. Bunlar işkence yapmamak, kulak ve burun gibi organları kesmemek, kadınları, çocukları ve savaşa katılmayan yaşlıları, rahipleri, hahamları öldürmemek, gereksiz yere ağaçları kesmemek, beslenme ihtiyacı dışında hayvanları öldürmemek vb. davranışlardır.²⁸⁸ Öyle ki, bir topluluğa karşı beslenen öfkenin aşırı gitmeye sebep olmaması gerektiği belirtilmiştir.²⁸⁹ Yine Peygamber (sas.) birlikte yaşamının temel kriterlerinden bir olarak toplum hayatını aynı gemide hareket edenlere benzetmiştir.²⁹⁰ Birbirlerine kötü sözler sarf eden iki taraf haddi aşmadıkça bunun vebalinin ilk söyleyene ait olduğunu²⁹¹ ve ibadetlerde dahi dengeyi korumak gerektiğine²⁹² işaret etmişlerdir. *“Bir şeyi aşırı sevmen, seni kör ve sağır eder.”*²⁹³ buyuran Allah Rasulü (sas.) duyguları kontrolün gereğine dikkat çekmiştir. En zor şartlar da dahi İslam dengeyi muhafaza etmeyi, ancak misliyle karşılık vermeyi, haksızlıktan kaçınmayı, hatta kendi zararına bile olsa adaleti yerine getirmeyi emretmiştir. Bu bağlamda Peygamber (sas), düşmanlıkta aşırı gitmeyi yasaklamış ve *“Allah'ın en sevmediği kimse, husumette aşırı gidenlerdir.”*²⁹⁴ buyurmuştur. Allah yolunda savaşırken düşmana karşı olsa bile, haksızlık ve hainlik yapmak, işkence etmek ve çocukları öldürmek gibi aşırılıklara karşı ahabını uyarmıştır.²⁹⁵

“...Allah'ın onlara, mallarında zenginlerinden alınıp da fakirlerine verilen zekâtı farz kıldığını kendilerine bildir. Şayet onlar bunda da sana itaat ederlerse, mallarının iyilerini almaktan sakın. Mazlumun bedduasından sakın. Çünkü onunla

---

286 En'âm, 6/119.

287 Nisâ, 4/14.

288 Çelik, “Taaddî”, XXXIX, 284; Buhârî, Cihâd, 147, 148.

289 Mâide, 5/2.

290 Bkz. Buhârî, Şirket 6.

291 Müslim, Birr 68; Tirmizî, Birr 51; Ebû Dâvûd, Edeb 39; İtida ve adavet için bkz. Wenscink, *Mu'cem*, “adv” md.

292 Buhârî, İman, 29, İlim, 28, Zekât, 63; Nesâî, Tahâret, 104; İbn Mâce, Dua, 12.

293 Ebû Dâvûd, Edeb, 115-116.

294 Buhârî, Mezâlim, 15.

295 Ebû Dâvûd, Cihâd, 82.

Allah arasında hiçbir perde yoktur.” hadisinde Rasûlullah’ın (sas.) “*Mazlumun bedduasından sakın. Çünkü onunla Allah arasında hiçbir perde yoktur*” sözünü “mallarının iyilerini almaktan sakın” cümlesinden hemen sonra zikretmesinde mal sahiplerinin rızası olmadan malın iyisini almanın zulüm olduğuna işaret edilmekle beraber, her türlü zulümden sakınmanın gerekliliğini de ikaz vardır. Yani Peygamber (sas) Muâz’a, hakkın olmayan şeyi almakla zulmetme, kimseye zarar verme ki sana beddua etmesin. Zira zulme uğrayanın bedduası anında kabul olunur” diye nasihatte bulunmuştur.²⁹⁶ Hadisteki haksızlık durumunun zulüm kavramıyla ifade edilmiş olması konumuza ışık tutmaktadır. “*Zekât memurları (vacipten fazla zekât almakla) bize haksızlık ediyorlar. Bundan dolayı onların bize yaptıkları haksızlık kadarını mallarımızdan gizleyebilir miyiz?..*”²⁹⁷ Bu hadiste haksızlık i’tida kavramıyla ifade edilmiştir. Önceki babın son hadisinde ise “*Zekâta haksız davranan, onu vermeyen gibidir.*”²⁹⁸ Şerhlerde bu hadisle ilgili çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Sayılan bu ihtimallerin bir kısmı kuvvetli bir kısmı zayıf olsa bile, bu hadisin hem zekât memuru hem de mal sahibini zekât alıp vermede haksızlık ve zulmetmekten sakındırmakta olduğu açıktır.²⁹⁹

Adâvet kelimesi de “zulmetmek, haklılık sınırını aşmak”³⁰⁰ gibi manalara gelen adv kökünden türetilmiştir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’de adâvet ve aynı kökten gelen çeşitli fiil ve isimler meveddet, uhuvvet, velî, halîl ve takvâ kelimelerinin karşıtı anlamlar ifade edecek şekilde kullanılmıştır.³⁰¹ Kur’an’da sosyal barış ve uzlaşma,

296 Necati Yeniçel- Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, 6/178-182.

297 Ebû Dâvûd, Zekat, 5.

298 Ebû Dâvûd, Zekat, 4.

299 Şerhlerde bu hadisin kimin hakkında olduğu hususunda birkaç ihtimâl zikredilmiştir: a. Bu hadis zekât memurları hakkındadır. Haksızlık yaparak alması gerekenden fazla zekât alan zekât memuru, günaha girme yönünden zekât vermeyen zengin gibidir. Zira zekât memurunun mal sahibinden o yıl ona düşenden fazla alması ertesine mal sahibinin zekât vermemesine sebep olabilir. Dolayısıyla zekât memuru o zekât vermeyen mal sahibi gibi günaha girer. İbn Mâce'nin bu hadisi “Zekât memurları hakkında vârid olan hadisler” babında zikretmesinden onun zekât memuru hakkında olduğu ihtimalini tercih ettiği anlaşılmaktadır. b. Hadis-i şerîf, mal sahibi hakkındadır. Zekât memurundan malının bir kısmını gizlemek veya onun vasıflarını ona söylememek suretiyle haksızlık yapan mal sahibi, günaha girme yönünden hiç zekât vermeyen gibidir. c. Hadis, müstehak olmayanlara zekât veren mal sahibi hakkındadır. Zekâtı hak sahiplerine vermemek suretiyle haksızlık yapan, günâh yönünden onu hiç vermeyen gibidir. d. Hadis zekât verip de onu başa kakıp hak sahibine eziyet etmek suretiyle haksızlık eden, hakkındadır. Böylesi kişi de günâh yönünden onu hiç vermeyen gibidir. e. Hadis çoluk çocuğuna hiçbir şey bırakmayacak şekilde malının hepsini zekât olarak dağıtan kimse hakkındadır. Böyle yapan çoluk çocuğunun başkalarına muhtaç olmasına sebep olacağından zekât vermeyen gibidir. Bkz. Necati Yeniçel- Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, 6/183-184.

300 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 553.

301 Âl-i İmrân, 3/103; Mâide 5/2; Kehf 18/50; Fussilet 41/34; Zuhuruf 43/67.

bağlandığı için müslümanlar arasında düşmanlığın zuhur etmesine yol açacak tutum ve davranışların önlenmesi, kardeşlik ve dostluğun pekişmesi için tedbirler getirilmiştir. Nitekim çeşitli maddî ve mânevî hakların korunmasına yönelik ahlâkî, hukukî ve siyasî tedbirlerin öngörülmesi yanında toplumda düşmanlık duygularının kabarmasına yol açacak kötülükler de yasaklanmıştır.³⁰² Rasulullah, dostlar arasında kırgınlık oluştuğunda küskünlüğün üç günden fazla sürdürülmemesini emretmiş³⁰³, hatta barış için ilk adımı atanı övmüştür.³⁰⁴ Oruç, namaz ve sadakadan daha faziletli olanın iki kişinin arasını düzeltmek olduğu, İki kişinin arasını bozmak ise (imani) kökünden kazımak olduğu³⁰⁵ ifadeleri de düşmanlığı değil barış ve kardeşliği işaret eden hususlardır. Kur'an-ı Kerim'de her fırsatta aşırılıktan kaçınılmasını ve itidali elden bırakmamayı emreden³⁰⁶ Allah Teâla, İslâm toplumunu, “vasat bir ümmet”³⁰⁷ olarak nitelemiştir. Sağlıklı bir neslin yetişmesi önce sağlıklı bireylerin ve toplumun mevcudiyetine bağlıdır. Birbirleri ile anlaşamayan sürekli çatışma içinde olan, güvenin olmadığı, huzursuzluğun şiddetin her çeşidinin görüldüğü bir toplumun geleceğinden bahsetmek mümkün olamaz. Bu bağlamda şiddet bireyin kendisi için bir problem olduğu gibi böyle bir ortamda yetişen kimseler için telafisi zor yaralar açabilmektedir.

1.3.2.1.3 Cevr (جور)

Cevr kelimesi de zulüm, haksızlık manasında kullanıldığı görülmektedir. “*Dünyanın ömründen sadece bir gün kalsa bile, Allah (c.c) benim ehl-i beytimden bir adam gönderecektir. O dünyayı, (daha önce) zulümle olduğu gibi, Adaletle dolduracaktır*”³⁰⁸ hadisinde toplumsal olarak haksızlığın yaygınlaşması olarak ifade edilmiştir.

Ebû Dâvûd, “zorba imamın ardında cihad” başlığı altında imamın facir/günahkâr oluşu ve haksızlık yaptığına ilişkin şu hadise yer vermektedir: “*İyi*

302 Âl-i İmrân, 3/103; Mâide 5/91;Tevbe 9/71;Hucurât 49/10; Mustafa Çağrıç, “Düşmanlık”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, X, İstanbul 1994, s. 52.; ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/159.; Enfâl, 8/55-61; Fussilet, 41/33-35; Mümtehine 60/1-9; Yaptırımların asıl gayesi dokunulmaz hakların muhafazasıdır. Bkz. Bakara, 2/188; Mâide, 5/38; İsrâ, 17/32; Müslim, İmân, 225; İbn Mâce, Hudûd, 22; Buhârî, Eşribe, 2.

303 “Birbirinizden nefret etmeyiniz, birbirinize haset etmeyiniz, birbirinize sırt çevirmeyiniz. Ey Allah’ın kulları, birbirinizle kardeş olunuz. Bir Müslüman’ın din kardeşiyle üç günden fazla küs durması helâl olmaz!” Bkz. Buhârî, Edeb, 57.

304 Buhârî, Edeb, 62.

305 Ebû Dâvûd, Edeb, 50.

306 Hûd, 11/112; Mâide, 5/77; Bakara, 2/229; Furkân, 25/67.

307 Bakara, 2/143.

308 Ebû Dâvûd, Mehdi, 1.

olsun kötü olsun her müslüman devlet idarecisi ile birlikte cihad üzerinize düşen kaçınılmaz bir görevdir. İyi olsun kötü olsun her müslüman imamın arkasında namaz kılmanız üzerinize düşen kaçınılmaz bir görevdir. Hatta o imam büyük günahlar işlemiş bile olsa. İyi olsun kötü olsun (ölen) her müslüman üzerine cenaze namazı kılmak farz-ı kifayedir. Büyük günahlar işlemiş olsa bile."³⁰⁹ Devlet reisinin ya da onun tayin ettiği kumandanların zalimliği veya günahkârlığı bahane edilerek cihad terk edilemez. Bu hadiste facir kelimesinin kötülük, zulüm etme manasında kullanıldığı görülmektedir.

Ebû Dâvûd'un *Kitabu'l-akdiye*'de aktardığı iki rivayette doğrudan hâkimlik idarecilik görevini üstlenen kimselerle ilgili cevr kavramının haksızlık, adaletsizlik anlamında kullanıldığı görülmektedir. Hadisler şu şekildedir: "*Hâkimler üç kısımdır: Biri cennette, ikisi de cehennemdedir. Cennette olan, hakkı bilip ona göre hüküm verendir. Hakkı öğrendiği halde hükmünde zulmeden hâkimler ile hakkı bilmeden insanlar hakkında hüküm veren hâkimler de cehennemdedir.*" "*Her kim müslümanlar arasında hâkimlik yapmak ister ve bu arzusuna erişir, sonra da onun adaleti zulmüne baskın gelirse cennetlik olur. Hâkimlik makamına gelip de zulmü adaletine baskın gelen kimse de cehennemlik olur.*"³¹⁰

Nesai'de geçen rivayette "el-imamu'l- câiru" Allah'ın buğz edeceği kimseler arasında zikredilmiştir.³¹¹ En faziletli cihadın zorba (imamun cair) karşısında hakkı söylemek olduğu, zulme yardım edenin peygamberden uzak kalacağı, yardım etmeyen ise peygambere yakın olacağı bu bağlamda zikredilmiştir.³¹² Hz. Peygamber'in "beni haksızlığa şahit kılmayın" ya da "haksız(lığa) şahitlik istemeyin" şeklindeki rivayette "şehadete cevr" şeklinde geçmektedir.³¹³ Bu, bir başkasının hakkını ihlal etmek, yalan yeminler veya aldatma, yanıltma yoluyla gasp etmektir.

İdari ve hukuki konuların şiddetle ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda yapılan haksızlık, kayırma, adaletten uzaklaşma sadece şahısları ilgilendiren bir konu olmadığı toplumsal problemlerin de arka planında hadiste zikredilen zulüm olduğu görülecektir.

---

309 Ebû Dâvûd, Cihad, 34.

310 Ebû Dâvûd, Akdiye, 2.

311 Nesâî, Recm, 1.

312 Nesâî, Biat, 35-37.

313 Müslim, Hibe, 14-16

1.3.2.1.4 Fısk (فسق)

Fısk, hak yoldan sapmak ve Allah'ın emirlerini terk anlamına gelen, isyan ve itaatsizliği, fücür/günahı ifade eden bir kavramdır.³¹⁴ Bazı ayetlerde Yahudiler, Hıristiyanlar, müşrikler ve münafıklardan söz edilirken çoğunun fâsık olduğu bildirilir.³¹⁵ “Allah küfrü, fıskı ve isyanı size çirkin göstermiştir”³¹⁶ ayeti imanın sevdirmesinin bir lütuf olduğunu, müminin günah kapsamına giren her şeyden uzak kalması gerektiğini ifade etmektedir.³¹⁷ Hz. Peygamber de mümine sövmesinin günah (fısk) olduğunu ve fıskla itham edilen kişinin fâsık olmaması halinde bu sıfatın itham edene döndüğünü söylemiş³¹⁸, nimetlere şükretmeyen ve belalara tahammül göstermeyen kadınların fasık ve dolayısıyla cehennemlik olduklarını ifade etmiştir. Âlimlerin fâsık olması durumunda sosyal dengenin bozulacağı ve fıskın çeşitli mertebelerinin bulunduğunu söyledikleri belirtilmektedir.³¹⁹

Büyük bir günahla Allah'ın emrinden çıkmaya da bu yüzden fısk denilmiştir. Fısk dinin koyduğu sınırların dışına çıkmaktır. Bu bakımdan bütün günahlar fıskın kapsamına dâhildir. Fasık, Allah'a itaat etmekten büyük ölçüde çıkıp dinin sınırlarını aşan kimsedir.³²⁰ Fareye de *fuveysika* denilmesinin sebebi, onun deliğinden kötülük yapma maksadıyla çıkmasından dolayıdır. Hattabi'nin de bir hadisin şerhinde, zikredilen hayvanların pis olmaları sebebiyle istiare yoluyla fasık olarak nitelendirildiğine ve yenilmesinin haramlığına işaret ettikten sonra, fıskı istikametten ayrılmak ve cevr olarak nitelendirmesi de şiddetle bağlantısını ortaya koyma adına önemlidir.³²¹ Zikredilen hayvanların fasık olarak nitelendirilmesi ve öldürülme gerekçeleri ise başkalarına eziyet vermek olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle başkalarına verdiği eziyet ve istikametten ayrılması sebebiyle bu durum küfürden daha umumi bir günah sayılmaktadır.³²² Bu bağlamda yenilmesi haram

314 İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, X, 308.

315 Bakara, 2/99; Âl-i İmrân, 3/110; Mâide, 5/47; Tevbe, 9/67; Kasas 28/32; Zuhruf 43/54; Zariyat 51/46.

316 Hucurat, 49/7.

317 Müminin büyük günah işlemesi ve ilk dönem müslümanlar arasında yaşanan hadisler neticesinde ortaya çıkan tartışmalar için ve mezheplerin görüşleri için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Fasık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XII, İstanbul 1995, s. 203; Metin Özdemir, “Anlam Kaymasına Uğrayan Kur’ânî Bir Kavram: Fasık”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, 1998, ss. 499-521.

318 Buhârî, Edep, 44.

319 Buhârî, Tefsir, 5; Dârimî, Mukaddime, 29; İbn Mâce, Fiten, 21; Tirmizî, İman, 15.

320 Yavuz, “Fasık”, s. 202.

321 Bkz. İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, X, 308.

322 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 636 (fsk mad.).

olanlar zikredildikten sonra “zâliküm fîsk” ifadesi ile ayette bu durumun çirkinliği ortaya konulmuştur.³²³ Fîsk/fasık kavramların geçtiği ayetlerde temelde iman-küfür ayırımına ve Allah’ın emirlerine itaatten çıkmaya işaret edildiği söylenebilir.³²⁴ Hadiste “Müslüman’a sövmek fâsıklık, onunla savaşmak ise küfür”³²⁵ olarak nitelendirilmiştir ki buradan fîskın onu rencide edecek sövme/şetm olduğu anlaşılmaktadır. Hadiste zikredilen iki fiil de müslümanların birbirleri ile olan ilişkilerine zarar verecek davranışlardır. Hz. Peygamber toplumsal yapıya zarar verecek tüm davranışları yasakladığı gibi özellikle savaşın küfür olduğunu hatırlatmıştır.

1.3.2.1.5 Şer (شر)

Şer, kelimesi hayrın, iyiliğin karşıtı olarak “herkesin kaçındığı şey” diye tanımlanmıştır.³²⁶ Şer kelimesi birçok hadiste kötülük etmek olarak kullanılmaktadır. Örneğin, “Allah’ım gözümün, kulağımın, dilimin, kalbimin ve tenasül uzvumun şerrinden sana sığınırım.”³²⁷, “Allah’ım! Yaşamayı benim için her türlü iyiliği artıran bir araç yap. Ölümü de benim için her türlü kötülükten kurtuluş yap!”³²⁸ “Allah’ım! Yaptığım işlerin kötülüğünden de henüz yapmadığım işlerin kötülüğünden de sana sığınırım!”³²⁹, “Allah’ım! Zenginlikle imtihan edilmenin kötülüğünden sana sığınırım. Fakirlikle imtihan edilmenin kötülüğünden de sana sığınırım.”³³⁰, “Bir grubun yanına bir yüzle, öbür grubun yanına başka bir yüzle giden ikiyüzlü kişi, insanların en kötülerindedir.”³³¹ hadislerde şerrin kötülük etmek manasında kullanıldığı görülmektedir. “Dilinin şerrinden korunmak için kendilerine ikram edilen kimseler, şüphesiz insanların en şerlilerindedir.”³³² “Kıyamet gününde Allah katında insanların en şerlisi insanların kötülüğünden korkarak kendisinden uzaklaştığı ya da kendisini terk ettiği kimsedir.”³³³ hadislerinde de eliyle diliyle insanlara eziyet etmenin kötü bir davranış olduğu ifade edilmektedir. Kur’an-ı

323 Mâide, 5/3.

324 Bkz. Âl-i İmrân, 3/110; Mâide, 5/108; İsrâ, 17/16; Kehf, 18/50; Nur, 24/55; Tevbe, 9/67; Yunus, 10/33.

325 Buhârî, Edeb, 44.

326 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 448.

327 Ebû Dâvûd, Salat, 365; Tirmizî, Deavât, 74; Nesâî, İstiâze, 4.

328 Müslim, Zikir, 71.

329 Nesâî, İstiâze, 59.

330 Buhârî, Deavât, 39; Müslim, Zikir, 49.

331 Müslim, Birr ve sıla, 98.

332 Ebû Dâvûd, Edeb, 6.

333 Ebû Dâvûd, Edeb, 6.

Kerim’de ise hem bir konum açısından insanların kötülüğü hem de ilahi vahye kulak vermeyenleri tasvirde kullanılmıştır.³³⁴

1.3.2.1.6 İsm (إثم)

İsm, kavramı da aynı şekilde kötülükleri ifade etmek üzere kullanılmıştır. İnsanların karşılıklı sorumluluklarını hatırlatan Allah Rasulü (sas.) toplum içindeki bireylerin sahip olması gerektiği iyi vasıfları zikrederken, onların kaçınması gereken kötülüklerden bahsetmiştir. Bu bağlamda şu hadisler kötülük kavramını izah etmenin yanında şiddetle bağlantıyı ortaya koymada yeterli olacaktır: *‘İyilik güzel ahlaktır. Kötülük ise vicdanını rahatsız eden ve insanların bilmesini istemediğin şeydir.’*³³⁵ *“Emri altında bulunanların nafakasını kısmak, bir insana günah olarak yeter.”*³³⁶ *“Düşmanlık duygularıyla hayatını sürdürmen kötülük/günah olarak sana yeter.”*³³⁷, *“Kişinin Müslüman kardeşine hakaret etmesi ona kötülük olarak yeter.”*³³⁸, *“Bir grubun yanına bir yüzle öbür grubun yanına başka bir yüzle giden ikiyüzlü kişi insanların en kötülerindedir.”*³³⁹ *“Her işittiğini aktarması kişiye günah olarak yeter.”*³⁴⁰ Aynı şekilde eşinin mahrem sırlarını çevreye yayan kişiler³⁴¹ ve insanların sırf kötülüğünden korunmak için terk ettikleri kişiler³⁴² “en kötü insan” tiplerinden bazıları olarak zikredilebilir.³⁴³

1.3.2.1.7 Unf (عنف)

Söz ve davranışlarda nâzik ve yumuşak huylu olmak anlamına gelen “rıfk” övülmüş sıfatlardandır. Rıfkın karşılığı kabalık ve sertliktir. Hadislerde katılık ve sert olma anlamlarında unf (العنف) kavramı kullanılmaktadır.³⁴⁴

*“Muhakkak ki Allah (kullarına karşı) rıfkla muamele eder ve yumuşaklığı sever, şiddet karşılığında vermediğini yumuşaklık karşılığında verir.”*³⁴⁵ Özellikle bu hadiste rıfk ve unf yani yumuşak ve sertlik bir arada birbinin zıddı olarak ifade

334 Bkz. Yusuf, 12/77; Enfâl, 8/22.

335 Müslim, Birr ve sıla, 15.

336 Müslim, Zekât, 40.

337 Tirmizî, Birr ve sıla, 58.

338 İbn Mâce, Zühd, 23.

339 Müslim, Birr ve sıla, 98.

340 Ebû Dâvûd, Edeb, 87.

341 Müslim, Nikâh, 123; Ebû Dâvûd, Edeb, 32.

342 Buhârî, Edeb, 48; Müslim, Birr ve sıla, 73; Tirmizî, Birr ve sıla, 59.

343 Bkz. Hadislerle İslam, “Kötülük”, III, 606.

344 Bkz. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, X, 449.

345 Ebû Dâvûd, Edeb, 10.; Müslim, Birr ve sıla, 77.

edilmiştir. Buhâri'nin (بَابُ الرَّفْقِ فِي الْأَمْرِ كُلِّهِ)³⁴⁶ şeklinde aktardığı bu hadis her işte, bütün davranışlarda hoşgörü, müsamahayı esas almayı gerekli kılmaktadır. Bu noktada Hz. Peygamber'in (sas.) daveti esnasındaki hareket metodunu Allah Teâla "O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi..."³⁴⁷ ayetiyle yumuşak davranmanın insanları cezbedtiğini; katı, kaba olmanın ise insanlar arası iletişimi olumsuz etkilediğini haber vermektedir. Rıfk, sahibini her istediğine ulaştırır, bütün münasebetlerden güvende kılar. Yumuşaklığın etkisi azarlamak ve şiddet göstermekten daha çok olduğu günlük hayatta müşahade edilmektedir. Yumuşaklık her zaman hiddetleri dindirip düşmanları dost edebilir. Fakat hiddet, şiddet arttırmaktan ve dostu düşman etmekten başka bir işe yaramaz.³⁴⁸

Hz. Peygamber'in (sas.) diğer hadislerinde, "Bir kimse yumuşak davranmaktan yoksun ise hayırdan da yoksundur."³⁴⁹ buyurmuştur. Hz. Aişe'nin (ra) daha önce binilmemiş bir deveye binmeyi düşündüğü bir esnada Hz. Peygamber (sas.) "Yumuşaklık bulunduğu herşeyi süsler, yumuşaklık bir şeyden de alınırsa onu lekeler."³⁵⁰ sözleri ile yumuşak davranmanın sadece insanlara karşı değil kişinin çevresindeki canlılara karşı olması gerektiği anlaşılmaktadır.

1.3.2.2 Fitne (فتنة)

Fitne sözlükte altın, gümüş gibi değerli madenleri kendisiyle kaynamış olan değersiz madenlerinden ayrıştırılması, yani saflaştırılması amacı ile yüksek ateşte yakılması işlemidir.³⁵¹ Sözlükte imtihan, sınama demek olan fitne kelimesi mecazi olarak karışıklık ihtilal, günahkarlık, sapıklık ve azgınlık, bir kimseyi azdırmak, küfür, ayrılık, savaş, anlaşmazlık ve çatışma, bela ve azap gibi anlamlarda da kullanılır.³⁵² İnsanın günah işlemesine sebep olduğu için şeytana, insanın gönlünü çaldığı için kadına, zarar verdiği için hırsıza fettân; insanın hırsını kamçılacağı için altın ve gümüşe, kabirde insanları sorgulayan Münker ve Nekir'e de "iki fettân" denilmiştir. Ayrıca İbn Manzûr, fitne kavramı için, "insanın isyankârlığını olduğu

346 Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, X, 449.

347 Âl-i İmrân, 3/159.

348 Necati Yeniîl- Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, XVI, 11-12.

349 Müslim, *Birr ve sıla*, 76.; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 10.

350 Müslim, *Birr ve sıla*, 78.; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 10.

351 Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 559; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 317.

352 Bkz. Hayati Hökelekli, "Fitne", *İslam'da İnanç İbadet Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, C. 2, MÜİF Vakfı Yay., İstanbul 1997, s. 52.

kadar sabır ve metanetini de ortaya koyup sonuçta Allah'ın mükâfatına nail olmasına fırsat veren imtihan” şeklinde bir açıklama yaparak ardından İbnû'l-Esir'in, fitnenin genellikle “hoşa gitmeyen bir imtihanın sonucu” anlamında kullanıldığını, ancak kelimenin giderek ‘günah, inkârcılık, savaş, yangın, zelzele’ gibi manalarının yaygınlaştığını belirten açıklamasını nakleder.³⁵³

Kişiyi amacından uzaklaştırmak, düşünce ve inancından vazgeçirmek anlamında kullanılan bu kelimeye aynı zamanda öldürmek, eziyet vermek, sıkıntı ve belaya atmak³⁵⁴ manaları da verilir. İlk müslümanlara yapılan işkenceler fitne kelimesi ile ifade edildiği gibi, Araplar insanların arasında meydana gelen savaşlar için fitne tabirini kullanırlar.³⁵⁵ İnsanlar arasında huzursuzluk çıkarmak da fiilin anlamlarından biridir. Laf taşıyıp insanların arasını bozan kişiye fettân denilir. Kelimenin özellikle bu anlamları dikkate alındığında fitne kavramının Müslümanlar arasında çıkan anlaşmazlıklar ve savaşlar için kullanılmasının sebebi de anlaşılmaktadır.³⁵⁶ Fitne kelimesi Türkçede de bela, mihnet, sıkıntı, ayartma, azdırma, fesat, ara bozma, karışıklık, ihtilâl, karışıklık çıkarma, dinsizlik, cânilik, ceza, delilik, güzel yüz, güzel göz, güzel kadın olarak açıklanır.³⁵⁷ Fesada sebep olmak anlamında “fitneyi uyandırmak”; ara bozmak anlamında “fitne sokmak”; arkasından konuşmak, çekiştirmek, kışkırtmak anlamında “fitnelemek” tabirlerinin de Türkçe 'de kullanıldığı görülmektedir.³⁵⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de otuz dört ayette fitne kelimesi yirmi altı ayette de türevleri toplamda 60 yerde geçmektedir.³⁵⁹ Kuran'da fitne kavramı imtihan (deneme-sınama),³⁶⁰ bela (musibet-dert-sıkıntı),³⁶¹ saptırma, kandırma, şaşırtma³⁶², delilik, azap (yakılma/ ateşe atılma), azaba sebep olan şey,³⁶³ mazeret ve çare, günah,

353 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 317.

354 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 317.

355 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 317.

356 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 317; Refiye Öznil Sarp, “Fiten ve Melâhim Edebiyatı”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

357 Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, s. 269.; İnsanları zora sokma anlamında bkz. Ebû Dâvûd, Salat, 126.

358 *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1995-1996, II, 933.

359 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 559- 560.; Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, DİB Yay., I, Ankara 2003, s. 198-199.

360 Mâide, 5/71; Tevbe, 9/ 126;Tâhâ, 20/ 40; Ankebût, 29/ 1-2.

361 Bakara, 2/102; Mâide, 5/49; Enfal, 8/25; Tevbe, 9/49; Yunus, 10/ 83,191; İsra, 17/73;Enbiya, 21/35; Hadîd, 57/14.

362 Mâide, 5/49; Araf, 7/16; Saffat, 37/ 162; Sa'd, 38/82-83.

363 Bakara, 2/49; Tevbe, 9/49.

savaşma (öldürmek), kargaşa, karışıklık, fesat ve baskı³⁶⁴, (işkence/ eziyet/kötülük), şirk³⁶⁵ anlamlarında kullanılmıştır. Kuran'ın fitne kavramına yüklediği anlamlar içinde din ve inanç konusundaki baskı ve işkence anlamı ön plana çıkmıştır.³⁶⁶ Ancak siyasi ve sosyal buhranlara yol açan iç karışıklık anlamında kullanılmadığı bu manaların ise hadislerde var olduğu görülür.³⁶⁷

Bu bağlamda biz sadece şiddet kavramı ile irtibatına işaret sadedinde hadis literatüründeki fiten edebiyatına ilişkin geniş muhtevanın bir kısmına temas etmiş olacağız. İslam tarihi için dönüm noktası sayılabilecek siyasi iç karışıklıklar, toplumsal huzursuzluğa sebep olan çekişmeler de fitne kavramıyla ifade edile gelmiştir. Bu bağlamda tanımla uyuşan ve fitne denilince ilk akla gelen Hz. Osman döneminde baş göstererek daha sonraki yıllarda artarak devam eden siyasi ve sosyal kargaşalar anlaşılmaktadır. Dihlevî, fitne kavramını peygamberin vefatından sonra ortaya çıkan olaylarla başlatır, Abbasi devleti dönemi de dâhil olmak üzere karşılıklı baskı ve haksızlıklar olarak ele alır.³⁶⁸ Aynı zamanda Dihlevî, fitne ve türlerini şöyle açıklamaktadır: Nefis fitnessi: Kişinin nefsi yüzünden maruz kaldığı fitneler vardır. Bunlar, kalbinin katı olması sebebiyle olur ve bir türlü ibadetlerden tat, münacattan haz alamaz. Aile fitnessi: Kişinin ailesine yönelik fitnessi, aile düzeninin bozulmasıdır. Şehir fitnessi: Öyle bir fitne daha vardır ki, deniz dalgası gibidir. Bu, şehir düzeninin kaybolması, anarşi ve kargaşanın hâkim olması, insanların haksız yere baş olma sevdasına kapılmasıdır. Din fitnessi: Bu, peygamberin (sas.) ashabından havarilerin ölmesi ve işin ehil olmayanların eline düşmesi, bunun sonucu olarak da ruhbanların, din adamlarının aşırılığa kaçması, hükümdarların, idarecilerin ise ihmâl göstermesi; iyiliği emredip kötülöklere karşı tepki göstermemesi ve böylece zamanın tekrar cahiliye dönemi gibi bir hal almasıdır. İnsanlıktan çıkma fitnessi: Bu insanların, insanlıktan ve onun gereklerinden çıkmaları fitnessidir. Bu zamanda insanların en temiz ve en zahitleri, insan tabiatının gereklerini ıslah yolunu değil de, ondan tümenden soyutlanma yolunu tutarlar, şöyle ya da böyle soyut varlıklara benzemeye ve onlara özlem duymaya çalışırlar. Çoğunluk halk ise, mahza hayvânîlik peşine düşerler. Bu iki uç grubun arasında ise her ikisine de benzemeyen insanlar da olur. Semavî olaylar

364 Bakara, 2/10;Tevbe, 9/ 47-48; Kasas, 28/77.

365 Bakara, 2/193, 217.

366 Mesut Erdal, "Kur'an'da Fitne Kavramı Üzerine Düşünceler", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 1, 1999, s. 221.

367 Mustafa Ertürk, *Metin Tenkidi (Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği)*, Ankara, 2005, s. 216.; Ebû Dâvûd, Sünnet, 9.

368 Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, II, 636-637.

fitnesi: Bunlar büyük tufanlar gibi toptan helak olma korkusu veren veba, zelzele, yeryüzünü saran yangın vb. gibi olaylardır.³⁶⁹

Dihlevî'nin ele aldığı bu çerçeve fitnenin kapsamına işaret etmektedir. Burada rahatlıkta fitneyi düzenin bozulması ve anarşinin hâkim olması, güven ve emniyetin kalmaması, menfaat uğruna kötülüklerin yaygınlaşması olarak ifade etmek mümkündür.

“*Kitâbu'l-Fiten*”lerde şiddetle ilişkisi olan konulara ışık tutacak bazı hususlara dikkat çekilmesinin uygun olacağını düşünmekteyiz. Bu bölümde öncelikle öldürme (katl), savaş (muharebe), dil ve üslup, inziva (toplumdan uzaklaşma), kötülükle mücadele, sabretme, emanet (güven duygusu) gibi konulara kısaca işaret etmeye çalışacağız. Zira çalışmanın diğer bölümlerinde görüleceği üzere burada zikredilenler ya doğrudan ya da dolaylı şiddet kapsamındadır. İlgili hadisler genel olarak asr-ı saadet özlemini ön plana çıkarmakta, fitneden uzak durmak telkin edilmekte, kargaşalara ve Müslümanlar arasında vuku bulacak elim hadiselerle işaret edilmekte, genel olarak karamsar bir tabloyu ortaya koymakla birlikte müslümanlara dikkatli olmayı ve toplumsal birliği, sosyal barışı temin etme ve şiddeti önlemeyi, kaos ortamında nasıl davranılması gerektiğini telkin etmektedir.

Şiddet gibi karmaşık ve birçok boyutu olan sosyal hadiselerin gelişimine ışık tutması açısından İbrahim Canan'ın şu tespitleri önem arz etmektedir: “Fitne içtimâî bir hadisedir. Hiçbir içtimâî hâdise fevrî ve ani bir şekilde zuhur etmez. Belli bir gelişme devresinden geçtikten sonra ortaya çıkar. Tıpkı bir bitki gibi, onun da bir tohumu vardır. Bu tohumun gelişip meyve vermesi için toprak, su, ısı, ışık gibi çevre şartlarına ihtiyaç vardır. İşte itikâdî, ahlakî, iktisâdî, her çeşit beşerî ve içtimâî bozukluklarla beslenip gelişen fitne de kemaline erdiği zaman basit bir sebeple ortaya çıkar.”³⁷⁰ Buradan hareketle bazı kimseler tarafından küçük görülen bir mesele insanlar üzerindeki gerçek etkisi çok sonraları görülebilir. Toplumsal düzenin bozulması, huzur ve refahın yerini anarşi, terör, çekişme ve şiddet türlerinin alması aslında bir sorunun dışa yansımadır. Ancak bu yansımaya bir soruna bağlı olarak ortaya çıkmakla beraber kendisi de yeni problemlere hatta çözüm yolunda farklı şiddet türlerinin doğmasına kapı aralamaktadır.

369 Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, II, 632.

370 İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte*, XIII, 448-450.

Fitne haklardan mahrum bırakma ve baskı kurma anlamları dikkate alındığında ortaya çıkan şeyin aslında bir tür şiddet olduğu rahatlıkla söylenebilir. Zira fitne toplumsal düzenin bozulmasıdır. Toplumsal yapıda değişikliğin meydana geldiğinde ise konuşulan her bir sözün büyük bir tesiri vardır. “Fitne zamanında (fitneyi körükleyecek) söz söylemekten kaçınmak gerekir.”³⁷¹ babı bu bağlamda önem arz etmektedir. Zira sünnet ideal toplum oluşturmayı hedeflerken toplumsal bozulmaların kargaşanın olduğu zamanlarda kaos ortamlarını tetikleyecek her türlü eylem sünnete aykırıdır. Sünnetin mahiyetine (Kitabu’s-sünne) ilişkin bir bölümde Ebû Dâvûd’un zikredilen hadise yer vermesi toplumsal huzurun temini ile nebevî telkinler arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktadır.

1.3.2.3 Fesat (فساد)

Kur’an’da müminlerin arabulucu, iyi işler yapan kimseler olduğu özellikleri vurgulanırken, özellikle münafıkların ve inkarcıların anarşi, kaos ortamlarını oluşturmayı bir ilke haline getirdikleri ifade edildiği görülmektedir. Şiddetin toplumsal düzeni yok ettiği göz önünde bulundurulunca Kur’an ve sünnette imar ve ıslah kavramların karşıtı fesat kavramı karşımıza çıkmaktadır. Fesat, “bozulmak, çürümek; sağduyudan sapmak, itidalden uzaklaşmak, zulüm, çalkantı, düzensizlik, kuraklık, kıtlık, birbirine sırt çevirme ve akrabalar ile ilişkiyi kesmek anlamında”³⁷² kullanılmaktadır. Bu anlam ise genelde kavrama yüklenen mananın ötesinde kişiler arasındaki irtibatın azalması toplumsal kopmaları, ayrışma ve bölünmesi de içinde barındırır. Fesat ve ifsat kavramları içtimai, siyasi, hukuki ve dolayısıyla dini düzenle ilgili bir konumda kullanıldığında yine belli bir düzen veya dengenin bozulmasını ifade eder.³⁷³ Tartıyı eksik kullanmak³⁷⁴, ekini ve nesli helak etmek³⁷⁵, akrabalık bağlarını koparmak³⁷⁶ gibi ekonomik ve sosyal problemlere işaret eden geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. Kur’an-ı Kerim’de türevleri ile birlikte fesad kelimesi elli ayette geçmektedir.³⁷⁷ Kur’an’da ayrıca ifsadla, azgınlık (bağy), isyan ve aşırılık

371 Ebû Dâvûd, Sünnet, 13.

372 Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III, 335; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 636 “Fsd mad.”

373 İlhan Kutluer, “Fesad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XII, İstanbul 1995, s. 421-422.; mevcut düzenin bozulmasının ifade için bkz. Neml, 27/34; A’raf, 7 /127; Yusuf, 12/73.

374 Hud, 11/85.

375 Bakara, 2/205.

376 Muhammed, 47/22.

377 Bkz. M. Fuad Abdülbaki, *Mu’cem*, s. 518 (Fsd Mad.)

(israf) kelimeleri arasında anlam ilişkileri kurulmaktadır.³⁷⁸ Fesadın karşıtı salah, ifsadin karşıtı ıslah ve müfsidin karşıtı muslihtir.³⁷⁹ Fesad fasıkların ve münafıkların salah da müminlerin vasfıdır. Müminler bu nitelikleriyle, Allah'ın emir ve yasaklarını gözeterek yeryüzünde kurulması gereken denge ve düzeni sağlayıcı tutum ve davranışlar sergiler, hem dünya hem ahiret mutluluğuna ulaşırlar.³⁸⁰ Ancak iyi, faydalı ve yapıcı davranışlar “salihât” kelimesiyle ifade edildiği halde kötü zararlı ve yıkıcı davranışlar “fasidât” yerine “seyyiât” kelimesiyle ifade edilmiştir.³⁸¹ Daha çok isyan anlamı ön plana çıkan bu kavramı Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, fesadı, “herhangi bir şeyi veya mali değeri faydalanılabilecek halden çıkarmak ve özellikle rabbine isyanla kendi nefsinin mahvetmek” şeklinde tanımlamaktadır. Yeryüzünde fesad çıkarmaya çalışanlar cana, mala ve ırza saldırarak yahut tarım ürünlerini ve insan neslini bozmaya teşebbüs ederek ilahi düzeni ve halkın dirliğini ihlale kalkışanlar, zulüm, israf ve alçakça tutumları ile güzel ahlakı bozanlar ve berrak fikirleri bulandıranlardır.³⁸² Âlemlerin yegâne rabbinin bedeni, ruhi, ahlaki, itikadi, içtimai, hukuki ve nihayet kevnî (kozmolojik) var oluş mertebelerinde belli bir denge ve ölçüye göre yaratıp öylece sürmesini dilediği fitri ve evrensel düzenin herhangi bir şekilde bozulmasını, kargaşaya sürüklenmesini ifade etmektedir. Çeşitli bölgelerde haksız savaflara, zalimce katliamlara ve barbarca tahribata yol açarak nesilleri ve asırların birikimlerini yok eden, ekonomik hayatı felce uğratan, bozguncu fikir ve duygularla kitlelerin manevi dünyalarını, genel ahlak ve hukuk ölçülerini tahrip eden ideolojilerin müfsid karakteri, Kur'an'ın fesad ve ifsada dair canlı tasvirleriyle belirgin şekilde vurgulanmaktadır.³⁸³ Hadiste de fesad kavramı “bozulma”, ifsad “bozma” anlamında kullanılmakta ve bunlar genellikle ahlaki bozukluğu ifade etmektedir. Hadislerde “bozulmak, istikametten ayrılmak”³⁸⁴, “fitne ve huzursuzluk çıkarmak (ifsad)”³⁸⁵, “iki kişinin arasını açmak, birbirine düşürmek(ifsad)”³⁸⁶ şiddeti ve ayrışmayı ifade etmesi itibariyle toplum düzeninin sarsılması, çatışmaların yaşanması demektir.

378 Bkz. Yunus, 10/91; Hud, 11 /85; Şuara, 26/ 151- 152; Kasas, 28/76-77.

379 Bkz. Bakara, 2/ 11; A'raf, 7/56- 57, 142; Neml, 27/48-49.

380 Ömer Dumlulu, *Kur'an-ı Kerim'de Salah Meselesi*, Ankara 1992, s. 10-13.

381 Kutluer, “Fesad”, *DİA*, XII, 421.

382 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser yay., İstanbul ty., III, 1663; V, 3757; VIII, 5806.

383 Kutluer, “Fesad”, *DİA*, XII, 422.

384 Bkz. Ebû Dâvûd, Cihâd, 24.

385 Buhârî, Fiten, 21; Ebu Dâvûd, Adâb, 37; Buhârî, Hudûd, 31; Tirmizî, Nikâh, 3.

386 Dârimî, Rikak, 7; Tirmizî, Kıyame, 56.

Mesela, “Bir koyun sürüsü içine salıverilen iki aç kurdun sürüye vereceği zarar, kişinin mal ve mevki hırsının dinine vereceği zarardan daha şiddetli (efsed) olamaz.”³⁸⁷ mealindeki hadisle, davranışların niyete bağlı olduğunu ifade eden, “Ameller kap içindeki sıvılar gibidir, dibi güzelse üstü de güzel olur, dibi bozuksa üstü de bozuk olur”³⁸⁸ mealindeki hadiste ahlaki muhteva hemen göze çarpar. “Dikkat edin! Bedende öyle bir et parçası vardır ki o sağlıklı olduğu takdirde bütün beden sağlıklı olur; bozulduğu takdirde bütün beden bozulur; iyi biliniz ki o et parçası kalptir.”³⁸⁹ mealindeki hadis ise insan organizmasına ait bir olguyu dile getirmekle beraber kalbin manevi ve ahlaki anlamına da işaret etmekte, kalbî ameller planındaki samimiyet yahut kötü niyetin topyekûn ahlaki davranışlarda kendini göstereceğini ima etmektedir.³⁹⁰ “Tabii dengenin, sosyal düzenin ve ahlaki yapının bozulması” anlamına gelen fesadın, insan hayatını kaosa sürükleyip karartacağı unutulmamalıdır.

Kur’an’da iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamakla³⁹¹ fesad arasında bir irtibat olduğu ilgili ayetlerden anlaşılmaktadır. Yine yeryüzünde çıkan bozgunculuğun sebebi olarak insanın yapıp ettikleri³⁹² ya da yapması gerektiği halde yerine getirmedeği sorumluluklarına vurgu yapılmıştır. Fesadın, kin, öfke, haset, açgözlülük, mal hırsı, kötü alışkanlıklar, yalan, günah ve çeşitli suçlarla fert üzerindeki neticeleri düşünülünce böyle bir tabloda iyi bir topluluğun oluşması beklenemez. Zira bütün kötü hasletleri üzerinde taşıyan kimselerin başta kendileri ve içinde yaşadıkları toplum için tehlike arz ettiği malumdur. Fesadın neticeli göz önüne alındığında aynı zamanda zikredilen hususların şiddetin de kaynağını teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda sünnetullahın tecellisini Allah Teala, “*Sizden önceki nesillerden akıllı kimselerin, (insanları) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan men etmeleri gerekmez miydi? Fakat onlar arasından, ancak kendilerini kurtardığımız pek az kişi böyle yaptı. Zulmedenler ise kendilerine verilen refahın peşine düşüp şımarıldılar ve suç işleyenler olup çıktılar. Halkı ıslah edici kimseler olsaydı, Rabbin o şehirleri haksız yere helak edecek değildi.*”³⁹³ ayetiyle haber vermektedir.

387 Dârimî, Rikak, 21; Tirmizî, Zühd, 43.

388 İbn Mâce, Zühd, 20.

389 Buhârî, İman, 39.

390 Kutluer, “Fesad”, *DİA*, XII, 422.; Sadık Kılıç, “Kur’an’a Göre Şiddetin Semantik Alan Tahlili ve Düşünceye Yansımaları”, s. 182.

391 Âl-i İmrân, 3/104.

392 Rum, 30/41.

393 Hûd, 11/116-117.

Müminlerin de ıslah edici, barışçıl ve arabulucu olma yönlerini ön plana çıkarmaktadır. Buna mukabil firavun karakteri ile ortaya konulan fesat eylemlerinde ise toplumu yapay bir şekilde parçalama meyli görülmektedir ki ayet “*Firavun, memleketin başına geçti, halkını fırkalara (kastlara, yüksek ve aşağı sınıflara) ayırdı. İçlerinden bir topluluğu güçsüz bularak onların oğullarını boğazlıyor, kadınlarını sağ bırakıyordu. Çünkü o, müfsitlerden/fesad çıkaranlardan idi.*”³⁹⁴ İfadeleri ile toplumsal şiddete sebep olan ayrımcılığın bu yönüne işaret etmektedir.

Buraya kadar zikredilen kavramlardan zulüm, fitne ve fesadın doğrudan şiddet ile ilişkili olduğu görülmektedir. Literatür içindeki bazı hadislerin bazen şiddete sebep olan olaya bazen şiddetin bizzat kendisine işaret ettiği görülmektedir. Şiddet konusunun hadis literatüründe karşılık bulduğu zulüm ve fitne kavramları sünnet sosyolojisi fikrini net bir şekilde ortaya koyabilmesi için bu iki kavramın detaylarına yer verilmesi gerekmektedir.

---

394 Kasas, 28/4.

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAM VE KAPSAM AÇISINDAN HADİS LİTERATÜRÜNDE ŞİDDET

Kur'ân-ı Kerîm¹ ve hadislerde “şiddet” kelimesinin bugünkü anlamda sosyolojik kullanımına rastlamamaktayız. Özellikle belirtmek gerekir ki, Kur'ân'da yer alan şiddet kelimeleri tek başına değil, kalıp ifadeler olarak yer almaktadır. Şiddet kelimesi, genelde azabın durumuyla ilişkili², bazen de bir şeyin gücüne nispetle³ kullanılmaktadır. Ancak şiddet kavramın yapılan tanımlamaları dikkate alındığında aynı muhtevaya sahip *fitne*, *fesat*, *zulüm*, *tuğyan*, *bağy*, *i'tida*, *fisk*, *dalâlet*, *israf/haddi aşmak* kavramları dikkatimizi çekmektedir. Bu kavramların en önemlisi ve kapsam itibarıyla de⁴ hepsini çeşitli yönleriyle içine alan kavram ise zulüm kavramıdır. Dolayısıyla bu bölümde *fitne* ve *zulüm* kavramlarının kapsamı hadis literatürü açısından ele alınacaktır.

2.1 Hadis Literatüründe Şiddete İlişkin Kavramlar

Şiddeti, ictimaî kargaşa (anarşi), toplumsal bozgunculuk, iç savaşlar, müslümanlar arası mücadele boyutuyla ele aldığımızda hadis literatürü açısından öncelikle *fiten edebiyatına* müracaat edilmesi gerekmektedir. Zira muhaddislerin toplumsal düzeninin sağlanmasına ilişkin hadisleri fiten literatürü içinde değerlendirdikleri görülmektedir. Dolayısıyla tezimizin esasını oluşturan toplumsal şiddet ve barış konularının nasıl ele alındığı, eserlerde hangi rivayetlerin nasıl bir üslupla ele alındığını ortaya koymaya çalışacağız. Ancak çalışmamıza doğrudan konu olmayan -kıyamet alametleri, deccal, mehdi vs. hakkındaki- hadislere ise yer vermeyeceğiz. Ayrıca zulüm kavramı bağlamında öncelikle Buhârî'nin *Sahihi*'ndeki *Kitâbu'l-Mezâlim* ve *'l-Gasb*'ta yer alan rivayetlere yer vereceğiz. Değerlendirme kısmında ise diğer müelliflerin zulümle ilgili aktarmış oldukları hadislere işaret edilecektir.

---

1 Kur'ân-ı Kerîm'de şiddeti ve şiddet türleri ile şiddeti uygulayanları ifade eden kavramların analizi için bkz. Sadık Kılıç, “Kur'an'a Göre Şiddetin Semantik Alan Tahlili ve Düşünceye Yansımaları”, *Şiddet Karşısında İslam*, Bünyamin Erul (Ed.), 2. Bsk., DİB Yay., Ankara 2015, ss. 175-245.

2 Mâide, 5/32-34.

3 İbrahim, 14/18; Taha, 20/31; Sad, 38/20; Hadid, 57/25.

4 Tuğlu, *İslam'ın Şiddet Karşıtlığı*, s. 43.

2.1.1 Kitâbü'l-Fitenler ve Muhteva Tahlili

Kütüb-i Sitte olarak adlandırılan eserlerden⁵ Nesaî'nin (ö. 303/915) *Sünen*'i hariç diğer eserlerde Kitâbü'l-fiten bölümlerine rastlamak mümkündür. Buhârî'nin (ö. 256/870) *Câmu's-sahih*'inin 93. Bölümü Kitâbü'l-fiten'dir. Bu bölümde 79 hadis bulunmaktadır. Müslim'de (ö. 261/875) *Sahih*'inin Kitabu'l-fiten ve eşrâti's-sâa ismiyle 52. Bölümünde 143 rivayete yer vermektedir. Tirmizî'nin (ö. 279/892) Kitâbü'l-Fiten'i de 112 rivayetten oluşmaktadır. Ebu Dâvûd (ö. 275/889) ise, eserinde fiten ve melahime dair hadîsleri üç farklı başlık altında toplamıştır. Farklı kitaplarda ele alınan hadislerin, diğer müelliflerce kitâbü'l-fiten ve melahim ayrıca eşratü's-saa içinde zikredildiğini görmek mümkündür. İbn Mâce (ö. 273/887) de fiten hadislerine dair 173 rivayet aktarmıştır.

Fiten edebiyatının⁶ muhtevasında genel olarak müslümanlar arasında meydana gelecek üzücü hadiseler işaret edilerek genel anlamda her geçen günün bir öncekinden daha kötü olduğu hatırlatılarak asr-ı saadet özlemi ön plana çıkmakta ve müslümanlar arsında çıkan şiddet olaylarında sabretmenin genel ilke olarak aktarıldığı, fiteneden uzak durmak ve toplumsal huzurun temini için dikkat edilmesi gereken hususlara işaretler yer almaktadır. Kitabu'l-Fiten'lerin muhteva tahlili

- 5 Kütüb-i Sitte'den önce ise ilk defa müstakil bir şekilde İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) Kitâbü'l-fiten başlığında 648 hadise yer verir. Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Kemal Yusuf el-Hût (tah.), VII, Mektebetü'r-rüşd, Riyad 1409, s. 446-532 (hadis no: 37109- 37756).
- 6 Fiten edebiyatına dair elimizde bulunan ilk müstakil eser Ebu Abdillâh Nuaym b. Hammâd b. Muaviye el-Huzâî el-Mervezî'ye aittir. Nuaym b. Hammâd'ın (ö. 228/843) *el-Fiten ve'l-Melâhîm* adlı eseri, çok sayıda rivayet ihtiva etmekle birlikte, eser içinde merfû nitelikli rivayet oldukça azdır. Geri kalanı sahâbe, tâbiîn ve daha sonraki dönem âlimlerinin sözleri olup çoğu makbul sayılmayan râvilerden nakledildiği için eser fazla ilgi görmemiştir. Her ne kadar tenkit edilmişse de söz konusu bu eser kendisinden sonra tasnif edilen eserleri sistem ve içerik açısından etkilemiştir. Bkz. Nuaym b. Hammad, *el-fiten ve'l-Melâhîm*, Süheyl Zekkâr (nşr.), Beyrut, 1414.; Ali Çelik, "Nuaym b. Hammad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXIII, İstanbul 2007, s. 219. Nuaym b. Hammad'ın, *el-fiten ve'l-Melâhîm adlı eseri*, on bölümden oluşmaktadır. Eserin muhtevası ana hatlarıyla şöyledir: Hz. Peygamber'in vefatından sonra olacak fitneler hakkında Hz. Peygamber'den (sas) ve ashabından gelen haberler, olacak fitnelerin isimlendirilmesi ve sayıları, insanlar arasında fitne ve belaların yayıldığı vakit ölümü temenni etmek, bu ümmet içinde gelecek halifelerin sayısı, Hz. Zübeyr'in fitnessi, Beni Ümeyye'nin saltanatının yıkılması, Abbas oğullarının doğuşu ve yıkılmasına ilişkin alametler, Türklerin ortaya çıkması vb.; Çok geniş bir çerçevede ele alınmış fiten hadisleri yanında istikbalî, kıyamet, ahiret haberlerine dair ikinci eser de Ebu'l-Fidâ İbn Kesir'e (ö. 774/1372) aittir. Bu eser aynı müellifin Tarih'inin bir bölümü olsa da müstakil olarak neşredildiği için kayda değerdir. Bkz. Ebu'l-Fidâ İbn Kesir, *en-Nihaye fi'l-fiten ve'l-melâhîm*, Ahmed Abdüşşâfi (nşr.), Beyrut, 1988.; **Fiten literatürüne ilişkin Arap dünyasında son dönemde yapılan çalışmalara ilişkin** bkz. Abdulvâhid İdrîs el-İdrîsî, *Fıkhu'l-fiten*, Mektebetü dâru'l-minhâc, Riyad 1428.; *el-fitnetü ve âsârüha el-müdemmirretü (mevkifü'l-müslimi minha ve't-tesebbütü fihâ)*Ahmed b. İbrahim b. Ahmed (derl.), Dâr-u linâ 2004.; Abdullah Şa'ban, *Fıkhu'l-fiten fi davi's-sünne*, Dâru'l-ulûm, 1420.; Târık b. Ahmed el-Hattâbî el-Beydâvî, *Fıkhu's- Selef fil-Fiten*, Mustafa el-Adevî (tah.), Müessesetu'r-Risâle, ty.

kısımında birçok konuya ışık tutacak hadis olmakla beraber biz hadislerin şiddete ve şiddetle ilişkisi olan konulara ışık tutacak yönleriyle bazı hususlara dikkat çekilmesinin uygun olacağını düşünmekteyiz. Bu bölümde öncelikle öldürme (katl), savaş (muharebe), dil ve üslup, inziva (toplumdan uzaklaşma), kötülükle mücadele, sabretme, emanet (güven duygusu) gibi konulara kısaca işaret etmeye çalışacağız.

2.1.1.1 Herc/Öldürmenin Artması

Fitnenin en bariz vasıflarından biri öldürme olaylarındaki artıştır. Hz. Peygamber, Müslümanların birbirlerine zarar verecek davranışlara düşmemeleri için, özellikle fitnenin bu yönüne dikkat çekerek herc'in ne olduğu sorusuna, “*Öldürme, öldürme (katl)!*” diye cevap verir.⁷ İki müslümanın kılıçlarıyla karşı karşıya geldiğinde, ölen ve öldürülenin cehennemlik olduğu, herc'in (öldürme) artması ve davaları aynı iki büyük grup çarpışarak aralarında büyük bir harp olması sonucunda kıyamet kopması zikredilmektedir.⁸ “*Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a kasem ederim ki, insanlar öyle bir devir yaşayacaklar ki, katil niçin öldürdüğünü, maktul niçin öldürüldüğünü bilmeyecek.*” “*Bu nasıl olacak?*” diye sorulduğu zaman Hz. Peygamber şu açıklamayı yapar: “*İşte bu herctir. Buna bulaştıktan sonra ölen de öldüren de ateştedir.*”⁹ Buyurmak suretiyle öldürme olaylarının artması sebebiyle davasının ne olduğu ne için öldüğü bilenemeyecek hale gelecektir.¹⁰ “*Bu ümmetin birbirini helak etmesi*”¹¹ bâbında Hz. Peygamber'in böyle bir durumdan –helak, fesat, tefrika- ümmetinin muhafazası için Allah Teâlâ'ya dua ettiği ancak olumsuz karşılık verildiği rivayet edilmektedir. Ebû Hureyre'nin, “*(Kıyamet) Zaman yaklaşacak, ilim azalacak, fitneler ortaya çıkacak, cimrilik atılacak ve herc çoğalacak...*”¹² rivayetinde ise ilim azalacak, cimrilik artacak ziyadelerini görmekteyiz. Kıyamete yakın öldürmelerin artacağı bu dönemde müslümanların birbirini öldüreceği, akılsız kişilerin toplumun önde gelenleri olacakları¹³ bu sebeple anarşi ve kargaşanın eksik olmayacağı anlaşılmaktadır. Kişi bir anlamda kendisini ölen-öldürülen arasında bulacaktır. Pek çok hadiste görüldüğü üzere, fitneye

7 İbn Mâce, Fiten, 26.

8 Müslim, Fiten, 17.

9 Müslim, Fiten, 18; Buhârî, Fiten, 9-10.

10 Müslim, Fiten, 49; Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ*, VIII, 3387.

11 Müslim, Fiten, 5.

12 Buhârî, Fiten, 25.

13 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, XIII, 9.

karişmamayı ısrarla tavsiye edişten maksat, haksız yere kan dökmekten sakındırmayı sağlamaktır.

Ölümlerin bu derece arttığı bir ortamda yaşanan hadiselerden uzak kalmak, bunlara şahit olamamak için kabirdekilerin yerinde olma temenni edileceğine, ölseydim de bu günlere şahit olmasaydım düşüncesinin hâkim olacağı anlaşılmaktadır.¹⁴ Ebû Dâvûd'un rivayet etmiş olduğu hadiste ise, Hz. Peygamber ile Ebu Zer arasında geçen diyalogda "...bir mezarın kıymeti bir köle kıymetini bulacak derecede çok insanın ölümü ile karşılaşırırsan halin ne olur?" sözleri de ölümün artacağı, bundan dolayı mezar fiyatlarının artması sebebiyle kişi kölesini satıp mezar alacak/hazırlatacak duruma gelecektir.¹⁵ Bu şartlar altında kulluk vazifesini yerine getirme ise çok zor olacaktır. Bu bağlamda Hz. Peygamber her zamanındaki ibadetin önemi, "*Herc döneminde ibadet, bana hicret etmek gibidir*"¹⁶ sözleri ile ifade etmişlerdir. Aliyyü'l-Kârî (1014/1605), herc'i fitne ve müslümanlar arasındaki savaş olarak tanımlamıştır.¹⁷ Herc kelimesi, fitne ve toplumdaki karişıklık aynı zamanda gayr-ı meşru davranışlardaki aşırılık¹⁸ olarak anlaşılınca bu dönemdeki ibadetin değerli olması, çok az kimse hariç insanların ibadetten gafil olmaları sebebiyledir.¹⁹ Aynı şekilde insanın ailesi, komşuları ve malı ile olan fitnesine ibadetin, marufu emretmenin ve kötülükleri yasaklamanın kefarete olacağı²⁰ ifade edilmiştir.

Her şeyin mubah görülmesi ardından iman- küfür karişıklığında insan dinini dünya menfaatlerine karşı satar.²¹ Bu ahlaki bozulmanın neticesinde ortaya çıkan kamplaşma sonrasında bir kuduz nasıl nüfuz etmedik uzuv bırakmazsa heva/nefsanî arzulara uyma da bozulan grupları esir edecektir.²² Diğer taraftan davaları bir iki topluluk savaşmadıkça kıyamet kopmaz hadisi²³ de her iki tarafın kendilerince haklı gerekçelere sahip olabileceğini işaret eder. "Müslümanlar kılıçlarıyla karşılaştığında"

14 Buhârî, Fiten, 25.

15 Ebû Dâvûd, Fiten, 2; İbnu'l-Esîr, *Camiu'l-Usûl*, XV, 547.

16 Tirmizî, Fiten, 31.

17 Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ*, VIII, 3387.

18 İbnu'l-Esîr, *Camiu'l-Usûl*, XV, 540.

19 Nevevî, *el-Minhâc*, IX, 302.

20 Buhârî, Fiten, 17; Müslim, Fiten, 7; Tirmizî, Fiten, 71.

21 Tirmizî, Fiten, 30; ayrıca bkz. dört fitne görülecek ilkinde can helal addedilecek; ikincisinde can ve mal; üçüncüsünde can mal ve namuslar helal addedilecek; dördüncüsü de deccaldır. Ebû Dâvûd, Fiten, 1.

22 Ebû Dâvûd, Sünnet, 1.

23 Müsim, Fiten, 17; Buhârî, Fiten, 25.

babında Buhârî, Hz. Hasan'ın arabuluculuk görevini ifa etmesine işaret eden hadis²⁴ ile bağlantı kurmak suretiyle ilk dönemde müslümanlar arasında yaşanan fitne dolayısıyla tekfire gidilmemesi gerektiğini zımnen ifade etmiş olmaktadır.

Herc kavramının “bir şeyi çok yapma” anlamlarından hareketle kargaşa, adam öldürmek gibi fiillerin adeta bir kıyıma dönüşmesi söz konusudur. Anarşinin egemen olması, emniyetin ortadan kalkması, ne zaman, nerede başına bir musibet geleceğinden emin olunmayacak kadar güven duygusunun kaybolması kısaca sosyal düzenin yok olması halidir.²⁵

2.1.1.2 Emniyet ve Güven Duygusunun Kalmaması

Hz. Peygamber'in (sas.) birçok hadisinde, fitne, anarşi devrinde emniyetin kalkacağı, kimsenin kimseye itimat edemeyeceği, emin kimselerle hain kimselerin tefrik edilemeyeceği belirtilir. Abdullah b. Amr'dan (ö. 65/684-85) gelen bir rivayette, fitnenin çıkacağı devre, “*İnsanlar arasında emin ve güvenilir kimselerle hain kimseler, iyilerle kötüler birbirinden tefrik edilemeyecek kadar insanların ahde vefaları bozulduğu, itimadın kalktığı zaman..*”²⁶ olarak tasvir edilir. Bir başka rivayette, toplumda fertlerin maruz kaldıkları içtimâî bozukluklar sonunda, dinin “ahitlerinizi tutun”²⁷, “verdiğiniz sözlerde durun”, “yalan söylemeyin” gibi emirlerini unutarak itimat edilmez davranışlara düşecekleri belirtilir. “Sen, ahitlerini bozan, güvenilirliklerini kaybeden mübtezel (ayak takımı) insanların arasında kaldığın zaman ne yapacaksın? O insanlar düzenleri bozulmuş (biri diğerine benzemeyen) her biri her an değişen, ahitlerini bozan, itimat ve emniyetleri suiistimal eden kimselerdir.” Hz. Peygamber (sas.) bu açıklamadan sonra parmaklarını birbirine geçirerek: “İşte böylesine karışık”²⁸ der. Emniyet duygusu önemli bir husustur ki, bütün toplumun temeli aslında buna bağlıdır.

Fitne nasıl toplumda yavaş yavaş ortaya çıkarsa onun etkileri de süreç içinde şekillenecektir. Bu bağlamda sosyolojik hareketlerin nasıl meydana geldiğini ve herkesi kuşattığını şu hadiste görmekteyiz. “Hz. Peygamber (sas.), fitnenin gelişmesini şöyle açıklar: “Fitne insanların kalbine (birden atılmaz). Hasır misali çöp çöp konur, örülür. Hangi kalbe bundan bulaşırsa onda siyah bir nokta hasıl olur.

24 Buhârî, Fiten, 10.

25 Bkz. İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Camîu'l-Usûl*, XV, 602.

26 Buhârî, Fiten, 5.

27 Nahl, 16/ 91, İsrâ, 17/34.

28 İbn Mâce, Fiten, 10; ayrıca bkz. Buhârî, Salat, 20; Ebû Dâvûd, Melahim, 17.

Hangi kalp de bunu reddederse onda beyaz bir leke hâsıl olur.” Hz. Peygamber (sas.), fitnenin amillerinden olan “emanetin kalkışı” ile alâkalı bir açıklamasında, kalpteki bu tedricî değişmeyi daha çok açık bir üslupla tekrar ele alır ve bazı temsillerle zihinlere yerleştirmeye çalışır.

“Huzeyfe (ra) şöyle demiştir: Rasûlullah (sas.) bize iki hâdis haber verdi. Bunlardan birini gördüm, öbürüsünü görmeyi de gözlüyorum. Rasûlullah bize (emânetin nasıl indiğim şöyle) haber verdi: “Emânet (yânî dîn duyguları, adalet ve emniyet umdeleri ilk önce) sâlih kimselerin gönüllerinin derinliğine iner (fitrî duygulanırlar). Sonra o kullar, Kurân’dan bilgi alırlar, daha sonra sünnetten öğrenirler (kesbî duygulanırlar)”, Rasûlullah bize emânetin ref ini (geri kaldırıldığını) de haber verip şöyle buyurdu: “(Fitrî ve kesbî duygulanılan bilgi) kişi gece uykusunu uyur. O, uyurken emânet hafızasından (silinip) alınır da, emânetin eseri (izi, yeri), rengi uçuk bir nokta hâlinde yanık yeri gibi kalır. Sonra o bilgin kişi bir uyku daha uyurken emânetin (geri kalan kısmı da) alınır. Bunun eseri ve yeri de balta sallayan bir işçinin avucundaki kabarcık gibi kalır, (bir zaman sonra o da söner gider). Şu hâlde (o mübarek) emânet, senin ayağına düşürdüğün bir kıvılcımın düştüğü yerışışirip, senin onu bir kabarcık hâlinde görmeyi gibidir. Hâlbuki bu kabarcıkta (vücûdun hayatî uzviyeti üzerinde te’sîr edici) birşey yoktur (bir zaman sonra söner gider). Şu vaziyette halk, birbiriyle alışveriş etmek ve medenî münâsebette bulunmak için (müşkil bir günün) sabahına erişmiş bulunur. Hiç kimse emâneti edâ etmek imkânını bulamaz. Şöyle ki: (Kâh) Fulân oğulları içinde emîn bir kimse vardır (emâneti ona veririm) denilir. (Kâh) birisinin lehine “O ne akıllıdır, ne tedbirdir, o ne zerâfetli zâttır, o ne kahramandır” diye şehâdet olunur. Hâlbuki hakkında propaganda yapılan şahsın kalbinde hardal tanesi kadar imân eseri yoktur.” Huzeyfe dedi ki: Bana öyle bir zaman karşı geldi (öyle bir zamanda yaşadım) ki, o meymenetli devirde ben kiminle alışveriş edeceğim diye tasalanmazdım. Çünkü medenî münâsebette bulunacağım kimse müslümânsa onu İslâmı (bana hıyanet etmekten) men ederdi, Eğer Hristiyan (ve Yahûdî) ise onu (bulunduğu yerin) vâlfisi hıyanetten men ederdi. (Bu suretle o devirde umûmî bir emniyet vardı). Bugün ise ben Fulân ve Fulân’dan başka kimse ile alışveriş edemez oldum.”²⁹

“Emanetin gitmesi bâbının” ilk hadisinde haber verildiğine göre gelecekte insanların kalplerinden emanet alınacaktır. O zaman güvenilir insan bulunamayacak kadar azalacak, kalbinde hardal tanesi kadar iman olmayan kişiler akıllı ve emin olarak nitelenecektir. Hz. Huzeyfe (ö. 36/656) hadisin devamında da şu açıklamada bulunur: “Bir zaman geçirdim ki, hanginizle alışveriş yaptığımı önemsemezdim. Müslümânsa dini onu bana çevirirdi (bana dürüst davranmasına sebep olurdu), Yahudi veya Hristiyan’sa başında bulunanı onu bana çevirirdi. Bugün ise, sizden ancak falan ve falan ile alışveriş yapabiliyorum.”³⁰ Toplumdaki güven duygusunun azalması dürüstlüğün kalmaması olarak genel bir problemi işaret ettiği malumdur. Sonraki rivayette ise, Allah’ın bir kulu helak etmek istediğinde kalbinden sırasıyla

29 Buhârî, Fiten, 13.

30 Buhârî, Fiten, 13.

hayâ ve emaneti aldığı, kalbine hıyaneti yerleştirdiği, kalbinden rahmetin alınmasıyla kişinin lanetlenmiş olacağı ve İslâmiyet bağının da çıkarılacağı haber verilir.³¹ Dolayısıyla insanların ve toplumların helak olmasında en büyük etken yine kendi davranış ve inançları olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda fitne bitti denildiği anda yeniden başlayacak ki; meydana içinde iman olmadığı nifak ve nifakın olmadığı iman kampı çıkacak sözleri mümin olarak sabahlayanın kafir olarak akşamlaması ifadeleri ile hak hukuk gözetilmeyeceği helal-haram duyarlılığının kalmayacağı, netice itibariyle can ve malın mubah görüleceği, yalancılık, ihanet vb. nifak alameti davranışlar sergilenecektir. Her ne kadar iman olsa da iman sözden öte gitmeyecektir.³² Ahdin bozulması, güven ve emniyetin kalkmasıdır. İster mal, ister can, isterse ırz emniyeti olsun, hepsinin kalkması, hanel görmesi, ahdin bozulması ile ifade edilmiştir. Irz emniyeti deyince vicdan hürriyeti, din hürriyeti gibi kişinin şahsiyetine giren hususları da anlamamız gerekir. Ahdin bozulmasıyla cemiyette bunlar da kalmaz, vicdanlara baskı artar, inançları sebebiyle dindarlara taarruz ve tasallut tahammül edilmez hale gelir. Önceki hadiste de kısmen geçtiği üzere dindarlığın, ahir zamanda, elde ateş tutmak gibi zorlaşması, ahdin bozulmasıyla din ve vicdan hürriyetinin de ortadan kalkacağını ifade eder.³³

2.1.1.3 Can ve Mal Dokunulmazlığının Tehlikeye Düşmesi

Fiten rivayetlerine bakıldığında kan dökmeye ve kişiler arası hukuka işaret eden hadisler yer almaktadır. Müslümanların kanlarının birbirlerine helal olmadığı dolayısıyla kan akıtma adam öldürmenin haramlığına vurgu göze çarpmaktadır. Tirmizî’de bu durum Hz. Osman’ın şehadeti ile irtibatlandırılarak zikredilmiştir. “Hz. Osman evi kuşatıldığı gün insanlara ‘Allah için size haber veriyorum. Rasûlullah’ın “Müslüman kişinin kanı ancak üç durumdan biriyle helal olur: evlendikten sonra zina etmesi, müslüman olduktan sonra dinden dönmesi ve haksız yere adam öldürmesi sebebiyle öldürülmesi’ buyurduğunu bilir misiniz? Allah’a yemin ederim ki, ne cahiliyede, ne de müslüman iken zina etmedim. Resûlullah’a biat ettiğimden beri dinden dönmedim ve Allah’ın haram kıldığı cana da kıymadım. (O halde) beni hangi sebeple öldüreceksiniz?” dedi.”³⁴ Veda hutbesinde vurgulanan temel ilkelerin, “Şu şehriniz ve şu gününüz nasıl mukaddes ise, canlarınız mallarınız

31 İbn Mâce, Fiten, 27.

32 Bkz. Ebû Dâvûd, Fiten, 1; İbnu’l-Esîr el-Cezerî, *Camîu’l-Usûl*, XV, s. 578.

33 İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte*, XII, 367-368.

34 Tirmizî, Fiten, 1.

ve ırzlarınız da öyle mukaddestir. Her türlü tehlikeye karşı korunmuştur...”³⁵ sözleri bu bağlamda toplumun temelini sarsacak meseleleri ele alırken değerlendirildiği görülmektedir.

Buhârî “*benden sonra birbirinin boynunu vuran kâfirlere dönmeyin*”³⁶ sözünü fitneyi önlemek ve müslümanın fitneye sebep olacak durumlardan uzak kalması konusuna ayırmıştır. Müslümanın müslümana hakaret etmesinin fisk, onunla savaşmasının küfür olduğu, müslümanların can, mal ve ırzlarının birbirine haram oluşu ve birbirinin boynunu vurarak kâfirlere dönmekten kaçınmaya dair rivâyetler bu bâb içinde zikredilir.³⁷ Dâvûdî (ö. 402/1011) hadisleri “*Müminlere, kâfirlere yapacağınız fiilleri yapmayınız*” şeklinde anlamak gerektiğini belirtir.³⁸ Müminin kanının ve malının haramlığı “*Lâ ilâhe illallâh diyene dokunmamak*” gerektiğine dair ilgili rivayetlere³⁹ yer almıştır. İbn Mâce, soygunculuğun nehyi ile alakalı bâbta “*Kim bir malı gasb ederse, bizden değildir*” hadisi yanında ise zina eden, içki içen, hırsızlık yapan, başkasına ait bir malı gasb eden kişinin bunu mümin olarak yapmayacağına dair rivayete yer vermiştir.⁴⁰ Buradan hareketle kişilerin can, mal, ırz, namuslarının koruma altına alındığı anlaşılmaktadır. Hadislerdeki uyarıların zahir anlamından ziyade tehdit anlamı olduğu düşünülürse hadisin “*suçu işleyen kişi bizim yolumuzda, sünnetimiz üzerinde değildir*” şeklinde anlaşılması da mümkündür.⁴¹ Sabah namazını kılan kişinin Allah’ın güvencesinde olduğu, mümini öldüreninse cehenneme gideceğine dair rivayetinin⁴² yanı sıra Hz. Peygamber’in asabiyet yolunda öldürülenin cahiliye ölümüyle ölmüş olacağına ve kişinin kavmine zulümde yardım etmesinin taassup olduğuna dair rivayetlere yer verilmiştir.⁴³

Haksız yere bir mümini öldürenin farz ve nafîle hiçbir ibadetinin kabul edilmeyeceği, mümini kasten öldürenin cehennemlik olacağı ve adam öldürme ile ilgili âyetlerin⁴⁴ nüzul sebeplerini açıklayan sahabe rivayetleri bulunur. “*Benim şu ümmetim, merhamet edilmiş bir ümmettir. Ona ahirette azap yoktur. Onun dünyadaki*

35 Tirmizî, Fiten, 2.

36 Buhârî, Fiten, 8.

37 Buhârî, Fiten, 8.

38 İbn Hacer, *Fethu 'l-bârî*, XIII, 27.

39 İbn Mâce, Fiten, 1-2.

40 İbn Mâce, Fiten, 3; Buhârî, Eşribe, 1.

41 Sindî, *Şerhu İbn Mâce*, II, 460.

42 İbn Mâce, Fiten 6.

43 İbn Mâce, Fiten 7.

44 Furkân, 25/68, 70; Nisâ, 4/93; Zümer, 39/53.

azabı, fitneler, zelzeleler ve birbirini öldürmelerdir."⁴⁵ Hz. Peygamber, ümmetinin kıtlık ve düşman ile helak olmayacağını, ancak birbirleri sebebi ile helak edileceklerini, ümmeti arasına kılıç konulduğunda bir daha kaldırılmayacağını haber verir.⁴⁶ Aliyyü'l-Kârî, Muaviye'den bugüne kadar kimse bundan kurtulmuş değildir değerlendirmesiyle ilk dönemde müslümanlar arasında çıkan mücadeleleri bu hadis bağlamında ele alır.

2.1.1.4 İltimasın Artması

Bir toplumda ahde vefa, emanete riayet, hak-hukuka bağlılık gibi toplumu ayakta tutan temel unsurlar kaybolmuşsa güven ve emniyette kaybolur. İnsanlar arasında huzursuzluk baskı ve zulüm hakim olur. Dayanışma, saygı, hoşgörü sona erer.⁴⁷ Öyle ki insanların aralarında emaneti yerine getirmeyecek, kalbinde hardal tanesi kadar iman olmayan insanlara değer verilecek günler gelir.⁴⁸ Bu durumun şiddetin de asıl sebeplerinden birini oluşturduğu ifade etmek mümkündür. Liyakat ve ehliyetin, güven ortamının olmadığı zamanda menfaat temini için her şeyi mübah görme ve karşısındakinin hakkını gasp etmek, haksızlığa başvurma şiddetin yansımasıdır. "*Sizler benden sonra torpilli işler ve yadırgayacağınız bir takım işler göreceksiniz buyuran peygambere ashop bize ne yapmamızı emredersin dediklerinde Hz. Peygamber, "Onlara haklarını verin kendinize ait olanı ise Allah'tan isteyin.*"⁴⁹ buyurmuş fitne zamanında liyakatin yerini adam kayırma alacağına işaret etmiştir.⁵⁰ Müslim'in *Sahih*'inde ise Peygamber döneminden sonra karşılaşılabilecek kayırmanın idari ve mali işlerle ilgili olduğu ve bu durumun zulme sebep olduğu açıklanmıştır. "İdarecilerin zulüm ve kayırması" babında Müslim bu hadislere yer vermektedir.⁵¹ Devamında ise "Cemaatten ayrılmamakla ilgili hadislere" yer vermek suretiyle idarecilerin zulmünden dolayı toplumsal parçalanmayı değil, idareci namaz kıldığı

45 Ebû Dâvûd, Fiten, 7; bkz. Tirmizî, Fiten, 14; Rasûlullah (sas) , bir gün namaz kıldı ve o namazı uzattı. Bunun üzerine Ey Allah'ın Rasûlü bu güne kadar kılmadığın uzunlukta bir namaz kıldın denilince, Rasûlullah (sas): "Evet bu; korku ve ümid namazı idi. Bu namaz içerisinde ben Allah'tan üç şey istedim ikisini bana verdi; birini vermedi. Allah'tan ümmetimi kıtlıkla helak etmemesini istedim bunu bana verdi. Düşman güçlerinin ümmetimin başına musallat olmasını istedim, bunu da bana verdi. Üçüncü olarak da ümmetimin birbirine düşürülmemesini istedim bunu bana vermedi" dedi. Müslim, Fiten, 5.

46 İbn Mâce, Fiten, 9; Ebû Dâvûd, Fiten, 1; Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-mefââtih*, VIII, 3401.

47 İbnu'l-Esîr, *Camîu'l-Usûl*, XV, 545.

48 Tirmizî, Fiten, 17.

49 Tirmizî, Fiten, 25; Buhârî, Fiten, 2; İbn Mâce, Fiten, 21.

50 Müslim, İmare, 48.; Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, IX, 12.

51 Müslim, İmare, 11.

sürece ona itaat etmek gerektiği vurgulanmıştır.⁵²

Hz. Peygamber “*ümmetimin helaki bazı akılsız gençlerin elinden olacaktır*”⁵³ sözleri ile gerçek manada gençlerin tesiri olsa dahi, akıl ve idrakten yoksun kimselerin yönetimde olması sebebiyle helake dikkat çektiği söylenebilir.⁵⁴ Aliyyü'l-Kârî, bu hadisi Hz. Osman ve Hz. Ali ve Hz. Hasan'ın yaşamış olduğu üzücü hadiseler üzerinden değerlendirmektedir.⁵⁵ Çünkü liyâkat sahibi olmayan kişilerin elde ettikleri konumlarla sosyal ve siyasî anlamda toplumların ve devletlerin maddi ve manevî yıkımlarına sebep oldukları ve olabilecekleri ortadadır. İnanç ve ahlaki bozukluğun toplumsal alanda kendini göstermesi ise toplumun iç huzuru ve güvenin zedelenmesi, ardından şiddet eylemleri olarak karşımıza çıkacaktır. Zamanın çetin ve katlanılmaz oluşuna ilişkin rivayetlere yer verilirken, “İnsanların üzerine yağmurun bolluğu, fakat verimin azlığıyla aldatıcı yıllar gelecektir. O dönemde yalancı adam doğrulanacak, doğru adam yalanlanacak, hain adama güvenilecek, güvenilir adam hainlikle itham edilecek ve kamu işinde *rüveydiba* adam söz sahibi olacak. Hz. Peygamber “Rüveydiba nedir” sorusunu “Önemsiz, bilgisi kıt adam” diye cevapladı.⁵⁶ Bu sebeple hadisin bir olaydan çok bir olguyu ortaya koyduğunu düşünmek mümkündür.⁵⁷ Hz. Peygamber'in “ümmetim için ancak dalalete düşüren liderlerden korkarım...”⁵⁸ sözlerini göz önünde bulundurarak burada da akli yetileri ve tasarrufları açısından çocuğa benzetme yapıldığını söylemek daha doğru olur.⁵⁹ Dalalete düşüren devlet adamı, bidat, günah ve kötülüğe çağıran kişidir.⁶⁰ “*Dinleyin! Benden sonra idarecilerin olacağını duydunuz mu? Kim bunların yanına girer, onların yalanlarını doğrular ve zulümlerinde onlara yardım ederse benden değildir, ben de ondan değilim, havuz başında bana ulaşamayacaktır. Kim onların yanına girmez, zulümlerinde onlara yardım etmez ve onların yalanlarını doğrulamazsa o bendendir, ben de ondanım ve o, havuz başında bana ulaşacaktır.*”⁶¹ rivayeti de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Aynı zamanda rivayetlerde imanı muhafaza etmek

52 Müslim, İmare, 13.

53 Buhârî, Fiten, 3.

54 Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ*, VIII, 3386.

55 Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ*, VIII, 3386.

56 İbn Mâce, Fiten, 23.

57 Sarp, “Fiten ve Melâhim Edebiyatı”, s. 30.

58 Ebû Dâvûd, Fiten, 1; Tirmizî, Fiten, 33. “Ümmetim için korktuğum şey dalalete düşüren devlet adamlarıdır. Allah'ın emri gelinceye kadar ümmetimin içinden bir grup, apaçık bir şekilde hak üzere devam edecek ve onları terk edenler onlara zarar veremeyecektir.”

59 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, XIII, 10.

60 Bkz. Mübârekfûrî, *Tuhfe*, VI, 483-484.

61 Tirmizî, Fiten, 72; Mübârekfûrî, *Tuhfe*, VI, 537.

elde kor ateş tutmaya benzetilmiş ve sabır telkin edilmiştir.⁶²

Kısaca ifade etmek gerekirse yalan söylemek ve zulm etmek ya da zulme taraftar olmak Hz. Peygamber'in (sas.) yakınlığını ve iltifatını kaybetmeye sebep olmaktadır. Zira daha sonra da vurgulayacağımız üzere şiddetin sebeplerinden biri olarak yalan, hakkı yanılmak ve hak gaspı karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla yalan söyleyen ve zulme taraftar olan kimse geçici bir menfaat temin edebilir ancak içine düşmüş olduğu bu ahlaki zafiyet kısa zamanda onu da yok edecektir. Bir başka hadiste, fitne tasvir edilirken, emniyetin, insanlara güven ve itimadın kaybolması, iyi, kötü fark edilemeyecek derecede insanların her an değişeceği belirtildiği sırada, ne yapılması gerektiği sorulunca Hz. Peygamber (sas.) : “Evine kapan, diline sahip ol, iyi bildiğin şeyi yap, kötü bildiğin şeyi de terket, kendi yakınlarıyla meşgul ol, kamunun işini terk et” der.⁶³ Hz. Peygamber fitneyi karanlık gecelere benzetmesi manidardır. Zira karanlık gecelerde bir şeyi iyi görmek, iyiyi kötüden ayırmak mümkün olmadığı gibi fitne dönemlerinde de haklı ve haksızı ayırmak mümkün olamayacaktır.⁶⁴ Bu sebeple sabır, inziva, silah kullanımından kaçınma elinden geldiği kadar kendini ve yakınlarını koruma tavsiye edilmiştir.

2.1.1.5 Ahlaki Zafiyetin Artması

Hadislerde cahilliğin yayılıp, ilmin kaldırılmasının alâmetlerine yer verilmiştir. Tahâvî (ö. 321/933) ilmin kaldırılmasına dair hadisi insanların ilim talebini terk etmesi ve cehalete razı olmaları sebebiyle bilgisizliğin yaygınlaşması olarak yorumlamaktadır.⁶⁵ Zira cehalet ve ahlaki yozlaşmanın da neticesi toplumsal çöküştür. Giyinme ahlakına vurgu yapan hadiste ise kadınların giyinik-çıplak olanlarının kınanması⁶⁶ toplumsal bozulmaların artacağı ve kadınların bu dönemde ön planda olacakları şeklinde anlaşılabilir.

Fitne döneminde dinden dönmeler ve imanın yitirilmesi gibi hadiselerin meydana geleceği birçok hadiste bildirilmektedir. Bu durum hadiste, “*zamanın putlara tapılacak kadar değişmesi*”⁶⁷ şeklinde ifadesini bulmuştur. Hatta öyle ki yaşanan hadiselerden ötürü hayatta olanlar kabirdekilere imreneceği durumun kötüye

62 Tirmizî, Fiten, 73.

63 İbn Mâce, Fiten, 10; Buhârî, Salat, 88.

64 Bkz. İbnü'l-Esir el-Cezerî, *Camîu'l-Usûl*, XV, s. 552.

65 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, XIII, 16.

66 Buhârî, Fiten, 6.

67 Buhârî, Fiten, 24.

gideceği kıyametin de ancak bu şekilde kopacağı zikredilmiştir.⁶⁸ Fitne ile kıyamet alametlerinin birlikte zikredilmesi, özellikle kıyamet ahvaline ilişkin birçok hadiste ahlaki zafiyete dikkat çekilmesi önemlidir. Bu bağlamda özellikle Müslim'in *kitabı'l-fiten ve eşrati's-saa* olarak isimlendirmesi kayda değerdir. Kıyamet alametleri içinde de yine Hz. Peygamber'in "*Mal dolup taşmadıkça, fitneler meydana gelmedikçe ve herç çoğalmadıkça kıyamet kopmayacaktır*"⁶⁹ buyurduğu, "*İlmin kaldırılması, cehaletin ortaya çıkıp çoğalması, zinanın yaygınlaşması, içkinin içilmesi, erkeklerin azalıp, kadınların çoğalması kıyamet alâmetlerindedir.*"⁷⁰ Ahlaki faziletlerin yerini çirkinliklerin alması kıyamet alameti olarak fiten hadisleri içinde yer almaktadır.⁷¹

Sabır ve marufu emretme kapsamında değerlendirilebilecek bir hadise burada işaret etmek istiyoruz. Mâide suresindeki "siz kendinize bakın"⁷² ayeti ile Hz. Peygamber (sas.), "*Birbirinize iyiliği gösterin ve kötülükten sakındırın! Ne zaman cimriliğe boyun eğildiğini, nefsanî arzulara uyulduğunu, dünyanın her şeye tercih edildiğini ve herkesin kendi fikrini beğenmeye başladığını görürseniz, işte o zaman kendinize bakın ve halkı bırakın. Çünkü artık önünüzde sabır günleri var demektir; o günlerde sabretmek, avucunda kor ateşi tutmak gibidir. O günlerde amellere devam edenlere sizin gibi amel eden elli kişinin sevabı kadar sevap verilecektir.*" buyurmuşlardır.⁷³ Bu bağlamda ahlaki yozlaşmanın kimlik kaybına sebep olabileceği⁷⁴, netice itibarıyla taassup, tarafgirlik, kendi düşüncesinde olanları

68 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, XIII, 75.

69 İbn Mâce, Fiten, 25.

70 İbn Mâce, Fiten, 25.

71 Hz. Ali'den (r.a.) rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Ümmetim on beş kötülüğü işlerlerse başlarına belalar iner: Ey Allah'ın Rasûlü onlar nelerdir? denildi. Buyurdular ki: 1- Ganimet, mal, sermaye belli kişiler arasında devrettiği zaman, 2- Emanet, ganimet sayılıp emanete riayet kalmadığı zaman, 3- Zekat angarya ve külfet sayıldığı zaman, 4- Erkekler hanımlarına itaat edip, 5- Annelerine saygısız davrandığı zaman, 6- Kişi arkadaşına karşı iyi olup, 7- Babasına sıkıntı çektiği zaman, 8- Mescidlerde Allah ve Rasûlünün istemediği sesler yükseldiği zaman, 9- Aşağılık kimseler topluma reis olduğu zaman, 10- Bir kimseye şerrinden korkulduğu için ikram edildiği zaman, 11- Her türlü içkiler bol bol tüketildiği zaman, 12- Lüks ve isrâf olan ipekli elbiseler giyildiği zaman, 13- Şarkı söyleyen sanatçıların çoğalıp her iş için çağrıldıkları zaman, 14- Her türlü çalgı aletleri kullanıp elde edildiği zaman, 15- Bu ümmetin sonradan gelen nesilleri önceki atalarını lanetlediği zaman İşte o zaman ve durumlarda bir kızıl rüzgar veya topluca yere batma veya şekil ve kılık değişmesi gibi belaları bekleyin." Tirmizî, Fiten, 38.

72 Maide, 5/105.

73 Ebû Dâvûd, Melahim, 17; Tirmizî, Tefsir, 6; Bkz. İbnu'l-Esîr el-Cezerî, *Camiu'l-Usûl*, XV, s. 536.

74 Bkz. İbnu'l-Esîr el-Cezerî, *Camiu'l-Usûl*, XV, s. 539.

beğenme, aykırı olanları ötekileştirme, anarşiye götürecektir hususların zikredildiğini görmek mümkündür.

2.1.1.6 Dini Hassas.iyetin Kaybolması

Aslında bu bab altında ele alınabilecek birçok hadis vardır. Fakat burada “*Önünüzde karanlık gece parçaları gibi fitneler var. O fitneler geldiği zaman kişi, mümin olarak sabaha erer de akşam oluncaya kadar kafir olur...*”⁷⁵ hadisine işaret etmek istiyoruz. Aliyyü’l-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtiḥ*’te, sabah Allah’ın haram kıldığını haram sayan kişi akşam helal sayar ve az bir menfaat uğruna dini değerleri değiştirir diyerek açıklamıştır.⁷⁶ Toplumda can ve mal güvenliğinin kalmayacağı, haram olan can ve mala tecavüzün mubah görüleceği anlaşılmaktadır. İnsanların kendilerini hak üzerinde oldukları inancı hâkim olacak ve başkaları aleyhinde fetva vermeye başlayacakları bir zaman olarak anlaşılmıştır.⁷⁷ Bu noktada “dinini korumak için fitneden kaçır” hadisi fitne döneminde dini yaşamının zorluğu ve hassas.iyetin kaybına işaret eder.⁷⁸ Beş farklı yerde bu hadisi ele alan Buhârî, aynı hadisi “*kitabu’l-iman*”da “fitneden kaçır dindendir”⁷⁹ babı altında ele almaktadır. Hz. Peygamber’in “*Kıyametten önce aldatici yıllar olacaktır. Bu yıllarda yalancı tasdik edilecek, doğru kimse yalanlanacak, güvenilen kimseler hâin sayılacak, emanetler hainlere verilecek, basit insanlar söz sahibi olacaktır.*”⁸⁰ sözü de bozulma ve ayrışmanın öncüllerinden birinin dini, ilmi, idarî vs. bütün alanlardaki güvensizlik olduğunu ortaya koymaktadır. “*Yüce Allah ilmi (bir eşyayı çıkarıp alır gibi) insanlardan çekip almaz. Fakat âlimleri vefat ettirmek suretiyle ilmi yok eder. Tâ ki âlim kalmayınca insanlar, başlarına câhil kimseleri geçirirler. Bunlara sorular sorulunca bilgisiz olarak fetva verirler; hem kendileri sapar, hem de soranları saptırırlar.*”⁸¹ hadisi de ehil olmayan kimselerin dinde söz sahibi olması ve insanların bu kişileri rehber edinmesi ardından her tarafı kuşatan cehaletin insanların felaketine sebep olacağı anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda şu hadis de zikredilebilir: “O, her tarafı saran kaçır ve yağma fitnesidir. Sonra içe işleyen ve onu alt üst eden fitne (fitnetu’s-serrâ) gelir. Onun

75 İbn Mâce, Fiten, 10; Ebû Dâvûd, Fiten, 2; Tirmizî, Fiten 33.

76 Aliyyü’l-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtiḥ*, VIII, 3383.

77 Aliyyü’l-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtiḥ*, VIII, 3383, 3395.

78 Aliyyü’l-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtiḥ*, VIII, 3386.

79 Buhârî, İman, 10.

80 İbn Mâce, Fiten, 24.

81 Müslim, İlim, 14.

çıkışı, ehl-i beytimden bir adamın ayakları altıdır; o kendisinin benden olduğu kuruntusundadır; hâlbuki benden değildir. Benim dostlarım ancak müttakî kimseler olabilir. Sonra insanlar ne istikâmet ne de intizâm sahibi olan bir adam üzerinde anlaşılır. Sonra ‘Düheymâ fitnesi’ çıkar; bu, ümmetten bir tokat atmadık hiçbir kimse bırakmaz. Artık bitti dendiği anda devam eder.”⁸² “O, benim ehlimden olduğunu iddia eder” sözü hakiki anlamda peygamberin ehl-i beytine nispeti söz konusu olabilir.⁸³ Ancak peygamber adına konuştuğu halde amacının peygambere davet etme ve sünnetine uymama anlamı ihtimali göz önünde bulundurulabilir. O zaman da peygamber adını kullanarak dini hareketler içinde bulunmak bir fitnedir.

2.1.1.7 Toplumsal Duyarsızlık

Toplumda yaşanan olumsuz hadiselerle tepkisiz kalmak, önlem almamak, vurdumduymazlık neticede herkesi etkiler. Buhârî önce, “*öyle bir fitneden sakının ki, içinizden yalnız zulmedenlere dokunmakla kalmaz ve bilin ki Allah’ın azabı şiddetlidir*”⁸⁴ ayetini zikreder ve ardından fitneden uzak durmaya ilişkin rivayetlere yer verir. Bâb başlığı altında kıyamet gününde Hz. Peygamber’in havzının başında olacaklarla ilgili üç hadis zikredilir. Allah’ın, Hz. Peygamber’e kendisinden sonra bazı kişilerin din ile alakası olmayan işler yaparak dinden döndüklerini haber vereceğine dair rivayetler yer alır. Buhârî’nin bâb başlığı olarak seçtiği âyet ve bâb altındaki hadisler göstermektedir ki, ona göre dinle alakası olmayan yeni işler icat etmek ve insanlara bunu din diye anlatmak büyük günahdır ve böyle davranışlar toplumda fitneye sebep olmaktadır. Fitne ortaya çıktığında ise bu kötülükten fitne ile ilgisi olmayan kimseler de etkilenir. Bu sebeple Buhârî, ilk bâb başlığında bekleyen tehlikenin şiddetine karşı insanları uyararak ayeti delil olarak kullanıp, bâb içindeki rivayetlerle fitnenin sebebini ve sonucunu ortaya koymuştur.⁸⁵ Başta bu ayetin zikredilmesi fitnenin toplumsal boyutuna işaretidir.

Konuya dair “*Allah bir kavme azap indirirse...*”⁸⁶ bâbında İbn Ömer’in (ö. 73/692) rivâyet ettiği Hz. Peygamber’in (sas.) “*Allah bir kavme azap indirince, o kavim içinde bulunan her ferde isabet eder. Sonra kıyâmet gününde herkes kendi*

82 Ebû Dâvûd, Fiten, 1.

83 Dihlevî, *Hüccetullâhi’l-Bâliğa*, II, 636.

84 Enfal, 8/25.

85 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî*, XIII,3; Aynî, *Umdetü’l-kârî*, XX, 59.; Sarp, “Fiten ve Melâhim Edebiyatı”, s. 26.

86 Buhârî, Fiten, 19.

amellerine göre diriltilir.” hadisi yer alır. Ebu Bekir’in (ra) rivayet etmiş olduğu hadiste ise iyiliği emretmenin terk edildiği zaman umumi bir azapla karşılaşılacağı haber verilmiştir.⁸⁷ Ayrıca halkı zalim olmadıkça ve bağışlanma diledikçe Allah’ın hiçbir toplumu helak etmeyeceği ayetleri⁸⁸ de kötülüklerden vazgeçirme iyiliği emretme ile irtibatlandırılarak açıklanmıştır. Bu bağlamda iyiliği emretmeyi terk etmek de zulüm kapsamında değerlendirilmiştir.⁸⁹ Zira inananlar arasında çıkan fitnenin bütün müslümanları etkileyecek neticeleri olacaktır ki, günahlar sebebiyle helâkin geleceğine dair haberi de böyle düşünmek gerekir. Zeynep bint Cahş’ın (ra) sâlih kimseler toplumda bulunduğu halde böyle bir durumun gerçekleşme ihtimalini sorması üzerine Hz. Peygamber, toplumda kötülük (şer) çoğaldığında bunun mümkün olduğunu belirtmiştir.

Her ne kadar kıyamet alametlerini zikretmesek bile alametlerin odak noktasını günaha götürecek davranışların artması, toplumsal anlamda bir bozulmanın, şiddetin, adam öldürmenin artmasını zikretmek mümkündür. Bu tezi destekler mahiyette birçok hadisi aktarmak mümkündür ancak burada Müslim’in de naklettiği niyetle alakalı şu hadise işaret etmekle yetineceğiz. “*Kâbe’ye kasteden/yönelen ordunun yere batırılacağını*” ifade eden hadisin yorumunda zalimlerden, onların bulunduğu topluluklardan, isyancılardan ve bunlar gibi yanlış işler yapanlardan uzak kalmak, böylece de onlara isabet edecek cezalardan kurtulmaya dair uyarı vardır. Zira günahlar çoğaldığı, gizlenmediği ve iyi insanlarca değiştirilmediği zaman ceza umumî olarak gelecektir.⁹⁰

2.1.1.8 İyiliği Emretmek ve Kötülükten Sakındırmak

Tirmizî, “*İyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak*” babında, Hz. Ebu Bekir’in “*Ey iman edenler! Siz kendinizi düzeltin. Siz doğru yolda olursanız, yoldan sapan kimse size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah’adır. O zaman Allah size yaptıklarınızı haber verecektir*”⁹¹ âyetini okuyup “iyiliği emir-kötülükten sakındırmaktan” uzak duranlara uyarı olarak Hz. Peygamber’in şu sözlerini naklettiği “*Şüphesiz, insanlar kötü bir şeyi görüp de menetmedikleri zaman Allah’ın onlara umumi bir ceza vermesi çabuklaşır*” rivayeti toplumun nasıl ve hangi şartlarda ceza

87 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî*, XIII, 60.; Muvatta, Kelam, 23.

88 Enfal, 8/33; Kasas, /59.

89 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî*, XIII, 61.

90 Nevevî, *el-Minhâc*, IX, 221.

91 Mâide, 5/105.

ile karşılaşacaklarını ortaya koymaktadır.⁹² Ayetle ilgili zikredilen hadis ise bu dönemde sabır gerektiğini ifade etmektedir. “*Ma’rufa sarılın, münkerden de kaçınin! Ne zaman uyulan bir cimrilik, takip edilen bir heva, (dine, ahirete) tercih edilen dünyalık görür, rey sahiplerini kendi reylerini beğendiklerini müşahede edersen, o zaman kendine bak. İnsanlarla uğraşmayı bırak. Zîra (bu safhaya gelince) arkanızda sabır günleri var demektir. O günler avuçta ateş tutmak gibi sıkıntılıdır. O günlerde, sizin kadar amel yapabilen bir kimseye elli kişinin ecri verilecektir.*”⁹³ Bu sayılanlar, haricî bir düşmanın hakimiyeti değil, İslam cemiyeti içerisinde gayr-ı İslamî değerlerin hakimiyetidir, fitnedir, dâhili kargaşanın had safhaya ulaşmasıdır. Bu derece bozulan insanlara emr-i bil maruf fayda vermez, zararı daha da artırır mânasında olmak üzere Peygamber (sas.), kişiye, cemiyeti terketmesini, kendini kurtarmayı düşünmesini tavsiye etmektedir. Çünkü arkada sabrın övüleceği sıkıntılı günler gelecektir.⁹⁴ Dolayısıyla toplumsal bir ceza gelmesinin fitneye bağlı olduğuna işaret edilmiştir.⁹⁵ Kötülüklerle karşı mücadele etmenin gerekliliği⁹⁶ gemi örneği⁹⁷ ile toplumsal sorumluluğun dile getirildiği rivayetlere yer verilmektedir. Hz. Zeynep “Ya Resûlullah! İçimizde salih kimseler bulunduğu halde helak olur muyuz” diye sorar. Hz. Peygamber’in “(Evet) Fuhuş, günah ve fâsıklık çoğaldığı zaman” diye cevap verdiği bu hadis, Buhârî, Müslim ve Tirmizî’nin de ilgili bölümlerinde yer alır.⁹⁸

Fitne döneminde dikkatli davranmakla ilgili kısımda ise ilk hadisi, Hz. Peygamber’in iyilerin gidip, kötülerin kaldığı, söze sadakat ve emanetlere riayetin

92 Tirmizî, Fiten, 8; Ebû Dâvûd, Fiten, 1; İbn Mâce, Fiten 20. “*Hiçbir topluluk olmasın ki günah işleyenlerden daha güçlü ve caydırıcı üstünlüğe sahip oldukları halde günahlara engel olmadıklarından dolayı, Allah onların tümünü cezalandırmasın.*” Ayrıca bkz. Allah’ın zalime mühlet verdiği dair rivayet burada yer alır. Bâbın sonraki hadisi ise şöyledir: “Ey muhacirler cemaati! Beş şey vardır ki onlara müptela olursanız diye ben sizlerin onlara erişmenizden Allah’a sığınırım: Bir milletin içinde zina, fuhuş ortaya çıkıp, nihayet o millet bu suçu aleni olarak işlediği zaman, mutlaka içlerinde tâûn hastalığı ve onlardan önce gelmiş geçmiş milletlerde bulunmamış hastalıklar yayılır. Ölçüyü ve tartıyı eksik yapan her millet kıtlık, geçim sıkıntısı ve başlarındaki hükümdarın zulmü ile cezalandırılır. Mallarının zekatını vermekten uzak duran her millet yağmurdan menedilir ve hayvanlar olmasa onlara yağmur yağdırılmaz. Allah’ın ve Rasûlünün ahdini bozan her milletin başına mutlaka Allah kendilerinden olmayan düşman musallat eder ve düşman o milletin elindekinin bazılarını alır. Ve imamları Allah’ın kitabı ile amel etmeyip, Allah’ın indirdiği hükümlerden işlerine geleni seçtikçe Allah onların azabını kendi aralarında (yapıp ettiklerini azap sebebi) kılar.”

93 Ebû Dâvûd, Melahim, 17; İbn Mâce, Fiten, 21.

94 İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte*, XIII, 366.

95 Mübârekfûri, *Tuhfe*, VI, 391.

96 Tirmizî, Fiten, 11.

97 Tirmizî, Fiten, 12.

98 İbn Mâce, Fiten, 9; bkz. Buhârî, Fiten, 29; Müslim, Fiten, 1; Tirmizî, Fiten, 23.

bozulduğu, insanlar ihtilafa düştükleri zaman bilinenin (maruf) yapılıp, bilinmeyenden uzaklaşılmasını, insanların kendisini ve ailesini ilgilendiren işlerle uğraşıp, başkaları ile ilgili işleri terk etmesini emredişine dairdir. Kötülüğü önleme bağlamında durum ne olursa olsun hakkın yerine getirilmesi, baskı, işkenceye maruz kalma ve sonunda ölüm dahi olsa adaleti gözetmek ve zulme razı olmamak gerektiğine işaret eden hadisler vardır. En üstün cihadın zalim hükümdar karşısında gerçeği söylemek olduğu, “*Cihadın en faziletlisi zalim bir devlet başkanı karşısında hakkı söylemektir.*” hadisi ile muhatap üstün güç kudret sahibi de olsa doğruyu söylemek ve zulme rıza göstermemek vurgulanmıştır.⁹⁹

“*Kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirmeye gücü yetiyorsa eli ile değiştirsin. Eğer buna gücü yetmezse dili ile değiştirsin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle değiştirsin. Bu imanın en zayıfıdır*” hadisleri de yine kötülükle mücadelenin, zulme rıza göstermeme ve taraftar olmamanın gerektiğini ifade etmektedir. Fitnenin maddî ve manevî şerrinden kurtuluşun mühim şartlarından biri, kalben fitneye buğzetmektir. Aslında münker olarak ifade edilen her çeşit şer ve kötülüğün izalesi için eliyle, diliyle müdahale bir vecibe kılınmış ise de, gerek şerrin büyüklüğü, gerek şahsın aczi göz önüne alınarak “gücü yetiyorsa”, “fitneyi artırmayacaksa” gibi kayıtlar konmuştur. Güçsüzlüğü sebebiyle şer ve fitneye eli ve diliyle müdahale edemeyecek durumda olan kimselerden, ortadaki kötülüğe karşı, en azından kalben kerahet istenmiştir.¹⁰⁰ “*Zâlim de mazlum da olsa din kardeşine yardım et*” sözlerinden sonra “Ya Resûlullah mazlumken ona yardım ederim, fakat zâlim olduğu halde ona nasıl yardım edebilirim” denilince, Hz. Peygamber’in (sas.) “*Ona zulümden el çektirirsin, ona yapacağın yardım işte budur.*”¹⁰¹ sözleri ile kötülüklerden uzak tutmak gerektiğine işaretler vardır. “İnsanlar zâlimi ve zulmünü görüp de onu zulümden el çektirmezlerse Allah’ın onların hepsinin başına bir ceza indirmesi çok yakındır.”¹⁰²

2.1.1.9 Olumsuz Dil ve Üslup Kullanımı

Müslümanlar kendi aralarında savaştıklarında ölenin de öldürenin de cehennemde olduğu¹⁰³ uyarısı, kardeşliği zedeleyecek her türlü şeyi engellemeyi

99 Tirmizî, Fiten, 13.

100 Bkz. İbrahim Canan, *Kutub-i Sitte*, 13/391.

101 Tirmizî, Fiten, 68.

102 Tirmizî, Fiten, 8; Ebû Dâvûd, Fiten, 1.

103 İbn Mâce, Fiten, 11.

hedefleyen bir tespittir. Bu noktada fitne zamanında dilin kılıçtan keskin olduğuna dair birçok nebevi uyarı, “*fitne döneminde dili tutmak*”¹⁰⁴ başlığı altında zikredilmektedir. Hadis fitne zamanında dili tutmaya, fitneyi ortaya çıkaracak söylemlerden kaçınmaya, var olan kaosu daha kötü hal almaması için dikkatli davranmaya işaretler. Zira bu gelişmelerin arka planında dilin rolü büyüktür.

“Sağır dilsiz ve kör bir fitne ortaya çıkacak; kim ona yaklaşırsa fitne onu kendine çeker. O dönemde dilini kullanmak kılıç kullanmak gibidir.”¹⁰⁵ “Sağır dilsiz ve kör bir fitne” ile insanların hakka kulak vermeyeceği ve taassuba kapılacakları, iyi kötü ayrımı bir tarafa ağızlarından hak ve adalet namına bir söz çıkmayacağı kastedilmiştir.¹⁰⁶ “*İleride sağır, dilsiz ve kör fitnelere olacak, Kim fitnelere yaklaşırsa, onlar da o şahsı kendilerine çekerler. Dilin fitnelere dalması, kılıç darbesi gibidir*” diğer rivayette ise, “*İleride Arapları kaplayan bir fitne olacaktır. O fitnede öldürülenler cehennemdedir. O fitnede dil, kılıç darbesinden daha şiddetlidir.*”¹⁰⁷ Bu fitnenin Hz. Ali ile Hz. Muaviye arasında gerçekleşen harp olduğu söylenmiştir. Bu kişilerin ateşte olmalarının sebebi, dünya için öldürülmeleri, şeytana ve nefislerine uymalarıdır. “Kör fitne” den maksat, insanların gözünü köreltip hakkı görmelerine mâni olan fitnedir. “Sağır fitne” den maksatta, o fitnenin, insanların kulaklarını, hakkı ve nasihati duymayacakları şeklide sağır etmesidir. Kâdî İyâz ve Aliyyü’l-Kârî fitnenin kör ve sağır oluşunu şöyle izah etmektedir: “*Fitnenin hiçbir çıkış yolu görülmeyecek ve yardım etmek isteyenlerin sesi duyulmayacak bir şekilde olmasıdır. İnsanlar, o fitne içerisinde basiretlerini yitirecekler, hak olan sözleri duyup düşünmek ve kendilerine edilen nasihatleri dinlemekten kaçınacaklar, hakkı söyleyene eziyet edilecek.*”¹⁰⁸

Bu dönemde “dilini kılıç darbesinden şiddetli olması” Kurtubî (ö. 671/1273) tarafından şöyle açıklanmıştır: “Fitne zamanında yalan söylemek, onlara bilgi toplamak ve nakletmek kılıçtan daha zararlıdır. Çünkü bu tür davranışlar kin ve

104 İbn Mâce, Fiten, 12; bu bab içinde yine ibadetleri yerine getirmek kadar önemli bir hususa işaret edilmiştir. Muaz b. Cebel’in, Hz. Peygamber’e kendisini cennete yaklaştırıp cehennemden uzaklaştıracak amelleri sorması üzerine Nebî (sas) , İslâm’ın beş şartını sıralamasıdır. Sonrasında ise, oruç, sadaka ve gece namazının hayır kapıları olduğunu haber verir, “Cihâd”ın dinde önemli bir yeri olduğunu bildirir. Hadisin sonunda ise Hz. Peygamber, bütün bunlara sahip olmanın dönüm noktasının dile hâkim olmak olduğunu haber verir.

105 Ebû Dâvûd, Fiten, 3.

106 Bkz. İbnu’l-Esir el-Cezerî, *Camîu’l-Usûl*, XV, 604.

107 Aliyyü’l-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtiḥ*, VIII, 3396.

108 Ebû Dâvûd, Fiten, 1; Aliyyü’l-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtiḥ*, VIII, 3398.; Necati Yeniel- Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, XIV, 343-345.

düşmanlık doğurur, fitnenin artmasına sebep olur.”¹⁰⁹ Fitneye karşı müminleri uyarmak maksadıyla varid olan bir kısım hadislerde dilin rolüne dikkat çekilerek, “dilini kılıç gibi, hatta kılıçtan da beter olduğu”¹¹⁰ ifade edilmiştir. Hz. Peygamber (sas.)’in gelecek fitne ile alâkalı tasvir ve ihbarları üzerine, “O çıktığı zaman ne yapalım? diye soranlara: “Evine çekil, diline sahip ol, maruf ile amel et, münkeri terk et, kendi çoluk çocuğunla ilgilen, başkasıyla meşgul olma”¹¹¹ şeklinde cevap verdiğini görmekteyiz. Aliyyü’l-Kârî’nin Mirkât’ta naklettiği açıklamalara göre, halkın dedikodusunu yapmak, fitneye karışanların lehinde veya aleyhinde konuşmak, bir tarafı kötülerken bir tarafı övmek suretiyle iki gruptan birini ta’n etmek, hep bu yasağa girmektedir. Hatta zalim idarecilere haber götürüp (ispiyonculuk yapmak) da bu yasağın kapsamındadır. Zira bu davranış idarecinin öfkesini kabartarak öldürme, hapis, sürgün vs. pek ciddi öyle fenalıklara sebep olur ki, kılıç kullanmak bu kadarını yapamaz.¹¹² Münâvî ise, dilini tutma emrini, “konuşmadan önce iyice düşünerek sadece lehine olacak hususlarda konuşup, kendini ilgilendirmeyen hususlarda hiç konuşmama” şeklinde anlar.¹¹³

Dil kılıçtan keskindir, zira kılıç vurulduğunda bir kişiye etki eder, oysa dil bin kişiye tesir eder.¹¹⁴ Söz söylemenin bir sorumluluk ve vebal olduğu, bütün kötülüklerin söz ile başlamasından ötürü, söz kasıtsız dahi söylense bazen telafisi mümkün olmayan sonuçlara götürdüğü unutulmamalıdır. Özellikle şiddet ortamlarında dil vs. propaganda unsurları bu bağlamda daha hassas kullanılmalıdır. Kin, husumete yol açacak sözleri kullanmak bir yana ihtilafları devamlı gündeme getirmek, kapanan yaraları tekrar kaşımak huzur ve sükûnete engel olan, tefrika ve şiddeti körükleyen en büyük etkidir. Böylesi durumlarda itidali korumanın zor olduğu, bir barış yapılmış olsa dahi eski meselelerin sürekli gündeme gelme ihtimalinden dolayı bu anlaşma “karanlık üzerine sulh” yapma şeklinde ifade edilmiştir.¹¹⁵ İnsanın sonucunu düşünmeden ağzından çıkan bazı cümlelerin Allah’ın rızasına veya gazabına sebep olacağı, Allah’a ve ahiret gününe inanan kimsenin

109 Azîmâbâdî, *Avnu’l-mabûd*, XI, 347.

110 “Arapları kuşatan bir fitnenin meydana geleceğine, bu dönemde dilin kılıçtan keskin olduğu ve bu kargaşada ölenlerin cehennemlik olacağı..” Bkz. Tirmizî, *Fiten*, 16.

111 Ebû Dâvûd, *Fiten*, 2.

112 Aliyyü’l-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtiḥ*, VIII, 3396-3397.

113 İbrahim Canan, *Kutub-i Sitte*, XIII, 390-391.

114 Mübârekfûrî, *Tuhfe*, VI, 403.

115 İbnu’l-Esîr, *Camîu’l-Usûl*, XV, 621.; Dihlevî, *Hüccetullâhi’l-Bâliğa*, II, 635.; Aliyyü’l-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtiḥ*, VIII, 3391.

hayır söylemesi veya susması gerektiği yanında, Hz. Peygamber'in bir sahabînin kendisi için tavsiye istemesi üzerine “dosdoğru ol ve dilini tut” nasihatinde bulunması sözün tesiri ve söz söylemedeki sorumluluğu ifade etmesi açısından önemlidir.

2.1.1.10 Silah Kullanımının Yaygınlaşması

Fiten hadisleri içinde dikkat çeken hususlardan biri de silah kullanımına ilişkin rivayetlerdir. “*Bize silah çeken/doğrultan bizden değildir*”¹¹⁶ yanında şaka yoluyla da olsa kardeşler arasında yanlış anlama veya korkutmaya sebebiyet verecek şekilde silah doğrultma ve silah alış verişi yasaklanmıştır.¹¹⁷ Müslim’de geçen, “*kim kardeşine silahla işaretle bulunursa melekler ona lanet eder*”¹¹⁸ hadisi de kardeşler arasını bozabilecek durumun vahametini anlatmaktadır. Bu bağlamda kılıcın kınından çıkartılıp verilmemesi gerektiği dile getirilmiş, birbirine silah doğrultmak yasaklanmış ve lanete sebep davranışlar ardında zikredilmiştir.¹¹⁹ “*Müslümanla*

116 Buhârî, Fiten, 7; ayrıca bkz. Müslim, İman, 42; Tirmizî, Hudud, 26. Bu hadislerin güncel yorumu sadedinde Muhammed Esed’in, İslamda devlet yönetimine ilişkin değerlendirmeyi topluca aktarmak güzel olacaktır. “.. Peygamber (s) hükümetin, Şeriatın nasslarına aykırı düşen emirlerinin uygulanmasını kabul etmemelerini ve işi küfre kadar vardırarak olursa, hükümeti düşürmelerini, Müslümanlara emretmiştir. Fakat Kur’an ve Sünnet’in üzerinde durduğu ve korunmalarının gerekli olduğunu bildirdikleri İslam ümmetinin birliği esasına bakarak şunu söyleyebiliriz: Dini bir görev olan emire itaatın geçersizliğini tayin etmeyi, rasgele bir kişiye bırakmak mümkün olamaz. Böyle bir hükmün ya toplumun tümü tarafından veya onun Şer’i temsilcileri tarafından verilmesi zorunludur. Bu noktada bazıları böyle bir kararın Şura Meclisi tarafından verilmesini uygun görebilirler. Ancak biz bu görüşü kabul ettiğimizde, daha önce sözü edilen zorluklarla bir daha karşı karşıya gelmiş oluruz. O da Şura Meclisi ile emir arasındaki görüş ayrılığı bazen, ancak tarafsız yüksek bir mahkeme tarafından çözümlenebilecek bunalımlara götürebilir. Özellikle anayasa ile ilgili meselelerde bu böyledir. Önceki bölümde Şeriatla çatışan herhangi bir kanun veya tüzüğün yürürlüğünü durdurmanın bu malı kemenin görevlerinden olduğunu söylemişim. Bu görevleri ne burada şunu da ekleyebiliriz: Yönetiminde Şeriatın nasslarına kasti olarak aykırı bir yol izlediğine dair aleyhine’ bir dava açıldığı takdirde düşürülmesi için referanduma gidilmesine hükmeder ve bu görevini kötüye kullanması dolayısıyla parlamento önünde onu muhakeme eder. Referandumun sonucu olarak halkın çoğunluğunun emirin düşürülmesi yolunda oy kullandığı anlaşılırsa, emirin azledilmiş kabul edilmesi gerekiyor. Bu durum haliyle, halktan biatin onlara yüklediği itaat görevlerini kaldırır. Emir, referanduma gidilmesini haksızca önleyecek olursa, yüksek mahkemenin kendiliğinden onun düştüğüne hükmetmesi gerekiyor. Çünkü İlahi Mesaj sahibinin sözü gereğince “isyan noktasında itaat söz konusu değildir.” Aynı şekilde halkın emire olan biatinin kalktığını da ilan etmelidir, bu mahkeme. Buna göre, hükümetin çalışmalarını kontrol etmek, tasarruflarını eleştirmek ve gerektiğinde onu düşürmek şeklindeki vatandaşların hakları, hiçbir zaman bir veya birkaç kişi tarafından hükümet aleyhine girişilecek silahlı bir hareketle kullanılacağı şeklinde anlaşılmalıdır. Gelecekte İslam’da böyle bir hakkın varlığından söz edilemez. İslam hükümetini görevden uzaklaştırmanın ve onu düşürmenin tek yolu, halkın çoğunluğu tarafından verilecek bir hüküm veya buna fırsat verilmediğinde de yüksek mahkemece verilecek bir karardır.” Bkz. Muhammed Esed, *İslam’da Yönetim Biçimi*, s. 55.

117 Buhârî, Fiten, 7; Ayrıca bkz. Tirmizî, Fiten, 4-5; Ebû Dâvûd, Edeb, 93.

118 Müslim, Birr, 35.

119 Tirmizî, Fiten, 4-5; Mübârekfûrî, *Tuhfe*, VI, 379.

savaşmak küfür, ona sövmek ise fâsıklıktır.”¹²⁰ Bu tavırlar kişiyi İslam dairesinden çıkarmamakla birlikte kardeşliği ve güveni ortadan kaldırmaya sebep olacak davranışların mübalağalı bir şekilde ifade edildiği söylenebilir. Zira Hz. Peygamber veda haccı esnasında müslümanların eski adetlerine dönüp kan davası gütmemeleri için¹²¹, “*benden sonra birbirinin boynunu vuran kafirler gibi olmayın!*”¹²² sözleri kinâî bir şekilde toplumsal huzura işaret etmektedir. Haksız öldürme eylemi kâfirlere nispet edilerek bu durumun müslümana yaraşmayacağı eşsiz bir üslupla aktarılmış olmaktadır. Diğer bir rivayet de, fitneden uzaklaşmak için kılıcını köreltip, halktan ayrılarak, kendi işiyle, hayvanlarıyla ilgilenip, öldürülmeye razı olarak fitneden uzak durmaya dairdir.¹²³ Kişinin kılıcını köreltmesinin gerçek anlamı düşünülebilir ancak kişinin katil olmamak için kılıçları köreltme ya da tahtadan kılıç edinme¹²⁴ řeklinde¹²⁵ anlamak daha isabetli olacaktır.

2.1.1.11 Fitneden Kurtuluş İçin Ölümin Arzulaması

Buhârî ve diğer kaynaklarda geçen bir rivayette Hz. Peygamber (sas.) fitne zamanında yaşanacakları şöyle ifade eder: “Bir insan, ölmüş bir kimsenin kabrine uğrayınca, ‘Bunun yerinde keşke ben olsaydım’ diye temenni etmedikçe kıyamet kopmaz.”¹²⁶ Müslim ve İbn Mâce’de gelen bir rivayette¹²⁷ bu temenninin dindarlık sebebiyle olmayıp, maruz kalınan belalar, çekilen sıkıntılar sebebiyle olduğu açıklanmaktadır.¹²⁸ Durum böyle olsa da sabredilmesi, elde ateş tutmak kadar zor olan musibet dolu devirlerde, müslümanların nasıl tahammül edecekleri ve sabır gösterecekleri, Hz. Peygamberin kavmi ile olan mücadelesi ve maruz kaldığı zor

120 Buhârî, Fiten, 8; Edeb, 44; Müslim, İman, 28; Tirmizî, İman, 15.

121 “..İnsan ne babasının suçundan ne kardeşinin suçundan dolayı muahaze edilir..” Nesâî, Fiten, 29.

122 Buhârî, Fiten, 8; İlim, 44; Müslim, İman, 29; Tirmizî, Fiten, 28.

123 Müslim, Fiten, 3; Ebû Dâvûd, Fiten, 2; Azîmâbâdî, *Avnu’l-mabûd*, XI, 333-334. “*Şüphesiz, kıyametin hemen önünde karanlık gecenin parçaları gibi büyük fitneler çıkacaktır. O fitnelerde kişi, mü’min olarak sabahlayıp, kâfir olarak akşamlayacak; mü’min olarak akşamlayıp, kâfir olarak sabahlayacaktır. O fitnelerde, oturan ayakta durandan, yürüyen koşandan hayırlıdır. Yayılarınızı kırınız, kirişlerinizi parçalayınız, kılılarınızı taşa vurunuz. Eğer sizden birinizin evine girilse, Âdem’in iki oğlundan hayırlısı gibi olun.*” İnsanların fitne döneminde mümin olarak sabahlayıp, kâfir olarak akşamlaması, sözünde durma-bozma, emanet-hıyanet, iyilik-kötülük, sünnet-bidat, iman-küfür durumlarındaki kararsızlık, sözlerindeki sapma ve fiillerindeki çeşitlilik olarak anlaşılmıştır. Bkz. Azîmâbâdî, *Avnu’l-mabûd*, XI, 337.

124 Tirmizî, Fiten, 33.

125 Nevevî, *el-Minhâc*, IX, 223-224.

126 Buhârî, Fiten, 23.

127 İbn Mâce, Fiten 24. “Nefsim elinde bulunana yemin ederim ki adam kabrin yanına uğrayıp da dinden dolayı değil, sırf uğradığı bela sebebiyle kabre uzanıp ‘Keşke bu mezar sahibinin yerinde ben olsaydım’ diye temennide bulunmadıke dünyanın sonu gelmeyecektir.”

128 İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte*, XIII, 465.

durumlar, zikredilmek suretiyle ifade edilmektedir. Fitne, anarşi ve kargaşanın genel atmosferi ise, dinî ahlakın, aklî ve vicdanî prensiplerin yok sayılarak hissiyatın, içgüdülerin, beşeriyetin kemali için daima baskı altında tutulması gereken heva ve nefsin hakim olmasıdır. Mal ve can emniyetini kaldırıp, katl, hırsızlık ve soygunları artırmaya müncer olan iktisâdî ve içtimâî bozuklukların böylesine artması, hayatın da manasını kaybettirecektir. Böyle bir ortamda ölenlere gıpta edilmesi mucib-i hayret olmalıdır.¹²⁹ Bundan dolayı Hz. Peygamber (sas.) “mesut bahtiyar kimse fitneden uzak kalandır.” buyurmuşlardır.¹³⁰

2.1.1.12 İnzivayı Tavsiye- Fitneyi Terk

Sabır telkinleri ile birlikte özellikle fiten edebiyatının ortak rivayetlerinden biri de fitne karşısındaki tavra ilişkindir. “Fitne zamanında oturanın ayaktakinden, ayaktakinin yürüyenden, yürüyenin koşandan hayırlı olduğuna” dair rivayete yer verilir. Devamında ise fitneye yaklaşmanın fitnenin hedefi olacağı ifadesi yanı sıra kim fitneden kaçacak yer bulursa hemen sığınsın uyarıları yer almaktadır.¹³¹ Zira “Ya Resûlullah, evime girip beni öldürmek için elini kaldırırsa, ne dersin? diyen sahabiye, Rasûlullah “Adem’in iki oğlu gibi ol!” buyurarak olabildiğince uzak durmak gerektiğine işaret edilmiştir. Ebu Musa’dan (ra) gelen bir rivayet şöyledir: “Önümüzde karanlık gece parçaları gibi fitneler var. O fitneler geldiği zaman kişi, mü’min olarak sabaha erer de akşam oluncaya kadar kafir olur. Orada oturan ayakta durandan; ayakta duran yürüyenden; yürüyen de koşandan hayırlıdır..” dinleyenler: “Bize ne emredersiniz?” dediler. Hz. Peygamber (sas.): “Evinizin demirbaşları olun” cevabını verdi.”¹³² Hz. Peygamber (sas.), gelecek fitneyi haber verip, insanları dehşete düşüren vasıflarıyla tavsif ettiği zaman sahabilerin, “Ey Allah’ın Resûlü! Biz o zaman ne yapalım?” sualine, Hz. Peygamber’in verdiği cevaplardan bir kısmı “evlerinize çekilin” mealindedir. Şârihler eve kapanma emrini, zaruri olmayan işler dışında, halkla irtibatı kesmek şeklinde anlarlar. Zaruri temaslardan vazgeçilmemesi gerektiğini de belirtirler. Yukarıdaki rivayette de görüldüğü üzere, mücerred bir eve

129 İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte*, XIII, 465-466.

130 Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ*, VIII, 3401.

131 Buhârî, Fiten, 9; Müslim, Fiten, 3; Ebû Dâvûd, Fiten, 2.

132 İbn Mâce, Fiten 10.

çekilme yeterli değildir. Elini şerden uzak tutan kurtuldu¹³³, merakla yaklaşanı ise fitne içine çeker¹³⁴ sözleri de bu dönemdeki tavrı ortaya koymaktadır.

Fitneye karışmamak için hadislerde ifade edilen bir tedbir de dağa çekilmektir. “Ey Allah’ın Resülü, bu durumda ne yapmamızı emredersin?” sorusuna Hz. Peygamber (sas.)’in verdiği cevap şudur: “Kimin dağda develeri varsa onların peşine düşsün, kimin de davarı varsa, davarlarının yanına gitsin. Kimin de (ekim) arazisi varsa o da çiftinin başına çekilsin...”¹³⁵ Fitne çıktığı zaman dağa çekilmek, eve kapanmak, silah edinmemek gibi emirler, aslında bozulmuş olan içtimâî durumun daha da kötüye gitmesini önlemek içindir. Fitne ateşinin yandığı yerde sönmesi, onun üzerine gitmemeye bağlıdır. Söndürmeye gücü yetmeyenlerin buna katılmaları, karışmaları, bulaşmaları onu daha da artıracaktır. Alimler toplum içinde kalındığında iç savaş ve kargaşaya karışacağı kesin ise uzlete çekilmenin daha faziletli olduğu kanaatinde olduklarını söylemiştir.¹³⁶ “Fitne sırasında, seni öldürmeye gelseler bile karşılık verme, öldürmektense ölümü tercih et”¹³⁷ mealindeki beyanlarda Hz. Peygamber (sas.), fitneye bulaşmamanın ehemmiyetini vurguladığı anlaşılmaktadır. Yine fitneden uzak kalmak, haksızlık ve zulme karışmamak için uzlete çekilmeyi¹³⁸ evdeki kilim gibi¹³⁹ evin demirbaşı olmayı¹⁴⁰, ölüm gelinceye kadar ağaç köklerini kemirmek suretiyle yaşayıp fitneden uzak kalmayı¹⁴¹ tavsiye ettiği gibi Hz. Peygamber “Fitnelerin şerrinden Allah’a sığınıyorum”¹⁴² duasıyla fitneden uzak kalmanın hem fiilen hem de dua yoluyla olması gerektiğine işaret etmişlerdir. Bu bağlamda Hz. Peygamber bahtiyar insanı fitnelerden uzak kalan kimse¹⁴³ şeklinde tarif etmişlerdir.

133 Ebû Dâvûd, Fiten, 1.

134 Buhârî, Fiten, 9.

135 Ebû Dâvûd, Fiten, 2; Müslim, Fiten, 3; Kastallânî (ö. 923/1517), hadîste öldürülenin de karşısındakini öldürmek istemesi sebebiyle cehennemlik olacağına haber verilmesini, kişinin bir işi yapmasa bile, azmetmesi sebebiyle cezalandırılacağına delil getirir. Bkz. Azîmâbâdî, *Avnu’l-mabûd*, XI, 350.

136 Kastallânî, *İrşâdu’s-sârî*, X, 187.

137 Ebû Dâvûd, Fiten, 2.

138 Buhârî, Fiten, 14; Nevevî, “Günaha düşmeyeceğine inanan kişinin halkın arasına karışması daha doğrudur” der. İbn Hacer’in verdiği bilgilere göre, âlimlerin çoğu İslâmî bilgilerin öğrenilmesi ve müslümanların sayısının artması gibi sebeplerle halkın içine karışmayı doğru bulmuşlardır. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî*, XI, 332.

139 Ebû Dâvûd, Fiten, 2.

140 İbn Mâce, Fiten, 10.

141 Buhârî, Fiten, 11, 14, İman 12, Bed’ü’l-Halk, 14, Menakıb, 25, Rikak, 34; Ebu Dâvûd, Fiten, 4.

142 Buhârî, Fiten, 15.

143 Ebû Dâvûd, Fiten, 2.

2.1.1.13 Sabrın Telkin Edilmesi

Fiten literatürü içindeki temel vurgulardan biri de fitne döneminde müslümanların karşılaştığı her türlü musibet karşısında sabretmelerine ilişkindir. Zira öyle zaman gelecek ki, o zaman dinde sabır gösteren avucunda kor ateş tutan kimse gibi olacaktır.¹⁴⁴ Fitne döneminde sabrın telkin edildiği, ibadete teşvik edildiği hatta fitneye karışmamak için dağlara çekilme, kılıçları köreltme ya da tahtadan kılıç edinme¹⁴⁵ ve kendisini öldürecek kimseye mukabelede bulunmama¹⁴⁶ tavsiye edilmiştir. “Fitne döneminde yaylarınızı kırın, kirişleriniz kesin ve evlerinize kapanın! Âdem’in oğlu Habil gibi olun!”¹⁴⁷ Bütün bunlara bakıldığında toplumda bu tür istenmeyen hadislerin bir an önce giderilmesi, kargaşanın yayılıp büyütülmemesi istenilmediği şeklinde yorumlanması mümkündür. Bu bağlamda bir rivayette, Hz. Peygamber, kendisine memuriyet vermesini isteyen ensardan bir zata şu cevabı verir: “Siz benden sonra bencillik (ve fitneyle) karşılaşacaksınız. Havz-ı Kevser’in başında bana kavuşuncaya kadar sabredin.”¹⁴⁸ Tirmizî’nin rivayetinde, “..fitne ve dine muhalif bulacağınız uygulamalar göreceksiniz” ibaresi vardır. Ensârî’nin “Ey Allah’ın Resulü, bize ne tavsiye edersiniz?” sualine karşı “Yöneticilere karşı olan vazifelerinizi (onların hakkını) eda edin, haklarınızı Allah’tan talep edin” cevabını verir.”¹⁴⁹

“*Benden sonra hoşlanmayacağınız durumlar göreceksiniz*” bâbında ise zikredilen hadislerde sabır telkini, bidatlere aldırış etmeme, Allah’a karşı görevleri yerine getirme vurgusu hâkimdir. Dünyevi muamelelerde haksızlıkların olabileceği, ancak kötü gidişattan en az zararlı kurtulabilmek için sabır, verilene rıza gösterme ve bununla birlikte Allah’a yönelme tavsiyeleri ön plana çıkmaktadır. Sonraki iki hadis ise, âmirlerin yanlış davranışları neticesinde isyana kalkışmamak, sabırlı davranmakla ilgilidir. Aksi halde kişinin cahiliye ölümü üzere öleceği ikazı yer alır. Elbette burada kastedilen kişinin kâfir olarak öleceği değil, ancak günahkâr olarak

---

144 Tirmizî, Fiten, 73.

145 Tirmizî, Fiten, 33.

146 İbn Mâce, Fiten, 10.

147 Tirmizî, Fiten, 33; Ebû Dâvûd, Fiten, 2.; Konuya dair çalışma için bkz. Cevdet Said, *Ademoğlunun İlk Mezhebi-İslâmî Hareketin Şiddet Sorunu-*, Halil İbrahim Kaçar (çev.), 5. Bsk., Pınar Yay., İstanbul 2016.

148 Nesâî, Âdâbu’l-Kudât, 4; Buhârî, Fiten, 1.

149 Tirmizî, Fiten, 25.

can vereceğidir.¹⁵⁰ Fitne dönemindeki anlatımlardan hareketle mutlak bir pasif duruştan söz etmek mümkün olmayacaktır. Çünkü müslümanın daima marufu emretmesi zalim de olsa idarecilerin karşısında doğruluk ve adalet ilkelerinden ayrılmaması gerektiği Kuran ve sünnetin temel ilkesidir. Salt olarak ne inziva ne de marufu emretme ilkelerine sarılmak uygun olmayacaktır. Ancak Müslüman, şartlar ne olursa olsun sabır ve tevekkülle birlikte her türlü haksızlığa karşı elinden gelen gayreti sergileyecektir. Bundan dolayı sabır, kendisi ve ailesi için elinden bir şey gelmeyen, korkan kimseler içindir. Zira sabır ilahlaşan tâğutlar karşısında hak sözü söylemeye, marufu emretmeye engel değildir.¹⁵¹ Burada esas nokta, meşru müdafaadan vazgeçmek değil haksızlık yaparak mütecaviz olmama anlamı uygun olacaktır.¹⁵² Diğer taraftan öldürme ve zulüm kastıyla bir kimse ise öldürdüğü kişinin günahıyla kendi günahını da üstlenecektir.¹⁵³

2.1.1.14 Değerlendirme

Hadis literatüründe fiten, melahim, Herc kelimelerine, “İslâm toplumunda çeşitli dinî ve siyasî sebeplerle ortaya çıkan her türlü sosyal kargaşa, savaş ve ölümle sonuçlanan olay, kıyametten önce zuhur etmesi beklenen alâmetler”¹⁵⁴ şeklinde bir mana yüklendiği ortaya çıkmaktadır. Rivayetler genel olarak, gelecekte meydana gelecek siyasal ve sosyal bazı hâdiselere, bu olaylardan uzak durmaya, bu kargaşa döneminde nasıl bir tavır takınılması gerektiğine dairdir. Tamamına yakın bir kısmı kurulu toplum düzeni ve sosyal barış ve huzuru amaçlayan mesajlar niteliğindedir. Hadis kitaplarımızda kıyamet alâmetleri genellikle, “Fiten” bölümleri içinde ele alınmaktadır. Mesela İbn Mâce’nin Fiten bölümü incelenecek olursa, görülecek ki, büyük alâmetler ve diğer alâmetler aynı başlık altında ele alınmış ve burada adam öldürme, savaş ve kargaşalar, siyasî istikrarsızlık ve anarşi, ahlakî zafiyet ve cehaletin yaygınlaşması; nüzûl-i İsâ, Ye’cûc ve Me’cûc’ün çıkışı, deccâl ve Mehdî gibi büyük alâmet kabul edilen olaylarla birlikte değerlendirilmiştir. Bu tasnif

150 İslam âlimleri, sultana uymanın, itaatten çıkarak anarşiye sebep olmaktan daha hayırlı olduğu konusunda görüş birliği içindedirler. Zira bu durum kan akmasına engel olmakta ve fitnenin uyanmasını önlemektedir. Ancak sultanın küfrünü açıkça ortaya koyması halinde durum değişir, o zaman isyan hak olur. Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, XIII, 8; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XX, 60.

151 Yusuf el-Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, Bünyamin Erul (çev.), 4. Bsk., Nida Yay., İstanbul 2013, s. 208.

152 İbnu'l-Esîr, *Camîu'l-Usûl*, XV, 551.

153 Ebû Dâvûd, Fiten, 2.

154 İlyas Çelebi, “Fiten ve Melâhim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 149.

keyfiyeti de meselenin toplumsal çöküşle alakalı olduğu fikrinin ilk dönemden itibaren zihinlerde mevcut olduğunu göstermektedir. Ancak bu olaylar yine de büyük kıyametin habercisi gibi kabul edilmiş ve hicrî ikinci asırdan sonra kıyamet beklentisinin bu çevrelerde oluşmuş olduğunu da çağrıştırmaktadır.¹⁵⁵ Dolayısıyla bu tür kargaşa ve iç ihtilaflar tarihte defalarca tekerrür etmiştir. Bugün de vardır, bundan sonra da kıyamete kadar olabileceği ihtimali gözükmemekte, hadisler bu şekilde anlaşıldığında zorlama tevillere de gerek kalmamaktadır.¹⁵⁶

Sonuç olarak ilmin yok olması, cehaletin hâkim olması, alimlerin ve idarecilerin keyfi davranışları, ahlaki bozulmalar, dini tartışmalar ve mukaddes değerlerin tahkir edilmesi, adaletin terk edilmesi, iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama prensibine riayet edilmemesi, ölen niye öldürüldüğünü, öldüren de niçin öldürdüğünü bilemeyecek kadar ölümlerin artması¹⁵⁷ vb. sebepler fitnenin, toplumsal kargaşa ve anarşinin dolayısıyla şiddetin doğuşuna sebep teşkil ettiği söylenebilir. Zaten fitne olaylarının doruk noktaya ulaştığı kargaşa ortamı, iç karışıklıklar halinde kendini gösterir ki bu durumda toplumun huzur ve güveninden bahsetmek mümkün olmaz. Birlik ve düzeni bozan fitne hareketleri neticesinde şiddet meylinin artması ve şiddetin doğal görülmesi ise adaletin yerine zulmün hâkim oluşuna işaret etmektedir. Fitnenin ortaya çıkışınca toplumsal yapının etkisi göz ardı edilemeyeceğinden önlenmesi için de toplumsal sorumlulukların yerine getirilmesi gerekmektedir.

Buradan hareketle küçük görülen bir meselenin insanlar üzerindeki gerçek etkisi çok sonraları görülebilir. Toplumsal düzenin bozulması, huzur ve refahın yerini anarşi, terör, çekişme ve şiddet türlerinin alması aslında bir sorunun dışa yansımalarıdır. Ancak bu yansıma bir soruna bağlı ortaya çıkmakla beraber kendisi de yeni problemlere hatta çözüm yolunda farklı şiddet türlerinin doğmasına kapı aralamaktadır.

---

155 Talat Sakallı, “Kıyamet Alâmetleri ...”, s. 173.

156 Talat Sakallı, “Kıyamet Alâmetleri İle İlgili Hadislere Eleştirel Bir Bakış ve İlgili Hadislerin Anlaşılmasına Yönelik Farklı Bir Teklif”, *Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü*, Konya 2007, s. 175.

157 Bkz. Ali Çelik, *Hz. Peygamber (sas)'in Hadislerinde Fitne (Sebepleri, Özellikleri, Çareleri)*, Çağlayan Yay., İzmir 1997.

2.1.2 Kitâbu'l-Mezâlim ve Muhteva Tahlili

Bu bölüm hakların ve malların gasbının haram olduğuna ilişkin hadisleri ihtiva etmektedir.¹⁵⁸ Kavramlar kısmında ifade edildiği gibi zulüm, cevr ve haddi aşmaktır. Bir şeyi kendisine ait olmayan yere koymak şeklinde tanımlanan zulüm, başkasının malında izinsiz tasarrufta bulunmak şeklinde de anlaşılmıştır.¹⁵⁹ Gasb ise başkasının malını zulüm ederek ve düşmanca almak, el koymak, başkasının hakkı olan şeyi haksız bir şekilde gizli olarak değil, açıktan almaktır.¹⁶⁰ Buhârî, bu bölümün başında da “*Sakin, Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Ancak, Allah onları (cezalandırmayı), korkudan gözlerin dışarı fırlayacağı bir güne erteliyor.*”¹⁶¹ ayetini seçerek zulüm konusunu ele almaktadır.

Zulüm ve gasb kavramlarına kısaca açıklık getirdikten sonra Buhârî'nin (ö. 256) *Kitâbu'l-Mezâlim ve'l-Gasb* adlı bölümde, Hz. Peygamber'in zulüm ve haksızlıklara dair sözlerini nasıl bir sistematiğe ele aldığı, hangi hususları gasb kapsamında değerlendirdiği ve hangi rivayetlere yer verdiğini incelemek istiyoruz. Zulüm konusuna ışık tutan bütün hadisler bu bölümde yer almamaktadır. Ancak özel bir bölüm olması itibarıyla dikkate şayandır. Diğer müellifler de zulüm gasp ve haksızlıklara dair hadisleri ele almışlar ancak müstakil bölüm oluşturmamışlardır. Buhârî, hadis külliyyatı içinde zulüm ve gasba ilişkin özel bir bölüm açmakla kendisinden sonra İbn Hibban (ö. 354/965) ve Beyhakî (ö. 458/1066) gibi musanniflere öncülük etmiştir.¹⁶²

2.1.2.1 Zulüm ve Haksızlık

Buhârî, ilk babta bütün zulümler için hesaplaşma olacağına dair bir rivayet zikreder. Dünyadaki mal ve bedene ilişkin yapılan haksızlıklara kısas yapılacağını bu hesaplaşma neticesinde kişilerin amellerine göre cennet veya cehenneme gideceği haber verilmiştir.¹⁶³ Daha sonra, “*Haberiniz olsun ki, Allah'ın laneti zalimlerin*

158 Zebidî, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, VII, 351.

159 Bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, 398.

160 Bkz. Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XII, 398.; Zebidî, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, VII, 351.

161 İbrahim, 14/42; Bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, 398.

162 Betül Altun, *Hadis Literatüründe Zulüm Kavramı- Sahih-i Buhârî Örneği-*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2002), s. VIII.; Bkz. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 152 (Kitabu'l-gasb)

163 Buhârî, *Mezâlim*, 1; Bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, 398.

üzerindedir.”¹⁶⁴ ayetini bâb başlığı seçmek suretiyle herkesin yapmış olduğu ameli ikrar etmesinin ardından müminlerin günahlarının Allah tarafından affedileceği, ancak Allah’a şirk koşanların zulüm işledikleri ve lanetlenmeyi hak ettiklerini beyan eder.¹⁶⁵ Üçüncü bâbta ise “Müslüman, müslümanın kardeşidir. Müslüman müslümana zulmetmez, müslüman müslümanı tehlike ve musibete terk etmez. Her kim müslüman kardeşinin ihtiyacını giderirse Allah da onun ihtiyacını giderir. Her kim bir müslümanın bir kederini giderip onu ferahlatırsa, Allah da onun kıyamet gününün sıkıntılarını giderip ferahlatır. Her kim bir müslümanın dünyada ayıbını örterse, Allah da kıyamet gününde onun ayıbının örter.”¹⁶⁶ rivayetiyle zulüm etme, zulme terk etme yerine müslümanın sıkıntısını giderme ve ayıbını örtme tavsiyelerini muhtevi rivayete yer vermektedir. Bu rivayet, müminler arasında dayanışma ve yardımlaşmaya teşvik eden ve ümmetin fertlerinin birbirine yardım ettiği ve birbirini desteklediği uyumlu bir bütün olmasını hedefleyen bir mana ihtiva etmektedir. Zikredilen hadislerde toplumun fesadına sebep olan, toplumsal yapıyı derinden sarsan zulüm ve haksızlığın her hâlükârda karşısında durmak gerektiğine bir işaret vardır. Câhiliye Devri’nde Araplar, haklı haksız ayırt etmeksizin kendi kabilelerinden olanlara yardım eder ve davalarını kabile taassubuna dayalı bir dayanışma mantığıyla halletmeye çalışırlardı.¹⁶⁷ Biri Ensar’a diğeri muhacirlere mensup iki delikanlı bir gün kavga etmiş biri, “Yetişin Ensar!” diye bağırırken diğeri, “Yetişin muhacirler!” diye kendi kabilesini yardıma çağırması karşısında Hz. Peygamber “Bu Câhiliye çağrısı da nerden çıktı!” uyarısı ardından, “Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşinize yardım edin.” buyurarak¹⁶⁸ Câhiliye döneminden beri söylene gelen bu vecizeye¹⁶⁹ farklı bir anlam yüklemiştir. “Ey Allah’ın Resûlü! Eğer mazlum ise yardım ederim, ancak zalimse ona nasıl yardım edeceğim?” Bunun üzerine Allah Rasûlü şöyle cevap vermiştir: “Onu zulümden uzaklaştırırsın veya onun zulmüne engel olursun. Ona yapacağın yardım işte budur.”¹⁷⁰ Hadisin diğerkaynaklarda geçen tariklerinde “zalimin zulmüne engel olmak ona yardım etmektir.”,

164 Hûd, 11/ 18.

165 Buhârî, Mezâlim, 2.

166 Buhârî, Mezâlim, 3; rivayet farklılıkları için bkz. Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XII, 405.

167 Nevevî, *el-Minhâc*, XVI, 137; Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XII, 405.

168 Müslim, *Birr ve Sıla*, 62.

169 Bu veciz sözünü ilk defa Cundeb b.Anber esir düştüğü zaman kurtulmak ümidiyle Es’ad b.Zeyd için söylediği bir beytin bir mısrasında söylemiştir. (Ey kerim ve çok kazancı olan er kişi! İster zâlim yahut mazlum olsun, sen kardeşine yardım et). Bkz. Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu sahihi'l-Buhârî*, XII, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2. Bsk., Beyrut, 2009, s. 407.

170 Buhârî, *İkrâh*, 7; Tirmizî, *Fiten*, 68.

“zulmü yasaklarsın”, “elinden tutarsın (تأخذ فوق يديه)” şeklindeki rivayetlerden hareketle zalime yardım etmek onu yapmış olduğu kötülüklerden uzaklaştırmaktır.¹⁷¹

2.1.2.2 Mazluma Yardımcı Olmamak

Peygamber (sas.) zulmü, kıyamet gününde zulmet/karanlıklara benzeterek etkileyici bir üslupla dikkatli davranmaya davet etmiştir. İbnu'l-Cevzî, zulümle alakalı iki günaha dikkat çekmektedir: Biri haksız yere başkasının malını almak, diğeri de adaletle emredene muhalefet etmektir ki, bu ikincisi insanların irtikâb ettiği günahların en büyüğüdür. Şüphesiz ki, zulüm, kuvvetlinin Allah'tan başka yardımcısı olmayan zayıfa karşı işlediği çirkin bir fiildir. Zayıf, Allah'ın koruması altında iken ona zulmetmek, Allah'ın emânını tanımamak demektir ki, çok kötü bir günahdır. Zulüm, kalbin zulmetinden, kararmasından neşet eder. Zalimin kalbi hidayet nuru ile nurlanmış olsaydı, zulmün neticelerini, fenalığını düşünüp anlayabilirdi.¹⁷² Zulüm bu hadiste şirk olarak anlaşılmışsa da çoğunluğun görüşü “bir şeyi kendi konumu dışında bir yer koymak” anlamındadır.¹⁷³ Aynı zamanda “*Ey Muâz! Mazlumun duasından sakın. Çünkü mazlumun duası ile Allah arasında hiçbir engel yoktur.*”¹⁷⁴ emriyle idareci olarak görevlendirdiği kişilere de nasıl muamele etmesi gerektiğini beyan etmişlerdir.¹⁷⁵ Mazlumun duasının kabul oluşuna ilişkin Aynî'nin diğer bir rivayetten hareketle yaptığı izah önemlidir. Facir günahkâr dahi olsa -ki günahı kendinedir- onun bedduasını almaktan sakınmak gerektiğini işaret etmiştir.¹⁷⁶ Toplumun nasıl bir şekilde kenetlenmesi gerektiğini Hz. Peygamber, “*Müminin mümine dayanışması, parçaları birbirine bağlayıp kuvvetlendiren bina gibidir*”¹⁷⁷ buyurarak, bu dayanışmayı göstermek için parmakları arasını birbirine

171 Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XII, 407.; Zebidî, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, VII, 363.

172 Bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, 411.; Zebidî, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, VII, 374.

173 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, 411.

174 Buhârî, *Mezâlim*, 9; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, 411.

175 Muaz'ı (ra), Yemen'e gönderen Rasûlullah (sas) ona, “Şüphesiz ki, sen ehli kitaptan olan bir topluluğa gidiyorsun. Onların yanına ulaştığında, onları Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şehâdet etmeye çağır. Eğer sana bu konuda itaat ederlerse, onlara Allah'ın kendilerine her gün ve gecede beş vakit namazı farz kıldığını haber ver. Sana bu hususta itaat ederlerse, Allah'ın zenginlerden alınıp fakirlere verilmek üzere kendilerine zekatı farz kıldığını bildir. Sana bu zekat işinde itaat ederlerse, sahipleri yanında en kıymetli olan mallarını (zekat malı) olarak almaktan sakın ve mazlumun bedduasını almaktan çekin. Çünkü mazlum ile Allah arasında (duânın kabulüne dâir) hiçbir engel yoktur” demektedir. (Buhârî, *Zekat* 63) Bu rivayetten anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber (sav), Muaz'ı (ra) gayrı müslim bir halkı İslam'a dâvet ederken nasıl bir metot izleyeceğini anlatmış, zekâtı onların mallarının en iyilerinden almasının, ahaliye zulüm olması sebebiyle mazlumun bedduasını almaktan kaçınması hususunda onu uyarmıştır.

176 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, 412.

177 Buhârî, *Mezâlim*, 5.

yaklaştırmıştır. Özellikle kendi haklarını koruma hususunda herhangi bir güce sahip olmayanlara toplum tarafında destek olunması gerektiğine diğer taraftan mazlum ve mağdur durumunda olanların Allah katındaki konumlarına işaretler vardır. İslam âlimleri de bu hadisleri dikkate alarak zayıf ve mazlumlara yardım etmenin toplumsal bir görev olduğunu farz-ı kifaye olarak nitelendirmişlerdir.¹⁷⁸

“Müminlerin birbirleri ile dayanışması, parçaları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi”¹⁷⁹ güçlü toplumsal bir yapı oluşturmaları asıldır. Müminler arasında ve özellikle de savaş ve musibet zamanında olması gereken birlik ve dayanışma, “Şüphesiz ki Allah, kendi yolunda, birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saflar bağlayarak çarpışanları sever.”¹⁸⁰ ayeti ile parçaları kurşunla birbirine kenetlenmiş bir yapıya benzetilmiştir. Burada zikredilen hadisler içtimaî yardımlaşmanın, güzel geçinmenin ve güzel ahlâkın en mühim esaslarını göstermekte ve müminler arasında yardımlaşmaya teşvik etmektedir.¹⁸¹ “Bir komşu, (evinin) duvarına öbür komşusunu bir ağaç (başı) koymaktan men edemez”¹⁸² sözleri de toplumsal hayatın her alanında destek olunması gerektiğini işaret etmektedir.¹⁸³ Zulme uğrayana yardım etmenin gerektiğine işaret eden hadiste aynı zamanda müminlerin birbirlerine karşı vazifeleri aktarılmıştır.¹⁸⁴ Toplumsal yapı sadece bir tehlike karşısında kenetlenme ile değil, normal zamanlarda da sağlıklı iletişimle güç kazanır ve süreklilik sağlar. Cibril’in (as) komşu hakkındaki tavsiyeleri üzerinden değerlendirilen hadis, bu yardımın vacip mi mendup mu olduğu tartışmalarına konu olmuştur. İdeal bir toplumda dayanışma esas olduğu ve komşu komşuya muhtaç olduğundan dolayı bu mesele mendup bir davranış olarak kabul edilmiştir. Zira karşılıklı rızanın olmadığı bir durum da aynı şekilde zulümdür.¹⁸⁵

178 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, 407.

179 Buhârî, *Mezâlim*, 5.

180 Saf, 62/ 4.

181 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, 406.

182 Buhârî, *Mezâlim*, 20.; İbn Mâce, *Ahkâm*, 15; Tirmizî, *Ahkâm*, 18.

183 Bkz. Zebidî, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, VII, 404-407.; Müslim, *Müsakat*, 136; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VIII, 115.

184 Buhârî, *Mezâlim*, 5. “Peygamber (sas) bize yedi şey emretti ve yedi şeyden de nehyetti, deyip emrettiği şeyler olarak şunları zikretti: 1-Hastayı ziyaret etmek,2. Cenazeyi arkası sıra takip edip cenaze namazını kılmak,3. Aksıran kimseye Elhamdulillahî derse ona karşı Yerhamukellâh demek, 4. Selâm almak,5. Zulmedilene yardım etmek,6. Davetçinin davetine icabet etmek,7. Verilen sözü, edilen yemini reddetmeyip kabul etmek ve dönmektir.”; Zebidî, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, VII, 364.

185 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XIII, 15.; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VIII, 115.

Zulmün çirkinliği, vebali ayet ve hadislerde dile getirilmiştir. Allah Teâlâ kendisine haram kıldığı zulmü, kulların kendi aralarında da haram kılmıştır. Ancak yapıłana benzeri şekilde karşılık vermeyi “Allah çirkin sözün alenen söylenmesini sevmez. Zulme uğrayanlar başka...”¹⁸⁶ “O müminler ki, kendilerine zulüm yapıldığında el birliğiyle yardımlaşıp intikam alırlar.”¹⁸⁷ ayetleri ile haber vermiştir. Zalimden intikam alma ve mazlumun zalimi affetmesiyle¹⁸⁸ ilgili řunu söyleyebiliriz. Aslıolan hak ve adaletin tesis edilmesidir. Ancak bazı durumlarda affetme yolunu tercih etmek zalimin yanlıştan dönmesi gibi zamanlarda geçerli olacaktır. Eđer böyle bir maslahat yoksa affetmek zulmün de artmasına sebep oluyorsa af ve merhamet değil, adalet ve ceza yollarına başvurmak gerekir.¹⁸⁹

2.1.2.3 Zulmün Manevi Sorumluluğundan Kurtuluş

Toplumsal düzenin bozulmaması ve fertlerin şiddette başvurmaması için haksızlıkların ortadan kaldırılması, hak sahiplerine haklarının verilmesi ve helalleşmek gerekmektedir.¹⁹⁰ Yapılan haksızlığın haber verilip verilmemesi ya da gasp edilen şeyin aynı ile mi kıymeti ile mi tazmin edilmesi gerektiği söz konusu olunca Buhârî bunu, “Haksız bir şekilde birinin hakkını üzerine geçiren kimse, hak sahibinden helallik dilerken işlediği haksızlığı beyan eder mi, etmez mi” babında ele almıştır.¹⁹¹ Hak gaspı konusunda ise, “müflis”¹⁹² diye de tabir olunan kişinin durumu meselenin ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Müflis kavramı aslında kulluğun sadece bir yönüne değil hayatın bütününe işaret etmektedir. Zira kişi sırf Allah’a karşı görevlerini kişisel ibadetlerden ibaret görürse, hayatında güzel ahlaka dair emareler hissedilmez ve yasaklanan çirkin işlerden uzak durmazsa özellikle toplumsal konularda titiz davranmazsa hem fertlerin hem de kamunun vebalini üstlenmiş olur. Bu şekilde ibadetlerinin sevabını, işlemiş olduğu haksızlıklar ve zulüm yok edecektir. Buradan hareketle kişilerin içinde bulunduğu topluma karşı sorumlulukları vardır. Dünyevi anlamda kazanan ancak uhrevi boyutta kaybedecek karakteri tasvir eden müflis hadisinin ardından bir kimsenin toprağını haksız yere

---

186 Nisa, 4/148.

187 şûrâ, 42/39.

188 Nisa, 4/148-149; şûra, 40-44.

189 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, 408-409.

190 Buhârî, *Mezâlim*, 10-13.

191 Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XII, 411.

192 Buhârî, *Mezâlim*, 7.

gasp etmenin Allah tarafından ağır bir şekilde cezalandırılacağı¹⁹³ haber verilmiştir. Rivayetin, genelde başkasına ait herhangi bir malı, özelde başkasına ait bir araziyi gasp etmekten sakındırmaya ve bu fiilin çirkinliğinin ve günahının büyüklüğünü göstererek korkutmaya ve uyarmaya yönelik olduğu düşünülebilir.¹⁹⁴ Aynî, yapılan zulmün kişinin kendinin övülmesi ya da yerilmesine ilişkin şeyler hakkında olabileceğini zikrederek kişinin şahsına ve onunla ilişkili bütün durumlarla ilgili olduğuna işaret etmektedir.¹⁹⁵

“*Kıyamette müminler cehennemden kurtuldukları zaman cennetle cehennem arasındaki köprüde hapis olunurlar. Burada dünyada aralarında bulunan (ufak tefek) zulümlerden birbirine hakkını vererek hesaplaşırlar. Bu küçük günahlardan da temizlendiklerinde bunların cennete girmelerine izin verilir. Muhammed'in nefsi elinde olan Allah'a yemin ederim ki, o müminlerden herhangi biri cennetteki yerini dünyada yaşadığı meskeninden daha iyi bilir ve kılavuzsuz bulur.*”¹⁹⁶ Bu hadiste de hesaplaşmanın olacağı haber verilmesi yanında yaşanan hayatın ahiretteki konuma işaret ettiği veciz bir şekilde ortaya konulmuştur. Müslüman bilincini inşa eden bu rivayetler bireysel ve toplumsal sorumlulukların farkında bir yaşam sürmeyi öngörmektedir. Aslında ahiret düşüncesi, dünyadaki yaşantıdan sorumlu olduğu bilinci insanı nefsanî hırslardan ve haksızlığın her türlüsünden alıkoymaktadır.

2.1.2.4 Başkalarının Maddi-Manevi Hakkını Gasp Etmek

İslam'ın kul hakkı kapsamında ele aldığı davranışlar bu bağlamda söz konusu edilebilir. “*Malını muhafaza uğrunda öldürülen kimse şehittir.*”¹⁹⁷ Başkasına ait bir eşyaya zarar verilmesi durumunda onun tazmin edilmesinin¹⁹⁸ malın aynısı ile mi kıymeti ile mi ödeneceği bir rivayet üzerinden ele alınmıştır. Başkasının malını haksız yere gasp eden zalim kişiyle ilgili olarak ise, “*Kim bir karış miktar toprak*

193 Buhârî, Mezâlim, 13. “Küçük bir arazi parçasını gasp eden kimsenin günahı” başlığını taşıyan; bir toprak parçasını gasp eden kimsenin, kıyamet gününde, o toprak parçasının yedi kat derinliğiyle beraber boynunu dolanacağını veya yerin yedi kat dibine batırılacağını ifade eden rivayetleri ihtivâ etmektedir. Ayrıca bkz. Buhârî, Bed’ü'l-halk, 2.

194 Altun, Hadis Literatüründe Zulüm Kavramı- Sahih-i Buhârî Örneği-, s. 35.

195 Aynî, *Umdetü'l-Kâri*, XII, 412-413.

196 Buhârî, Mezâlim, 1.

197 Buhârî, Mezâlim, 33. Rivayetlerde şehitlerle ilgili farklı kategorilerin zikredildiği görülmektedir. “*Kim malını koruma uğrunda öldürülürse, o şehittir. Kim hayatı uğrunda öldürülürse o ölü de şehittir. Dini uğrunda öldürülen mücahit de şehittir. Irzı uğrunda ölen de şehittir.*” Bkz. Ebû Dâvûd, Sünnet, 29; Tirmizî, Diyât, 21.

198 Buhârî, Mezâlim, 34.

parçasına haksızlıkla sahip olursa, o yerin yedi katı boynuna geçirilir."¹⁹⁹ rivayetinde böyle bir zulmün cezasız kalmayacağını hatırlatmıştır. Gasb etmenin hangi durumları kapsadığı tartışmaları olsa da genel olarak başkanın malına zorla el koyma şeklinde değerlendirilmiştir.²⁰⁰ Çünkü başkasına ait bir şeye haksız şekilde sahip olmak zulümdür.

"Bir kimse, komşusu onun kötü davranışlarından güvende olmadığı sürece iman etmiş olmaz."²⁰¹ buyuran Hz. Peygamber (sas.), komşuluk ilişkilerinde olumsuz davranışlarda bulunmayı da "zulüm ve haksızlık" olarak nitelendirmiştir. Allah Resûlü, "Aman dikkat edin! Anlaşmalı olarak Müslüman topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin mallarını haksız yere ellerinden almak helâl değildir."²⁰² sözleriyle ashâbını uyarmıştır. Nitekim "...Hırsız mümin olarak çalamaz..."²⁰³ buyuran Hz. Peygamber, gerçek bir müminin asla hırsızlığa teşebbüs edemeyeceği mesajını verir. İçinde yaşadığı ortamda, diğer din ve inanç sahiplerine karşı var gücüyle "Müslüman toplum" bilincini oluşturmaya çalışan Rasûlullah, "Kim (bir malı) yağmalarsa bizden değildir."²⁰⁴ buyurmaktadır. Devesini "mescidin kapısına bağlayan kimse", "bir kavmin çöplüğü yanında durma ve bevlînin cevazı", "yolda bir dalı ve insanlara eziyet veren herhangi bir şeyi alıp da yol dışına atan kimsenin sevabı", "halkın gelip geçeceği yolun genişliği hususunda ihtilâf ettikleri yolun genişliğine" dair rivayetlerde²⁰⁵ halkın "ortak kullanım alanlarında" nasıl tasarrufta bulunulacağına dair işaret vardır. Buralardaki tasarrufların gasp konusu olup olmayacağı üzerinden mesele ele alınmıştır.²⁰⁶ "Sahibinin izni olmaksızın bir şeyi açıktan zorla almaktan nehiy babı"nda²⁰⁷ ise yağmacılık yapmamaya dair biat alındığına işaret eden rivayete yer verilmiştir.

"Hakkına tecavüz edilen mazlumun, zalimin malını bulduğu zaman (hâkimin hükmü olmaksızın) zâlimin malından bizzat hakkını alması babı"nda²⁰⁸ ise Ebû

199 Buhârî, Mezâlim, 13; Müslim, Müsâkât, 137.; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VIII, 120.

200 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, 421.

201 Müslim, İman, 72.

202 Ebû Dâvûd, Et'ime, 32.

203 Müslim, İmân, 104; Buhârî, Mezâlim, 30.

204 Tirmizî, Siyer, 40; İbn Mâce, Fiten, 3.

205 Buhârî, Mezâlim, 26-29.; Müslim, Müsâkât, 143.; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VIII, 121.

206 Bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XIII, 17-32.

207 Buhârî, Mezâlim, 30.

208 Buhârî, Mezâlim, 18.

Sufyân'ın karısı Hind ile Ukbe İbn Âmir'in (ra) -eşlerinden izinsiz onların mallarından almalarına ilişkin- sordukları sorulara Hz. Peygamber'in örfen takdir edilen miktarda başkasının malından istifade edebileceklerine ilişkin beyanına yer verilmiştir. Dolayısıyla haklarından mahrum edilen insanların hakları ölçüsünde almalarının gasp ve hırsızlık olmayacağı anlaşılmış olmaktadır. Nafakasını temin etmemek ve mahrum etmek ise ekonomik olarak şiddet kapsamında değerlendirilmesi mümkündür.

2.1.2.5 Çıkar Düşüncesi

Zulmün genel karakteri “bir şeyi ait olmayan yere koyma” olduğuna göre haksızlık ve gaspın nedeni menfaat elde etmektir. Bu noktada şahısların ve kamunun ortak kullanıma ait bir şeyi tek başına elde etmeye çalışmak ya da diğerlerinden fazla istifade etmek de gasp kavramı içinde değerlendirilmesi gerekecektir. Bundan dolayı birine ait bir hurmayı yeme ve yemeğe davet edilme²⁰⁹ gibi konularda dahi haksız duruma düşmemek için izin şart koşulmuştur. Hz. Peygamber'in (sas.) geçimin zor, yiyecek bulmanın neredeyse imkânsız olduğu dönemlerde, fakirlerin ve zayıfların haklarına riayet etmek, dayanışma ve başkasını kendisine tercihe teşvik etmek, topluluk içinde adaleti gözetmek gibi sebeplerle yiyecekleri ikişer üçer yemeyi yasakladığı anlaşılmaktadır.²¹⁰ Her ne sebeple olursa olsun başkasının hakkını gözetmek ve adaleti temin her zaman fertler ve toplumun huzuru için kaçınılmazdır. Kendi menfaatini düşünmek, çıkar elde etmek ve iltimas vb. durumlar ise huzursuzluğun ve neticede şiddetin sebebi olabilmektedir. Çok basit görünen bu hadise aslında toplumun genelini ilgilendiren hususlarda titiz davranmak gerektiğini ortaya koymaktadır. Âlimlerin çoğu, buradaki yasağın kişinin kendisine ait olan bir şeyde değil, toplu davetlerde söz konusu olduğunu belirtmişlerdir.²¹¹

2.1.2.6 Tartışma Adabına Uymamak

Düşmanlıkta aşırı giden, kindar ve acımasız kimsenin tavrının konu edildiği ayet²¹² bab başlığı olarak tercih edilmiştir.²¹³ Kin gütme ve merhametsizce davranışların müslümanlar arasında huzursuzluğa ve parçalanmaya sebebiyet

209 Buhârî, Mezâlim, 14.

210 Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, XIII, 5.; Zebidî, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, VII, 386.

211 Zebidî, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, VII, 387.

212 Bakara, 2/ 204.

213 Buhârî, Mezâlim, 15.

vereceği hatırlatılmıştır. Nifak özellikleri zikredilmek suretiyle ideal bir toplumun zihnen ve davranış olarak kötü niyet ve düşüncelerden arınmış kişilerden oluşacağı işaret edilmiştir. *“Dört huy her kimde bulunursa halis münafık olur yahut bu dörtten bir huy bulunursa, onu bırakıncaya kadar kendisinde münafıklıktan bir özellik mevcut olur: Söz söylediği zaman yalan söyler, vad ettiğinde vadinden döner, söz verdiği zaman gereğini yerine getirmez, husûmet yaptığı zaman haktan ayrılır.”*²¹⁴ Hadisinde nifak alametleri olarak sayılan çekişme ve tartışma, zulümle bağlantılı olarak ele alınmış ve nifak emareleri taşıyan kimselerin başkalarına haksızlık yapabileceğine işaret edilmiştir. Şerhte münafıkların dilleri ile müslümanlara zarar veren kimseler olduğuna işaret edilmiştir. 16. ve 17. babların da konu ile yakından alakası vardır. 16. Babta husumet kavramı kullanılarak, bilerek batıl bir davada inatlaşma anlamında kullanılırken, 17. bab da doğrudan münafıkların özelliklerine bab başlığı olmuştur. Çünkü münafık düşmanlık ettiğinde gizli ve çirkin meseleleri açığa çıkarır. *“İzâ hâsame fecara”* fücür aşırıya gitme ve günaha girme anlamındadır.²¹⁵

2.1.2.7 Hâkimi Yanıltıp Başkasının Hakkına Tecavüz Etmek

*“Batıl bir iş hakkında kasıtlı olarak çekişen kimsenin günahının”*²¹⁶ ateş olacağı etkili bir üslupla açıklanmıştır. *“Şüphesiz ben de sizin gibi bir insanım. Zaman olur ki bana (sizden iki) hasım gelir de, bazınız haksızken bazınızdan daha düzgün konuşmuş olabilir; ben de o düzgün sözleri doğru sanarak onun lehine hükmedebilirim. Binaenaleyh kimin lehine bir müslümanın (veya gayri müslimin) hakkı ile hükmettimse, bilsin ki bu hak ateşten bir parçadır, İster onu alsın, ister bıraksın”*²¹⁷ hadisi de, hâkim karşısında dili ve delilleri ustalıkla kullanan ve böylelikle haksızlığa sebep olan kimsenin durumuna işaret etmektedir. Bu kimsenin yaptığı şey bir hak gaspıdır ve hesap gününde işlediği bu günahın cezasını çekecektir. Bu hadis idarecilerin/hakimlerin dikkatli olması gerektiğini ifade etmesi yanında menfaat temini için hâkimi yanıltmanın neticesinin cehennem olduğunu haber vermektedir. Buhârî aynı hadisi ahkam ve şهادet bölümlerinde zikretmekle idari konularda ve yargı sahasında böyle bir durumun hakimi yanıltabileceğine işaret

214 Buhârî, Mezâlim, 17.

215 Bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XIII, 5-9.; Ayetin sebebi nüzulüne ilişkin münafıkların tavırlarını gösteren örnekler için bkz. Zebidî, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, VII, 388.

216 Buhârî, Mezâlim, 16.

217 Buhârî, Mezâlim, 16; Şehâdet 27; Ahkâm 29.

etmiştir. Dolayısıyla şahitlik ve hüküm konuları haksızlığın en çok görüldüğü meseleler olduğundan hak gasbı ve şiddetin nedenidir.²¹⁸

2.1.2.8 Savaş Ahlakına Riayet Etmemek

İslam savaş ahlakının ayırt edici vasıflarından biri hiç şüphesiz düşmanlık eden kimselere dahi insani bir muameleyi emrediyor olmasıdır. “Öldürürken güzel öldürmeyi emreden”²¹⁹ Hz. Peygamber savaş adetlerinden ölüm anında ya da ölümden sonra işkence yapmak anlamındaki müsle’yi yasaklamıştır. Müsle, Hattâbî’nin tarifine göre, kişinin tam öldüreceği sırada veya öldürttükten sonra düşmanın burnunu, kulaklarını kesmesi veya gözünü oyması gibi azaları yok etme amaçlı fiillerde bulunulmasıdır.²²⁰ Ölen kimsenin burnunu kulaklarını kesmek ve azalarını parçalamak suretiyle tahrip etmek şeklinde tanımlanan müsle, çirkin bir uygulama ve insana yakışmayacak bir davranış olduğu için yasaklanmıştır. Doğrudan şiddet içerikli eylemler olduğu anlaşılan bu fiillerin insana gösterilmesi gereken saygıyı ihlal ettiği ortadadır. İbn Hacer, nühbeyi, kişinin kendisinin olmayan bir şeyi açıktan alması şeklinde tanımlanmakta ve bir topluluğa sunulan bir yemek gibi, herkese âit ortak mallarda “nühbe”nin vuku bulduğunu ifade etmektedir.²²¹ Böylece, bir topluluktaki kişilerin hepsine birden aralarında eşit paylaşılacak üzere hibe edilmiş bir maldan, topluluktan birisinin veya birilerinin, diğerlerinin hakkına tecavüz edecek şekilde hakkına/haklarına düşen paydan fazlasını almasıyla/almalarıyla “nühbe”nin gerçekleştiği anlaşılmaktadır.²²² Aynı zamanda (ganimet vb.) herkesin hak sahibi olduğu imkânların adil paylaşımı söz konusudur. Eziyet kapsamına giren her davranış yasaklanmıştır.

2.1.2.9 Mahremiyete (Özel Hayatın Gizliliği) Riayet Etmemek

“Evler önünde geniş avlular edinip buralarda oturma ve ayrıca yollar üzerinde oturmanın hükmü” konulu babda²²³ “*Harama bakmamak, yoldan gelip geçenleri rahatsız edecek şekilde gözlerin onların üzerine dikilmemesi, halka ezâ vermekten*

218 Bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XIII, 7.; İçtihad eden hakimim zâhiri ve bâtinî durumlarda nasıl hareket etmesi gerektiği ile ilgili farklı görüşler için bkz. Zebidî, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, VII, 393.

219 Ebû Dâvûd, *Dahâyâ*, 10-11.

220 Ebû Dâvud, *Cihâd*, 110.

221 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 85.

222 Bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XIII, 35-37; Altun, “Hadis Literatüründe Zülüm Kavramı- Sahih-i Buhârî Örneği-”, s. 52.

223 Buhârî, *Mezâlim*, 22.

çekinmek, selâm verenin selâmını almak, iyiliği emretmek, kötülükten nehy etmek” rivayeti yer almaktadır. Konuyla ilgili diğer rivayetlerde yol sorana rehberlik etmek, muhtaçlara yardım etmek ziyadeleri vardır.²²⁴ İnsanlara bakışı, dili veya bulunduğu yer itibarıyla zarar verecek olanlar sokak ortalarında zaruret olmaksızın gelişi güzel oturmaları yasaklanmıştır. Hz. Peygamber’e oturmamız gerekiyor diye karşılık veren ashaba Allah Rasulü (sas.), ‘o zaman yolun hakkını verin’ diyerek rivayetteki geçen hususlara dikkat çekmiştir. “Yoldan eziyet verici şeyi gidermen bir sadakadır” hadisine yer verilen “ezayı gidermek babı”nın²²⁵ yanı sıra “kendileriyle eza duyulmadığı takdirde yollar üzerinde kuyular kazmanın hükmüne”²²⁶ dair bir hadise yer vermiştir. İbn Hacer, “eziyet veren şeyin giderilmesi” ibaresinin, gıybet, küçümseme, tahkir gibi şeylerden uzak durmaya işaret ettiğini dile getirmektedir.²²⁷ Toplumunu ilgilendiren bir davranışın sadaka olarak nitelendirilmesi bireyin tüm hayatında kendisinde sevap ya da günah kazandıracak hususlar olduğunu gösterir. Kişilerin iyiliğini istemek ve kamuya ait yerlerde eziyeti gidermek sadaka sayılmıştır.²²⁸ Buhârî, “evlerin damlarında, üstlerinde ve diğer yerlerde öteki evlere yukarıdan bakan ve yukarıdan bakmayan yüksek oda ve teraslar babı”nda²²⁹ üç hadise yer vermiştir. “Sizler benim görmekte olduğum şeyleri görüyor musunuz? Ben evlerinizin aralarına dökülen fitne ve felâket yerlerini, şiddetli yağmur sellerinin açtığı yarılar gibi (gözümle) görüyorum” rivayetinden sonra Hz. Peygamber’in eşleri ile ilgili tahyir meselesine işaret eden rivayeti almıştır. Şerhlerde, yüksek yerde oturma konusu başka evlerin mahremiyetine vâkıf olunup olunmaması cihetinden olduğu dile getirilmiştir.²³⁰ Özel hayatın gizliliği ve dokunulmazlık ilkeleri ile beraber düşünüldüğünde bu hadisler daha anlaşılır olmaktadır. Zira insan imkânları nispetinde yaşam alanları edinebilir. Ancak burada başkasının rahatsız olmaması özellikle de mahremiyetine tecavüz edilmemesi, gizli hallerine muttali olunmaması gerekmektedir.

224 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XIII, 19.; ayrıca bkz. Müslim, *Selam*, 2.; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, IX, 566.

225 Buhârî, *Mezâlim*, 24.

226 Buhârî, *Mezâlim*, 23.

227 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 81.

228 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XIII, 21.

229 Buhârî, *Mezâlim*, 25.; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XIII, 15; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 82.

230 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XIII, 15; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 82.; Zebidî, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, VII, 411.

Buhârî'nin müstakil olarak ele aldığı bu kavrama ilişkin rivayetlerden hareketle zulüm kavramının kapsam itibariyle bütün haksızlıkları içerisinde barındırdığı görülmektedir. Zikredilen rivayetlerin odak noktası haksız fiil olduğuna göre şiddet olarak tanımlanan ne varsa zulüm kapsamında olduğu anlaşılmaktadır. Zulüm ve gaspla ilgili bu bölümde, ölüye eziyeti ve yağmayı yasaklayan, süslü sözlerle hâkimi aldatarak, başkasına ait bir malı veya hakkı ele geçirmeye çalışmaktan men eden, başkasına ait bir mala zarar verenin, o malın sahibine, zarar verdiği şeyin mislini ödemesi gerekliliğini vurgulayan, bir topluluktaki kişilerin hepsine hibe edilen bir malı, diğerlerinin hakkına tecavüz etmeden, kendi payına düşeni almayı öğütleyen, müslümanlara zulmetmeyi, onları küçük düşürmeyi yasaklayan ve onlara muhtaç oldukları zaman yardım etmeyi öğütleyen, mazluma yardım etmeyi telkin eden, arazi gasbının, zulmün uhrevî cezasına işaret ederek, insanları bu fiilleri işlemekten caydırmayı hedefleyen, hakkını savunurken öldürülen kişinin şehit olduğuna işaret eden, kıyâmet gününden önce, müminlerin aralarında vuku bulan olaylar hakkında helalleşmelerini tavsiye eden ve zekât memurlarının zekat tahsilâtı sırasında hadlerini aşip haksızlık yaparak mazlumun bedduasını almalarından sakınmalarını emreden rivayetleri²³¹, haksızlıklar ve gasba dâir hususlar içerisinde zikredilmektedir. Buhârî'nin serdettiği rivayetler topluca değerlendirmeye tabi tutulduğunda daha çok gasb konularıyla ilgili olduğu görülecektir. Buhârî'nin mezalim ve gaspla alakalı zikretmiş olduğu hadisleri diğer müellifler eserlerinde farklı konular içinde ele almışlardır. Hadis külliyyatında bireysel, siyasi/idari, ekonomik, fiziki, maddi-manevi şiddet türlerini ihtiva eden zenginliği görmek mümkündür. Bu bağlamda özetle muhtevası itibarıyla şiddete ışık tutacak bir takım rivayeti diğer eserlerden aktarmak faydalı olacaktır.

Zulmetmemenin temel bir prensip olduğu, “Müslüman, müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu yardımsız bırakmaz ve onu hor görmez.”²³² sözleri ile haber verilmiştir. Hz. Peygamber zulmü yasaklarken müslüman ve müslüman olmayan ayrımı da yapmamıştır. Hayber Savaşı'nda, ağıllarının Müslümanlarca yağma edileceğinden endişe eden Yahudiler Hz. Peygamber'e koşmuşlar, durumdan haberdar olduğunda Allah Resûlü (sas.), “Aman dikkat edin! Anlaşmalı olarak Müslüman topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin mallarını haksız yere ellerinden

---

231 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, 411.

232 Müslim, *Birr ve sıla*, 32.

almak helâl değildir.” sözleriyle ashabını uyarmıştır.²³³ Ayrıca Rasulullah, “Kim bir adama can güvenliği konusunda teminat verip de daha sonra onu öldürürse kıyamet gününde zulüm sancağını taşıyacaktır.”²³⁴ diyerek muhatap gayrimüslim bile olsa zulmün haram olduğunu bildirmiştir. Savaşta bile zulmü yasaklayan Hz. Peygamber, düşmanın organlarını keserek işkence etmeye, ihtiyar, çocuk ve kadınları öldürmeye kesinlikle izin vermemiştir.²³⁵

Zulmetmek “*âhirette karanlıklar içinde kalmak*”²³⁶ olduğu için Allah Resulü (sas.) ashâbına, altın ve gümüşün geçmediği kıyamet gününden önce haksızlık ettikleri kimselerle helâlleşmelerini tavsiye etmiştir.²³⁷ Öyle ki Peygamberimizin ifadesiyle, “*O gün haklar mutlaka sahibini bulacak, boynuzsuz koyun bile boynuzludan hakkını alacaktır.*”²³⁸ “*Ben, sizden hiç kimse, kendisine kan veya mal (meselesi) sebebiyle yaptığım bir haksızlıktan dolayı peşimde olmaksızın Rabbime kavuşmayı ümit ederim.*”²³⁹, “*Allah’ım! Fakirlikten sana sığınırım. Darlık ve zilletten sana sığınırım. Zulmetmekten ve zulme uğramaktan da sana sığınırım.*”²⁴⁰ rivayetlerinde bizzat kendisinin haksızlıktan kaçındığı görülmektedir.

Aile fertleri arasında ayrımcılık yapmayı Hz. Peygamber (sas.) haksızlık olarak değerlendirmiştir. Anne baba ile evlat arasındaki ilişkide de zulmün her çeşidini yasaklayan Allah Resulü (sas.), sahâbîlerden birinin diğer çocuklarını bir tarafa bırakıp sadece bir oğluna mal bağışlamasını onaylamamış, “*Sana iyi davranmaları senin onlar üzerinde hakkındır. Ama çocuklar arasında adil davranman da onların senin üzerindeki hakkıdır.*”²⁴¹ diyerek onu ikaz etmiştir. Oğlu gelince öpüp kucağına alan, fakat kızı gelince ilgisiz bir şekilde yanına oturtan adamı da çocukları arasında haksızlık yaptığı için kınamıştır.²⁴² Eşlerin birbirine zulüm ve eziyetini yasaklayan, erkeklere hanımlarına karşı her türlü kaba ve kırıcı davranıştan uzak durmalarını tembihleyen²⁴³ hadisler de ailevi münasebetlerde şiddeti önlemeye yöneliktir. “*Bir kimse, komşusu onun kötü davranışlarından güvende olmadığı sürece iman etmiş*

233 Ebû Dâvûd, Et’ime, 32.

234 İbn Mâce, Diyât, 33.

235 Müslim, Cihâd, 3; Ebû Dâvûd, Cihâd, 82.

236 Buhârî, Mezâlim, 8; Müslim, Birr ve sıla, 57.

237 Buhârî Mezâlim, 10; Buhârî, Rikâk, 48.

238 Tirmizî, Sıfâtü’l-kıyâme, 2.

239 Tirmizî, Buyû, 73.

240 Nesâî, İstiâze, 14.

241 Ebû Dâvûd, Büyü’ (icâre), 83.

242 Beyhakî, Şuâbü’l-îmân, VI, 410.

243 Müslim, Hac, 147; Ebû Dâvûd, Nikâh, 40-41.

olmaz.”²⁴⁴ buyuran Hz. Peygamber (sas.), komşuluk ilişkilerinde olumsuz davranışlarda bulunmayı da “zulüm ve haksızlık” olarak nitelendirmiştir.

Ekonomik şiddetin örneklerinden biri de başkasının mülküne rızası olmadan el koymak, gasp etmektir. Başkasının malını gasp eden zalim kişiyle ilgili olarak ise, “*Kim bir karış miktar toprak parçasına haksızlıkla sahip olursa, o yerin yedi katı boynuna geçirilir.*”²⁴⁵ diyerek böyle bir zulmün cezasız kalmayacağını hatırlatmıştır. Mal hırsının insanın gözünü karartmasına ve haksız kazanca yeltenmesine sebep olduğu düşünülürse “*Kanlarınız, mallarınız ve onurlarınız dokunulmazdır.*”²⁴⁶ uyarılarının toplumsal huzurun temini için ne kadar önem arz ettiği anlaşılacaktır. “*Kim malını korumak uğruna öldürülürse şehittir.*” buyurmuş,²⁴⁷ zulme uğrayarak öldürülen Müslümanların da o yüce mertebeye ulaşacaklarını haber vermiştir.²⁴⁸ Her fırsatta başkasına zulmedenin dünyada ve ahirette cezasız kalmayacağını bildiren Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel’i (ra) Yemen’e gönderirken, zekât tahsili sırasında mal sahiplerine haksızlık yapmamasını tavsiye ederek, “*Mazlumun bedduasından sakın. Çünkü mazlumun bedduası ile Allah’ın kabulü arasında hiçbir perde yoktur.*” demiş,²⁴⁹ mazlumun bedduasını almamaları konusunda insanları uyarmıştır. Zekât memurlarının zekât tahsilâtı sırasında hadlerini aşip haksızlık yaparak mazlumun bedduasını almalarından sakınmalarını emreden rivayetleri²⁵⁰ dikkat çekmektedir. “*Ödemeye imkanı olan kişinin borcunu bekletmesi zulümdür...*”²⁵¹ sözleri ile de ekonomik şiddetin bir boyutu dile getirilmiştir.

Müslümanın zalimin karşısında, mazlumun ise yanında yer alması gereğini vurgulanmış²⁵² “*Bir davada zulme yardımcı olan kimse, kuşkusuz Allah’ın gazabına uğrar.*”²⁵³ sözleriyle uyarılmıştır. Ellerindeki delillerin güçlü olmasından dolayı bazı kimselerin hâkimleri yanıltabileceklerini, böylece davayı kazanıp haksız kazanç elde edebileceklerini, elde ettikleri bu haksız kazancın âhirette cezasının çok ağır olacağını şöyle ifade etmiştir:

-
- 244 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIV, 153 (hadis no: 8432)
245 Buhârî, *Mezâlim*, 13; Müslim, *Müsâkât*, 137.
246 Buhârî, *İlim*, 9; Müslim, *Kasâme*, 30.
247 Buhârî, *Mezâlim*, 33.
248 Nesâî, *Muharebe*, 22.
249 Buhârî, *Zekât*, 63; Müslim, *Îmân*, 29.
250 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, 411.
251 Buhârî, *Havâlât*, 1.
252 Buhârî, *Cenâiz*, 2; Müslim, *Libâs ve zînet*, 3.
253 Ebû Dâvûd, *Kadâ’ (akdiye)*, 14.

“Ben, ancak bir insanım. Davalarınızı bana getiriyorsunuz. Bazılarınız delilini ifade etmede bir kısmınızdan daha başarılı olabilir ve ben ondan dinlediklerime göre karar verebilirim. Şu hâlde şayet ben herhangi birine kardeşinin hakkı olan bir şeyin verilmesine hükmedersem, o kimse bunu almasın. Çünkü ben (bu hükümle) ona ateşten bir parça vermişimdir.”²⁵⁴
“Allah, haksızlık etmediği sürece hâkimle beraberdir. Haksızlık yaparsa Allah ondan uzaklaşır, şeytan onunla beraber olur.”²⁵⁵ “Hâkimler üç kısımdır. Biri cennette, ikisi ise cehennemdedir. Cennette olan, hakkı bilip ona göre hüküm verendir. Hakkı bildiği hâlde hüküm verme konusunda zulmeden kişi cehennemdedir. İnsanlar arasında bilgisizce hüküm veren kimse de cehennemdedir.”²⁵⁶

Allah Rasulü (sas.) bu sözleriyle, hâkimin hem bilgili olmasını hem de davaya konu olan olayı iyice araştırarak isabetli karar vermesini istemiştir. Aksi takdirde bir taraf adına yanlış hüküm vermesi, adalet duygusunu sarsmak suretiyle toplumsal tepkilere sebep olabilmektedir.

“İnsanlar bir zalimi görürler de onun zulmüne engel olmazlarsa, Allah’ın onları genel bir azaba uğratması kaçınılmazdır.”²⁵⁷ hadisi zulmün kötü sonuçlarını haber vermektedir. Bu kötülüğü, zulmü yasaklamamanın neticesinde ilahî bir ceza olabileceği gibi, içinde bulunduğu duruma tepki göstermeyen kimselerin zamanla kendilerinin de zulmün esiri olacaklarını beyandır. Duyarsızlığın insanları kuşatıcı bir şekilde şiddete dönüşeceği ifade edilmiştir. *İnsanlar bir zalimi görürler de onun zulmüne engel olmazlarsa, Allah’ın onları genel bir azaba uğratması kaçınılmazdır.*²⁵⁸ hadisinde bazı kimselerin zulmüne sessiz kalınmasının neticesi bütün toplumu saran bir ateş topuna benzetmek mümkündür. Küçük bir kıvılcım nasıl büyük felakete sebep olabiliyorsa önlemleri alınmadığı zaman maddi-manevi hastalıklar da çözümlere ve yok olmalara kapı aralayacaktır. Kur’an’da, zulmetmek ve zulme rıza göstermek bir tarafa zulmedenlere meyletmek bile yasaklanmış²⁵⁹, zulme uğrayanların hakkını savunmak için savaşmayanlar da kınanmıştır.²⁶⁰ Kur’an’ın insanlara gönderiliş sebeplerinden biri de, yaptıklarından vazgeçsinler diye zâlimleri korkutmak ve tehdit etmektir.²⁶¹ Ayrıca Rasûlullah (sas.) zalim idarecilerin yaptıkları haksız uygulamalara yardım edenlerin ahirette kendisiyle buluşamayacaklarını belirtmiş²⁶², zalim yönetici karşısında hakkı söylemeyi ise en

254 Buhârî, Ahkâm, 20; Müslim, Akdiye, 4.

255 Tirmizî, Ahkâm, 4.

256 Ebû Dâvûd, Kadâ’ (Akdiye), 2; Tirmizî, Ahkâm, 1.

257 Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân, 5; Ebû Dâvûd, Melâhim, 17.

258 Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân, 5, Fiten, 8; Ebû Dâvûd, Melâhim, 17, Fiten, 1.

259 Hûd, 11/113.

260 Nisâ, 4/75.

261 Ahkaf, 46/12.

262 Tirmizî, Fiten, 72.

büyük cihat saymıştır.²⁶³ Özellikle yöneticileri ve hâkimleri zulümden sakındıran, adaletli hüküm vermeye çağırın birçok hadis vardır.²⁶⁴ Buhârî, sosyo-politik alanda vuku bulacak olan zulüm ve haksızlıklara, zalim yöneticiye karşı halkın tavrına dair rivayetleri, özellikle “*kitabü’l- ahkâm*”ı başta olmak üzere sulh bölümlerinde yer vermiştir. Allah Resûlü’ne (sas.) göre, sessiz kalarak da olsa zalimin zulmünü onaylamak ise herkesi kapsayan bir azaba uğramak anlamına gelir. Bundan dolayı “*Hayır! Hayır! Zalimin zulmünü önlemedikçe size de kurtuluş yoktur!*” buyurmuştur.²⁶⁵ İdarecinin konumu ve etkilediği kitleler açısından onu uyarmak ve zorbalığından vazgeçirmeye çalışmak kâfire karşı mücadeleden üstün görülmüştür.²⁶⁶ Zulme engel olunmadığı takdirde toplumda haksızlıkların önü alınamayacak, güçlü ama zalim kimselerin toplumun huzurunu bozması kaçınılmaz olacaktır.²⁶⁷ Zulmedenler, tövbe edip zulümlerinden vazgeçmedikçe ve hakları sahiplerine vermedikçe, kendileri için bir kurtuluş yoktur.²⁶⁸

---

263 Tirmizî, Fiten, 13; Ebû Dâvûd, Melâhim, 17.

264 Wensinck, *el-Mucem*, “cvr”, “zlm”, “adl” md.

265 Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân, 5; İbn Mâce, Fiten, 20.

266 Bkz. Mubarekfuri, *Tuhfetü’l-ahvezi bi şerhi camiu’t-Tirmizî*, Daru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut VI, 330.

267 Bkz. Hadislerle İslam, “Zulüm”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2. Bsk., III, Ankara 2013, s. 620.

268 En’âm, 6/ 135; Kasas, 28/ 37.

2.2 Değerlendirme

Şiddet gibi karmaşık bir sorunu sünnet sosyolojisi temelinde ele almak zor bir meseledir. Ancak bu bölümde ortaya koymaya çalıştığımız kavramların anlam zenginliği şiddet gibi toplumsal bir sorunun sünnet temelinde değerlendirilebileceğini hatta buradan hareketle çözüm önerilerinin mümkün olabileceğine işaret etmektedir.

Kavramsal bölümde öncelikle şiddeti doğuran sebeplerin neler olduğu sosyolojik olarak tespit edilmiştir. Hadis literatüründeki zulüm ve fitne kavramlarına işaret etmeden önce şiddetin sürecine işaret ettiği düşünülen ihtilaf ve tefrika kavramları ele alınmıştır. Bu kavramlardan sonra sosyolojik olarak şiddet kapsamında değerlendirilen eylem ve söylemlerin hadislerde zulüm, fitne vb. kavramlarla ortaya konulduğu görülmektedir. Dolayısıyla zulüm ve fitne kavramlarına işaret edilmiştir. Hatta bu noktada hadisçiler fitne kavramını, “toplumsal düzenin bozulması ve kargaşa” olarak izah etmişlerdir.

Sosyoloji ve hadis verilerinden anlaşılan şiddetin tek bir nedeni olmadığıdır. Şiddetin arka planına sosyolojide ‘farklılıklar’ kavramıyla işaret etmek mümkün iken İslami literatürde ise bu farklılıklara ‘ihtilaf’ kavramıyla işaret etmek mümkündür. Bu nokta da ihtilaf kavramıyla ifade ettiğimiz farklılıklar, bir sonraki aşamada öteki üzerinde engelleme, tahakküm kurma ve dışlama unsuruna dönüşebilmektedir. Her zaman bütün farklılıkların ötekileştirmeye ve haksızlığa evrileceğini iddia etmesek bile çoğu defa kamplaşma ve gruplaşmak suretiyle farklı olana karşı yürütülen mücadele yerini şiddete terk etmektedir. Tefrika kavramıyla izah etmeye çalıştığımız tam olarak budur.

Şiddet tanımlarında “kişilerin ve malların bütünlüğü” ve bu bütünlüğün bozulması ön plana çıkmaktadır.⁶⁶⁸ İnsanlık tarihi boyunca çeşitli şekillerde karşımıza çıkan şiddet, çözüm bekleyen sorundur.⁶⁶⁹ Yapılan çalışmalar şiddeti anlamaya ve şiddetin toplumsal sorunları nasıl tetiklediği üzerinde düşünmeye ve toplumsal huzuru bozan durumlar açısından değerlendirmelerde bulunmaya vesile olabilir.⁶⁷⁰ Sağlıklı bir ilişki, hiç çatışma yaşanmayan ilişki değildir. Ancak

---

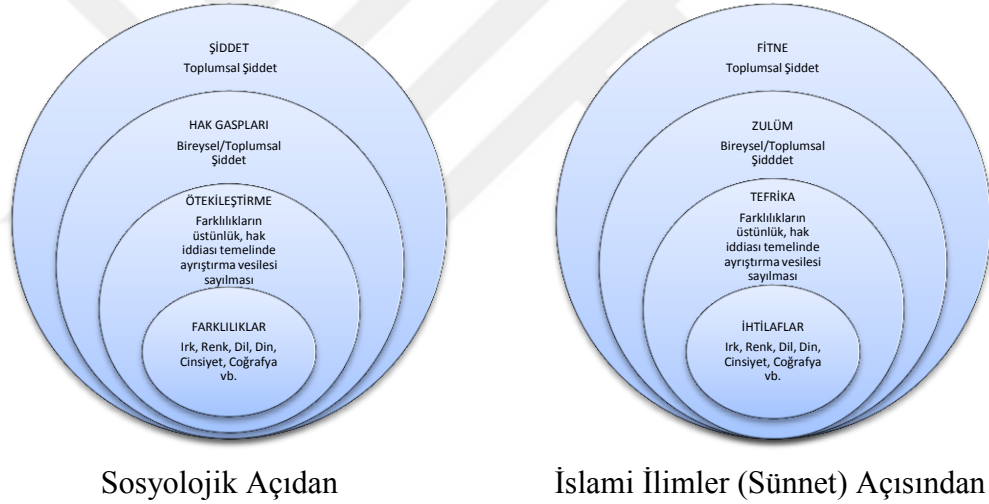
668 Michaud, *Şiddet*, s. 8.

669 Michaud, *Şiddet*, s. 100.

670 Bkz. Mert Savrun, “Şiddetin Nörobiyolojisi”, *Biyolojik, Sosyolojik, Psikolojik Açından Şiddet*, İbrahim Balcıoğlu(Ed.), Yüce yayım, 2000, s. 11.

ilişkilerde ortaya çıkan sorunların ne kadar sağlıklı bir biçimde çözüldüğü önemlidir. Çoğu defa kriz, sorunların mahiyetinden değil, bilakis sorunların yorum/çözüm şeklinden kaynaklanmaktadır. Şiddetin çözüm yolu olarak görülmesi ve İslâmî bir metod için kabul edilebilir sayılması, kısaca eşyaya ilişkin tasavvurlar çözümünü zorlaştırmaktadır.⁶⁷¹ İşte tam burada son ilahî kelâmın insanlığa sunduğu mesajın pratiği olan sünnetin sosyoloji ile ilişkisi ve bireysel/toplumsal şiddet sorununa nasıl çözümler üretilebileceği tartışılmaktadır. Bu ise disiplinlerin ortaya koyduğu tespitler ve Kur'an-sünnet temelinde oluşturulan bir zihin yorumlamasıyla başarılması mümkün olabilir.⁶⁷² Bu noktadaki gayretler bireye ve topluma zihinsel-davranışsal ve dünya-ahiret alanlarını kuşatan bir medeniyet ve değerler çerçevesi sunmayı hedefleyen çalışmaların bir ifadesidir.⁶⁷³

Bu bölümde ele alınan kavram haritasını ve şiddetin sürecini şu şekilde göstermek mümkündür.

671 Bkz. Cevdet Said, *Ademoğlunun İlk Mezhebi-İslâmî Hareketin Şiddet Sorunu*, Halil İbrahim Kaçar (çev.), 5. Bsk., Pınar Yay., İstanbul 2016, s. 14-16.

672 Bu çalışmalara öncülük eden İsmail Râci Fârûkî'nin (ö. 1986) dile getirdiği "Bilginin İslâmileştirilmesi" teorisinde amaçlanan iki boyut vardır: a- Entellektüel ve bilimsel düşünce süreci oluşturmak. Bundan amaç İslam toplumunun yeni yetişen nesillerinin zihni yapılarını Batı'da ortaya konulan beşeri ve sosyal bilimlerin yerine geçecek şekilde yapılandırmak. b- İslam toplumu ile kültürel miras arasındaki kopukluğu gidermek suretiyle kültürel mirası soyut ve tarihsel bir gelenek olmaktan çıkarmaktır. Mevlüt Uyanık, "İsmail Râci Fârûkî", *Çağdaş İslam Düşünürleri*, Cağfer Karadaş (Ed.), 2. Bsk., Ensar Yay., İstanbul 2007, s. 133-140.; Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, s. 78.

673 Uyanık, "İsmail Râci Fârûkî", s. 136.; Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, s. 115-119. (Tâhâ Câbir Ulvânî mukaddimesi).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİREYSEL/TOPLUMSAL ŞİDDETİN NEDENLERİ VE ŞİDDETİN ÖNLENMESİNDE SÜNNETİN ROLÜ

Sosyal barışı sağlamak, toplumların en önemli hedefleri arasında olmakla birlikte insanlık, tarih boyunca barışı, birlikte yaşamayı tehdit eden unsurlarla karşılaşmıştır.¹ Tabiatı itibarıyla toplumsal yapı içinde yer alan ve bu yapıyı olumlu-olumsuz şekillendiren insanın² başlangıçta bireysel olan şiddeti kitlesel forma dönüşmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu noktada doğuştan gelen ya da sonra kazanılan özelliklerin, statülerin, taşınan kimliklerin, düşünce ve inanç sistemleri, ekonomik göstergeler ve siyasi nüfuzu artırma arka planında şiddete dönüştüğü görülmektedir. Bu değişkenlere bağlı olarak toplumda ihtilafın kutuplaşmaya, mezhepleşmeye evrilmesi ve kendi-öteki kodlarıyla önce zihinsel sonra ise fiili ve kolektif şiddet eylemlerinde bulunulması olasıdır. Aslında çeşitli türleriyle ortaya çıkan şiddet farklı olmaya dayalı yani ihtilaf temelinde ele alınabilecek bir konudur. Önceki bölümde ihtilaf ve tefrika kavramlarına işaret etmemizin nedeni burada zikredilecek hususlarla yakından ilişkilidir. Şiddetin türü, nerede, nasıl ve kim tarafından gerçekleştirildiği fark etmeksizin üç aşaması olduğunu tekrar ifade etmek mümkündür. Bu aşamalar;

- a. Makulleştirme- Rasyonelleştirme (uyguladığı şiddete mantıklı sebepler bulma)
- b. Vicdanîleştirme (karşısındakinin iyiliği için yaptığını ifade etme)
- c. İdeolojisine uydurma- dinileştirme (şiddeti dini-ideolojik bir temele oturtma ve kutsal metinlerden destek bulma)³

şeklinde ifade edilebilir. Zikredilen unsurların aynı zamanda şiddeti meşrulaştırmayı sağladığı görülmektedir. Buradan hareketle şiddet sürecinde ortaya çıkan üstünlük iddiası, dışlayıcılık ve hak gaspı gibi şiddetin hem arka planına, aynı zamanda görünür haline işaret etmeye çalışacağız. Şiddetin hangi argümanları kullandığı ve sünnetin şiddet karşısında nasıl bir yönlendirme yaptığı bu bölümün esasını oluşturmaktadır.

Bu bölümü iki tema çerçevesinde işlemek mümkündür. Birincisi gerekçelendirme yani düşünsel ve zihinsel süreç ki bu üstün olma düşüncesidir.

1 Bkz. Hüseyin Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, İnsan yay., İstanbul 2003, s. 171.

2 İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 213.

3 Bkz. Adem Güneş, *Şiddet Din Eğitimi ve Değerler*, Arı Sanat Yay., İstanbul 2016, s. 45.; İmran Karabağ, *Dil ve Şiddet*, s. 24.

İkincisi ise potansiyel saldırganlık ve kötülük meykinden hareketle eylem aşamasıdır. Bunun neticesi ise dışlayıcılık, ayrımcılık ve hak gaspı ve nihayet toplumsal kutuplaşmaların ve çatışmaların neticesinde topyekûn şiddet halidir. Burada kullanılan dil, üslup, ekonomik, dini vb. bütün argümanlar araçsallaştırılmak suretiyle gerekçelendirilen şiddetin maddi-manevi, psikolojik bütün unsurlarını etkin halde görmek mümkündür. Bu bağlamda zikredilen şiddet türleri kişi ya da grupların psiko-sosyal konumları ile yakından ilgilidir. Örneğin nefret söylemlerinin gerekçesi ve bu çerçevede kullanılan kalıp ifadeler söz konusu grupların tahkim edilmesi, aykırı grupların ise baskı görmesi ve etkisini yitirmesi içindir. Aynı şekilde siyasi şiddet şeklinde ifade edilen tür de grupların mevcut durumu koruma veya değiştirmek için kullanılan bir kavramdır. Ekonomik baskı unsurlarını kullanarak kendi grubunu desteklemek, aykırı olanları dışlama, ayrımcılık ve hak gaspları toplumsal şiddetin bir yansımasıdır. Aynı zamanda yeni şiddet olaylarına zemin teşkil eden bir davranıştır.⁴

Bu bölümde şiddetin nedenlerine temas etmek suretiyle Hz. Peygamber'in örnekliğinden istifade etmenin imkânını sorgulama söz konusudur. Zikredilen nedenler aynı zamanda sosyal bilimlerin de şiddet konusunu değerlendirirken temas ettikleri üst kavramlardır. Bu çerçevede zikredilen nedenler sadece Peygamber dönemi ile sınırlı kalmayarak toplumda bireysel ve toplumsal şiddete neden olan unsurları birlikte değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Zira ortaya konulan nedenlerden bir kısmını peygamber dönemine indirgemek isabetli olmayabilir. Bununla birlikte şiddet konusunu peygamber örnekliğinde ele almanın gerekçelerinden biri de toplumsal sorunların çözümünde sünnetin genel ilkelerinden yararlanma imkânıdır. Sünnet sosyolojisi çalışmaları vasıtasıyla “kaybedilen manevi değerlere”⁵ dikkat çekmek bireysel ve toplumsal şiddetin önlenmesine katkı sağlayabilir.⁶

4 Bkz. Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, s. 142.

5 Bkz. Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, s. 26. Sosyal normların etkisini kaybetmesi, değerlerin kaybolması ve manevi bir takım öğelerin zedelenmesi ile neticelenmiştir. Bunun sonucunda sekülerizm sorgulanarak insana güç veren ahlaki değerlerin desteklenmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede küresel deprosyana karşı tedbir almaya çalışan Norveç Parlamentosu, “Manevi Değerler Komisyonu” kurmuştur.

6 “Toplum hayatındaki bazı umdeler o kültürün yaşayışını sergilemektedir. Bu bakımdan batı medeniyeti tek dayanak olarak kuvveti, hedef olarak menfaati, hayatın kuralını mücadele, insanlar arasındaki birlik ve beraberlik ölçüsünü de ırk üstünlüğü olarak kabul eder. Amaç ise tamamen id’in isteklerinin yerine getirilmesidir. Bu umdelerin kritiği ise; kuvvetin gereği saldırmaktır (Agresyon), çıkarın gereği boğuşmaktır (Agresyon), mücadele etmenin gereği

3.1 Sosyo-Kültürel Nedenler

Sosyal öğrenme kuramlarına göre çocuklar nasıl davranacaklarını çevresindekileri gözlemleyerek ve onları taklit ederek belirlerler.⁷ Çevre, insanın ekonomik, siyasi, kültürel, eğitim, sanat vb. konulardaki düşüncelerinin oluşumuna etki eden büyük bir faktördür. Kısaca insan kendi yaşadığı kültürün kodlarını taşımaktadır. Bu kodlar onun yaşamında etkin rol oynamaktadır. Bireylerin toplum içindeki sosyal harekete aktif bir şekilde katılabilmesi için nasıl davranacağını öğrenmesi gerekir. Toplumsallaşma sürecinde insan belli davranış kalıplarını, belli ilke ve kuralları öğrenir. Ortak değerleri benimser. İnsanın ruhsal yapısı ve hayatı toplumda gelişir. Buradan hareketle insan içinde yer aldığı grupların özelliklerini taşır. Doğumdan sonra sadece bedensel gereksinimleri değil, duygu, düşünce, olaylara tepki verme ve ahlak kuralları gibi unsurları kişi kendini kuşatan çevreden kazanır. Karşılıklı bir tarzda aktif olarak gerçekleşen bu etkileşim süreci *sosyal-kültürel şahsiyet* kavramıyla ifade edilmektedir.⁸

Saldırganlık, kendini haklı görme başkalarını değersiz görme gibi eğilimler, kin düşmanlık, kıskançlık, nefret gibi duygular gruplar vasıtası ile bireyde aynı duyguları meydana getirir. Ortak davranış kalıplarında şiddet ve saldırganlık eylemlerinin bulunması bireysel ve toplumsal şiddete yatkın ortamları oluşturmaktadır. Bundan dolayı şiddette ilgili davranış kalıpları hâkim kültür ve grubun karakteristik özelliği ise o grup tarafından yadırganmaması bir tarafa kabul görür. Bu da göstermektedir ki sosyal şiddet, toplumun kimliğiyle örtüşmektedir.⁹ İnsan davranışlarını biçimlendiren şey toplumsal koşullanmadır. Kişi yaşam boyu kültürel bir süreçten geçer ve değerleri içinde yaşadığı toplumda öğrenir.¹⁰ Sosyal

---

çarşırmaktır (Agresyon), ırk üstünlüğünün gereği başkasını yutmak, sömürmek, hayat hakkı tanımamaktır (Agresyon). Bu göstergeler sadece kaba kuvvet değil, sıcak-soğuk her türlü ekonomik, politik, psikolojik boyutta olabilir. İşte bu anlayışın neticesinde insanların yüzde yirmisi mutlu hüküm sürerken, yüzde sekseni bir tarafta kıvrınmaktadır. Alternatif olarak şunlar söylenebilir: Toplumda dayanak noktası kuvvet yerine hukukun üstünlüğünün, menfaat yerine insanlara karşı fazilet ve iyiliğin, mücadelenin yerine yardımlaşma, ırk üstünlüğü yerine evrensel değerlerin ikame edilmesi ile agresyon dürtülerinin yönü müspet tarafa çevrilebilir.” Ruhi Yavuz, “Kültür ve Şiddet”, *Biyolojik-Sosyolojik-Psikolojik Açından Şiddet*, İbrahim Balcıoğlu (Ed.), 2000, s. 107.

7 Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, s. 11; Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, s. 107.; ayrıca şiddetin kaynağı bölümüne bkz.

8 Mustafa Ergun, *Eğitim Sosyolojisine Giriş*, 5. Bsk., Ocak Yay., Ankara 1994, s. 30-31.

9 Bkz. İbrahim Balcıoğlu, “Şiddetin Doğal ve Toplumsal Kaynakları”, *Biyolojik-Sosyolojik-Psikolojik Açından Şiddet*, s. 52.; Neşe Kocabaşoğlu, vd., “Sosyo-Kültürel Açından Şiddet”, *Biyolojik-Sosyolojik Psikolojik Açından Şiddet*, s. 29.

10 Neşe Kocabaşoğlu, vd., “Sosyo-Kültürel Açından Şiddet”, s. 28.

hareketlilik, teknolojik gelişmeler, iletişim ve ulaşım imkânlarındaki artış, kadın-erkek, birey, aile ve toplum algılarındaki değişme, eğitim politikaları, ekonomik düzen/düzensizlik gibi birçok neden kişilerin düşüncesini etkilemektedir.¹¹ Bazen “kültürel şartlanma”, kişinin istediği şeyleri bulamayacağı yerlere odaklanmasına yol açar.¹² Bundan dolayı şartlanmanın etkisiyle “bir insan için ismin de rengi kadar tehlike oluşturabileceği”¹³ söz konusu edilebilir.

Aslında insanın içinde bulunduğu fiziki çevre ile sosyo-kültürel çevre arasında bir irtibat vardır. Fiziki çevredeki tahribatı meydana getiren ve sonuçlarından rahatsızlık duyan yine insanın kendisidir. Özetle insanın psikolojisi, ruh sağlığı ve aldığı kararlarda etkili rol oynayan çevresel etkenler, barış-şiddet ikileminde önemli bir noktadadır. Ruhsal ve psikolojik dengenin muhafaza edilmesi çevresel etkenlerin düzen ve istikrarına bağlıdır. “Sakın dengeyi bozmayın.”¹⁴ ayetinin mesajını yansıtmaması bakımından Northrop’un şu tespiti önemlidir: “Dünya bir kaos değil, düzen ve kozmos içindedir. Tıpkı canlı bir organizmadır. Aynı zamanda bir kanuna bağlıdır.”¹⁵ Daha önce ifade edilen “sünnetullah” tabirinin bu mana ile örtüştüğü söylenebilir. İnsanı kuşatan etkenler bağlamında ele alındığında gerçekleşen bu durum, aynı zamanda hakiki anlamda tabiatta gerçekleşen olaylar, afetler, hava kirliliği, insan sağlığını tehdit eden salgın hastalıklar, doğal kaynakların yanlış kullanılması, stres ortamları vb. hususlar da insanı etkilemektedir.¹⁶ Bütün bu zikredilenler göz önünde bulundurulduğunda globalleşen dünyada tek kültürlülük ve homojen bir toplum yoktur. Durum böyle olunca bir arada yaşamının çeşitli sorunları beraberinde getirdiği görülmektedir. Bu sorunların en önemlisi ise etnik ve dini çatışmalardır.¹⁷

Sosyal ve kültürel ortamdaki tahribatın insanların psiko-sosyal bütünlüklerinde onarılması zor bir çöküntüye sebep olduğu, güvensizlik, ümitsizlik ve öfke duygularının kişileri güvensiz ve kuşkucu davranış kalıplarına soktuğu söylenebilir. Sosyal ve kültürel yozlaşma kişilerde stres, gerginlik, öfke, ekonomik üretim azlığı,

---

11 Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, s. 85-86.

12 Marshall B. Rosenberg, *Şiddetsiz İletişim*, s. 20.

13 Marshall B. Rosenberg, *Şiddetsiz İletişim*, s.17.

14 Rahman, 55/8.

15 Balcıoğlu, *Şiddet*, ss. 29-35.

16 Balcıoğlu, *Şiddet*, s. 29.

17 Balı, *Çok Kültürlülük ve Sosyal Adalet*, s. 195.

sağlık problemleri, ilgisizlik, sosyal çekilme gibi sorunlara sebep olur.¹⁸ “Kenarda kalma”, “bir şeye ait olmama” duygusu toplum kurumlarındaki ve siyasi kuruluşlardaki tenkitçi yaklaşımlar bunlara bağlı umutsuzluk ve güvensizlik¹⁹ insanın içinde bulunduğu ortamda nasıl konumlandırıldığı ve kendisine hangi rollerin öngörüldüğü kültür-şiddet bağlantısını yansıtmaktadır. Bir kişi bağlandığı (belki sonra değiştireceği) değer sistemine fanatik bir biçimde inanmakta, bu sistemi egemen kılmak için, cinayet işlemeyi de içine alan çeşitli siyasal eylemlere kalkışmaktadır.²⁰

Alt kültürü benimsemiş bireylerin/grupların, evrensel kültürler çatışması, davranış kalıplarının kargaşası, kaybolması (anomi) bireylerin kendini boşlukta kalmış gibi algılamalarına neden olur. Bu durumda birey doğru ile yanlış, güzel-çirkin, iyi-kötü, olumlu-olumsuz ayrımı yapamaz. Amacını ve değer yargılarını ve inancını yitirir. İçinde bulunduğu topluma geleceğe güveni kalmaz. Korku kızgınlık, öfke, kin nefret duyguları içinde mutsuz bir şekilde yaşamını sürdürür. Kimlik kişilik arayışı içinde alt kültürlerle kolayca kayabilir. Şiddet eylemleri içinde yer alabilir.²¹

Kişilerin içinde bulunduğu kargaşa ortamları onların yabancılaşmasına, negatif kimlik oluşumuna sebep olur. Negatif kimlik ise bireyi suça iten önemli bir nedendir. Bu kimliği oluşturan beş önemli değişken söz konusudur: 1- iktidarsızlık: ferdin kendi sosyal ve siyasal dünyasına tesir edemeyişi, 2- anlamsızlık: davranışlarını yorumlayan inanç sisteminin olmayışı, 3- normsuzluk: ferdi davranış üzerindeki sosyal normların gücünü düzenlemede bozulmalar, 4- izolasyon: ferdin yüksek değerlerden ve inanç siteminden ayrılışı, 5- kendine yabancılaşma: bir ferdin içe anlamsızlıktan ziyade, dışa ait beklentiler konusundaki davranış bağımlılığı.²²

Şiddet toplumsal ilişkilerin doğal bir sonucudur. Birey çevresinin etkisinde kalarak iyiye veya kötüye yönlendirilebilir. “*Mümin, müminin aynasıdır.*”²³ buyuran Hz. Peygamber (sas.) kültürel ve dini kimliklerin karşılıklı etkileşimine dikkat çekmektedir. Bu nokta Hz. Peygamber (sas.) “*Kişi dostunun dini üzeredir. Bu*

---

18 Balcıoğlu, *Şiddet*, s. 71.

19 Balcıoğlu, *Şiddet*, s. 146.

20 Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, s. 13.

21 Özcan Köknel, *Şiddet Dili*, s. 205.

22 Neşe Kocabaşoğlu, vd., “Sosyo-Kültürel Açından Şiddet”, *Biyolojik-Sosyolojik Psikolojik Açından Şiddet*, s. 30.; Orhan Türkdoğan, *Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği*, Timaş Yay., İstanbul 1996, s. 205.

23 Ebû Dâvûd, Edeb, 49.

yüzden sizden biri kiminle dostluk kuracağına dikkat etsin.”²⁴ buyurmaktadır. “Kişi sevdiğiyle beraberdir.”²⁵ “Bir şeyi sevmen seni kör ve sağır eder.”²⁶ buyurmuştur. Bu yoğun duygu atmosferi içinde seven kimse, sevdiğinin hatalarını, çirkin davranışlarını göremez, duyamaz hâle gelebilir.²⁷ Arkadaşların ve yakın çevrenin insan üzerindeki olumlu-olumsuz tesiri düşünüldüğünde Hz. Peygamber (sas.) kötü çevreyi, kötülüğü hatırlatacak ortamları ve kötülükleri çağrıştıracak isimleri terk etmeyi tavsiye etmesi anlaşılır olacaktır.²⁸ Şiddet ve saldırı bir içgüdü olmaktan ziyade öğrenilmiş davranış biçimleri şeklinde özetlenebilir.²⁹ Bu teoriden hareketle şikâyetçi olunan durumdan kurtulmak insanın kendi çabasıyla mümkün olacaktır. Bu noktada gelecek nesillerin emniyet içinde, farklı görüşlere tahammül eden ve saygı gösterecek şekilde eğitileceği sistem zorunludur. Toplum topyekûn hareket ederek Hz. Peygamber’in (sas.), “Çocuklarınıza ikramda bulunun; onlara güzel bir terbiye verin.”³⁰ tavsiyesini dikkate alarak bir bilinç inşa ederse şiddet önlenebilir hale gelir veya azaltılması söz konusu olabilir.³¹ Ancak toplumdaki sorun çözme yöntemleri ve algılar değişmediği sürece şiddet varlığını devam ettirecektir.³² Çıkar ilişkileri üzerine kurulu bir hayat anlayışı yerine Hz. Peygamber (sas.) Allah sevgisine dayalı ilişkiler kurmayı öngörmektedir. “Amellerin en faziletlisi Allah için sevmek ve Allah için nefret etmektir.”³³ Kişilerin ve grupların karşılıklı çıkarları nedeniyle şiddet ve haksızlıkların her daim ortaya çıkması mümkün olduğuna göre bu durumdan kurtuluşun reçetesi ortak şuur oluşturacak üst değerde birleşmek gerekir. “İman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız.”³⁴ hadisi sosyal barışın önemli bir adımını oluşturmaktadır. “Kendisi için istediğini kardeşi için istemeye” dayalı davranış tarzları insanlarda oto kontrolü sağlayacak önemli bir erdemdir. Bu erdem (empati duygusu) aynı zamanda şiddeti, haksızlıkları

24 Tirmizî, Zühd, 45; Ebû Dâvûd, Edeb, 16.; Tirmizî, Birr ve sıla, 28 Ayrıca bkz. “İyi arkadaşla kötü arkadaşın örneği, misk taşıyan kimse ile köruk üfüren kimse gibidir. Misk taşıyan ya sana onu ikram eder yahut sen ondan (miski) satın alırsın ya da ondan güzel bir koku duyarsın. Köruk üfüren kimse ise ya elbiseni yakar ya da ondan kötü bir koku duyarsın!” Müslim, Birr ve sıla, 146; Buhârî, Zebâih ve sayd, 31.

25 Buhârî, Edeb, 96.

26 Ebû Dâvûd, Edeb, 115-116.

27 Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ*, VII, 3077.

28 Bkz. Tirmizî, Edeb, 66; Ebû Dâvûd, Edeb, 61, 62.

29 Balcioğlu, *Şiddet*, s. 143.

30 İbn Mâce, Edeb, 3; Tirmizî, Birr ve sıla, 33.

31 Bkz. Erkan Perşembe, “Genç-Aile İlişkilerinde Uyumun Sağlanmasında Dinin Fonksiyonel Rolü Üzerine”, *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 11, 1999, s. 7-19.

32 Bkz. Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, s. 275.

33 Ebû Dâvûd, Sünnet, 2; Buhârî, İmân, 9; Müslim, İmân, 67.

34 Müslim, İmân, 93.

önlemede ve dürüst ilişkiler oluşturmada büyük etkiye sahiptir. Ancak empati için önce kendimizin empatiye ihtiyacı var.³⁵ Şiddetsiz iletişim zorlayıcı şartlar altında bile insanca davranma yeteneğimizi güçlendirecek dil ve iletişim becerileri üzerine kuruludur. Şiddetsiz iletişim, yargılama ve eleştirilme karşısında ortaya konulan savunma, geri çekilme, saldırma gibi alışkanlıkların yerini alır; hem kişinin kendini hem de başkalarını farklı bir açıdan algılamayı sağlar.³⁶ Bu noktada Hz. Peygamber'in (sas.) mümin kimliğini tanımlamasından ve ideal toplumun oluşması bağlamında birçok tavsiyesinden söz edilebilir. Öncelikle müslüman bilincini dolayısıyla içinde yaşanan hayatı değiştirmeyi hedefleyen bu mesajlardan bir kısmını aktarmak faydalı olacaktır. Hz. Peygamber (sas.) şöyle buyurmuştur:

“İyi arkadaşla kötü arkadaş misk taşıyan kimse ile körük üfören kimse gibidir. Misk taşıyan ya sana onu ikram eder yahut sen ondan (miski) satın alırsın ya da ondan güzel bir koku duyarsın. Körük üfören kimse ise ya elbiseni yakar ya da ondan kötü bir koku duyarsın!”³⁷ “İnsanların en kötüsü, şerrinden dolayı insanların kendisinden çekindiği kimsedir.”³⁸ “Rıftan (yumuşak davranmaktan) nasibi verilen kimseye, dünya ve âhiret iyiliklerinden de nasibi verilmiştir. Sıla-i rahim (akrabalık ilişkilerini sıkı tutmak), güzel ahlâk ve iyi komşuluk, bulunduğu yeri mamur (yaşanır) hâle getirir ve ömürleri uzatır.”³⁹ “Mümin cana yakındır. (İnsanlarla) yakınlık kurmayan ve kendisiyle yakınlık kurulamayan kimsede hayır yoktur.”⁴⁰ “Sizin en hayırlınız, ailesine karşı en hayırlı şekilde davrananlarınızdır.”⁴¹ “Müminler birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermeye, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer.”⁴² “Zandan sakınınız! Çünkü zan, sözün en yalanıdır. Birbirinizin eksikliğini bulmaya çalışmayınız, birbirinizin özel ve mahrem hayatını da araştırmayınız. Birbirinize haset etmeyiniz, birbirinize sırtınızı dönmeyiniz (küsmeyiniz), birbirinize kin ve nefret de beslemeyiniz. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olunuz!”⁴³ “Dul bir kadının ve fakirin işleri için koşuran kimse, Allah yolunda cihat eden yahut geceyi namazla gündüzü oruçla geçiren kimse gibidir.”⁴⁴ “İki kişinin arasında adaletle karar vermen bir sadakadır. Hayvanına binmek isteyen bir kimseyi hayvana bindirmen yahut eşyasını hayvana yüklemen bir sadakadır. Güzel söz bir sadakadır. Namaza giderken attığın her adım bir sadakadır. İnsanlara eziyet veren şeyleri yoldan kaldırman (bile) bir sadakadır.”⁴⁵

Hz. Peygamber (sas.), Müslüman'ı, “*elinden ve dilinden Müslümanların selâmette olduğu*”; mümini ise “*insanların canları ve malları hususunda kendilerine*

35 Marshall B. Rosenberg, *Şiddetsiz İletişim*, s. 123.; Ayrıca empati konusunda Bkz. Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, ss. 159-236.

36 Bkz. Marshall B. Rosenberg, *Şiddetsiz İletişim*, s. 19-28.

37 Müslim, *Birr*, 146; Buhârî, *Sayd*, 31.

38 Muvatta', *Hüsnü'l-hulk*, 4.

39 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XLII, 153 (hadis no: 25259).

40 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XV, 106 (hadis no: 9198).

41 Tirmizî, *Menâkıb*, 63; İbn Mâce, *Nikâh*, 50.

42 Müslim, *Birr ve sıla*, 66.

43 Buhârî, *Edeb*, 57.

44 Buhârî, *Nafâkat*, 1.

45 Müslim, *Zekât*, 56.

zarar vermeyeceğinden emin oldukları”⁴⁶ kimse olarak tanımlamıştır. Buna göre inanan insan, imanının bir gereği olarak toplumda huzursuzluk ve zarara neden olacak her türlü davranıştan uzak kalmalıdır. Toplumda iyi kimselerin iyilerle birlikte olması toplumsal yapının korunması için önemli olduğu gibi kötü ahlaklı kimselerden uzak kalmak da önemlidir.⁴⁷

3.1.1 Farklılıklar ve Ötekileştirme

İnsanlar yaratılış itibariyle birbirlerinden farklı özelliklere sahiptirler. Farklılaştırma kavramı ise yaratılıştan gelen ya da sonradan edinilen şeyler dolayısıyla kategorize etmeye sınıflandırmaya, soyutlamaya yönelik bir kavramdır. Toplumsal yapı içinde şu ya da bu şekilde bir sınıflamanın tarih boyunca yapıla geldiği gözlemlenmektedir. İlk etapta cinsiyet ayrımı ile başlayan bu tasnif, kişinin soy-sop, ailevi bağları, doğduğu çevre, yaşam tarzı, mesleği, dini inanç ve tutumlarını kapsayacak şekilde ele alınmaktadır. Ancak tarihsel süreçte insanın veya toplulukların kendilerini etnik köken, dini inançlar, sosyo-ekonomik durum çerçevesinden kendini konumlandırması, öteki kavramının doğuşuna zemin hazırlamıştır. Kimlik, var olmak için farklılığa gereksinim duyar ve kendisini güven altına almak için farklılığı ötekine dönüştürür.⁴⁸ Her kimlik grubu da kendini diğer grupla olan ilişkilerine göre yani “öteki”ne karşı konumlandırma ile “biz”i tanımlar. Bu sürecin doğal sonucu ise her birinin diğer grubu yok sayması dikkate alınmaması, kendi varlığını sürdürme adına ötekine karşı sürekli tepkisellikle sonuçlanmaktadır.⁴⁹ İnsani ilişkilerde benzer ve ortak noktaların dikkate alınması yerine farklılıkların ön plana çıkarılması farkında olmadan çatışmayı artırır.⁵⁰ Bu bağlamda “ben/biz ve öteki” kategorik ayrımların neticesinde çatışma sürecine girilmiştir. Özellikle bölünme ve kamplaşmaların, ayrışmaların, çıkar ilişkilerinin gündeme geldiği son yüzyılda öteki kavramı daha etkin kullanılmaktadır. Ancak her bir taraf diğeri için öteki iken ve aynı dünyada, yaşıyorken farklı olmak nasıl şiddet ve yok etme sebebi olabilir? Öteki kabul edilenle sürekli bir çatışma halinde olmak mı ya da ortak noktalarda buluşmak mı esastır? Çalışmamızın bu bölümünde konunun sebeplerine

46 Tirmizî, İmân, 12.

47 Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, X, 594.

48 Senem Sönmez-Selçuk, “Postmodern Dönemde Farklılığın Kutsanması ve Toplumun Parçalaştırılması: Öteki ve Ötekileştirme”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 15, S. 2, 2012, s. 81.

49 Sönmez-Selçuk, “Öteki ve Ötekileştirme”, s. 92.

50 Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, s. 20.

işaret etmeye çalışacağız. Özellikle bu bölümün tam anlamıyla ortaya konulabilmesi için Hz. Peygamber'in daveti gerçekleştirdiği ortamı siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapının göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu bağlamda hadislerin yanı sıra özellikle Mekke dönemindeki şiddet ve baskının, müşriklerin itirazlarının temel dayanaklarının Kur'ân-ı Kerim'de nasıl yer aldığı önem arz etmektedir. Zira Mekke dönemi baskı, sıkıntı, her türlü şiddetin olduğu bir ortamıdır.⁵¹

3.1.1.1 Biyolojik (Cinsiyet Faktörü-Renk Ayrımı) Farklılıklar

Allah Teâlâ insanları akıl, düşünce ve ruh bakımından, zevk, eşya ve olaylara bakış ile farklı yarattığı gibi dış görünüş, ses tonu vb. yönlerle de farklı donanımlarda yaratmıştır.⁵² İşte insanı diğerinden ayıran ve doğuştan gelen birtakım özellikleri vardır ki, buna fitrat adı verilmektedir. İslam'ın temel vurguları arasında insanların yaratılış itibarıyla kendi tercihlerinin söz konusu olmadığı cinsiyet, dil, renk gibi hususlarda birbirlerine üstün olmadığı haber verilmektedir. Özellikle farklı sayılma ve öteki tanımlamasında başat faktör olan bu unsurlar tarih boyu şiddetin arka planı olmuştur. Bu nedenle İslam dini muhatap aldığı toplumun sorunlarını çözmeyi hedeflemenin ve somut sorunlara işaret etmenin ötesinde var olduğu günden itibaren huzur ve güven arayan insanlığa çözümler sunma amacını taşımaktadır. Çocukluk döneminden itibaren aile ve çevrenin cinsiyete bakışı, biyolojik etkenlerin toplumsal şiddetle olan alakasını göstermektedir. Kişilerin tercih etme imkanının olmadığı bir alanda cinsiyetin kadın ya da erkek olmasının ayrımcılığın ve şiddetin sebebi olarak görülmesi toplumu sarsan büyük bir tehlikedir. İslam kadın ve erkeği mükellefiyetlerde denk tutmuş, farklı cinsiyete sahip olmayı kaynaşma vesilesi saymış, üstünlüğün takvada olduğuna dikkat çekmişken farklı toplumlarda felsefik, ideolojik, hukuki ve ahlakî yaklaşım tarzları cinsiyeti toplumsal bütünleşmenin bir engeli kabul edilmiştir. Bu durum ise toplumda cinsiyet temelli şiddeti olağan hale getirmektedir.⁵³

51 Bkz. Müslim, Cihad, 107.; Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VIII, 602.

52 Karadâvî, *İhtilaflar Karşısında İslâmî Tavrı*, s. 83; Tâhâ Câbir, *Edebü'l-ihtilâf*, s. 11, 24; Aldemir, "Kur'ân'a Göre İhtilaf Olgusu ve İslâmî Referansların Göç Bağlamında Kullanılması", *İlahiyat Akademi Dergisi*, s. 51.

53 Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, s. 192; Elmalılı, *Hak Dini Kuran Dili*, VIII, 211.; Cinsiyet temelli şiddet ifadeleri olarak Kur'an'da el-Ve'du (الوآء), ed-darbu (الضرب), el-istihyâ'u (الإستحياء), el-ibtiğâ'u (الإبتغاء) kavramları yer almaktadır. bkz. Sadık Kılıç, "Kur'an'a Göre Şiddetin Semantik Alan Tahlili ve Düşünceye Yansımaları", s. 213.

Hız. Peygamber'in yaşadığı toplumda biyolojik farklılıklar sebebiyle şiddete konu olan iki unsura işaret etmeye çalışacağız. Bunlardan birincisi cinsiyet (kadın olma), ikincisi ise renk faktörüdür. Ancak Peygamber döneminin tasvirine geçmeden önce kadına şiddetle ilgili bir tanımlamayı aktarmak gerekmektedir. Şiddet denilince akla ilk olarak fiziksel şiddet gelmekle birlikte şiddetin psikolojik, cinsel, ekonomik boyutlarını göz ardı etmemek gerekmektedir.⁵⁴ Birleşmiş Milletler, "Cinsiyete dayanan, kadını inciten, ona acı veren, fiziksel, cinsel veya ruhsal hasarla sonuçlanan veya sonuçlanması ihtimali olan, kamusal alanda veya özel yaşamda ona baskı uygulanması ve özgürlüklerin keyfi olarak kısıtlamasına neden olan her türlü davranışı"⁵⁵ şiddet olarak nitelendirmektedir.

Toplumda zayıf kabul edilmeleri, mağdur olmaları itibarıyla öncelikle kadınlardan bahsetmek gerekmektedir. Fakat şiddetin burada sadece cinsiyet faktörü üzerinden ele alınacağını ifade etmek gerekecektir. Cahiliye döneminde genel olarak orta ve aşağı tabakalarda kadının hiçbir önemi ve rolü yoktu. Bu durum zaten doğumdan itibaren başlıyordu. Bir adamın erkek çocuğu doğarsa sevinir, şenlik yapar; kız çocuğu doğarsa utanır ve bir suç işlemiş duruma düşerdi.⁵⁶ Cahiliye döneminde evliliklerde kadınla erkeği birbirine bağlayan nikâh dini bir mahiyeti haiz olmadığından kadın, ancak çocuk doğurduktan sonra aileye dâhil sayılır. Bundan dolayı bir kadın çocuk doğurmadan önce ölse kocası taziye edilmezdi.⁵⁷ Cahiliye döneminde kişinin kız çocuk sahibi oluşu onun için bir utanç vesilesi sayılır, kadın toplumda uğursuzluk sebebi olarak görülür, kişi kız çocuk sahibi olduğunda öfkelenir, yüzü kapkara kesilirdi.⁵⁸ "*Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir. Onu, aşağılık duygusu içinde yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün...*"⁵⁹ şeklinde Kur'an'da anlatılan bu kötü psikoloji Cahiliye insanının kız çocukları ve kadınlara karşı tavrını ortaya koymaktadır. Ashabın daha sonra üzüntü içinde aktardığı bu olayın iki nedene dayandığı görülmektedir. Bunlardan ilki uğursuzluk inancı, ikincisi ise savaşlarda kadınların esir düşerek kabilelerin şeref ve namusuna leke sürüleceği inancıdır. Temelde bu iki sebeple kız çocuğu ve kadınlar hakkındaki düşünce daima olumsuz olmuş, kadın olmak suç addedilmiştir. Sadece

54 Asife Ünsal, "Kadına Yönelik Şiddetin Dini Temeli Üzerinde Bir Analiz", *Din ve Şiddet*, s. 325; Nuri Tuğlu, *İslam'ın Şiddet Karşıtlığı*, s. 92-148.

55 Ünsal, "Kadına Yönelik Şiddetin Dini Temeli Üzerinde Bir Analiz", s. 325.

56 Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi*, s. 121.

57 Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi*, s. 116.

58 Nahl, 16/58.; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi*, s. 121.

59 Nahl, 16/59.

maddi açıdan değil manevi olarak da müşriklerin zihni durumunu tasvir eden ayetlerden anladığımıza göre, müşrik Araplar kendi zihinlerinde düşük ve değersiz saydıkları kızları/melekleri Allah'a lâyık görüyorlar, beğenip hoşlandıkları erkekleri ise kendilerine izâfe ediyorlardı.⁶⁰ Özellikle Yahudiler tarafından özel günlerinde kadınların aile hayatından tamamen soyutlaması, yeme-içme, barınma gibi ihtiyaçların temininde erkek tarafından dışlanması⁶¹ da sırf kadın olma hasebiyle şiddet söz konusudur. Zaten doğumla başlayan, utanç vesilesi ve aileye külfet sayılan bilhassa aşağı tabakalardaki bir kadının kocası yanındaki değeri, onun mülkiyetinde olan malların değerinden fazla değildi. Erkeklerin baskınlara, yağmalara katılma ve çalışma yollarıyla kazanma imkânlarına mukabil kızlar bu işleri yapamıyorlardı. Üstelik kızların ileride fakir olmaları durumunda içtimai yönden dengi erkeklerle evlenme şansları yoktu. Dengi ile evlenmemek de büyük bir utanç sebebi idi. Günlük hayatta çeşitli işleri üstlenmesine rağmen kadın askeri anlamda savaşta erkeğin yerini tutamadığı için aşağılandığı bundan dolayı bazı kabilelerce kız çocuklarının öldürüldüğü aktarılmaktadır.⁶² Bu durum büyük günahların zikredildiği hadiste, “*Seninle beraber yemek yemesinden korkarak çocuğunu öldürmek*”⁶³ şeklinde haber verilmiştir. Kıtlik senelerinde bu olayların arttığı dolayısıyla köylerde şehirlerden daha fazla yaşandığı aktarılmaktadır.⁶⁴ Ayrıca, fakirlik halinde, büyük ölçüde kötü yollara düşme ihtimali vardı. Bundan dolayı daha ziyade kızlar öldürülmekteydi. Bunun nedenleri arasında Kur'an-ı Kerim'in işaret ettiği gibi ekonomik nedenler yer almaktaydı. Ahlâki endişeler de bu bağlamda zikredilen diğer bir nedendir. Araplar, fakirlik ve utanç verici durumlar sebebiyle kızlarını öldürüyorlardı. Hz. Peygamber, ilk günden itibaren kızları diri diri gömme ve öldürme âdetinin kökünü kazımak için, Müslümanlardan aldığı biatlara, “çocukları öldürmeme” maddesini koyarak⁶⁵ cahiliye döneminin kötü âdetlerini bertaraf etmeye gayret etmiştir.

Öldürmenin boyutu tam olarak tespit edilmese de⁶⁶ ayet ve hadislere yansıyan kadarıyla salt kız olmak öldürülme sebebi olarak görülmektedir. “*Yâ Resûlallah! Biz*

60 Nahl, 16/57; Zuhurf, 43/19.

61 Ebû Dâvûd, Tahâret, 102.; Cevad Ali, *Mufasssal*, X, 227.

62 Ahmed Emin, *Fecru'l-İslam*, Ahmed Serdaroğlu (çev.), Ankara 1976, s. 39; Bkz. Neşet Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi*, s. 123.

63 Buhârî, Edeb, 20.

64 Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 147.

65 Bkz. Mumtehine, 60/12; Buhârî, İman, 11; Bkz. Neşet Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi*, s. 123.

66 Kız çocuklarını öldürmenin yaygınlığı konusundaki tartışmalarda bu adetin İslam'ın gelişine yakın döneme rastladığı, Kureys'te değil Temim ve Kinde kabilelerinde yaygınlık kazandığı

Câhiliye ehliyedik. Putlara tapar, çocuklarımızı öldürürdük. Benim bir kızım vardı. Putlara tapma yaşına eriştiği zaman onu çağırduğumda sevinçle hemen yanıma gelirdi. Yine bir gün onu yanıma çağırdım, peşimden geldi. Ailemize ait olan yakındaki bir kuyuya gittim. Kızımın elinden tutarak onu kuyuya attım. Ondan hatırımda kalan son şey, ‘Babacığım, babacığım!...’ şeklindeki çığlıkları oldu.’⁶⁷

Ubâde b. Sâmit’in (ra) aktardığı rivayette, “Bizler bir mecliste otururken Rasûlullah (sas.) bize şöyle buyurdu: ‘Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayacağınıza, hırsızlık yapmayacağınıza, zina etmeyeceğinize, çocuklarınızı öldürmeyeceğinize, birbirinize iftira etmeyeceğinize, iyi işlerde bana karşı gelmeyeceğinize dair bana biat ediniz/söz veriniz!’”⁶⁸ Kur’an Hz. Peygamber’den onların biatlerini şu temel üzere kabul etmesini istiyordu: “*Ey Nebî! İnanmış kadınlar Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, iyi işi işlemekte sana karşı gelmemek hususunda sana biat etmeye geldikleri zaman, biatlerini kabul et.*”⁶⁹ Ayet ve hadisin işaret ettiği bu öldürmenin biat edilecek esaslar içinde zikredilmesi çok önemlidir.

“*Kimin bir kız çocuğu olur, onu (diri diri) gömmez, hor ve hakir görmez ve oğlan çocuğunu ona tercih etmezse, Allah bu kız çocuğu sebebiyle onu Cennete koyar.*”⁷⁰ hadisi de İslam’ın kadını hangi konumda gördüğünün açık ifadesidir. Ayrıca “kız çocuklarını diri diri gömmeyi haram kıldı.”⁷¹ beyanları da dönemin kız çocuklarına bakışını yansıtmaktadır. Müslim Sahihi’nde bu hadisi “kızlara iyilikte bulunmanın fazileti babında” ele almaktadır.⁷² Bunu onlar, bir gün şerefi lekeleneyeceği veya yoksulluk çekeceği korkusuyla yapıyorlardı.⁷³ Bu bağlamda kadınların ve kız çocuklarının himayesi, öldürülememesi gibi üst başlıklarla ifade edilen her bir hadis dönemin sosyo-kültürel durumuna işaret etmektedir.

Hz. Peygamber’in uyarılarına bakıldığında toplumda kadın algısının vahameti görülecektir. Muâviye el-Kuşeyrî “Rasulullah’ın (sas.) yanına giderek; ‘Eşlerimiz hakkında ne dersiniz?’ diye sordum. O da şöyle buyurdu: ‘Yediklerinizden onlara da

---

şeklindeki değerlendirmeler için Bkz. Adnan Demircan, “Câhiliye Araplarında Kız Çocuklarının Gömerek Öldürme Âdeti”, İstem, Yıl:2, Sayı:3, 2004, ss. 20-21; Öldürme oranının az oluşuna ilişkin bkz. Çağatay, *İslâm’dan Önce Arap Tarihi*, s. 122.

67 Dârimî, Mukaddime, 1; Bkz. Çağatay, *İslâm’dan Önce Arap Tarihi*, s. 121.

68 Buhârî, Ahkâm, 49.

69 Mümtehhine, 60/12.

70 Ebû Dâvûd, Edeb 121.

71 Buhârî, Edeb, 6.

72 Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, X, 594.

73 Çağatay, *İslâm’dan Önce Arap Tarihi*, s. 122; Bkz. En’âm, 6/151; İsrâ, 17/31.

yediriniz, giydiklerinizden onlara da giydiriniz, onları dövmeiniz ve kötölemeyiniz.”⁷⁴ Kimi zaman eşlerinin söz dinlemez olduğundan yakınlıkla onlara el kaldırmaya yeltenenlere “Allah’ın hanım kullarına vurmayın! ... Bu şekilde davranmakla sizin hayırlılarınız olduğunu sanmayın!”⁷⁵ uyarıları fiziksel şiddete maruz kalan kadın portresini ortaya koymaktadır. “Sizden biriniz eşini erkek deveyi döver gibi niçin döver, sonra da belki o kişi eşiyile aynı yatağı paylaşacaktır!”⁷⁶ sözleri özellikle fiziksel şiddete işaret eden bu davranışın arkasında psikolojik olarak onların güçsüz, savunmasız ve aileye yük kabul edilmesi yatmaktadır.

Kadın olma cihetinden ekonomik olarak da şiddete maruz kaldığı nikâh ve talak hatta fuhşa zorlama eylemlerinde görülmektedir. Buhârî, kadınların nikah ve talak konularında maruz kaldığı baskıyı ve tecavüze zorlanmaya dair hadisleri “*kitabü’l-ikrah*”ta ele almaktadır.⁷⁷ Cahiliye döneminde kadınlar bir meta gibi kullanılıyor, kimi cariyeler efendileri tarafından kendilerine kazanç sağlamaları için fuhşa zorlanıyorlardı.⁷⁸ Daha sonra indirilen ayetlerle iffetli olmak isteyen kadınların fuhşa zorlanması yasaklandı.⁷⁹ Diğer taraftan soylu bir nesil elde edebilmek için kadınların seçkin kimselerle gayri meşru birliktelikler yaşaması söz konusudur.⁸⁰

Kadınlar herhangi bir sebeple boşandığında ya da kocası vefat ettiği zaman, onun velileri kalan zevcesini de miras olarak almaya herkesten haklı olurlardı. Velilerden bazısı isterse ilk mehri ile o kadınla evlenir, isterlerse onu başka birisiyle evlendirip mehrini alırdı. Yine isterlerse o kadını kimseyle evlendirmezler, fidyeye vermesi için hapsederler, ölünce mirasını alırlardı. Ölenin velileri o kadın üzerinde ailesinden daha fazla hak sahibi olurdu.⁸¹ Bu durum, “Ey inananlar, kadınları miras yoluyla zorla almanız size helâl değildir. Onlara verdiklerinizin bir kısmını (onlardan) alıp götürmek için onları sıkıştırmayın.”⁸² âyetiyle sona erdirildi. “Geçmişte olanlar bir yana, babalarımızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin; çünkü bu bir hayâsızlıktır, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur.”⁸³ âyeti de kadının miras malı olarak varislere intikalini engelliyordu. Kadınlara miras verilmediği gibi mirasın

74 Ebû Dâvûd, Nikâh, 40-41.

75 Ebû Dâvûd, Nikâh, 41-42; İbn Mâce, Nikâh, 51.

76 Buhârî, Edeb, 43.

77 Bkz. Buhârî, İkraḥ, 3-7.

78 Çağatay, *İslâm’dan Önce Arap Tarihi*, s. 121; Ebû Dâvûd, Talak, 32-34.

79 Müslim, Tefsir, 26.

80 Ebû Dâvûd, Talak, 32.

81 Çağatay, *İslâm’dan Önce Arap Tarihi*, s. 121.; Cevad Ali, *Mufasssal*, X, 157.

82 Buhârî, Tefsir, (Nisâ) 6; Ebû Dâvûd, Nikâh, 21, 22.

83 Nisâ, 4/22.

bölünmesi ve başkalarına geçmesine engel olabilmek için engellemeler yapıldığı da görülmektedir. Câhiliye halkının evlilikle ilgili kadın aleyhine olan bütün örf ve âdetlerine İslâm'la son verildi. Evlenmede söz hakkı bulunmayan kadınların miras ve mülkiyet hakkı da genellikle erkeklerin elindeydi. Kadının saygın bir birey olmasını engelleyen ve toplumda miras hakkından mahrum bırakan ve ekonomik sebeplere dayalı nikâh uygulamaları da kaldırılmıştır. Boşama ve evlilik hukuku düzenlenmek suretiyle kadının haklarının korunması temin edilmiştir.⁸⁴

Olumsuz kadın algısının etkisiyle ve salt cinsiyet farklılığı sebebiyle kadınların aile ya da toplumda dışlanması sosyal problemlere neden olmaktadır. Zira toplumun ilk ve en önemli sosyalleşme ve karakter inşasının olduğu yer aile yuvasıdır. Gelecek nesillerin sağlıklı bir şekilde yetişebilmesi için tüm bireylerin başta annesi, kız kardeşi, eşi olmak üzere saygı, sevgi temelinde ilişki kurmak zorundadır. Kadının cinsiyet sebebiyle şiddete maruz kalmasındaki en büyük etken toplumun kadın algısıdır. Toplumsal cinsiyet, toplumun kadın ve erkeğe verdiği rollerdir. Güncel boyutu itibarıyla çatışmaların, şiddetin arka planında görev ve sorumluluklar, algılar, beklentiler olduğu görülmektedir.⁸⁵ Aslında kadın ve şiddet, aile içi şiddet konuları sadece Hz. Peygamber dönemine indirgeyerek izah edilemeyecek kadar giriftir. Zira toplumsal ve kültürel değişme ve kadınların toplumsal hayatta daha fazla rol oynaması ile eşitlik, özgürlük vb. söylemler âdeta kadın ile erkeği sürekli çatışma halinde gösteren algılar meselenin çözümünün pratiğe taşıma imkânı sağlamamaktadır. Dolayısıyla bu algılarda olumsuz kadın imajını ortaya koyan kültürel veriler kadar dini bir takım nassların ve hadislerin yorumlanışının yer aldığını söylemek gerekmektedir. Bu noktada hadis literatüründe kadının ege kemiğinden yaratıldığı⁸⁶, kadının nankör oluşu, cehennemliklerin çoğunun kadın oluşuna dair rivayetler kadını değersiz kılan rivayetler denilerek tenkit edilmektedir.⁸⁷ Diğer taraftan Nisa süresi 34. ayetteki “vedribuhünne” ifadesine dair yaklaşımlar söz konusu edilebilir. Yaratılışın başlangıcına dair kadını fitne unsuru görerek suçlamanın İslam inancıyla alakası yoktur. Zira söz konusu meselede tövbe

---

84 Bkz. Buhârî, Tefsîr, (Nisâ) 6, Talâk, 12, Nikâh, 29; Tirmizî, Talâk ve liân, 16,20; Ebû Dâvûd, Talâk, 32-33; Müslim, Sayd ve zebâih, 22, Nikâh, 66.

85 Ünsal, “Kadına Yönelik Şiddetin Dini Temeli Üzerinde Bir Analiz”, s. 327.

86 Buhârî, Nikâh, 80.

87 Rivayetlere dair eleştiriler için bkz. Hidayet Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Gelenegindeki İzdüşümü*, 2. Bsk., Kitabiyat Yay., Ankara 2001; Ali Osman Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 2. Bsk., Beyan Yay., İstanbul 2006.

edenlerin Hz. Âdem ve eşi olduğu zikredilmiştir.⁸⁸ Olumsuz kadın algısının müslümanlar arasında etkin olmasında uydurma haberlerin etkisi⁸⁹ de göz ardı edilemez.

Kadınların şiddet gördüğü bir toplumsal yapının sürekli şikâyet edilecek ve şiddeti sürdürecektir yeni aktörler meydana getirmesi kaçınılmazdır. Dolayısıyla şiddetin önlenmesinde bakış açılarının değişmesi, kadının saygınlığı ve Rasulullah'ın örnekliliği önem arz etmektedir.⁹⁰ Bu bağlamda şu rivayetleri aktarmak yeterli olacaktır. Hz. Peygamber hayatı boyunca ne bir kadına ne de bir hizmetçiye tokat atmamış⁹¹ ancak dayağın kabul gördüğü bir toplumda güç ve nüfuz sahipleri erkekleri kadına karşı şiddetten şu sözleri ile men etmiştir.⁹² “Allah'ım, ben iki zayıfın; yetimin ve kadının hakkına el uzatılmasını yasaklıyorum.”⁹³ “Sizin en hayırlılarınız, hanımlarına karşı güzel davrananlarınızdır.”⁹⁴ “Kadınlar hakkında Allah'tan korkun. Çünkü siz, onları Allah'ın emaneti olarak aldınız ve Allah'ın adını anarak nikâh kıyıp kendinize helâl kıldınız.”⁹⁵

Ne var ki, toplumdaki kadın algısının peygamber zamanından sonra neredeyse geri döndüğü şu sözlerden anlaşılmaktadır. Abdullah b. Ömer (ra), “Biz Hz. Peygamber zamanında hakkımızda vahiy iner de azarlanırsınız korkusuyla kadınlarımıza karşı kötü söz söyleyemez ve istediğimiz gibi davranamazdık. Ne zaman ki, Hz. Peygamber vefat etti, işte o zaman ağır konuşmaya ve rahatça dilediğimizi yapmaya başladık!”⁹⁶

Bu çalışmanın kadına yönelik şiddet algısında Hz. Peygamber dönemini öncelendiği görülecektir. Fakat şiddet sorununun sadece bir dönemle sınırlandırılmasının isabetli olamayacağı düşüncesinden hareketle olaya kadın-erkek olmanın yani biyolojik farklılıkların şiddete gerekçe sayılması üzerinde durulması gerekmektedir. Bu noktada uzun süredir kadın ve şiddet algısı ile gündeme gelen

88 Taha, 20/ 114-123; Ünsal, “Kadına Yönelik Şiddetin Dini Temeli Üzerinde Bir Analiz”, s. 333.

89 Bkz. Huriye Martı, “Olumsuz Kadın Algısının Uydurma Rivayetlerdeki İzleri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 9, S. 3, 2009, s. 101-119.

90 Ünsal, “Kadına Yönelik Şiddetin Dini Temeli Üzerinde Bir Analiz”, s. 342.

91 Müslim, Fedâil, 79; İbn Mâce, Nikâh, 51.

92 Buhârî, Tefsîr (Şems), 1.

93 İbn Mâce, Edeb, 6.

94 Tirmizî, Radâ, 11.

95 Müslim, Hac, 147; Ebû Dâvûd, Menâsik, 56.

96 Buhârî, Nikâh, 81.

konunun aslında cinsiyet temelinde ele alındığında söz konusu şiddete maruz kalanların bazen kadın bazen erkek olabileceği göz ardı edilmemelidir.

İkinci önemli faktör ise farklı ten rengine sahip olmanın şiddete konu olmasıdır. Müslümanlar arasında yaşanan hadiseler üzerinden bu sınıf farkına işaret eden bir hususa temas etmek istiyoruz. Ebû Zer el-Gıfârî (ra), bir defasında Arap asıllı olmayan Bilâl-i Habeşî'yi (ra) annesinden ötürü ayıplamış, Hz. Bilâl yaşadığı bu haksızlığı Rasûlullah'a şikâyet ettiğinde, Allah Rasulü (sas.) Ebû Zer'i çağırarak, *“Ebû Zer! Sen bu kişiyi annesinden dolayı ayıpladın öyle mi?! Demek sen hakikaten hâlâ Câhiliye izleri taşıyorsun! Onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah onları sizin hizmetinize vermiştir. O hâlde onlara yediğinizden yedin, giydiğinizden giydirin! Onlara yapamayacakları şeyleri yüklemeyin! Şayet yüklerseniz bari onlara yardım edin!”* diye açıkça uyarmıştır.⁹⁷ Farklı ten rengine sahip olma noktasında insanın bir tercihi bulunması söz konusu değildir. Bu nedenle kendinden farklı görünüme sahip insanları dışlamak, hakaret etmek, onları değersiz görmek iletişimin koparılması anlamına gelmektedir. Sosyal ve psikolojik tecritten sonra gayr-ı insani muamelelere maruz bırakılmaları ise ne din ne de insanlığa yakışır. Diğer taraftan bu yaratıcının takdirini görmezden gelme anlamı taşıdığı için dini anlamda teslimiyeti içselleştirmeme manası taşımaktadır. Bu nedenle Hz. Peygamber'in veda hutbesinde dikkat çektiği insanların aynı özden yaratıldığı, kardeş olduğu, renk farkına dayalı üstünlük yerine ibadet, takva, insani değerler bakımından üstünlük yarışına dikkatler çekilmiştir. *“Ey insanlar! Dikkat edin, Rabbiniz bir, atanız da birdir. Takva dışında ne Arap'ın Arap olmayana ne de Arap olmayanın Arap'a; ne beyazın siyaha, ne de siyahın beyaza bir üstünlüğü vardır.”*⁹⁸

3.1.1.2 Sosyal Statü Farklılığı

İnsanlık tarihi boyunca çeşitli sınıfların varlığı her zaman söz konusudur. Hz. Peygamber'in muhatap olduğu çevrede ise bu statünün yansımaları (dini, siyasi, liderlik, makamların miras yoluyla intikal ettiği inancı) oldukça güçlü idi.⁹⁹ Bunu atalarının doğru olduğu inancı yanında asabiyet duygularının da desteklediği görülmektedir. Herkesin sahip olduğu statünün, doğuştan geldiği yapının sürdürülmesi için hizmet sınıfının mutlak itaati şarttır. Bundan dolayı Mekke eşrafını

97 Buhârî, İmân, 22; Müslim, Eymân, 38.

98 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVIII, 474 (hadis no: 23489).

99 Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 243.

zulüm ve haksızlığa sevk eden en önemli nedenlerden biri mevcut toplumsal statülerinin kaybolmasıdır. Öncelikle peygamberliğin seçkin kimselere ait olması gerektiği düşüncesiyle Peygamber'e karşı cephe alınmış olması elit sınıfının olduğuna işaret etmektedir. "Bu Kur'an iki şehirden bir büyük adama indirilse olmaz mıydı?"¹⁰⁰ ayeti bağlamında Hz. Peygamber'e düşmanlığın en büyük nedenlerinden biri kendi ideolojilerini ve mevcut düzenlerinin kabulünü sağlayacak birinin gelmemiş olmasıdır. Mekke döneminde bir peygambere inanmaları halinde imtiyaz bekleyen kimselerin talepleri sınıfsal ayrıma işaret etmektedir. Araplar, insanlar arasındaki sosyal tabakalara çok önem veriyordu. Her bireyin cemiyet içinde sosyal bir statüsü vardı, onun dışına çıkamazdı. Hâlbuki İslam dini yaratılış açısından insanlar arasındaki eşitliği ön plana çıkarmış asıl üstünlüğün ise takva sahiplerinde olduğunu bildirmiştir. Ebû Leheb'in Hz. Peygamber'e (sas.), "ben iman edersem bana ne var?" sorusuna, "Bütün müminlere ne varsa sana da o var" şeklinde cevap vermesi, "beni başkalarıyla eşit tutan bir din olamaz" diyerek statü ayrımından hareketle inkârında diretmiştir.¹⁰¹ Daha sonra da işaret edilecek olan bu eşitlik endişesi durumu müşrikleri tedirgin ederek Müslümanlara ve özellikle toplum içinde inanma meylli olan zayıf kesimlere farklı şiddet görünüşleri ile yansımıştır.

İslam'ın neşet ettiği dönemde, Arap toplumu, genel olarak, bedevi (göçebe) ve hadari (şehirli) olmak üzere iki kısımdan ibaretti. Bu genel ayrımın dışında toplum, sosyal yaşamları bakımından hürler, köleler, mevalî olmak üzere muhtelif sınıflara ayrılmaktaydı.¹⁰² Statü farkının en bariz yansıması Arap toplumundaki kölelik olgusudur. Köle ve cariyeler sahiplerine bağlı, mal gibi alınıp satılan, miras bırakılan sosyal tabakada en zayıf kesimi oluşturmaktadır.¹⁰³ İzzet Derveze, Arap toplum yapısında Hindistan'dakine benzer bir yapıda kast sistemi olup olmadığını, insanların bir kısmının diğer bir kısmına imtiyazlı kılan bir yapının mevcudiyetini, yüksek sınıflar-alçak sınıflar, hizmete koşanlar-hizmet edilenler, soylular, seçkinler ve avam sınıfı var mıydı sorularına müspet cevap verebiliriz diyerek birçok ayeti bu bağlamda zikretmektedir.¹⁰⁴ Kısaca Arap toplumunda sosyal yapının kabile esasına

100 Zuhruf, 43/31-32.

101 Bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, VIII, 334. (قَالَ أَبُو لَهَبٍ لِلنَّبِيِّ، صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَاذَا أُعْطِيَ يَا مُحَمَّدُ إِنْ آمَنْتَ) قَالَ: كَمَا يُعْطَى الْمُسْلِمُونَ. قَالَ: فَمَا لِي فَضْلٌ عَلَيْهِمْ؟ تَبَّأَ لِهَذَا مِنْ دِينِ أَكُونَ أَنَا وَهَوَالَاءِ سِوَاءِ. فَأَنْزَلَ اللهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: {تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ}.

102 Bkz. Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslamiye Tarihi*, Zeki Megamiz (terc.), IV, İstanbul, 1329; Mücteba Uğur, *Hicri birinci Asırda İslam Toplumu*, İstanbul 1980, s. 6.

103 Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslamiye Tarihi*, s. 36.

104 Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 242.

dayandığı, insanın ancak mensup olduğu kabileye göre değer kazanabildiği, ırk, renk, soy ve zenginliğin üstünlük ölçüsü olarak kabul edildiği bir sistem hüküm sürmektedir. Ca'fer b. Ebû Tâlib'in (ra), "Biz Câhiliye ehli bir toplumduk; putlara tapar, leş yer, çirkin işler yapardık; sıla-i rahimi terk eder, etrafımızdakilere kötülük yapardık. Güçlülerimiz zayıflarımızı ezerdi."¹⁰⁵ sözleri de toplumdaki ahlaki yozlaşmanın yanında güçlü-zayıf ayrımının yansımalarına işaret etmektedir.

Câhiliye zihniyeti inanç, ibadet, ahlâk, sosyal hayat gibi hayatın farklı alanlarına çeşitli tutum ve davranış olarak yansımaktadır. İnanç yönünden şirk ve kitap-peygamber tanımazlık olarak görülen bu zihniyet, sosyal hayatta zorbalık, zulüm ve şiddeti fazilet sayıyordu. Hukukta adaletsizliği, eğitim ve öğretimde cehaleti, siyasette ise kabile asabiyetini, iktisadî açıdan ise zorbalık, yağma, talana dayanan cömertlik ve kahramanlığı esas kabul ediyordu.¹⁰⁶

İslam, Mekke'de sadece yeni bir din ve fikir ortaya çıkarmamış, aynı zamanda mevcut hayat düzenini değiştirmek üzere gelmiştir.¹⁰⁷ Müşrikler, toplumda mevcut yapının bozulmasından, onların ekonomik ve sosyal hayatları için son derece önemli bir yer tutan Kâbe'ye insanların gelmesini engellemesinden veya Kâbe'nin onlara kazandırmış olduğu güvenli ticaret yapabilme özelliklerinin ellerinden gitmesinden korkmaktaydılar. Hatta kendi kabileleri arasında bile Kâbe'ye ilişkin hizmetlerin üstlenilmesi ayrı bir değer kattığı görülmektedir. Bu her ne kadar ekonomik arka planla ilgili görünse de aslında Kâbe'nin kutsiyetinden faydalanarak dışarıdan gelenlere karşı da aynı bir üstünlük söz konusudur. Her konuda ayrımcılık yapıldığı gibi ibadet uygulamalarında da hac ve tavaf uygulaması dikkat çekmektedir. İnsanlar cahiliyede Kâbe'yi çıplak olarak tavaf ederlerdi, bundan ancak Ahmesler müstesna idi. Ahmesler ise Kureyş ile aynı soydan gelen diğer kabilelerden ibaretti. Bu ahmesler diğer insanlara Allah rızası için ödünç elbiseler verip sevap ümit ederlerdi. Erkek erkeğe elbise verir, bu ödünç elbiseyi alan kişi de aldığı bu elbise ile tavaf yapardı. Kadın kadına elbise verir, o da elbiseli olarak tavaf ederdi. Hums fertlerinden birinin elbise vermediği kişi ise Kâbe'yi çıplak olarak tavaf ederdi. Ve keza diğer insan toplulukları, Arafat'tan ifâda (ziyaret tavafı) yaparlardı; hums ise

105 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 265 (hadis no: 1740).

106 Hadislerle İslam, "Cahiliye Devri", DİB Yay., 2. Bsk., VI, Ankara 2013, s. 178.

107 Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi*, s. 615.

Muzdelife'den ifâda yaparlardı.¹⁰⁸ “.. Sonra insanların ifâda yapıp döndüğü yerden siz de dönün...”¹⁰⁹ âyeti bu Ahmesler hakkında inmiştir. Yani onların kendileri tarafından oluşturulan ve diğer insanlara karşı bu yaptırımları ayet ile kaldırılmış ibadet uygulamalarında eşit tutulmuşlardır.

İslam öncesi dönemde köle ve cariyelere son derece merhametsizce, kayıtsız şartsız muamele edebilir, ölünceye kadar dövülür, eli, kulağı, burnu kesilebilir, gözünü çıkarır, hatta öldürür, fakat bundan dolayı da hiç bir zaman efendisi sorumlu olmazdı.¹¹⁰ Kölesine iftira atan kimseye ahirette had uygulanmasına ilişkin hadis¹¹¹ kölelerin keyfi muameleye tabi tutulduğuna ve savunma hakları olmadığına işaret etmektedir. Dünyada iken efendiye uygulanmayan iftira cezasının ahirette uygulanacağı haber verilerek köleler üstündeki mutlak hükümler sınırlanmıştır. Ahiret inancına vurgu ile her davranışın karşılık bulacağı adalet ve eşitliğin tam tecelli edeceği âleme giden yolculukta daha itinalı olunmasına dikkat çekilmiştir.¹¹² Toplumun en zayıf kesimini oluşturan kölelerin yeme içme ve giyinme hususunda gözetilmesi emredilmiş, güçlerinin yetmeyeceği işlerle mükellef tutulması engellenmiştir.¹¹³

108 Buhârî, Hac, 90. el-Hums, el-Ahmes sıfatının cem'idir. Ahmes nefsi ve dîni hususunda şiddetli hamâsetli demektir. Bu, Cahiliyede Kureyş'in icat ettiği bir dînî asalet ve şereflik unvanıdır. Kureyşliler Fil Vakası'ndan evvel veya sonra, Harem içinde yaşayan Kureyş, Huzâa, Kinâne gibi kabilelerin Hill'de yaşayanlarla müsâvî olmadıklarını, Harem dâhilinde yaşayanların Kâbe'ye izafetle asâletli olduklarını ileri sürdüler. Ve bu asâletli kabilelere hums unvanı verip, bunların Arafat'ta diğer Arab kabîleleriyle bir arada vakfe ve ifâda yapmalarının uygun olmayacağına karar verdiler. Böylece herkes Arafat'ta vakfe ve ifâda yaparken bu hums kabîleleri Müzdelife'de toplanır, husûsî vakfe yaparlardı. İbn Hişâm, *es-Siret*, I, 148.; Cevad Ali, *Mufassal*, XI, 357.

109 Bakara, 2/ 199.; İbn Hişâm, *es-Siret*, I, 148.

110 Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi*, s. 119.

111 Müslim, Eymân, 37.

112 Nevevî, *el-Minhâc*, XI, 134.

113 Müslim, Eymân, 38; Ensardan Ebû Mes'ûd, bir gün kölesini elindeki kırbaçıyla hiddetle dövüyordu. O sırada arkasından birisi, “Bilmiş ol ey Ebû Mes'ûd!” diye kendisine seslendi. Ebû Mes'ûd o kadar öfkeliydi ki sesin kime ait olduğunun farkına bile varmadı ve kölesine vurmaya devam etti. Fakat arkasındaki kişi kendisine doğru yaklaşıyor, bir yandan da, “Bilmiş ol ey Ebû Mes'ûd! Bilmiş ol ey Ebû Mes'ûd!” şeklinde uarmaya devam ediyordu. Ebû Mes'ûd, arkasına dönüp baktığında kendisine seslenenin Allah Resûlü olduğunu fark etti. Elindeki kırbaçı hemen bırakıverdi. Bunun üzerine Resûlullah, “Bilmiş ol ey Ebû Mes'ûd! Allah'ın senin üzerindeki gücü, senin kölenin üzerindeki gücünden daha fazladır.” buyurdu. Ebû Mes'ûd, bu durum karşısında kendini mahcup hissetti. Bundan böyle hiçbir köleyi dövmeyeceğine dair söz verdi ve “Ey Allah'ın Resûlü! Allah rızası için bu köle artık hürdür.” dedi. Hadisin devamında “eğer böyle yapmasaydın ateş seni yalardı” buyurmuştur Hz. Peygamber. Müslim, Eymân, 34; Ebû Dâvûd, Edeb, 123-124; Tirmizî, Birr 30.; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VIII, 253.

Efendinin kıskançlığı sebebiyle kölesinin cinsel uzvunu kesmesi¹¹⁴, köleye ateşle eziyet edilmesi¹¹⁵ kölelerin maruz kaldığı muameleyi göstermesi açısından kâfidir. Ancak Hz. Peygamber toplumsal bir olguya ilişkin düzenlemeler getirmek ve kaldırmak için de çeşitli tedbirler almıştır. Burada kölelik gibi bir sistemi İslam ihdas etmediği gibi sürekliliğini sağlama gibi bir durum olduğundan bahsetmek yanlış olacaktır. İslam mevcut toplumsal olgunun süreç içinde ortadan kaldırılması ve bu süreçte kölelere insani muamelede bulunulmasını emretmiştir.¹¹⁶ Bu bağlamda “Kötü muamele sahibi cennete giremez.”¹¹⁷ “Birinize hizmetçisi yemeğini getirince, onu beraber yemek üzere oturtmayacaksa, hiç olmazsa bir iki lokma veya birkaç parça yiyecek versin. Zira yemeğin hararet/pişirme zahmetini o çekmiştir.”¹¹⁸ Sözleri ile uyarmıştır. Burada cennete giremez tabiri ilk cennete girenlerle girmez, hesapsız cennete giremez şeklinde anlamak gerekmektedir.¹¹⁹ Bakmakla yükümlü olduğu kişileri ihmal etmesinin kişiye günah olarak yeteceği belirtilirken¹²⁰ herkesin imkanı ölçüsünde kölesini ve bakmakla yükümlü olduklarını gözetmesini istemiştir.¹²¹ Köleye iyi muamele hem efendi hem de köle için maddi ve manevi kazanç, huzur vesilesi olacağı bildirilmiştir.¹²²

Toplumda oldukça yaygın olan bu sosyal gerçeklik tamamen kaldırılamamış¹²³ ancak kölelere insani muamele yapılması, şartların kolaylaştırılması ve azat etmeye teşvik etmek suretiyle sürece bağlı bir çözüm sunulmuştur.¹²⁴ Kölelerin ve cariyelerin evlendirilmesi teşvik edilmiş¹²⁵, fuhşa zorlanarak onlar üzerinden menfaat temini yasaklanmış¹²⁶, bu tarz bir kazancın çirkin bir kazanç olduğu haber verilmiş¹²⁷, kölelerin hadım edilmesi yasaklanmıştır.¹²⁸ Zahiren köleleri dövmenin mubahlığına hamledilecek “sizden biriniz kölesini döverken Allah’ı anarsa hemen

114 Ebû Dâvûd, Diyât, 20.

115 Muvatta, Itk, 5.

116 İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Câmiü'l-usûl*, XII, 415.

117 Tirmizî, Birr, 29.

118 Buhârî, Et'ime 55, Itk 18; Tirmizî, Et'ime 44; Ebu Dâvud, Et'ime 51.

119 İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Câmiü'l-usûl*, XII, 408.

120 Ebû Dâvûd, Zekat, 45.

121 Buhârî, İman, 22, Edeb, 44; Tirmizî Birr, 29; Ebû Dâvûd, Edeb, 133.

122 Ebû Dâvûd, Edeb, 133.

123 Müslim, İmân 122-124; Ebu Dâvud, Hudûd 1.

124 Buhârî, Savm, 30, Mükâteb 1, Itk 2, Büyû 59, 110, İstikrâz 16, Husumât 2; Müslim, İman 136, Eymân 29, 41, Itk, 21; Ebu Dâvud, Itk 3,7; Nesâî, Cihâd, 12; Nisâ, 4/36, 92; Mâide, 5/89; Mücâdele, 58/3; Nûr, 24/33.

125 Nûr, 24/32.

126 Buhârî, İcâre, 20; Nûr, 24/33.

127 Müslim, Mûsâkât, 40.

128 Buhârî, Nikâh, 8.

elinizi kaldırın”¹²⁹ hadisini doğru anlamak için Hz. Peygamber’in uygulamalarına bakmak gerekmektedir. Diğer taraftan “dürüst köleye iki ecir olduğunu”¹³⁰ ifade eden hadis ile “kaçan kölenin (Âbik) efendisine dönüncüye kadar namazı kabul edilmez”, “köle kaçarsa ondan zimmet kalkar”¹³¹ şeklindeki hadisler köleliği meşrulaştırma ve devamını sağlamaya yorulamaz. Kölenin kaçması şirk kaçarsa, düşmana iltihak ederse, şirk yurduna kaçarsa gibi tevellere konu olmuş bunun siyasi olduğu namazla kaçmak arasında bağlantı olmayacağı zikredilmiştir.¹³²

Ne var ki, eşrafın yaşamlarını üstüne inşa etmiş olduğu kölelik sistemindeki bu köklü değişim onları ilahi mesaja karşı aşırı tepkiye sevk etmiştir. Diğer taraftan seçilmiş bir topluluğun kölelerle aynı statüde insanlık vasfı itibariyle eşit ve kardeş ilan edilmesi toplumun mevcut değer ölçülerini alt-üst ettiğinden şiddet statükoyu korumanın yolu olarak kabul görmüştür. Zira bu zihniyet değişiminin gerekliliğini şu sözleri ile hadis-i şerifte görmekteyiz. “Rasûlullah (sas.) buyurdular ki: Sizden kimse kölem, cariyem demesin. Köle de Rabbî (sahibim), rabbetî (sahibem) demesin. Mâlik (efendi) oğlum kızım desin. Memluk (köle) de Seyyidî (efendim), seyyidetî desin. Zira hepiniz memluklersiniz. Rabb de aziz ve celil olan Allah’tır.”¹³³ “Sizden kimse kölem! cariyem! diye söylemesin. Hepsiniz Allah’ın kölelerisiniz, bütün kadınlarınız da Allah’ın kullarıdır.”¹³⁴ Rasûlullah (sas.), bu hadislerde köle ve hizmetçilerle efendiler arasında iletişim edebini öğretmektedir. Efendinin büyüklenme havası taşıyan kölem, cariyem, hizmetçim gibi tabirlerle hitabını Rasûlullah (sas.) yasaklamaktadır. Bu tabirler efendide büyüklenme ifade ettiği gibi, muhatap tarafında da eziklik meydana getirir. Her birinin konumuna uygun aşağılayıp-yüceltmeyen ifadeler kullanmasını istemiştir.¹³⁵ Buhârî, hadisi “*Köle üzerine büyüklenme (tetâvül) ’ün mekruh olması*” adını verdiği bir babta kaydeder. Böylece, her çeşit büyüklenme tavrının mekruh olduğu ifade edilmiş olmaktadır. Bu durumda büyüklerin en uygun ifade tarzı “oğlum, kızım yavrum, evladım” gibi şefkat, sevgi

---

129 Tirmizî, Birr, 32.

130 Buhârî, Itk, 16; Tirmizî, Birr, 54.

131 Ebû Dâvûd, Hudud, 1; Müslim, İman, 31.

132 Bkz. İbnü’l-Esîr el-Cezerî, *Câmiü’l-usûl*, XII, 437.

133 Buhârî, Itk, 17; Müslim, Elfâz, 14; Ebu Dâvud, Edeb, 83.

134 Müslim, Elfâz, 13.

135 İbnü’l-Esîr el-Cezerî, *Câmiü’l-usûl*, XII, 430.

ve merhamet manalarını beraberinde getiren kelimelerin kullanılması uygun olmaktadır. Bu kelimeler muhatapta da saygı ve hürmet hislerini uyandırır.¹³⁶

Özetle ifade etmek gerekirse, İslâm öncesi toplumlarda insanlar çeşitli sınıflara ayrılırdı. İnsan hayata gelişinden itibaren mensubu olduğu ailenin konumuna göre hemen bir ayrıma tabii tutulurdu. Üst tabakaya ait bir aileden gelmiş ise elit bir kişi sayılır, alt tabaka ait bir aileden dünyaya gelmişse ezilen, hor ve hakir görülen bir konuma inerdi. Eğer hür bir ailenin çocuğu değilse, dünyaya gelen masum çocuk da özgür olamazdı. Aynı ayrımcılık, farklı şekillerde, maalesef varlığını devam ettirmektedir. Günümüzde kendilerini modern, özgürlükçü vb. terimlerle tanımlayan devletler, kölelik sistemini kabul etmiyor gibi görünmelerine rağmen, hakikatte kendi çıkarları ve dünyevî hırsları uğruna hür insanları hatta devletleri bile köleleştirmektedirler. İslam ise insanı layık olduğu bir konuma yükselterek, asırlardan beri devam eden, adeta bir yaşam tarzı haline gelmiş bulunan kölelik sistemini ve her türlü ayrımcılığı kaldırarak, eşitliği sağlamış, insanın insana, maddiyata karşı köleliğine son vermiştir.

Rasûlullah'ın (sas.) Usâme'yi (ra) kumandan yaptığı orduda Müslümanlar arasında onun kumandanlığı konusunda itirazlar yapılmış olması da aslında eski kabullerin hala değişmediğine işaret etmektedir. Rasûlullah (sas.),¹³⁷ toplumun alışık olduğu kabulleri değiştirmeye çalışmış, geçmişte köle dahi olsa liyakat sahiplerine dikkat çekerek görev vermede statünün yerine ehliyete vurgu yapmıştır. Toplumsal sınıf farkını ortadan kaldırmanın bir göstergesi de gayr-i müslim ferde eman verme hususunda tüm müslümanların eşit kabul edilmiş olmasıdır.¹³⁸

Üzerinde durulması gereken husus insanların farklı ırk, renk veya coğrafyadan oluşları değildir. Zira bu farklılıklar hayatın gerçeğidir. Asıl problem insanların doğuştan ya da sonradan edindikleri mevki ve imkânları başkalarını dışlamak, ayrımcılık sebebi görmek, bunlar üzerinden tahakküm kurmalarıdır. Resûlullah (sas.), herhangi bir ırk, milliyet ve sosyal sınıfın övülüp diğerlerinin kötülenmesine asla müsamaha göstermemiş ve buna aykırı bir tutumu da Câhiliye dönemi

136 İbrahim Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, 12/9-10.

137 Buhârî, Ahkâm, 33. "Sizler şimdi Usâme'nin kumandanlığı hususunu eleştiriyorsanız, muhakkak ki siz bundan önce onun babasının kumandanlığı hakkında da dil uzatmıştınız. Allah'a yemin ederim ki, Zeyd, kumandanlığa nasıl tamimiyle lâıyk olduysa ve o bana insanların en sevimlilerinden biri idiyse, hiç şüphesiz şu Usâme de babasından sonra bana insanların en sevimlilerindendir."

138 Ebu Dâvud, Diyât, 11.

zihniyetinin bir uzantısı olarak görmüştür. Nitekim onun (sas.) şu sözleri açıkça bunu ifade etmektedir: “Ümmetim içerisinde Câhiliye döneminden kalma ve onların tamamen terk edemeyecekleri dört haslet vardır (ki, bunlar); Soy soplalarıyla övünmek, başkalarının soyuna dil uzatmak, yağmur yağmasında yıldızların etkili olduğu inancını taşımak ve ölünün arkasından yüksek sesle bağırıp çağırmasıdır.”¹³⁹

3.1.1.3 Toplum İçindeki Zayıfların Dışlanması-Eşitlik Endişesi

Nüfuz ve egemenliğin devamı için yaygın olarak yoksun bırakma, dışlama ve ayrımcılık kullanılmaktadır. Fiziksel şiddet kadar önemli bir husus karşı tarafı kendine bağımlı hale getirme, yoksun bırakma, tekel oluşturmaktır.¹⁴⁰ Toplum içinde zayıfların dışlanması Mekke Dönemi'nin bariz özelliklerindedir. İlk vahiy geldiğinde Hz. Peygamber'in tedirginliği karşısında Hz. Hatice'nin, “Allah'a yemin ederim ki, Allah hiçbir vakit seni utandırmaz. Çünkü sen akrabana bakarsın, işini görmekten âciz olanların işini yüklenirsin, fakire verir, kimsenin kazandıramayacağını kazandırırın, misafiri ağırlarsın, halka yardım edersin”¹⁴¹ sözleri eşitsizliğe, toplumsal dışlanmışlığa ve maddi zayıflığa işaret etmektedir. Söz konusu zayıfların ve himayesiz kimselerin can ve mal güvenliğinin olmaması ve onlara baskı uygulamasının neticesinde ortaya çıkan “hılfu'l-fudul/erdemliler hareketi”¹⁴² dönemin sosyo-kültürel yapısını ortaya koymaktadır. Söz konusu nüfuz ve otorite sahiplerinin zayıfları ezerek kurdukları hâkimiyet, ilahî mesaja zengin-fakir, güçlü- güçsüz ayrımına dayalı itirazlar olarak gerçekleşmiştir. Ayrıcalıklardan mahrum kalma korkusu, kibir ve fakirlerden nefret etme o kadar şiddetlidir ki, müşrikler, peygamberden yanındaki fakirleri kovmasını isteyecek kadar ileri gitmiştir. “Kureyş'in ileri gelenleri, yanında Suheyb-i Rûmî, Habbâb b. Eret, Bilal b. Ebi Rebâh, Ammâr b. Yâsir (ra) gibi bazı himayesiz, zayıf müslümanlar varken Allah Rasülü'nün (sas.) yanına gelmişler, “Ey Muhammed! Sen kavminden bu kişilere mi kaldın? Biz bunlara mı tâbi olacağız? Onları yanından uzaklaştır. O zaman belki sana inanırız” söylemleri ayrıcalık talepleri olduğunu ve zayıf, düşük statüdeki kişilerle aynı yerde bulunmak istemediklerini, onları dışlama talebi ile ortaya çıkmaktadır. Hz. Muhammed, “Ben Müminleri kovmam” buyurunca, “O zaman biz geldiğimizde onları yanından gönder, biz gittiğimizde istersen tekrar

139 Müslim, Cenâiz, 29.

140 Adnan Gümüş, “Şiddet türleri”, s. 16.

141 Buhârî, Bed'ü'l-Vahiy, 1.

142 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 52.

yanına çağırabilirsin” dediler....” Bunun üzerine “*Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O’na yalvaranları kovma! Onların hesabından sana bir sorumluluk; senin hesabından da onlara herhangi bir sorumluluk yoktur ki bunları kovup da zalimlerden olmayasın!*”¹⁴³ ayeti sınıf ayrımını talep eden inanmak için ayrıcalık isteyenlere rağbet edilmesinin doğru olmayacağını beyan için inmiştir. Mekke’nin ileri gelenleri sosyal hayatta sahip oldukları yüksek statünün dini alanda da korunmasını isteyerek, bu şartla İslam dinini benimseyeceklerini aksi takdirde aşağı sınıftan gördükleri kimselerle aynı mekanda bulunmayı kabul edemeyeceklerini söylemişlerdir. Bu kimseler sahip oldukları zenginlikleri seçkin olmalarına bağladıkları için fakirlerin tâbi olduğu bir din hakkında “Aramızdan Allah bunlara mı iyilikte bulundu?”¹⁴⁴ gibi sözlerle iman edenleri düşük sosyal statüleri nedeniyle küçümsemişler daha ileri giderek vahiy gelecek kimselerin seçkinlerden olması gerektiğini iddia etmişlerdir.

Toplumda seçkin/elit zümrenin şeref ve itibar farkının cezai muamelelere yansması da üzerinde durulması gereken hususlardandır. Her konuda olduğu gibi cezaları tatbik konusunda da hür-köle, zengin-fakir, kadın-erkek arasında ayrımcılık yapılıyordu. Hz. Peygamber (sas.), insanların asalet, soy, zenginlik gibi durumları dolayısıyla ayrıcalıklı muameleye tâbi tutulmalarını, zayıf ve kimsesiz kişilerin ezilmesini, cezaların yalnız güçsüzler için geçerli olmasını asla kabullenmemiş, her zaman hakkaniyet, adalet ve eşitlik prensipleriyle hareket ederek hüküm vermiştir. Nitekim bir defasında kendisinden güçlü bir kabileye mensup olan ve hırsızlık yapan Kureyş’in Mahzumoğulları kabilesinden olan kadın¹⁴⁵ hakkında imtiyazlı hüküm vermesini istediklerinde onlara şöyle seslenmişti: “*Sizden önceki toplumların helâkine sebep olan en önemli husus, onların cezalar konusundaki tavrı olmuştur. Toplumun ileri gelenlerinden bir kimse hırsızlık yaptığında onu cezalandırmayıp affederlerdi. Ancak kimsesiz biri aynı suçu işlediğinde onu cezalandırırıldır. Canım*

---

143 En’âm, 6/52; Kurtubî, *el-Cami li ahkâmi’l-Kur’an*, VI, 432; Ayrıca bkz. “*Sabah akşam Rablerine, O’nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte candan sebat et. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme*” Kehf, 18/28; Kurtubî, *el-Cami li ahkâmi’l-Kur’an*, X, 390.

144 En’âm, 6/53.

145 Buhârî, *Ehâdisu’l-enbiyâ*, 54; Müslim, *Hudûd*, 8.

kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki hırsızlık yapan Muhammed'in kızı Fâtıma bile olsa onun da elini keserdim."¹⁴⁶

İslam, kabileciliği, ırk ve renk üstünlüğünü kaldırmış, takvayı yegâne üstünlük ölçüsü saymıştır.¹⁴⁷ İslam hak ve adalet esasına dayanan, toplumsal barışı sağlayan bir hayat anlayışını tesis etmeye çalışmış, ahirette hesaba çekilme anlayışını getirmiş, insanların makam, mevki gibi araçlarla birbirini sömürmesini reddetmiştir.¹⁴⁸ Kureyş'in şiddetle yeni dine karşı çıkışı, baskı ve zulüm uygulama nedeni İslam'ın getirdiği sosyal, ekonomik, siyasi, idari ve ticari hayata ilişkin düzenlemelerdir. Ardında yatan psikolojik saik, kendilerini dini kurallar koymaya bile yetkili görmeleridir. Bu bağlamda helal-haram koyma, hac uygulamalarındaki ayrımcılık vb. unsurlar zikredilebilir.¹⁴⁹ Ayrımcılık, statü kaybı ve eşit sayılma endişesi mevki sahiplerini korkuttuğu için baskı uyguladıkları, zayıf kesimlerin ve diğer kabilelerin daima kendilerine bağımlı kalmasını istedikleri görülmektedir.

3.1.1.4 Göç Olgusu/Yabancı Olma ve Uyum Problemi

Göç, kişilerin yaşamlarının tamamını veya bir kısmını geçirmek üzere, sürekli ya da geçici bir süre için bir yerleşim ünitesinden bir başkasına yerleşmek amacıyla yaptıkları coğrafi yer değiştirme olayını kapsayan sosyal bir değişim sürecidir.¹⁵⁰ Göç eden insanların büyük bir bölümü siyasal, sosyal ve iktisadi nedenler, savaş, iç savaş, etnik ya da dini çatışmalar, isyan ve ihtilaller, iklim ve yeryüzü şekilleri, barınma ve güvenlik problemleri nedeniyle, hayatlarını kurtarabilmek amacıyla veya daha iyi yaşam koşulları umuduyla göç etmektedirler. Bazen teknik imkânsızlıklar, bazen de çaresizlikler ve zorunluluklar insanların bir yerden diğerine göç etmelerine yol açmıştır. Öncelikle insanların beslenme ve güvenlik ihtiyaçları, onları daha verimli ve güvenle yaşayacakları yerlere göç etmeye zorlamıştır.¹⁵¹ Böylelikle göçün isteğe bağlı göç, zoraki göç, devamlı ya da geçici göç, transit göç, mübadele

146 Buhârî, Hudûd, 12; Müslim, Hudûd, 8.

147 Kehf 18/28; bkz. Recep Şentürk -Kadir Canatan, "İrkçılık", s. 125.

148 Edip Akyol, "Mekkeli Müşriklerin İslamiyete Karşı Çıkmalarında Etkili Olan Faktörler (III)", <http://www.islamtarihi.info> (28.07.2017).

149 "Falan hayvanlarla ekinlere dokunmak yasaktır; onları bizim dilediklerimizden başkası yiyemez. Falan hayvanların da sırtları haram kılınmıştır" En'âm, 6/138; "Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır." Zuhruf, 43/32.

150 Ayla Tuzcu-Kerime Bademli, "Göçün Psikososyal Boyutu", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry* 2014; 6 (1), s. 56-57.

151 S. Şener, "Göç", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, C. 2 Vahdet, İstanbul 1990, s. 112.

(karşılıklı nüfus değişimi), sığınma göçü (mülteci, yani iltica eden), iç göç ve dış göç, illegal (yasadışı) göç, zincirleme göç aşamalı-aşamasız göç gibi birçok türünden söz edilmektedir.¹⁵²

Tarih boyunca çok önemli bir toplumsal olgu olan göç, toplumların sosyal, kültürel, ekonomik, politik biçimlenmelerini doğrudan etkileyen temel öğelerden birisi olarak kabul edilmektedir. Göç, farklı kültürlerden gelen bireylerin etkileşimi ile ortaya çıkan kültürel uyum sorunlarını beraberinde getirmektedir. Göç ile dil, din, gelenek, kültür vb. pek çok açıdan birbirinden tümüyle farklı geçmişlere sahip bireyler aynı ortamda yaşamını sürdürmek durumunda kalmaktadır.¹⁵³ Bundan dolayı göç eden bireyler, göç sürecinin öncesi, sırası ve sonrasında farklı stres faktörleri ile karşılaşmaktadırlar. Göç süreci içerisinde göç eden bireyler işsizlik, sosyal statünün kaybı, yalnızlık, dil engeli, kültürel farklılıklar, düşünce ve anlayış farklılığı, yabancı olma, kötü muamele gibi birçok olumsuzlukla karşı karşıya kalmaktadırlar.¹⁵⁴ Yabancılaşma, kendini boşlukta hissetme veya değersizleşme duyguları ile beslenen toplu öfke, toplumun alt kesimlerinde ani şiddete dönüşebilmektedir.¹⁵⁵

Sosyal hareketliliğin ekonomik, psikolojik, sosyal birçok sonucu vardır. Bunlar bireyler ve ailelerin sağlığı üzerinde farklı etkiler yaratabilmektedir. Eğer plansız bir şekilde gerçekleşmişse göç olaylarından etkilenme daha fazla olabilmektedir.¹⁵⁶ Örneğin, sosyal güvenlik sisteminin yetersizliği intihar olguları için riski artıran etmenler arasında önem taşıdığı¹⁵⁷ görülmektedir. Yabancılaşma, kendini boşlukta hissetme veya değersizleşme duyguları ile beslenen toplu öfke, toplumun alt kesimlerinde ani şiddete dönüşebilmektedir.¹⁵⁸ Şiddet eylemcileri bir kabile gibi gördükleri kendi toplulukları dışındaki herkesi düşman görürler. Bütün moral değerler, sosyalleşme ve kültür aktarımı kabiledede oluşur. Kabile dışındaki birisi korumasız kaldığı gibi hiçbir değer ifade etmez. Buradan hareketle, yabancı korkusu ve düşmanlığı şiddetin nedenlerinden biridir.¹⁵⁹

152 Tuzcu- Bademli, "Göçün Psikososyal Boyutu", s. 57.

153 Tuzcu- Bademli, "Göçün Psikososyal Boyutu", s. 56-57.

154 Bkz. İbrahim Balcıoğlu, *Şiddet*, ss. 65, 206-209; Tuzcu -Bademli, "Göçün Psikososyal Boyutu", s. 61; Halil Aldemir, "Kur'an'a Göre İhtilaf Olgusu..", s. 58.

155 Doğu Ergil, "Şiddetin Kültürel Kökenleri", *Bilim ve Teknik*, S. 399, 2001, s. 40- 41.

156 Bkz. İbrahim Balcıoğlu, *Şiddet*, s. 65.

157 Tuzcu - Bademli, "Göçün Psikososyal Boyutu", s. 63.

158 Doğu Ergil, "Şiddetin Kültürel Kökenleri", *Bilim ve Teknik*, Sy. 399, Şubat, 2001 s. 40- 41.

159 Bkz. İbrahim Balcıoğlu, "Şiddetin Doğal ve Toplumsal Kaynakları", s. 56.

İnançlarını yaşayabilmeleri için insanların tarih boyunca hemen her dönemde baskı ve haksızlıklar karşısında hicrete zorlandıkları görülmektedir.¹⁶⁰ Hicret, gurbet ise insanların boyunlarını eğmeye sebep olan zor bir durumdur.¹⁶¹ Öz vatanlarında inandıkları dinin hakikatlerini yaşayamayan müminlerin rahatça yaşayabilecekleri ülkelere sürgün edilme kaderine Varaka b. Nevfel tarafından ilk vahyin akabinde işaret edilmiştir.¹⁶² Mekke'deki baskı ve şiddet sebebiyle önce Habeşistan'a akabinde Medine'ye hicret gerçekleşmiştir. İslam tarihi açısından önem arz eden ve üzerinde en fazla durulan Mekke'den Medine'ye yapılan hicrettir. Muhacirler için doğup-büyüdükleri vatanlarını terk etmenin zorluğu yanında, yaşam tarzına ilişkin ekonomik zorluklar söz konusudur. Zira yanlarında maddi olarak bir şey götürme imkânları olmadığı gibi, bazıları da mal varlığından vazgeçme şartı ile Mekke'den ayrılabilmiştir. Mekke'den ayrılacağı sırada müşrikler Suheyb b. Sinân b. Mâlik er-Rûmî'nin yolunu keserek Mekke'ye gelirken hiçbir şeyi bulunmadığını, sahip olduğu serveti burada kazandığını söyleyerek Mekke'den bir şey çıkarmasına izin vermemişlerdir. O da bütün mal varlığını bırakarak hicret etmiş, bunu haber alan Hz. Peygamber üç defa, "Suheyb kârlı bir alışverişi yapmıştır."¹⁶³ müjdesi ile onu övmüştür. "Bazı kimseler de Allah'ın rızasını kazanmak için canını bile verir" âyeti¹⁶⁴ bu olay üzerine inmiştir.¹⁶⁵ Durum böyle olmakla birlikte muhacirleri bekleyen asıl en büyük sorunlardan biri de ekonomik problemlerdir. Diğer taraftan yeni yerleşim yerine adapte olabilme, güven ve huzur ortamının sağlanabilmesi kendilerini güvende hissetmeleri kadar kendilerine kucak açan Ensar'la iyi geçinebilme problemi karşılarında durmaktadır.¹⁶⁶

İlahi vahye muhatap peygamberler ve ona inananlar toplumsal ihtilafın en şiddetlisini ekonomik ve sosyal ilişkilerin kesilmesi şeklinde tecrübe etmişlerdir. Hz.

160 Hikmet Koçyiğit, *Mekkî Ayetlerde Sosyolojik Unsurlar*, Pınar yay., İstanbul 2013, s. 161.

161 Nesefî, *Medârikü't-tenzil*, I, 608; Araf, 7/152.

162 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 82.

163 İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Basrî el-Bağdâdî, *Tabakatü'l-kübra*, Daru's-Sadı, ty. III, 228.

164 Bakara, 2/207.

165 Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'an*, VI, 432.

166 Müslim, Birr ve sıla, 62; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 330. Mustalikoğulları Savaşı'ndan sonra muhâcirler ile ensar arasında bir çekişme meydana gelmiştir. Hz. Ömer'in ücretli seyisi Cehcâh el-Gıfârî ile ensardan Benî Avf'ın halîfi Sinan b. Vebre arasında Müreysi' kuyusundan su çekerken kavga çıkar. Cehcâh, Sinan'a birkaç defa vurur. Bunun üzerine Sinan b. Vebre, Yetişin ey ensar!, Cehcâh da "Yetişin ey muhâcirler" diyerek muhâcirleri ve ensarı imdada çağırırlar. Muhâcirlerle ensar birbirine girecekleri sırada ileri gelen kişiler araya girerek yatıştırıcı konuşmalar yaparlar. Bu arada Hz. Peygamber olay yerine gelerek duruma müdahale eder ve bunun câhiliye halkının davâsı olduğunu söyler.

Peygamber dönemi özelinde toplumsal ihtilafın neticesinde müslümanların toplumdan tecrit edilmesi, kız alıp-verme dahil, sosyal ilişkilerin askıya alınması ve ekonomik ambargo uygulandığı malumdur.¹⁶⁷ Usâme b. Zeyd'in (r.a.), Veda hacı esnasında Ya Resûlallah yarın nerede konaklayacaksın? diye sorduğunda; "Akıl bize Mekke'de içinde barınabileceğimiz bir ev mi bıraktı?" cevabını vermiş, sonra; "Yarın Benî Kinâne Hayf'ına (Kureyş'in küfür üzerinde kalmak üzere antlaştığı yere) yâni Muhassab'a ineceğiz." buyurmuştur. Bu antlaşma Kinâne oğullarının Haşîmoğulları ile evlenmemek, onları aralarında barındırmamak ve onlarla alış veriş yapmamak üzere Kureyşle yaptığı antlaşmadır."¹⁶⁸ Bu hadiste iki hususa işaret edilmektedir. Birincisi peygamberin mirastan mahrum kalması ve diğer mirasçılardan sırf din farkından dolayı bütün servete el koyarak onu tüketmesi. Diğeri de Kureyş'in yapmış olduğu toplumsal baskı unsurlarıdır.¹⁶⁹

Medine'ye göç eden müslümanlar yanlarında bir mülk bulunmadığından ekonomik sıkıntı yaşanmaması ve buna bağlı olarak yağma, gasp, hırsızlık gibi eski alışkanlıklara tevessül edilmesini önlemede kardeşlik anlaşması dikkate alınmalıdır. Maddi anlamda tesiri yanında yeni göç edilen coğrafyanın şartlarına kolay adapte olabilmenin yolu olarak tekrarına tarihin şahitlik edemeyeceği fedakârlıklara sahne olan bir yapıdır.¹⁷⁰ Yakın akrabalara mirasçı olma ile ilgili ayet¹⁷¹ nazil olana kadar muhacirler Ensar'a akrabalarından önce mirasçı kılınmışlardır.¹⁷² Sergilenen fedakârlıkları Allah Teâlâ, "*Daha önce kendilerine bir yurt edinmiş ve imanı benliklerine sindirmiş olanlar, kendilerine hicret edenlere muhabbet beslerler; onlara verilenlerden dolayı gönüllerinde bir sıkıntı duymazlar; hatta kendileri ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendi nefislerine tercih ederler. Kim nefsinin*

167 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 111.

168 Ebû Dâvûd, Menasik, 86.

169 Metinde geçen Kinâne oğullarıyla Kureyş müşrikleri arasında müslümanlar aleyhine yapılan andlaşma, başta Ebû Tâlib olmak, üzere Haşîmîlerin ve Muttalib oğullarının Beni Hâşim mahallesinde Resûl-i Kibrîyânın hatırı için toptan mahsur kaldıkları zamana rastlar. Beni Hâşim mahallesindeki bu muhasara meselesi İslâm Tarihinin en acıklı dönemini teşkil eder. Yapılan bu kâfirâne ve zalimane muahede mucibince hiçbir satıcı Benî Hâşim mahallesine bırakılmıyordu. Mahsurlar yiyecek, içecekten ve her nevi hayatî ihtiyaçlardan mahrum bir halde bırakılmıştı. Aradan aylar, seneler geçtiği halde mahsurlara merhamet sahibi bir ferd uğramamıştı. Çocukların, kadınların açlıktan feryad ve figanı Mekke şehrini sarsıyordu. Fakat bu merhametsiz Kureyşiler bir türlü insafa gelmiyorlardı. Bkz. Necati Yeniçel- Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, VII, 477-479.

170 Buhârî, Büyü, 1, Nikâh, 69.

171 Nisâ, 4/33.

172 Buhârî, Kefâlet, 2; Ebû Dâvûd, Ferâiz, 16.

tutkularından korunmuşsa işte onlar kurtuluşa ermiş olanlardır."¹⁷³ övgüsüyle haber vermiştir.

Ekonomik ve sosyal sorunların yanı sıra göç edilen bölgelerin iklim şartları da insanları etkileyen bir unsurdur. Bazen insan çevresel şartlardan dolayı stres, depresyon ve psikolojik sorunlar yaşayabilir. Çevrenin, yaşanılan ortamın insan üzerindeki etkisi göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Göç ani ve hızlı bir çevre değişimi yaratarak sosyal, kültürel ve fiziksel olarak toplumu ve bireyleri etkilemekte, böylece sağlık ve sağlık değişkenleri üzerinde de çok önemli etkilere neden olmaktadır.¹⁷⁴ Sağlık sorunları çeken kimseler için tedavi talepleri ve Hz. Peygamberin duası da buna işaret etmektedir. Muhacirler, Medine'ye geldiklerinde, yaşadıkları hasretin yanı sıra Medine'nin havasına da uzun süre alışamamış, yüksek ateş ve benzeri hastalıklara yakalanmışlardı. Hz. Ebû Bekir sıtma nöbeti sırasında memleketine olan sevgi ve özlemini bir beyitle şöyle dile getirmiştir: *"Her insan ailesi içinde mesut sabahlamıştır. Hâlbuki ölüm, insanoğluna ayakkabısının bağından daha yakındır."* Sıtma nöbeti geçtiğinde, Bilâl-i Habeşî'nin dudaklarından da sıla hasretini ifade eden şu beyitler dökülüyordu: *"Ah bilebilseydim! Etrafımı izhir ve celîl otları sarmış olduğu halde Mekke vadisinde bir gece kalabilir miyim? Bir gün gelip de Ukâz'daki Mecenne sularının başına varır mıyım? Mekke'nin Şâme ve Tafîl dağları acaba bir kere daha bana görünürler mi?"* Bilâl (ra) Mekkeli müşriklere duyduğu öfkenin etkisiyle sözlerine şunları eklemiştir: *"Allah'im, Şeybe b. Rabîa'ya, Utbe b. Rabîa'ya ve Ümeyye b. Halef'e lânet et! Zira onlar bizleri memleketimizden çıkardılar ve veba arazisine gelmeye mecbur ettiler."*¹⁷⁵ Peygamber (sas.) hicret ederken, Mekke'ye olan sevgisini şöyle dile getirmiştir: *"(Ey Mekke!) Vallahi sen, Allah'ın arzının en hayırlısı ve bana Allah'ın arzının en sevimlisin. Senden çıkarılmış olmasaydım vallahi seni terk etmezdim."*¹⁷⁶ Hz. Ebû Bekir ve Bilâl-i Habeşî'nin (ra) yüksek ateş ve Mekke hasretiyle muzdarip halleri karşısında Allah Resulü şöyle dua etmiştir: *"Yâ Rabbi! Mekke'yi bize sevdirdiğin gibi Medine'yi de sevdir! Yahut onu daha fazla sevdir! Yâ Rabbi! Medine'nin havasını güzelleştir. Müdd ve sâ' ölçeklerinde bizim için bereket ihсан eyle! Yüksek*

173 Haşr, 59/9; Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 10.

174 Tuzcu ve Bademli, "Göçün Psikososyal Boyutu", s. 58.

175 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 12, Merdâ, 22.

176 Tirmizî, Menâkıb, 68.

ateş ve sıtmasını Cuhfe'ye naklet!"¹⁷⁷ Allah Resûlü'nün, "Allah'ım, Mekke'ye verdiğin bereketin iki katını Medine'ye ver."¹⁷⁸ şeklinde dua etmesi Medine'nin tarıma elverişli olması ve ürünlere bereket duası ile ekonomik zorlukları aşabilme isteğidir. Aynı zamanda göç edilen yerdeki zorluklara karşı manevi bir sığınmadır.

Yukarıdaki durumu izah eden diğer bir rivayet ise Mekke müşriklerinin Medine'ye sığınan müminlere hala baskılarının devam ettiğini gösteren İbn Abbâs'ın aktardığı şu sözleridir:

"Rasûlullah ashabıyla birlikte Mekke'ye eldi. Kendilerini Yesrib'in sıtması zayıflatmıştı. Müşrikler; Yarın size öyle bir kavim gelecek ki, sıtma kendilerini bitirmiş, ondan çok elem çekmişler, dediler. Allah Teâlâ hazretleri de Müşriklerin söylediklerini Peygamberine bildirdi. Bunun üzerine (Hz. Peygamber müşrikler müslümanların dinçliğini görsünler diye) ashabına tavafin üç turunda remel yapmalarını iki köşe arasında da adı yürüyüşle yürümelerini emir buyurdu. Müşrikler onları bu halde görünce, "sıtmanın kendilerini bitirdiğini söylediğiniz kimseler bunlar mı? Bunlar bizden daha sağlamışlar" demeye başladılar."¹⁷⁹ Kureyş müşrikleri Hudeybiye'de, "Şu Muhammed'i ve ashabım bırakınız da nağf (develerin burnundan düşen kurtların sebep olduğu deve) ölümüyle ölsün."¹⁸⁰

Bu da göstermektedir ki ekonomik zorluklar o kadar had safhaya ulaşmış, hastalık ve açlık dolayısıyla neredeyse müşrikler, müminleri kendiliğinden ölüme terk edecek hale gelinceye dek zorlamışlardır.

Hz. Peygamber'in Hicret'ten sonraki siyasî hedefi, zulüm ve haksızlık esasına dayalı kabile yönetimine son vererek adalete dayalı bir toplum düzeni tesis etmektir. Bundan dolayı bedevîlerin Müslüman olunca Medine'ye hicret etmeleri emredilmiş¹⁸¹, devlet otoritesi sağlanmaya ve kurumsallaşma yolunda adımlar atılmaya başlanarak davaların devlet otoritesine arz edilmesi istenmiştir.¹⁸² Bu şekilde öncülük etmiş olduğu siyasi birliktelik ve hakların korunması yolundaki çabaları Hz. Peygamber'i (sas.) doğrudan otorite yapmıştır. Bu bağlamda muhacirlerin psikolojik yıpranmalarını ve Mekke'ye olan hasret ve özlemlerini etkili bir uygulama ile Medine'nin haram belde ilan edilmesiyle¹⁸³ çözmüştür. Daha önce mukaddes belde olan Mekke'de yaşayan muhacirlerin Mekke'ye dönmeye ilişkin

177 Buhârî, Merdâ, 8.

178 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 9.

179 Ebû Dâvûd, Menasik, 50; Nevevî, *el-Minhâc*, IX, 150; Yeni-el-Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, VII, 245-247.

180 Ebû Dâvûd, Menasik, 50.

181 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 358/3.

182 Müslim, Hac, 147.

183 Buhârî, Büyû, 53, İlim, 37, Cenâiz, 76; Ebû Dâvûd, Menâsik, 95.

düşünceleri önlenmekle, Medine'nin yurt olarak benimsenmesi sağlanmıştır.¹⁸⁴ Dolayısıyla Mekke'ye ve baskı kuranlara karşı alternatif oluşturma, yapılan antlaşmalarla can ve mal güvenliğini temin etme yönleriyle hicret yurdu Medine korunmuş bir yer olarak sosyal sorunlara çözümler sunulmuştur. Yeni yerleşim yerlerinde hem göç edenler hem de ev sahipleri için en önemli konulardan biri can ve mal güvenliği teminatıdır. Bu bağlamda farklı kimliklere sahip grupların birbirleri ile mücadeleyi terk ederek ortak paydada buluşması Medine'deki Arap kabileleri, Kureyş ve Yahudilerin dahil olduğu "Ümmet devlet" olarak, hukukilik, sosyal dayanışma, dini çoğulculuk, toplumsal iç barış, dini yaşama özgürlüğü esaslarına dayalı anayasa etrafında birleşmişlerdir.¹⁸⁵

Araplar ve Yahudiler parçalanmış durumdayken Hz. Peygamber Arapların bildiği muahat/kardeşliği¹⁸⁶ ensar-muhacir arasında kan bağı yerine din kardeşliği şeklinde tesis etmiştir.¹⁸⁷ Siyasi, iktisadi, içtimai, dini ve askeri pek çok fayda sağlayan muahat, İslam toplumunun yapılanmasındaki rolü bakımından hicrete anlam kazandırmış ve muhacirlerin Medine'deki hayatlarını kolaylaştırmıştır¹⁸⁸ Burada sadece basit bir kardeşlik olduğunu söylemek eksik olacaktır. Bu şahsi çıkar ve menfaatlerin olmadığı, yüce bir dava uğrunda birleşmektir. Zira Mekke dönemi fedakârlığın, kardeşliğin öğrenildiği bir zaman dilimidir. Eski alışkanların terk edildiği, sorumluluk duygusunun kazanıldığı, zor zamanlarda dayanışmanın en güzel örneklerinin sergilendiği dönemdir. Hz. Hatice ve Hz. Ebu Bekir gibi fedakâr müminlerin mallarını İslam yolunda feda ettikleri, infak ve isar ruhunu yaşadıkları zamandır. Medine ise Ensar'ın Hz. Peygamber'i koruma, destekleme sözlerini¹⁸⁹ yerine getirecekleri, fedakârlıkta bulunacakları bir ortamdır. Yani bu durum bir anda olmuş bitmiş bir hadise değil gönüllerin ısındırılması ve ilahi yardımlardır. Zira Allah Teâlâ birbirleri ile mücadele içinde olanların kendi lütfu sayesinde bir araya

184 Şaban Öz, "Kabilelerden Ümmete Müslüman Arap Ulusunun Doğuşunda Altyapı Hazırlıkları", *İstem*, 2012, s. 36-37.

185 Bkz. Öz, "Kabilelerden Ümmete..", s. 38-41; İbn Hişam, *Siret*, II, 367.

186 Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, M. Mahfuz Söylemez- Mustafa Hizmetli (sad.), Ankara Okulu Yay., Ankara 1997, s. 108.

187 Buhârî, *Menâkıbü'l-ensâr*, 5, 7; Mücteba Uğur, "Asr-ı Saadette Sosyal Hayat", *Asr-ı Saadette İslam*, Vecdi Akyüz (ed.), 2. Bsk., Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, I, 140.

188 Hüseyin Algül, "Muâhât", *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 308-309.

189 "Beni ailenizi koruduğunuz gibi koruyacağımıza dair sizden biat istiyorum." dediğinde Berâ', Kutlu Elçi'nin elini tuttu ve "Ailemizi koruduğumuz gibi seni koruyacağımıza dair verdiğimiz sözü kabul et ey Nebî, kabul et biatimizi, yemin ederim ki biz savaş yigitleriyiz." Sözleri ile peygamberi koruyacaklarına dair söz vermişlerdir. Bkz. İbn Hişam, *Siret*, II, 290-292.

geldiklerini haber vermektedir.¹⁹⁰ Birbirleri ile uzun yıllar mücadele eden toplum için biat sadece Hz. Peygamber'in peygamberliğine iman, bir bağlanış değil aynı zamanda onun dinî, siyasî ve toplumsal alanda liderliğini ve başkanlığını tanımanın bir simgesi¹⁹¹ olarak tek bir lider etrafında birleşmenin adıdır.

İslâm Dini, kişinin kimliğinin oluşmasında katkısı bulunan, vatan, millet, bayrak sevgisini meşru kabul etmiştir. Ancak günümüzde ötekileştirme unsurları olarak görülen ve şiddetin nedenleri arasında yer alan bu duygularda aşırıya gidilerek etnik ve bölgesel ayrımcılık veya ırkçılık yapılmasını yasaklamıştır.¹⁹² Milliyetçilik fikri üzerinden diğer insanları dışlamak, onlara karşı düşmanlık besleyerek ayrımcılık yapmak, İslâm'ın evrensel ilkeleriyle bağdaşmamaktadır. Zira İslâm, sahip olduğu hoşgörü ile çeşitli ırk, inanç ve kültüre mensup olan insanların birlikte yaşamalarına imkân tanıyan bir anlayışına sahiptir. Ecdadımız benimsemiş olduğu nebevi örneklik sayesinde farklı dil, din ve renkten insanın birlikte yaşamasına imkân sağlayan bir tutum içinde olmuştur.¹⁹³

İslâm toplumunda bütünleşmenin gerçekleştirilmesine, sosyo-kültürel ve ekonomik problemlerin çözümüne büyük kolaylıklar getirmeye, muhacirlerin mahzunluğunu gidererek Medine'ye ve Medineliler'e ısınmalarının kolaylaştırılmasını, sağlayan muâhâtın tefrikaya karşı en etkili önlem olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹⁴ Can güvenliği tehlikesiyle göç edenlerin gittikleri yerdeki topluluklarla iletişimlerinde sorun olmaması için daha titiz davranmak durumundadırlar. Hz. Peygamber'in Mekke'nin haram oluşu gibi Medine'yi de haram kılmasının arka planında mevcut toplum için karşılıklı can ve mal güvenliğinin teminatını gösteren işaretler vardır. "Dâhilinde, kuşlar veya vahşî hayvanlar avlanamaz, ağaçlar kesilemez, kan dökülmesine müsaade edilemez, buraya sığınan kimseler canî bile olsalar, asla tecavüze maruz kalamazlar." Siyasî cepheden bakılırsa haram, bir şehir devletinin arazi hudutlarını tayin ve tespiti manasına gelmektedir.¹⁹⁵ Toplumların varlığı güvenliğe bağlı olduğundan, sosyal düzenin

190 Âl-i İmran, 3/103.

191 Bünyamin Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, 7. Bsk., TDV Yay., Ankara 2012, s. 115; Muhammad Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, Yağmur Yayınları, İstanbul 1991, 40-43.

192 Hadislerle İslam, "Memleket sevgisi", DİB Yay., VII, Ankara 2013, s. 365.

193 Hadislerle İslam, "Memleket sevgisi", VII, 365; *Birlikte Yaşama Kültürü ve Hoşgörü*, Mehmet Evkuran vd. (haz.), Öncü Basımevi, Ankara, 2010.

194 Algül, "Muâhât", XXX, 308; Uğur, "Asr-ı Saadette Sosyal Hayat", I, 140.

195 Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 43-46.

korunmasında; işbirliği, dayanışma, savaş, doğal dengenin bozulmaması, neslin korunması, adaletin sağlanması gibi birçok konu yer almaktadır.¹⁹⁶

Medine de kardeşliği tesis eden en önemli faktörlerden biri de mescittir. Zira Medine'ye geldiğinde Hz. Peygamber'in ilk işi topluca ibadet edilebilecek bir mescit inşası olmuştur. Bu mescit sayesinde Müslümanlar beş vakit namazı birlikte eda edebilmek için ilahi davet ezanla sosyal statüye bakılmaksızın omuz omuza namaz kılmışlardır. Cemaat halinde olmayı ve cemaati terk etmeyi şiddetle yasaklayan hadisleri¹⁹⁷ özellikle ilk dönem müslüman toplumun oluşmasında katkısı olduğu açıktır. Bununla birlikte mescide bitişik halde ilk eğitim kurumunun tesis edilmesi¹⁹⁸ ve Hz. Peygamber'in her fırsatta ashabı yetiştirme gayreti ortak bir müslüman toplum aklını ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda mescid ve eğitim kurumları birlikteliği sağlama noktasında önemli köşe taşlarındandır. Toplum içinde nasıl davranacağını bilemeyen bir bedevinin mescide bevl etmesi karşısında öfkelenen ashabı doğru davranışa yönlendirmesi¹⁹⁹, topluluğa gelirken temizlenerek gelmesini tavsiyeleri²⁰⁰ farklı kültürlerin yaşam tarzlarının çatışmasını önlemeye yöneliktir. İnsanların kaynaşmalarına vesile olacak telkinlerde bulunmuştur. Tirmizî'nin "Rasûlullah (sas.), Medîne'ye geldiğinde ilk olarak ne söylemişti?" babı altında yer verdiği şu hadis konumuz açısından önemlidir. Abdullah b. Selam (ra)'ın Rasûlullah (sas.), Medîne'ye geldiğinde insanların heyecanla ona doğru koştuklarını ve konuştuğu ilk sözün "Ey İnsanlar! Selam'ı aranızda yaygınlaştırınız, yemek yediniz. İnsanlar uykuda iken namaz kılınız ki, selametle Cennete giresiniz."²⁰¹ rivayeti toplumsal bütünleşmeyi temin etmenin yollarından birinin tanışma ve ikramda bulunmak olduğuna işaret etmektedir.

Göç, beraberinde bireyin yaşamında baş edilmesi gereken güçlükler getirmektedir. Bireyin karşılaştığı güçlüklerin temelinde yeni ve farklı bir kültüre uyum sürecinin getirdiği zorlanmalar yer almaktadır. Göç sonucu yeni kültüre uyum sağlama sırasında yaşanan stres bireylerde depresyon görülmesine neden olabilmektedir. Yaşanan stresin nedeni olarak yeni kültüre uyum sağlama sürecinde

196 Koçyiğit, *Mekkî Ayetlerde Sosyolojik Unsurlar*, s. 165.

197 Müslim, Tahâret, 13, Mesâcid, 251, Cum'a, 40; Tirmizî, Salât, 64; Ebû Dâvûd, Salât, 46, 47; Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 27, Ezân, 30.

198 Buhârî, Cihâd, 184, Ezân, 18; Müslim, İmâre, 147; Ebû Dâvûd, Edeb, 94.

199 Buhârî, Vudû, 57; Müslim, Tahâret, 98.

200 Buhârî, İ'tisâm, 24; Müslim, Salât, 142.

201 Tirmizî, Kıyame, 42; İbn Mâce, Etıme, 1.

karşılaşılan ekonomik zorlanmalar, sağlık hizmetlerinden yararlanamama, dil engelleri ve eğitim engelleri gibi faktörlerin etkili olduğu belirtilmektedir.²⁰² Göç nedeniyle kültürel farklılıklar, düşmanlık ve gerginlik meydana gelebilmekte ve kültür çatışması en çok genç kuşakları etkilemektedir. Kent yaşamına hazır olmayan çocuklar, dışarıdan göç edenlere karşı kentlilerin önyargıları yüzünden soyutlanmaktadır. Bu uyumsuzluklara tepki olarak kendini kanıtlama, kentli yaşlılarına özenme ve otoriteye başkaldırma gibi etkenler, çocukları suça yöneltmektedir. Göçlerin ve gecekondulaşmanın büyük şehirlerde sosyal gerilimlere, sosyal gruplar arası çatışmalara; sonuç olarak çocuk suçlarının artmasına neden olduğu belirtilmektedir. Araştırmalar özellikle göçmen ve halkı fakir olan şehirlerde suç, şiddet ve zorbalık derecesinin yüksekliğini ortaya koymaktadır. Şehirlerde yaygınlaşan suçluluğun nedenleri arasında yaşamın zorluğu, yoksulluk, afetler, salgın hastalıklar ve şiddet ortamından dolayı büyük kentlere göç eden kesimlerin hayatta kalabilme mücadelesi esnasında birçok şiddet biçimine başvurmaları öne çıkmaktadır.²⁰³

Çağdaş dünyada göçlerin grupların, toplumsal kökenlerinden ayrılarak yeni hayat tarzları benimsemesine aynı zamanda dini bağların zayıflamasına sebep olduğu iddia edilmektedir.²⁰⁴ Kentsel kişilik, aşırı bireyselliğin kaçınılmaz sonucu olan “anomi” ile tanışır; yozlaşma ve düzensizliğe paralel olarak kişilik çözümleri başlar; çeşitli suç, zihinsel hastalık ve intihar oranlarında artış belirir. Oysa hayatın daha riskli ve geçinme kaynaklarının yetersiz olduğu kırsal kesimde, bireyi kuşatıcı cemaatçi temayüllerle birlikte sosyal dayanışma arttığı için, anomik durumlar pek görülmez.²⁰⁵ Dışlanma ve yabancı olma kimliğini ortadan kaldırma, güven ortamını tesis etme hususunda kardeşlik projesi çağdaş sorunların giderilmesinde önemli bir hususa işaret etmektedir. Özellikle zorunlu göçler ve savaştan kaçan mültecilere

202 Tuzcu ve Bademli, “Göçün Psikososyal Boyutu”, s. 57.

203 “Yaşam Kalitesi Temelinde Toplumsal Şiddet, Göç ve Yoksulluğun İncelenmesi”, Mevlana Kalkınma Ajansı (MEVKA)’nın Doğrudan Faaliyet Desteği ile MERKOMTE Bilgisayar Eğitim Danışmanlık İnşaat LTD. ŞTİ. Tarafından Hazırlanmıştır. 2012, s. 31. Yoksulluk, göç ve toplumsal şiddet bireylerin yaşam kalitesini etkilemektedir. Bugün bir milyardan fazla insanın yaşam koşulları; yeterli barınağın azlığı, temiz suyun yokluğu, sağlık koşullarının yetersizliği ve bu konudaki imkânların yokluğu olarak karakterize edilmektedir. Eğitim ve sağlık imkânlarının yokluğu da milyarlarca ailenin yaşam kalitesindeki azalmayı arttırmakta ve kalkınma sürecine katılabilirliklerini sınırlandırmaktadır.; Bkz. İbrahim Balcıoğlu, *Şiddet*, ss. 206-209.

204 Balcıoğlu, *Şiddet*, ss. 206-209.

205 Abdurrahman Kurt, “Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yönden İslam Öncesi Mekke Toplumu”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, C. 10, S. 2, 2001, s. 108.

bakış açısı ve onların tepkilerinin acı sonuçları insanlık için utanç verici bir hal almıştır. Kontrollü bir şekilde ve gerekli alt yapı sağlanarak yapılan göçler ise sorunun en aza inmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda çözülmeyi önleme ve yeni ortamdaki çekişmelerin önüne geçebilmenin yollarından biri de kardeşleştirme projeleridir. Bu sayede öteki ya da yabancı nitelendirmesi yerine tanışma/tearuf ve toplumsal kaynaşma sağlanması mümkün olacaktır.

3.1.1.5 Etnik Farklılık (Asabiyet-Irkçılık)

İslâm öncesi Arap toplumunda insan haklarının garantisi, mensubu bulunduğu kabiledir. Kabilenin sürekliliğini sağlayan en önemli yapı ilişkilerin üzerine inşa edildiği asabiyettir.²⁰⁶ Cahiliye döneminde aralarında baba tarafından kan bağı bulunan akrabanın oluşturduğu topluluğa “asabe”, bu topluluğun bütün fertlerini birbirine bağlayan ve herhangi bir dış tehlikeye karşı koymak veya saldırıda bulunmak söz konusu olduğunda bütün topluluk üyelerinin harekete geçmesini sağlayan birlik ve dayanışma ruhuna da “asabiyet” denilmektedir.²⁰⁷ Asabiyet kök itibariyle sinir anlamındaki asabe kelimesinden geldiğinden dolayı, nasıl ki sinirler tüm vücudu sararsa aynı şekilde asabiyet duygusu da bütün benliğe hâkim olmaktadır.²⁰⁸ Aynı kökten gelen “taassub” ve “mutaassıb” kelimeleri de “asabiyet” kelimesinin türevleridir. “Taassub”, aşırı bağlılık, aşırı tarafgirlik, bağnazlık; körü körüne bağlılık, bâtılda ısrar etme demektir.²⁰⁹ Kişi bağlı olduğu kabileye göre muameleye tabi tutulur, güçlü bir kabilenin üyesi ise saygı görür, dokunulmazlığa sahip olurdu; ancak zayıf bir kabilenin üyesi ise, soyulur, hakarete uğrar ve ezilirdi.²¹⁰ Kimin kabilesi daha şan şeref sahibi ise o daha üstün idi. İnsanlar etnik kökeni, mensup oldukları kavim ve kabileleriyle övünürlerdi. Haksız da olsa kabilesini savunur, kendilerini başkalarından üstün görürlerdi. Irk ve renginden dolayı insanlar toplumdan dışlanır ve aşağılanırlardı.²¹¹ Yabancı olmak kabileler açısından sadece düşmanlığı ifade eden bir kavramdır. Kabile dışına atılan kimse ise güvensiz bir ortamda yeni himaye ediciler aramak zorunda kalırdı.²¹² Evlilikte de

206 Cevad Ali, *Mufassal*, VII, 392.; Adem Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumuna*, s. 204.

207 Çağırıcı, “Asabiyet”, III, 453; Hüseyin Kayapınar- Necati Yeniçel, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, XVI, 393-394.; Cevad Ali, *Mufassal*, VII, 397.

208 Hüseyin Kayapınar- Necati Yeniçel, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, XVI, 400.

209 Bkz. Nevevî, *el-minhâc*, XII, 441.; Ece, *İslâm'ın Temel Kavramları*, s. 47-50.

210 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 755.; Ayrıca bkz. Cevad Ali, *Mufassal*, X, 157.

211 Müslim, *Eymân*, 38.

212 Arslan, *Sözleşme Kültürü ve İlk Müslüman Toplum*, s. 79.

kendini gösteren asabiyet tarafların nesepte ve asabiyette denkliği esasına dayanırdı. Ayrıca baba veya veli kızına, kabilesinin adet ve şerefini arttırmasını, muaşeret kaidelerine uyarak gittiği yerde kabilenin itibarını arttırmasını öğütlerdi.²¹³ Cahiliye dönemi kabileciliği o dereceye ulaşmıştır ki her hangi bir mübarezede bile ölen ile öldüren arasında asabiyet ve nesep mukayesesi yapılır, eğer denklik yoksa o zaman ölenin arkasından daha çok ağlanırdı. Savaşların kızışması ve kahramanlık hikâyeleri daima nesep üstünlüğünü²¹⁴ ortaya koyma açısından önem arz etmektedir. Bundan dolayı kahramanlık için, kavmiyetçilik için, riya/gösteriş için savaşanların durumu sorulduğunda Allah Rasulü (sas.) şöyle cevap vermiştir: “Ancak, Allah’ın mesajının en yüce olması için çarpışan Allah yolundadır.”²¹⁵ Bu hadisteki “hamiyyet” lafzı üstün olmayı, savunma güdüsünü içinde barındıran bir kavramdır. Asabiyet ve ırkçılığın karakteristik özelliği sırf kendinden olana sahip çıkma düşüncesi ile ötekine haksızlık yapmaktır. Müşriklerin bu tutumları Kur’an’da, “hamiyyetü’l-câhiliyye” şeklinde yer almış ve kâfirler, taassuba varan aşırı kabilecilik, kin, öfke, şiddet ve düşmanlık duygularından dolayı eleştirilmişlerdir.²¹⁶

Kabileler arasında üstünlük sağlama çabası yüzünden huzur ve sükûnet yerine sürekli savaşlar yaşanmaktadır. Bundan dolayı kendi kabilesini haksız da olsa savunma güdüsü başkalarının haklı olma ihtimalini düşünmeye engel olmaktadır. İslâm’dan önce Arap kabileleri birbirleriyle genellikle savaş hâlinde olmalarına rağmen bazı siyasî veya ticarî kaygılarla aralarında çeşitli antlaşmalar yaparak kendilerine özgü bir hukuk da oluşturmuşlardır. Hepsi Kureyş’e mensup oldukları hâlde kabilecilik ruhu içlerine öyle sirayet etmişti ki kendi aralarında bile sürekli rekabet içindeydiler. Hz. Peygamber İslam’a davete başladığında, Mekke’nin önde gelen liderlerinden Ebû Cehil şöyle söylemekteydi: “Biz Mahzumoğulları kabilesi ve Abdümenafogulları şan ve şeref konusunda birbirimizle yarıştık durduk. Onlar yemek yedirdiler, biz de yedirdik. Onlar çeşitli görevler üstlendiler, biz de üstlendik. Onlar verdi, iyilik etti, biz de verdik, iyilik ettik. Develer üzerinde karşılıklı diz çöküp yarış atları gibi yarıştık durduk. Şimdi onlar gökten kendisine vahiy gelen bir

213 M. Ali Kapar, *Hz. Muhammed’in Müşriklerle Münasebeti*, İstanbul 1987, s. 83.

214 Cevad Ali, *Mufassal*, VII, 353.; Apak, *Kur’an’ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu*, s. 209.

215 Buhârî, *Tevhîd*, 28.

216 Fetih, 48/26.; Süheyl b. Amr’ın ve kavminin müslüman olmayı kabul etmedikleri ve Hz. Peygamber (sas) ile aralarında gerçekleşen antlaşmada “Muhammed Rasulullah” yazamamasının sebebi peygambere olan kızgınlıktan ötürüdür. Kur’an müşriklerin bu kızgınlık ve gadap durumunu “hamiyyet” kavramı ile buna mukabil müslümanlara bahşedilen hususiyetin ise “sekinet” kavramı ile ifade etmektedir. Bkz. Cevad Ali, *Mufassal*, VII, 396.

Peygamberimiz var dediler. Biz buna nasıl yetişebiliriz? Vallahi biz ona asla inanmayız ve onu tasdik etmeyiz.”²¹⁷

Kabile mensuplarının birlikte hareket etmelerini sağlayan kabilecilik ruhu ve dayanışma duygusu oldukça güçlü idi. Özellikle savaşların sebeplerine bakıldığında intikam duygusu ve kolektif hareket etme vardır. “Senin gerçek kardeşin seninle birlikte hareket eder; sen zalim olursan o da seninle birlikte zalim olur” manasındaki beyit Câhiliye dönemindeki asabiyet anlayışının tipik ifadesidir.²¹⁸ “Ey falan oğlu” diye seslenerek zulüm ve batıl davada bir araya gelmektir.²¹⁹ Bu bağlamda asabiyet Arap toplumu için hayatta kalmanın adıdır. Ancak çoğu kere başkaları için değil sadece kendi çıkarlarını koruma davasıdır. Ensar ve muhacir arasında yaşanmış bir tartışmada taraflar, “Yetişin ey Ensar!” ve “Yetişin ey muhacir!” şeklinde bağırmağa başlamışlar. Bu sözleri duyan Hz. Peygamber, “Bu Câhiliye halkı çağrılarını da nedir!” şeklinde söz konusu hareketleri cahiliye âdeti olarak nitelendirmiştir.²²⁰ Hadisteki ifadelerden anlaşıldığına göre toplum içinde kendi ortak renk, dil ve ırk ya da bir grubun sırf kendi yakınları ve düşünce grubunu zikrederek bir dava etrafında toplanması cahiliye adetidir. Bu normal bir örgütlenme değil toplumu parçalayan birlik beraberliği zedeleyen bir yapılanmadır. Bundan dolayı ırkçılık /asabiyet duygularıyla hareket ederek İslâm cemaatinden ayrılan, asabiyet duygusuyla öfkelenen, bu uğurda savaşan, insanları böyle bir davaya çağırarak ve bu davayı güderken körü körüne açılmış, gayesi belirsiz bir topluluğun bayrağı altında ölen kimsenin bu ölümünün, “Câhiliye ölümü”²²¹ olduğunu haber veren Peygamberimiz (sas.), “*Kabileciliğe/Irkçılığa çağırarak bizden değildir. Kabilecilik/Irkçılık davası uğruna savaşan bizden değildir. Kabilecilik/Irkçılık davası uğruna ölen bizden değildir.*”²²² buyurarak kabilecilik yapmamaları hususunda müslümanları kesin bir dille uyarıştır. Bu tarz cahiliye adetleri insanları birbirleri ile üstünlük yarışına sokup haksız mücadele ve zulme sebep olacağından İslâm’a yaraşmayan bu kötü huy

217 Muhammed İbn İshak, *Sîret-ü İbn İshak*, Muhammed Hamidullah (Tahkik ve Ta'lik), Konya 1981, s. 170.

218 Bkz. Çağırıcı, “Asabiyet”, III, 453.; Adem Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s. 207.

219 Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî, *Avnu'l-mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvud*, 2. Bsk., Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, XIV, Beyrut 2009, s. 19.; Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 397.

220 Müslim, *Birr ve sıla*, 62.

221 Müslim, *İmâre* 57; Nesâî, *Muhârebe*, 28; İbn Mâce, *Fiten*, 7.

222 Ebû Dâvûd, *Edeb*, 111-112.

sahipleri de “leyse minna/bizden değildir” sözleri ile ikaz edilmişlerdir.²²³ Birçok hadiste “İslam dışı bir gaye etrafında gruplaşma”²²⁴ manasına gelen asabiyet/ırkçılık toplumda gruplaşmayı, parçalanmayı ifade ettiğinden cemaatten ayrılan her kişinin akıbetinin cehennem olduğu²²⁵ haber verilmiştir. Müslüman yapıdan ayrılmak suretiyle cemaat ruhunu zedeleyen ve fesat unsuru teşkil eden kimselerin öldürülmesi hadislerde yer almaktadır. Nevevî, başka çare kalmadığında birliği bozacak kişiler engellenemediğinde tefrika çıkartmak ve müslümanların birliğini bozmak isteyenler öldürülür şeklinde izah etmektedir.²²⁶

Soy üstünlüğünün iddia edildiği bir toplumda gerçek adalet ve huzurun olması mümkün değildir. Ashab-ı kiramdan Vâsile b. Aska (ö. 83/702), “Ya Resûlullah! Bir kimsenin kavmini sevmesi asabiyetten sayılır mı?” diye sorduğunda Hz. Peygamber: “Hayır, ancak kişinin, zulüm ve haksızlık halinde olan kavmine yardım etmesi asabiyettir”²²⁷ diğer bir hadiste ise, “sizin en hayırlınız günaha girmeksizin yakınlarına yardımda bulunandır”²²⁸ buyurmaktadır. Buna göre yasaklanan asabiyet, bir kimsenin milletini sevmesi ve ona karşı özel ve meşru bir ilgi göstermesi değil, sırf akrabalık ve soydaşlık nedeniyle zalimane ve haksız davranışları karşısında bile onları müdafaa ve himaye etme işidir.²²⁹

Kişinin bağlandığı değer sistemi kendini fanatik, dogmatik bir hale çevirmiş ise artık cinayet işlemeye varan eylemler ortaya çıkar.²³⁰ Fanatizm, adaletin düşmanıdır, değişime karşıdır ve empatiyi yok eder.²³¹ Asabiyet Arabın şuurunu oluşturan bir değer sitemidir. Günümüzde insanların uğruna her türlü fedakârlığı göze aldığı zaman zaman aşırılıklar sergilediği mezhep, siyasi parti, ideoloji, devlet, vatan, millet unsurlarına bağlılık gibi asabiyet de Cahiliye döneminde hayatın gayesi olan ve

223 Azîmâbâdî, *Avnu'l-mabûd*, XIV, 19.

224 Recep Şentürk -Kadir Canatan, “İrkçılık”, *DİA*, XIX, 126.

225 Müslim, *İmâre*, 57; Nesâî, *Tahrim*, 28; İbn Mâce, *Fiten*, 7.

226 Bkz. Nevevî, *el-Minhâc*, XII, 444.

227 Ebû Dâvûd, *Edeb*, 111-112.

228 Ebû Dâvûd, *Edeb*, 111.

229 Hüseyin Kayapınar-Necati Yeniçel, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, XVI, 394-396.

230 Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu olarak Şiddet”, s. 13; Bkz. İbrahim Balcıoğlu, “Şiddetin Doğal ve Toplumsal Kaynakları”, s. 57.; Bkz. Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, s. 103.

231 Bkz. Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, s. 105-110. Bu noktada “toplumsal empati ve birlikte yaşama” deneyimlerinin örneği olarak Medine Sözleşmesi dikkat çekmektedir. Tarhan, Medine Sözleşmesi ile İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi arasındaki mukayseden sonra şu tespitleri aktarmaktadır. İnsanların birlikte yaşam noktasında vahyin desteğine ihtiyaç duydukları, medine anayasasında bireyin tanımlanması, inanç özgürlüğü, çoklu hukuk sistemi, tek tip insana karşı çıkış, savaş hukununun belirlenmesi, adil yargılama, zulme karşı çıkış ve yardımlaşma, muhalefete hak tanıma gibi unsurları barındırmaktadır. Bkz. Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, s. 313.

uğruna kan akıtılan kutsal değerler toplamıdır.²³² “Asabiyet, bir kimseye kendi kabilesiyle birlikte cehennemde olmayı başkalarıyla cennette olmaya tercih ettirecek kadar güçlü bir duygudur.”²³³ Asabiyet, fanatizm ve tarafgirliğin insanları düşürdüğü kötü durumu Allah Rasulü şöyle tasvir etmektedir: “Allah, cahiliye döneminin kibrini ve övünme âdetini sizden giderdi. İnsanlar iki kısımdır: Birincisi Allah katında övülmüş olan takva sahibi mümin kimseler, ikincisi de Allah katında yerilmiş olan bedbaht ve Allah’ın yolundan çıkmış kimseler. Binaenaleyh hepiniz âdemoğlusunuz. Adem topraktan yaratılmıştır. Allah’a yemin olsun ki insanlar ya bu kavimleri ile övünmeyi bırakırlar -ki o kavimler böyle yaşadıkları için şimdi cehennem kömürlerinden bir kömürdürler- yahut da Allah katında burnuyla dışkı yuvarlayan pislik böceğinden (mayıs böceğinden) daha değersiz bir hale düşerler.”²³⁴ Bu durumda olanlar iyi ve temiz ortamda yaşayamaz daima pislik içinde olmayı ister.²³⁵ Bu durumda olan kişiyi Hz. Peygamber diğer bir hadiste ilginç bir misalle haber verir. “Kavmine haksız yere yardım eden kimse bir kuyuya yüzüstü düşüp de kuyruğundan çekilerek kurtarılmaya çalışılan deve gibidir.”²³⁶ Hattabî (r.a)’ye göre bu hadisin manası şöyledir: “Haksız yere kavmine yardım eden kimse günah kuyusuna düşerek helak olmuştur. Artık kurtarılması mümkün değildir. Bu haliyle o kuyruğundan tutulup da yukarı çekilerek kurtarılmaya çalışılan bir deveye benzer.”²³⁷ Aliyyü’l-Kari’nin açıklamasına göre bazıları bu hadis-i şerifi şöyle yorumlamışlardır: “Haksız yere kavmine yardım eden kimse zulme yardım ettiği için kendisini helak etmiştir. Gerçi o bu yardımıyla kendini ve kavmini yükseltmek istemiştir. Ama yükseltmek amacıyla koşarken günah kuyusunun dibine düşüp helak olmuştur. Böyle bir kimsenin hali ise kuyuya yüzüstü düşüp de kuyruğundan asılarak kurtarılmaya çalışılan bir deveye benzer. Tabii ki bu deveyi bu şekilde kurtarmak mümkün değildir.”²³⁸ Bazılarına göre de bu hadis-i şerifte kuyuya düşerek helak olup da kuyruğundan çekilerek kurtarılmaya çalışıldığı halde kurtarılamayan deveye

232 Adem Apak, *Kur’an’ın Geliş Ortamında Arap Toplumu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat)*, Kuramer, İstanbul 2017, s. 204.

233 Apak, *Kur’an’ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s. 206.; bkz. Belâzürî (ö. 279/892-93), *Ensâbü’l-Eşraf*, Dâru’l-fikr, Beyrut 1996, VI, 223.

وقال أبو الحسن المدائني في روايته: طلق عثمان ابنة عُيَيْبَةَ في حصاره، وكان فيها جفَاء كجفَاء أبيها، بلغها أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: مزينة وجهينة وأسلم وغفار خير من تميم وأسد وعامر وغطفان، فقال عُيَيْبَةُ: لأن أكون مع هؤلاء في النار أحب إلي من أكون مع أولئك في الجنة

234 Ebû Dâvûd, Edeb, 110; Azîmâbâdî, *Avnu’l-mabûd*, XIV, 16.

235 Azîmâbâdî, *Avnu’l-mabûd*, XIV, 16.

236 Ebû Dâvûd, Edeb, 111.

237 Azîmâbâdî, *Avnu’l-mabûd*, XIV, 18.

238 Aliyyü’l-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâth*, VII, 3076.

benzetilen kişi ise haksız durumda olan kavmidir. Çünkü batıl ve zulüm üzerine olan herkes ölmüş demektir. Bu kavme kavmiyetçilik duygusuyla yardım etmek isteyen kimse de sözü geçen devenin kuyruğuna benzetilmiştir. Nasıl ki kuyuya yüzüstü düşerek ölen bir deveyi tutarak yukarı doğru çekilen kuyruğu deveyi kurtarmaya yetmezse, bu adamın o kimseyi kurtarmak için devreye girmesi de nesebiyle övünen kimseyi kurtarmaya yetmeyecektir.²³⁹

İdeal bir toplum oluşturma noktasında çaba sarf eden Hz. Peygamber bazı kötü hasletleri terk etmenin zor olduğunu da şu sözleri ile haber vermektedir: “Ümmetimin içinde câhiliyye döneminden kalma, tamamen terk edemeyecekleri dört âdet vardır: Asaletleriyle övünmek, başkalarının soyuna dil uzatmak, yıldızlar vesilesiyle yağmur istemek, ölünün arkasından yüksek sesle ağlamak.”²⁴⁰ Diğer taraftan müslümanların birbirleriyle mücadele ve üstünlük yarışına girdiklerinde iki tarafın da zarar göreceğini, cehenneme gireceklerini haber vermektedir. Allah Resulü “İki müslüman kılıçlarıyla karşı karşıya geldiklerine öldüren de öldürülen de cehennemdedir.” buyurunca “Ey Allah’ın Resulü tamam öldüreni anladık ancak öldürülen niçin cehennemde?” diye soran ashabına “Çünkü o da içinde öldürme niyeti taşıyordu.” diye mukabelede bulunmuştur.²⁴¹ Bu bağlamda asabiyet ve ırkçılığın temelinde üstünlük iddiası yer almaktadır. Bu iddia, kişinin kendini, nesebini daha geniş anlamda mensubiyetleri ile büyüklük taslaması, diğerlerine zulüm etmesi anlamına geleceğinden şiddetle yasaklanmıştır. Asabiyet öyle bir körlük ki kişinin hangi dava için, neden mücadele ettiğini unutturan kör/amaçsız bir şekilde yapılan bütün mücadeleleri ifade etmektedir.²⁴² Bu bağlamda asabiyetin diğer bir vasfı da inattır. Körü körüne saplantıdır. Saplantının olduğu yerde ise hak ve doğruluk bulunmaz. Bu öyle bir taassup ki, karşı tarafın haklılığı ya da faziletini görmezden gelecek derecede gözleri kör eden bir anlayıştır. Kör-sağır fitne nitelendirmesi ve herc’in artmasına (kimin hangi sebepten öldüğü öldürüldüğü bilinmeyecek) sebep olan unsurların başında ırkçılık anlayışına dayalı mücadele zikredilebilir.²⁴³

239 Hüseyin Kayapınar-Necati Yeniçel, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, XVI, 394-396.

240 Müslim, Cenâiz 29.

241 Buhârî, İman, 22.

242 Nevevî, *el-minhâc*, XII, 238.

243 Nevevî, *el-minhâc*, XII, 441. Asabiyetin tehlikesine işaret eden hadisler için bkz. Müslim, İmâre, 47-53.

İbn Haldun (ö. 808/1406), asabiyetin devletin kurulması ve devamında, düşmanlara karşı mücadeledeki önemine işaret etmektedir.²⁴⁴ Bu bir anlamda toplumların hayatiyetini devam ettirmesi, kendi kültürlerini koruması için kaçınılmazdır. Ancak hadislerde İslam'ın kınadığı yön ise yakınlık bağı etrafında toplanma değil, bu bağı zulüm haksızlık vasıtası kılmaktır. Zira Hz. Peygamber bizzat nesepi bilmenin sıla-i rahim yapmak için gerekli olduğu ve aradaki bağların bu şekilde devam edeceğine işaret etmişlerdir.²⁴⁵

Asabiyet duygusundan sonra kavramın sınırlarını biraz aşarak özellikle günümüz insanlığını sarsan ve savaşlara sebebiyet veren “suni bir düşünce” olarak ırkçılığa temas etmek gerekir. Çünkü asabiyet bir kabileyi diğerinden üstün tutma anlamı taşıırken, ırkçılık belli bir ırkı üstün olduğuna inanmak ve bu inanç doğrultusunda hareket etmektir. Hem ırkçılıkta hem de asabiyette çıkış noktası nesep ve kan bağıdır. Asabiyetin bir yönüyle ırkçılığın ilk basamağı sayılması söz konusu edilebilir.²⁴⁶ Çağdaş sorunların, şiddet ve savaşların arka planında etnik kimlik, siyah-beyaz ayrımı, yabancı olma, üstün ırk, ayrıcalıklı olma düşüncesinin olduğu görülmekte ve bu durum şiddetin sebepleri olarak güncelliğini korumaktadır. Muhammed Ebû Zehra'nın ifadesi ile ırkçılık, ihtilafın sebeplerinden biri, hatta İslam ümmetini parçalayan ihtilafın temelini teşkil eder.²⁴⁷

Aralarında kan bağı bulunan, aynı soydan gelen büyük insan toplulukları ırk kelimesiyle ifade edilmekle beraber aynı anlamda veya daha az sayıdaki grupları ifade eden nesil, nesep, zürriyet, soy sülale gibi başka kelimeler de bu anlamda kullanılmaktadır. Bu sosyal grupların kalıtımla geçen bazı özellikleri sebebiyle farklılaştığını, bu farklılıkların onlar arasında statü ve değer farklarına da yol açtığını

244 İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 334.; Asabiyet birey ve kabile üyeleri arasında yazısız bir dayanışma mukavelesidir. Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumuna*, s. 207.

245 Beyhakî, *Şuâbü'l-îman*, X, 326 (hadis no: 7569)

246 Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumuna*, s. 201. Diğer taraftan asabiyette hayatta kalma, menfaat birliği gibi unsurlar söz konusu olduğundan ırkçılıkla ayrışır.

247 Muhammed Ebû Zehra, *İslamda Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, s. 22. Hz. Peygamber döneminde ideali yakalama arzusunda olan müslümanların peygamberin vefatını mütakip Hz. Osman döneminde ırkçılık hastalığına yakalandıkları görülmektedir. Halifenin son dönemlerinde kuvvetli ve korkunç bir şekilde ortaya çıkan ırkçılık önce Emevilerle Haşimîlerin, daha sonra da Haricîlerle başkalarının arasında görülen ihtilaflarında büyük bir etkisi vardır. Cahiliye devrindeki ihtilafların Hz Peygamber'den sonra tekrar gündeme gelmesi kabilecilik ruhunu gündemden düşürmemiştir.

ileri süren akımlara ise ırkçılık denmektedir.²⁴⁸ “Kişinin bağlı olduğu ulus ya da ırkın üstünlüğüne inanarak onun dışında kalan toplulukları aşağı ve hor görmesine dayanan tutum ve davranış; toplumu kendi kümesi, yabancı küme diye iki bölüme ayırarak kendi kümesine üstünlük ve başatlık tanıma, dış kümeyle ise düşkünlük ve uyrukluk tutumunu benimsetme”²⁴⁹, “insanların toplumsal özelliklerini biyolojik, ırksal özelliklerine indirgeyerek bir ırkın başka ırklara üstün olduğunu öne süren öğretisi”²⁵⁰ şeklinde tanımlanan ırkçılık, insanlık tarihi boyunca²⁵¹ toplumsal şiddetin önemli bir boyutunu teşkil etmektedir.

İrkçılık, sosyal haklar yönünden ayrımcılığa ve adaletsizliğe ulaştığında toplumda anarşi ve terör zeminini hazırlayan bölücü, yıkıcı faaliyetlere dönüşür. Zira kendisini üstün görmek, sosyal saygınlık ve haklar elde etme amacıyla başkalarından üstün görünme düşüncesi ötekini yok etmek ve tahakküm altına almaktan başka bir şey değildir.²⁵² Üstünlük düşüncesi, ırk ve renk ayrımlarının şiddete sevk eden bir düşünce olduğunu ortaya koyan en önemli hadislerden biri de Hz. Peygamber’in veda hutbesindeki sözlerinde gizlidir. Allah Resulü (sas.) veda hutbesinde “Ne Arap’ın Arap olmayana ne de Arap olmayanın Arap olana üstünlüğü vardır”²⁵³ derken de o zamana kadarki bütün ırkî üstünlük iddialarını temelinden yıkmayı hedeflemiştir. İrkçılığın önemli bir tezahürü veya sonucu da kızgınlık, nefret ve haksızlıkta yardımlaşma²⁵⁴ olduğu için Hz. Peygamber “Kim ırkçılığa (asabiyet) çağırarak yahut ırkçılıktan dolayı başkasına kızarak gayesi belirsiz bir topluluğun bayrağı altına girerse onun ölümü cahiliyedeki ölüm gibidir.”²⁵⁵ sözleri ile ırkçılığın bir topluluğu zayıflatıp sonunda dış saldırılara açık hale getireceği konusunda da uyarıda bulunmuştur. “Ameli, kendisini geride bırakan bir kimseyi nesebi üstün kılmaz.”²⁵⁶ hadisi ile soya dayanarak böbürlenmeyi açıkça yasaklayan, ırk

248 Recep Şentürk -Kadir Canatan, “İrkçılık”, *DİA*, XIX, 124. Modern disiplinlerde ırk kavramı başlıca şu anlamları içermektedir: 1. İnsan türünün alt sınıfları (beyaz, siyah, sarı ırk gibi) 2. Etnik grup (Cermen ırkı gibi). 3. Belli bir sosyokültürel grup.

249 Ruhbilim Terimleri Sözlüğü, 1974 <http://www.tdk.gov.tr/> 18.04.16.

250 Toplum Bilim Terimleri, 1975. <http://www.tdk.gov.tr/> 18.04.16.

251 Türkdoğan, *Günümüzde Toplumsal Şiddet ve Türkiye Gerçeği*, s. 341.

252 *Yılmaz, Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, s. 187.

253 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVIII, 474 (hadis no: 23489). يَا أَيُّهَا النَّاسُ، أَلَا إِنَّ رَبَّنَا وَاحِدٌ، وَإِنَّ آبَاءَكُمْ وَأَبَاءَكُمْ وَاحِدٌ، وَلَا لِعَجْمِي عَلَى عَرَبِيٍّ، وَلَا لِعَرَبِيٍّ عَلَى عَجْمِي، وَلَا أَحْمَرَ عَلَى أَسْوَدٍ، وَلَا أَسْوَدَ عَلَى أَحْمَرَ، إِلَّا بِالْقُوَى أَبْلَغْتُ، قَالَ: «أَيُّ يَوْمٍ هَذَا؟»، قَالَ: «يَوْمٌ حَرَامٌ»، ثُمَّ قَالَ: «أَيُّ شَهْرٍ هَذَا؟»، قَالَ: «شَهْرٌ حَرَامٌ»، قَالَ: «أَيُّ بَلَدٍ هَذَا؟»، قَالَ: «أَيُّ بَلَدٍ حَرَامٌ»، قَالَ: «فَإِنَّ اللَّهَ فَدَّ حَرَمَ بَيْنَكُمْ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ»

254 Ebû Dâvûd, Edeb, 112.

255 Müslim, İmâre, 57; Nesâî, Tahrim, 28; İbn Mâce, Fiten, 7.

256 Tirmizî, Kıraat, 10; Ebû Dâvûd, İlm, 1.

ayırıcılığını kışkırtarak müslümanlar arasında bölücülük yapanları şiddetle kınayan hadisler²⁵⁷ bu manada ele alınmalıdır.

İrkçiliğin özü bizden olmayanı aşağı görmek, dışlamak ve ayrımcılık yapmaktır. Bu durum çevremizi, kendimizi ve ötekini nasıl yorumladığımızla ilgilidir. İrkçiliğin tetikleyicisi ön yargılarımızdır. Ön yargıların nefret söylemine geçişidir. Devamında gelen şiddet ve başka aşırı tutumlar ırkçılığın bir aşamasıdır. Coğrafyaya göre farklılık arz edebilir. Avrupa’da siyaha karşı, Afrika’da ise beyaza karşı ırkçı anlayış olabilir.²⁵⁸ Dolayısıyla ırkçılık tepkisellikle ifade edilebilir. Toplulukların birbirlerine karşı ön yargıları ve geliştirdikleri politikalar birinin diğerini yanlış değerlendirmesine neden olabilir. “Biz” duygusu kimlik oluşumu için önemlidir. Ancak kendi kimliğini tanımlarken diğerini görmezden gelme ve yok saymanın insani ve ahlaki bir yönü olamaz. Bir insanın veya toplumun, mensubu bulunduğu ırk sebebiyle diğer insanlardan üstün olması fikrine dayanan ırkçılık düşüncesi, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, gayr-ı insani ve gayr-ı ahlaki bir yaklaşımdır. Tarih boyunca toplumları bölüp parçalayan, devletleri yıkan, insanlar arasında kin ve nefret tohumları eken önemli etkenlerin başında da yine ırkçılık gelir. Çağımızda ırkçılık, sosyal, siyasal ve ekonomik dönüşümlere bağlı olarak farklı biçimlerde yeniden şekil bulmaktadır. Bu olgunun arka planında yatan sebepler; sosyo-kültürel ayrımcılık, ekonomik, siyasî ve yasal boşluk ya da çarpıklıklar ekseninde incelenmektedir.²⁵⁹ Her ne sebeple olursa olsun ırkçılığın dünyanın neresinde olursa olsun mutlaka önü alınması gerekli bir sosyal salgın olduğu bilinmelidir. Bu bağlamda ilahi ve insani değerlere vurgu yapmak suretiyle çözüm aranmalıdır. Barış, hoşgörü, doğruluk, bağışlama, hak, hukuk, akıl-can-mal güvenliği gibi ortak değerlerin insanlığın barış içinde yaşamasına önemli katkıda bulunacağı yapılacak etkinliklerle ortaya konulmalıdır. İnsanı merkeze almak ve dinin insan için olduğu gerçeğinden hareket etmek oldukça önemli görünmektedir.²⁶⁰

İslâm, asabiyet ve ırkçılığı tüm unsurlarıyla reddetmiştir. Hal böyleyken, bu cahiliye anlayışı sebebiyle tarih boyunca İslâm coğrafyasında düşmanlık ve husumet, kin ve nefret, kan ve gözyaşı hiç eksik olmamıştır. Müslümanlar arasında mezhebini,

257 Recep Şentürk -Kadir Canatan, “İrkçilik”, *DİA*, XIX, 126.

258 Osman Aydın, vd., *İrkçilik ve Yabancı Düşmanlığı*, TÖYEV, 2015, s. 1.

259 Aydın, vd., *İrkçilik ve Yabancı Düşmanlığı*, s. 3.

260 Aydın, vd., *İrkçilik ve Yabancı Düşmanlığı*, s. 4-5. Ayrıca ırkçılık-yabancı düşmanlığına karşı alınan yasal tedbirler ve konuya ilişkin istatistiki bilgiler için bkz. s. 5-23.

meşrebini, ırkını, ideolojisini rahmet dini İslâm'ın önüne geçirenler, hakikat iddiasıyla başkalarını yok sayanlar hiç de az değildir. Bugün İslâm kardeşliğinin önündeki en büyük engellerden biri ırkçılık ve ayrımcılık zihniyetidir. Bu zihniyet, bazen kendi ırkını, soyunu, kabilesini, rengini üstün görme şeklinde tezahür etmektedir. Bazen de kendi mezhebini, meşrebini, ideolojisini üstün görme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu anlayış, dostluk ve kardeşliğin yerine kin ve nefreti, adalet ve merhametin yerine zulüm ve haksızlığı, birlik ve beraberliğin yerine tefrika ve ayrımcılığı getirir. Maddî şiddet kadar manevî, psikolojik şiddet unsurlarına maruz kalmak, aşağılanmak, hakarete maruz kalmak ötekine karşı nefret duygularını kabarttığı için bu tutum toplumsal barış, kamu düzeni ve insanlığın geleceği açısından yıkıcı bir durum arz etmektedir.²⁶¹

Bu noktada Selmân-ı Farişî'nin (ra) nesebi sorulunca “İbnü'l-İslâm/İslâm'ın oğlu”²⁶² nitelendirmesi dikkat çekicidir. Elbette burada kişilerin neseplerini/milletlerini yok sayma kast edilemez. Ancak şu unutulmamalıdır ki mensubiyetler aslın -insan olma, aynı dini inancı benimseme gibi değerlerin- önüne geçtiğinde üstünlük iddiaları ve şiddet eylemleri yaygınlaşmaktadır. Özellikle İslâm dünyası içinde “İbnü'l-İslâm/İslâm'ın oğlu” söylemi yerine ırk ve nesep öncelendikçe birlikteliğin sağlanması mümkün olmayacaktır. Toplumdaki değişik inanç, anlayış ve tutumları tamamen ortadan kaldırmak mümkün olmadığına²⁶³ göre farklılıklarla birlikte yaşama çabası öncelenmelidir. İslâm, ırk ve nesebe bağlılığı değil, ırkçılık ve nesep üstünlüğü iddiasıyla başkalarına zulüm, haksızlık ve şiddet içeren uygulamaları yasaklamaktadır.

3.1.2 Zararlı Alışkanlıklar

İslâm dininin temel hedefi dini, aklı, nefsi, nesli ve malı korumaktır. Ancak içki, kumar başta olmak üzere bağımlılık yapan maddeler, korunması amaçlanan esasları engellemekte hatta insan hayatında çok büyük yere sahip akıl ve ruh sağlığını etkilemekte, kişinin doğru düşünüp karar verme ve muhakeme yapma yeteneğini azaltmaktadır. Hz. Peygamber'in (sas.), “*Her müslümanın öteki*

261 Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, ss. 186-190.

262 ez-Zebidî, Ebü'l-Abbâs Zeynüddîn (Şihâbüddîn) Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif eş-Şercî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ahmed Naim (Çev.), 6. Bsk., DİB Yay., III, Ankara 1980, s. 18.

263 Yıldırım, “İhtilafın Menşei, Konusu ve Çeşitleri”, s. 247.

müslümana kanı, ırzı (nâmusu) ve malı haramdır."²⁶⁴ "İçki bütün kötülüklerin anasıdır"²⁶⁵ sözleri dikkate alındığında zararlı alışkanlıkların hepsinde toplumun huzurunu can, mal, nesil emniyetini tehdit eden yönler olduğu görülür. İslâm haram sayılan her şeyi yemeyi/içmeyi, haksız/haram kazancı ve haram kazanca götüren tüm yolları yasaklamıştır. Bu çerçevede Kur'an'da, "Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?"²⁶⁶ buyrulmuştur. Kur'an ve sünnette kumar ve içki yasağının birlikte zikredilmesi dikkat çekicidir.²⁶⁷ Her ikisi de insanlığın kurtulamadığı kötü alışkanlıktır. Ferdî ve toplumsal bir sorun haline gelmiş olan zararlı alışkanlıklar, birçok problem ve sıkıntının temelini oluşturmakla birlikte ahlâkî yapının bozulmasına da sebep olmaktadır. Alkol, zina, hırsızlık ve kumar toplumların yok olup gitmesine zemin oluşturan kötü alışkanlıklardandır. Fertlerin fizyolojik yapılarını yanında akıl ve ruh sağlıklarını olumsuz etkileyen bu alışkanlıklar, ailelerinin, akrabalarının ve toplumun huzurunu yok etmektedir. Nesillerin başıboş, eğitimsiz, sevgi ve şefkatten yoksun yetişmesine, zararlı alışkanlıkların pençesine düşmesine yol açmakta, toplumun geleceğine güvenle bakmasına mâni olmaktadır.²⁶⁸ Alkol ve madde bağımlılığı olan kişiler kullandıkları bağımlılık yaratan maddelerin etkisiyle veya bu maddeleri temin etme hırsıyla şiddet uygulamaya yatkın hale gelirler.²⁶⁹

Yüce Allah, "Şeytan, içki ve kumar yoluyla ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister."²⁷⁰ buyurarak içki ve kumarın topluma yansıyan olumsuz yönünü bildirmiş, aynı zamanda insanın bizzat kendisini, dinin ve hayatın temelini oluşturan namazdan ve Allah'ı zikretmekten alıkoymadığını haber vermiştir. Bu noktada dinimiz helâl kazanca büyük önem vermiş, Allah Teâlâ, "Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda bâtil (haksız ve haram yollar) ile yemeyin."²⁷¹ buyurmuştur. Hz. Peygamber (sas.) şarap, kumar, tavla ve

264 Müslim, Birr, 32; Tirmizî, Birr, 18.

265 Nesâî, Eşribe, 44.

266 Mâide, 5/90-91.

267 Mâide, 5/90-91; Ebû Dâvûd, Eşribe, 5.

268 Hadislerle İslam, "Kumar", 2. Bsk., DİB Yay., V, Ankara 2013, s. 231; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 335-336.

269 http://www.adnancoban.com.tr/aile/ici_siddetin_sebepleri.html. 25.07.16.; Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, s. 409.; Bkz. Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, s. 22.

270 Mâide, 5/91.

271 Nisâ, 4/29.

içkiyi yasaklamıştır.²⁷² Tarihsel süreçte fakihler, Kur'an ve sünnette ilke olarak geçen kumar yasağını kendi dönemlerinde yorumlamaya ve yasağın kapsamını belirlemeye çalışırken hem konuya ilişkin dinî emir ve yasakların ortam ve amacını, hem de içinde yaşadıkları toplumda salgın bir hastalık hâlini alan kötü alışkanlıkları ve bunların yol açtığı olumsuz sonuçları göz önüne almışlardır. Bu zeminde kumar kapsamına sokulabilecek işlem türlerini ve bunların dinî hükmünü açıklamaya çalışmışlardır.²⁷³ Aklın korunması için, onun selim kalmasını sağlayacak ve aktivitesini arttıracak her şeyi mubah kılmış, bozulmasına ve zaafa uğramasına yol açacak içki vb. sarhoş edici ve uyuşturucu maddeleri yasaklamış, bunları alanlar için cezaî hükümler koymuştur.²⁷⁴

İnsanın içinde bulunduğu ortam da onun kötülüğe bulaşmasına sebep olabilir. Bundan dolayı Hz. Peygamber kişinin arkadaş seçiminin önemine işaret eden birçok açıklamada bulunmuştur. Bunlardan biri de doksan dokuz kişiyi öldüren kimsenin arayışını tasvir eden hadistir. Hadiste zikredilen örnek kendini kötülükten kurtaramayan ancak çıkış yolu arayan kimseyi anlatmaktadır.²⁷⁵ Çoğu kere şahit olduğumuz bir söylemdir: “arkadaş çevresi kötü”. İnsanların buldukları ortamın tesirinde kaldıkları bir vakiadır. Sosyal bilimcilerin genel kanısı alkol ve uyuşturucu gibi alışkanlıkların öğrenilmiş davranışlar olduğu yönündedir.²⁷⁶ Hatta gençliğin tesiri ile sorumsuzca ve özentisi ile ortaya çıkan davranışlar çoğu defa pişmanlıkla neticelenir. Ancak söz konusu kötü çevrenin etki alanından kurtulmak kolay olmayabilir. Hadisi şerif iyi kimselerle birlikte olmayı kötü çevreyi terk etmek gerektiğine işaret etmektedir.²⁷⁷

Kumar işsizliğin, fakirliğin, sınıflar arası dengesizliğin büyük çapta olduğu toplumlarda âdeta bir umut sömürüsü olarak salgın bir hastalıktır. Buradan hareketle kumar fert, aile ve toplum yapısı ve ekonomik alanda yıkıcı etkiler ve onarılamayacak tahribatlara sebep olmaktadır. Bu yıkıcı etkilerin başında verimsiz bireyler üretmesi gelir. Bu yönüyle kumar, üretime katılmayan, işsiz güçsüz, tembel,

272 Ebû Dâvûd, Eşribe, 5.

273 Bardakoğlu, “Kumar”, *DİA*, XXVI, 364-367.

274 Bkz. Zekiyüddin Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, İbrahim Kafi Dönmez (terc.), TDV yay., Ankara, 2001, s. 414; Abdülkerim Zeydan, *Fıkıh Usulü*, Ruhi Özcan (çev.), MÜİFV yay., İstanbul, 1993, ss. 353-355.

275 Buhârî, Enbiyâ 54; Müslim, Tevbe, 46, 47, 48.

276 Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, s. 406.

277 Bkz. Kadı İyaz, *İkmalü'l-mu'lim bi fevaidi müslim*, Yahya İsmail (tah.), Daru'l-vefa, Mısır 1998, VIII, 269.

boş vakit geçiren kişilerin toplumda çoğalmasına neden olur. Kumardan elde edilen kazanç helâl olmadığı gibi kaybedilen paranın her kuruşunda da çoluk çocuğun, fakirlerin ve toplumun hakkı vardır. Ayrıca kumar içki, yalancılık, hırs, kin, intikam, cinayet gibi kötülükleri de beraberinde getirir. Kumar aile hayatında düzensizliklere, anlaşmazlıklara, ihmellere sebep olur. Kumar yüzünden, dinini, namusunu, evini satan, her türlü kutsal değerini çaresizlik içinde ayaklar altına alan pek çok kişi vardır. Büyük bir kesimin mağdur olması yanında, hak etmeden, emek vermeden ve alın teri dökmeden zengin olma fikrine kapı aralamaktadır. Böylece kumar, toplumda sosyal dayanışmanın zayıflamasında ve bencilliğin ön plana çıkmasında da olumsuz bir rol üstlenmektedir.²⁷⁸

3.1.3 Gayr-ı Meşru İlişkiler

Zina, nikâhsız birliktelikler, aile içi mahremlerle ensest ilişkiler ailevi ve toplumsal yapının çökmesine, kadının değerinin düşmesine, neslin bozulmasına, aile düzeninin sosyolojik ve psikolojik olarak olumsuz etkilenmesine, dünyaya gelen çocukların nezih bir ortamdan yoksun olmasına, maddi-manevi yoksunluk sebebiyle toplumu tehdit eden bir duruma sebep olmasına ve ahlâksızlığın artmasına yol açan toplumsal bir sorundur. İslam'ın zaruret kapsamına dahil ettiği hususlardan biri de neslin korunmasıdır. Bundan dolayı sahih nikah akdi şart koşulmuştur. Neslin bozulmasını önlemek, aile kurumunu dolayısıyla toplumu sağlam temeller üzerinde tesis etmeyi hedefleyen din, gayr-ı meşru ilişkileri zina olarak nitelemiştir. Sadece zinayı değil zinaya götürecek etkenlerden ve düşüncelerden uzak kalınması gerektiğini ortaya koymuştur. Evlilikte öne sürülen maddi şartların kolaylaştırılmasını, imkânı olanların evlenmesini, olmayanlara yardım edilerek yuva kurmalarını ve zinadan korunmalarını tavsiye etmiştir. *'Gençler! Evlenme imkânı bulanınız evlensin. Çünkü evlenmek, gözü haramdan çevirmek ve iffeti korumak için en iyi yoldur. Evlenme imkânı bulamayanlar da oruç tutsun. Çünkü orucun, kişi için şehveti kesme özelliği vardır.'*²⁷⁹ Bekar ya da evli iken gayr-ı meşru bir şekilde nefsanî arzularını tatmin edenlere cezalar tayin etmiştir. Bütün bunlardan maksat

278 Bardakoğlu, "Kumar", DİA, XXVI, 364-366; Hadislerle İslam, "Kumar", V, 231; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 339-341.; Alkolik kişiler üzerinde yapılan araştırmalarda şu ortak özellikler saptanmıştır: 1- Alkol tutkunu kişilerde, diğer insanlarla duygusal, gerçek ilişki kurma güçlüğü, olgunlaşmamış ve içe dönük düşünce biçimleri, alınganlık gözlenir. 2- Alkol tutkunu kişiler sürekli depresyon içindedir, yalnızlık, umutsuzluk ve değersiz olma duygusu hakimdir. 3- Diğer insanlara karşı düşmanca tavır geliştirirler. 4- Çevrelerine aşırı bağlıdırlar. 5- Cinsel yönden olgunlaşmamışlardır. Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, s. 397-404.

279 Buhârî, Nikâh, 3; Tirmizî, Nikâh, 1.

toplumsal sorunları en aza indirmek suretiyle huzur ve refahın hâkim olduğu ve gelecek nesillerin güven içinde yaşayabileceği bir ortam oluşturmaktır.²⁸⁰

Günümüzde eşlerin birbirlerini aldatarak kendilerine ve topluma zarar vermeleri, sahip çıkılmayan nesiller, dağılan yuvalar, namus cinayetleri aile kurumundaki sarsıntı kaynaklıdır. Bu noktada kitle iletişim araçlarının olumsuz ve yıkıcı etkisi göz ardı edilemez. Özgürlük adı altında cazip hale getirilen film sahneleri ve tahrik edici reklamlar özellikle gençleri bu çirkin fiile sürüklemektedir. Resûlullah (sas.) Hz. Ali'ye şöyle buyurmuştur: *“Ey Ali! Bir bakışa ikincisini ekleme! Çünkü ilk bakış senin için affedilmiştir. Sonraki bakış ise, senin için bağışlanmış değildir.”*²⁸¹

Toplumsal çözümlenin ve aile kurumunun kurtarılması genç nesilleri Allah korkusu ve ahiret inancıyla donatmaktan geçmektedir. Nefsi tatmini, haram yollarda aramak hem dünyada hem de ahirette vebali büyük bir günahdır. Zira Allah Resülü arşın gölgesinde gölgelenecek grup içinde “kedisini güzel bir kadın zinaya davet ettiğinde ben Allah'tan korkarım” diyen genci saymıştır.²⁸² Diğer taraftan bir genç ey Allah'ın Resülü izin ver zina edeyim dediğinde, Hz. Peygamber (sas.) ona telkinde bulunarak ve ikna edici bir metotla empati yapmasını sağlamış ve zinadan uzaklaştırmıştır.²⁸³ Kişinin kendi yakınlarıyla bir başkanın zina yapması nasıl hoşuna gitmiyorsa, onun zina ettiği bir kişi de bir başkasının annesi, kardeşi veya yakınıdır. Diğer taraftan komşuluk ilişkileri hususundaki tavsiyeler karşısında komşuya ihanet etme ve emaneti olan aile fertlerine karşı bu çirkin fiil en büyük günahlar arasında zikredilmiştir. *“Komşunun hanımı ile zina etmek.”*²⁸⁴ büyük günahlar arasında sayılmıştır. Çünkü komşuluk ilişkisi toplumda en çok ihtiyaç duyulan şeydir. Bunu ihlal etmek ve aileye ihanet etmek sosyal ilişkilere zarar verir. Çirkin bir fiilin komşuyla yapılması toplumdaki güveni ve İslâm'ın çok önem verdiği komşuluk ilişkilerini zedelemesi açısından yabancı biriyle yapılandan daha zararlıdır. Bu güvenin zedelendiği ve aile içi gizli problemlerden biri de ensest ilişkilerdir. Hz. Peygamber böyle bir ilişkiyi ölüm/ateş olarak nitelendirmiştir.²⁸⁵

280 Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 414.; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, ss. 353-355.

281 Ebû Dâvûd, Nikâh, 42-43; Tirmizî, Edeb, 28.

282 Buhârî, Ezân, 36; Müslim, Zekât, 91.

283 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVI, 545 (hadis no: 22211).

284 Buhârî, Edeb, 20, Diyat 1, Tevhid 40, 46; Müslim, İman 141.

285 Ebû Dâvûd, Hudûd, 29.; “Kim mahremiyle cinsel ilişkilde bulunursa onu öldürün, kim mahremiyle evlenirse onu da öldürün.” Tirmizî, Hudud, 29. Bu hadiste evlenmesi yasak olan

Toplumsal yapının sağlıklı ve güçlü olması aile kurumunun kutsiyetini koruması ve nesillerin namus, iffet, hayâ gibi erdemlerle donatılmasından geçmektedir. Bu noktada Hz. Peygamber'in zinanın çirkinliğine dair şu uyarılarını hatırlatmak yeterli olacaktır: “*Kim bana iki dudağı arasındakini ve iki bacağı arasındakini korumayı garanti ederse, ben de ona cenneti garanti ederim.*”²⁸⁶ biat alırken, içtimaî ve siyasî ilkeler yanında, zinadan uzak durma şartını da zikretmiştir.²⁸⁷ Toplumda zinanın yaygınlaşmasını kıyamet alâmetleri arasında sayılması²⁸⁸ toplumsal bozulmanın insanlar için ne kadar tehlikeli olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı İslam, neslin (soyun) korunması ve insana yaraşır bir mükemmellikte sürüp gitmesi için evliliği meşru kılmış, zina yasaklamış, zina edenler için cezaî hükümler koymuştur.²⁸⁹

3.1.4 Yetişme Tarzı

Şiddetin öğrenilmesinde başta aile olmak üzere kişiyi kuşatan gerçek ve sanal ortamlardaki modellerin gözlemlenmesi etkin bir role sahiptir. Tutum ve davranışın geliştiği ilk ortam en etkili model ebeveyn ve yakınların teşkil ettiği aile kurumudur.²⁹⁰ Doğumundan ölümüne kadar toplum bireyi birey de toplumu etkiler. Çocuk bedensel gelişimi yanında içinde doğup büyüdüğü toplumun dilini, gelenek ve göreneklerini, tutum ve davranışlarını, değerlerini benimseyerek toplumun bir üyesi haline gelir. Sosyalleşmede ailenin yanı sıra ekonomik, kültürel vb. birçok çevresel faktör rol oynar.²⁹¹ Burada gözlemlenen davranış kalıpları, fiziksel, duygusal, manevi, cinsel, sözel, ekonomik şiddete dâhil olacak söylem ve eylemler gelecek kuşakların hayat tarzını belirlemede etkin bir role sahiptir.²⁹² Söz konusu davranış kalıplarını öğrenirken hem bizi hem de başkalarını incitecek şekilde konuşmaya ve davranmaya iten, hayata yabancılaştıran iletişimin birçok şeklini de öğrenmiş

---

kişilerin birbirleri ile evlenmesi önlenmek istenmiştir. Bu Hz. Peygamber'in devlet başkanı olması ve haram bir fiilin yasaklanmasıyla açıklanması mümkündür. Bkz. Nuri Tuğlu, *İslam'ın Şiddet Karşıtlığı*, s. 171.; Müslim, *Selam*, 19.; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, IX, 583. Yakın akrabaların fitneye sebep olmamak için iletişimlerinde dikkatli olması gerekir.

286 Buhârî, *Rikâk*, 23.

287 Buhârî, *Tevhîd*, 31.

288 Buhârî, *İlim*, 21.

289 Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 414; Zeydan, *Fıkıh Usulü*, ss. 353-355.

290 Ergun, *Eğitim Sosyolojisine Giriş*, s. 41.

291 Köknel, *Şiddet Dili*, s. 28.

292 Güneş, *Şiddet*, s. 58; Ayrıca bkz. Ruhi Yavuz, “Kültür ve Şiddet”, *Biyolojik, Sosyolojik, Psikolojik Açından Şiddet*, İbrahim Balcıoğlu (Ed.), Yüce yayım, İstanbul 2000, s. 104-105.; Bkz. Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, s. 147.; Aile içi ensest ilişkiler ve cinsel şiddet hakkında Bkz. Nuri Tuğlu, *İslam'ın Şiddet Karşıtlığı*, s. 168.

bulunuyoruz.²⁹³ Hayranlık duyulan figürü taklit etmek ve doğruluğunu sorgulamamak, ona benzemeye çalışma kolayca karşılık görecektir. Özelde ailenin etkisini tartıştığımız bu bölümde ilk sırada ile ikinci olarak ise arkadaş ortamı ve kişinin dâhil olduğu sosyal kurumların rolü vardır. Hayatın her bir karesi çocuklar için olduğu kadar yetişkinler için de sosyal öğrenmenin gerçekleştiği alandır. Bu noktada ilk andan itibaren şiddetin temelinde eğitime ilişkin problemler vardır.²⁹⁴ Aile kişilerin güven duyacağı bir ortamdır. Güven duygusunun karşıtı ise tedirgin olmak, baskı, şiddet ve nefrettir. Bireyin sevgi, ilgi, iletişim, saygı, düşüncelerini ifade etme imkânından yoksun; baskının ve korkunun ve aşağılık kompleksinin hâkim olduğu ortamlarda sağlıklı bireylerin yetişmesi zordur. Aile içinde sürekli bir çatışmanın varlığı ve ebeveyn arasındaki problemler aile içi huzuru ve güveni sarsmışsa çocukları doğrudan etkileyen bu ortam şiddetin öğrenilmesine, kişilik bozukluklarına ve psikolojik travmaların yaşanmasına sebeptir.²⁹⁵ Sevgi, şefkat ortamında yetişen bireylerin ise çevresindeki canlılara karşı güzel davranışlar sergilediği gözlenmektedir. Sevginin, şefkatin de öğrenildiği ilk ve en önemli yer yine aile yuvasıdır. Allah Rasulü (sas.), sahâbîlerden birinin diğer çocuklarını bir tarafa bırakıp sadece bir oğluna mal bağışlamasını onaylamamış, “*Sana iyi davranmaları senin onlar üzerinde hakkındır. Ama çocuklar arasında âdil davranman da onların senin üzerindeki hakkıdır.*”²⁹⁶ diyerek onu ikaz etmiştir. Oğlu gelince öpüp kucağına alan, fakat kızı gelince ilgisiz bir şekilde yanına oturtan adamı da çocukları arasında haksızlık yaptığı için kınamıştır.²⁹⁷ Ben hiçbir çocuğumu öpmedim diyen kişiye Hz. Peygamber (sas.) “Allah senin kalbinden merhameti aldıysa ben ne yapayım?” diye mukabelede bulunması burada zikredilmesi gereken önemli bir hadistir. Özellikle ailelerde ve gençlerin yer aldığı her ortamda sorunları çözme şekli şiddet ile mümkün oluyorsa toplum artık bu davranışı şiddet olarak algılamaz ve normal görür. Bu süreçte oluşan kişilikler ise şiddetin devamını sağlayacak yeni aktörlerdir.²⁹⁸

293 Rosenberg, *Şiddetsiz İletişim*, s. 40.; İmran Karabağ, *Dil ve Şiddet*, s. 27.

294 Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, s. 16.

295 Güneş, *Şiddet*, s. 89; Aile üyeleri arasındaki sağlıklı iletişim için bkz. Mustafa Köylü, *Değerler Eğitiminde Ailenin Rolü- Tartışmalı İlimi Toplantı- Marmara Üniversitesi İlahiyat fakültesi*, 2010, ss. 227-260; Ergun, *Eğitim Sosyolojisine Giriş*, s. 48.

296 Ebû Dâvûd, *Büyü’ (İcâre)*, 83.

297 Beyhakî, *Şuâbü’l-îmân*, VI, 410.(Hadis no: 8700)

298 Bkz. Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, s. 19.

3.1.5 İletişim Araçları

Sosyal öğrenme kuramlarıyla ilişkisi düşünüldüğünde çevrenin insanın davranışlarında önemli etkisi vardır. Aile, okul, yakın arkadaşlar, sanal ortamlar karşılıklı etkileşim sayesinde insanın bilincini oluşturan ve çoğu zaman hâkim kültürün izlerini aşıl原因 vasıtalarıdır. Saldırganlık kadar saldırgan olmama davranışı da öğrenilebilir bir davranış örüntüsüdür. İletişim teknolojisindeki hızlı gelişmeler sonucunda kitle iletişim araçlarının çok yaygın kullanılması ve toplumları etkisi altına alması bu konuyu daha fazla ön plana çıkarmaktadır. Bu nedenle sosyo-kültürel durum ile şiddet arasındaki ilişkiyi sorgulamayı gerektirmektedir. Bu durumun yanıltıcı reklamlar, çocukların ve gençlerin psikolojik yapılarının şekillenmesi, cinsellik, özentî kültürü, tüketim kültürü, habercilik ahlakı, toplumsal algıları yönlendirme gibi birçok boyutundan söz edilebilir. Özetle, medya bilinçsiz bir şekilde şiddeti öğreten bir unsur olması yanında aynı zamanda bu gücü elinde tutanlar tarafından toplumda çeşitli siyasi, dini, ideolojik yapılanmaların tekelinde olması nedeniyle kendi gruplarında etkin olan bir ideolojiyi aktarmak suretiyle karşıt gruplara baskı uyguladığı bir şiddet aracına dönüşebilmektedir.²⁹⁹

Medyatik şiddet; yetişkin, genç, çocuk, kadın ve erkek grupların birbirleri hakkında basılı, görsel işitsel mesajlar yoluyla etki altına alındığı bir şiddet türüdür.³⁰⁰ Medyanın toplumu yönlendirmesindeki güç inkâr edilemez. Görsel ve işitsel tüm öğeleri aktif bir şekilde kullanan medyanın insanların yararına işler yapması, bilgilendirme ve haberleşme imkânı sağlaması olumlu bir durumdur. Ancak haberlerin güvenilirliğinin tartışılır olması, yapılan reklamlardaki yanıltıcılık, özendirme, ihtiyacı olmadığı halde tüketime sürüklenme vb. şekillerde de olumsuz

299 Yaşam biçimin değiştirmede en etkili teknolojik araç televizyon olarak saptanmıştır. Eğlence, bilgi, değerlerin farklılaşması, yemek saati ve yeme tarzı, düşünce biçimi, giyim tarzı, alışveriş, boş zamanlar değerlendirme gibi değişimler esnasında gözlenen olumsuz davranışlar ise şunlardır: a. Saldırganlık ve şiddete neden olmak, b. Bireyi aile ve arkadaş ilişkilerinden uzaklaştırmak, c. Tüketim davranışlarını değiştirmek, d. Fantezi dünyasını çok canlı tutarak gerçeklerden uzaklaştırmak, e. Hareketsizlikle fiziki gelişimi olumsuz etkilemek, f. Okuma zevki ve süresini azaltmak. Bkz. Neşe Kocabaşoğlu, vd., “Sosyo-Kültürel Açısından Şiddet”, *Biyolojik-Sosyolojik Psikolojik Açısından Şiddet*, s. 28.; Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, s. 436-437.

300 Bkz. Güneş, *Şiddet*, s. 70.; Şiddeti taklit etme konusunda belki çok az izleyici doğrudan söz konusu şiddeti uygulamaya koyulmayabilir, fakat onun flimden daha sorunsal bir durum ortaya çıkması muhtemeldir. Medyada şiddet insanların içinde buldukları şiddet dolu dünyayı güvenilir hale getirmek için şiddetin kaçınılmaz olduğu fikrine sürükler. Dünyanın şiddet dolu bir yer olduğu, şiddetin sorunları çözmenin iyi bir yolu olduğu ve şiddet uygulayan karakterlerin hayran olunacak ve özenilecek insanlar olduğu konusunda artan bir inancın ortaya çıkması mümkündür. David Trend, *Medyada Şiddet Efsanesi*, Gül Bostancı (çev.), YKY, İstanbul 2008, s. 79.

etkisi vardır. Gizliden gizliye oluşan bağımlılık, mesajlar, görüntüler nedeniyle toplumsal huzursuzluklar ve maddi-manevi tatminsizlikler şiddeti arttırmaktadır.³⁰¹ Kitle iletişim araçları, reklamlarda toplumda bilinen ve tanınan kişilere yer verilmektedir. Bu kişiler üzerinden verilen mesajlar reklamı yapılan malların tüketimini arttırdığı gibi “değerler sistemi yozlaşmış”, “marka kuşağı” “marka gençliği” olarak adlandırılan insanların artmasına neden olmuştur.³⁰² Tüketim kültürünün etkisi çokça hissedilen medya, bilinç dışı akıllarda ve arka planda çalışır ve davranış şekillerimize ince farkında olmadan değişikliğe başlar.³⁰³

Saldırgan davranışların, şiddet eylemlerinin, pornografik öğelerin yer aldığı görüntülerin duyuşsal ve bilişsel yetersizlikleri olanları, bilgi düzeyi düşük olanları ve özellikle çocuklar ve gençleri olumsuz etkilediği kabul edilmektedir.³⁰⁴ Sanal ortamların insanları etkilemek üzere kullandığı iki önemli unsur vardır: Cinsellik ve şiddet. Her ikisi de insanın doğasında olan tabii bir durumdur, fakat bazı dürtülerin sürekli ön plana çıkarılması ve özendirilmesi bireydeki potansiyel şiddet meylini harekete geçirmeye sebep olur.³⁰⁵ Bu noktada medyanın pragmatik nedenlerle cinsellik ve şiddeti ağırlıklı biçimde kullanması, en fazla gençler ve çocuklar üzerinde etkili olmaktadır.³⁰⁶

İnternet, televizyon ve basında şiddet ve terör olayları özendirici bir şekilde sunulmaktadır. Ne yazık ki, televizyonun özellikle çocuklar üzerindeki yıkıcı etkisi artık evrensel bir sorun haline gelmiştir.³⁰⁷ Gerek televizyon dizilerinde, gerek basında yer alan ve kimi zaman da birinci sayfalarda büyük boy resimlerle verilen şiddet olayları toplumda derin yaralar açmaktadır.³⁰⁸ Aslında şiddet eylemlerinin medyada çokça yer alması, kişide şiddetin başkasına uygulandığını, kendisini

---

301 Bkz. Güneş, *Şiddet*, s. 77.; Medyanın korku ve istekleri yönlendirmesi söz konusudur. Belki ideoloji insanlara ne istedikleri konusunda yeni fikirler vermiyordu, ama onun yerine gerçekten önem verdikleri şeyleri –aşk, arkadaşlık ve güvenlik gibi- anlıyor ve onları ancak belli şekillerde davranarak ya da doğru şeyleri alarak elde edebileceklerine ikna eder. İnsanları mutluluğa giden yolun maddi eşyalara ve yapay başarı işaretlerinde yattığına inandırmaktır. Örneğin, söz konusu şeye sahip olmadığınız da toplum nezdindeki durumunun ne olacağı ve ya başarının ona bağlanması, o olmazsa hayatta şansınızın olmadığı telkin edilir. Trend, *Medyada Şiddet Efsanesi*, s. 85.; bkz. Kılıç, “Kur’an’a Göre Şiddetin Semantik Alan Tahlili ve Düşünceye Yansımaları”, s. 229.

302 Özcan Köknel, *Şiddet Dili*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2013, s. 152.

303 Trend, *Medyada Şiddet Efsanesi*, s. 87.

304 Köknel, *Şiddet Dili*, s. 153.

305 Güneş, *Şiddet*, s. 70.

306 Güneş, *Şiddet*, s. 74.

307 Atalay Yörükoğlu, *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, Ankara, 1983, ss. 81-84; Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, s. 16.; Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, s. 437.

308 Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, s. 16.

doğrudan etkilemediğini ve kendisinin güvende olduğunu hissettirdiği için kendi dışındaki şiddet eylemlerini kabullenmeye zorlar.³⁰⁹ Bu noktada polisiye, korku, cinayet gibi şiddet temalı filmlerin katkısı büyüktür. Dijital oyunların da bireyler üzerindeki etkisi de inkâr edilemez. Öldürme, yok etme ve hayatta kalma temeline dayalı film ve oyunların bireylerdeki saldırganlık dürtüsünü harekete geçirdiği vakıadır. Filmlerdeki kahramanlar sempatik gösterilerek ve komediye çevrilerek, özendirme ve taklit etme yoluyla topluma şiddet empoze edilir. Somut düşünme ve algılama çağındaki çocuklar, gerçek olanla olmayanı ayırt etmeksizin gördükleri davranış kalıplarını uygulamaya geçirmeyi isterler.³¹⁰ Dijital şiddet konusunda “insanlık nereye gidiyor, dünyanın yaşanabilir bir yer olması için neler yapmak gerekiyor?”³¹¹ sorusuna cevap aranması gerekmektedir.

Diğer taraftan insanların cinsel dürtülerinin sürekli tahrik edilmesi, hatta televizyon programlarındaki toplumsal ve ailevi yapıların değerlerin yok sayılarak çirkinliklerin alenen sunulması üzerinde durulması gereken bir durumdur. Özellikle kız-erkek ilişkileri, evlilikle ilgili verilen subliminal/bilinçaltı mesajlar toplumsal bozulmaya ve dinen haram olan fiillerin işlenmesine sebep olmaktadır. Aslında burada zikredilen hususlar toplumda gerginliği oluşturan ve bir adım sonra şiddeti ortaya çıkaran şeylerdir. Dolayısıyla medyanın insan üzerindeki etkisini dikkate almaksızın sadece medyanın aktardığı şiddet olaylarını kınamak yeterli olmayacaktır. Örneğin özellikle kadın bedeninin reklamlar ve pornografik mesajlar yoluyla topluma sunulması, hem erkeğin kadına bakış açısını, hem de kadının kendine bakış açısını olumsuz olarak etkileyebilmekte, bu durumun içselleştirilmesine neden olabilmektedir³¹²

Medyadaki şiddet önünde sonunda insanların günlük yaşantıları, hayalleri ve gelecek hakkında düşündüklerine zararlı etkiye sahip bir olgudur. Endişe dolu dünya görüşü, kimliklerimizi korkuyla yoğuran bir şiddet kültürünün sonucudur.³¹³ Etnisitenin filim sektöründe siyah-beyaz şeklinde kahramanların icat edilmesi de olayın bir başka boyutudur. Siyah tenli insanların öteki olarak sapkın ve tehlikeli

---

309 Güneş, *Şiddet*, s. 71; David Trend, *Medyada Şiddet Efsanesi*, Gül Bostancı (Çev.), YKY, İstanbul 2007, s. 156.

310 Güneş, *Şiddet*, s. 74.

311 Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, s. 21.

312 Aysel Aziz, “Kadın Şiddet ve İletişim”, *Dünya’da ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler*, Sosyoloji Derneği Yay., Ankara 1994, s. 502.

313 Trend, *Medyada Şiddet Efsanesi*, s. 80.

olanı karakterize etmesine karşılık beyaz insanlar kahraman olarak aktarımı söz konusudur.³¹⁴

Konunun birçok boyutuna dikkat çekilebilir. Şiddetin, dil, düşünce ve iletişim tarzına ilişkisi üzerinde durulması gereken bir durumdur.³¹⁵ Bu noktada biz medyanın kullandığı ve kitle iletişim araçlarında kullanılan dilin kültürün aktarımındaki rolü ve şiddet dilinin aktarımı üzerinde durmak istiyoruz.

Dil, kültürün en önemli unsurudur.³¹⁶ Dilsel ve psikolojik şiddetin en önemli araçlarından biri dildir. Doğrudan şiddetin aracı olmasının yanında kullandığı unsurlar nedeniyle şiddeti körükleme, toplumlara yanıltma, birbirine düşürme ve yalan haber aktarımı sebebiyle yine şiddetin nedeni olmaktadır. Şiddetin hangi türü olursa olsun öncelikle zihinde bir arka plana dayanması gerekmektedir. Meşrulaştırma araçlarından biri olan *kendini haklı görme* şiddetin esas noktasını oluşturmaktadır. Yaşanan dünya ve kültürel değerler de şiddetin dilini oluşturur. Bu bağlamda ruhsal ya da manevi şiddet şeklinde ifade edilecek şiddet türlerinin en etkili aracı dildir.³¹⁷ Dil şiddet için bir araç olması yanında aynı zamanda şiddetin öğrenilmesi ve aktarılması aracıdır. Kısaca ifade edecek olursak dil zihnen kabullenilen bütün durumların ifade yoludur. Psikolojik şiddet, sözcük dizinlerindeki vurgu ve tonlamalar nedeniyle fiziksel şiddetten daha fazla tahripkâr olabilmektedir. Zira fiziksel şiddet şahıslarla sınırlı kalırken dilsel şiddet bütün herkesi etkisi altına almaktadır. Toplumun böyle bir dil ile beslenmesi ise şiddetin öğrenilebilir oluşunu net bir şekilde ortaya koymaktadır.³¹⁸ Şiddetin toplum içinde, toplum tarafından nasıl sunulduğu, nasıl kabul gördüğü önemlidir. Çünkü kabul gören şiddet meşru algılanır. Hatta şiddet genellikle bir yaşam biçimi olarak benimseniyorsa sorun olarak görülmez ve sorun çözmenin bir aracı olarak onay görür.³¹⁹

İnsan etrafında olup bitenlere karşı duyarsız kalmaz. Çeşitli şekillerde edindiği bilginin ise doğru olup-olmadığı da ayrı bir sorundur. Zira sahip olduğu bilginin kaynağını sorgulaması gerekir. Aksi takdirde yanlış düşünce ve davranış

314 Trend, *Medyada Şiddet Efsanesi*, s. 89.

315 Marshall B. Rosenberg, *Şiddetsiz İletişim*, Lalegül Hümaşah Ergun (çev.), 8. Bsk., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.

316 Balcioğlu, *Şiddet*, s. 142.

317 İmran Karabağ, *Dil ve Şiddet*, İkaros Yayınları, İstanbul 2010, s. 19.

318 Dilin şiddet ve egemenlik aracı olarak kullanılması onun gücüne işaret etmektedir. Bkz. Karabağ, *Dil ve Şiddet*, ss.17-50; Kocabaşoğlu, “Sosyo-Kültürel Açından Şiddet”, s. 27-29.

319 Ergil, “Şiddetin Kültürel Kökenleri”, s. 40.

içine girmesi mümkündür. Özellikle günümüzde toplumsal sorunların bir kısmı da iletişim vasıtaları üzerinden yayılan haberlerden dolayı ortaya çıkmaktadır. Haber veren ve alan kimselerin yanlı(ş) bir tavır içine girmemeleri için titiz davranması gerektiği kaçınılmazdır. Medyanın gücünden istifade edilerek yapılan haberlerin aynı anda dünyanın dört bir tarafında kitleler tarafından takip edildiği düşünüldüğünde; küçük bir haber büyük dalgalanmalara, siyasi gerilimlere, sosyal tepkilere ve ekonomik dalgalanmalara sebep olmaktadır. Bu noktada toplumsal mesajlarla dolu olan Hucurat suresinde “bir fâsik size haber getirdiğinde onu araştırın...”³²⁰ emri teknolojik çağda bir kat daha önemli hale gelmiştir. Müfessirler bu ayetin üslubunda (izâ) yerine (in) edatının kullanılmasının, müslümanların dikkatli olması gerektiğine yorumlamışlardır.³²¹ Aynı şekilde ifk hadisesindeki tavırları sebebiyle Allah Teâlâ tarafından ikaza maruz kalan müslümanlar şu ayetle uyarılmıştır: “Onu duyduğunuzda: ‘Bunu konuşup yaymamız bize yakışmaz. Hâşâ! Bu, çok büyük bir iftiradır.’ demeli değil miydiniz?”³²² Mümin’e düşen şey haberin sorumluluk gerektirdiği bilincinde olarak yalan haberdan kaçındığı gibi zanla hareket etmeden, meselenin aslını araştırması gerekmektedir. Buradan hareketle, söz söylemek bir sorumluluktur. Bütün uzuvlar bundan sorumlu olacağı için küçük-büyük ne olursa olsun toplumda inanların ayrışmasına sebep olacak, ihtilafları arttıracak söylemlerden uzak durmak gereklidir. Yahyâ b. Ebî Kesîr’den (ö. 129/747) nakledilen bir sözde ise “sihirbazın bir ayda yapamayacağı bozgunculuk ve zararı, söz taşıyan (nemmâm) bir saatte yapar”³²³ denilmiştir. Bu da göstermektedir ki, toplumda bozgunculuk yapmak için yalan haberler büyük etkiye sahiptir. Çünkü laf taşımada yapılan eksiklikler ve ziyadeler, yanlış aktarımlar ve art niyetler söz konusu olabilir. Medya gibi kamuoyunu oluşturan kurumların etik değerlere göre yayın yapmaları ve kamuoyunu yanıltmamaları gerekir.³²⁴ Hz. Peygamber (sas.) başkalarına zarar verecek kimselerden sakındırmak için yapılan haksızlıkların, zulmün haber verilmesini gerekli görmüştür. Bireyin başkaları hakkında konuşması gıybet kabul edilmişken kötülük sahibinin kötülüğünü haber vermek topluma karşı yerine getirilmesi görevler arasında görülmektedir. Çünkü zulüm, haksızlık yapan ve fesat çıkaran kimselerin kötülüğünü haber vermek toplumu büyük felaketlerden

---

320 Hucurat, 49/6.

321 Elmalılı, *Hak Dini Kuran Dili*, VIII, 196.

322 Nur, 24/16.

323 Beyhakî, *Şuâbü’l-îman*, XIII, 448 (hadis no: 10602).

324 Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, s. 18.

kurtarmak içindir. Bu bağlamda yapılan işin çirkinliğe rağmen -özendirici olmaksızın- toplumu sakındırmak maksadıyla şiddet olayları haber konusu yapılabilir.

Medyayı, bir tahakküm aracı olarak kullanmak ve toplumsal algı yönlendirmeleri ile insanlara bir fikri dayatmak aynı zamanda psikolojik bir baskıdır.³²⁵ Yapılan haberler, filmler ve reklamların yanıltıcı olup olmadığına bakılmaksızın hareket etmek toplumsal parçalanmaya sebep olmaktadır. Rasûlullah'ın (sas.), “Her duyduğunu söylemesi kişiye günah olarak yeter!”³²⁶ hadisi-i şerifi aktarılan haberin kaynağını sorgulamak gerektiğine dair bir işarettir. Yalan olduğunu bildiği hâlde, bir haberi doğruymuş gibi nakleden kimselerin de onu uyduranla aynı konumda olduğuna³²⁷ işaret etmiştir. Nevevî'nin açıklamasına göre “kişiye günah olarak her duyduğunu söylemesi yeter” sözünden maksat şudur: “İnsan duyduğu şeyin yalana ve doğruya ihtimali vardır. Bunlar arasında bir ayırım yapmadan her duyduğunu söylerse istemeden de olsa yalan haberleri de doğruymuş gibi nakletmiş olur. Dolayısıyla yalancı durumuna düşer. Çünkü yalan, “gerçeğe aykırı olan bir şeyi gerçekmiş gibi haber vermekten” ibarettir. Bunda, bu haberi veren kimsenin yalan söylemeyi kast edip etmemesi de neticeyi değiştirmez. Yani onu yalan söylemiş olmaktan kurtarmaz.”³²⁸

---

325 Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, s. 437.

326 Ebû Dâvûd, *Edeb*, 87.

327 İbn Mâce, *Sünnet*, 5.

328 Bkz. Azîmâbâdî, *Avnu'l-mabûd*, XIII, 242; Hüseyin Kayapınar-Necati Yeniçel, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, XVI, 236-237; Müslim, *Mukaddime*, 5.

3.2 Siyasi/İdari Nedenler

İnsan sosyal bir varlık oluşu sebebiyle toplumsal hayatın kurallarına uyması gerekmektedir. Her toplum, toplumun işlerini üstlenen idareci/yönetici ve yönetilen kimselerden oluşmaktadır. Toplumsal yapının istikrarını koruması adına bir kişi ya da grubun üstlenmesi söz konusudur.³²⁹ Ancak insanlık tarihi boyunca bir kişi ya da zümrenin idareyi ele geçirmesi adına baskı ve şiddete başvurulduğu görülmektedir. Yönetimi ele geçirmek için baskı kurmak, ayaklanma veya mevcut durumu muhafaza edebilme adına yapılan haksızlıklar siyasi şiddet kavramıyla izah edilmektedir. Şiddeti yaşam biçimi olarak benimseyen kişi, insanları yönetirken hakaret ederek, aşağılayarak, ezerek yönetir. Otokratik kişilik tipi olarak zikredilen bu tipler demokratik olmayan, eleştiriye kapalı, fikrini zorla kabul ettiren ve farklı fikirlere tahammül edemeyen kişiliktir. Bu tipler şiddetle beslenir.³³⁰

Bu çerçevede siyasi şiddet konusunda şöyle bir sınıflandırma yapılmaktadır: Dağınık siyasi şiddet (arbede, ani eylem, ayaklanma), iktidara karşı (aşağıdan) şiddet, iktidar (yukarıdan) şiddeti (düzenin korunması, baskı, terör, zorbalık, darbe), terörizm ve nihayet siyasi topluluğun çökmesini hedefleyen şiddeti içerir.³³¹ İktidar şiddeti iktidarı oluşturmak, korumak ve işletmek için başvurulan şiddettir. Akıllı insanların sindirilmesi, nitelikli insanların öldürülmesi, toplantıların yasaklanması, örgütlenme ve eğitimin kısıtlanması, yurttaşların birbirlerinden kuşulanmasının sağlanması ve özel hayatın neredeyse yok edilmesi zorba idarecilerin başvurduğu şiddet eylemleridir.³³²

Kapsamı çok geniş olan bu konuyu biz hadis literatürü çerçevesinde ele almaya çalışacağız. Hadislerde idarecilik *ahkâm, imare, biat* bölümlerinde ele alınmaktadır. Genel manada devlet yöneticisi sultan, imam/halife ya da emir/emirü'l-mü'minin

329 Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 571.; Hüseyin Kayapınar-Necati Yeniçel, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, X, 116.

330 Bkz. Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, s. 147.

331 Michaud, *Şiddet*, s. 19.

332 Michaud, *Şiddet*, s. 24. Ted Robert Gurr (1936-), 86 psikolojik değişkeni, iç politikada şiddet ile görece yoksunluk kavramı arasında irtibatlandırmaya çalışmıştır. Görece yoksunluk, kişilerin özelemleri ile başarıları ve kazançları arasındaki farktır. Gurr, kalıcı yoksunluk göstergelerini siyasal ayrımcılık derecesi, yabancı sermayeye bağlılık, eğitim olanaklarından yararlanabilme, dinsel çatışmaların yoğunluğu verilerine dayanarak oluşturmuştur. Geçici yoksunluk göstergeleri ise enflasyon oranı ticaret dengeleri, siyasi ve ekonomik ayrımcılığın yakın geçmişteki seyrinden hareketle saptamıştır. Görece yoksunluğun kalıcı olduğu durumda ayaklanma olmadığı, geçici olduğu durumda ise şiddeti etkilediğini ortaya koymuştur. Gurr, bir toplumun geçmişindeki siyasi şiddetin gelecekte de görülebilecek siyasi bir şiddet için iyi bir gösterge olduğunu ileri sürmüştür. Michaud, *Şiddet*, s. 80.

vasıflarıyla ön plana çıkmaktadır. İslamî literatürde imamet denilince, toplumun idarî, askerî, hukukî, dinî işleri başta olmak üzere bütün sorumluluğunu üstlenen makam; imam denilince de bu sorumlulukları üstlenen kimse anlaşılmaktadır.³³³ Literatürde zikredilen rivayetler iki bölümde ele alınabilir: Yöneticiler/yöneticilikle ilgili ve yönetilenle ilgili olanlar. İlgili hadislere bakıldığında idareciliğin mesuliyetine ilişkin oldukça rivayet görmek mümkündür. Nevevî'nin (ö.676/1277) "adil imamın/yönetici fazileti ve zalim yöneticinin cezası" şeklinde nitelediği bab başlığı³³⁴ altında idarecilerin mesuliyetini ifade eden hadislerle yer vermiştir. Yönetim işini üstlenecek olanların adil ve zalim olarak iki sınıf olarak nitelendirildikleri görülmektedir. Birçok hadis, yönetimi üstlenen idarecinin mesuliyetinin ağır olduğuna işaret etmektedir. "*Yönetici bir kalkandır. Onun ardında savaşılar, onunla tehlikelerden korunur. Şayet o, Allah'a karşı sorumluluk bilincini emreder ve adaletle hükmederse bütün yaptıklarından sevap kazanır. Aksi takdirde yaptıklarının karşılığını (günahları) alır.*"³³⁵ Aynı şekilde Nebevî yönetim esaslarında, yönetici halkıyla ilgilenir, sorunlarını çözer, onlara herhangi bir baskı uygulamadan hizmet eder. "*Yöneticilerin en kötüsü zorba olanlardır.*"³³⁶ buyuran Allah Rasulü (sas.), "*Müslümanların yönetimini üstlendiği hâlde onlar için bütün gücüyle çalışmayıp bütün içtenliği ile hepsini kucaklamayan yönetici, onlarla birlikte cennete giremez.*"³³⁷ buyururken yöneticilerin sorumluluk sahibi olması gerektiğine işaret etmiştir. İdarecilerin âhîret gününde karşılaşacakları durumu ise şöyle anlatır: "*Allah Teâlâ birini Müslümanların başına idareci yapar da o kimse (halkla arasına engeller koyarak) Müslümanların dertleri, sıkıntıları ve ihtiyaçlarıyla ilgilenmezse Allah Teâlâ da kıyamet gününde onun derdi, sıkıntısı ve ihtiyacı ile ilgilenmez.*"³³⁸ Bu noktada sorumluluk aldığı kimseleri ihmal etmesi, kötü muamelede bulunması, otoritenin gücünden istifade ederek sorumsuzca hareketler vebal olduğu gibi toplumsal huzuru tehdit eden, kargaşaya sebep olan uygulamalardır. Bu hadisle ilgili hesabının zor olacağı şeklinde yorumlar yer almaktadır.³³⁹ Hadisin diğer tariklerinde cennete girmeme sebebi idaresi altındakileri aldatması, adaletle davranmaması ve

333 Bkz. Hadislerle İslam, "İmamlık", DİB, II, 202.

334 Müslim, İmâre, 18-23.

335 Nesâî, Biat, 30; Buhârî, Cihâd, 110.

336 Müslim, İmâre, 23.

337 Müslim, İmân, 229.

338 Ebû Dâvûd, Harac, fey' ve imâre, 12.; Müslim, İmân, 229.; Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, VI, 2424.

339 Bkz. Kadı İyaz, *İkmalü'l-mu'lim bi fevaidi müslim*, VI, 231.

onları iyiye yönlendirmek için tavsiyelerde bulunmaması zikredilir.³⁴⁰ Nitekim Ma'kîl b. Yesâr'ın (ra), “Allah herhangi bir kulunu bir topluma idareci yapar da o idareci halkını samimi bir şekilde kucaklamazsa (felem yuhithâ bi-nasîhatin), cennetin kokusunu bile alamayacaktır.”³⁴¹ şeklinde naklettiği hadiste “nasihat” kelimesi samimiyet anlamında kullanılmış, aynı hadisin *Sahîh-i Müslim*'de yer alan tarikinde, “Allah bir kulunu bir toplumun başına getirir de o da halkını aldatarak ölürse, Allah cenneti ona haram kılar.”³⁴² buyrularak nasihat kelimesinin zıt anlamının “aldatmak” olduğu ifade edilmiştir.³⁴³ İdarecilerin karşılaştıkları zorlukları Allah'ın yardımı ile aşılabileceğine işaretle Hz. Peygamber yöneticiler için de şöyle dua etmiştir: “Allah'ım, ümmetimin yönetimini üstlenip de onları sıkıntı ve meşakkate düşürene sen de sıkıntı ver; ümmetimin yönetimini üstlenip de onlara kolaylık gösterip (rahatlık ve refaha kavuşturana) sen de kolaylık göster.”³⁴⁴

Tarih boyunca hırslarının esiri olan ve yönetici olmayı arzulayan pek çok kimse dünyanın zevk ve sefasına kapılarak halklarına zulüm ve işkence yapmış, menfaatleri için kan dökmüştür. Hâlbuki zulüm medeniyeti tahrip eden ve mamur yerleri harap hale çeviren sadece kötülük edenle sınırlı kalmayan bir durumdur.³⁴⁵ İşte bu hırsın tehlikesine karşı yönetici olmayı arzulayanları Peygamber (sas.) şöyle uyarmıştır: “Muhakkak ki sizler emarete yüksek idare mevki ve makamlarına çok hırslı oluyorsunuz. Hâlbuki emaret (kötü idareciler için) kıyamet gününde nedamet olacaktır. O yüksek mevki ne güzel sütanadır emmekle doyum olmaz, fakat ondan ayrılmak da memeden fena bir ayrılıştır ki, hüznü çekilmez.”³⁴⁶ Buhârî bunu, “Emirliği istemenin mekruhluğu”, Müslim de “emir olmayı istemenin ve buna hırs göstermenin yasak edilmesi”³⁴⁷, Nesâî de, “emirliği istemenin mekruhluğu”³⁴⁸ şeklinde vermiştir. Abdurrahmân b. Semure'ye (ra) hitaben Hz. Peygamber (sas.), “Sakin sen emir olmak isteme! Eğer sen isteyerek sana emirlik verilirse, istediğin şey ile yalnız bırakılırsın (Allah'ın yardımına nail olamazsın). Eğer emirlik ve başkanlık, sen istemediğin sana yöneltirse, bu iş üzerine yardım olunursun.”³⁴⁹ buyurması

340 Bkz. Müslim, İmâre, 21, 22; Bkz. Kadı İyaz, *İkmalü'l-mu'lim bi fevaidi müslim*, VI, 231.

341 Buhârî, Ahkâm, 8.

342 Müslim, İmân, 227, İmâre, 21.

343 Bkz. Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî*, X, 223.

344 Müslim, İmâre, 19; Hadislerle İslam, “Hz. Peygamber ve Yönetim”, DİB, VII, 220.

345 İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 550.

346 Buhârî, Ahkâm, 7; Bkz. Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî*, X, 222.

347 Müslim, İmâre, 13.

348 Nesâî, Biat, 40.

349 Buhârî, Ahkâm, 6.; Müslim, İmâre, 13.

idareciliğin mesuliyetine işaret etmektedir. Hadiste zikri geçen pişmanlık, vazifeye ehil olmayanlar yahut ehil olup da âdilâne iş görmeyenler hakkındadır. Böyleleri kıyamet gününde rezil edilecek ve yaptıklarına pişman olacaklardır. Vazifeye ehil olup da dürüstlükle iş görenlere ise büyük fazilet vardır. Bu konuda birçok sahîh hadis ve İslam âlimlerinin fikir birliği vardır. Görevin sorumluluğundan dolayı seleften birçok ulema çeşitli baskılara maruz kaldıkları halde eziyete katlanmayı vazife kabulüne tercih etmişlerdir.³⁵⁰ Bu noktada “filâni vali tayin ettiğin gibi beni de tayin etmez misin? diye talepte bulunan kişiye hitaben Allah Rasulü (sas.), “Gerçekten siz benden sonra bir kayırmaya rastlayacaksınız. Kevser havuzunda bana kavuşuncaya kadar sabredin”³⁵¹ sözleri ile iltimasın idareciler tarafından ortaya konulacağını fakat halkın sabretmesi gerektiğini ifade etmiştir. Sabırdan kasıt itaatten çıkmamak, cahiliye ölümü üzere ölmek ve toplumsal birlikteliğe zarar vermemek için sabırdır.³⁵² “İnsanlar arasında idareciliği üstlenmek bıçaksız kesilmeye” benzetilmiş zira onun karşılaşacağı zorluk boğazlanan hayvandan daha zordur. Hayvan bir müddet acı çekerken o ömür boyu acı ve ıstırap duyar. Ya da boğazlanması bütün hırslarından ve nefsani kötü isteklerinden uzak durması anlamına gelmektedir. İdareci olup da nefesine yenilmeyen, haksızlık etmeyen, rüşvete bulaşmayan çok azdır.³⁵³ Makam hırsı kişinin gözünü kör edebileceği, hak, adaletten saptırmak suretiyle sahip olduğu mevkii kötüye kullanmaya sebep olabilmektedir. İşte bundan dolayı bu makama kendini kaptıranlar sanki süt emen çocuk gibi bilinçsiz bir şekilde kendini kaptırdıkları hırs nedeniyle zulme ve kötülöklere sebep olabilir. Zaten Buhârî’nin yapmış olduğu *tasnifte* “Bir kul ki, Allah onu halkı görüp gözetmek üzere vâli kılar da, o, hayırlı irşâdiyle halkı muhafaza etmezse, elbette o kişi cennet kokusu koklayamayacaktır”³⁵⁴, “Her kim de halka meşakkat ve zahmet verirse, Allah da kıyamet gününde o kimseyi azâb ile cezalandırır”³⁵⁵ hadisine yer vermesi dikkat çekicidir. Hz. Ömer de bu hususta valilerini uyararak insanlara şöyle seslenmiştir: “...(Ey İnsanlar!) Allah’a yemin ederim ki, memurlarımı (valilerimi) sizi dövsünler, mallarınızı haksız yere alsınlar diye göndermiyorum. Bilâkis, size dininizi ve dininizi nasıl yaşayacağınızı

350 Müslim, İmâre, 17; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VIII, 687.

351 Müslim, İmâre, 48; Tirmizî, Fiten, 25; Buhârî, Fiten, 2; İbn Mâce, Fiten, 21.

352 Bkz. Kastallâni, *İrşâdu’s-Sâri*, X, 168.

353 Bkz. Kastallâni, *İrşâdu’s-Sâri*, X, 222-223.

354 Buhârî, Ahkâm, 8; Bkz. Kastallâni, *İrşâdu’s-Sâri*, X, 223.

355 Buhârî, Ahkâm, 9.

öğretsinler diye gönderiyorum. Bunlardan farklı bir muameleye tâbi tutulmanız olursa derhâl bana bildirsün. Canım elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki, böyle bir şey yapan memuruma derhâl kısas uygulayacağım.” Amr b. el-Âs'ın (ra), “Ey müminlerin emîri! Müslüman bir vali, yönetimindeki insanlardan bazılarını yola getirmek için döverse onu da cezalandıracak mısınız?” diye sorması üzerine Hz. Ömer, “Evet! Ömer'in canını elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki onu da cezalandıracam. Zira ben Rasûlullah'ın kendine bile kısas uyguladığını gördüm,” dedi³⁵⁶ ve sözüne şöyle devam etti: “(Ey Valiler!) Sakın Müslümanları dövüp zillete düşürmeyin! Onları (askerlerinizi) kışlalarda uzun süre tutarak fitneye düşmelerine de sebebiyet vermeyin! Onların haklarını engelleyerek küfre düşmelerine de sebep olmayın...”³⁵⁷

Şiddet, genellikle hak ve adaletten uzaklaşmış idareciler tarafından bir koz olarak kullanılmıştır. Çünkü siyasi istikrarsızlık ve baskıların olduğu yerde hukuki sorunlar ortaya çıkar. Hukuksuzluğun olduğu yerde adalet ve hakkaniyet kaybolduğu için özellikle yöneticilerin adil olması gerektiği hadisleri ön plana çıkmaktadır. İdarecilerin insanlara zulüm ve haksızlık ettiği/edebileceğine ilişkin, “*Ümmetim için tek korkum sapık ve saptırıcı devlet adamlarının çıkmasıdır...*”³⁵⁸ hadisi idarecilerin buldukları mevkiî kötülük vasıtası olarak kullanmasına işaret eder. Mubârefuri de, “el-eimmetü'l-mudillin” ifadesini bidat, fıska ve fücra davet eden olarak açıklamaktadır.³⁵⁹

İdareciliği istemenin gayet tabii olduğu ancak sorumluluğun ağırlığına vurgu yapan hadisleri gördükten sonra Hz. Peygamber döneminde müslümanların maruz kaldığı baskının arka planına işaretlerle hangi siyasi/idari nedenlerin toplumsal baskı ve şiddete sebep olduğunu, hangi tahakküm unsurlarına müracaat edildiğini ortaya koymaya çalışacağız. Kamu düzenini sarsan, ideal bir toplumun önündeki engeller çerçevesinde şiddeti doğuran bazı hususlara işaret edeceğiz.

---

356 Hz. Peygamber'in bir yaralama dolayısıyla kendisine kısas yapılmasını talep etmesi üzerinden Hz. Ömer görevlendirilen kimselerin insanları zora sokmaları ve baskı uygulamalarının doğru olmayacağını haber vermiştir. Bkz. Ebû Dâvûd, Diyat, 15.

357 Bkz. Ebû Dâvûd, Diyat, 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 384 (hadis no: 286); Hadislerle İslam, “Şiddet”, DİB, IV, 453.

358 Müslim, İmâre, 44; Tirmizî, Fiten, 51.

359 Mubarekuri, *Tuhfetü'l-Ahfezi*, VI, 401.

3.2.1 Siyasi Hâkimiyeti Kaybetme Korkusu

İnsanlık tarihi bir grup ya da kişinin, diğerleri üzerinde hâkimiyet kurması ve yönetmesi esasına göre kurumsallaşmıştır. Ancak insanoğlu siyasi düşünce ve çıkar çatışmasından dolayı anlaşmazlık, kutuplaşma ve şiddet eylemlerinden uzak kalamamıştır.³⁶⁰ İnsanlık tarihi boyunca görülen siyasi çekişmeler Peygamberin vefatını müteakip Müslümanlar arası rekabete sebep olmuştur. Bu anlamdaki siyasi gerilimin dinsel-siyasal söylemlerle şii/ehl-i sünnet polemiklerine neden olduğu ve tefrikayı doğurduğu açıktır.³⁶¹

Şiddeti doğuran sebeplerin en önemlilerinden biri güç kullanım yetkisine sahip iktidarlardır. İktidar, güç ve şiddet kavramları bu bağlamda iç içe girmiştir. İktidar, devletin özüne ilişkindir ancak şiddet değildir. Şiddet doğası gereği araçsaldır.³⁶² Şiddet, iktidarın tehlikeye girmesiyle ortaya çıkar. Şiddete dayalı olmayan iktidar diye bir şey yoktur gerçekte. Ancak şiddet iktidarı da yıkıma uğratabilir.³⁶³ Fiziksel şiddet kadar, belki de daha fazla karşı tarafın gereksinim duyduğu hizmetleri tekelinde tutan, başkalarını kendine bağımlı hale getiren, kaynakları çıkarları doğrultusunda kullanan, bunu gerçekleştirirken de yoksun bırakma, zorlama, dışlama gibi dolaylı-doğrudan şiddet uygulaması en yaygın olanlardan biridir.³⁶⁴ Kendini kabul ettirme ve gücü elinde bulundurma, alternatifleri pasifize etme, bu bağlamda salt iktidarın devamının sağlanması değil, görünmeyen şiddetle egemenliğinin garanti altına alınması demektir. Bu yönüyle iktidar, güç kuvvet, otorite ve şiddet, insanın insan üzerindeki egemenliğinin araçlarından başka bir şey değildir.³⁶⁵ Ancak, sosyal yapılanmaların olduğu her yerde bir otoritenin olması kaçınılmazdır. Bu toplumsal düzenin sağlanması için olmazsa olmazdır. Ancak şiddeti doğuran ise “otoritenin en önemli belirtisi olarak baskı ya da iknaya gerek olmaksızın, itaat edilmesi istenen şeyleri sorgusuz kabul etmek”³⁶⁶ şeklinde özetlenen bu doğrultuda gelenek, karizma ve yasadan³⁶⁷ destek alan sistemdir. İktidar, zor, kuvvet, otorite, şiddet tüm bunlar insanın insan üzerindeki egemenliğinin araçlarından başka bir şey

360 Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, s. 214.; Bkz. Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, s. 19.

361 Bu konudaki eleştirel bir yaklaşım için bkz. Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası-Alevi Sünni Ayrışmasının Arka Planı*-, 4. Bsk., Ankara, Otto, 2016.

362 Arendt, *Şiddet Üzerine*, s. 61.

363 Arendt, *Şiddet Üzerine*, s. 67.

364 Gümüş, *Şiddet Türleri*, s. 16.

365 Arnedt, *Şiddet Üzerine*, s. 54; Gümüş, “Şiddet Türleri”, s. 18.

366 Arnedt, *Şiddet Üzerine*, s. 50-52.

367 Gümüş, *Şiddet Türleri*, s. 18.

işaret etmeyen, aynı anlamda kullanılan sözcüklerdir.³⁶⁸ C. Wright Mills (ö. 1962), “Tüm siyaset iktidar mücadelesinden ibarettir; iktidarın nihai biçimi şiddettir.” derken Max Weber’in (ö. 1920) “insanın insan üzerinde meşru yani meşru olduğu iddia edilen şiddet araçları yoluyla egemenlik kurması”³⁶⁹ şeklindeki devlet tanımı devlet, otorite ve şiddeti bir arada ele alan bir yaklaşım tarzıdır.

Burada mevcut yapı ve düşüncenin devamlığını ifade eden dogmatizme temas etmek gerekecektir. Şiddet olaylarının arka planında büyük oranda dogmatizm yatmaktadır.³⁷⁰ Hangi sistem olursa olsun, varlığını korumak için ve dahası etkinliğini arttırma adına, şiddeti ve şiddet araçlarını kullanmakta sakınca görmez. Sistemler, araçlar, sistemin ve sistem aktörlerini korumada öne sürülen sebepler farklılık arz etse de ortak nokta şiddet uygulamalarıdır.³⁷¹ Siyasi baskılar dolayısıyla kendini ifade edemeyen ve özgürlüklerini kullanamayan kesimlerin kişilik gelişimlerini etkileyeceğini, savunmasız duruma düşecekleri ifade edilmektedir.³⁷²

Peygamberin dünyaya geldiği ortamın siyasi çekişmelere bu uğurda üstünlük iddiaları ve savaflara sahne olduğu açıktır. Peygambere karşı mücadelede uygulanan şiddetin argümanlarına geçmeden önce şu hadisi hatırlatmak gerekmektedir. Hz. Peygamber’in “Benden sonra fesat çıkacak, kötülükler olacaktır. Kimin cemaatten ayrıldığı veya Muhammed ümmetinin düzenini bozmak istediğini görürseniz kim olursa olsun öldürün. Zira Allah’ın yardımı cemaat üzerinedir. Şeytan, İslâm cemaatinden ayrılanla beraberdir.”³⁷³ sözlerinden, siyasi çekişmelerin şiddete sebep olabileceği anlaşılmaktadır. Siyasi çekişmelerin toplumu parçalamaması için toplumsal yapıyı bozacak kimselerin cezalandırılmasını istemiştir. Nesâî de bu bağlamdaki hadisleri, “İslam cemaatini bozmaya çalışanlar öldürülür”³⁷⁴ bab başlığı ile vermektedir. “*Kim Allah’a itaatten çıkar ve İslâm cemaatinden ayrılırsa cahiliye ölümü üzerine ölür. Kim ümmetime karşı ayaklanır, iyi kötü ayırmadan Mü’minlere silah çekerse ve İslâm cemaatine karşı sözünde durmazsa benden değildir. Kim İslâm cemaati dışında bir grup tutar, ırkçılık yapar ve ırkçılık için de insanları çağırırsa*

368 Arnedt, *Şiddet Üzerine*, s. 54.

369 Arnedt, *Şiddet Üzerine*, s. 45.

370 Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, s. 12.

371 Umur, “Toplumsal Şiddetin Nedenleri”, s. 48.; Bkz. Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, s. 19.

372 Bkz. Fahrüddin Malik, “İslam’da İnsan hakları”, *İnsan Hakları*, Tanju Yunt (çev.), Akabe Yay., İstanbul 1987, s. 95.

373 Müslim, *İmâre* 14; Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 30.

374 Nesâî, *Tahrimü’l-dem*, 5.

veya tuttuğu gurup için kızar, taraf tutar ayaklanır ve çatışmaya girer öldürülürse, cahiliyye ölümü üzere ölmüş olur.”³⁷⁵ “İki Müslüman kılıçlarıyla karşılaşır biri diğerini öldürürse ikisi de cehennemdedirler.” Oradakiler, “Ey Allah'ın Rasûlü! Katili anladık peki maktûlün suçu nedir?” diye sorduklarında Resûlullah (sas.), “O da arkadaşını öldürmek istiyordu” buyurmuştur.³⁷⁶ Rivayetlerden anlaşıldığı üzere iki mümin karşı karşıya geldiğinde ikisinin de niyetinde hak iddiası, anlaşmazlık, siyasi çekişme, iktidar mücadelesi gibi hususlar zikredilebilir. Fakat neticede bütün bunlar toplumsal parçalanmaya ve güç kaybına neden olan unsurlardır. Bu noktada ihtilaf yerine birlik ve cemaat vurgusuna dair hadisleri düşünmek gerekmektedir. “Her kim bu ümmet birlik ve beraberlik içinde iken onun işini dağıtmak isterse, kim olursa olsun hemen kılıçla onun boynunu vurun.”³⁷⁷ hadisi de aynı şekilde Müslümanlar arasındaki birlikteliği sarsacak girişimlerden sakındırmak için önem arz etmektedir. Herkesin liderlik peşinde olması doğaldır. Fakat bu arzusunu başkaları üzerinde haksızlığa vardırması doğru değildir. Dolayısıyla başkasını sindirmek, kimliklerini gizlemek zorunda kalan, dışlanan grupların/kişilerin nefret duyguları ile şiddet eylemlerine başvurmaları kaçınılmaz hale gelir. Çünkü yönetimin amacı bütün herkesin hakkını korumak, ayırım yapmadan hizmet sunmaktır. Hâkimiyeti kaybetme endişesi adalet ve hukukun yaralanmasına sebep olmamalıdır. Adil idareci ırk, ideoloji ve düşünce ayırımı yapmaksızın bir yönetim anlayışı benimsemelidir.³⁷⁸

3.2.1.1 Statükonun Devamında Kullanılan Tahakküm Unsurları

Tahakküm, başkaları üzerinde otorite kurmak, onu istediği doğrultuda kullanmaktır.³⁷⁹ Şiddet eylemlerini meşrulaştırma, bir eylem ve düşüncüyü kabul ettirme yönündeki baskıdır. Bu bağlamda kişi gerek kendi güçsüzlüğünü gizlemek, gerekse güçlü olduğunu göstermek için başkaları üzerinde şiddet meyline sahiptir.³⁸⁰

Sosyolojide toplumsal baskı olgusu, iktidar kavramıyla ilintili olarak ele alınmaktadır. Zira siyasi ve ekonomik gücü elinde bulunduranlar toplumun geniş kesimlerini istedikleri yönde kanalize edebilmekte, diledikleri kişi ve gruplara çeşitli

375 Müslim, İmâre, 13; Buhârî, Fiten, 2; Nesâî, Tahrimü'd-dem, 27.

376 Buhârî, Fiten, 10; Nesâî, Tahrimü'd-dem, 28; Müslim, Fiten, 4.

377 Müslim, İmâre, 59.

378 Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, s. 215.

379 Arendt, *Şiddet Üzerine*, s. 67.

380 Tuğlu, *İslam'ın Şiddet Karşıtlığı*, s. 64; Erich Fromm, *Özgürlükten Kaçış*, Selçuk Budak (çev.), Ankara, 1999, s. 207.

baskılar uygulayabilmektedirler. Bu baskı, hak ve özgürlüklerin kısıtlanması, zor kullanma ve tahakkümdür.³⁸¹ Buradan hareketle; sosyal baskı, toplumdaki güçlü kesimlerin bir kişi veya grubun hak ve özgürlüklerini gayri meşru yollarla kısıtlayarak, onlar üzerinde tahakküm kurma çabası denilebilir.³⁸² Sosyal kontrol ise, sosyal düzenin devamını sağlamak, sapmayı önlemek için, toplum veya sosyal gruplar tarafından kullanılan mekanizmaların ve araçların bütünü ve bunların bir ahenk içinde, birlikte işlemlerini temin eden diğer bütün süreçleri belirtmek üzere kullanılan bir kavramdır.³⁸³ Diğer bir deyişle, toplumsal kontrol toplumda geçerli davranış kalıplarına uymayı sağlayan bir denetim türüdür.³⁸⁴ Sosyal kontrolü, sosyal baskıdan objektif kriterlere göre ayırmak pek mümkün olmasa da, sosyal kontrolü *bozulmamış insan fıtratına uygun değer ve normların toplum tarafından korunması* mefhumuyla düşünmek bu iki kavram arasındaki ince çizgiyi daha belirginleştirebilir. Yine sosyal kontrolün şiddet içermemesi, temel özgürlükleri kısıtlayıcı özelliğe sahip olmaması, ahlaki bir temelini bulması onu sosyal baskıdan ayıran farklar olarak değerlendirilebilir.³⁸⁵ Kişilerin/sistemlerin hâkimiyetlerini sürdürmek için başvurdukları engelleme, yoksun bırakma, dışlama ve ayrımcılık dolaylı şiddettir. Dolaylı şiddet aslında kişi ve toplumları süreç içinde öldürmekle kalmaz zamanla fiziksel şiddetin de en önemli tetikleyicileri arasında yer alır.³⁸⁶ Otorite ve tahakküm duygusu dengeli kullanıldığı durumlarda bireysel ve toplumsal faydalar sağlar. Ancak ölçülü ve dengeli kullanılmazsa şiddetin kaynağı olur.³⁸⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de mütef, mele, müstekbir kavramları ile ifade edilen tipler aslında toplumsal baskıyı gerçekleştiren kimselerdir.³⁸⁸ Toplumunu yönlendirmede söz sahibi olan bu seçkinler/mele fiziki, ekonomik ve psikolojik baskı yöntemleri ile toplumu kendi görüşlerini kabule ve sistemin devamına zorladıkları görülmektedir. Peygamberlere karşı asıl mücadeleyi gerçekleştirenlerin bu zümreler olduğu genellikle de arka planda siyasi ve sosyo-ekonomik düzen kaygıları yer aldığı

381 <http://www.tdk.gov.tr> (erişim tarihi: 09.10.2018)

382 Bağçivan, *Mekki Surelerde Sosyal Baskı*, s. 14.

383 Sulhi Dönmezer, *Türk Toplumunda Sosyal Kontrol Aracı Olarak Ceza ve Ödüllendirme*, İÜHFİM, XLVIII, 1-4 s. 295.

384 Bağçivan, *Mekki Surelerde Sosyal Baskı*, s. 16.

385 Bağçivan, *Mekki Surelerde Sosyal Baskı*, s. 17.

386 Gümüş, *Şiddet Türleri*, s. 24.

387 Tuğlu, *İslam'ın Şiddet Karşıtlığı*, s. 65.

388 Â'raf, 7/ 60; Hüd, 11/27.; bkz. İbrahim Çelik, *Ku'ran'da Peygamberlere Karşı Güçler*, Bursa 1981.

anlaşılmaktadır. Mekke’de gücü elinde bulunduran müşriklerin de, İslâm’ın yayılışını önlemek için Müslümanlara sosyal ve ekonomik boykot, baskı, keyfi tutuklama, göçe mecbur bırakma, bağlama, zincire vurma, kızgın kumlar üzerine yatırıp üzerlerine taş yığma gibi işkence ve hatta öldürme gibi yöntemler uygulamışlardır. Baskı çeşitleri göz önünde bulundurulursa Mekke döneminin özellikle Müslümanlar açısından bütünüyle psikolojik, ekonomik, fiziksel şiddet şiddet ortamı olduğu aşikârdır.

Bu noktada tahakkümün unsurları ve şiddet araçları üzerinde durmak faydalı olacaktır. Bu başlık altında Hz. Peygamber ve ilk müslümanların maruz kaldıkları kötü muameleler zikredilebilir. Özellikle Müşrikler, Hz. Peygamber’in, “öğretilmiş bir deli”³⁸⁹, vahyin ise, “karmakarışık rüyalar, uydurma sözler, şiir”³⁹⁰, “büyü”³⁹¹, “Peygamber’in uydurduğu bir yalan ve başka bir zümrenin bu konuda kendisine yardım ettiği”, “başkasına yazdırıp da kendisine sabah akşam okunmakta olan masallar”³⁹² olduğu şeklinde iddialarda bulunmaları alay etme ve dışlamanın göstergesidir. Bu noktada Kureyş’in düşmanlığı, sözlü hakaret, dövmek, boykot, işkence ve hatta öldürmeye kadar varan boyutlarda devam etmiştir.³⁹³ Kur’ân-ı Kerîm’de iman küfür mücadelesinde müminlere yapılan baskı ve zorlamaların ikrah, mekr, keyd, eziyet gibi kavramlarla ifade edildiği görülmektedir. Diğer taraftan psikolojik baskı ve yıpratmaları, itibarsızlaştırmak için de istihza/hüzüv (alay etmek)³⁹⁴, boyun eğdirmek³⁹⁵, (tegâmüz) kendisinde kusur bulunan bir şeye el ya da göz ile işaret etmek³⁹⁶, dahik (gülerek eğlenme), tatayyur (uğursuz sayma)³⁹⁷, lağv (boş konuşarak hükümsüz kılma)³⁹⁸ gibi yöntemlerin ilahi mesajı ve peygamberin kişiliğini yok saymaya yönelik olduğu görülmektedir.³⁹⁹ Özü itibarıyla bir kişi ya da

---

389 Duhân, 44/13.

390 Enbiyâ, 21/5.

391 En’âm, 6/7.

392 Furkân, 25/4-5.

393 Buhârî, Cizye, 21; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 67-68.

394 En’am, 6/10; Ra’d, 13/32; Enbiya, 21/41.

395 Hûd, 11/38 alay etme anlamında sahr sözcüğü kullanılmıştır. “Gemiye yaparken, milletin inkârcı ileri gelenleri yanına uğradıkça onunla alay ederlerdi. O da: ‘Bizimle alay ediyorsunuz, ama alay ettiğiniz gibi biz de sizinle alay edeceğiz; rezil edecek olan azabın kime geleceğini ve kime sürekli azabın ineceğini göreceksiniz’ dedi.”

396 Mutaffîfîn, 83/30; benzer kavramlar için bkz. Hümeze süresi (lemez, hemz).

397 A’râf, 7/131; Neml, 27/47; Yâsîn, 36/18.

398 Fussilet, 41/26.

399 Psikolojik/ahlaki şiddet alanı ile ilgili ayrıca bkz. Kılıç, “Kur’an’a Göre Şiddetin Semantik Alan Tahlili ve Düşünceye Yansımaları”, s. 204.

grubun moral, psiiik, sosyal veya ekonomik karakter ve motivasyonunu yaralayacak kötü muamele/mobbing/psiko-terör psikolojik bir Şiddettir.⁴⁰⁰

İŞkence, eziyet, ceza anlamlarıyla azap kavramı fiziksel Şiddeti ifade etmektedir. Müslümanlar, “Eğer vazgeçmezseniz, sizi mutlaka taşlarız ve bizim tarafımızdan size elem dolu bir azap dokunur”⁴⁰¹ şeklindeki sözlerle işkence tehditlerine maruz kalmışlardır. Tehdidin akabinde ise sürgün cezası ve diğer peygamberlerin maruz kaldıkları baskı hatırlatılmaktadır. “Milletinin büyüklük taslayan ileri gelenleri, “Ey Şuayb! Ya dinimize dönersiniz ya da, and olsun ki seni ve inananları seninle beraber kentimizden çıkarırız” dediler.”⁴⁰² “Milletinin cevabı sadece, “Onları (Lût ve inananları) kasabanızdan çıkarın, güya onlar temiz kalmaya uğraşan insanlarmış” demek oldu.”⁴⁰³ Kur’an-ı Kerim’de Hz. Peygamber’in ve diğer Müslümanların Mekke’den çıkartılması ile ilgili ayetlerde⁴⁰⁴ de bu kavram sıkça kullanılmıştır.⁴⁰⁵ Hapse atma⁴⁰⁶, taşıyarak öldürme (recm)⁴⁰⁷, asma, uzuvları keserek⁴⁰⁸ ya da akrabalık ilişkilerini keserek⁴⁰⁹, yakmak⁴¹⁰ suretiyle uygulanan işkence, baskı türleri de fiziksel Şiddet uygulamalarıdır.⁴¹¹

Tahakkümün önemli gerekçelerden biri de ahiret inancıdır. Bu dünyada yapılan zulmün karşılıksız kalması, yaptırımının olmaması baskı ve haksızlıklara müracaat eden kimseler için avantajdır. Ancak hayata müdahale eden ve yaşanan hayattan sorgulanmayı sıkça dile getiren bir peygamberin bu düşüncede yeri olamaz. Arap toplumunda bir toplumsal sınıfın olduğu bunun da genel manada ekonomik ve siyasi yönü olduğu göz önünde bulundurulursa mevcut yapının bozulmaması için toplumda söz sahibi olanların nüfuzlarını devam ettirmeleri amacıyla baskıya müracaat ettikleri açıkça görülmektedir. Mekkelilerin köleler üzerindeki hâkimiyetlerini kaybetme

400 Gümüş, “Şiddet Türleri”, s. 31.

401 Yâsîn, 36/18.

402 A’râf, 7/88.

403 A’râf, 7/82.

404 Enfal, 8/30; Tevbe, 9/40; İsrâ, 17/76; Hacc, 22/40; Muhammed, 47/13.

405 Bkz. Bağçıvan, *Mekki Surelerde Sosyal Baskı*, s. 32.

406 Őuarâ, 26/29.

407 Kehf, 18/20; Yâsîn, 36/18; recm’in kovulma anlamında kullanıldığı ayetler bkz. Ali İmran, 3/36; Hicr, 15/17, 34; Nahl, 16/98; Sâd, 38/77; Tekvîr, 81/25.

408 Tâhâ, 20/71.

409 Bakara, 2/27; R’ad, 13/25; Muhammed, 47/22.

410 Burûc, 85/4-10.

411 Özellikle Mekke döneminde müslümanların maruz kaldığı Şiddet türlerine ilişkin bkz. Bkz. Bağçıvan, *Mekki Surelerde Sosyal Baskı*, s. 32.; Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VIII, 602.; Bireyin/toplumun kendisi dışındakilere uyguladığı Şiddet alanı ile ilgili ayrıca bkz. Kılıç, “Kur’an’a Göre Şiddetin Semantik Alan Tahlili ve Düşünceye Yansımaları”, s. 211.

endişeleri onları hem kölelere işkence etmeye hem de vahye duyarsız kalmaya sevk etmiştir. Dolayısıyla elindeki imkânları kaybetme korkusu kişiyi tahakküme ve şiddete sevk etmektedir.

Tahakkümün araçlarından ve sebeplerinden biri de örf ve adetlerdir. Atalar dini olarak miras alınan yapıya alternatif olması ve bunu sarsacak niteliğe sahip olmasından ötürü dogmatizm hakimdir. Kültürel geleneğin taşıyıcıları olarak atalardan intikal eden örf- adet ve gelenekler önem arz etmektedir.⁴¹² Müşriklerin Hz. Peygamber'i engellemek için kullandıkları argümanlardan biri “atalarının yolunu terk etti, kardeşleri birbirine düşman etti” söylemidir. Bunu Habeşistan'a hicret etmek zorunda kalanları geri teslim alabilmek için rol alan Abdullah b. Ebi Rebîa ve Amr b. As'ın söylediklerinde görmekteyiz: “Bazı akılsızlar atalarının dinlerini terk ettiler senin dinine de girmediler. Yeni bir din icat etiler... Onları iyi tanıyan yakınları akrabaları da ülkeden çıkarıp attılar.”⁴¹³ Baskı ve tahakküm sadece buldukları ülkede değil müslümanları gittikleri her yerde takip etmiştir.

Mekke döneminde Hz. Muhammed'i (sas.) büyük fedakârlıklarla himaye eden amcası Ebu Talip ölüm döşeğindeyken Hz. Peygamber iman etmesi için telkinde bulunduğu orada bulunan başta Ebu Cehil olmak üzere Kureyş'in ileri gelenleri “Baban Abdulmuttalib'in dininden vaz mı geçeceksin?” diyerek iman etmesini engellemişlerdir.⁴¹⁴ Bu örnekte olduğu gibi İslam davetini kabul etmekten kaçınmak ve kendi statülerini muhafaza edebilmenin yolu olarak geleneğe bağlılık vurgulanmıştır. Bu yapıya itiraz eden ise psikolojik ve fiziki şiddete maruz kmıştır. Çünkü örf, âdete karşı gelmek çirkin bir davranış olarak telakki edilirdi.⁴¹⁵ İktidarın devamı ve nüfuzu muhafaza edebilmek için zikredilen “atalar yolu” aslında siyasi-ekonomik sistemlerini dinsel söylem ile meşrulaştırmadır. Cahiliye Araplarında ve Kur'an-ı Kerim'de anlatılan diğer toplumlarda, Çin ve Japon kültürlerinde olduğu üzere, tapınacak kadar güçlü olmasa da atalara aşırı saygı gösterildiği anlaşılmaktadır.⁴¹⁶

Gelenekçi yapıları ve bunun bir uzantısı olan asabiyet anlayışı Arapları öylesine sarmıştır ki, Hz. Peygamber İslam'a davete başladığında, Mekke'nin önde

---

412 Maide, 5/104.

413 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 298, 113 (204. Prg.)

414 İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed el-Medenî, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Süheyl Zekkâr (thk.), Dâru'l-Fıkr, Beyrût 1398/1978, s. 238.

415 Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 19.

416 Tümer, “Atalar Kültü”, *DİA*, IV, 43.

gelen liderlerinden Ebû Cehil şöyle seslenmiştir: “Biz (Mahzumoğulları kabilesi) ve Abdümenafogulları şan ve şeref konusunda birbirimizle yarıştık durduk. Onlar yemek yedirdiler, biz de yedirdik. Onlar çeşitli görevler üstlendiler, biz de üstlendik. Onlar verdi, iyilik etti, biz de verdik, iyilik ettik. Develer üzerinde karşılıklı diz çöküp yarış atları gibi yarıştık durduk. Şimdi onlar gökten kendisine vahiy gelen bir Peygamberimiz var dediler. Biz buna nasıl yetişebiliriz? Vallahi biz ona asla inanmayız ve onu tasdik etmeyiz.”⁴¹⁷

Diğer bir baskı unsuru da toplumda saygınlık, evlat ve mal sahibi olma şartının ileri sürülmesidir. Kabileler, evlatları olmayan ve serveti az olan birinin liderliğini düşünemezlerdi.⁴¹⁸ Yani müşriklerin bu tezine göre, Allah bir beşere vahiy indirecek olsaydı, bu iki soylu kişiden birine indirirdi.⁴¹⁹ Hâlbuki Hz. Muhammed hem zengin değildi hem de ona varis olacak erkek çocukları yaşamıyordu.⁴²⁰

Baskı ve dışlamanın en önemli argümanlarından biri ekonomik baskıdır. Bazı Kureyşliler’in bizzat Hz. Peygamber’le görüşüp onu davasından vazgeçirmeye çalıştıkları, kendisine para ve mevki teklifinde buldukları da kaydedilmektedir.⁴²¹ Kureyşliler, Müslüman olanlarla tek tek görüşürler ve atalarının dinlerine dönmelerini isterlerdi. İbn Hişâm, Ebû Cehil’le ilgili olarak şöyle der: “Soylu ve kudret sahibi bir kimsenin İslam’ı kabul ettiğinden söz edildiğini duyunca gidip ona hakaret ve küfürler savurur ve şöyle derdi: “Senden çok daha iyi biri olan babanın dinini terk ediyorsun...” Eğer bu kişi bir tüccar ise ona da şöyle derdi: “Vallahi sana öyle bir şey yapacağız ki hiç müşterin kalmayacak ve servetin yok olup gidecek.” Eğer Müslüman olan kimse zayıf ve savunmasız biri ise onu döver, başkalarını da bunu yapmaya zorlardı.”⁴²² Ekonomik olarak zorda bırakmak ve insanlarla ilişkilerini kesmek suretiyle şiddet uygulamaktaydılar. “Menfaatleriniz bizimle iyi geçinmenize bağlıdır. İslâmiyet’i terk etmezseniz sizi mahvederiz; millete rezil ederiz, işiniz ve ticaretinizden olursunuz, ailenizden kovulursunuz, sizin aptal ve sapık olduğunuzu ilân ederiz. Millet de bize inanır.” demek suretiyle baskı uygulamışlardır. Habbab b. Eret ile As b. Vail arasındaki borçlanma hadisesi

417 Muhammed b. İshak, *Sîretü İbn İshak*, Muhammed Hamidullah (Tahkik ve Ta’lik), Konya, 1981, s. 170.

418 Hz. Peygamber’e (sas), As b. Vâil’in Ebter-nesli devam etmeyecek- demesindeki sebep bu olsa gerektir. Bkz. İbn Hişâm, *es-sîret*, I, 273.

419 Zuhruf, 43/31.

420 Bkz. Kapar, *Hz. Muhammed’in Müşriklerle Münasebeti*, s. 116–117.

421 İbn Hişâm, *es-sîret*, I, 184-188.

422 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 112 (202. Prg.)

müşriklerin müslümanlara karşı uyguladıkları ekonomik baskıyı göstermesi açısından önemlidir. Habbab b. Eret, As b. Vail'e verdiği borcu geri talep ettiği zaman, malını ancak peygamber hakkında kötü şeyler söylemesine mukabil alabileceğini söyleyen As b. Vail'in bu davranışı ile salt inancı dolayısıyla yaptığı baskıyı göstermesi açısından önemlidir.⁴²³ Bazılarının politik nedenlerle, örneğin Kureyş'ten çekindikleri için ret cevabı vermeleri dikkat çekicidir. Nitekim Evs kabilesinden Enes b. Râfi, “*Biz Kureyşle ittifak yapmak maksadıyla buraya geldik. Kureyş'e düşman olarak geri dönemeyiz*” demiştir.⁴²⁴

Bir diğer şiddet unsuru ise toplumdaki tecrit etmek, toplumsal ilişkileri kesmek ve himayeden yoksun bırakmak şeklinde gerçekleşmiştir. Toplumsal dışlanma kadar zor bir durumu ki başlangıçta inanç açısından değil sırf kabilevi unsurlardan ötürü Hz. Peygamber'e sahip çıkan Ebu Leheb de kısa süre sonra onu dışlamıştır. Hz. Peygamber'in en yakın akrabalarına dahi ayrıcalık tanımamış olması, onların inanmadığı takdirde cehenneme gidecek olduklarını söylemesi eman verenlerin emanlarından vazgeçmesine sebep olmuştur. Rasulullah (sas.) bu durumda şehre girmeyi göze alamamıştır. Önce, Mekke'nin ileri gelenlerinden birine kendisini himaye etmesi için bir haberci göndermiş, ama bu kişi kendisini reddetmesi üzerine bir başkasına haberci gönderdiyse de sonuç alamamıştır. Nihayet Mut'im b. 'Adiy onu korumayı kabul etmiş, toplumsal boykotun kaldırılmasını temin etmiş, Allah Rasulünü (sas.) kendi himayesine aldığını ilan etmiştir.⁴²⁵ Mekkelilerin iman etmeleri halinde karşı karşıya kalmaktan korktukları bu varlık endişelerini nakleden ayetlerden biri de şudur: *Seninle beraber doğru yolda gidersek, yurdumuzdan ediliriz” dediler. Onları katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürününün toplandığı güvenli ve kutlu bir yere yerleştirmedik mi? Ama çoğu bilmezler.*⁴²⁶ Tefsirlerde bu ayetin sebab-i nüzulu bağlamında şu hadis nakledilmiştir: Hars b. Osman, Hz. Peygamber'e (sas.) gelerek, “*Biz senin hak üzerine olduğunu biliyoruz. Fakat korkuyoruz; eğer diğer Araplara muhalefet edip sana tabi olursak, biz kolay lokmayız, bizi kapıp yurdumuzdan kopartırlar*” demiştir.⁴²⁷ Siyasi baskı unsurları sadece buldukları yerde değil, hicret diyarında da etkili olmuştur. Mekkeliler, Medine'nin nüfuzlu kişilerinden Abdullah b. Übeyy'ye ya Peygamberle savaşıp onu

---

423 Buhârî, Husumat, 10.

424 Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 66.

425 Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 118 (213. Prg)

426 Kasas, 28/57.

427 Aynî, Umdetü'l-kârî, IX, 223.

öldürmesini ya da onu Medine'den çıkarmasını aksi takdirde Medine'ye saldıracaklarını bildirmişlerdir.⁴²⁸ Bu baskının farkında olan müminlerin silahlarını kuşanmış bir vaziyette yataklarına girdikleri aktarılmaktadır. Bu baskının ve şiddetin ne boyutta olduğunu gösteren önemli tespitlerdendir.

Mekke'deki genel hava müslümanların aleyhine idi. Hz. Peygamber (sas.) ile uzlaşma girişimleri, Ebu Talib'e yaptıkları baskı netice vermeyince yalan kampanyaları ile nebevi mesaja meyilleri engellemek, "kültür-sanat" aktiviteleri⁴²⁹ kapsamında eğlence ve etkinliklerle müslümanları ve vahye yönelecekleri meşgul etmeye çalıştıkları görülmektedir.⁴³⁰

3.2.2 İdarecilere Karşı Güvensizlik

İnsanın sorumluluklarını yerine getirebilmesi için güven içinde olması gerekmektedir. Bu güvenliğin garantisi ise kanunda belirlenen sınırların muhafaza edilmesi ve haksızlıklar karşısında yaptırımların statü ayrımı yapmadan ve kayırmadan devreye girmesiyledir.⁴³¹ Güvenin sarsıldığı yerde istismar ortaya çıkar. Aynı zamanda sorgulamadan tabi olmak, eleştiriye kapalı olmak, mutlak itaat anlayışları da beraberinde kişi ya da grupların istismarını getirir. Siyasal öğelerle, psikolojik ve sosyal - psikolojik öğeler, şiddet ve terörü etkileyen öğelerdir. Siyasal öğelerin başında, bireylerin içinde yaşadıkları siyasal sistemin, sorunları çözeceğine

428 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 212. (368/2. Prg.)

429 Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı*, Ahmed Asrar (çev.), Pınar Yayınevi, ty., s. 1872. Kureyşli kâfirler Hz. Peygamber (sas.)'in hak davetinin, kitleler tarafından kabulünü önlemek halkın dâha hafif ve zevkli şeylerle meşgul olmalarını sağlamak amacıyla bir takım eğlence ve şölenler düzenlediler. Değişik bölgelerden hikâyeci ve fıkracılar getirildi ki halka fıkrâ ve hikâyeler anlatsınlar. Kâhin, sihirbaz, hokkabaz ve komedyenler getirildi ki millet onlarla ilgilensin. "Sanatçı" adında genç kızlar, şarkıcılar, dansçılar ve fahişeler getirildi ki millet din, iman gibi ciddi şeylerle uğraşmasın.

430 Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi*, s. 1873; Beni Abdüddâr'dan Nadr bin el-Hâris bin Kelede Kureyşlilerin bir kalabalığına şöyle hitap etti: "Muhammed'e bu şekilde muhalefet etmekle bir yere varamazsınız. Bildiğiniz gibi Muhammed, genç yaşta en temiz ahlâklı kişiydi. Herkesten daha doğru sözlü idi ve herkes tarafından "emin" lakabıyla çağırılırdı. Şimdi onun saçları ağarmaya başlayınca size bir şey getirmiştir ki bunun yüzünden siz ona sihirbaz, kâhin, şair vs. diyorsunuz. Vallahi o sihirbaz değildir. Biz, sihirbazları gördük ve onların üfürükçülüğünü biliriz. Vallahi, o kâhin de değildir. Biz, kâhinlerin hile ve hokkabazlığını görmüşüzdür. Vallahi, o şair de değildir. Zira, şiirin her çeşidini biliriz. Onun söyledikleri bu çeşitlerden hiçbirine uymuyor. Vallahi o mecnûn değildir. Çünkü mecnunun nasıl perişan ve kendini dağıtmış vaziyette olduğunu biliyoruz. Bir mecnunun saçma sapan söz ve hareketlerinden habersiz miyiz? Ey Kureyşli reisler, siz muhalefet edecekseniz başka şeyler düşünün. Onu sadece boş laflarla mağlup edemezsiniz." Bundan sonra Nadr, Kureyşlilere, halkın ilgisini daha çok çekebilecek ve kendilerine Kur'an-ı Kerim'den daha ilginç gelebilecek Rüstem ve İsfendiyar'ın hikâyelerinin İran'dan getirilip halka anlatılmasını teklif etti. Nadr'ın bu teklifi üzerine hikâyeciliğe ve fıkracılığa başlandı. Nadr b. Hâris de bir süre millete hikâyeler anlattı. Bkz. İbn Hişâm, *es-sîret*, I, 210.

431 Bkz. el-Beyati, *en-Nizamu 's-siyasiyyu*, s. 123.

ilişkin bir inanca sahip olmamaları yatar. Bireyler, toplumun siyasal düzeninin “çözüm üreten bir sistem” olduğuna inanmıyorlarsa, cinayetler için çok uygun bir ortam doğmuş demektir.⁴³²

Yöneticilerin görevi kamunun huzur ve güvenliğini sağlamak için belirlenen hükümlerin tatbikidir. İslam bütün davranışların helal-haram ve mübah olması itibariyle karşılıklarını belirlemiştir. Sevap-günah kavramları ile ahirete bakan yönlerine işaret edilmiş ancak bu dünyadaki yaptırımları da karşılıksız bırakılmış değildir. Bu bakımda İslam ceza hukukunda da had cezaları ve tazir cezaları olarak her haksız fiil dünyadaki karşılığı takdir edilmiştir. Bu açıkça göstermektedir ki din bir hayat nizamıdır. Sadece ahirete bakan boyutu değil, dünya hayatında insanın inanmasını bütün insanların ilişkilerine dair hükümler vaz etmiştir. İdari yapının yani kanun düzenleyici ve yürütücü pozisyonunda olanlara düşen görev toplumsal huzur ve güvenliğin teminatıdır.

Kanunların uygulanmadığı ya da keyfiliğin olduğu yerde sükûnetin olması mümkün değildir. Toplumsal huzurun temininde en mühim nokta cezaların caydırıcı olmasıdır. Aynı suça farklı cezaların ön görülmesi cezai, uygulamalarda adaletsizlik kişileri yöneticilere karşı kin duymaya sevk etmektedir. Önemli hususlardan biri de kanunların uygulanmasındaki gevşeklik, ihmalkârlıktan kaynaklanan bireysel tedbirler ve cezalandırmaya başvurmaktır. Güç ve nüfuz sahipleri sürekli bir şekilde haklarını elde ederken mağdur olanların mağduriyeti daha da artar. Böylesi bir yaşam tarzı ve idarecilere güvensizlik toplumsal sorunların artmasına sebep olmaktadır.

Devletin en temel görevlerinden biri güvenliğini sağlamaktır. Can-mal güvenliği, mesken dokunulmazlığı, özel hayatın gizliliğine ilişkin güvenlik tedbirleri bu kapsamda değerlendirilmelidir. İnsan hayatını oluşturan unsurlar bunlardan soyutlanamaz. Örneğin, hırsızlık ve gasp suçlarına ilişkin caydırıcı bir önlem alınmadığı sürece insanların güvenliğinden bahsetmek mümkün olmaz. Aynı şekilde darp ve öldürme gibi suça karışmış kimselerin işledikleri suçu alışkanlık haline getirerek, az bir ceza ile bundan kurtulacakları düşüncesi bile diğer insanların zihninde bu şahıslara ve buna bağlı olarak devlete/idareye yönelik olumsuz algıların yerleşmesine sebep olacaktır. Modern ceza hukukundaki uygulamalar güvenliği tam

---

432 Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, s. 14.

sağlayamadığı görülmektedir.⁴³³ Bundan dolayı güvenliğin kişisel tedbirlerle sağlanmaya çalışılması ve intikam ateşinin sönmemesi bireysel cezalandırmalar problemlerin artmasına sebep olacaktır. Burada Hz. Peygamber'in davaların idareye iletilmesi yönündeki tavsiyeleri⁴³⁴ daha anlaşılır olmaktadır. Bu bakımdan yöneticilerin asıl görevi idare ettikleri toplumda bireylerin huzur ve sükûnunu sağlamaktır. Şiddet ve terör eylemlerini özendirilen en mühim nokta ise normal yollara karşı duyulan güvensizliktir. Bireyler siyasi hukuki yapının çözüm üreteceğine ilişkin inançlarını kaybetmişlerse cinayetler için uygun ortam hazır hale gelmiş demektir.⁴³⁵ Güvensizlik problemi sömürüye uygun sosyolojik yapıların oluşmasına zemin hazırlar.

Güvenilir olmanın en önemli boyutlarından biri de yöneticilerle ilgili olandır. Hz. Peygamber oluşturduğu ideal toplumun temellerini karşılıklı güvene dayalı kurmuştur. Fertlerin güvenilir olması yanında yönetici pozisyonunda olanları şiddetli bir şekilde uyarmıştır. *“Kıyamet günü her vefâsız kişinin arkasında bir bayrak bulunacak ve vefâsızlığı ölçüsünde o bayrak yükseltilecektir. Bilin ki, vefâsızlık açısından kamu yöneticisinden daha büyük vefâsız yoktur.”*⁴³⁶ hadisi sorumluluk makamında olanların ne kadar titiz davranması gerektiğini ortaya koymaktadır. Söz-davranış bütünlüğü sağlanamaması modern toplumların en büyük sorunudur. Bu bayraklı anlatım, Araplar arasında var olan bir âdete göredir. Onlar, bir kimse verdiği sözü yerine getirmese, pazar yerlerine sancaklar dikerek o kişinin vefasızlığını ilan ederek, insanlar nezdinde onu rezil etmek, ona karşı tedbir alınmasını ve dikkatli olunmasını haber vererek bir nevi cezalandırırlardı. Hadiste zikredilen bu uygulama da Arapların bildikleri bir uygulamanın/teşhirin kıyamette yapılacağını bildirmek suretiyle insanları vefasızlıktan sakındırmaktadır.⁴³⁷ Toplumun yönetimini üstlenmiş, müslümanlara idareci olmuş kişilerin verdikleri söze, girdikleri taahhütlere ve yönettikleri insanlara yaptıkları vaatlere uymamaları halinde onların vefasızlığı bir

433 Bkz. el-Beyati, *en-Nizamu 's-siyasiyyu*, s. 124.

434 Müslim, Hac, 147.

435 Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu olarak Şiddet”, s. 14.

436 Müslim, Cihâd 15-16. Ayrıca bk. *“Ahdini bozan herkes için kıyamet günü bir bayrak dikilip bu falanın vefâsızlık âlâmetidir diye ilân olunacaktır.”* Buhârî, Cizye 22, Edeb 99, Hiyele 99; Ebû Dâvûd, Cihâd 150; Tirmizî, Fiten 26, Siyer 28; İbni Mâce, Cihâd 42.

437 Bkz. Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî, *el-Kevâkibü 'd-derâri fî şerhi Sahîhi 'l-Buhârî*, Daru İhyai tûrasi'l-arabi, XXII, Beyrut 1981, s. 40; Mubarekfuri, *Tuhfetü 'l-ahvezi*, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut V, 170, VI, 357; Nevevî, *el-Minhâc*, Daru İhyai't-tûrasi'l-arabiyyi, XII, Beyrut 1392, s. 43.; Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü 'l-mefâtih*, VI, 2423.

anda o toplumun fertleri adedince büyüyecektir. Bu sebeple bir toplumu yönetenler vefasızlık bakımından herkesten daha büyük bir vebali yüklenmiş olacaklardır. Bundan dolayı dünyada buldukları makamın karşılığı olarak vefasızlıklarını gösteren bayrak yükseleceği gibi yüksek bir komunda teşhir edileceklerdir.⁴³⁸

Zarûrât-ı hamse olarak zikredilen hususlara geçmeden önce devletin vatandaştan aldığı zekat/vergi hususunda hassas davranması gerektiğine işaret etmekte fayda vardır. Hz. Peygamber, Muaz b. Cebel'i (ra) Yemen'e vali olarak gönderirken nasıl davranması gerektiği ile ilgili talimatın dikkat çekici bir bağlamı vardır. "*Mazlumun duasından sakın. Onunla Allah arasında bir engel yoktur.*" Sözü genel bir kriter olmakla birlikte ilgili hadisler topluca değerlendirildiğinde "zekat alırken insanların en değerli mallarını alma"⁴³⁹ beyanı akabinde söylenilmiş bir sözdür. Kısaca zenginlerin ifa edeceği zekât konusunda dahi memura hitaben onları zorlayacak davranıştan sakındırdığı görülmektedir. Bu konunun yansıması ise başka hadislerde zekât memurlarının katı davrandıkları şikâyetleri üzerine Hz. Peygamber'e "zekât vereceğimiz maldan fazla alınacağından dolayı ondan bir pay ayırabilir miyiz?"⁴⁴⁰ şeklinde bir talebe dönüşmektedir. Dolayısıyla vatandaşın alınması gereken miktar hususunda aşırı gidildiğinde ona zulmetme yanında bir sonraki seferde mal kaçırmak gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. İşte bundan dolayı mal güvenliği önem arz etmektedir. Bu devletle vatandaş arasındaki bir hadiseye işaret etmektedir. Yapılan yanlış muameleler kişileri asli görevlerini yerine getirmekten uzaklaştırması yanında sorumlulara karşı nefret duygusu ortaya çıkarabilmektedir. Kişilere baskı ve sert uygulamalar yapan memurların vebalinin büyüklüğünü Hz. Peygamber şöyle bildirmiştir: "*....Canım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, o öyle bir tövbe etti ki, eğer halktan haksız yere toplanan vergilere el koyan birisi öyle tövbe etse affedilirdi.*"⁴⁴¹ Zina ettikten sonra recm uygulaması esnasında o kadar tövbe etmiştir ki memurlar yaptıkları zulüm karşılığında öyle tövbe etseler kabul olurdu ifadesiyle görevlilerin sınırı aşarak haksızlık yapmalarının ihtimal dâhilinde olduğuna işaret etmiştir. Bunu önlemek maksadıyla bir anlamda böyle bir tövbenin zorluğundan hareketle haksız fiillerin önlenmesi istenmiştir.

438 Bkz. Nevevî, *el-Minhâc*, XII, 43; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi Buhârî*, Daru'l-marife, VI, Beyrut 1379, s. 284.

439 Dârimî, Zekat, 9.; Ebû Dâvûd, Zekat, 4.

440 Ebû Dâvûd, Zekât, 5.

441 Ebû Dâvûd, Hudud, 24.

Aynı şekilde müstakil olarak ele aldığımız ehliyet ve liyakat konusu önemlidir. İdarecilerin kendi yakınlarını veya çıkar ilişkileri olanları gözetmeleri toplum huzurunu zedeleyen unsurlardandır. İslam tarihinde kırılma noktalarından biri Hz. Osman dönemi siyasi nüfuz ve imkânların yakınlar lehine kullanılmasıdır. İdarecinin herkesi kucaklayamaması ve bazı çıkar gruplarına iltimas ve kayırma yoluyla imkânları kullanma yetkisinde ileri gitmesi ayrımcılıktır. Bu ayrımcılık ise toplumsal problemlerin ve siyasi bağlamda kutuplaşmaların nedenidir.

Konu ile ilgili bir mesele de fırsat eşitsizliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Her hangi bir gurubun ötelenmesi ayrımcılıktır. İşte insanlara aynı imkânları sunmamak inancı veya mensubiyeti gereği imkânlardan faydalandırmamak, mahrum bırakmak toplumsal kamplaşmaları ve ayrışmayı derinleştiren unsurlardır.

3.2.3 Yöneticiye Karşı İtaatsizlik

Toplumun idarecilere karşı sorumlulukları biat, itaat gibi kavramlar üzerinden ele alınmaktadır. Bu çerçevede cemaatten ayrılmak, toplumda fesat çıkarmak, düzene karşı haksız başkaldırmalar hadislerde kınanmıştır. Çünkü ideal bir toplumda yöneten ve yönetilen arasında uyumun olması beklenir. Toplumu oluşturan kişi ve gruplara karşı adaletle muamele edildiği, haksızlığın olmadığı ve gayri meşru bir durum olmadığı sürece yönetilenlere karşı itaat emredilmiştir. Toplumsal şiddetin nedenlerine bakıldığında ise yönetilenlerin grev, isyan, başkaldırı, ayaklanma, protestolarla idarecilere karşı duruşları görülmektedir. Herhangi bir grubun siyasi ekonomik, ayrımcılık gibi nedenlerden ötürü başkaldırışı, isyan hareketleri toplumsal şiddet kapsamındadır. Bu noktada hadis literatüründeki biat ve itaati emreden toplumsal birlikteliği sağlamaya yönelik cemaat vurgusunu ifade eden hadislerin bu çerçevede ele alınması uygun olacaktır. Aynı zamanda bu mesele tefrika kavramıyla yakından ilgilidir. Dini bir boyutu olması yanında siyasi faktörlerin etkisiyle toplumda iktidar ve muhalefet karşı karşıya gelmektedir. Kısaca siyasi çekişmeler toplumu kamplara ayıran, parti ve hizbleri ortaya çıkaran unsurlardır. Her bir grubun varlığını sürdürece argümanları ve bir yönetim anlayışı olması mümkündür. Bu doğal süreç İslam toplumunu parçalanmaya, tefrikaya ve gücünü kaybetmeye götürmediği sürece kabul edilebilir bir durumdur. Zira toplum içinde yaşayan insanların farklı beklentileri kendilerini değişik yapılar içinde temsil etmeye götürmektedir.

İdareciliğin mesuliyetine ilişkin hadisler daha önce aktarılmıştı.⁴⁴² Toplumsal huzurun sağlanması ve devamı için yönetilenlere ne gibi görevler düştüğünü ise bu başlık altında aktarmaya çalışacağız. Yönetimle ilgili hadislerin çoğunluğunu idarecilere yönelik tavsiyeler oluşturmakla birlikte yönetilenlerin görevleri bağlamında da birçok hadis vardır.

Yönetilenler, idareciye itaat etmek ve ona yardımcı olmak durumundadır. Nitekim Yüce Allah, *“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e itaat edin. Sizden olan idarecilere de...”* buyurur.⁴⁴³ Allah Rasulü de yönetilenlerin, başlarına geçen idarecilere itaat etmeleri gerektiği üzerinde ısrarla durmuş ve bu itaatın önemini şu şekilde vurgulamıştır: *“...Her kim emîre (yöneticiye) itaat ederse şüphesiz bana itaat etmiş olur. Her kim de ona isyan ederse şüphesiz bana isyan etmiştir.”*⁴⁴⁴ Buradaki emre itaatın kapsamını Allah Rasulü (sas.) şu sözleri ile haber vermektedir: *“Ey insanlar! Allah’a karşı sorumluluk bilinci içerisinde olunuz. Sizin başımıza kulağı kesik Habeşli bir köle bile getirilmiş olsa Allah’ın Kitabı’na göre hareket edip size de onu uyguladığı sürece emirlerini dinleyin ve itaat edin!”* şeklinde seslenmiştir.⁴⁴⁵ Aliyyü’l-Kârî, hadiste zikredilen itaati, hakir görülen kimse dahi olsa Kur’an’a uygunluk, toplumsal birliğin dağılmaması ve fitneye sebep olmamak şeklinde izah etmiştir.⁴⁴⁶ Toplumsal huzuru bozacak her türlü hareketi Allah Resulü cahiliyye ile nitelendirmiştir.⁴⁴⁷ *“Allah’a isyan olan yerde itaat yoktur.”*⁴⁴⁸ buyuran Hz. Peygamber, yöneticiye itaatın maruf yani iyi işlerde olacağını vurgulayarak, *“Müslüman bir kimsenin hoşlandığı ve hoşlanmadığı her hususta yöneticisini dinleyip itaat etmesi gerekir; ancak kendisine Allah’a isyanı gerektiren bir şeyin emredilmesi hariç. Eğer kendisine mâsiyet emredilirse, bunu dinleme ve buna itaat etme yoktur.”*⁴⁴⁹ buyurmuştur. Diğer taraftan “Başınıza bazı idareciler gelecek onların bazı yaptıklarını hoş göreceğ bazılarından da hoşlanmayacağımız reddeden kişi kendisini kurtarır, hoşlanmayan kişi rahat ve huzura erer fakat razı olup onlara uyan kimseler zarar görürler. Denildi ki: Ey

442 Ayrıca bkz. Müslim, İmâre, 16, 17,19, İmân, 229; Tirmizî, Menâkıb, 20, Fiten, 78, Ahkâm, 8; İbn Mâce, Sünnet, 11; Buhârî, Ahkâm 7, 8, Cum’a, 11; İstikrâz, 20, İlim, 2; Nesâî, Zekât, 77; Ebû Dâvûd, Edeb, 37.

443 Nisâ, 4/59.

444 Müslim, İmâre, 32.

445 Tirmizî, Cihâd, 28; Buhârî, Ahkâm, 4.

446 Aliyyü’l-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtiḥ*, VI, 2392.

447 Aliyyü’l-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtiḥ*, VI, 2394.

448 Müslim, İmâre, 39.

449 Müslim, İmâre, 38.

Allah'ın Resulü! Onlara karşı savaşmalı değil miyiz? Rasulullah (sas.); “Namaz kıldıkları sürece hayır” buyurdular.”⁴⁵⁰ Tirmizî, bu hadisi “*namaz kıldığı sürece idareciyle çatışılmaz*” babı altında ele almıştır. Namaz kılmak onlara itaate ve müslüman olduklarına delildir.⁴⁵¹

Hiz. Peygamber (sas.) bizzat kendinin aldığı biatte dahi şu ifade dikkat çekicidir: “...iyi işlerde bana karşı gelmeyeceğinize dair bana biat ediniz/söz veriniz!”⁴⁵² Biat, sadece Hiz. Peygamber’in peygamberliğine imânî bir bağlanış değil aynı zamanda onun dinî, siyasî ve toplumsal alanda liderliğini tanımanın bir simgesidir.⁴⁵³ Hiz. Ebû Bekir’in halife seçildikten sonra yaptığı konuşmada, “Güzel ve doğru yönettiğim sürece bana destek olunuz. Kötü yönetimimi gördüğünüzde de beni düzeltin.”⁴⁵⁴ diyerek yönetilen ile yönetici arasındaki güçlü ilişkiye dikkat çekmiştir.

Yönetici ve yönetilen, toplumsal düzenin tesisinde iki önemli unsurdur. Düzenin sağlanmasında hem yöneticinin hem de yönetilenin sorumluluğu vardır. Yönetici üstlendiği görevi bir emanet olarak telakki edecek ve bu emanetin hakkını verebilmek için çaba sarf edecektir. Yönetilen de başındaki idarecinin meşru taleplerine itaat edecek ve yönetimde ona yardımcı olmaktan geri durmayacaktır. Hiz. Peygamber (sas.) yöneticiye karşı içtenlikle, samimi davranmanın gerekliliğini vurgulamıştır.⁴⁵⁵ Yönetici üstlendiği görevin hakkını vermediğinde zulüm ettiğinde ona karşı takınılacak tavır cihad olarak değerlendirilmiştir. Hiz. Peygamber (sas.) en faziletli cihadı, “*Zalim idarecinin karşısında hakkı söylemek*” sözleri ile yönetici zalim olduğunda ise onun karşısında hakkı söylemek olarak nitelemiştir.⁴⁵⁶

3.2.4 Adaletsizlik

Toplumsal yapının kendisi ile kaim olduğu en mühim esas adalet olgusudur. Bununla birlikte insanlık tarihi boyunca adaletin ne olduğu tartışmalara konu olmuştur.⁴⁵⁷ İnsanlığın sorunları karşısında adalet bekleyenlerin sayısı her geçen gün

450 Ebû Dâvûd, Sünnet: 21; Tirmizî, Fiten, 78.; Müslim, İmâre, 63.; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, IX, 26.

451 Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, VI, 2396.

452 Buhârî, Ahkâm, 49.

453 Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, s. 115.

454 İbn Hişâm, *Sîret*, VI, 82.

455 Tirmizî, İlim, 7; İbn Mâce, Menâsik, 76.

456 Tirmizî, Fiten, 13; Nesâî, Bîat, 37; İbn Mâce, Fiten, 20.

457 Bkz. Ali Şafak Balı, *Çok Kültürlülük ve Sosyal Adalet*, Çizgi Kitabevi, Konya 2001; *Adalet Kavramı*, Adnan Güriz (Ed.), 4. Bsk., Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2013.

artmaktadır. İnsanlar adaleti elde etme umudunu yitirdikçe silahlara sarılmakta hem kendilerinin hem de masum insanların kanını akıtılabilmektedir.⁴⁵⁸ Aynı şekilde dünya üzerine yapılan bütün savaşların eşitlik, özgürlük adına aslında bunların elde edilmesiyle gerçekleşeceğine inanılan adalet adına yapılmakta olduğu, yine sosyal sınıflar arasındaki çatışmaların, dini ve etnik gruplar arasındaki çekişmelerin adaleti gerçekleştirmek adına meşrulaştırıldığı görülmektedir.⁴⁵⁹ İşte bu noktada şiddet ve toplumsal sorunlar arasındaki ilişkiyi adalet olgusu üzerinden düşünmek gerekmektedir.

Adaletin ne olduğu konusunda ise değişik görüşlerin ortaya çıkması sadece insan psikolojisi ve eğilimlerin farklılığı ve sosyal gruplar arasındaki çıkar ve inanç farklılığı değildir. Bu biraz da “herkese payına düşeni vermenin” nasıl temin edileceğine ilişkin endişeden kaynaklanmaktadır.⁴⁶⁰ Kişisel çıkarlara, mensubiyetlere, sosyal grupların faydalarına, kişilerin karakterlerine bağlı olarak değişkenlik arz eden adalet anlayışları ile hukukun nasıl uygunluk arz edeceği tartışma konusudur.⁴⁶¹ “Her hak edene hak ettiğini vermek” şeklinde tanımlanan “dağıtıcı adaletin” -herkese değerine, katkısına, ihtiyacına, yeteneğine, sosyal statüsüne göre payına düşeni vermek- temelden yoksun olduğu iddia edilmiştir. Bundan dolayı tarih boyunca adaletin temelden yoksun ancak insana heyecan ve ümit veren bir “kutup yıldızı” sayıldığı görülmektedir.⁴⁶² Aristoteles’in kendisinden sonrakilere bıraktığı teorik tartışmalara katkısının olduğu tanımlamada ise adaletin iki boyutu vardır: Dağıtıcı adalet ve denkleştirici adalet. Dağıtıcı adalet bireylerin statü vb. değişkenler çerçevesinde hak ettiği şeye sahip olmasıdır. Denkleştirici adalet ise insan ilişkilerinde bozulan ilişkilerin düzeltilmesi ve dengelerin sağlanmasını öngören adalet anlayışıdır. Bu tür daha çok hukuki durumlar için söz konusu olmaktadır. Kişilerin eşit muamele görmesi anlamına gelmektedir. Dağıtıcı adalette eşit olmayan kimseler için kendi durumlarına göre payına düşeni vermek varken; denkleştirici adalette ise hukuk önündeki eşitlik söz konusudur.⁴⁶³ Diğer taraftan çoğunluğun adalet görüşü de konjonktürel etkilerle şekillenebileceğinden

---

458 Bkz. İoanna Kuçuradi, “Adalet Kavramı”, *Adalet Kavramı*, Adnan Güriz (Ed.), 4. Bsk., Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2013, s. 39.

459 Balı, *Çok Kültürlülük ve Sosyal Adalet*, s. 47.

460 Balı, *Çok Kültürlülük ve Sosyal Adalet*, s. 83.

461 Güriz, *Hukuk Felsefesi*, s. 64.

462 Güriz, *Hukuk Felsefesi*, s. 65.

463 Balı, *Çok Kültürlülük ve Sosyal Adalet*, s. 86.

hareketle objektif olamayacağı⁴⁶⁴ da tarih boyunca yapılan adalet tanımlamalarının çıkarımıdır. Buradan hareketle yapılan tanımlamalarda göze çarpan bir husus da kavramı negatif anlamından yani “adaletsizlik” olgusundan hareketle tanımlama çalışmalarıdır.⁴⁶⁵ Adaletsizlik kavramı, içinde zulüm, kin, keyfilik gibi durumları kapsamayı dolayısıyla daha işlevsel görülmektedir.⁴⁶⁶ Adaletsizlik kişi ya da gruplara karşı bir zulüm, hak gaspı kısaca yaşanan haksızlıklara dair bir durum tespiti iken, adalet ise ilkeyi tespit etmektir. Yani yaşanan olumsuzluklardan hareketle olanı ve olması gereken hakkında konuşmaktır. Böylece kişilerin haklarının korunması ve dünya düzeyinde gerçekleşmesi talebidir.⁴⁶⁷

İnsan toplumsal bir varlık olması itibariyle bireysel ve sosyal anlamda düzenin sağlanması için hakkaniyetin gözetilmesi gereklidir. Toplumda hakların, görevlerin, dengeli ve ölçülü bir şekilde bölüşülmesi; insan şeref, onur ve haysiyetinin korunması, adaletin uygulanması ile gerçekleşir.⁴⁶⁸ Bundan dolayı “dünya yıkılsın da adalet yerine gelsin”⁴⁶⁹ söylemleri iyilik kavramı gibi ardına düşülen bir erdemdir. Ancak bu kavramların çocuksu hayaller tarzında asla elde edilemeyecek bir durum olduğu ve herkese adalet dağıtacak bir adalet tanrıçası olmadığı⁴⁷⁰ gibi yakıştırmaların doğru olmadığını ifade etmek gerekir.

Adalet, idari, hukuki, toplumsal, bireysel birçok unsurla birlikte zikredilen ve kapsamı oldukça geniş bir kavramdır.⁴⁷¹ Bu anlamda toplumun her kesimini ilgilendirmesi yönüyle geniş bir şekilde ele almak mümkün olduğu gibi, biz burada temelde adaletsizliğin yol açtığı sorunlara tersten yaklaşarak adalet olgusunu vicdanlara yerleştirmekle bireyler/toplum arasında nasıl aktif bir role kavuşması gerektiğine işaret etmeye çalışacağız.

Adalet duygusunun fitratla özdeş olduğu söylenebilir. Allah Rasulü, “*Allah’tan hakkıyla sakının!* Uyarısının ardından, “*Çocuklarınız arasında âdil davranın.*”⁴⁷² buyurmuştur. Çocukların çevresinin tesiriyle birçok şeyi bilinçli-bilinçsiz şekilde

464 Güriz, *Hukuk Felsefesi*, s. 66-67.

465 Musatafa T. Yücel, “Adaletsizlik Olgusu”, *Adalet Kavramı*, Adnan Güriz (Ed.), s. 137.; Balı, *Çok Kültürlülük ve Sosyal Adalet*, s. 46.

466 Yücel, “Adaletsizlik Olgusu”, *Adalet Kavramı*, Adnan Güriz (Ed.), s. 143.

467 Kuçuradi, “Adalet Kavramı”, s. 43-45.

468 Hadislerle İslam, “Adalet”, IV, 412.

469 Yücel, “Adaletsizlik Olgusu”, s. 137.

470 Yücel, “Adaletsizlik Olgusu”, s. 143.

471 Balı, *Çok Kültürlülük ve Sosyal Adalet*, s. 37.

472 Buhârî, Hibe, 13; Ebû Dâvûd, Büyü’ (İcâre), 83.

öğrendiği düşünüldüğünde haksızlık, yaşı ne olursa olsun çocukların asla kabul etmediği bir durumdur. Böylesi bir durumda zihinde oluşan şey ile fitratın çelişki arz etmesi kaçınılmaz olacaktır. Adaletin olmadığı, zulüm, iltimas, aldatma, haksızlığın hâkim olduğu bir çevrede sağlıklı bir neslin yetişmesi zor olacaktır. Bundan dolayı Farabi, “cahil şehirlerin adalet algısını, doğup büyüyen nesiller, gördükleri ve içinde yaşadıkları şeyi adalet sanırlar.”⁴⁷³ sözleri ile dile getirmektedir. Kişinin irtibatlı olduğu eğitim, siyaset, ekonomi vs. bütün ortamlar aslında öğrenilmiş şeylerin tezahürüdür. Kısa vadede zulüm, haksızlık ve şiddet yoluyla kendisine menfaat temin eden kişi gelecekte hem kendine hem de içinde yaşadığı topluma zararı kaçınılmaz olmaktadır.

Adalet, temel insan hakları ve değerleri açısından insanlar arasında hiçbir ayırım yapılmaksızın her hakkın sahibine verilmesini temin etmeyi amaçlamaktadır. Hz. Peygamber’in, “*Her hak sahibine hakkını ver.*”⁴⁷⁴ ilkesi konunun anlaşılması bakımından önemlidir. Fakat idari, hukuki/yargı, şahitlik vb. toplumsal bütün konularla irtibatlı olan adaletin gerçekleştirilmesinin imkanı ve nasıllığı üzerinde durmak gerekmektedir.

Yöneticilerin adil olması toplumun geleceği açısından çok önemlidir. “*Yedi sınıf insan vardır ki, Allah onları kendi gölgelerinden başka hiçbir gölgenin olmadığı günde, bizzat kendi gölgesi altında gölgelendirecektir: Âdil yönetici, ...*”⁴⁷⁵, “*Yönettikleri insanlara, ailelerine ve sorumlu oldukları kişilere karşı adaletli davrananlar, Allah katında, sınırsız merhamet sahibi Rahman’ın yanında nurdan minberler üzerinde ağırlanacaktır.*”⁴⁷⁶ hadisi adaletin kapsamına işaret etmektedir. Allah Rasûlü (sas.), hadiste âdil idareciyi bir başka hadiste duası geri çevrilmeyecek üç kişi arasında zikretmiştir.⁴⁷⁷ Üzerinde durduğumuz hadis toplumsal yapının bütün aşamalarında adaleti gerçekleştirenlerin mutlak adil olan Allah tarafından nasıl karşılanacağını haber vermektedir. Şârihler, “adil imamı, Allah’ın emirlerine tabi olan, olması gerekeni ifrat ve tefrite gitmeksizin yapan kimse”⁴⁷⁸ olarak açıklamışlardır. Hadiste ilk olarak adil idarecinin zikredilmesi ise toplumu etkilemesi

473 Bkz. Farabi, *el-Medinetü'l Fâzıla*, Nafiz Danışman (Çev.), Meb Yayınları, Ankara 2001, s. 112.

474 Buhârî, Savm, 51; Tirmizî, Vesâyâ, 5.

475 Buhârî, Ezân, 36.

476 Nesâî, Âdâbü'l-kudât, 1; Müslim, İmâre, 18; Buhârî, Ezân, 36.

477 Tirmizî, Deavât, 128; İbn Mâce, Sıyâm, 48; Müslim, İmâre, 18.

478 Bkz. Kastallani, *İrşadu's-sâri*, II, 32.

sebebiyledir.⁴⁷⁹ Toplumda adaleti hakim kılan bir idareci daha dünyada, görevi başında iken Allah'ın sonsuz yardımına mazhar olur. Âdil bir yönetici haktan, hukuktan yana ortaya koyduğu adaletli yönetimin olumlu sonuçlarını dünyada fazlasıyla görür. Adaletin egemen olduğu bu idarede, huzur, esenlik, dirlik olur.

“İmamün adilün” nitelemesi karşıtı olarak zorba yönetici de “sultanun cairun”⁴⁸⁰ şeklinde zikredilmektedir. Bu konuda Hz. Peygamber (sas.) “zorba, zalim idarecinin karşısında hak sözü söylemenin en faziletli cihat olduğunu”⁴⁸¹ haber vermiştir. Tirmizî de ahkâm bölümünde “adil imam” babı altında Allah'a yakın idareci/imamın adil olduğu, insanlara ve Allah'a uzak kişinin ise zorba/zalim olduğunu haber vermektedir.⁴⁸² Zalim yönetici, hevâ ve heveslerine uyar, eziyet işkence ve baskı ile işlerini yürütmeye çalışır.⁴⁸³ Aynı şekilde Müslim'in “âdil hükümdarın fazileti, zalim olanın cezası; tebaaya karşı yumuşak davranmaya teşvik ve onlara meşakkat vermekten nehyi”⁴⁸⁴ şeklinde aktardığı rivayetler, idarecilikle ilgili söylenilmesi gereken bütün hususları kuşatıcı bir tasnif olmuştur. Toplum bir mekanizma gibi sürekli birbiriyle ilişki içinde olduğuna göre, adalet herkesin ihtiyacıdır. Devlet yetkilisi halka, âmir memura, baba çocuklarına, öğretmen öğrencisine, satıcı müşterisine, işçi işverenine kısacası herkes muhatabına karşı âdil olmalıdır. Toplumda herkes bulunduğu mevki itibarıyla, toplumun bir kesimine karşı “adaleti gözetmesi gereken” kişi konumundayken, bir başkası karşısında “adalet arayan kişi” durumundadır.⁴⁸⁵

Adaleti temin yollarından en mühimi hukukî yollara başvurmak ve yargıya müracaat etmekten geçer. Yargı adaletin gerçekleşmesi için gerekli olmakla birlikte, adaletin arandığı alanların başında yargı sahası gelmektedir. Buradan hareketle adalet, hem hukuk kurallarına uygunluğu, hem de hukuk kurallarının uyması gereken ideal değeri ifade etmektedir.⁴⁸⁶ Adalet ve hukuk birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Bir bakıma adalet hukukun uygulanmasıdır ya da hukukun uygulanması adaletin gerçekleşmesidir.⁴⁸⁷ Toplumdaki dengeyi temin eden, oluşabilecek düşmanlıkları

479 Bkz. Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî*, V, 46.

480 Tirmizî, Fiten, 13; İbn Mâce, Fiten, 5.

481 Ebû Dâvûd, Melâhim, 17; Tirmizî, Fiten, 13; İbn Mâce, Fiten, 5.

482 Tirmizî, Ahkâm, 4.; Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, VI, 2419.

483 Hadislerle İslam, “Yöneten ve Yönetilen”, IV, 399.

484 Müslim, İmâre, 18.

485 Hadislerle İslam, “Adalet”, IV, 415.

486 Balı, *Çok Kültürlülük ve Sosyal Adalet*, s. 58.

487 Kuçuradi, “Adalet Kavramı”, s. 50.

engelleyen, hak ve adaletin şahsî ve keyfî hesaplara göre davranılmasına engel olan hukuki meselelerin temelinde adalet zorunludur. Adil olmayan yasalara sahip ülkeler terör ve şiddeti durduramazlar.⁴⁸⁸ Bundan dolayı, “... *Eğer hüküm verersen, aralarında adaletle hükmet. Zira Allah âdil olanları sever.*”⁴⁸⁹ ve Şüphesiz “*Allah, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hüküm verdiğiniz zaman adâleti yerine getirmenizi emretmektedir.*”⁴⁹⁰ Ayetleri yargı-adalet bütünlüğüne işaret etmektedir. “*Allah adaleti, ihsanı, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.*”⁴⁹¹ âyetiyle Allah Teâlâ insanların idarede, yargıda ve bütün insanî ilişkilerinde adalet ölçülerine göre hareket etmelerini istemiştir. İbn Hacer (ö. 852) ayetin izahında İbn Mesud’un (ra), emir ve nehyi, haram ile helali kuşatıcı bir ayet olduğuna dair görüşünü aktardıktan sonra adaletin birçok manasını zikretmektedir. Bunlar içinde şirkten uzak kalarak tevhid inancını benimsemek, farzları yerine getirmek, hakkı ifa etmek, gizli açık eşit olmak⁴⁹² yer almaktadır. Kastallânî ise ayeti herkese haklar hususunda eşit davranmak ve zulümden kaçınmak şeklinde yorumlamaktadır.⁴⁹³

Hz. Peygamber renk, inanç, dil ve ırk ayrımı yapmadan toplumun bütün kesimlerine aynı şeyi, eşitlik ve adaleti sunan ve bu toplumun parçası olduğu sürece bunu garanti eden bir idare sistemi benimsemiştir. Hukuki meselelerde titiz davranmaya dikkat çeken Hz. Peygamber çıkar, menfaat ilişkileri olmaksızın, zulüm ve haksızlık yapmadan hüküm vermeyi emretmiştir. “*İki kişinin arasında adaletle karar vermek bir sadakadır...*”⁴⁹⁴, “*Her kim Müslümanlar arasında hâkimlik yapmak ister ve bunu elde ettikten sonra adaleti zulmüne baskın gelirse cennetlik olur. Zulmü adaletine baskın gelen kimse ise cehennemlik olur.*”⁴⁹⁵, “*Herhangi bir yönetici yoktur ki Müslümanların başına geçer, onlara zulmederek ölürse Allah ona cenneti haram kılar.*”⁴⁹⁶, “*Her kim halka meşakkat ve zahmet verirse, Allah da kıyamet gününde o kimseyi azâb ile cezalandırır*”⁴⁹⁷ sözleri ile yöneticilik ve hâkimlik gibi sorumluluk gerektiren görevleri üstlenenlerin de hak ve adaletten sapmaları hâlinde ilahi azapla

488 Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, s. 20.

489 Mâide, 5/42.

490 Nisâ, 4/58.

491 Nahl, 16/90.

492 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, X, 479.

493 Kastallânî, *İrşadu's-sari*, IX, 46.

494 Müslim, *Zekât*, 56.

495 Ebû Dâvûd, *Kadâ'* (Akdiye), 2.

496 Buhârî, *Ahkâm*, 8.

497 Buhârî, *Ahkâm*, 9.

karşılaşmasının kaçınılmaz olduğunu haber vermiştir. “*Benden sonra haksızlık yapan idareciler olacaktır. Onların yalanlarını tasdik eden ve haksızlıklarına yardım eden benden değildir. Ahirette de havuzumun başında yanıma gelemes. Kim de o haksızlık yapan idarecilerin yalanlarını tasdik etmez ve haksızlıklarına da yardımcı olmazsa o bendendir. Ben de ondanım ve o havuzumun başında bana gelecektir.*”⁴⁹⁸ Hadisinde zulme taraf olan ve sessiz kalanlarla Hz. Peygamber bir ilişkisi olmayacağı uyarısında bulunmuştur. Allah Teâla da zalimlere meyletmeyi⁴⁹⁹ zulme seyirci kalmayı ve rıza göstermeyi zulüm olarak nitelendirmiştir.

Hukuki durumları etkileyecek meselelerden biri de şahitlikdir. Şahitlik yapanlara emredilen haktan yana olmaları ve adaletten ayrılmamalarıdır. Bu bağlamda, “*Ey iman edenler!*”⁵⁰⁰ hitabı ile ilişkili zikredilen, “*Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun!*” ikazı kadar önemli bir nokta, adaletin sadece eşe dosta karşı değil, hasım, hatta düşmanlara karşı da uygulanması gerektiğidir: “*Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutanlar ve adaletle şahitlik yapanlar olun. Bir kavme olan kininiz, sizi adaletsizliğe sevk etmesin. Adaletli olun, çünkü o, takvaya daha yakındır. Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.*”⁵⁰¹ âyeti bu hususa işaret etmektedir.

Hz. Peygamber yalanın ve yalan şahitliğin günahı ve güveni zedelemesine karşı uyarıları yanında, hüküm verirken adaletin tesisine zarar verecek noktalarda uyarılarda bulunmuştur. Bu bağlamda aralarında çıkar ilişkisi olanların şahitlikleri kabul edilmemiştir. Hizmetçinin ev sahibi lehine şahitlik yapmasını reddetmesi⁵⁰², bedevinin yerleşik hayat süren kimse aleyhindeki şahitliğini reddetmesi⁵⁰³ gibi hususlar Allah Rasulü’nün bu noktadaki hassasiyetini ortaya koymaktadır. Aynı şekilde hakimin sağlıklı hüküm vermesini etkileyecek hususlara da işaret etmiştir. Tarafların dinlenmesi, şahitlerin dinlenmesi, öfkeli iken hüküm vermeme,⁵⁰⁴ hediye ve rüşvet almama gibi hususlar⁵⁰⁵ zikredilebilir. Âlimlerin açıklamasına göre doğru düşünüp isabetli karar vermeye engel olan aşırı açlık ve tokluk, fazla sevinç ve

498 Tirmizî, Fiten, 72; Nesâî, Biat, 35-36.

499 Hûd, 11/113.

500 Mâide, 5/8.

501 Mâide, 5/8.

502 Ebû Dâvûd, Kadâ’, 16.

503 İbn Mâce, Ahkâm, 30.

504 Buhârî, Ahkâm, 13. “İki kimse arasında hükmedecek hiçbir hâkim, sakın öfkeli bir hâlde iken hükmetmesin!”

505 Tirmizî, Ahkâm, 5-10.

hüzün, korku, şiddetli rahatsızlıklar ve uyuklama gibi durumlar öfke gibi değerlendirilir.⁵⁰⁶ Kısaca adalete gölge düşürebilecek yakın ilişkiler ve durumlar kadı/hâkimler için doğru bulunmamıştır.

İslam insanların toplumsal statüleri ve yakınlık dereceleri yerine aleyhlerine bile olsa adaletli olmayı emretmiştir. *“Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer, büker (doğru şahitlik etmez), yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”*⁵⁰⁷ Ayetinden hareketle zengin-fakir, zayıf-güçlü, hakim-mahkum, yönetici- yönetilen vs. her alanda adaletin egemen olduğu toplumun toplumsal huzur ve güveni teyit ederek, meydana gelebilecek bütün şiddet eylemlerine daha başlangıçta çözüm üretmesi mümkün olur. Bu bağlamda ilahi vahyi indiren Allah Teâlâ kendinin mutlak adil olduğunu, kimseye zerre kadar zulüm etmeyeceğini⁵⁰⁸ bildirmesi yanında vahyin temel amacının adaleti tesis etmek olduğunu da şu ayetle haber vermektedir: *“Andolsun biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve mizanı indirdik.”*⁵⁰⁹

Adaletin egemen olduğu hak ve görevlerin şuurunda olan bir toplum ancak istikrarı sürdürebilir. Kalbin huzur duyduğu bir toplumda, toplumsal istikrardan ve sükûnetten bahsedilebilir. Bundan dolayı huzur ve sükûnetin, toplumsal yapının devamı ancak adaletle sağlanabilir. Buradan hareketle büyük küçük bütün toplumsal yapıların temelini adalet anlayışı oluşturur. *“Allah kâfir bir devleti adalete bağlılıkları sayesinde sürekli/baki kılar, müslüman toplumları da zulümleri sebebiyle helak eder.”*⁵¹⁰ denilmesindeki hakikat göz önünde bulundurulması zaruridir.

Toplumda adalet ölçülerine göre hareket edildiğini bilen vatandaş canına, malına, ırzına gelebilecek saldırılara karşı güven içinde yaşamını sürdürür. İnsanlara zarar verme düşüncesi içinde olanlar da adaletten çekindikleri için huzuru bozan eylemlere girişemezler. Bu şekilde kabul gören bir adalet anlayışı intikam alma,

506 Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VIII, 416.

507 Nisa, 4/135.

508 Zümer, 39/69.

509 Hadid, 57/25.

510 أن العدل أساس الملك، وأن الله يقيم الدولة العادلة وإن كانت كافرة، ولا يقيم الدولة الظالمة وإن كانت مؤمنة
Bkz. İbn Teymiyye, *Mecmuu'l-fetava*, 3. Bsk., Daru'l-vefa, 2005, XXVIII, 63.

husumet besleme gibi insanları tedirgin eden durumları önler. Diğer taraftan adilane karar verildiğini bilen insanlar, işlerinin görülmesi için aracılar, rüşvet ve haksız kazanç yollarına tevessül etmez. Adaletin tesis edilmemesi ise hakkın kaybolması ve insanların kendi şartlarına uygun buldukları yöntemlere göre hareket etmeleri anlamına gelir ki neticede haksızlığa uğrayan insanlar, kaybolan güvenler ve zihinlerde oluşan ümitsizlik duyguları kaçınılmazdır. Bu durum toplumsal şiddetin tırmanmasına neden olmaktadır.⁵¹¹ Adil olmak, kişisel ve toplumsal mutluluğun temelidir. Adaletin zıddı ise zulümdür. Zulüm ise, toplumda kaosu önemli sebebidir. Adalet yerine zulmün hakim olması durumunda toplumun ağır yaralar alması ve hatta topyekûn tarihten silinmesi söz konusudur.⁵¹²

Adaletin farklı boyutlarını Şah Velîyyullah Dihlevî şöyle açıklamaktadır: “Mal, malı elde etme ve harcama açısından ele alındığında ‘kifayet’ diye isimlendirilir. Ev idaresi (tedbîr-i menzil) açısından ele alındığında, ‘hürriyet’ diye isimlendirilir. Şehir/ülke yönetimi açısından ele alındığında, ‘siyâset’ diye isimlendirilir. İnsanların birbirleriyle ünsiyeti, bir arada yaşamaları ve kaynaşmaları açısından ele alındığında, ‘hüsn-ü muâşeret’ diye isimlendirilir. İnsanın günlük yaşantıda oturması, kalkması vb. bütün davranışları da ‘edeb’ olarak isimlendirilir. Adalet vasfının kazanılabilmesi için yapılacak temel şey, merhametli olmak, sevgiyle hareket etmek, ince kalpli olmak, katı kalplilikten uzak olmak, ayrıca küllî fikirlere boyun eğmek ve işlerin sonunu düşünmektir.”⁵¹³ Bu kuşatıcı tanım ahlak kitaplarında “adalet dairesi/çemberi”⁵¹⁴ olarak zikredilmektedir. Bu daire devleti oluşturan bütün unsurların birbirleri ile uyumuna işaretle müthiş bir tanımlamayı ifade etmektedir.

511 Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, s. 18.

512 Hadislerle İslam, “Adalet”, IV, 415.

513 Şah Velîyyullah Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, Dârü ibn Kesîr, II, Beyrut 2010, s. 224. “Allah Teâlâ, âlemde her şeyin yerli yerinde olmasını, kullarının işlerinin düzen içerisinde yürütmesini, birbirlerine yardımcı olmalarını, birbirlerine zulüm etmemelerini, birbirleriyle kaynaşmalarını ve tek bir vücut gibi olmalarını, birinin başına gelecek bir musibeti, aynen bedeninin bir organına gelen acı ve ızdırabı diğer organların paylaştığı gibi, hepsinin duymasını, çoğalmalarını, fasıkların engellenmesini, âdil olanların yüceltilmesini, kötü davranışların ve geleneklerin ortadan silinmesini, her türlü hayırlı işin ve ilâhî kanunların aralarında yer edip yayılmasını murad etmiştir. Allah Teâlâ'nın, mahlukâtı ile ilgili olarak icmâlî bir kazası vardır ve her şey onun tafsilatı ve açıklamasıdır. Mukarreb melekleri, o küllî kazayı öğrenmişlerdir ve bunun sonucu olarak insanların islâhı için çalışanlara hayır dua, onları ifsad için çalışanlara da lanet eder olmuşlardır.”

514 “Adldir mücib-i salâh-ı cihân, cihân bir bağdır divarı devlet, devletin nâzımı şeraittir, şeraitte olamaz hiç haris illa melik, melik zabteyleyemez illa leşker, leşkери cem'edemez illa mal, malı cem'eden raiyettir, raiyetti kul eder padişah-ı âleme adl.” Bkz. Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, Mustafa Koç (hazl.), Klasik Yay., İstanbul 2007, s. 539.

Ülkelerin, toplumların ve uygarlıkların çöküş nedeni zulümdür. Toplum içerisinde servetiyle şımaranlar, ellerine iktidar gücünü geçirenler adaletle iş görmezlerse zulme saparlar. Buldukları konuma, sahip oldukları güce ve iktidara hak ederek gelmedikleri için, bunları korumak üzere devamlı zulme başvururlar. Bu bir yönetim biçimi olarak doğal karşılanmaya başlandığında şiddet artık toplumsal yaşamın bir parçası haline gelir.⁵¹⁵ Bu noktada bireyler siyasi-hukuki yapının çözüm üreteceğine ilişkin inançlarını kaybetmişlerse cinayetler için uygun ortam hazır hale gelmiş demektir.⁵¹⁶ Adaletsizliği kamu düzenini bozan en büyük tehlike sayan Mâverdî (ö. 450/1058) toplumsal yapı, kamu düzeni, devlet idaresi, yönetimde adalet arasındaki irtibatı şöyle tanımlamaktadır:

“Gerek dış dünyada gerekse insanların vicdanlarında adaletsizliğin meydana getireceği tahribatın yıkıcılığı başka hiçbir olumsuzlukla kıyaslanamayacak kadar büyüktür. Nerede bir kötülük varsa onun ortaya çıkmasında adaletten sapmanın mutlaka bir payı bulunur. Özellikle yöneticilerin halka zulmetmesi ülkenin varlığını tehlikeye sokacak bir kötülüktür. Sosyal huzursuzlukları zulüm ve baskıyla önlemeye kalkışmanın aldatici bir çözüm yolu olduğunu söyleyen Mâverdî’ye göre halkına zulmeden devlet onun güvenini, dolayısıyla kendi meşruiyet zeminini kaybedeceğinden artık bir baskı yönetimi ve yıkıcı güç haline gelir.”⁵¹⁷

3.2.5 Ehliyet ve Liyakate Riayet Etmemek

Liyakat ve ehliyet toplumsal düzenin devamını sağlayan önemli unsurlardandır. Herhangi bir göreve talip olan kimsede öncelikle aranan vasıf o işin şartlarını taşıması ve hakkıyla yerine getirebilmesidir. İslam bilginleri de özellikle siyasi, idari görevlere gelecek kimseler için taşınması gereken birçok vasıf zikretmişlerdir.⁵¹⁸ Bu noktada hadislerde idarecilere ve herhangi bir iş talebinde bulunanlara yönelik uyarılar yer almaktadır. Bu çerçevede idarecilik görevini talep eden Ebû Zer’e Allah Resulü (sas.) şöyle karşılık vermiştir: “*Ey Ebû Zer! (idarecilik hususunda) zayıf bir kimsesin. Bu görev ise bir emanettir. Onu, lâıyk olduğu için alan ve gereğini hakkıyla yerine getirenler dışında (bu tür sorumluluklar) kıyamet*

515 Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, s. 12.

516 Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, s. 14.

517 Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* (nşr. Mustafa es-Sekka), Beyrut 1398/1978, s. 138, 141-144; Mustafa Çağrırcı, “Zulüm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XLIV, İstanbul 2013, s. 507-509.

518 Bkz. Fârâbi, ideal devlet başkanında bulunması gereken vasıfları şöyle sıralar: “Ruh ve beden sağlığı, anlama ve kavrama üstünlüğü, sağlam bir hafıza gücü, etkili bir hitabet ve ikna yeteneği, öğrenme seviyesi ve kabiliyeti, erdemli bir kişilik, gönül zenginliği ve tok gözlülük, doğruluk, cömertlik, azim ve kararlılık, adalet ve dürüstlük, acelecilikten uzak durmak ve mutedil bir yaratılışa sahip olmak, mideye düşkünlükten uzak olmak.” Bkz. Fârâbi, *Medinetü'l-Fâzıla*, ss. 87-89; Muhsin Demirci, *Kuran'da Toplumsal Düzen*, s. 278.

günü rezillik ve pişmanlıktır."⁵¹⁹ Hz. Peygamber idareciliği emanet olarak tanımlamıştır. Emanetin hakkıyla eda edilmemesinin zulüm, haksızlık ve iltimasa sebep olduğuna işaret etmektedir. Hz. Peygamber'in kişiliklerini iyi bildiği kimseleri, "*Vallahi biz, talep eden ya da hırslı olan kimselere böyle bir görevi vermiyoruz.*"⁵²⁰ sözleri ile zorlanacakları şeylerden uzak kalmalarına dikkat çekmiştir. Çünkü hırs, insanın gözünü kör ederek akli dengeleri şaşkırtacağından dolayı aşırı hırslı kimselerin haksızlık etmesi kaçınılmazdır. Haksızlık ve iltimasın neticesinde ise söz konusu idarecinin kıyamet gününde pişmanlık duyacağını, "*Sizler yöneticilik konusunda hırslı davranacaksınız, ama bu kıyamet günü bir pişmanlığa dönüşecek. Süt emenin hâli ne güzeldir, ama süttten kesilenin hâli ne kötüdür!*"⁵²¹, "*İleride sizler büyük bir hırsla idarecilik isteyeceksiniz, fakat o idarecilik sizin için pişmanlık ve kıyamet gününde de zarar olacaktır. O zamanlarda başkanlık ne kadar tatlıdır o başkanlık koltuğunu terk edip bırakmak ise ne kadar acı ve kötüdür.*"⁵²² sözleri ile haber vermiştir. Hadisteki benzetme gerçekten ilginçtir. Hırs sahiplerini süt emen çocuğa benzeten Hz. Peygamber, kişinin içine düştüğü durumun ona ve topluma vereceği zararı işaret etmiştir.⁵²³ Hırsın esiri olan kişi elde ettiği ya da etmek istediği makam uğruna haksızlıklara sebep olacaktır. Bu haksızlıkları Peygamber, "*Kişinin mal ve makama düşkünlüğününün dinine verdiği zarar, bir koyun sürüsünün içine salıverilmiş iki aç kurdun o sürüye verdiği zarardan daha büyüktür.*"⁵²⁴ benzetmesi ile ifade etmektedir. Hadislerdeki söz konusu uyarılar görev alma hususunda ihtiraslı olanlara, ehil olmayanlara ve bu hususta kabiliyeti ve birikimi olmayanlara yöneliktir.

İnsanlık tarihi servet ya da konum elde etme, statüsünü koruma, övülme, lider olma gibi birçok gerekçe ile zulme ve haksızlığa müracaat eden zalimlere ve despotlara şahitlik etmiştir.⁵²⁵ Halbuki idarecilikte kriter, yöneticinin etnik kimliği ve sosyal statüsü değil adalet ve hakkaniyete dayalı bir idarenin gerçekleşmesidir. Renk, nesep gibi kriterlerin esas kabul edildiği bir ortamda Hz. Peygamber ehliyet ve liyakate sahip olma şartını getirmiştir. Azatlı bir köle olan Zeyd b. Hârîse'nin (ra) oğlu olan Üsâme b. Zeyd'i (ra) ordu komutanlığına atamış ve toplumsal eşitliğin

519 Müslim, İmâre, 16; İbn Mâce, Sünnet, 11; Tirmizî, Menâkıb, 35.; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VIII, 687.

520 Müslim, İmâre, 14.

521 Buhârî, Ahkâm 7.; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, Biat, 40.

522 Nesâî, Hâkimlik, 5.

523 Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ*, VI, 2401.

524 Tirmizî, Zühd, 41.

525 Bkz. Hadislerle İslam, "Hz. Peygamber ve Yönetim", DİB, VII, 219.

önündeki her türlü engeli kaldırarak şöyle buyurmuştur: “Siz onun komutanlığını eleştiriyorsunuz, daha önce babasının komutanlığına da dil uzatmıştınız. Allah’a yemin olsun ki komutanlığa gerçekten lâyık idi ve bana insanların en sevimlilerindendi. Kendisinden sonra bu oğlu da bana insanların en sevimlilerindedir.”⁵²⁶ Hz. Peygamber’in uygulamalarında sosyal statü ayrımı olmadığı ve ehliyete vurgu yapıldığı görülmektedir.

Allah Rasûlü (sas.) Yemen’e vali olarak atanan Muâz b. Cebel’e (ra) şu nasihatlerde bulunmuştur: “Ey Muâz! İnsanlara güzel davran.”⁵²⁷, “Benim iznim olmadan onlardan hiçbir şey alma, çünkü bu bir hıyanettir. Her kim bu dünyada hıyanet yaparsa kıyamet günü Allah’ın huzuruna, yaptığı o hainlikle getirilir. İşte bunun için seni çağırmıştım, şimdi vazifene gidebilirsin.”⁵²⁸ Müslim’in *Sahihi*’nde yer alan uzun bir rivayette idarecilerin hıyanetinden bahseden Hz. Peygamber onları kamuya ait deve, at, koyun gibi hayvanlar üzerinden örneklemektedir. “Kıyamet günü beni kurtar” diye gelmesin uyarılarını içeren hadisler “hıyanetin haram kılınması babı”⁵²⁹ altında ele alınmaktadır. Dolayısıyla ehliyetle yakından alakalı bir konu da idarecilerin kamu malı hususunda daha titiz davranması ve güvenilir olmasıyla ilişkilidir. Bu konu ile irtibatlandırabilecek hususlardan biri de üstlendiği görevi ifa edenlerin hediye kabul etmesi problemidir. Aldığı hediye, vazifesini ihmale, iltimasa sebep olabileceği düşünüldüğünde Hz. Peygamber’in memurların böyle bir hediyeyi kabul etmesini yasaklaması anlaşılır olacaktır.⁵³⁰ Dolayısıyla memurların devlet adına yaptıkları işlerde hediye alması haram kabul edilmiştir. Buhârî söz konusu hadisi “imamın görevlileri hesaba çekmesi” babında, Müslim de “memura hediyelerin haram kılınması” babında değerlendirmiştir.⁵³¹

Allah Teâla, Kur’an-ı Kerim’de, “Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor.”⁵³² ayetiyle emanet, ehliyet ve adalet ilkelerine dikkatleri çekmektedir. Her görev bir emanettir. Her emanet ise bir sorumluluk gerektirmektedir. İşler ehil kimselere değil, liyakatsiz kişilere verildiğinde bu durum, birtakım haksızlıklara, ehil

526 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 2, Ahkâm, 33.

527 Muvatta’, Hüsnü’l-hulk, 1.

528 Tirmizî, Ahkâm, 8; Bkz. Hadislerle İslam, “Hz. Peygamber ve Yönetim”, DİB, VII, 219.

529 Müslim, İmâre, 24.; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VIII, 697.

530 Müslim, İmâre, 25.; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VIII, 700.

531 Buhârî, Ahkâm, 41; Bkz. Kastallânî, *İrşâdu’s-Sârî*, X, 259.; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VIII, 700.

532 Nisâ, 4/58.

olan insanların mağdur olmalarına ve toplumsal huzursuzluğa sebep olmaktadır.

Birçok hadiste kıyamet alameti olarak iltimasın artması ve emanet duygusunun yok oluşu haber verilmiştir.⁵³³ “...Yönetim işi ehil olmayan kimselere verildiği zaman kıyameti bekle!”⁵³⁴ hadisi ferdi kıyametten ziyade, toplumsal düzenin bozulması şeklinde yorumlandığında, toplumdaki dengelerin bozulması, hak-hukukun dikkate alınmaması şeklinde anlamak gerekmektedir.⁵³⁵ “Emanet kaybedildiği zaman kıyameti bekle” buyurduğunda Allah Rasulüne (sas.) emanetin kaybının ne olduğu sorulmuş, O da (sas.) “idarenin, ehline verilmediği zaman”⁵³⁶ şeklinde açıklamada bulunmuştur. Bu hadisin topluma bakan yönü seçmiş oldukları idarecileri liyakat ve ehliyet sahibi olanlardan seçmeleri gerektiğidir. İdarecilere bakan kısmı ise görevlendirmelerde idarecilerin adil bir şekilde hareket etmeleridir.⁵³⁷ Huzeyfe b. Yemân (ra) kendisinden aktarılan bir rivayette emanetin yok oluşunu şöyle aktarmaktadır:

“Rasulullah (sas.), bize iki konudan bahsetmişti, birini gördüm, diğerini beklemekteyim. Emanetten bahsetmişti ki, emanet; önceleri insanların kalplerinin derinliklerine indiğini sonra Kur’ân’ın inip emanet konusunu insanların Kur’ân’dan ve sünnetten öğrendiklerini haber verip emanetin kalkacağından bahsederek şöyle buyurdu: Kişi uykuya dalacak kalbinden emanet duygusu yok edilecek ve basit bir nokta gibi iz kalacaktır. Sonra yine uykuya dalacak bu sefer emanet duygusunun geri kalanı da yok edilerek, çok çalışanın elindeki nasır izi gibi hafif bir iz kalacaktır. Sanki ayağının üzerinde yuvarladığın ve derinin kabarmasına sebep olan ateş parçasının meydana getirdiği iz gibi onu şişkin görürsün fakat içinde bozuk sudan başka hiçbir şey yoktur. Bunun üzerine Resûlullah (sas.) bir çakıl taşı alarak ayağının üzerinden yuvarladı ve şöyle buyurdu: Sonra insanlar aralarında alışveriş edecekleri hemen hemen hiç kimsenin emaneti yerine getirmeyeceği bir güne geleceklerdir. Hatta filan oğullarında dürüst bir kişi vardır... Denilecek yine kalbinde hardal tanesi kadar imanı olmayan kişilere ne bahadır bir insan, ne kibar, ne akıllı insan denilecektir. Huzeyfe şöyle devam etti: Öyle zamanlarda yaşadım ki: O günlerde kiminle alışveriş ettiğime aldırılmazdım. Müslüman ise o kişiyi dini dürüst olmaya sevklerdi. Yahudi ve Hıristiyan ise onun da başında bulunan devlet gücü ve otoritesi kötülük yapmasına engel olurdu. Ama bugün ise sizden şu birkaç kişiyle alışveriş yapabilmekteyim.”⁵³⁸

Mübarekfûrî’nin, “emaneti olmayanın imanı yoktur” hadisi bağlamında yaptığı yorum iman ile emaneti cüz-küll olarak değerlendirerek aslında kastedilenin iman,

533 Bkz. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, I, 193; Aynî, *Umdetü’l-kârî*, II, 4.

534 Buhârî, Rikâk, 35, İlim, 21.

535 Bkz. Abdullah Feyzi Kocaer, *Sahih-i Buhârî*, 4. Bsk., Hüner Yay., Konya 2004, s. 46.

536 Buhârî, İlim, 2. “...Yönetim işi ehil olmayan kimselere verildiği zaman kıyameti bekle!” Buhârî, Rikâk, 35.

537 İbnü’l-Esîr el-Cezerî, *Camîu’l-Usul*, I, 520.; Müslim, İmare, 20; Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VIII, 693.

538 Tirmizî, Fiten, 17; Buhârî, Rikak, 35; İbn Mâce, Fiten, 27.

kişide eman ve emniyeti ortaya çıkarmayan imandır.⁵³⁹ Mübarekfuri, hadisin ravisi Ebu Huzeyfe'nin (ra) vefatını Hz. Osman'ın vefatından çok geçmeden olduğunu söylemekle Hz. Osman dönemindeki fitne ile toplumsal yapının değiştiğine işaret etmektedir.⁵⁴⁰ İşte peygamberden sonra kısa zamanda iltimasın vaki olduğu göz önünde bulundurulursa ayrışma ve sosyal problemlerin liderlik ve menfaat temin etmeye yönelik olduğu görülecektir.

“Rasulullah’a (sas.) hem neşeli hâlimizde, hem kederli zamanımızda emirlerini dinleyip itaat edeceğimize, meliklik ve valilik işlerine ehil olanlarla niza etmeyeceğimize, her nerede bulunursak bulunalım muhakkak orada hakkı yerine getireceğimize ve hakkı söyleyeceğimize ve Allah yolunda hiçbir kimsenin kınama ve kötölemesinden korkmayacağımıza dair biat edip söz verdik..”⁵⁴¹ buyuran ashab ehil olanlarla tartışmaya girmeyeceği ve itaat edeceğine dair Hz. Peygamber’e yapılan biatten söz etmektedir. Diğer taraftan itaatle ilgili birçok hadis var ancak burada bir tanesine temas etmekle yetineceğiz. Bu rivayette ehil olmayan bir idareci ile karşılaşıldığında nasıl davranmak gerektiğine işaret etmektedir. “*Her kim emirinden kerîh gördüğü bir iş meydana geldiğini görürse, onun fenalığına sabretsin (isyan etmesin) Çünkü her kim (İslâm) camiasından bir karış ayrılır da ölürse, muhakkak o, cahiliye ölümü ile ölür*”⁵⁴² “*Her kim tâattan çıkar; cemaatten ayrılır da sonra ölürse, cahiliye ölümü ile ölür. Her kim körü körüne (çekilmiş) bir sancağın altında ölür; asabe namına kızar ve asabe için çarpışırsa benim ümmetimden değildir. Ve benim ümmetimden her kim ümmetime karşı çıkar; iyisini kötüsünü vurur; mümine karşı kötülük etmekten çekinmez; ahit sahibi olanına da verdiği sözü yerine getirmese benden değildir.*”⁵⁴³ Bu hadise göre hemen her toplumda yaşanabilecek haksız davranışlar karşısında toplumsal birlikteliğin korunması öncelenmiştir. Müslim şerhinde de zalim idareci de olsa “masiyeti emretmediği

539 Bkz. Mubarekfuri, *Tuhfetü'l-Ahfezi*, VI, 338.

540 Bkz. Mubarekfuri, *Tuhfetü'l-Ahfezi*, VI, 338.

541 Buhârî, Ahkâm, 43.

542 Buhârî, Ahkâm, 4.

543 Müslim, İmâre, 54. Câhilliye ölümünden murâd, dinsiz gider demek değildir. Cahilliye devri arapları keşmekeş içinde olup hükümdar falan tanımaz; kimseye itaat etmezlerdi. Amirine itaat etmeyip cemâatten ayrılan bir müslüman da onlara benzeyeceği için âsi olmuş olur. Asabe: Baba tarafından olan akrabadır. Sinirlerin bütün vücudu kaplaması gibi bir kimsenin asabesi de onu her taraftan kuşattıkları için kendilerine bu isim verilmiştir. Asabe nâmına harbetmek, kızmak ve propaganda yapmak hakka ve dine yardım değil, bilâkis hevâ ve hevese göre harekettir. Bu da câhiliyyet devri âdetlerinden biridir. Dolayısıyla böyle bir harpte öldürülen de şehit değil âsi olur. “Müminden çekinmez.” sözünden murat mümini öldürdüğüne aldırış etmez; vebalından korkmaz demektir. Bkz. Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, IX, 19.

sürece itaati emreden”⁵⁴⁴ hadislerden sonra şu değerlendirme yer almaktadır: “Âmirler, kendilerinde olan haklarınızı vermeyip benimseseler bile siz yine onları dinleyip itaat edin!” demektir. Bu babın bütün hadisleri âmire itaat hakkındadır. Sebebi de müslümanların birliğini korumaktır. Çünkü tefrika din ve dünyalarının fesadına sebep olur. Zulme uğradığı halde nasıl davranması gerektiğini soran ashaba Hz. Peygamber “Benden sonra benim doğru yolumdan gitmeyen ve benim sünnetimle amel etmeyen hükümdarlar olacak. İçlerinde bir takım kişiler türeyecek ki, kalpleri insan cisminde şeytan kalbi olacak!” buyurdu. Ben buna yetişirsem ne yapayım ya Resûlallah, dedim. “Dinler ve emire itaat edersin. Sırtın dövülse ve malın alınsa bile yine dinle ve itaat eyle!”⁵⁴⁵ diye nasihatte bulunmaktadır. “Gerçekten siz benden sonra bir kayırmaya rastlayacaksınız. Ama Havz üzerinde bana kavuşuncaya kadar sabredin!”⁵⁴⁶ ve “benden sonra yadırgayacağınız işler göreceksiniz”⁵⁴⁷ tarzındaki rivayetler Buhârî ve Tirmizî tarafından “*Fiten*” kitaplarında ele alınmıştır. “Benden sonra idarecilerin torpil yaparak vazifeleri ehil olmayanlara verdiklerini göreceksiniz. Kevser havuzunun başında bana kavuşuncaya kadar böyle şeylere sabrediniz.”⁵⁴⁸ İşin ehil olmayana verildiğini gördüğü halde bir şey yapamayacak olanlara Hz. Peygamber sabır telkin etmiştir. Buna göre bu konuda zikredilen hadisler toplumsal yapının korunmasına işaret etmektedir.

“Fitne” kavramını sosyal kargaşa şeklinde daha önce ele aldığımız için burada kolaylıkla denilebilir ki liyakat ve sadakat olmadığı sürece kişiler buldukları konumları menfaatleri uğruna kullanabilmektedirler. Bu durum da devlet imkânlarını ya da kamuya ait herhangi bir malı keyfi kullanmakla kamu hakkına tecavüz ve Allah katındaki sorumluluk yanında ve halkın tepkisi ile karşı karşıya gelme anlamı taşımaktadır. Müslim’in “*İmare*” başlığında aktarmış olduğu hadislerin siyasi-idari ahlak ve sorumluluk duygusunu haber verdiği görülmektedir. Diğer taraftan insanlık tarihi boyunca liyakat sahibi olmadan ya da halkına zulmetmeyi idare şekli olarak benimseyen kişi/zümreler hakikatte otorite ve gücü kendi lehine kullanarak şiddet uygulayan idarecilerdir.⁵⁴⁹ Toplumsal şiddetin dile getirilmeyen yönlerinden biri de kabullenmişlik duygusuyla hareket ve sabır telkinlerinin ağır bastığı ideolojilerdir.

544 Müslim, İmâre, 31-42.; Ali b. Muhammed Ebu'l-Hasen Nureddin Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu mişkâti'l-mesâbih*, Dâru'l-fikr, VIII, Beyrut 2002, s. 3383.

545 Müslim, İmâre, 52.

546 Müslim, İmâre, 48.

547 Müslim, İmâre, 51.

548 Buhârî, Fiten, 2; Tirmizî, Fiten, 25.

549 Gümüş, Şiddet Türleri, s. 16.

İşte bu nokta da karşılaşılabilecek bir probleme cevap veren Hz. Peygamber “en faziletli cihatlardan birini zorba idareci karşısında hakikati söylemektir”⁵⁵⁰ şeklinde haber vermektedir. Yine toplum birliğini devam ettirme adına karşılaşılan olumsuz durumlar karşısında “Namaz kıldıkları müddetçe” zulüm ve haksızlık edenlerle savaşmamak gerektiğini haber vermektedir.⁵⁵¹ Ancak el, dil ile mücadele etmek o da mümkün değilse kötülükler karşısında tavır koymak ve buğz etmek gerektiği, kalbi olarak bunu yerine getirenlerin kurtuluşa erecekleri bildirilmiştir.⁵⁵²

İdarecilik, kişinin omuzlarına yüklenen en ağır sorumluluklardan biri olduğu gibi hangi konumda olursa olsun herkes işgal ettiği makamın hakkını vermek zorundadır. Hz. Peygamber, “*Hepiniz birer çobansınız/sorumlusunuz ve hepiniz yönettiklerinizden mesulsünüz. Devlet başkanı bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin reisi bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin hanımı da bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Köle de efendisinin malı üzerinde bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür.*”⁵⁵³ sözleri ile ifade etmiştir. İnsanların sorumluluğunu üstlenip bunu hakkıyla taşıyabilmek ise herkesin kolaylıkla ifa edeceği bir mesuliyet değildir. Dünyevi huzursuzluklar ve sorunlara sebep olan her ihmâl, aynı zamanda ahirette bir pişmanlık nedeni olacaktır. Rabbimiz, “*Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.*”⁵⁵⁴ Ayetiyle sorumluluğun ağırlığını hissettirmektedir.

Ehliyet/liyakat ilkesine göre insana iş değil, işe ehil insan bulmak önemlidir. Dolayısıyla hak etmediği hâlde yakınlık, dostluk, tanıdık olma, aynı dünya görüşünü paylaşma, aynı ırk, cemaat veya partiden olma gibi ilişkilerden hareketle bir kimseye görev vermek veya bir kimseye menfaat sağlamak, İslâm’ın adalet ve liyakat ilkesine aykırıdır. Bu ilke göz ardı edilip iş ehli olmayan kimselere tevdi edildiğinde, bu kimseler üstlendikleri işi layıkıyla yürütemeyecekleri için, her şeyin düzeni kısa sürede bozulur, huzursuzluklar başlar, insanlar arasında güven duygusu zayıflar, hak ve adalet beklentisi ortadan kalkar ve neticede toplumsal bozulma meydana gelir.

---

550 Nesâî, Biat, 37.

551 Müslim, İmâre, 62.

552 Müslim, İmâre, 62.

553 Buhârî, Cum’a, 11; İstikrâz, 20.; Müslim, İmare, 20; Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VIII, 691.

554 Nisâ, 4/58.

Kısaca iş ehline teslim edildiği zaman sosyal problemler, şikâyetler en aza inecek, sosyal huzur ve mutluluk temin edilmiş olacaktır.⁵⁵⁵

3.2.6 Antlaşmayı Bozmak

Bir arada yaşamının kaçınılmaz olduğu fakat kültür, din ve yaşam tarzlarının farklılık arz ettiği toplumların zorunlu da olsa karşılıklı anlaşmalar sayesinde birbiri haklarını koruma altına aldıkları görülmektedir. İster savaş sonrasında ister öncesinde yapılış anlaşmalar karşılıklı güveni, dokunulmazlığı ifade etmektedir. Yapılan anlaşmaların ihlal edilmesi savaş, kan ve gözyaşına sebep olduğu tarih boyunca görülmektedir. Fakat biz Hz. Peygamber döneminde ortaya çıkan savaşların arka planı olarak anlaşmaların bozulmasına değinmek istiyoruz.

Hz. Peygamber'in Medine'deki ilk icraatlarından biri Medine Vesikası olmuştur. Hz. Peygamber renk, inanç, dil ve ırk ayrımı yapmadan toplumun bütün kesimlerine aynı şeyi, eşitlik ve adaleti sunan ve bu toplumun parçası olduğu sürece bunu garanti eden bir idare sistemi benimsedi. Bu doğrultuda öncelikle birbiriyle savaş hâlindeki Arap kabileleri barıştırdı; sonra da Yahudilerle bir anlaşma yaptı. Böylece Medine'ye bir "şehir devleti" vasfını kazandıracak esaslar belirlendi. Sosyal ve bireysel planda önemli kararlar alındı. Öncelikle bu küçük devleti oluşturan topluluklar, bunların birbirleriyle ve yabancılarla ilişkileri, idarî ve adlî yapıları belirli esaslara bağlandı. Sonra da tek tek bütün fertlerin din ve vicdan hürriyeti garanti altına alındı. Üzerinde anlaşılan bu hususlar yazılı bir metin hâline getirildi ve böylece siyasî bir belge hüviyeti kazandı. İşte bu, tarihin yazılı ilk anayasası, Medine Anayasasıdır.⁵⁵⁶ Farklı inanca sahip zümrelerin nasıl hareket edeceğini belirleyen bu anayasa aynı zamanda Hz. Peygamber'in otoritesini ortaya koymasından önemlidir.⁵⁵⁷ Daha sonra ortaya çıkacak problemlerde daima bu antlaşmaya atıfta bulunmak suretiyle haksızlık yaparak anlaşmalı olanlara karşı saldırıya geçenler ya da düşman cephesinde yer alanlar cezai yaptırımla karşılaşmışlardır. Kısaca Peygamber dönemi yapılan savaşlarda yapılan anlaşmaların ihlal edilmesi yer almaktadır. Antlaşmayı bozma noktasında Hz. Peygamber'in (sas.)

555 Demirci, *Kuran'da Toplumsal Düzen*, s. 279.; Hadislerle İslam, "İltimas", III, 544.

556 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 206-210; Hz. Peygamber döneminde yapılan antlaşmalar için bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdâresi*, Beyan Yay., İstanbul 1998, s. 361-367.

557 Medine sözleşmesi, Etnik ve dini kimlikten çok bölge güvenliğini ve siyasi birliği esas alarak farklı din mensuplarına kendi dinlerine göre hareket etme imkânı sağlamıştır. Bardakoğlu, "İslam Kültüründe Din ve Vicdan Özgürlüğü", s. 46.

anlaşmayı ihlal ederek kurra hafızları öldüren müşriklere bir ay beddua ettiği görülmektedir. “Peygamber (sas.) kırk yâhûd yetmiş kurrâyı, müşriklerden birtakım insanların yanına göndermişti. O kabileler bunlara karşı çıktılar ve onları öldürdüler. O müşrikler ile Peygamber arasında yapılmış bir ahid de vardı. Artık ben Peygamber'in bunlar üzerine hüznlendiği kadar hiçbir kimse üzerine hüznlendiğini görmedim.”⁵⁵⁸ Bu bağlamda söz verdikten sözünün gereğini yerine getirmeyeni münafık olarak⁵⁵⁹ niteleyen Hz. Peygamber (sas.), aynı zamanda Medine'nin harem oluşunu ilan ederken dikkat çektiği şeylerden biri de aralarında anlaşma olan toplulukların anlaşma süresi doluncaya kadar sözlerine sadakat göstermesi gerektiğini vurgulamıştır. “...Kim bir Müslümanın verdiği ahdi bozarsa Allah'ın, meleklerin ve toptan bütün insanların laneti onun üzerine olsun. Ondan ne nafîle, ne farz hiçbir ibadet kabul olunmaz...”⁵⁶⁰ sözünde durmamanın açacağı tahribatı işaret sadedinde Hz. Peygamber (sas.) “Ahdini bozan her kişi için kıyamet gününde bir bayrak vardır”, “Kıyamet gününde kendisiyle ahde vefasızlık derecesinin tanınacağı bir alâmet bir bayrak görülür”⁵⁶¹ uyarıları ile sözünde durmayanların dünyada sebep olduğu tahribatın bir yansıması olarak kıyamette teşhir edileceği ifade etmiştir. İdarecilerin en önemli vasıfları arasında ahde vefa göstermek vardır. Geçmişte olduğu gibi özellikle uluslararası antlaşmalara riayet etmemenin büyük felakete sebep olması kaçınılmazdır. Antlaşmaları bozmak, karşılıklı güveni yok edeceği, söz verenlerin statüsüne göre problemlerin yaşanması anlamına gelecektir. Sadece bireyler arasında bile çirkin görülen yalan konuşmak, aldatmak, ahde vefa göstermemek toplumlar nezdinde saygınlığı yok etmesi yanında şiddet ve savaş sebebidir.⁵⁶²

Genel ilkelerin vurgulandığı hadislerin yanı sıra Hz. Peygamber özelinde zehirleme teşebbüslerine ilişkin hadisler yer almaktadır. “Muâhedeli müşrikler, müslümanlara ahde vefasızlık ve hıyanet yaptıkları zaman affedilirler mi?” başlığı altında peygamberi zehirleme teşebbüslerine ilişkin hadisleri zikredilmektedir.⁵⁶³ Yani yapılan antlaşma sayesinde aynı ortamı paylaşan kimselerin bu güveni sarsacak suikast ve zehirleme teşebbüsleri cezalandırılmalarına sebep olmuştur. Aynı şekilde

---

558 Buhârî, Cizye, 12.

559 Buhârî, Cizye, 17.

560 Buhârî, Cizye, 17.

561 Buhârî, Cizye, 22.

562 Muvatta', Cihâd, 26.

563 Buhârî, Cizye, 8.

sadece fiziksel olarak değil dil ve propaganda vasıtaları ile Hz. Peygamber'i karalayarak kötülük eden şairlerin cezalandırılmasında da toplum birliğini bozacak şahsiyeti rencide eden davranışlar olduğu görülmektedir. Antlaşmayı bozma ve toplumda fitne fesat çıkarmak suretiyle artık kinlerini açıkça oraya Yahudilerin sürgün edilmesi ve cezaya çarptırılmasının dayanaklarından biri de Medine' anayasasına dayanmaktadır.⁵⁶⁴ Yahudilere karşı alınan bu caydırıcı önlemler zahiren iki din mensupları arasında şiddet gibi algılanabilir. Dini ihtilaf gibi görülen sürgün olayında siyasi-ekonomik boyutun ön plana çıktığı görülmektedir. Bütün müsamahalar tavırlar ve iletişimi sürdürme gayretlerine rağmen Yahudilerin tutumları, Hz. Peygamber'inde yaklaşımında değişikliğe sebep olmuş onların ihanetleri Medine'den çıkarılmasını gerektirmiştir. Bu da göstermektedir ki İslam'ın ötekine bakışı dönemsel olarak siyasi-sosyal olarak değişmektedir. Burada gözetilen temel ilkelerden biri de hiç şüphesiz güvenliğin sağlanması ve huzur teminidir.⁵⁶⁵

564 Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, II, 621.; Devletin devamını tehlikeye düşüren kabilelerin sınır dışı edilmesin ilişkin bkz. İhsan Arslan, *Beşerî ve Siyasî Yönleriyle Hz. Peygamber'in Hoşgörüsü*, s. 209.; Sürgün hadiselerinin değerlendirilmesine ilişkin bkz. Salih Kesgin, *Hz. Muhammed ve Öteki*, İnsan Yay., İstanbul 2016.; İbn Hişâm, *es-Sîret*, III, 8; İzzet Derveze, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 397-399; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 577(943. Prg.); Ayrıca bkz. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 191 (345. Prg.) Hz. Peygamber'in dini bir oluşum kadar siyasi bir oluşumun temelini attığı ve farklı inançtaki toplum kesimlerini ümmet, camia/topluluk olarak bir araya getirme isteği olduğu görülmektedir. Peygamber'in Medine'de oluşturmaya çalıştığı toplumsal uzlaşma ve farklı inançlarla birlikte yaşama çabası olarak kabul edilen bu gayretin Yahudiler tarafından su-i istimal edildiğini görülmektedir. Öteki kavramıyla ifade edilecek bu dini grubun dini bir yaklaşımdan değil uyarılara rağmen ümmet olma/farklılıklara rağmen birlikte yaşamayı reddin ötesinde hile, aldatma, anlaşmaları bozdukları ve bunun üzerine sürüldükleri anlaşılmaktadır. Bkz. İbn Hişâm, *Sîret*, II, 367; İzzet Derveze, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 397-399. İzzet Derveze'nin bu konu özetlediği şu tespitler ihtilaf ve muhalefet çizginin sınırını ifade etmede güzeldir. Derveze, "buradan anlaşılıyor ki, bu cezalandırma, Yahudilerin sözlü muhalefet sınırlarını aşarak müslümanlara ve İslam toplumuna, hatta kendi semtlerinde Resûlullah'ın hayatına karşı bir komploya girişmeleri sonucunda ortaya çıkan hainliğin, aldatmacanın ve haddi aşmanın cezalandırılmasından ibaretti."

565 Bkz. Salih Kesgin, *Hz. Muhammed ve Öteki*, s. 124-128; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 577.

3.3 Hukukî Nedenler

Toplumsal hayatta ilişkilerin sağlıklı bir zeminde devam edebilmesi için bazı davranışların sınırlandırılması gerekmektedir. Bu durum insanların karşılıklı ilişkilerini ve sorumluluklarını düzenleyen birtakım kuralların doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu kurallar, bir yandan kişilerin hak ve özgürlüklerini koruma altına alırken, bir yandan da onların özgürlüklerini kısıtlamakta, bireylere yapabilecekleri ve yapamayacakları şeyleri göstermektedir.⁵⁶⁶ İnsanın sosyal bir varlık olması, onu toplum içinde yaşamaya sevk etmiştir. Toplumsal yaşam ise düzeni gerektirir. Toplumsal düzen ve barışı sağlamak, hukuki güvenliği ve hürriyeti sağlamak, toplumun mutluluğu ve iyiliği, adalet, eşitlik, insanın bağımsız bir değer sayılması hukukun temel amacıdır.⁵⁶⁷ İnsanın hareketini sınırlayan ve kontrol eden hukuk, kanunlarla gerçekleşir. Hakların temin edilmesi ise düzenin tesis edilmesine ve kanunlara bağlıdır. Anarşinin olduğu yerde hakların temini ve toplumsal birliktelik mümkün değildir.⁵⁶⁸ Bu ise ancak yokluğu durumunda hissedilecek bir durumdur. Bu nedenle hukuk kuralları, toplumsal yaşamın varlık nedenidir. Gerçekten nerede toplum varsa orada hukuk olmak zorundadır. Bu açıdan hukuki düzenlemelerde ve uygulamalarda esas alınması gereken hukukun ruhunu hâkim kılmaktır.⁵⁶⁹ Hukukun üstünlüğü yerine kanun üstünlüğü anlayışı şiddetin nedenlerindedir. Kanunun kişilerin keyfine göre düzenlenmesi kaosun nedenidir.⁵⁷⁰

Bu çerçevede hukuk, toplumsal hayatta kişilerin birbirleriyle ve toplumla olan ilişkilerini düzenleyen ve uyulması kamu gücüyle desteklenmiş bulunan sosyal kurallar bütünü” olarak tanımlanmaktadır.⁵⁷¹ Hukuk kuralları maddi yaptırımli oldukları için, kişiler bu kuralların emir ve yasaklarına uyup-uyumama noktasında kendilerini diğer sosyal kurallardaki gibi serbest hissetmezler. Zira bilirler ki, hukuk kurallarına uymadıkları takdirde karşılaştıkları tepki, günahkâr olma, ayıplanma, alaya alınma biçiminde değildir. Bu noktada hukuk, toplumsal yaşamı düzenleyen norm ve değerler toplamıdır. Hukukun dayandığı ferdi ve sosyal esaslar; insanın sosyal ve medeni oluşu, irade ve seçme hürriyetine sahip oluşu, sorumlu oluşu,

566 Bkz. Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi*, 1996, s. 1; Uğur Kara, “Sosyal Düzen Kuralları”, Hukukun Temel Kavramları-I, Ufuk Aydın (Ed.), Anadolu Üniversitesi Yay, Eskişehir 2014, s. 3-4.

567 Bkz. Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi*, 11. Bsk., Siyasal Kitabevi, Ankara 2015, s. 57.

568 Sezen, *İslam'ın Sosyolojik Yorumu*, s. 224.

569 Güriz, *Hukuk Felsefesi*, s. 61-62.

570 Bkz. Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, s. 20.

571 Demici, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, s. 171 (Necip Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, Ankara, 1986, s. 23).; Kara, “Sosyal Düzen Kuralları”, s. 8.

emanet ve tebliğ göreviyle donatılması hak ve vazifelerinin olması şeklinde sıralanabilir.⁵⁷²

Fert ve toplumların hak ve sorumluluklarının belirlenmesi ve dengelenmesi semavî dinlerin de ana konularından birini teşkil etmiştir.⁵⁷³ İslâm hukuku, düzenlediği hükümlerde, öncelikle toplum maslahatını gerçekleştirmeye ve güzel ahlâk prensiplerini yerleştirmeye çalışmaktadır. İslâm hukukunun korumayı gaye edindiği beş menfaat vardır. Maslahat prensibini teşkil eden bu beş menfaat, dinin, aklın, canın, malın ve neslin muhafazası gayesine yöneliktir. Örneğin, dinin muhafazası gayesinin gerçekleşmesi için cihad; canın muhafazası gayesinin gerçekleşmesi için kısas ve tazir cezaları gerekli görülmüş, neslin muhafazasının gerçekleşmesi için nikâh meşru kılınmış; aklın muhafazası gayesinin gerçekleşmesi için şarap içmek ve malın muhafazası gayesinin gerçekleşmesi için de kumar ve hırsızlık yasaklanarak bunlara cezalar getirilmiştir. İslam hukukunun bütün hükümleri, bu beş gayeden birisini gerçekleştirmeye yöneliktir. Bu hakların tehlikeye girmesi ise şiddetin nedenleri arasındadır.

3.3.1 Temel Hak ve Hürriyetlerin İhlal Edilmesi

Hukuk düzeni tarafından şahıslara tanınan bir takım menfaat ve yetkiler, hak olarak ifade edilmektedir. Bunların serbestçe kullanılabilmesi ise özgürlük/hürriyet olarak ifade edilmektedir. Bu hakların güvence altına alındığı bir toplumda çatışmaların ve sosyal sorunların azaltılması beklenmektedir. Ancak temel haklardan yoksun kişi ya da grupların süreç içinde yoksunluklarını gidermek, hayata küskünlüklerini ya da ezilmişliklerini meşrulaştırma gayesiyle şiddet eylemleri gerçekleştirmeleri söz konusu olabilmektedir. Hürriyete karşı tecavüzde bulunmak zulümdür. Tecavüze uğrayan kişinin kendi hakkını bizzat almaya kalkışması, ta'zîri gerektiren bir haksızlık sayılmıştır. Bu nedenle, kişiye bahşedilen hürriyetin sınırının belirlenmesi, insanlar arasında uyuşmazlıkların çözülmesi ve adaleti sağlamak idareciler sorumluluğundadır.⁵⁷⁴

İslam hukuku açısından temel hak ve hürriyetler çeşitli tasniflere tabi tutulmuştur. Son dönemde batıdaki gelişmeleri ve kullanılan kavramları göz önüne

572 Sezen, *İslam'ın Sosyolojik Yorumu*, s. 225 (Osman Keskiöğlü, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, Ankara, 1980, s. 173- naklen)

573 Bkz. Ali Bardakoğlu, "Hak", *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 139-151.

574 Muhammed Tâhir bin Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, s. 115.

olarak Münir Hamid el-Beyati, şu şekilde bir tasnif yapmıştır: **A- Klasik hürriyetler:** 1- Şahsi hürriyetler (kişi dokunulmazlığı, seyahat hürriyeti, kişi güvenliği, mesken dokunulmazlığı, iletişimin gizliliği), 2- Fikir Hürriyetleri (inanç, öğretim, basın ve düşünce hürriyetleri), 3- Toplantı ve dernek kurma hürriyeti, 4- İktisadi hürriyetler (mülkiyet ticaret ve sanayi hakkı), **B- Sosyal hak ve hürriyetler:** 1- Devletin kişileri desteklemesi ve sosyal güvenlik, 2- Çalışma hakkı (çalışma, sendika, grev hakkı..)⁵⁷⁵ Bu hak ve hürriyetler bir defada ortaya çıkmış değildir. İlk grupta zikredilenler sırf insan olması yönü itibariyle bireylerin sahip olduğu haklardır. İkinci grupta yer alanlar ise sosyal ve ekonomik gelişmelere bağlı talep edilen haklardır.⁵⁷⁶

İslam hukuku açısından hakların kaynağı Allah Teâlâ'dır. Bu çerçevede haklar; sırf kul hakkı, sırf Allah hakkı ve ikisi arasında müşterek olanlar olarak ele alınmaktadır. Kul hakkı kapsamında fertlerin üzerine düşen görevler ve birbirlerine karşı sorumluluklar dikkate alınır. Allah hakkı denilen kısım ise aynı zamanda toplum yani kamunun hakkı olarak ele alınmaktadır. Toplumun bütünü ilgilendiren ve toplumsal etkiye sahip olan bu türün Allah Hakkı olarak zikredilmesi manidardır. Zira daha önce ifade edildiği gibi dinin dünya ve ahiret saadetini temin misyonu olması itibarıyla kamu düzenini sarsacak her türlü aşırılık, Allah'a karşı saygısızlık ve haddi aşmak gibi kabul edilir. Faydasının genel olması ve ehemmiyetinin büyüklüğü dolayısıyla bu haklar insanların rabbine izafe edilmiştir. Bu haklar düşürülemez, feragat edilemez ve vazgeçilemezdir.⁵⁷⁷ Allah'a has haklar arasında vergiler, zina, hırsızlık gibi suçlar için konulan cezalarla, kefarete gibi ibadet kastıyla konulmuş olan cezalar da yer alır. Toplumun düzenine, güvenliğine etki eden ve toplum hukukunu ilgilendiren diğer hususlar da bu bölüme girer.⁵⁷⁸ Bundan dolayı fertlere bu bölüme giren haklar konusunda "Allah Hakkı" denilmek suretiyle

575 Bkz. Münir Hamid el-Beyati, *en-Nizamu's-siyasiyyu'l-İslamiyyu mukaranen bi'd-devleti'l-Kanuniyyeti*, 4. Bsk., Daru'n-nefais, Riyad 2013, ss. 117-147; Servet Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 94.

576 Bkz. el-Beyati, *en-Nizamu's-siyasiyyu*, s. 106.

577 Abdülkerim Zeydan, *Fıkıh Usulü*, Ruhi Özcan (çev.), MÜİFV Yay., İstanbul 1993, s. 84; Zekiyüddin Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 286.

578 Bkz. Abdülkerim Zeydan, *Fıkıh Usulü*, s. 84; Zekiyüddin Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 286-288; Abdulkâdir Üdeh, *Mukâyeseli İslâm Ceza Hukuku*, Ali Şafak (çev.), 2. Bsk., Kayıhan Yay., C. 1, İstanbul 2012, s. 234.

insiyatif tanınmadığı anlatılmak istenmektedir. Bu aynı zamanda hukuk dilindeki kamu düzeni tabiri ile ifade edilecek bir durumdur.⁵⁷⁹

Çağdaş düşüncede insan hakları, insanın diline, dinine, ırkına, cinsiyetine, milletine, sosyal konum ve rengine bakılmaksızın insan olduğu için tanınan hakların genelidir. İslami bakış açısına göre ise insanın insan olarak yaratılmış olmasından doğan asli haklarıdır. Tabii haklar herkes için eşit, değişmez ve evrenseldir. Bu hak ve özgürlükler ise başkalarının haklarına saygı gösterme ilkesi ile dengelenmektedir. Bu haklar şahsi, maddi-manevi, sosyal nitelikli birtakım özgürlükleri içermektedir. Batı hukuk felsefesinde ise, hakların temellendirilmesi konusunda farklı bir yöntem izlenmiştir. Çünkü temeldeki varlık ve insan anlayışı farklıdır. Batı'da temel insan hakları ve kapsamı, sosyal ve siyasî çıkar çatışmaları sürecinde belirlendiği halde, İslâm medeniyetinde daha en başta Kitap ve sünnetin otoritesi ışığında belirlenmiştir.⁵⁸⁰ İnsanlığın pratik hayata geçiremediği bu ilkeler Hz. Peygamber'in veda hutbesinde yüzyıllar öncesinden Allah-kâinat-insan tasavvuru üzerinden geliştirilen ve renk, dil, din ayrımı yapmaksızın bütün insanların hakkını gözetmeye ilişkin prensiplerdir.⁵⁸¹ Dolayısıyla bu çalışmada bizim esas alacağımız da Kur'an ve sünnet ekseninde meseleyi izah etmek olacaktır.

İnsan hakları, kişilerin doğuştan sahip oldukları vazgeçilmez, devredilmez haklar demektir. Başka bir ifadeyle insan hakları; hangi etnik, dinî veya meslekî topluluktan olursa olsun herkesin, öncelikle insan olmasından dolayı sahip olduğu değeri korumaya yönelik eylem potansiyelinin, başkaları tarafından tanınmasını ve her türlü müdahaleye karşı korunmasını gerektiren en üstün ahlakî iddia ve taleptir.⁵⁸² Bu temel haklar, her bir insan için rengi, dili, dini, vatani ve ırkına bakılmaksızın insan olduğundan dolayı söz konusu haklardır.⁵⁸³ İnsan hakları, devlet ve siyasi otorite tarafından bireye verilmiş bir lütuf olmayıp, bireyin yaşam için vazgeçemeyeceği doğal hakkıdır. Bu haklardan yoksun yaşayan insanın hayatı değerli olmaktan çıkar.⁵⁸⁴ Hak ve özgürlüklerin, insanın kişiliğine bağlı olarak, doğal, dokunulmaz, vazgeçilemez, engellenemez, kısıtlanamaz, devredilemez ve

579 Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 286.

580 Recep Şentürk, *İnsan Hakları ve İslâm, Sosyolojik ve Fıkhi Yaklaşımlar*, İstanbul 2007, s. 28

581 Demirci, *Kuran'da Toplumsal Düzen*, s. 292.

582 Adem Apak, "Hz. Peygamber (sas)'in Uygulamalarında İnanç Hürriyeti", *Diyanet İlmî Dergi*, Peygamberimiz Hz. Muhammed (sas) (Özel Sayı), DİB, Ankara 2003, s. 415.

583 Seyyid Sabık, *Fıkhu's-sünne*, 3. Bsk., Daru'l-kitabi'l-arabi, Beyrut 1977, II, 507.

584 Sancaklı, "Hz. Peygamber ve İnsan Hakları", s. 24.

evrensel olduğunda görüş birliği vardır.⁵⁸⁵ İlahi hitaba muhatap olan insan, doğuştan saygın ve dokunulmaz kılınmıştır.⁵⁸⁶ Bu saygınlık İslami anlayışa göre sırf insan olması itibarıyladır. İslam âlimlerine göre insanın yaşaması, din ve vicdan hürriyetine sahip olması, ırz ve şerefini güvence altına alması, evlenmesi ve mülk sahibi olması sırf insan olmasının sonucu olarak insanın dokunulmazlığı ve saygınlığına dayanmaktadır.⁵⁸⁷ “el-İsmetü li'l-âdemiyye/saygınlık ve dokunulmazlığın kaynağı insan olmaktır.”⁵⁸⁸ şeklinde ifade edilen din farkı gözetmeksizin her bir insan için söz konusu olan temel haklar ilahî dinlerin temel hedefini oluşturduğundan zarûrât kavramıyla ifade edilmiştir. Bütün şeriatların temel gayesi bu temel hakların temini ve güvence altına alınması suretiyle yaşanabilir bir hayat hedeflendiği için bunlara “makasidu’ş-şeria”⁵⁸⁹ denilmiştir. Bazı âlimler yaşadıkları dönemlerde söz konusu değerlerle ilgili adalet, erdemli bir toplum oluşturma, eşitlik, yeryüzünün imarı, hürriyet, sosyal düzenin ve güvenliğin sağlanması gibi yeni amaçlar belirlemişlerse de zikredilen bu gayelerin esas itibarıyla beş temel esasın korunması kapsamına dahil olduğu görülmektedir.⁵⁹⁰

Zarûrât-ı hamse hakkında Gazzâlî, “Bu beş esasın ortadan kaldırılması haramdır. İnsanların düzenini sağlamak arzusundaki her din ve hukukun bunları içermemesi düşünülemez. Bu beş esasın, hukukun gayesi olduğu bir tek delil ve belli bir asılla değil, bilakis sayılamayacak kadar çok delille zarurî olarak bilinir.”⁵⁹¹ derken, Şâtıbî de, “zarûriyyâtın korunmasını, a. varlığının aslını sürdürmek, b. karşısına çıkan bozukluğu kaldırmak.”⁵⁹² şeklinde ortaya koymuştur. Özgürlük insanın süsü ve medeniyetin zinetidir. Yetenekler onunla ortaya çıkar ve erdemler onunla anlam kazanır. Bundan dolayı özgürlük zalimler, diktatörler ve hilekârlara en ağır bir yükür.⁵⁹³ Bu dokunulmaz ve devredilemez hakların temini olmaksızın sorumluluktan bahsetmek mümkün olmayacaktır. İdari ve hukuki olarak bu hakların

585 Bkz. Saffet Sancaklı, “Hz. Peygamber ve İnsan Hakları”, s. 25; Şükrü Karatepe, *İnsan Haklarının İlahî Temelleri*, Doğu’da ve Batı’da İnsan Hakları (Kutlu Doğum Haftası: 1993-1994), TDV Yay., Ankara 1996, s. 109.

586 Bkz. İsrâ, 17/70; Maide, 5/32; Tin, 95/4.

587 İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî, *el-Bahrü’r-râik Şerhi Kenzü’l-dekâik*, Dâru’l-marife, VIII, Beyrut ty., s. 337.

588 İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-râik*, VIII, 337.

589 Bkz. Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 175.

590 Ertuğrul Boynukalın, “Makasidü’ş-Şeria”, *DİA*, XXVII, İstanbul 2003, s. 425; Abdülkerim Zeydan, *Fıkıh Usulü*, Ruhi Özcan (çev.), MÜİFV yay., İstanbul 1993, ss. 353-355.

591 Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ fi İlmi’l-Usûl*, Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, Beyrut 1413, s. 174; Tâhir bin Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, Rağbet Yay., s. 139-143.

592 Tâhir bin Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, Rağbet Yay., s. 139-143.

593 İbn Âşûr, *İslam İnsan ve Toplum Felsefesi*, s. 220.

güvence altına alınamaması sosyal problemlerin ve toplumsal şiddetin nedenlerinden biridir.

İslam'ın korumayı hedeflediği, “zarûrât-ı hamse” olarak belirlediği bu vazgeçilmez haklar din, can, akıl, nesil ve malın korunmasını içermektedir. Hz. Peygamber'in (sas.) “*Müslüman'ın kişilik onuru, malı ve kanı saygındır, ona dokunulamaz. Takva (Allah'a karşı sorumluluk bilinci) işte şuradadır (kalptedir). Müslüman'ın, Müslüman kardeşini küçük görmesi, kötülük olarak ona yeter.*”⁵⁹⁴ buyururken, insan onurunun dokunulmazlığı esasına işaret etmiştir. Saîd b. Zeyd'in (ra) aktardığı, “*Malı uğrunda öldürülen kişi şehittir. Dini uğrunda öldürülen kişi şehittir. Canını savunurken öldürülen kişi şehittir. Ailesini savunurken öldürülen şehittir.*”⁵⁹⁵ hadisinde zikredilen hususların korunma kapsamında olduğu anlaşılmaktadır. Kısaca Zarûriyyât, toplumun varlığını koruyabilmesi için kaçınılmaz olan değerler demektir. Bunlar yitirildiği takdirde, hayatın düzeni yok olur, anarşi kol gezer, bozgunculuk ve kötülükler her tarafa yayılır, âhiretteki ebedî saadet de yitirilmiş olur.⁵⁹⁶

İslâm bütün hükümlerinde temel insani değerlerin korunmasını ve geliştirilmesini amaçlar. Ancak bu, insanın kendi özgürlük alanlarını koruma ve yaşama adına bir başkasının özgürlük alanına müdahale edebileceği anlamına gelmez. Nitekim Hz. Peygamber'in “*Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden güvende olduğu kimsedir. Mümin de, halkın, can ve mallarını kendisine karşı emniyette bildikleri kimsedir.*”⁵⁹⁷ şeklindeki tanımları ve “*...Her Müslüman'ın öteki Müslüman'a kanı, ırzı (haysiyeti) ve malı haramdır (dokunulmazdır)!*”⁵⁹⁸ ifadesi Müslümanların birbirleriyle ilişkilerinde birbirlerinin hak ve özgürlükleri ile ilgili sorumluluklarını hatırlatan uyarılardır. Bu nedenle hiç kimse kendi özgürlüğünü yaşarken diğer insanların özgürlük alanına müdahale hakkına sahip değildir. Bir kimsenin temel haklarının dokunulmazlığı, her koşulda dokunulmaz olarak kalır. Hatta hakkın sahibi dahi haklarından vazgeçemez. Bu haklar sadece Müslümanlar için değildir. Rasûlullah (sas.), gayrimüslim vatandaşların da temel haklarını koruma

---

594 Tirmizî, *Birr ve sıla*, 18.

595 Tirmizî, *Diyât*, 21.

596 Bkz. Zekiyüddin Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, İbrahim Kafi Dönmez (trc.), TDV yay., Ankara, 2001, s. 414; Abdülkerim Zeydan, *Fıkıh Usulü*, Ruhi Özcan (çev.), MÜİFV yay., İstanbul, 1993, ss. 353-355.

597 Tirmizî, *İmân*, 12.

598 Müslim, *Birr ve sıla*, 32.

altına alacak tavsiyelerde bulunmuştur.⁵⁹⁹ Hz. Peygamber (sas.) eman süresi içinde gayr-ı müslimi öldüren veya öldüren kimseyi himaye eden kimsenin, Allah ve meleklerin lanetine duçar olacağını haber vermiştir.⁶⁰⁰ “Kim bir (antlaşmalı) zimmiye zulmedip hakkını vermezse, ona gücünün yetmediği bir yük yüklerse veya rızası olmaksızın ondan bir şey alırsa kıyamet günü ben onun hasmı olacağım.”⁶⁰¹ buyuran Hz. Peygamber, gayrimüslim bile olsa insanların haksızlığa ve şiddete maruz bırakılmayacaklarını belirtmiştir.

3.3.1.1 Yaşam Hakkının Korunamaması

Yüce Allah’ın mükemmel biçimde yarattığı ve kendi ruhundan üflediği her türlü saygıya ve hürmete layık insan, yaratılmışların en üstünüdür.⁶⁰² İnsanın değerini ifade eden “Âdemoğlunu/insanı şerefli kıldık” ayetinin kapsamı oldukça geniştir. Bu ayet insanla ilgili korunması gereken bütün her şeyi içine almaktadır.⁶⁰³ Bu hakların ilki ve korunmaya en layık olanı şüphesiz hayat hakkıdır. Hayat hakkı mukaddes bir hak olup bu hakka saygısızlık göstermek doğru değildir.⁶⁰⁴ İnsan için en önemli haklardan biri hiç şüphesiz hayat hakkıdır. Hayat hakkı medeni hakların ilkidir. Bu hakkı tanımayan hiçbir yasa ve dinin insani olduğu söylenemez.⁶⁰⁵ Kişi dokunulmazlığı olarak ifade edilen bu alanda ne kişiler ne de devlet organları şahsın varlığına maddi-manevi şahsiyetinin gelişmesine ve özgürlüğüne müdahale etme etkisine sahip değildir.⁶⁰⁶

İslam Dini, insan hayatını korunması gereken beş temel esastan biri olarak kabul etmiştir. Veda Haccında Allah Rasûlü (sas.), içinde buldukları saygın gün, ay ve bölgeyi hatırlattıktan sonra şöyle seslenmiştir: “Kanlarınız, mallarınız, onurlarınız, tıpkı bu beldenizin, içinde bulunduğunuz bu ay ve bu gününüzün haramlığı gibi birbirinize haramdır (saygındır).”⁶⁰⁷ Hz. Peygamber, insanın değerini ve şerefini Kâbe’nin şerefinden hareketle şöyle dile getirmiştir: “Sen ne güzelsin ve ne güzeldir senin kokun! Sen ne yüce, ne mukaddessin! Muhammed’in canı elinde olana yemin ederim ki, inanan kişinin kanı ve malı, Allah katında senden daha

599 Buhârî, Cizye ve muvâdea, 5; Ebû Dâvûd, Diyat, 11.

600 Ebû Dâvûd, Diyat, 11.

601 Ebû Dâvûd, Harâc, fey’ ve imâre, 31-33.

602 Hicr, 15/29; Sâd, 38/72.

603 Bkz. el-Beyati, *en-Nizamu’s-siyasiyyu*, s.122.

604 Seyyid Sâbık, *Fıkhu’s-sünne*, 3. Bsk., Daru’l-kitabi’l-arabi, II, Beyrut 1977, s. 507.

605 Bkz. Mevdûdî, *İslam’da Savaş Hukuku*, s. 16.

606 Bkz. el-Beyati, *en-Nizamu’s-siyasiyyu*, s. 121.

607 Buhârî, İlim, 9; Müslim, Kasâme, 29.

*mukaddestir.*⁶⁰⁸ Bir masumun canına kıymak yaratıcıya karşı saygısızlık olduğu gibi aynı zamanda bir insanlık suçudur. Öldürme olaylarının artması toplum güvenliğini sarsan ve emniyet duygusunu ortadan kaldıran bir durumdur. Buna fiten literatürünün tahlili kısmında temas edilmişti. Fitne, iç kargaşa anlamına geldiğine göre insanların can ve mal güvenliği sorunu ile karşı karşıya gelmeleri, öldürme, katliam gibi olayların toplumda yaygınlaşması; korku ve güvensizliğin hâkim olması ve insanların huzur içinde yaşamlarını sürdürme imkânlarının yok olmasıdır. Mensubiyeti ne olursa olsun hangi iç veya dış etken bağlamında ele alınırsa alınsın ihtilafların, farklı düşünce ve siyasi görüşlerin müslümanların birbirlerini öldürmelerine imkân vermesi düşünülemez. Can güvenliğinin olmadığı, tehdit faktörünün ağır bastığı ortam ve durumlarda kişide korku, şüphe, tedirginlik, kaygı, endişe meydana gelir. Fertler kendi güvenliğini temin etmek ve korkularından kurtulmak için bazen gereksiz yere silaha sarılır, insanlardan üstün olduğunu, korkak olmadığını göstermek için çeşitli eylemlere girer.⁶⁰⁹ Bu nedenle Kur'an'ın ve sünnetin etnik, inanç ve düşünce ayrımı gözetmeksizin genel olarak savunduğu en önemli dokunulmazlık yaşam hakkıdır.⁶¹⁰ Bu yaşam hakkı ne halde olursa olsun korunmuştur. “İnsanları yaşama karşı hırslı görürsün”⁶¹¹ ayetindeki “hayat” kelimesinin nekre gelmiş olması da bunu göstermektedir.⁶¹² Herhangi bir masumun canına kast etmek suretiyle hayatına son veren kimse bütün insanlığı öldürmüş gibi kabul edilmesi⁶¹³ yapılan davranışın günahının büyüklüğüne işarettir.

Allah katında, cinayet işlemenin karşılığı, “*Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.*”⁶¹⁴ âyetinde belirtildiği üzere cehennemdir. Kişiyi cehenneme götüren büyük günahlar arasında, Allah'a ortak koşmadan sonra ikinci sırada adam öldürmeyi zikreden⁶¹⁵ Hz. Peygamber (sas.), “*Gökte ve yerde olanların tümü bir mümini öldürmek için iş birliği yapsalar Allah onların hepsini*

608 İbn Mâce, Fiten, 2.

609 Bkz. İbrahim Balcıoğlu, “Şiddetin Doğal ve Toplumsal Kaynakları”, s. 60.

610 Bkz. Muhsin Demirci, *Kuran'da Toplumsal Düzen*, s. 293; Servet Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, 7. Bsk., DİB yay., Ankara 2011, s. 95; Haksız öldürmeyi yasaklayan hadisler için bkz. Bkz. Nesâî, Tahrir 1; Tirmizî, Diyat 8; Buhârî, Diyat 2, Enbiya 1, İ'tisam 15; Müslim, Kasâme 27.

611 Bakara, 2/96.

612 Bkz. el-Beyati, *en-Nizamu's-siyasiyyu*, s. 122.

613 Maide, 5/32.

614 Nisâ, 4/93.

615 Buhârî, Diyat, 2; Müslim, İmân, 144.

yüzüstü cehenneme yuvarlar.” buyurarak⁶¹⁶ insanların canına kast edenlere engel olunmasının önemine işaret etmiştir.⁶¹⁷ Öldürmek değil, masum bir cana kıymayı teşvik etmek de onu işlemek gibi bir suçtur. “*Kim bir mümini öldürmeye dil ucuyla bile olsa yardım ederse alınanda ‘Allah’ın rahmetine kavuşması konusunda ümit yoktur’ ibaresi yazılı olduğu hâlde Allah’ın huzuruna çıkacaktır.*”⁶¹⁸ buyuran Hz. Peygamber cinayete giden bütün yolları kapatmak istemiştir. “*Mümin, haram kana bulaşmadıkça dininde genişlik içindedir.*” hadisinin akabinde İbn Ömer (ra) Rasûlullah’ın (sas.) sözünden sonra şunu söylemiştir: “Kişi, nefisini bulaştırdığı takdirde, kurtuluşu olmayan davranışlardan biri, haksız yere haram kan dökmesidir.”⁶¹⁹ Zira dikkatsizce ve sonucu düşünülmeden söylenen bir söz bile, bir insanın hayat hakkının elinden alınmasına yol açabilmektedir. Dil-şiddet bağlantısı düşünüldüğünde özellikle fitne dönemindeki olumsuz dil ve üslup kullanımının topluma zarar vereceği, kutuplaşmaları arttıracığı ve ölümlere sebep olacağı söylenebilir. Özellikle iletişim vasıtalarının yaygınlaştığı günümüzde, yapılan zulüm ve haksızlığa seyirci kalmamak için hadisin uyarısını düşünmek durumundayız.

İslâm Dini ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi olmak üzere birçok uluslararası sözleşme yaşam hakkını korumak için birçok tedbir almıştır. İslam’ın yaşam hakkını garantiye almasındaki caydırıcı bir takım cezalar vardır. Bunların başında kısas gelir.⁶²⁰ Kur’an’daki, “*Ey iman edenler! Öldürülen kimseler hakkında size kısâs farz kılındı*”⁶²¹; “*Kısasta sizin için hayat vardır.*”⁶²² ayetleri intikam duygularını teskin etmekte ve masum hayatları kurtarmaktadır. Bu çerçevede kısas hem cinayet işlemek isteyen kimseye engel olduğu gibi aynı zamanda masumların canlarını garanti altına almaktadır. Toplum güvenliğinin devamını sağlamak, katilden intikam almak ve başkalarını bu işten engellemek için Allah Teâlâ “*kısasta hayat vardır*” buyurmuştur.⁶²³ Fertlerin kendilerini savunmak ya da başkalarını

616 Tirmizî, Diyât, 8.

617 Nuri Tuğlu, *İslam’ın Şiddet Karşıtlığı*, s. 219.

618 İbn Mâce, Diyât, 1.

619 Buhârî, Diyât 1.

620 Bakara, 2/178; Maide, 5/45; İsrâ, 17/ 33; Kısas zulüm değil, adalettir. Çünkü herkesin hayatı ve organları eşittir. Kimsenin hayatı ötekinden daha üstün değildir. İslâm hukuku eşitliği ve adaleti sağlamak için, kısası emretmiş, katilin üç beş sene hapiste yattıktan sonra çıkıp, maktûlün, mağdur yakınlarının karşısına geçip gülmelerine izin vermemiştir. Bkz. Necati Yeniel- Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, XV, 327-328.

621 Bakara, 2/178.

622 Bakara, 2/179.

623 Seyyid Sâbık, *Fıkhu’s-sünne*, II, 511.; Dünyaya gelecek nesillerin korunması için de diyet, gurre takdir edilmiştir. Bkz. Ebû Dâvûd, Diyât, 20.

cezalandırma hususunda şahsi davranışları, hem toplumda kargaşa ve düzensizlik çıkarabilir, hem de haksızlığa uğrayan kişi suçluya kendi gördüğü zarardan daha fazlasını vermek suretiyle mazlum iken zalim durumuna düşebilir. O yüzden suçluların cezalandırılması suretiyle adaletin gerçekleşmesi, hukukî müesseselerin yetkisine verilmiştir.⁶²⁴

İslam sadece öldürmeyi değil insana maddi-manevi işkenceyi de yasaklamıştır.⁶²⁵ İnsanları kötü yaşam şartlarına maruz bırakmak, yapısal sorunların çözülememesi, süreç içinde insanları ölüme veya insan onur ve haysiyetine yaraşmayacak bir hayata zorlamak da şiddettir. Bu noktada sosyal bir problem olarak şiddet; fiziksel, psikolojik, cinsel ve ekonomik, maddi-manevi, dolaylı-doğrudan bütün türleriyle hemen her toplumda varlığını sürdüren bir olgudur. İstenilen amaca ulaşmak için insanlara işkence ve baskı yaparak özgürlüklerini sınırlamak suretiyle uygulanan bu haksız eylem, kime, neye karşı ve hangi şekilde olursa olsun İslâm'ın kabul etmediği bir davranış biçimidir. Canın korunması ilkesi işkence ve kötü muameleyi de kapsayacak şekilde anlaşılmalı ve yorumlanmalıdır.⁶²⁶ Zaten korunması gereken zaruri ilkeleri tamamlayıcı haciyat ve tahsiniyat ilkelerinin bağlamları bu şekilde ele alınmıştır.⁶²⁷

Öldürme ile neticelenebilecek şiddet eylemlerinin önlenmesinde hukuki düzenlemelerin yanı sıra ahlaki ve dini değerlerin şiddeti önleyici ve vicdani sorumluluğu kazandırmadaki rolünü göz ardı etmemek gerekir.⁶²⁸ Hatta yer yer cezai uygulamalardaki aksaklıklar şiddet fiillerinin artışını da körüklemektedir. Bu bağlamda hukukun yetersiz kalacağı ancak temiz vicdanın engelleyebileceği dikkate alındığında sorumluluk duygusu ve hadislerde ifadesini bulan öldürmenin büyük bir vebal olduğu inancı insanı haksız öldürmelere karşı dizginleyecektir.

Allah Rasulü (sas.) öldürmenin vebaline ve toplumsal zararlarına birçok hadiste temas ederek intikam duygularının ve keyfi öldürmelerin önüne geçmeye çalışmıştır. “*Müslüman'ın Müslüman'a malı, ırzı (onuru) ve kanı haramdır.*”⁶²⁹ uyarıları ile huzurun hakim olduğu bir topluluğun temellerine işaret etmektedir.

---

624 İbn Mâce, Ahkâm, 17.

625 Bkz. Müslim, Birr, 117. “Bu dünyada insanlara işkence edenlere de şüphesiz Allah azap edecektir.” Müslim, Birr ve sıla, 117; Ebû Dâvûd, Harâc, fey' ve imâre, 30-32.

626 Bkz. Hüsamettin Erdem, “İslam Ahlakında Hak ve Vazife”, *İslam Ahlakı*, s. 131.

627 Bkz. Zekiyüddin Şa'bân, *İslam Hukuk İminin Esasları*, ss. 414-418.

628 Bkz. Nuri Tuğlu, *İslam'ın Şiddet Karşıtlığı*, s. 220.

629 Müslim, Birr ve sıla, 32; Ebû Dâvûd, Edeb, 35.; Tirmizî, İman, 12.

Kıyamet günü ilk olarak kan davaları hakkında hüküm verileceği⁶³⁰, cana kıymanın helak edici günah olduğu⁶³¹ hadislerde bildirilmiştir. “*Kimin üzerinde din kardeşinin ırzı, namusu veya malıyla ilgili bir zulüm varsa altın ve gümüşün bulunmayacağı kıyâmet günü gelmeden önce o kimseyle helâlleşsin. Yoksa kendisinin sâlih amelleri varsa, yaptığı zulüm miktarınca sevaplarından alınır, (hak sahibine verilir.) Şayet iyilikleri yoksa, kendisine zulüm yaptığı kardeşinin günahlarından alınarak onun üzerine yükletilir.*”⁶³² hadisiyle ahiretteki ceza hatırlatılarak dünyevi yaşamın ona göre sürdürülmesi gerektiği bildirilmiştir.

Din, kimlik, ırk, renk, mezhep, statü ayırımına bakmaksızın insanın yaşam hakkını kabul etmek ve hukuki olarak garanti altına almak gerekmektedir. Herhangi bir nedenle, meşru olmayan sebeplerle masum insanların canına kast etmek şiddet olduğu gibi, mazlum ve mağdur toplulukların kin ve nefretle tepkilerine sebep olmaktadır. Bu durum bir arada yaşama idealine zarar vermekte, karşılıklı olumlu ilişkilerin yerine şiddet hâkim olmaktadır.

3.3.1.2 Yaşam Alanlarına Saldırı

Yaşam hakkının korunmasına yardımcı ilkelerden biri de insanın yaşadığı tabiatı, çevreyi korumaktan geçmektedir. Zira insanların ortak kullanım alanlarına tecavüz etmek, onları başka yerlerde yaşama sevk etmek gibi durumlar burada söz konusu edilebilir. İnsanın çevresine dair geliştirdiği algı ve çevresi ile olan ilişkisi, hem kendini hem de bütün bir kâinatı etkileyecek kadar önemlidir. Çünkü içinde yaşamın devam ettiği şu dünya, hava, toprak, su, bitki ve hayvan gibi doğal kaynaklar yalnız insanın değil yeryüzündeki bütün canlıların ortak alanıdır. Allah, doğayı, göklerde ve yerde olan her şeyi insanın hizmetine vermiş⁶³³, yeryüzünde emaneti yüklenen varlık olması sebebiyle de insanı sorumlu tutmuştur.⁶³⁴ Çevrenin insana emanet olması, insanın çevre üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunamayacağı anlamına gelir. *Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir. Bitkiler ve ağaçlar (Allah'a) secde ederler. O (Allah), göğü yükseltmiştir, dengeyi koymuştur.*⁶³⁵ âyetleriyle evrende bir dengenin varlığına dikkat çekilmektedir. Allah Teâlâ kâinatı

---

630 Tirmizî, Diyât, 8.

631 Buhârî, Vesâyâ, 23.

632 Buhârî, Mezâlim 10, Rikak 48.

633 Câsiye, 45/13.

634 Ahzâb, 33/72.

635 Rahmân, 55/5-7.

belli bir dengede yarattığını, söz konusu dengenin bozulmaması gerektiğini bildirmektedir. Allah Teâlâ, kâinatın düzenindeki gidişata yaratılmışlara zarar verici şekilde müdahalede bulunan kimseleri “müfsid” kavramıyla nitelemiştir. Kavramlara ilişkin değerlendirmede aktardığımız gibi fesat kavramı da toplumsal dengeleri sarsacak her türlü bozgunculuğu ifade etmektedir. Bu dengeyi bozarak insanlığın felaketine sebep olanları şu ayetlerde kınamıştır.⁶³⁶ “*Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın!*”⁶³⁷ ve “*Sakın dengeyi bozmayın*”⁶³⁸ âyetleri ile de bu dengenin bozulmaması gerektiğine işaret edilmiştir.

İslam dini, savaş ortamında dahi düşmanın içinde yaşadığı çevreyi tahrip etmeyi yasaklamıştır.⁶³⁹ Ne var ki, günümüz insanının her geçen gün geliştirdiği ve masumlar üzerinde uyguladığı kimyasallar ve bomba çeşitleri ise sadece insanı yok etmekle kalmıyor insanlığın geleceğini tehdit etmektedir. Buradan hareketle insana zarar olarak geri dönen her unsur, insanın kendisine uyguladığı şiddetten başkası değildir. Bir taraftan teknolojik gelişmeler artarken diğer taraftan insanın bitmeyen hırsı sebebiyle doğayı tahrip etmesi, yaşam alanlarını hunharca kullanması aslında kendi geleceğini mahvetmesidir. Bugün çevre sorunları olarak adlandırdığımız küresel bir çevreyle ilgili krizin ortaya çıkmasında siyasî, ekonomik ve teknik aksaklıkların ve ihmallerin olduğu göz ardı edilmemesi gerekir. İnsan, yaşamını devam ettirmesine katkı sağlayan toprağı, suyu, ormanları hoyratça kullandığı için aslında bindiği dalı kesmiştir. Nefes almasını sağlayan ormanları yakmış, toprakları çölleştirmiş, nehirleri kurutmuş, denizleri, okyanusları atıklarla kirletmiş, pek çok canlı türünün nesli yok olma tehlikesiyle karşı karşıya gelmiş, dolayısıyla küresel bir

---

636 Rûm, 30/41; Şûrâ, 42/30.

637 A'râf, 7/56.

638 Rahmân, 55/8.

639 Hz. Ebû Bekir'in Suriye'ye gönderdiği orduya verdiği talimat şu şekildedir: “Daima, Allah'ın nazargâhında ve ölüme hazır bir halde bulunduğunuzu hatırlayınız ve kıyamet gününün hesap günü olduğunu, işlediğinizin hesabını vereceğinizi unutmayınız... Allah yolunda dövüştüğünüz zaman erkekçe, mertçe davranın, düşmana sırtınızı çevirmeyin; zaferinizi kadın, çocuk, ihtiyar kaniyle kirletmeyin. Hurma ağaçlarını kesmeyin. Buğday tarlalarını tahrip etmeyin, yemiş veren ağaçları devirmeyin. Açlığımızı gidermek için zaruret hâsıl olmadıkça koyun, inek, deve gibi hayvanları kesmeyin. Söz verdiğiniz vakit, ahdinizin şartlarını yerine getirin. Yolunuzda ilerledikçe bir takım keşiflere rast geleceksiniz. Ki, manastırlarda yaşarlar ve inziva halinde Allah'a ibadetle iştiğal ederler, onları kendi hallerinde bırakın ve manastırlarını yakmayın.” Hz. Ömer'in de talimatı şu şekildedir: “Kimseye taaddi ve zulüm etmeyin, zira Hak Teâlâ haddi aşanları ve zalimleri sevmez; savaşta korkak olmayın; kuvvetinizi gaddarlık suretinde kullanmayın; muzaffer olduğunuzda haddi aşmayın, insafa ve adalete aykırı davranmayın; ihtiyarları, çocukları, kadınları öldürmeyin ve atlı çarpışmalarda veya süvari akınlarında onları telef etmekten sakının.” Necati Yeniel- Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, X, 126-127; Ebû Dâvûd, Cihad, 92.; Bkz. Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, VII, 100.

ekolojik bunalıma dönüşmüştür.⁶⁴⁰ Tüm canlıların hayat kaynağı olan ormanların keyfi kullanımlar yoluyla imha edilmesi, verimli alanların yanlış kentleşme ve sanayileşme ile giderek ortadan kalkması, nehir ve denizlerin kanalizasyon çukuruna dönüşmesi, yaşam alanlarının daralması ve temiz hava sahasının sürekli kirlenmesi, insanların ruhsal dengesi ve bedensel sağlıkları açısından kesin bir tehdit oluşturması şiddet değil midir?⁶⁴¹ Çevresel faktörlerin insan psikolojisi üzerindeki etkileri düşünüldüğünde şiddet kavramını toplumun menfaatine zarar verecek her türlü eylem olarak anlamak gerekmektedir.

İnsanlığın yaşadığı bu krizin temel sebebi ise, değer bunalımıdır. Çevreyle uyum içinde yaşamayı başaramayan insan kendi felaketini hazırladığının farkında olarak yeni yaşam alanları ümidi ile farklı gezegenlerde yaşamın imkânını aramaktadır. Hâlbuki sünnetullahın insanlığa en önemli nasihatı, “insanın başına gelenlerin kendi elleri ile yaptıklarından dolayı olduğudur.” Ayette bu durum şöyle haber verilmektedir: “İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır. Dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattıracaktır.”⁶⁴² Bu ve benzeri ayetlerde Allah, insanları içinde yaşadıkları çevreyi, yeryüzünü imar edip güzelleştirmeye teşvik etmekte⁶⁴³, fesat ile tahrip etmekten de sakındırmaktadır.⁶⁴⁴

Bu noktada Allah Rasulü'nün (sas.) çevreyi korumakla ilgili tedbirlerinden bazılarını işaret etmek faydalı olacaktır.

Yolların ve gölgeliklerin (dinlenme yerlerinin) tuvalet olarak kullanılmaması⁶⁴⁵, kan, saç, tırnak gibi şeylerin gömülmesi⁶⁴⁶ gibi çevrenin temiz

640 Bkz. Hadislerle İslam, “Çevre”, VII, 375-379.

641 Bkz. Ünsal, “Genişletilmiş Bir şiddet Tipolojisi”, s. 34.

642 Rûm, 30/41. Yeryüzü, üzerinde taşıdığı sayısız nimetler ve güzelliklerle insana emanet edilmiştir. Bu emanete, ancak onun tabii dengesini koruyarak riâyet edilebilir. Hâlbuki insan eliyle yeryüzünün tabii dengesi bozulmaya başlamıştır. Teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı çevre sorunları, sanayi atıkları ekolojik dengeyi bozmaktadır. Bunun sonucunda toprak, su ve hava kirlenmekte ve zehirlenmekte, nice hayvan ve bitki türleri yok olup gitmektedir. Hatta bu bozulmanın genetik bozulmaya bile yol açması söz konusudur. Buna bir de sosyal hayattaki bozulma eklenince insanın, Allah'ın koyduğu değerleri dikkate almamasının acı faturası ortaya çıkmaktadır. Âyette, yeryüzünün bu şekilde bozulmasına sebep olan insanın, bunun acı sonuçlarının bir kısmını dünyada tadacağına, asıl cezasının ise ahirette olacağına işaret edilmektedir. İnsanın yapıp ettikleri sonucu karada ve denizlerde ortaya çıkan bu bozulmaya asırlarca önce işaret edilmiş olması dikkat çekici değil midir?

643 Hûd, 11/61.

644 Bakara, 2/205.

645 Müslim, Tahâret, 68.

646 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 35 (hadis no: 76).

tutulmasına dair diğer hususlar da Hz. Peygamber tarafından özellikle vurgulanarak sakındırılmıştır. Bu bağlamda “*Lânete sebep olan şu üç şeyi yapmaktan sakınınız: su kaynaklarına, yol ortasına ve gölgelik yerlere abdest bozmaktan.*”⁶⁴⁷ sözleri kamu hukuku çerçevesinde ele alınması gerekmektedir. Hz. Peygamber, “*...Bir kişinin yoldan, (gelip geçeni) rahatsız eden herhangi bir şeyi kaldırıp (çöpe) atması sadakadır.*”⁶⁴⁸ buyurmak suretiyle, çevrenin tertip ve düzenini sağlamayı sadaka-i cariyeye/kesintisiz bir hayır olduğunu belirterek toplumun zararına olan şeyleri def etmeyi iman kapsamında saymıştır. “*İman yetmiş yahut altmış küsur şubedir. En üst derecesi lâ ilâhe illallah (Allah’tan başka ilâh yoktur) sözü, en alt derecesi ise yolda insanları rahatsız eden bir şeyi kaldırıp atmaktır.*”⁶⁴⁹ sözleri, olgun bir mümin bilincini oluşturma gayesine matuftur. Sünnetin inşa etmeye çalıştığı varlık tasavvurunda insanlara faydalı olmak ile Allah’a kul olma birlikteliği açıkça görülmektedir. Olgun bir mümin olmak isteyen kimse başkasına zarar vererek ve haklarını gasbederek iyi bir mümin olamaz. Günümüzde milyonlarca insanın temiz ve kullanılabilir suya ihtiyacı olduğu çok açıktır. Medeniyetin çevresinde şekillendiği kullanılabilir su kaynaklarının çeşitli kimyasallar ve insan sağlığına zararlı şeylerle kirletilmesi de bu hadis kapsamında değerlendirilmelidir. Hz. Peygamber’in doğal su kaynaklarının korunmasına yönelik kendi zamanındaki tedbirleri göz önünde bulundurulduğunda günümüzde kanalizasyon sularının, tıbbî, kimyasal ve endüstriyel atıkların akarsulara, denizlere ve göllere akıtılmaması gerektiği açıktır.⁶⁵⁰

Günümüzdeki yeşil kuşak (sit alanı) anlayışı Hz. Peygamber’in sünnetinde “yasak bölge” uygulaması şeklinde görülmektedir. Hz. Peygamber, “*...O (Mekke), Allah’ın yasaklamasıyla kıyamet gününe kadar yasaktır. Dikeni kesilmez, avı ürkütülmez, yaş otu da kesilemez...*”⁶⁵¹ sözleriyle yeşil kuşak uygulamasının devam ettiğini bildirmiş ve uygulama alanlarını, “*Yâ Rabbi! Hz. İbrahim Mekke’yi yasak kıldığı gibi, ben de Medine’yi yasak kıldım. Onun iki kayalığı arası yasak (bölge)dir*”⁶⁵², *ağaçları kesilmez, hayvanları avlanmaz*⁶⁵³, *otu yolunamaz*⁶⁵⁴,

647 Ebû Dâvûd, Tahâret, 14; Buhârî, Vudû’, 68.

648 Buhârî, Cihâd 128.

649 Müslim, İmân, 58.

650 Hadislerle İslam, “Çevre”, VII, 378.

651 Buhârî, Cezâû’s-sayd, 9; Müslim, Hac, 445.

652 Buhârî, Megâzî, 28.

653 Müslim, Hac, 458.

654 Müslim, Hac, 464.

*ağaçlarına sopa ile vurulamaz...*⁶⁵⁵ sözleriyle bildirmiştir. Hz. Peygamber, Hicaz iklimi açısından yolcuların ve hayvanların gölgelenmesi gibi önemli faydalar sağlayan sidre gibi bazı ağaçların kesiminin yasak olduğunu “*Her kim sidre ağacını keserse Allah onu başı üzeri cehenneme atsın!*” sözleriyle ifade etmiştir.⁶⁵⁶ Buna mukabil, “*Her kim boş, kuru ve çorak bir yeri (sulamak, ağaçlandırmak ve ekim suretiyle ıslah ve) ihya edecek olursa bu yaptıklarından dolayı Allah tarafından ödüllendirilir. İnsan ve hayvan ondan yararlandıkça orayı ihya edene sadaka yazılır.*”⁶⁵⁷ buyurmak suretiyle Müslümanları, hem toprağı işleyerek korumaya hem de ağaçlık ve yeşil alanlar oluşturarak çevreyi güzelleştirmeye teşvik etmiştir. Boş arazileri ihya etmek/işlemek ve insanların faydasına olarak şekilde ekonomik katkı sağlamak büyük bir hayırdır. Ancak çarpık kentleşme ve verimli arazilerin kötü kullanımının insana psikolojik ve ekonomik zararları olacaktır. İnsanların depresyona girmesi, stresin toplumda yaygınlık kazanmasının sebeplerinden biri de çarpık kentleşmedir.

3.3.1.3 Özel Hayatın Gizliliğini İhlal

Özel hayatın gizliliğinin korunması, temel haklar arasında yer almaktadır. Bu düzenleme olmaksızın kişilerin rahat bir hayat sürdürmesi oldukça zordur. Öncelikle özel hayattan kasıt mahremiyet, aile içi sır, üçüncü kişilerin bilmesinin gerekmediği bütün konular bu kapsamdadır. Bunları özel hayatın korunmasını sağlayan prensipler olarak adlandırmak gerekmektedir.⁶⁵⁸ Yaşama hakkı ve güvencesi içinde olmayan bir kişinin dengeli ve sağlıklı bir yaşam sürmesi düşünülemez. İslâm, kişilerin özel hayatıyla ilgili hususları da koruma altına almıştır. İnsanları kırııcı ve rencide edici hususlar olan gıybet, iftira, dedikodu, alay etmek, kusurları araştırmak, insanları hakir görmek, evlere izinsiz girmek, teccüs gibi onur kırıcı şeyler yasaklanmıştır. Kişilerin gizli durumlarını araştırmak onları toplum içinde rencide edecek, sadece kendi çevresinin ya da hiç kimsenin bilmediği durumları ilan etmek insanı/toplumu huzursuz ettiği gibi, kaba kuvvetin kullanılmasına ve cinayetlerin işlenmesine de yol açabilir.⁶⁵⁹

655 Ebû Dâvûd, Menâsik, 95-96.

656 Ebû Dâvûd, Edeb, 158-159.

657 Tirmizî, Ahkâm, 38.

658 Bkz. Servet Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, ss. 104-122.

659 Saffet Sancaklı, “Hz. Peygamber ve İnsan Hakları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* III (2003), Sayı: 2, s. 28-29.

Toplumsal mesajları ihtiva eden Hucûrat suresinde zan, gıybet, kötü lakaplarla çağırma gibi kardeşliğe zarar verici hususlar yer almaktadır. Burada zikredilen Allah Teâlâ'nın razı olmadığı ve kullarını sakındırdığı kötü huylardan biri de başkalarının kusur ve mahremiyetlerini araştırma/tecessüs faaliyetidir.⁶⁶⁰ İnsanların ayıplarını, kusurlarını, gizli ve özel hâllerini araştırması anlamına gelen “tecessüs” kavramı, daha çok hoşnut olunmayan, rahatsızlık veren durumları araştırmak ve ortaya çıkarmaktır. Başkalarının evini, telefonunu, özel konuşmalarını dinlemek, gizlice gözetleyerek eksik ve kusurlarını araştırmak, başkalarının duymasını istemediği, toplumdan gizlediği hâl ve davranışlarını araştırmak, kişisel eşyaları, telefon ve bilgisayarları izinsiz kullanmak, günlükleri okumak, gibi hususların tecessüs kapsamında değerlendirilmektedir. Yasaklanan tecessüs, kişinin şahsi haklarıyla ilgili konulardadır. Yoksa toplumun genelinin huzurunu bozan, zulüm ve haksızlık içeren konulardaki suçların gizlenmesi doğru değildir. Aksi takdirde bu suçlar çoğalır, hem fert hem de toplum açısından büyük zararlara yol açar. Bu şekilde topluma zarar veren kimselerin idare tarafından tespit edilip gerekli önlemlerin alınması, toplum düzeninin sağlanması açısından gereklidir.⁶⁶¹ Dinimizin tecessüsü yasaklaması, toplum içerisinde oluşabilecek huzursuzluk ve fesadı önlemek gibi bir gayeye dayanmaktadır. Özel hayatın gizliliği noktasında evlere izinsiz girme yasağı⁶⁶², yatak odasına izinsiz girme yasağı⁶⁶³, gizli konuşmaları dinleme yasağı⁶⁶⁴, söz taşıma yasağı⁶⁶⁵ önleyici tedbirler olarak görülmektedir. Bu bağlamda Buhârî, “evlerin damlarında, üstlerinde ve diğer yerlerde öteki evlere yukarıdan bakan ve yukarıdan bakmayan yüksek oda ve teraslar babı”nda⁶⁶⁶ özel hayatın gizliliğine işaret edebilecek hadislere yer vermiştir.

Allah Rasulü (sas.), toplum huzurunu sağlamak için kardeşlik bağlarının pekiştirilmesini şu sözleri ile öğütlemektedir: “...Birbirinizin gizli hâllerini araştırmayın, başkalarının konuştuklarına kulak kabartmayın, birbirinize karşı kin beslemeyin ve kardeş olun!”⁶⁶⁷ “Bir kul bir başka kulu(n ayıbını) dünyada örterse

660 Hucurât, 49/12.

661 Bkz. Hadislerle İslam, “Teccessüs”, DİB, III, 479-489; Servet Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 121.

662 Nur, 24/27-28; Buhârî, Diyat, 23; Müslim, Edeb, 33; Ebû Dâvûd, Taharet, 43, Edeb, 127; Tirmizî, Salat, 148, İstizan, 3.; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, IX, 548.

663 Nur, 24/58-59.

664 Tirmizî, Libas, 19.

665 Müslim, Nikâh, 123.

666 Buhârî, Mezâlim, 25.; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XIII, 15; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 82.

667 Buhârî, Nikâh, 46.

*Allah da kıyamet günü onu(n ayıbını) örter.*⁶⁶⁸ buyurarak ayıpların üzerinin örtülerek gizli kalmasını tavsiye etmektedir. Gizli konuşmaların dinlenmesi de aynı şekilde gizliliği ihlal eden durumlardandır. Bu durumun vebalini ise İbn Abbâs'ın (ra), rivayet ettiği hadiste Hz. Peygamber (sas.) şöyle haber vermiştir: “...*Kim bundan hoşlanmadıkları ya da kendisinden uzaklaştıkları hâlde bir grubun konuşmalarına kulak kabartırsa, kıyamet günü kulağına kurşun dökülür...*”⁶⁶⁹ Casusluk faaliyetinin bir boyutu da mahrem durumların gözlemlenmesidir. Peygamber (sas.) evindeyken Hakem b. Ebu'l-Âs'ın kendisini duvarın gediğinden gözetlediğini görünce, saçlarını düzeltmek için elinde bulunan aleti (midra) kastederek, “*Eğer senin böyle baktığını fark etseydim, bunu gözüne sokardım.*” buyurmuştur.⁶⁷⁰

“*Kardeşinin mektubunu izinsiz alarak okuyan kimse onu cehennemde de okuyacaktır.*”⁶⁷¹ hadisi kişisel evrakların ister yazılı ister dijital ortamda başkaları tarafından ihlal edilmesi ve karıştırılmasının vebaline işaret etmektedir. Bu bağlamda haberleşme hakkı da özel hayatın gizliliği içinde yer almaktadır. Hadisi şerhte yer alan şiddetli uyarıların arka planında toplumsal yapıyı zedeleyecek özel hayatın gizliliğini ihlal yatmaktadır.⁶⁷²

Tecessüsün irtibatlı olduğu ikinci davranış ise gıybettir. Gizli hâllerin araştırılması, toplumda dedikoduya yol açabilir. Rasulullah (sas.), “*Ey diliyle iman edip kalbine iman girmeyen kimseler! Müslümanların gıybetini yapmayınız ve onların gizli hâllerini araştırıp durmayınız. Çünkü her kim onların gizli hâllerini araştırırsa Allah da onun gizlediğini araştırır. Allah kimin gizli hâlini araştırırsa onu evinde (işlemiş olsa bile) açığa çıkarır (rezil eder).*”⁶⁷³ buyurarak tecessüs ile gıybet arasındaki irtibata dikkat çekmiştir. Kişiler yalnız başlarına haram dahi işlemiş olsalar kendileri açıklamadığı sürece pişmanlık duydukları takdirde Allah'ın onları affetmesi mümkündür. Bu kötü durumların teşhir edilmesi ise hem o kişinin yanlıştan dönmesini engellemekte hem de toplumsal sorunlara neden olmaktadır.

Dini ve ahlaki açıdan sorumluluk bilincinin yerleşmesi kadar hukuki düzenlemelerin kişilerin özel hayatlarını koruma altına alması gerekmektedir.

668 Müslim, Birr ve sıla, 72.

669 Buhârî, Ta'bîr, 45; Ebû Dâvûd, Edeb, 88.

670 Buhârî, Libâs, 75.

671 Ebû Dâvûd, Dua, 23.

672 Muhsin Demirci, *Kuran'da Toplumsal Düzen*, s. 297.

673 Ebû Dâvûd, Edeb, 35.

Tedirgin bir hayat içinde şüphe ve kuşku esiri olunan bir toplumda psikolojik sorunların yaşanmaması içten değildir. Kişilerin maruz kaldıkları özel hayatın gizliği karşısında bireysel tedbir ve müdahaleler ise çözümden ziyade şiddeti artırıcı etkisi olabilir.

3.3.1.4 İnanç ve Düşünce Özgürlüğünün Temin Edilememesi

İslam, insanın sahip olduğu irade neticesinde sorumlu olduğunu ifade etmektedir. Sorumluluk duygusu, irade hürriyetinin kanıtıdır.⁶⁷⁴ İrade hürriyetini kabul etmeksizin ahlak teorilerinden bahsetmenin, insanın iyiye ulaşma, ahlaki ödevlerini yerine getirme şeklindeki bütün çabalarının anlamsız kalacağı açıktır.⁶⁷⁵ İnsanlık tarihi boyunca özgür düşünce ve inancın gereklerini yapmak için insanoğlu kan ve gözyaşı dökmüştür. Düşünce/fikir hürriyeti kapsamına giren bu alanın esasında manevi hürriyet şeklinde ifadesi mümkündür. “Din hürriyeti”, “ibadet hürriyeti”, “inanç hürriyeti”, “dini kanaat hürriyeti” vb. şekillerde ele alınan bu konuyu⁶⁷⁶ inanç ve düşünce özgürlüğü kapsamında incelemeye çalışacağız.

Bir insanın iç dünyasındaki fikirleri, kabul ve kanaatleri sözlü veya fiilî olarak dış dünyaya yansıtmasına ifade hürriyeti denilmektedir. Düşüncesini ve inancını yaşaması tüm kişiler için bir haktır.⁶⁷⁷ İnsanların birbirlerinden farklı duygu düşünce ve karakterlere sahip oldukları göz önünde bulundurulduğunda fikir ve vicdan hürriyetinin tabii olduğunu ifade etmek gerekmektedir.⁶⁷⁸ “Din ve vicdan hürriyeti” bugün çağdaşlığın ve medeniyetin en önemli göstergesi olarak kabul edilen insan hakları içinde en önde yerini almış bulunmaktadır. Bu hürriyet, insanların inanma veya inanmama noktasında hür olmalarını, kimseye inanç konusunda zorlama yapılmamasını, inanan kimselerin de inancını serbestçe yaşamasını içine almaktadır. Dünya ülkelerinin kabul ettikleri hükümlerde din ve vicdan özgürlüğünün dört temel

674 Bkz. Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi*, s. 99.

675 Bkz. Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi*, s. 99.

676 Servet Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 126.

677 Saffet Köse, *Din ve Vicdan Hürriyeti*, s. 30.

678 Bkz. Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 98.; Medeniyetin temel ilkelerini zikrederken Yusuf el-Karadâvî, bu meseleye şu şekilde yaklaşmaktadır: “Başkalarının görüşlerine insaf ve adaletle yaklaşmanın buradaki anlamı, bir düşünce ve çalışmanın ürünü olduğu, konuyla doğrudan veya dolaylı göz önüne alınması gereken bir bakış açısını sahip olduğu sürece, görünüşte ona hak verip kendisini ifade etmesine ve savunmasına fırsat tanımaktır. Yoksa sırf bize veya çoğumuza veyahut da alışılmış/geleneksel olan şeylere muhalif davranıyor, onların yok edilmesi için çalışıp yeni bir yapı inşa etmeye gayret gösteriyor diye bir görüşün kökünün kazınmasına hükmetmemektir.” Bkz. Yusuf el-Karadâvî, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, Özcan Hıdır (Çev.), Yörünge Yay., t.y., s. 294-299.

unsuru bulunduğu görülmektedir. Bu çerçevede kişi istediği dini seçme, seçtiği dinin gereklerini öğrenme, öğretme ve sosyal birlik (cemaat oluşturma) hakkına sahip olmaktadır.⁶⁷⁹

Kur'an-ı Kerim İslam öncesi dönemlerde dini yaşama ve düşüncesini dile getirmenin toplumsal dışlanma ve baskı ile neticelendiği birçok örnek sunmaktadır. Örneğin; ashâb-ı uhdûd, ashâb-ı kehf ve diğer peygamberin kıssalarındaki temel vurgu din özgürlüğünün olmayışı ve inanan kimselerin yaptıkları davetin baskı ile engellenmeye çalışıldığı haber verilmektedir. Bu kıssaların bir mesajı da Mekke müşrikleri tarafından baskı ve işkenceye maruz kalan müminlere teselli ve sabır kaynağı oluşudur.

Allah, Elçisi'ni ilâhî mesajın tebliğiyle görevlendirmiş, bu görevi yaparken baskıcı⁶⁸⁰ ve zorlayıcı⁶⁸¹ olmaması gerektiğini vurgulayarak şöyle buyurmuştur: “(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz Rabbin kendi yolundan sapanları da doğru yolda olanları da en iyi bilendir.”⁶⁸² Peygamberin (sas.) davet metoduna işaret eden ayetlerin yanı sıra, “Dinde zorlama yoktur.”⁶⁸³ ve “De ki, hak (gerçek) Rabbinizdendir. Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin...”⁶⁸⁴ “Rabbin dileyeydi yeryüzünde bulunanların hepsi iman ederdi. Hâl böyleyken sen iman etmeleri için insanlara baskı mı uygulayacaksın?”⁶⁸⁵, “Biz insana yolu gösterdik, ister şükreder, ister küfreder.”⁶⁸⁶ ayetleri insanın hür iradesi ile yaptıklarından sorumlu olacağına işaret eder. Din özgürlüğünün temel referansı kabul edilen Bakara süresi 256. ayetinin üslubu din seçimindeki hürriyetin alanına da işaret etmektedir. Buna göre ayet ekonomik, hukuki, siyasi, psikolojik, sosyolojik her türlü zorlamayı reddederek

679 Bkz. Muhsin Demirci, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, s. 297; Servet Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 127; Saffet Köse, *Din ve Vicdan Hürriyeti*, s. 15; Ali Bardakoğlu, “İslam Kültüründe Din ve Vicdan Özgürlüğü”, *Osmanlı Devletinde Din ve Vicdan Hürriyeti*, Azmi Özcan (Ed.), Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, s. 41; İlim öğrenmek, öğretmek, eser yazma hürriyeti de, söz ve düşünce hürriyeti içindedir. Bu hürriyet, kendisini en güzel görüntüsü ile, İslâm tarihinde ilk üç asır içerisinde göstermiş, âlimler fetvalarını ve görüşlerini yaymışlar ve her grup kendi görüşünü savunmuş ve bu durum hiçbir zaman ne bir takibe, ne de çatışmaya sebep olmuştur. Tâhir bin Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, Rağbet Yay., s. 112-113.

680 Kâf, 50/45.

681 Gâşîye, 88/22.

682 Nahl, 16/125.

683 Bakara, 2/256. Ayetin nüzul sebebi ile ilgili şu rivayet vardır: “Benî Nadîr Yahudilerinin yanlarına verdikleri çocuklarını, Medine'den sürülen bu kabileyile gitmelerini önlemek için Müslüman olmaya zorlamışlardı.” Ebû Dâvûd, Cihâd, 116.

684 Kehf, 18/29.

685 Yûnus, 10/99.

686 İnsan, 76/3.

insanların her konuda hür tercihlerine önem vermektedir.⁶⁸⁷ Öte yandan söz konusu ayetin savaşı emreden bir kısım ayetler ve hadislerle nesh olduğu ya da ehl-i kitap cizye verdikleri takdirde onlar için geçerli olduğu, kitap ehli dışındakilerin ise zorlanacağı yorumları yapılmışsa da âlimlerin çoğunluğu ayetin hükmünün baki olduğunu belirtmiştir.⁶⁸⁸ Elmalılı, müşriklerle savaşmayı ifade eden hadisin⁶⁸⁹ tarihinin tespitinin mümkün olmaması ve “fitne ortadan kalkıncaya kadar savaşın”⁶⁹⁰ ayetinden hareketle, fitne, baskı ve işkence yoksa “lâ ikrâhe” ayetinin hükmünün baki kalacağı görüşündedir.⁶⁹¹ İslam, diğer dinlerin geçersiz ve batıl oluşlarını⁶⁹² ortaya koymakla birlikte, onların yeryüzünden silinip yok olması ve İslam’ın tek din olarak kalması gibi bir iddia taşımaz.⁶⁹³ Kur’an’a göre insan inanma özgürlüğüne sahip olduğu kadar inanmama özgürlüğüne de sahiptir. Bütün bunlardan sonra vahiy sürecinden sonraki süreçlerde yer alan bazı uygulamaların ise içtihadî ve dönemin siyasi ve kültürel yorumlarından ibaret olduğunu söylemek gerekecektir.⁶⁹⁴

“Din, akıl sahibi insanları, kendi hür iradelerini kullanarak doğrudan hayra ulaştırmak üzere Allah tarafından belirlenen ilâhî kanun” olarak tanımlanmıştır.⁶⁹⁵ Şayet, söz ve düşünce hürriyeti dikkate alınmış olmasaydı o zaman ikrarlar, akitler, borçlanmalar, talâk ve vasiyet ifadeleri hükmi bir sonuç doğurmazdı. Yine bu yüzdendir ki, bunların baskı ve tehdid altında gerçekleşmesi durumunda, bir sonuç doğurmaması prensip olarak kabul edilmiştir.⁶⁹⁶ Dinin özünde iman, imanın temelinde de kalp ile tasdik vardır. İnsanın bir şeyi isteyerek tercih etmesi, onu ancak kalben benimsemesi ile mümkündür. Baskı ve zorlama, insanı, İslâm’ın hoş görmediği ikiyüzlülüğe sevk eder. Samimiyete ve bilinçli tercihe dayanmayan söz ve davranışlar görünüşte dine uygunluk taşısa da gerçekte nifak olarak adlandırılıp değersiz kabul edilir.⁶⁹⁷ Din özgürlüğünün bir boyutu da kişinin kendi şahsi

687 Saffet Köse, *Din ve Vicdan Hürriyeti*, s. 22; Bkz. el-Beyati, *en-Nizamu's-siyasiyyu*, s. 127.

688 Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 167.; Bkz. Kurtubî, *el-Cami li Ahkâmi'l-Kur'an*, III, Kahire 1964, s. 280.

689 Buhârî, *Zekât*, 1; Müslim, *İman*, 8.

690 *Enfâl*, 8/39.

691 Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 169.

692 *Âl-i İmrân*, 3/19.; Bkz. *Tevbe*, 9/33; *Fetih*, 48/28; *Saf*, 61/9; *Maide*, 5/3; *En'am*, 6/104; *İsra*, 17/15.

693 Ali Bardakoğlu, “İslam Kültüründe Din ve Vicdan Özgürlüğü”, *Osmanlı Devletinde Din ve Vicdan Hürriyeti*, Azmi Özcan (Ed.), Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, s. 44.

694 Bkz. Saffet Köse, *Din ve Vicdan Hürriyeti*, s. 51.

695 Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Ömerî el-Fârûkî, *Keşşâfü İstulâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, I, Beyrut 1996, s. 814 (Din mad.).

696 Tâhir bin Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, s. 112-113.

697 *Nisa*, 4/140; *Maide*, 5/41.

hürriyetinden vazgeçerek ilahi iradeye bağlanmasını ifade etmektedir. Bu durum kişinin kendisinde sorumluluk duygusunu güçlendirir. Din, vicdan ve ibâdet hürriyeti, insanın temel hak ve hürriyetlerinin en önemlilerindedir. Din, vicdanlarda mahkûm edilen ve yaşanması belirli alanlarla kısıtlanan-kamusal alan vb. tartışmalar-bir olgu değildir. Dindar bir kimsenin inandığı dinin gereklerini hiç kimsenin baskısına aldırılmadan veya hoşgörüsüne başvurmadan yaşayabilmesi ve savunabilmesi gerekir. Eğer dini öğrenme, anlatma ve yaşama noktasında bir engelleme söz konusu ise hakiki anlamda din ve ifade özgürlüğünden bahsedilemez. Bu ise toplumdaki farklı inanaç ve düşünce gruplarını karşı karşıya getirir.

Tarih boyunca İslâm toplumlarında yaşayan gayr-i müslimler İslâm'a girmeye hiçbir şekilde zorlanmamış, cizye ödemek ve sorumlu hareket etmek şartıyla vicdan ve inanaç hürriyetine sahip olarak dinlerinde ve ibadetlerinde serbest bırakılmışlardır.⁶⁹⁸ Devletin din ve vicdan hürriyetini, can, mal, ırz ve namus güvenliklerini sağlamak maksadıyla gayr-ı müslim tebaadan cizye alması da zimmet anlaşması olarak ifade edilir. Bu durum onları kendi inançları ile baş başa bırakma esasına dayalıdır.⁶⁹⁹ Hz. Peygamber (sas.), Medine'ye gelen Necrân Hıristiyanlarına kendi mescidinde ibadet yapmalarına izin vermesi⁷⁰⁰, çeşitli bölgelere gönderdiği valilerine, Hıristiyan ve Yahudilerin dinlerinden dönmeye zorlanmamaları talimatını vermesi, en son çare olarak savaş seçeneğine başvurulmasını istemesi⁷⁰¹ Allah Rasülü'nün (sas.) diğer din mensuplarına karşı tutumu hakkında bizlere bilgi vermektedir. Yahudi olan çocuklarını İslâm'a girmeye zorlayan kişilerin ikaz edilmeleri⁷⁰², Müslümanların mescidinde diğer din mensuplarının ibadetine izin verilmesi⁷⁰³ İslâm'daki inanaç özgürlüğünün boyutunu göstermektedir. Hz. Peygamber'in Medine'de oluşturduğu toplum bünyesinde farklı inançtaki grupların tanınması⁷⁰⁴ ve Medine döneminde yapılan antlaşmalar diğer din mensuplarının ticari, güvenlik, toplumsal sorunları çözme vb. sebeplerle bir araya gelebileceğine işaret etmektedir.⁷⁰⁵ Diğer taraftan kâfirler barış isterlerse bunun kabul edilmesi

698 Saffet Sancaklı, "Hz. Peygamber ve İnsan Hakları", s. 30.

699 Bkz. el-Beyati, *en-Nizamü's-siyasiyyu*, s. 128.

700 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 206.

701 Müslim, *Cihâd ve siyer*, 3.

702 Ebû Dâvûd, *Cihad*, 116.

703 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 183.

704 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 5. Bsk., İrfan Yay., İstanbul 1993, I, 202-210.

705 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 191 (345. Prg.).

emrolunmuş⁷⁰⁶, kâfirlerle savaş emri “fitnenin ortadan kalkması ve dinin Allah için olması”⁷⁰⁷ gerekçelerine bağlanmıştır.⁷⁰⁸

İkinci mesele müslümanların, dinin gereklerini yerine getirme konusunda zorlanıp zorlanamayacakları konusudur. Çiğnenen yasakların (haramlar) bir kısmı için öngörülen cezaî yaptırımlar sosyal düzenin korunmasına yöneliktir. Zorlamanın gerekçesi İslâm’ın hâkimiyet sembollerinin (şeâir), genel ahlâk ve düzenin korunmasından ibarettir.⁷⁰⁹

İnanç ve düşünce özgürlüğü konusunda yapılan baskılar ve kısıtlamaların hiçbir gerekçesi olamaz. Düşünce özgürlüğü olmayan toplumlarda ilerleme ve gelişme olmaz.⁷¹⁰ Devletin dine egemen olduğu ve onu kontrol altında bulundurduğu sistemlerde din ve vicdan özgürlüğünün sınırını devletin felsefesi ve temel kurallar tayin eder. Bu politikaların mahiyeti ne olursa olsun gerçek anlamda din ve vicdan özgürlüğünden bahsetmek mümkün olmaz.⁷¹¹ İslâm’da bireysel özgürlük, devletin bireye bahşettiği bir alan değil, aksine bireyin doğuştan getirdiği bir takım fitrî, devredilemez ve ertelenemez haklarındandır.⁷¹² Bütün haklar gibi fikir ve inanç/düşünce özgürlüğü de toplumsal yapıya zarar verdiği anda kısıtlamaya gidilir. Hiçbir kimsenin, başkasının inancına karışmaya, başkalarını zorla kendi inancına çekmeye veya inandığını gizlettirmeye hakkı yoktur. Şeriatı ilahi inanma hürriyetini sadece nazari olarak vermemiş pratikte de bir takım garantiler altına almıştır. İslam - müslüman olsun veya olmasın- insanlara tanıdığı inanç hürriyetiyle yüceliğin

706 Enfâl, 8/61.

707 Enfâl, 8/39.

708 Fitne zulümdür, düzensizliktir, anarşidir. “Dinin Allah için olması”, bütün insanların İslâm’a girmeleri şeklinde anlaşılabilir; çünkü en azından Ehl-i kitabın cizye vererek de olsa gayri müslim olarak yaşamalarına izin verildiğinde ittifak vardır. Bütün bu naslar ve Hz. Peygamber’in uygulamaları düşünüldüğünde şu sonuç çıkmaktadır: İnsanların zorla din değiştirmeleri hükümsüzdür, bu sebeple de yasaklanmıştır. Savaş insanları zorla İslâm’a sokmak için değil, din yüzünden baskının ortadan kalkması, din ve vicdan hürriyetinin hayata geçirilmesi, güçlü olanların hukuku çiğnemelerinin engellenmesi içindir. Müslüman olmayanlar bu hak, hukuk ve hürriyet düzenine uydukları müddetçe kendi inançlarında kalma ve onu yaşama hakkına sahiptirler. Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu*, I, 279-280; Ayetle ilgili görüşlerin değerlendirmesi için bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Cami li Ahkâmi’l-Kur’an*, Daru’l-fikr, III, Beyrut 2008, s. 183 ; Bkz. Muhammed Tahir b. Âşûr, *et-Tahrir ve’t-tenvir*, Daru’s-sahnun, III, Tunus 1997, s. 27.

709 Hayrettin Karaman vd., *Kuran Yolu*, I, 279-280; Ayetle ilgili görüşlerin değerlendirmesi için bkz. Kurtubî, *el-Cami li Ahkâmi’l-Kur’an*, Daru’l-fikr, Beyrut 2008, III, 183.; Bkz. Muhammed Tahir b. Âşûr, *et-Tahrir ve’t-tenvir*, Daru’s-sahnun, Tunus 1997, III, s. 27.

710 Saffet Sancaklı, “Hz. Peygamber ve İnsan Hakları”, s. 31.

711 Bkz. Ali Bardakoğlu, “İslam Kültüründe Din ve Vicdan Özgürlüğü”, *Osmanlı Devletinde Din ve Vicdan Hürriyeti*, Azmi Özcan (Ed.), Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, s. 43.

712 Saffet Sancaklı, “Hz. Peygamber ve İnsan Hakları”, s. 32.

zirvesine ulaşmıştır. Bu hürriyeti İslam ülkelerinde yaşayan gayri Müslimlere tam olarak vermesiyle de üstün bir nizam olduğunu göstermiştir. Hangi İslam ülkesi olursa olsun, gayri müslimler din, itikat ve mezheplerini ilan edip hiç bir zorlukla karşılaşmadan dini tedrisatını, mabed ve mektebini ikame edebilir. Bunu çağdaş âlimlerden Mevdûdî (ö. 1979) dini inançların savunulmasını şu şekilde anayasa içinde maddeleştirmiştir: “İslam Ülkesinde yaşayan gayr-ı müslimler, müslüman olmayanları dinlerine davet edebilirler, benimsedikleri dinin güzel taraflarını açıklayabilirler, iftira ve hakarete sapmaksızın, İslam’ı tenkit eder, niçin onu benimsemediklerini anlatabilirler...”⁷¹³ Önemli olan teorik olarak inanç hürriyetinden bahsetmek değil, farklı inançta olanların dini pratiklerini gerçekleştirecek ortam güvenliğini garanti etmektir.

3.3.2 Suç-Ceza Dengesini Gözetmemek

Hukukun üstünlüğü modern hukukta oldukça temas edilen bir kavramdır. Öncelikle hukukun üstünlüğünden ilk anda kast edilen adalet kavramıdır. Yani haklıya hakkını vermek haksıza ise haksızlığına bağlı olarak ceza vermektir. Bu bağlamda “*el-adl esasü’l-mülk*” en önemli bir prensiptir. Hukukun üstünlüğü ile ikinci kast edilen ise kişilerin devlet ile münasebetlerini düzenleyen hukuk kurallarıdır. Yani devletin çatısı altında bulunanların görev ve sorumluluklarının tayinini ve haklarını nasıl kullanacaklarını kapsamaktadır. Hukuk kuralları, kişilerin kendi arasındaki problemleri nasıl çözeceklerini kapsadığı gibi devlet ile kişi arasındaki anlaşmazlıkların nasıl çözüleceğini de içermektedir. Hukukun üstünlüğü teorik bir durum değil devleti yöneten ve yönetilenlerin bütün fiillerinin ve sözlerinin kendisine arz edilmesini içeren ve herkesin eşit muameleye tutulduğu bir sitemdir.⁷¹⁴

Burada Hz. Peygamber döneminde yaşanan hırsızlık (ödünç alınan malın idae edilmemesi) hadisesi üzerinden somut bir örnekle konuya temas edilecektir. Mekke’nin Fethi sırasında Mahzumoğulları Kabilesi’nin ileri gelenlerinden bir kadın hırsızlık yapmış, kadının cezalandırılmaması için Üsâme b. Zeyd’in (ra) Hz. Peygamber’e aracı olarak gitmesi istenmiştir. Bu aracılık karşısında Rasûlullah (sas.) Üsâme b. Zeyd’i şöyle ikaz etmiştir: “*Sen, Allah’ın koyduğu cezalardan birinin affi için aracılık mı ediyorsun?*” “*Sizden öncekileri işte bu hâlleri helâk etmiştir. Onlar*

713 Bkz. Saffet Köse, *Din ve Vicdan Hürriyeti*, s. 33 (Hayreddin Karaman, Mukayesli İslam Hukuku, I, 161- naklen).

714 Servet Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, ss. 86-90.

içlerinden soylu bir kimse hırsızlık yaptığı zaman onu cezalandırmazlardı. Fakat aralarından güçsüz olan kimseler çaldığı zaman onlara ceza uygularlardı. Allah'a yemin ederim ki, şayet Muhammed'in kızı Fâtıma hırsızlık etse, muhakkak onun elini de keserdim."⁷¹⁵ Bu olayın bir benzeri Yahudilerle ilgili recm hadisesi hususunda geçmektedir. Yahudi bilginleri şerefli kimseler de artık zina fiilinde ileri gidince aşamalı olarak recmden vazgeçtiklerini ifade eder. Şerefli kimselerin kayırılmasından sonra sıradan insanların da cezadan kurtuluşları ile ilgili hadisler suç-ceza dengesindeki eşitsizliğe işaret etmektedir.⁷¹⁶

Aynı fiile farklı cezaların takdir edilmesi muhataplar nezdinde olumsuz düşüncelere sebep olmaktadır. Dolayısıyla kendini bir şekilde kurtarma imkânı olanların suçlarına sessiz kalınırken, diğer suçlulara ceza vermek iki taraf için problemdir. Zira güç otorite sahibi fiilini meşrulaştırmaya devam ederken giderek sessiz-sosyal tepki ile karşılaşması kaçınılmazdır. Cezaya uğrayanın düşüncesine ise sadece kendisi gibi olanların cezaya çarptırıldığını görmesi kendisini daha başka suçlara sevk etmesi muhtemeldir. İşte bu şekilde toplumsal yapıdaki güvensizlik ve cezada adaletsizlik, kayırmacılık toplumsal çöküşü ve şiddeti beraberinde getirmektedir. Hz. Peygamber'in "suçluların korumasını ve cezaların eşit bir şekilde tatbik edilmemesini helak olarak nitelendirmesi", toplumun bu davranışı içselleştirmesinden dolayı kendi çöküşünü hazırladığı şeklinde yorumlanmalıdır. İşte bu tarz hadiselerin kötü örnek teşkil etmemesi için aracılardan aracılığını reddeden Hz. Peygamber, "(Cezasını çekip kendini) temizlemesi onun için daha hayırlıdır!"⁷¹⁷

715 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 54, Megâzî, 54, Hudûd, 12; Tirmizî, Hudud, 6; Nesâî, Kat'u's-sârık, 6; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XII, 89, I, 338; Bkz. Abdülkerim Zeydan, *Fıkıh Usulü*, s. 84.; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VIII, 342.

716 Ebû Dâvûd, Hudud, 25-26. "...Biz kitabımızda zina cezası olarak recmi buluyoruz. Ancak zina bizim eşrafımız arasında çoğaldı. Biz eşraftan bir adamı yakaladığımızda bırakıverir, zayıf bir adamı yakaladığımızda ise ona haddi tatbik ederdik. Bunun üzerine gelin, hem zayıflarımız hem de ileri gelenlerimize uygulayacağımız bir şeyde birleşelim dedik. Sonunda kömürle boyama ve değnek vurma üzerinde karara vardık ve recmi terkettik."; Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *es-Siyasetü's-Şer'iyye fî islâhi'r-râî ve'r-raiyyeti*, 2. Bsk., Riyad 1993, s. 158.; Ebû Dâvûd, Diyât, 1; Nesâî, Kasâme, 8-9. "Kurayza ve Nadir (iki Yahudi kabilesi) idi. Nadir, Kureyza'dan daha güçlü idi. Kureyza'dan birisi, Nadir'den birini öldürürse, onun karşılığında öldürülürdü. Nadir'den bir adam, Kurayzalı birini öldürdüğü zaman ise yüz vesk hurma fide karşılığında serbest bırakılırdı. Rasulullah (sas) gönderildiğinde, Nadirden bir adam Kureyza'dan birisini öldürdü. Nadiriler: "Onu bize veriniz, öldürelim" dediler. Kurayzalılar ise: "Aramızda Peygamber var" dediler. Hep birlikte, Rasûlullah'a geldiler. Bunun üzerine: "Hükmettiğin zaman, onlar arasında adaletle hükmet..." Sonra da "Onlar (Yahudiler) cahiliyyenin hükmünü mü istiyorlar.?" ayeti nazil olmuştur." Bkz. Necati Yeni-el-Hüseyn Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, XV, 210.; İbn Teymiyye, *es-Siyasetü's-Şer'iyye*, s. 158.

717 İbn Mâce, Hudûd, 6.

sözleri ile suçluların cezasının karşılıksız kalmaması gerektiğini topluma bizzat göstermiştir. Konu ile bağlantılı olarak aynı suça farklı cezaların uygulanma isteği ve fidye karşılığında kurtuluş ümidi ile yapılan talepler de kabul görmemiştir.⁷¹⁸

Üstünlük ölçüsü olarak soy, kabile, ırk, dil, renk, zenginlik, asalet gibi özelliklerin ön planda olduğu dönemde Hz. Peygamber insanlara eşitlik çağrısını yapmıştır. Zenginle fakirin, kadınla erkeğin, siyahla beyazın, hür ile kölenin, Arap'la Acem'in asla eşit olamayacağı bir toplumda, insanların cezalardan muaf tutulmaları gibi ayrıcalıklı tavırlar kesinlikle kabul edilmemiştir. Tarih boyunca eşitlikten bahseden toplumların dahi eşitliği tam anlamıyla toplumsal hayata aktaramadıkları görülmektedir.⁷¹⁹ Hz. Ali'den (ra) gelen rivayette “müslümanların kanlarının eşit olduğu haber”⁷²⁰ verilmiştir. Kanları eşit olduğu halde farklı hükümlerin tatbiki haksızlık yapmak ve adaleti terk etmektir. Bundan dolayı insanlar arasındaki çıkan sorunların en önemli nedenlerinden biri işlenen suça intikam duygularını giderecek cezanın uygulanmamasıdır.⁷²¹

Eşitlik ve adaletin olması gereken yargı alanında herhangi bir kişi veya zümreye gücü, itibarı, malı, şöhreti veya çıkar sebebiyle uygulanan ayrıcalık, hukukun üstünlüğü ile bağdaşmaz.⁷²² Diğer taraftan ayrıcalıklı uygulamalar toplumsal barış ve huzuru derinden sarsar. Statü ayrımı yapmadan, kayırmadan, herhangi haksız uygulamalara fırsat vermeden adaletin sağlanması toplumsal barışın

718 Ebû Dâvûd, Hudud, 25.

719 “Onsekizinci asrın sonlarına kadar yeryüzünde insanlar tarafından yapılan sistmelerin uygulandığı ülkelerde fertler arasında ayrılık gözetilir, hükmedenlerle hükmedilenler arasında eşitlik kabul edilmezdi. Mahkemelerde, suçluları yakalamak, cezaları tatbik etmekte insana göre değişik muamele yapılırdı. Milletın her kesimine mahsus ayrı ayrı mahkemeler vardı. Eşraf için hususi mahkemeler olduğu gibi, hakimleri de muayyen kimselerden seçilirdi. Din adamları için ayrı, halk için ayrı mahkemeler vardı. Hakimleri de başka başka idi. Bir suç bu muhtelif mahkemelerin huzuruna getirildiği zaman ayrı ayrı ceza görürdü. Kanunun tatbikinde suçu işleyenin içtimai durumu nazarı itibara alınırđı. Üst tabakadan bir kimse işlediği bir suç karşısında hafif bir ceza görürken halktan bir kimse aynı suçdan ağır cezalar görürdü. Eşrafa uygulanan ceza onun şeref ve haysiyetine uygun olurdu. Sokaktaki herhangi bir kimseye uygulanan ceza ise kendi, güçsüzlüğüne göre idi. Mesela, idam cezasının yüksek ve aşağı tabakadan kimselere göre tatbik şekli değişirdi. Üst tabakadan ferdin boynu kılıçla uçurulurken, aşağı tabakadan olan köpekler gibi boğularak öldürülürdü. Çok kere halktan birisinin işlediği bir suça ağır ceza verilirken, eşraf kitle ve din adamları aynı suçtan dolayı sorguya bile çekilmezlerdi. İşte onsekizinci asrın sonlarına kadar beşeri sistemlerdeki cezalar bu şekilde idi. Fransız devrimi ile birlikte batı hukukuna eşitlik prensibi de girmeye başladı. Fakat bununla birlikte tam bir müsavaat mefhumunu onlar bugün bile anlayabilmiş değildirlir. Bkz. Abdulkâdir Üdeh, *Mukâyeseli İslâm Ceza Hukuku*, I, 341.

720 Ebû Dâvûd, Diyat, 11.

721 İbn Teymiyye, *es-Siyasetü 'ş-Şeriyye*, s. 157-159.

722 Toplumun her kesimine cezai muamelelerdeki eşitliğin uygulanabilirliğine ilişkin değerlendirmeler için bkz. Abdulkâdir Üdeh, *Mukâyeseli İslâm Ceza Hukuku*, I, 341-354.

temini için önemlidir.⁷²³ Hukukun tam anlamıyla uygulanmadığı ya da uygulanamayacağını düşünül­düğü toplumda kişiler kendi sorunlarını çözmeye çalışırken intikam duygularının toplumsal sorunlara sebep olması muhtemeldir. Bundan dolayı Allah Rasulü (sas.) zarara zarar­la karşılık vermemeyi emretmiştir.⁷²⁴

Rasulullah (sas.), hak ve adaletten uzak hükümler verildiğinde kan dökmenin yaygınlaşacağını bildirerek,⁷²⁵ iltimas ve adam kayırma ile yapılan işlerin toplumsal kaosa neden olacağını bildirir. Zira adalet ve hakkaniyet olmadan sosyal barış temin edilemez. Adaletin tesis edilmediği toplumlarda kaos ve karmaşa hâkimdir. İnsanlar arasında güven duygusu zayıflar, hak ve adalet beklentisi ortadan kalkar ve neticede toplumsal şiddet meydana gelir.⁷²⁶ Toplumsal şiddetin önlenmesinde hukukun tam anlamıyla tatbiki önem arz etmektedir.⁷²⁷ *“Her kim Allah’ın koyduğu cezalardan birinin uygulanmasını engellemek için aracı olursa, Allah’a karşı gelmiş olur. Her kim haksız bir davayı bile bile savunmaya kalkarsa, bu davasından dönünceye kadar Allah’ın gazabı, öfkesi onun üzerine olur. Her kim de bir mümin hakkında onda olmayan şeyleri söylerse, bu söylediğinden (iftiradan) vazgeçinceye kadar Yüce Allah onu cehennemliklerin irinleriyle karılmış balçıkta, bataklıkta oturtur.”*⁷²⁸ hadisinde Hz. Peygamber, haksız olduğunu bile bile dava açan kişiyi, bu davanın kazanılması için çaba sarf edeni, aracılık yapanı, hasmına iftira atan kimseyi Allah’ın öfkesine maruz kalmasından sakındırmaktadır. Adaletin esas alınmasına ve hukukun herkese eşit bir şekilde uygulanmasına işaret eden bu hadis hem dava sahipleri hem de onları savunan kimseler açısından önemlidir.⁷²⁹

723 Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, s. 18.; İbn Teymiyye, *es-Siyasetü’ş-Şeriyye*, s. 158.

724 İbn Mâce, Ahkâm, 17; Tirmizî, Diyât, 13; Ebû Dâvûd, Diyât, 3.

725 Muvatta’, Cihâd, 26. مَا ظَهَرَ الْعُلُولُ فِي قَوْمٍ قَطُّ إِلَّا أُلْتِيَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبُ، وَلَا فَتْنَا الرَّنَا فِي قَوْمٍ قَطُّ إِلَّا كَثُرَ فِيهِمْ الْمَوْتُ، وَلَا نَقَصَ قَوْمٌ الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ إِلَّا قُطِعَ عَنْهُمْ الرِّزْقُ. وَلَا حَكَمَ قَوْمٌ بَعِيرِ الْحَقِّ إِلَّا فَتْنَا فِيهِمُ الدَّمَ. وَلَا خَنَرَ قَوْمٌ بِالْعَهْدِ إِلَّا سَلَطَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْعَدُوَّ

726 Bkz. Hadislerle İslam, “İltimas”, DİB Yay., III, 541-545.

727 Bkz. Mâide, 5/8, Müslim, Hudûd, 8.; Ebû Dâvûd, Kadâ’ (Akdiye), 2.; İbn Mâce, Sadakât, 15.

728 Ebû Dâvûd, Kadâ’ (Akdiye), 14, Diyât, 17. Birisine kısas uygulamak gerektiğinde, ona kısas uygulanmasını önlemek büyük günahdır. Rasûlullah (sas) böyleleri için “Allah’ın gazap ve laneti üzerine olsun” diye beddua etmiştir. Allah’ın lanetinden maksat, onun rahmetinden uzak kalmaktır. Ayrıca böyle olanların farz ve nafilelerinin kabul edilmeyeceği ifade edilmektedir. Bundan maksat, yaptıkları ibâdetin, kendilerini kurtarmaya yetmeyeceği olsa gerektir. Ya da; bu durumlardan uzak kalınması için bir sakındırma ve tehdittir. Bu cümlenin mânâsını “ondan tevbe ve diyet kabul edilmez” şeklinde anlarsak, maksat yine tehdit ve korkutmadır. Bkz. Necati Yeniel-Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, XV, 276-277.

729 Bkz. Hadislerle İslam, “İltimas”, DİB Yay., III, 541-545.

3.4 Ekonomik Nedenler

İslam dini servet sahibi olmayı engellememiş fakat servetin nereden ve nasıl elde edildiği aynı zamanda nasıl ve nereye harcadığı sorularına cevap verecek⁷³⁰ bir ticaret ve tüketim ahlakı oluşturmayı hedeflemiştir. Nimetlerin paylaşma esaslarını hatırlatan Allah Teâlâ, sosyo-ekonomik açıdan itidali emretmiş, maddi imkânlarla sahip olmayı sömürü, baskı, zayıfın yok edilmesi, köleleştirilmesi için değil toplumsal hayatın sürmesi⁷³¹ ve imtihan için olduğunu bildirmiştir. Bu noktada dinin hayata müdahalesinin temel noktasını ekonomik düzenlemeler ve insanlar arası iletişim oluşturmaktadır. İşte tam da burada varlığını ekonomik ve sosyal kazanımları üzerinden sürdürme gayesi içinde olanlar imkânlarını kaybetmeme ve gelecek endişesi uğruna her türlü yolu mübah görerek masumların canına ve malına kast etmekte ve şiddet uygulamaktadır.

Buradan hareketle ekonomik nedenler şiddeti doğuran sebeplerin en önemlilerinden biridir. Temel sosyolojik kurumlardan siyaset ve ekonomi, toplum içinde tabakalaşmaya neden olmaktadır. Adil bir sistemin olmadığı toplumların sosyal hayatında ciddi eşitsizlikler bulunur. Bu eşitsizlikler ise servet, cinsiyet, ırk, renk, sınıf vb. farklılıklara dayanmaktadır. Şiddet ve terör eylemleri ardındaki toplumsal ve ekonomik problemlerin işsizliğe, gelir dağılımı adaletsizliğine, yoksulluk ve göç gibi nedenlere dayandığı görülmektedir.⁷³² Gelir dağılımı adaletsizliği veya bozukluğu, günümüzde hem ulusal ve bölgesel düzeyde, hem de küresel düzeyde önemli bir sorundur.⁷³³ Türkdoğan'ın değerlendirmelerinde ekonomik nedenler ve şiddet bağlantısı şöyle ortaya konulmaktadır: “Ferdî gelirlerin milli dağılımındaki eşitsizlik ne kadar büyükse, siyasi şiddetin seviyesi de o kadar büyüktür. Gelir eşitsizliğinin orta noktasından itibaren her iki istikamette milli sapma ne kadar büyükse, siyasi şiddetin seviyesi de o kadar büyüktür.”⁷³⁴

Bundan dolayı ilahî dinler mağdur olanların hakkını düzenleyerek; yetimi mağdur etmemeyi,⁷³⁵ akrabaya, fakirlere, yolda kalmışlara yardım etmeyi,⁷³⁶ zekât

730 Tirmizî, Sıfâtü-l Kıyâme, 1.

731 Nahl, 16/71; Zuhruf, 43/32.

732 Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, s. 15.; Bkz. Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, s. 147.

733 Bkz. Aydınalp, “İslam Dünyasında Siyasi Şiddetin Sosyolojik Unsurları”, *Din ve Şiddet*, Faruk Sancar (Ed.), RTEÜ Yay., Ankara, 2016, s. 212.

734 Türkdoğan, *Günümüzde Toplumsal Şiddet ve Türkiye Gerçeği*, s. 341; Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, s. 8.

735 En'âm, 6/152; İsrâ, 17/34; Beled, 90/15; Nisâ, 4/10.

vermeyi⁷³⁷ infak etmeyi emretmekte;⁷³⁸ diğer taraftan haksızlıkların kaynağı olan faizi,⁷³⁹ rüşveti,⁷⁴⁰ israfı,⁷⁴¹ ölçü ve tartıda haksızlık yapmayı⁷⁴² yasaklamaktadır. Söz konusu bu düzenlemeler ekonomik haksızlıkların önüne geçebilme hedefini taşımaktadır. Bir ülkede yaşayan insanlar arasında uçurum ne kadar büyükse, o ülkede o kadar büyük bir gelir adaletsizliği ve sosyal sorun var demektir.⁷⁴³ Kişilerin çalışma ve gelir sağlama özgürlüklerinin ellerinden alınması, mal alıp satmalarının engellenmesi, gelirlerine el konulması, gelir sağlamak üzere çalıştırılmaya zorlanması gibi eylemler⁷⁴⁴ ekonomik şiddettir. Ayrıca gasb, faiz, kapkaç, malın fahiş fiyatla satışı, insanların ürettiklerine değerinin verilmemesi, kalitenin düşürülmesi, karaborsacılık ekonomiyi etkileyerek insana zarar verdiğiinden şiddet kapsamındadır.⁷⁴⁵ Bir ülkede çok yüksek oranlarda seyreden enflasyon ve işsizlik düzeyinin, yetersiz sosyal güvenlik olanaklarının da bir çeşit ekonomik şiddet olarak değerlendirilmesi mümkündür. Çok düşük ücretler, kronik enflasyon insanca yaşamı tehdit eder, üstelik yarımından korku duyan insanları daha sorunlu ve gerilimli yaptığı için olağan şiddete de aracılık eder.⁷⁴⁶

İnsanların temel ihtiyaçlarından bile yoksun olması, gelir uçurumunun oluşması, gelir dağılımının adaletsiz olması büyük çaplı krizlerin hazırlayıcısı sayılmıştır.⁷⁴⁷ Zenginlik ve refahın belirli kesimlerin elinde tekelleşmesi ve tabana yayılmaması radikalizmi, gruplar arasındaki gerginliği arttıran unsurlardandır.⁷⁴⁸ Dengeli bir gelir dağılımının olmadığı yerlerde insanlar arasında güçlü bir sosyal dayanışma yoksa sosyal patlama ve bunalımların çıkması kaçınılmazdır. Bunun için, gelir dağılımı adaletsizliği, sadece ekonomik bir sorun değil aynı zamanda sosyal bir sorundur. Bu nedenle ülkeler mevcut eşitsizlikleri önlemek veya azaltmak, ayrıca gelir düzeyleri düşük kesimlerin gelirlerini artırıcı politikalar üretmek

---

736 Bakara, 2/177; Nisâ, 4/36.

737 Bakara, 2/43, 83, 277; Meryem, 19/31, 55; en-Nur, 24/56.

738 Bakara, 2/195, 253, 267; Hadîd, 57/7; Münafikûn, 63/10.

739 Âli İmran, 3/130.

740 Bakara, 2/188; Nisa, 4/161.

741 Â'râf, 7/31; Hûd, 11/87.

742 Â'râf, 7/85; Hûd, 11/85.

743 Adem Üzümcü- Mustafa Korkat, "Türkiye'de Gelir Dağılımı Adaletsizliği ve Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımların Gelişimi", s. 19.

744 <http://www.adnancoban.com.tr/aile-ici-siddetin-sebepleri.html>, 25.07.16.

745 Nuri Tuğlu, *İslam'ın Şiddet Karşılığı*, s. 87.

746 Ünsal, "Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi", s. 33.

747 Adem Üzümcü- Mustafa Korkat, "Türkiye'de Gelir Dağılımı Adaletsizliği ve Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımların Gelişimi", s. 19.

748 Bkz. Aydınalp, "İslam Dünyasında Siyasi Şiddetin Sosyolojik Unsurları", *Din ve Şiddet*, Faruk Sancar (Ed.), RTEÜ Yay., Ankara, 2016, s. 213.

zorundadırlar.⁷⁴⁹ Ekonomik olarak imkânların sağlanması ve haksız kazancın önüne geçmek gibi hususlar da idarecilerin halkı koruması kapsamındadır. Devlet, vatandaşlarından itaat hakkını isteyebilmek için ayrıca, onların dünya mutluluklarını gerçekleştirme yükünü de üstüne almalıdır. Yani, onların şereflerini korumak ve maddi refahlarını sağlamak için zaruri ekonomik kolaylıkları oluşturmak devletin görevlerindedir.⁷⁵⁰ Siyasallaşmış ekonomik çıkarlar ve anlaşmazlıklar, gerginlik, çatışma ve şiddetle sonuçlanan gruplar arası anti sosyal davranışlar, etnik, dil, cemaat, kültür ve sınıf gerginliğini ortaya çıkarır.⁷⁵¹

Bu girişten sonra ekonomik şiddetin iki önemli boyutunu ele almaya çalışacağız: Birincisi ekonomik kaygılar, ikincisi bu çıkarları temin edebilmek ya da sürdürmek için haksız kazanç yollarına başvurmak.

3.4.1 Ekonomik Kaygı

İnsanın yaratılış gereği hayatını sürdürecektelere ihtiyacı vardır. Fakat daha önce zikredildiği gibi İslam ticaret ve tüketim ahlakını tesis etmek suretiyle haksız kazancı ve bu yollarla başkalarını sömürmeyi yasaklamıştır. Haksız kazanç ve gasbın önüne geçmekle ekonomik şiddete açılan yolları kapatmak istemiştir. Cahiliye dönemi ticari uygulamalarından hareketle konuya işaret etmek gerekmektedir. Câhiliye döneminde Arapların geçimlerini ticaretle sağladığı kışın Yemen'e, yazın ise Suriye'ye ticaret seferleri düzenledikleri⁷⁵², aynı zamanda Kâbe ve çevresindeki kutsal yerlerin ekonomik, kültürel aynı zamanda ticaret merkezi olduğu belli zamanlarda buralarda panayırılar düzenlendiği bilinmektedir. Çoğu haksız kazanç sağlamaya yönelik ticaret şekilleri mevcuttu.⁷⁵³ Ekonomik ilişkilerde karşılıklı rızanın şart koşulması ve haksız kazancın önüne geçilmesine ilişkin tedbirlerin servet sahiplerini tedirgin ederek şiddete sevk ettiği görülmektedir. Bununla birlikte Kâbe'nin dini bir merkez olması ve içindeki ve etrafındaki putların kutsanması ziyaretin bir sebebi idi. Ne var ki yeni din ticari düzenlemelerin yanı sıra puta tapma inancını reddettiği için büyük bir tepki ile karşılaşmıştır. Zira Kâbe'nin puta tapma

749 Bkz. Adem Üzümcü- Mustafa Korkat, Türkiye'de Gelir Dağılımı Adaletsizliği ve Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımların Gelişimi, (2003-2012), *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 8, 2014, s. 138.

750 Bkz. Muhammed Esed, *İslam'da Yönetim Biçimi*, s. 60.

751 İbrahim Balcıoğlu, "Şiddetin Doğal ve Toplumsal Kaynakları", *Şiddet*, İbrahim Balcıoğlu (Ed.), s. 53.

752 Kureyş, 106/1-2.

753 Bkz. Buhârî, Büyü', 51, 54, 60, 61, 72, 85, İcâre, 21; Müslim, Büyü', 4, 11.

inancına dayalı kutsallığını yitirmesi ve Kâbe'ye hizmet edenlerin görevlerinden olmaları ekonomik kayıp anlamına gelmektedir. Kâbe, dini bir mekân olmasının ötesinde aynı zamanda güçlü bir gelir kaynağı ve nüfuz alameti idi.

Yahudilerin Peygamber'e (sas.) karşı mücadelelerinin arka planında yine ekonomik kaygıların olduğu görülmektedir. Ticaret, ziraat ve sanayi alanında zengin ve varlıklı kişiler olmaları, devletin güç ve kuvvetini ve ekonomik zenginliğini kendi tekellerine almak konusunda besledikleri ümitlerinin tamamen ortadan kalkması⁷⁵⁴ sırf ekonomik kayıplar sebebiyle itaate yaklaşmadıklarının bir göstergesidir.

Ekonomik kaygılar nikah, talak, miras ve mehir uygulamalarında kendini göstermektedir. Hz. Peygamber'in (sas.) tebliğ ettiği yeni din ekonomik şiddetin yollarından nikah ve talak uygulamalarına düzenleme getirmiştir. Evlenmede söz hakkı bulunmayan kadınların miras ve mülkiyet hakkı da genellikle erkeklerin elinde olduğu için "Bir adam vefat ettiği zaman, onun velileri kalan zevcesini de miras olarak almaya herkesten haklı olurlardı. Velilerden bazıları isterse ilk mehri ile o kadınla evlenir, isterlerse onu başka birisiyle evlendirip mehrini alırdı. Yine isterlerse o kadını kimseyle evlendirmezler, fidye vermesi için hapsederler, ölünce mirasını alırlardı. Ölenin velileri o kadın üzerinde ailesinden daha fazla hak sahibi olurdu." Bu durum, "Ey inananlar, kadınları miras yoluyla zorla almanız size helâl değildir. Onlara verdiklerinizin bir kısmını (onlardan) alıp götürmek için onları sıkıştırmayın."⁷⁵⁵ âyetiyle sona erdirilmiştir.⁷⁵⁶ "Geçmişte olanlar bir yana, babalarımızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin; çünkü bu bir hayâsızlıktır, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur."⁷⁵⁷ âyeti de kadının miras malı olarak varislere intikalini engelliyordu. Ayetlerde zikredilen düzenlemeler ekonomik kaygılar sebebiyle kadınların sosyal adaletsizliğe maruz kaldığının göstergesidir. Gayr-ı meşru ilişkilere zorlamak suretiyle kazanç elde etmeye çalışmanın yasaklanması⁷⁵⁸ müşriklerin Peygamber'in davetine karşı çıkışlarındaki önemli bir etkidir.⁷⁵⁹

Vahyin indiği ortamda maddi imkân ve nüfuz sahibi kişilerin peygamberlerin getirdiği yeni dine inanmayıp, inananlara baskı yapmalarının en önemli nedeni ekonomiktir. Çünkü ekonomik olarak üstün olma, otoriteyi devam ettirmenin

754 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 572 (prg. 937)

755 Nisâ, 4/6.

756 Buhârî, Tefsîr, (Nisâ) 6; Ebû Dâvûd, Nikâh, 21, 22.

757 Nisâ, 4/22.

758 Ebû Dâvûd, Talak, 29.

759 Ayrıca bkz. Cevad Ali, *Mufassal*, X, 157.

aracıdır. Peygamberleri ve onların getirdikleri dinleri kendi varlıkları için tehdit olarak görmelerinin sebebi, ekonomik kazanç için her türlü yolu mubah gören mevcut düzenin aksine hak dinlerin haksız kazanç yollarını yasaklayıcı kurallar içermesidir. Böyle bir dinin toplumsal hayata hâkim olmasının, servetlerini ve üstünlüklerini mevcut düzene borçlu olanlar tarafından tasvip edilmeyip toplumda yayılmasının engellenmeye çalışılması tabii bir durumdur. Kur'an literatüründe mustaz'af olarak isimlendirilen bu düşük statü sahibi kesimler egemen ve baskıcı gruplardan gelebilecek zararlardan korktukları için peygamberler tarafından tebliğ edilen yeni dine girmeye çekinmişlerdir.⁷⁶⁰

3.4.2 Menfaat ve Mala Düşkünlük

İnsana fitrat itibarıyla mal ve makam sevgisi güzel gösterilmiştir.⁷⁶¹ İnsan yaşlansa da kendisinde yok olmayacak iki arzu vardır: Bunlar; uzun yaşama arzusu ve mal biriktirme hırsıdır.⁷⁶² Mal hırsının insanı haksızlığa sevk edebileceğinin en güzel örneği, *“Bir koyun sürüsü üzerine salıverilen iki aç kurdun o sürüye zararı, kişinin mal ve makam hırsının dinine verdiği zarardan daha fazla değildir.”*⁷⁶³ hadisidir. Allah Resülü (sas.), mal hırsı gözleri kör etmesin diye, *“Dünya malı tatlı ve yemyeşildir. Her kim bu dünyalığı tok gözlü olarak alır ve elde ederse kendisi için hayırlı ve bereketli kılınır. Kim de açgözlü olarak alırsa kendisi için bereketli olmaz yiyip te doymayan kimse gibi olur. Veren el, alan elden daima hayırlıdır.”*⁷⁶⁴ *“Gerçek zenginlik mal çokluğunda değil, gerçek zenginlik gönül zenginliğidir.”*⁷⁶⁵ sözleri ile ekonomik hırsların esiri olmaktan sakındırmıştır. *“Allah'a yemin olsun ki sizin için fakirlikten korkmuyorum, sizin için korktuğum şey; dünya malının sizden öncekilere yayılıp serildiği gibi size de açılması ve dünyalık yarışına girerek, öncekileri dünyanın helak ettiği gibi sizi de helak etmesidir.”*⁷⁶⁶ sözleri ile mal hırsının insanı helake götürdüğüne işaret etmektedir. Mal ve evlatların imtihan unsuru sayılması, insanların çokluk için ölünceye kadar bir yarış içinde olması⁷⁶⁷ negatif yönler olup insanı huzursuzluğa ve cimriliğe, bencilliğe ve tamahkârlığa sevk etmektedir. Bu hırs insanın gözünü kör ederek en yakınına dahi haksızlık etmesine, bir karış toprak için

760 Mehmet Bağcıvan, *Mekkî Surelerde Sosyal Baskı*, s. 62.

761 Âl-i İmrân, 3/14.

762 Buhârî, Rikak, 10; Tirmizî, Zühd, 41.

763 Tirmizî, Zühd, 43.

764 Tirmizî, Kıyame, 28.

765 Tirmizî, Zühd, 40.

766 Buhârî, Cizye, 24; Tirmizî, Kıyame, 28.

767 Tekasür, 102/1-2.

kardeşini öldürmesine sebep olmaktadır. Mescide gelerek Allah'ın kitabını öğrenmenin faziletine işaret ederken Allah Resulü (sas.), “sabah erken vakitte Buthan ya da Akik mevkiine giderek, günaha girmeden ve ailevi bağları koparmadan kim gösterişli iki deveye sahip olmak istemez..”⁷⁶⁸ sözleri ile mal hırsının insanı günaha sevk etmesine ve ailevi ilişkilere zarar verdiğine işaret etmektedir. Uhud savaşına katılan ve ganimet elde etmek maksadıyla emre bağlılık gösteremeyen, büyük bir imtihan vermiş olan Müslümanların durumu mal hırsının insanlara zarar vereceğinin en güzel örneğidir.⁷⁶⁹

Bu meseleyi uluslararası çapta düşündüğümüzde ise bir devlet sınırlarını genişletmek, doğal kaynakları gasp etme adına masum insanların canına, malına aldırış etmeksizin ekonomik çıkar uğruna zulüm ve haksızlık yapmaktadır. Dolayısıyla bu meselenin iki boyutu vardır: Birincisi sahip olduğu imkânları paylaşmayarak bencillik esiri olma. İkincisi ise kişiler ve toplum bazında daha fazla kazanmak için sınır tanımamadır.

Modern yaşam insanı bireyselleştirirken aynı zamanda bencilleştirmesi şiddetin nedenlerindedir.⁷⁷⁰ Bencil insan, dünyadaki en önemli varlığın kendisi olduğunu düşünür, dolayısıyla diğer insanlardan üstün olduğu hissine kapılır ve yüreği kibirle dolar. Bencillik hem bireysel hem de toplumsal açıdan büyük zararlara yol açabilecek tehlikeli bir hastalıktır. Nitekim sadece kendi menfaatlerini düşünerek hareket etmek, kişiyi yalnızlığa iter. Bu da başta depresyon olmak üzere bir dizi psikolojik soruna yol açar. Böylece kendine iyilik yaptığını zanneden bencil insan aslında kendi mutsuzluğunun sebebi olur. Bencil insanların toplum içinde artması insanlar arasında yardımlaşma, dayanışma ve iş birliğinin azalmasına, can, mal ve ırz güvenliğinin tehlikeye girmesine, rekabet ve düşmanlık duygularının artması ve dış saldırılara açık hâle gelmesi ve toplumsal çöküştür.

Bencilliğin en önemli sonuçlarından biri olan cimriliğin geçmiş milletlerin helâkine sebep olduğunu insanların birbirlerinin kanını dökmesine ve haramları helâl saymasına yol açtığını vurgulayan Rasûlullah (sas.), bu kötü tutumdan sakınılması gerektiğini belirtmiştir.⁷⁷¹ “...Cimrilikten de sakının! Çünkü cimrilik, sizden öncekileri birbirlerinin kanını dökmeye ve kendilerine haram kılınanları çiğnemeye

---

768 Ebû Dâvûd, Salat, 347.

769 Ebû Dâvûd, Cihad, 115.

770 Bkz. Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, s. 21.

771 Müslim, Birr ve sıla, 56.

sevk ederek helâk etti."⁷⁷² "Pintilikten sakının, çünkü sizden öncekiler pintilik yüzünden helâk oldular. Pintilik onları eli sıkı olmaya itti, eli sıkı oldular. Akrabayla ilgilenmemeye itti, akrabalarıyla ilgiyi kestiler. Günaha itti, günahkâr olup çıktılar."⁷⁷³ sözleri ile müminleri cimrilik hususunda uyaran Peygamber (sas.), cimriliğin insanda bulunan huyların en kötüsü olduğunu⁷⁷⁴ söylemiş, cimriliği "hastalık" olarak nitelendirmiştir. Kan dökmeye ve haram kılınanları çiğnemeye sevk eden cimrilik aslında bencilliğin yansımalarından biridir. Bencil insan, sadece kendi nefsinin düşünür ve kendi mutluluğunu önemser; diğerlerinin huzurunu ve mutluluğunu umursamaz. Bencil insan, paylaşma ve empati erdeminden yoksundur. Huzurlu ve güvenli bir topluluk ise kendisi için istediğini başkaları için de isteyebilen kimselerden oluşabilir. Toplumsal dayanışma müesseselerinden (sadaka, zekât, infak), hayır, yardımseverlik ve paylaşma ruhundan uzaklaşma ve mal hırsına kapılmak ekonomik şiddetin sebebidir. İslam'ın bu ibadetle kazandırmak istediği şey ekonomik dengelerin sağlanması yanında insanın gözünü kör eden mal hırsını dizginleyebilmektir.

Toplumsal bütünleşme sağlayamayan ve imkânlarını hapseden kimsenin kötü akıbetini Hz. Peygamber şöyle haber vermektedir: "Ne bozguncu, ne yaptığı iyiliği başa kakan, ne de cimri cennete girebilir."⁷⁷⁵ Diğer hadiste ise, "Cimri ile Allah yolunda harcama yapan (cömert) kimsenin hâli, şu iki adamın hâline benzer: Her ikisinin üzerinde demirden birer zırh vardır. Cömert olan, bir hayırda bulunmaya niyet ettiğinde üzerindeki zırh öyle genişler ki (önceki dar halinden kalma) izler dahi silinir gider. Cimri, bir hayırda bulunmak istediğinde ise üzerindeki zırh büzüşür, elleri köprücük kemiklerine yapışacak gibi sıkışır ve zırhın her halkası yanındaki halkaya bitişir."⁷⁷⁶ Bu hadisinde Hz. Peygamber, cimriliğin nasıl kötü bir haslet olduğuna işaret etmektedir. Hayra niyet etse dahi onu yerine getiremeyen, ruhi bunalım yaşayan kimse olarak tanımlanmaktadır. Tutkularının esiri olan insanlar doğru karar verebilmekten uzaktırlar. Özellikle insan yaşlandıkça baki kalacak duygulardan biri olan mala karşı hırsı⁷⁷⁷ insanı haksızlığa ve öldürmelere sevk

---

772 Müslim, Birr ve sıla, 56.

773 Ebû Dâvûd, Zekât, 46.

774 Ebû Dâvûd, Cihâd, 21. "İnsanda bulunan huyların en kötüsü, aşırı cimrilik ve şiddetli korkaklıktır."

775 Tirmizî, Birr ve sıla, 41.

776 Müslim, Zekât, 77.

777 Buhârî, Rikak, 10; Tirmizî, Zühd, 41.

etmektedir. Çünkü insan neyi aşırı severse ona karşı kör olur.⁷⁷⁸ Bundan dolayı uyguladıkları şiddeti meşru görmeye ya da şiddet olmadığı vehmine kapılırlar.⁷⁷⁹

Cimriliğin nedeni hayatı maddeden ibaret görmek, açgözlülük ve mal hırsı, fakirlik korkusu, gelecek kaygısıdır. Cimri, yalnızca kendini düşünür. “*De ki: Rabbimin rahmet hazinelerine eğer siz sahip olsaydınız, tükenir korkusuyla cimrilik yapardınız.*”⁷⁸⁰ ayetinde nimetlerin paylaşımının insanın emrinde olması durumunda cimriliğin insanı kuşatacağı hatta fesat çıkarmaya yani toplumsal düzenin bozulmasına sebep olacağı açıktır. Ayetteki “Bagy” ifadesi başkalarına karşı haksızlığı içinde barındırdığından bu ekonomik tekelleşme ve zayıfların hakkını gözetmemek bağlamında düşünülebilir. Sahip olduklarının ebedî olduğunu, kendisini sonsuzluğa taşıyacağını ve mutluluğu kazanma hırsı ve biriktirmede zanneden insan⁷⁸¹ kalbi katılaştığında en acımasız hale dönüşür ve yakınlarını dahi görmezden gelebilir.⁷⁸²

Mal hırsı daha fazla kazanmak adına haram yollara sevk eder. Bunlardan biri de temel ihtiyaç maddelerinin stok edilerek insanların istifadesine sunmamaktır. Ekonomik sıkıntılara piyasa çalkantılarına sebep olan önemli unsurlardan biri de stokçuluktur. Bu da yine kendi menfaati uğruna malın değer artışı sağlamak, spekülasyona sebep olmaktır. İbn Haldun’un ifadesiyle toplumu yıkıma götüren ve medeniyeti mahveden anlayış malı ucuza alarak, yüksek ifayatlarla insanı bu malları almaya zorlamaktır.⁷⁸³ Hz. Peygamber (sas.), “*Karaborsacılık yapan günahkâr olur.*”⁷⁸⁴ ve “*Müslümanların yiyeceğini stoklayıp karaborsaya düşürenleri Allah ya cüzzam (hastalığı) ya da iflas ile cezalandırır.*”⁷⁸⁵ hadisleri insanlara zulmederek onların sırtından para ve haksız kazanç elde eden insanlara yönelik özlü uyarılardır. Bu noktada karaborsacılık yaparak fiyatları şişiren, insanların malını haksız yere gasp etmek isteyenler için de şöyle buyurduğunu hatırlatmak gerekir. Günümüzde diğer sektörlerin yanı sıra özellikle gıda, sağlık, inşaat, ulaşım, haberleşme, bilişim ve enerji sektörlerinde karaborsayla kimi zaman karşılaşıldığı görülmektedir. Bu alanlardaki karaborsacılığın geniş halk kitlelerine büyük zararlar verdiği de

778 Ebû Dâvûd, Edeb, 116.

779 Bkz. Nuri Tuğlu, *İslam’ın Şiddet Karşıtlığı*, s. 69.

780 İsrâ, 17/100.

781 Hadislerle İslam, “Cömertlik”, DİB Yay., III, Ankara 2013, s. 254.

782 Adiyât, 100, 8.

783 İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 552.

784 Müslim, *Müsâkât*, 129.

785 İbn Mâce, *Ticâret*, 6.

bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında karaborsacılığı sadece gıda maddeleriyle sınırlı tutmayıp, yasak kapsamını geniş tutarak toplumun zararına dokunan her türlü fırsatçılığı karaborsa kapsamında değerlendirmek toplum yararını koruma ve zararı önleme açısından dinin genel amaçlarına daha uygun olduğu görülür.⁷⁸⁶

Mal hırsı ya da haram yolların kişiyi sürüklediği diğer tehlike de hırsızlıktır. Hırsızlık kişileri güvensiz bir ortamda yaşamaya mecbur eden ve birçok kişiyi mağduriyete sürükleyen suçlardan biridir. Haksız kazanca yol açan hırsızlık, malın güvende olmamasına, tedirginlik içinde yaşayan insanların birbirine şüpheyile yaklaşmalarına yol açar.⁷⁸⁷

Aynı şekilde fazla kazanma hırsı insanı ticaret ahlakından uzaklaştırabilmektedir. Yalan yere yemin ederek malına değer katmaya çalışan ve onu satmaya çalışan müşterinin güvenini zedelemektedir.⁷⁸⁸ Sadece kendisi ile sınırlı olmayan bu durum bütün herkese şamil olduğu düşünüldüğünde alış-verişten beklenen fayda elde edilemeyecek toplumda güvensizlik hakim olacaktır. Aynı şekilde maldaki kusuru gizleme ya da yanıltıcı reklamlarla ticaret yapmak da insanların maddi kaybı yanında manen öfke patlamalarına sebep olmaktadır. Bundan dolayı Hz. Peygamber, “bizi aldatan bizden değildir.”⁷⁸⁹ sözleri ile ticari ahlaka işaret etmek suretiyle aldatma ve haksız kazançtan doğacak problemlerin çözümünün ticaret ahlakından geçtiğini öğretmektedir. İslam’ın kanaate vurgu yapması, dünya malının geçici olduğu, ebedi âlemde bir faydası olmayacağına ilişkin uyarılarının arka planında mal hırsı ve tamahkârlıktan kaynaklanan düşmanlıkların önüne geçme vardır. Çünkü ilk insandan itibaren âdemoğlu ebedilik arzusuna ve hiç bitmeyecek bir mülke sahip olmayı arzulamıştır.⁷⁹⁰ Hz. Peygamber (sas.) ise “dünyada bir yolcu gibi ol.”⁷⁹¹ sözleri ile insanın dünyadan götüremeyeceği mal hırsı ile dünyevi tutkuların esiri olmaktansa yolcu ne kadar mal ile yetiniyorsa onu tavsiye etmiştir. İlk kan dökme ve fesat çıkarmanın menfaat çatışması ve hakka rıza göstermeme olduğu dikkate alındığında ekonomik şiddet insanlık tarihinin en temel problemidir.

---

786 Cengiz Kallek, “İhtikâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXI, İstanbul 2000, s. 562.; Müslim, Müsakat, 129; Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VIII, 109.

787 Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 339-341.

788 Müslim, İman, 46.

789 Dârimî, Büyü’, 10.

790 Taha, 20/120.

791 Beyhakî, *Şuabü’l-îman*, XII, 474. (hadis no: 9764)

3.4.3 İşsizlik ve Çalışanın Hakkını Vermemek

Toplumdaki fertlerin kendilerine uygun iş sahasını bulmaması, istihdam imkânlarının oluşturulmaması, özel teşebbüslerde rekabet imkânı kalmaması, bölgecilik, hemşericilik, ırk vb. ayrımcılıklar zayıfların ezilmesi ve sömürülmesine mevcut işlerinin kaybına sebep olacak yapısal sorunlar toplumsal sorunların nedenlerindedir. Toplum içindeki engellilerin ve çalışabilecek olanların engellenmesi kendi geçimini temin yerine başkalarına muhtaç duruma terk edilmesi de şiddetin bir türüdür. Hayatını sürdürecektir ekonomik gelire sahip olmayan kimseler başta temel ihtiyaçlarını karşılamak, eğitim, sağlık gibi birçok alanda sorunlarla karşılaşır. Bu noktada dışlanan kimselerin meşru olmayan yollara tevessül etmesi, toplumun can ve mal güvenliğini tehlikeye atması muhtemeldir. Buradan da anlaşıldığına göre şiddete neden olan ekonomik sebeplerden biri de yoksulluk ve işsizliktir.⁷⁹²

İşsizlik kadar önemli bir sorun da çalışan kimselerin hakkını vermemektir. Allah Rasulundan (sas.) aktarılan bir hadiste çalıştırılan kimselerin ücretinin en güzel şekilde ödenmesi gerektiği vurgulanmıştır. *“Allah Teâla şöyle buyurdu: Üç sınıf insan vardır ki, kıyamet gününde ben bunların davacıyım: benim adımla söz verdiği halde ahdini bozan kimse; Hür bir insanı köle diye satıp da onun parasını yiyen kimse; Bir işçiyi ücretle çalıştırır ve ona işi tam yaptırıp da ücretini ona vermeyen kimse.”*⁷⁹³ Bu hadisi şerif işçi-işveren hakkı açısından değerlendirildiğinde, aynı zamanda düşük ücretlerle geçim zorluğu yaşayanlarla başkaları üzerinden servetini kat kat arttıranlar düşünülmesi gerekmektedir. Özellikle hadis, çalıştırdığı işçisine ücretini ödemeyen kimse için Allah katındaki sorumluluğuna dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber, *“İşçiye, ücretini teri kurumadan önce veriniz.”*⁷⁹⁴ uyarıları ile işverenleri alacaklıların hakkına riayet etmeye davet etmiştir. İmkân olduğu, ödemeye güç yetirebildiği halde ödememek te zulümdür.⁷⁹⁵ Sadece ücretini vermemek veya geciktirmek bir haksızlık olduğu gibi asgari ücret adı altında çalışanların da ücretleri yaşam şartları dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Çalışma şartlarının zorlaştırılmasına mukabil çalışanların hakkının

792 Bkz. Rafael Moses, “Şiddet Nerede Başlıyor?”, *Cogito*, s. 24.; Bkz. Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, s. 147.

793 Buhârî, İcâre, 10.

794 İbn Mâce, Rühûn, 4.

795 Ebu Dâvûd, Büyû, 10.

gözetilmemesi toplumda bir kesimin sürekli fakirlik ve yoksulluk içinde hayat sürmesi anlamına gelmektedir. Şiddetin nedenleri arasında zengin ile fakir arasındaki makasın açılması ve ekonomik adaletsizlik olduğunu daha önce zikretmiştik. Diğer taraftan çeşitli sebeplerle vatanlarından göç etmeye maruz kalmış insanların ağır, zor işlerde çalıştırıldığı halde emeğinin karşılığının verilmemesi de ekonomik bir şiddettir. Bu noktada İbn Haldun, medeniyeti mahveden sebeplere işaret ederken çalışanların haklarını vermemek (bi gayr-i hakkın), fazladan mükellefiyetler getirmek ve angarya yüklemeyi zikretmektedir.⁷⁹⁶

3.4.4 Fakirlik

Yoksulluğun nedenleri arasında üretim, istihdam, gelirlerin dengeli dağılmaması veya gelirin paylaşımından kaynaklanan demografik, coğrafi, sosyal, ekonomik ve siyasal nedenler ilk akla gelenlerdir. Ayrıca adaletsiz vergi sistemi, yüksek faiz oranları ve rant ekonomisi, doğal afetler, çalışamayacak özürlü sayısının fazla olması, bireyler arasındaki yetenek farkları, iklim farkları, işsizlik, enflasyon, piyasada tekelleşme vb. çok sayıda başka faktör de yoksulluğun nedenleri arasındadır.⁷⁹⁷ Yoksulluk, hayat karşısında şanssız olmak, beklentilerin ve kazanılmış niteliklerin yoksunluğu gibi sosyo-ekonomik baskı unsurları da şiddet uygulamasına neden olabilir.⁷⁹⁸ İnsanların öteki insanlara göre karşılaştırmalı olarak nitelendirildikleri “yoksulluk” kavramı, gerçek durumlarından daha etkilidir. Komşularının sahip olduğu mallara sahip olamayan bir aile, kendi maddi durumu ne denli iyi olursa olsun, komşularıyla karşılaştırmalı olarak “yoksul” hissedecektir kendini. İşte bu durum şiddet ve terörü doğrudan olmasa bile, dolaylı olarak etkileyen öğelerden birisidir. Ayrıca bir insanın kendi durumunun zaman içinde kötüye gittiğini düşünmesi, ilerde daha kötü duruma düşeceğine inanması da “görelî yoksulluk” kavramının altında yatan öğelerdir.⁷⁹⁹

Fakirliğin, insanların kaderi olduğunu ya da fakir olmayı benimseten ideolojiler ekonomik (şiddetin kabul görmesini sağlayan) baskı unsurlarıdır. Bu ideolojiye göre herhangi bir kişinin, grubun veya bir coğrafyanın fakir oluşu daima başkalarına hizmet etmesi ve sömürü düzenin devamı için gereklidir. Kur’an’da bu ekonomik

796 İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 552.

797 Bkz. Adem Üzümcü- Mustafa Korkat, “Türkiye’de Gelir Dağılımı Adaletsizliği ve Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımların Gelişimi”, s. 150.

798 http://www.adnancoban.com.tr/aile_ici_siddetin_sebepleri.html, 25.07.16.

799 Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, s. 15.

ayrımcılık Müşrik Arapların ve Yahudilerin kendini seçkin görerek, bazı yiyecekler üzerinde sadece kendilerinin tasarrufta bulunması diğer insanların mağdur edilmesi üzerinden aktarılmaktadır.⁸⁰⁰ Fakirlik probleminin dışa yansımalarından biri de toplumsal dışlanmadır. Peygamberlerin gönderildiği toplumlarda sosyal, hukukî ve ekonomik adaletsizliğin hâkim olduğu, ekonomik gücü elinde bulunduranların toplumun zayıflarını sömürerek elde ettikleri kazancı bölüşmekten imtina ederek fakirleri ve yetimleri umursamadıkları, onları en temel ihtiyaçlarından mahrum bıraktıkları görülmektedir.⁸⁰¹

Kur'ân-ı Kerîm'de, öldürmeye sevk eden etkenlerden birinin fakirlik korkusu olduğu bildirilmiştir.⁸⁰² Toplumda özellikle kız çocukları için söz konusu olan öldürme âdetinin arka planında onların maddi yük olarak görülmesi ve aileye destek olamayacağından dolayı ölüme terk edildikleri anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber kendisine büyük günahtan sorulduğunda “seninle birlikte yer diye kız çocuğunu öldürmektir”⁸⁰³ şeklindeki cevabı ekonomik kaygıların öldürme ve şiddet sebebi olduğunu göstermektedir. İşte bu bağlamda Allah Teâla, “(Ey Muhammed!) De ki: “Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri haber vereyim: Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız. (Zina ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin. İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız.”⁸⁰⁴ uyarısı ile mevcut telakkileri değiştirmekte ve rızıkın asıl sahibinin kendisi olduğunu haber vermektedir.

Rasulullah'ın (sas.), “Allah'im, küfürden, fakirlikten sana sığınırım.” şeklinde dua ettiğini duyan bir sahâbî, “İkisi (küfür ve fakirlik) birbirine denk mi?” diye sorduğunda Allah Resûlü (sas.), “Evet.” diye cevap vermiştir.⁸⁰⁵ Bunun izahı diğer hadiste şöyle ortaya konulmaktadır. “Allah'im, günahattan ve borçtan sana sığınırım”⁸⁰⁶ diye dua ettiğini işiten bir sahâbî “Yâ Resûlullah, borçtan ne kadar çok

800 Bkz. Âl-i İmrân, 3/93.

801 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; Ebû Dâvûd, Zekât, 32; Mâûn, 107/1-7.

802 En'am, 6/137-140.

803 Buhârî, Hudud, 20, Tevhid, 40, Edeb, 20; Müslim, İman, 37; Tirmizî, Tefsirü'l Kur'an, 26.

804 En'am, 6/151.

805 Nesâî, İstiâze, 29.; “Allah'im! Cehennemden fitnesinden ve azabından, kabir fitnesi ve azabından, zenginlik ve fakirlik fitnesinin şerrinden sana sığınırım...” Buhârî, Deavât, 46; Nesâî, İstiâze, 26.

806 Nesâî, İstiâze, 14.

Allah'a sığınuyorsunuz" demesine karşılık "Kişi borçlandığı zaman konuşur, ama yalan söyler; va'd eder fakat akabinde va'dinden döner"⁸⁰⁷ buyurmuştur.

Borçlu olmak ve fakirlik endişesi, gelecek kaygısı, geçim sıkıntıları insanı psikolojik sorunlara ve meşru olmayan yollara sevk edebilir. Rasulullah (sas.), fakirlik psikolojisini şöyle ifade etmiştir: "*Kimin kaygısı ahiret olursa Allah onun zenginliğini kalbinde kılar, iki yakasını bir araya getirir ve dünya ona boyun eğerek gelir. Her kimin kaygısı da dünya olursa Allah, onun fakirliğini iki gözü arasında kılar ve iki yakası bir araya gelmez ve perişan olur.*"⁸⁰⁸ Fakirliğin kişileri inançsızlığa sürükleyebileceği konusuna dikkat çeken Hz. Peygamber (sas.) aşırı zenginliğin tehlikesine karşı da Müslümanları uyarmıştır. "Rasûlullah zamanında sıkıntılı günler geçirdik, sabrettik. Sonra bolluk günlerine kavuştuk fakat tahammül gösteremedik ve dünyaya kapıldık."⁸⁰⁹ diyen sahabinin açıklamaları insan bazen fakirliğe sabretse de zenginlik ve daha çok kazanma hırsına yenik düşebileceğini göstermektedir. Zaten fakirlik bu hırsın sonuçlarından biridir.

Zenginlik bazen kişiyi çevresine karşı duyarsız hale getirebilir. Sevgi, dayanışma, paylaşma gibi erdemlerden yoksun bırakabilir. Bu durumda insan en yakınındakinin dahi ihtiyaçlarını göremez. Bu noktada kalbinin katılığından şikâyet eden bir kişiye Hz. Peygamber (sas.), "*Yetimin başını okşa, fakirleri doyur!*" buyurmuştur.⁸¹⁰ Yetim, mazlum ve mağdur kimselere toplumsal destek sağlanması, bunlar için zekât, sadaka ve infakın aktif hale getirilmesi, zengin- fakir arasındaki ekonomik uçurumu ortadan kaldırmaya yönelik tüm çalışmalar aslında zayıfları koruma yanında toplumun can ve mal güvenliğini temin etmeye yöneliktir.

Sosyal hayatta haklarını korumaktan mahrum olan ve ekonomik istismara maruz kalan kişiler yetimlerdir. İslâm'ın ilk yıllarında inen âyetler inananlara yetimlerin haklarını korumayı hatırlatmaktadır.⁸¹¹ Onların mallarını herhangi bir şekilde istismar etmek ve başkalarına muhtaç duruma düşürmek büyük bir vebaldir. "*Yetimin malına yaklaşmayınız; yalnız ergenlik çağına erişinceye kadar (onun malına) en güzel biçimde yaklaşabilirsiniz.*"⁸¹² âyeti ile "*Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını dolduraya ateş yemiş olurlar ve zaten*

---

807 Buhârî, İstikrâz 11.

808 Trimizi, Kıyame, 30.

809 Trimizi, Kıyame, 30.

810 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIII, 21.(hadis no: 7576)

811 Duhâ, 93/6-9; Fecr, 89/17; Mâûn, 107/1-3.

812 En'âm, 6/152.

onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir.”⁸¹³ ayetleri kendi haklarını koruyamayan kimselerin mallarını gasp edenlerin akıbetini haber vermektedir.

Kendini savunamayan yetimlerin malını yemeyi Hz. Peygamber insanlığı felakete sürükleyen günahlar arasında zikretmiştir.⁸¹⁴ Sosyal adaletsizliğe ve hak gasbına en çok maruz kalanlar hakkında Allah Rasûlü, “*Allah’ım, ben iki zayıfın; yetimin ve kadının hakkına el uzatılmasını yasaklıyorum.*”⁸¹⁵, “*Müslümanlar arasında en hayırlı ev, içinde kendisine iyi davranılan bir yetimin bulunduğu evdir. Müslümanlar arasında en kötü ev ise içinde kendisine kötü davranılan bir yetimin bulunduğu evdir.*”⁸¹⁶ uyarıları ile toplumsal sorumlulukları hatırlatmıştır.

Dünya üzerinde bir kısım insan daha fazla kazanma peşinde hırslarının esiri olurken, dünyanın bir diğer tarafında bazı kişilerin temel ihtiyaç maddelerinden yoksun bırakıldığı görülmektedir. Zengin devletlerin ve ekonomik nüfuz sahiplerinin, zayıf ve maddi ihtiyaçlarını temin edemeyen kimseleri kendilerine bağımlı hale getirmesi ise günümüz siyasi, ekonomik ve sosyal şiddetin temelini oluşturmaktadır. Özetle, fakirliğin toplumda tezahürü iki şekilde olabilir: Birincisi, fakir olan kişilerin/toplumların kendisinden daha üst konumda olanlara özenmesi ve onlar gibi olmaya çalışmasıdır. Bu bağlamda gayri meşru kazanç yollarına tevessül, ekonomik imkânlar açısından iyi konumda olanları kıskanma ve onların mallarına zarar verme karşılaşılan problemlerdir.⁸¹⁷ Diğeri ise fakir oluşlarının başkaları tarafından su-i istimal edilmesidir.

3.4.5 Faiz

İslam hırsızlık, gasp, kara borsacılık gibi meşru olmayan yolları yasaklayarak, meşru ve karşılıklı rızaya dayalı ticaret anlayışı ve tüketim ahlakı oluşturmayı hedeflemiştir. İnsanları haksız kazanca sevk eden başkaları üzerinden servetlerine servet katanları, insanları zor durumda bırakarak sömüren ve istismar edenleri şiddetli bir şekilde uyarmıştır. Bu haksız kazanç ve istismar yollarından biri de faizdir.⁸¹⁸

---

813 Nisâ, 4/10.

814 Müslim, İmân, 145.

815 İbn Mâce, Edeb, 6.

816 İbn Mâce, Edeb, 6.

817 Bkz. Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, s. 21.

818 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 961 (1615. Prg.). Cahiliye Dönemi’nde de borçlunun alacaklısına ödemek zorunda olduğu fazlalık, bir süre sonra borcun kat kat çoğalmasına neden

Faiz bir tarafın sürekli kaybetmesi diğer tarafın ise aşırı kazanması demektir. Bu bağlamda toplumda gelir dağılımı arasında uçurum ne kadar büyükse sosyal problemler o kadar çok demektir.⁸¹⁹ Sermaye sahiplerinin kolay yoldan kazancını katlaması, mağdur kesimin ise daha fazla ezilmesine sebep olan hususlardan en önemlisi faiz sistemidir. Küçük bir azınlığın çıkarına karşılık geniş halk kitlelerinin mağduriyeti ve perişanlığı söz konusudur.⁸²⁰ Her zaman güçlünün ve sermaye sahibinin lehine, fakir ve muhtaçların durumunu daha da kötüleştiren bir işleve sahip olmuştur. Sermaye sahipleri toplumda ekonomik açıdan zayıf insanları faiz sistemiyle kendilerine bağımlı kılarak tarih boyunca sömürmüşler ve dünyada hâkim olan mevcut kapitalist düzen içinde farklı yollarla günümüzde de sömürmeye devam etmektedirler.⁸²¹ Haksız kazanç yollarıyla görünüşte zenginleşseler de insanî ve ahlâkî değerler yönünden fakirleşen toplumlarda sermaye tek elde toplandığı için ekonomik dengesizlikler baş gösterecektir. Faizin bir zararı da karşılıksız borç alıp-verme /karz-ı hasene engel oluşudur. Dolayısıyla yardımlaşma ve dayanışma yerine zengininin malını arttırmaya fakirinde daha fakir ve muhtaç hale gelmesine sebep olan bir unsurdur. Bu durumda ekonomik dengeleri sarsacağından dolayı şiddetin görünür sebeplerinden biri gelir dengesizliğidir. Öte yandan faiz, insanları zahmetsiz ve kolay yoldan para kazanmaya sevk ederek, tembelliğe neden olmakta, üretimi yavaşlatmaktadır. Faizin yaygınlaştığı toplumda, emek sarf ederek, alın teriyle, helâl yollardan kazanma düşüncesi değer kaybetmektedir. İflaslar, intiharlar, yıkılan aileler, bozulan toplumsal düzen ile faiz yalnızca malı değil, hayatı bereketsizleştirmekte, küçük karlar uğruna dünya ve âhiret hayatında büyük zarara girilmektedir.⁸²² Malını faizle çoğaltmak isteyenlerin karşılaştığı hüsrânı Allah Rasûlü (sas.) şu şekilde haber vermektedir: *“Faiz yoluyla (mal) çoğaltan hiç kimse yoktur ki, sonunda durumu (malında) azalmaya dönüşmesin.”*⁸²³

---

oluyor ve borç ödenemez bir hâle geliyordu. Gerçek borcun çok üstündeki bu miktar, sadece borçlunun tüm mallarının elinden çıkmasına değil, aynı zamanda borçlunun alıkonulması veya alacaklının kölesi hâline gelmesine de neden olan faktörlerdendir.

819 Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, s. 15.

820 Muhsin Demirci, *Kur’ân’da Toplumsal Düzen*, s. 236.

821 İsmail Özsoy, “Faiz”, *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 110.

822 Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, İsmail Karaçam vd. (sad.), Azim Dağıtım, III, İstanbul ty., s. 249; Baraka, 2/275.

823 İbn Mâce, Ticâret, 58; bkz. Hadislerle İslam, “Faiz”, 2. Bsk., DİB Yay., V, Ankara 2013, s. 178.

Toplumsal huzur ve emniyeti yok eden, şiddete sebep olan faizi⁸²⁴, Rasulullah (sas.), ‘Helâk edici yedi şeyden sakının!’ şeklinde şöyle açıklamıştır: “Allah’a şirk koşturmak, sihir yapmak, Allah’ın haram kıldığı bir canı haklı bir sebebe dayanmaksızın öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, savaşın kızıştığı anda meydandan kaçmak, iffet sahibi ve hiçbir şeyden haberi olmayan mümin kadınlara zina iftirasında bulunmak.”⁸²⁵ Toplumsal sorunların arka planında yer alan bu yedi büyük günah helak kavramıyla açıklanmıştır ki bunlar toplumsal çöküşün de nedenleridir. Yakınlarının uyguladıkları faizi kaldırmakla⁸²⁶ yasağın uygulamasına başlayan Allah Resulü, “Dikkat edin! Cahiliye faizlerinden olan tüm faizler kaldırılmıştır. Anaparalarınız ise sizindir. Haksızlık etmeyecek ve haksızlık da görmeyeceksiniz...”⁸²⁷ sözlerinden hareketle faizin; zulmün ve haksız kazancın temeli olduğu anlaşılmaktadır.⁸²⁸

Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili* tefsirinde faizin sosyal problemlere nasıl kapı araladığını ve faizin kaldırılmasının bir sürece bağlı olduğunu şöyle değerlendirmektedir:

“Faizin hükümleri, Resûlullah’ın Peygamber olarak gönderilişinin son senelerinde ve Mekke’nin fethedildiği sıralarda nazil olmuştur... Bu bize gösterir ki, ribânın kaldırılması bir tekâmülü ve gelişmişliği hedef tutmaktadır. Sistem olarak faizin yer aldığı bir toplum düzeni, henüz tam anlamıyla istenen düzeyde mükemmel hale gelmemiş demektir ve mükemmel bir toplum düzeni ortaya koyamayan millet ve kavimlerden de ribâ kalkmayacaktır. Dine ve inanca bağlı ahlâkları yükselmemiş, sosyal yardımlaşma ve dayanışması sadece sözde kalmış, sosyal yapıları kuvvet ve tahakkümden kurtulup kardeşliğe varamamış olan toplumlar ribâdan kurtulamazlar, kurtulmadıkça da gerçekten Allah rızası olan ahlâk olgunluğunu ve sosyal düzen sağlamlığını bulamazlar, kamu yararı ile kişisel çıkarların çatışmasını ortadan kaldıramazlar. Herhangi bir toplumda faizsiz yaşanamayacağı inancı yayılmaya ve faizin meşru olduğuna çareler aranmaya başladı mı, orada çöküntü ve çözülme baş göstermiş ve cahiliyet devrine doğru dönüş başlamıştır.”⁸²⁹ Fakirlik azalıp sosyal yapıdaki düzelmelerle birlikte faizler kendiliğinden düşecek ve bir

824 Kur’an-ı Kerim’de İsrailoğullarının yasaklandıkları halde faiz yedikleri beyan edilmektedir. “Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu hâlde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle, önceden kendilerine helâl kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık. İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık.” Nisâ, 4/160–161.

825 Buhârî, Vesâyâ, 23.

826 Müslim, Hac, 147; İbn Mâce, Menâsik, 84.

827 Ebû Dâvûd, Büyû’, 5; Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân, 9.

828 Ebû Dâvûd, Büyû’, 5; İbn Mâce, Menâsik, 76. Hz. Peygamber, kendisine gelen ve “Andolsun biz, Musa’ya açık açık dokuz âyet verdik.” (İsrâ, 17/101) mealindeki âyetin mânasını soran iki Yahudi’ye, dokuz haramdan ibaret olan söz konusu dokuz âyeti sıralamış ve faiz yasağını da bunlar arasında zikretmiştir. Bkz. Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân, 17.; Hz. Peygamber (sas), faizi yiyene, yedirene, yazana ve faiz muamelesine şahitlik edene lânet etmiştir. Müslim, Mûsâkât, 106.

829 Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, III, 239; Bakara, 2/275.

gün gelip ortadan kalkacaktır. Fakat faiz devam ettikçe de servetler tekelleşmeden kurtulmayacak ve fakirlik azalmayacaktır. Toplumun iktisat düzenini güven altına almak için, hayır yolunda infakı genelleştiren toplumlar fakirliği ortadan kaldırmayı en önemli hedef kabul ederler. Bunun aksine mal bölüşümünde ribâ usullerini revaçta tutan toplumlar da servette tekelleşme ile fakirliğin yaygınlaşmasını hedef tutarlar. Faizci, borç verip ribâ alabilmek için daima bir muhtaç gözetir. Ve her ribâ bir bedel verilmeden alınan açık bir fazlalık olduğu için, ihtiyaç sahibinin ihtiyacını hafifletecek yerde onun emeğini ve üretimini karşılıksız gasp eder, dolayısıyla borç yükünü daha da ağırlaştırır ve gerçekte o toplum ribâcılara çalışmış olur. Fakir fukara kısmı ne kadar dürüst ve faziletli olursa olsun o toplumun dışına itilmiş ve yabancı durumuna sokulmuş olur. Bu da o toplumu durmadan ihtilâllere sürükler...⁸³⁰

Buradan anlaşılıyor ki, faiz iktisadi sitemin çökmesine, devletlerin harap olmasına, kazançta bereketin yok olmasına, ahlaki durumun ve insanlar arasındaki tüm iletişim yollarının fesada uğramasına sebep olan çirkin bir durumdur. Özetle faizin psikolojik, sosyolojik ve ekonomik açıdan birçok olumsuz etkisi vardır.⁸³¹ Sosyal adaleti sağlayan, gelir dağılımında adaleti gözetken ve sosyal sorunlarını en aza indirgeyen “Faizsiz bir toplum en müttekâmil toplumdur.”⁸³²

---

830 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 239-240; Bakara, 2/275.; Ayrıca bkz. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 961 (1615. Prg.); Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Ravâiu 'l-beyân- Tefsîru âyâti 'l-ahkâm-*, el-mektebetü 'l-asriyyetü, I, Beyrut 2015, s. 369.

831 Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Ravâiu 'l-beyân*, I, 368.

832 Necati Yeniçel- Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, XII, 338.

3.5 Dini Nedenler

Temel amacı insanların huzurunu temin etmek olan dinlerin şiddet eylemlerini meşrulaştıracak bir şekilde öne sürülmesi izahı zor bir meseledir. Bu hususta din-şiddet, İslam-şiddet, İslam-terör söylemlerinin art niyetli olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Ne var ki İslam ya da dindarlar üzerinden bazı referansların kullanılması, dinin kendi müntesiplerini zor durumda bırakmıştır.

İslam coğrafyasının içinde bulunduğu travmatik durumlar, ezilmişlikten kurtulamama, kendini ispat çabaları, uzun süren baskı ve haksızlıklar, istismar edilen insanlık İslam coğrafyasındaki gözyaşı ve kanı durduramama şiddeti müslümanlar üzerinden İslam'a mal etmeyle neticelenmiştir. 11 Eylül saldırıları ve Orta Doğu'da her gün bir yenisi kurulan Daeş, Boko Haram, el-Şebab, el-Kâide gibi yapılanmaların İslam'dan referans bulduğu ve sorunun İslam olduğu tezleri, yaşanan insani dramları görmezden gelmekten başka bir şey değildir. Bu tür aşırı grupların İslam'dan referans bulması ve İslam adına hareket ettiğini ifade etmesi kadar, batı ve İslam düşmanlarının aşırı grupları finanse ederek kendi çıkarları uğruna yine müslüman bir gruba karşı kullanması, üzerinde durulması gereken bir meseledir. Buradan hareketle temelde insanın biyolojik varlığını devam ettirme fonksiyonu olan güdülerin, sosyolojik-psikolojik arka planları ile ele alınması gerekmektedir. Yaşanan felaketler, insani dramlar, ötekileştirmeler, ayrımcılık ve hak ihlalleri dikkate alınmaksızın, şiddeti din üzerinden ele almak eksik olacaktır.

Diğer taraftan İslam ve şiddet ya da din-şiddet, dinî şiddet gibi söylemlerin ortaya çıkmasında dini temsil sorunu olduğunu söylemek gerekmektedir. Temel hedefi insanların bir arada huzur ve barış içinde yaşaması olan bir din nasıl şiddet ile birlikte zikredilebilir? Her bir din kurtarıcılık ve hak iddiasında bulunmakla birlikte batıl kabul ettiği ve öteki olarak gördüğü din mensuplarını nasıl yok etme sürecine girer? Barış ve esenlik anlamına gelen İslam dininin kendisini son din olarak tanımlamakla birlikte, diğer dinleri veya din mensuplarını yok etme amacı taşıdığı iddia edilebilir mi? Vahyin nüzul sürecini, Hz. Peygamber'in örnekliliğini, farklı inançlarla bir arada yaşama tecrübelerini dikkate almaksızın İslam nasıl şiddet dini olarak tanımlanmaktadır?

Bu noktada tarihin hemen her döneminde olduğu gibi özellikle son dönemde ve bu çalışma sürecinde İslam ve müslümanlar adına iki büyük temsil problemi yaşanmıştır. İlki Orta Doğuda her geçen gün kendisini İslamcı olarak tanıtan ve

İslami referansların yorumlarından veya zahirinden beslenen DAEŞ vb. örgütlerdir. İkincisi ise ülkemizde dini yapılanma adı altında varlık gösteren ancak ülkemiz ve müslüman coğrafyada İslam'ın imajını karartan FETÖ hadisesidir. İkisinde de ortak nokta İslam adına hareket ettiğini söyleyerek dini metinlerden kendi söylemini destekleyecek argümanlar bulma ve dini istismar etmedir. Dolayısıyla bu tarz yapıların din adına ortaya çıkmaları ve insanları kendi davaları için kullanmaları neticede dine mal olmaktadır. Aslında Türkiye'de ve dünyada İslam ve şiddet konusu 11 Eylül olayları sonrasındaki savunma pozisyonundaki açıklamalarla başlamıştır. Buradan hareketle yapılan saldırıların bir İslami örgütle ilişkilendirilmesi ve müslümanların imajına vurulan darbe her geçen gün artarak devam etmektedir. İşte buradan hareketle müslümanların içinde bulunduğu bu zor durum ve küresel güçler karşısındaki ezilmişlik, İslam'ı insanlığın ihtiyaçlarına çözüm sunacak şekilde temsil edememeleri, İslam'ı ve müslümanları şiddet konusunun merkezine yerleştirmiştir.

Burada önemli noktalardan biri de Müslüman toplulukların kendilerini bir şekilde şiddet söylemi ve eylemi içinde bulmalarındır. Bundan kastımız herkesin hak ve hakikat peşinde olduğu vs. söylemlerin arkasına sığınmak suretiyle en yakınındaki kişi ya da toplulukları ötekileştirici ve en temel hakları ihlale varan yaklaşımlardır. Herkes aynı kaynaktan beslenmesine rağmen, dinin naslarını kendi hedeflerine uygun düşecek şekilde yorumlama ve buna göre deliller ortaya koyarak tekfir ve dışlayıcı söylemler geliştirmek yine toplumsal ve dinsel bir şiddet tavrı olarak görülebilir. Bu çerçevede günümüzde etnik ve dinsel söylemler temelinde ele alınan toplumsal şiddeti, dini argümanlarla temellendirmenin mümkün olmadığı açıktır. Bununla birlikte toplumsal baskı unsurlarının aktive edilebilmesinde dini metinlerin yorumu önemli role sahiptir.

3.5.1 Dinin Mahiyeti

“İtaat”, “ibadet”, “ceza”, “karşılık” gibi anlamlara gelen din sözcüğü daha çok dinî yükümlülükler toplamı anlamına gelen “bir şeriata tâbi olmayı” ifade etmek için kullanılır.⁸³³ Tehânevî'ye göre, “Din, akıl sahiplerini kendi iradeleriyle şimdiki halde (dünyada) salâha, gelecekte (âhirette) felâha sevk eden, Allah tarafından konulmuş bir kanun” şeklinde tanımlamaktadır.⁸³⁴ M. Hamdi Yazır, dini “akıl sahiplerini hüsn-i

833 Râğib, *Müfredât*, s. 565.

834 Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Ömerî el-Fârûki, *Keşşâfü Istulâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, I, Beyrut 1996, s. 814. (Din mad.)

ihtiyarlarıyla bizzat hayır ve nimete sevk eden bir vaz'-ı ilâhî, şeriat ve millet, beşerin ihtiyarî fiillerinin hayır ve saadet gayesine doğru cereyanını temin eden bir yol, bir kanun, bir âmil-i ma'nevî" şeklinde tarif etmiştir. Din, irade ve akıl sahipleri arasında anlaşmazlıkları bir yana bırakıp toplumsal barışı sağlayan bir kanundur. Bununla yalnızca insanlar arasında uyumluluk değil, insanlarla Allah arasında da bir uyum sözleşmesi vardır.⁸³⁵

Din olgusu, hayatın bir gerçeği olarak tarih boyunca varlığını sürdürmüştür. Aynı şekilde bu olgu bireysel, toplumsal, maddi-manevi hayatın bütün boyutları ile bir şekilde ilgilidir.⁸³⁶ Yüce Yaratıcı, beşeri başıboş bırakmamış, ilahi vahiyle yönlendirerek, elçileri vasıtasıyla dinin hayata tatbikini öğretmiştir. Öncelikle ifade etmek gerekir ki din teorik bir sitemden ibaret değildir. Dolayısıyla tarih boyunca insanların ürettiği batıl inanç sistemlerin yerine bireysel, toplumsal, dünyevi ve uhrevi müeyyideleri içinde barındıran İslam inancına yönlendirmiştir. Buradan hareketle dinin muhatabı insandır. İnsanla ilişkili olan ne var ise din vasıtası ile sınırları tespit ve tayin edilmiştir. Dinler ortaya koyduğu ilkelerle toplum nazarında görünür olmuştur. Bu da dinin salt vicdani bir karar olmadığını, dini pratiklerin hayatın her alanında-ahlak, hukuk, sosyal kurallar vb.- görünür olması anlamına gelmektedir.⁸³⁷

Vahyin esas gayesi muhataplarını dünya ve ahiret mutluluğuna sevk etmektir. Bu çerçevede dinin inanç, amel ve ahlak boyutu vardır. "Cibrîl hadisi" olarak bilinen rivayette *iman, islâm ve ihsan'ın* ne olduğunu öğreten vahiy meleği için Allah Resûlü, "*Cibrîl size dininizi öğretti.*"⁸³⁸ demiştir. Buhârî, bu hadisi aktardığı bab başlığında burada zikredilen hususların hepsinin din kapsamında olduğunu "feceale zâlîke küllühü dinen" ifadesi ile haber vermektedir.⁸³⁹ Kurtubî, bu hadis ihtiva ettiği mana itibarıyla "ümmü's-sünne/sünnetin temeli" denilmesi uygun olur derken, Kadı

الدين هو وضع إلهي سائق لذوي العقول باختيارهم إياه إلى الصلاح في الحال والفلاح في المآل

835 Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 331; Âl-i İmrân, 3/19; Günay Tümer, "Din", *DİA*, IX, 315.

836 Ali Akdoğan, *Din Sosyolojisi*, STS Yay., Rize 2013, ss. 22-29; Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 22. Bsk., Ekin Yay., Bursa 2013, s. 197; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 353.; Âl-i İmrân, 3/19.

837 Ali Akdoğan, *Din Sosyolojisi*, s. 35; Ali Bardakoğlu, "İslam Kültüründe Din ve Vicdan Özgürlüğü", *Osmanlı Devletinde Din ve Vicdan Hürriyeti*, Azmi Özcan (Ed.), Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, s. 49.

838 Buhârî, *İmân*, 37; Müslim, *İmân*, 7; Tirmizî, *İman* 14; Ebû Dâvud, *Sünnet* 16.

839 Buhârî, *İmân*, 37.

Iyaz da bütün zamanlarda imanla ilgili esasları kapsadığını söylemektedir.⁸⁴⁰ Bu hadis dinin sacayağını işaret etmektedir. Hadiste geçen “iman”ın dinin inanç boyutunu, “İslâm”ın, ibadet ve muamelât, “ihsan”ın ise ahlâk boyutunu ifade etmektedir. Din, bir yönüyle ibadet, bir yönüyle ahlâk, bir yönüyle de toplumsal hayatın maddî ve manevî tüm cepelerini hedef alan insanî değerler manzumesidir. Dolayısıyla din, hayatın bireysel ve sosyal bütün yönlerini içine almaktadır. Bu hadis, İslâm dininin sadece vicdanlarda gizlenen bir duygudan ibaret olmadığını aksine davranış boyutu ile dünyaya yönelik taleplerinin olduğunu göstermektedir. Akıl sahibi muhataplarından kendi tercihleri ile hayatlarına doğrudan temas edecek ilahî mesajların tatbikini ister. İslâm dini bir âhîret tasavvuru getirirken bunu bu dünya tasavvuruna bağlar ve bir varlık ve dünya görüşü vazeder.⁸⁴¹

İslam’ın toplumsal dayanışmayı gerçekleştirmede dayandığı temel esaslar; başkasına karşı galip gelmenin olmadığı adalet ve uzlaşdır. İslam’ın emrettiği ibadetlerin her birinde toplumsal dayanışmayı ve dini güzelleştirmeyi ifade eden bir boyut vardır.⁸⁴² Özellikle zikrettiğimiz hadiste yer alan ihsan kavramı bütün iyilikleri şamildir.⁸⁴³ Muhataptaki tesiri ise yaşam tarzı olarak ifade etmek mümkündür. Zira Hz. Peygamber, İhsan’ı “insanların Allah’ın kendilerini gördüğü bilinci ile kulluk etmesi” olarak tanımlamaktadır. Bu ise hayatın bütününde gözetim altında olduğu bilinci ile hareket etmektir. Böyle bir kimsenin ise kötülük adına ne var ise ondan azami surette kaçınması demektir. İşte dinlerin temel gayesi kötülüklerden uzaklaşarak yaşanabilir bir dünya hayatı tesis etmektir.

Din bir takım öğretilerden oluşur. Muhataplarının statüleri ne olursa olsun, kötü ahlak ve yanlış inançlardan arındırarak ıslah etmek üzere kurulu bir sistemdir. İlahi dinlerin insanları ıslah ve iyi topluluklar oluşmasına nice katkıları olmuştur.⁸⁴⁴ Toplum bilimciler en önemli yükseliş ve düşüş sebebi olarak dini ve inancı belirtirler. Allah’ın başlangıçtan son peygambere kadar bütün dinlerdeki muradı tektir. Bu da, dünya düzeni (nizâmü’l-alem) ve insanların esenliğidir.⁸⁴⁵ Bu noktada

840 Bkz. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, I, 125.

841 Bkz. Hadislerle İslam, “Din”, I, 363-364.

842 Bkz. Muhammed Ebû Zehra, *et-Tekâfülü’l-ictimâiyü fi’l-islâm*, Dâru’l-fikri’l-arabiyyi, Kahire 1991, s. 13.

843 Keşmirî, *Feyzü’l-Bârî alâ Sahih-i Buhârî*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Lübnan 2005, I, 227.

844 Tahir b. Âşûr, *İslam İnsan ve Toplum Felsefesi*, Vecdi Akyüz (çev.), Rağbet yay., İstanbul 2000, s. 15.

845 Tahir b. Âşûr, *İslam İnsan ve Toplum Felsefesi*, s. 17.

dinin özgür seçimle olması gerektiği anlaşılmaktadır.⁸⁴⁶ Zaten tercihlerin değerli oluşuna işaretle din, “akıl sahiplerini kendi istekleri ile iyilikleri yapmaya sevk eden ilâhî bir nizam”⁸⁴⁷ olarak tanımlanmaktadır.

Dinin kişiyi başka insanlara karşı kin ve nefrete, intikama ve kan dökmeye sevk ettiğini ileri sürenler olmuşsa da gerçekte her hak din sevgi, saygı ve nezaketi telkin eder. Bazı dindarlardaki bayağı duygu ve eğilimler aslında dine rağmen geliştirilmiş olan sapmalardan ibarettir.⁸⁴⁸ Kısaca ifade etmek gerekirse dinin asıl amacı savaş ve yok etmek değil her bir bireyin kurtuluşu için çaba sarf etme üzerine kurulmuştur. Peygamberlere hitaben vahyolunan ayetlere bakıldığında onların uyarıcı ve müjdeleyici vasıflarına vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda din aynı zamanda iyiye yönlendirme ve öğüt vermektir.⁸⁴⁹

İlahi dinlerin birbirlerini tasdik ettiğini bildiren ayetler⁸⁵⁰, ilahi kitapların ortak noktasının hak ile batılı, doğru ile eğriyi ayıran özelliklerinin oluşturduğunu ifade eden ayetler⁸⁵¹, dönemsel beşeri ilişkilere ilişkin bazı durumlar hariç temel prensiplerde müşterek olduğunu ifade eder.⁸⁵² Hz. Peygamber de yazmış olduğu davet mektuplarında sürekli diğer peygamberlere atıfta bulunması⁸⁵³ da temel ilkeler açısından ilahi dinlerin ortak hedefine işaret etmektedir.

Söz konusu dünya ve ahiret saadetini temelini ise vahiy, doğru inanç, doğru düşünce ve doğru davranış prensibine bağlamaktadır.⁸⁵⁴ İlahi vahyin temelinde kulluğun ve teslimiyetin sadece Allah’a olması gerektiği yer alır. Sonra ise tevhid eksenli hareket ile kendini kontrol etme ve sorumluluk bilinci yer almaktadır. Buradan hareketle vahiy/din öncelikle inanç açısından sonra davranış açısından sorumluluğu beraberinde getirmektedir.

Sosyologlar da dinin toplumda dört önemli fonksiyon gördüğünü söylemektedirler. Bunlar; çeşitli uygulamalara meşruiyet kazandırmak, birliktelik duygusunu yüceltmek, bireyin yaşantısını anlamlı kılmak, aidiyet duygusunu

846 Bakara, 2/ 256; Bkz. Saffet Köse, *Din ve vicdan Hürriyeti*, İz Yay., İstanbul 2003, s. 22 vd.

847 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 92-93.; Tahir b. Âşûr, *İslam İnsan ve Toplum Felsefesi*, s. 15-16.

848 Günay Tümer, “Din”, *DİA*, IX, 318.

849 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 331.

850 Bkz. Bakara, 2/ 41, 89, 91; Âl-i İmrân, 3/3, 50; Mâide, 5/46; Fâtır, 35/31.

851 Bkz. Bakara, 2/ 53; Âl-i İmrân, 3/4; Enbiya, 21/48.

852 Günay Tümer, “Din”, *DİA*, IX, 313; bkz. Saffet Köse, *Din ve Vicdan Hürriyeti*, s. 20.

853 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 334-340.

854 Tahir b. Âşûr, *İslam İnsan ve Toplum Felsefesi*, s. 61-131.

pekiştirmektir.⁸⁵⁵ Aynı şekilde toplumsal denetim ve yol gösterme, gönül huzuru ve rahatlığı sağlama, toplumsal değerlerin formüle edilmesi gibi işlevlere sahiptir.⁸⁵⁶ Bireyin kimlik oluşturma sürecinde ve topluma uyum sağlamasında dinin sosyal boyutunun önemini görmekteyiz. Çünkü, “Din, insanın kendi hayat düzenini, geleceğe dönük tasarılarını, başkalarıyla olan ilişkilerini, kısacası her yönüyle bütün davranışlarını etkileme gücüne sahiptir.”⁸⁵⁷ Dinin toplum ve birey üzerindeki bu çok yönlü etkisini, onları hem bir araya getirmedeki hem de çatışmaya götürmedeki rolüne bakarak görülebilir. Dinlerin mesajının doğru bir şekilde anlaşılması toplumsal sorunların, siyasi, ekonomik problemlerin ortadan kalkmasına vesile olacaktır. Bu çerçevede dinin şiddetin sebebi ve teşvik edicisi olduğunu söylemek büyük bir iftira ve mesajın tahrifinden başka bir şey değildir.⁸⁵⁸

Geniş bir konu olan dini nedenleri birkaç alt başlıkta ele almak uygun olacaktır. İlk olarak Hz. Peygamber (sas.) ve tebliğ sürecinde gayri müslim unsurların Hz. Peygamber’in (sas.) davetine karşı çıkmalarının arka planına işaret etmek gerekmektedir. İkinci olarak, İslam’daki cihad emri ile kital/harb ayetlerinin nasıl anlaşılacağı sorununa temas etmek gerekecektir. Üçüncü olarak, özellikle Hz. Peygamber (sas.) dönemi sonrasında dinin gücünden istifade ile dinin yorumunun şiddete nasıl sebep olabileceği üzerinden durulacaktır. Dikkat çekilmesi gereken unsurlardan biri de Hz. Peygamber’den sonra müslümanların dini metinlerin yorumundan hareketle mezhep oluşumu, fikri ayrılıklar, sünnet-bidat, sünnetin ve dinin gücünden istifade etmek temelinde ele alınması uygun olan şiddete kapı aralayan ihtilaflardır. Ancak çalışmanın hacmi ve süresi açısından Hz. Peygamber (sas.) dönemi sonrası müslümanların yaşadığı tefrika ve ehl-i sünnet ve Şia gerilimleri gibi bu gün de devam eden polemiklere doğrudan yer verilmemiştir. Ancak dinin ve anlama faktörlerinin etkisi bağlamında her zaman bu ayrışmanın mümkün olduğu vurgusuyla bu meseleye işaret edilmiştir.

855 Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, s. 197.

856 Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, s. 204.

857 Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara 2008, s. 75.

858 Samuel Huntington’un dini çatışmanın bir unsuru olarak sunduğu “Medeniyetler Çatışması” adlı tezine birçok din adamı ve bilim insanı karşı çıkmıştır. Bunların önde gelen temsilcilerinden birisi de Graham Fuller’dır. Fuller “Kuşatılanlar” olarak Türkçeye çevrilen eserinde Huntington’un çatışmanın kaynağı olarak gösterdiği dinlerin özünde temel mesajının barış olduğunu ifade etmektedir. Bundan hareketle muhtemel bir savaşın temel sebebinin dinler olmayacağını, bilakis dinlerin politik amaçlara alet edilmesi olacağını ifade eder. Bkz. Graham E. Fuller ve Ian O. Lesser, *Kuşatılanlar: İslam ve Batının Jeopolitiği*, Özden Arıkan (Çev.), Sabah Kitapları, İstanbul 1996, s.103.

Genel değerlendirmelerden sonra din ve Şiddet bağlamında ön plana çıkan bazı hususları zikretmek gerekmektedir. Bunlar; dini kabulde zorlama olup-olmayacağı, Hz. Peygamber'e karşı mücadelede karşıt tavrın arka planı, dine mensup kişilerin dini yorumlama Şekilleri ve Şiddet bağlantısı, dini çıkarlara alet etme, dine karşı önyargı, dini baskı unsuru olarak görme, din üzerinden kendi çıkarlarını sürdürebilmek için dini ve dindarlar aleyhinde propaganda, dine karşı samimiyetsizlik konuları bağlamında din ve Şiddet bağlantısı ele alınmaktadır. Bütün bu zikredilen konular Hz. Peygamber dönemi gz önünde bulundurularak değerlendirilmeye çalıŐıldıęını, buradaki ilkelerden hareketle güncel problemlerin arka planına işaret edilmek istenmiştir. Etnik, dini, mezhepsel ve ideolojik farklılıkların çatışma ve Şiddet sebebi olmaktan çıkıp sadece anlayış ve hoşgörü değil, herkesi bağlayan hukuki bir yapı etrafında aynı haklara sahip vatandaş olma çabaları önem arz etmektedir.⁸⁵⁹

3.5.2 Din Karşıtlığı ve Nedenleri

tekini tanımlamada en önemli argümanlardan biri ırk, dil ve renk ayırımından öte inanç farklılığıdır. Bundan dolayı farklı inançların açıklanması ve dinlerin ilk tebliğ süreçleri daima çatışma, savaş, Şiddet ve toplumsal dıŐlanmayı beraberinde getirmiştir. Din hürriyeti, inanç hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti olarak nitelendirilen bu alan aslında genel olarak hürriyetin/fikir/düşünce hürriyetinin kapsamındadır. İnsanların serbest düşünme ve inanç ve düşüncelerini yaşamaları en doğal hak olarak ifade edilmektedir. Ancak tarih boyunca sosyo-ekonomik, siyasi çıkarları da arka planında barındıran yapılar din özgürlüğüne engel olduklarından tarih bir anlamda din savaŐlarına sahne olmuştur. İnsanlar serbestçe inanabilmek inançları çerçevesinde yaŐayabilmek için kan ve gözyaşı dökmek zorunda kalmışlardır.⁸⁶⁰ Egemen sosyal ve dini grupların hoŐgörüsüzlüęü, her yerde i harplerin ve milletler arası savaşların çıkmasına, zulümlere ve sürgünlere yol açmıştır.⁸⁶¹ Kişilerin inandıkları dava uğruna baskı, işkence, öldürme teşebbüsleri ve toplumsal boykota

859 Aydınalp, "İslam Dünyasında Siyasi Şiddetin Sosyolojik Unsurları", *Din ve Şiddet*, Faruk Sancar (Ed.), RTEÜ Yay., Ankara 2016, s. 225.; Dinsel Şiddetin nlenmesinde çoğulculuk yaklaşımları ne sürülmektedir. Bu bağlamda dinlerin Şiddet karşı açıkça tavrın alması, dinlerin Şiddetin zmne ortak katkı sunması, dini Şiddet olgusuyla yüzleŐme, mutlaklık iddialarının ön plana çıkarılmaması gibi hususlar üzerinde durulmaktadır. Bkz. Mahmut Aydın, "Dini Referanslı Şiddet Engellenmenin Yolu: oğulcu Din Algısı", s. 640-643.

860 Servet Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, 7. Bsk., Diyanet İŞleri Başkanlığı Yay., Ankara 2011, s. 126.; bkz. Sadık Kılıç, "Kur'an'a Göre Şiddetin Semantik Alan Tahlili ve Düşünceye Yansımaları", s. 223.

861 Şaban Ali Düzgün, *Din Birey ve Toplum*, 2. bsk., Akçağ Yay., Ankara 2012, s. 137.

maruz kalmaları, doğdukları yerden başka bir yere zorunlu hicretleri inanç farklılığının şiddete sebep oluşunu gösteren en çarpıcı örneklerdir. Hz. Hatice (ra), ilk vahyin şokuyla gördüklerinden korkan Peygamber'i (sas.) Varaka'ya götürdü; durumu anlatıp, fikrini sordu. Varaka, Rasulullah'ı (sas.) dinledikten sonra, kendisinin beklenen peygamber olduğunu, geleceğinin Hz. Musa (as) ve Hz. İsa (as) tarafından müjdelendiğini, kendisine gelen meleğin önceki peygamberlere de gelen Cebrâil (as) olduğunu söyleyerek, “Kavminin seni Mekke'den çıkaracakları zaman keşke sağ olsam da sana yardım etsem!”⁸⁶² demiştir. Dolayısıyla peygamberlerin sözlü, fiili, psikolojik, sosyolojik baskıya maruz kaldıkları, hicrete zorlandıkları son aşamada ise savaşmak zorunda kaldıkları vurgulanmaktadır.

Dini ihtilafın arka planına gelince geleneğin kutsanması, sosyo-ekonomik kayıplar, eşitlik endişesi, sömürü düzeninin yok olması, sorumluluk duygusu, hesap bilinci ve hayatın her alanına ilişkin düzenlemeler zikredilebilir. İslâm'ın getirdiği muazzam bir inkılap din, ahlâk, fikir, düşünce, politika, medeniyet, kültür ve ekonomisini kökünden değiştirmeye yönelikti.⁸⁶³ Bu noktada müşrik Arapların tavırlarından kısaca bahsetmek yeterli olacaktır.

Mekke'de Hz. Peygamber'in ilk muhatapları müşrik Araplar olmuştur. Müşriklerin put inancına bağlılıklarını Nuh suresi 23. ayet, “Sakın ilâhlarınızı bırakmayın; hele Ved'den, Suvâ'dan, Yeğû'tan, Ye'ûk'tan ve Nesr'den asla vazgeçmeyin!”⁸⁶⁴ ayeti ortaya koymaktadır. Müşriklerin İslâm'a ve Elçisi'ne karşı gösterdikleri bu tahammülsüz tavırları özellikle putperestliği eleştiren ve putların hiçbir güce sahip olmadıklarını⁸⁶⁵ ortaya koyan âyetler geldikçe, İslâm davetine karşı düşmanlık boyutuna varan tepkiler ortaya çıkmıştır.

Bununla beraber müşrikler için en önemli meşruiyet kaynağı “atalar yolu” söylemidir. Herhangi bir fikrin kabul ya da reddini ortaya koyma durumunda müracaat edilen yegâne unsur atalar yoludur. Özellikle “biz atalarımızı bu şekilde bulduk.”⁸⁶⁶ şeklinde tekrarlanan ayet aslında taassubu ortaya koymaktadır. Yeniliklere açık olmama, müşrikler için sorgulamayı ortadan kaldıran, cehaletin devamını sağlayan aynı zamanda ataları tarafından test edilmiş bir yol olan gelenek

862 Bkz. Buharî, Bed'u'l-vahy, 1; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, I, 173.

863 Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi*, s. 615.

864 Nuh, 71/23.

865 Enbiyâ, 21/98-99; Ankebût, 29/17; Yûnus, 10/18; Furkân, 25/55; Necm, 53/23.

866 Araf, 7/28; Lokman, 31/21.

inanıcıdır. Özellikle peygamberin yaşamış olduğu çevrede liderler var oluşlarını etkinliklerini tamamen geleneklere borçludurlar.⁸⁶⁷ Bundan dolayı mevcut durumun kendisine dayalı olduğu siyasi ve ekonomik düzen atalar tabusunun yıkılması ile yok olacağından dolayı Mekke'nin ileri gelenleri (mele) baskı argümanları olarak çeşitli yollara müracaat etmişlerdir.⁸⁶⁸ Hatta tarih boyunca peygamberler en çok mücadeleyi gönderildiği toplumda söz sahibi olan elitler vermişlerdir. Bu tipoloji Kur'an kıssalarında mütref, mele, müstebkir kavramlarıyla ifade edilmektedir.⁸⁶⁹

Atalar kültürü yanında müşrikleri en fazla şiddete sevk eden sebeplerin başında ahiret ve hesap vermekle ilgili düşünce yapısının değişmesi gelmektedir. Hayatında sadece bu hayat olduğu öldükten sonra dirilmeme hesap görmeyeceği inancı, dünya hayatında istediği gibi davranmaya sevk ettiği görülmektedir. Müşrik Araplar diyorlardı ki: "Bir defa öleceğiz ve bunun ötesi yoktur. Ölümden sonra dirilmek, mahşer gününde toplanmak yoktur."⁸⁷⁰ Buna söz verilen dirilme ve mahşerde toplanma vaadini geride bırakan anlamında "İlk" ölüm diyorlardı. İlk ölümden sonra her şeyin bittiğine delil olarak, ölüp giden atalarından hiç kimsenin geri dönmemiş olmasını, hiç kimsenin tekrar dirilmemiş olmasını ileri sürüyorlardı; "Eğer doğru söyleyen kimselerseniz babalarımızı bize getirin."⁸⁷¹ Dirilmeyi inkâr konusunda atalarının diriltilmesi isteği, onların bâtil bir delili ve fasit bir şüphesidir.⁸⁷² Benzer söylemler Yahudi ve Hristiyanlar için de söz konusudur. Zira onlar da kendilerini Allah'ın seçkin kulları görmekle birkaç günlük azap olur düşüncesinde idiler.⁸⁷³ Bu düşüncenin beraberinde getirdiği olumsuzluk ise insanın sorumsuzca davranması, kendi hâkimiyetini ve otoritesini başkalarını sömürü aracı olarak kullanmasına sebep olmaktadır. Kadercilik ile birleşen bu yanlış algı toplumdaki zayıfların mağduriyetinin devamını, zulüm edenlerin ise mevkilerini güçlendirmekten başka bir şey değildir. İşte İslam'ın sorumluluk duygusunu, ahireti hatırlatan uyarıları inkârcılar tarafından şiddetin sebebi olarak görülmüştür. Yaptığı zulmün ve

---

867 Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 52; M. Ali Kapar, *Hiz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti*, s. 114; Bkz. Murat Kayacan, *Kur'an'da Peygamberler ve Karşı Tavırlar*, s. 59.

868 Müşriklerin baskı aracı olarak kullandıkları argümanlar için daha önce tahakküm unsurları olarak zikredilen hususlara işaret etmek yeterli olacaktır.

869 Bkz. Murat Kayacan, *Kur'an'da Peygamberler ve Karşı Tavırlar*, s. 67-68.; İbrahim Çelik, *Ku'ran'da Peygamberlere Karşı Güçler*, Bursa 1981.

870 Duhan, 44/35.

871 Duhan, 44/36; bkz. Casiye, 45/25; Müminun, 23/81-82.

872 Bkz. Murat Kayacan, *Kur'an'da Peygamberler ve Karşı Tavırlar*, s. 64-65.

873 Bakara, 2/80.

ekonomik sömürünün karşılıksız kalacağı düşünce müşriğe her şeyi yapma imkânı tanırken ahiret inancının vurgulanması onları sadece yanlış inançta direnmeye değil aynı zamanda kendi elleri altında çalıştırdıkları toplumda ezilmişlere ve kölelere tesir ederek tüm hayatlarını etkilediğinden çok şiddetli mücadele sürdürmüşlerdir. Kur'an'da haksız kazanç ve kötü fiillerin yerilmesi bunların yerine ekonomik düzenlemelerin gelmesi kabul edilebilecek bir şey olamaz mevcut yapının korunabilmesi için şiddet kaçınılmazdı. Allah Resûlü'ne karşı gösterilen bu tepkinin temelinde önemli ölçüde ticarî kaygı⁸⁷⁴ ve buna bağlı olarak Mekke'nin liderliğini elinde tutan bir grup seçkin sınıftan menfaatlerinin kaybolması endişesi⁸⁷⁵ yatmaktadır.

Din bizzat şiddeti, baskı ve haksızlığı ortaya koymuyorsa da mevcut durumun devamı için dini söylemler önem arz etmektedir. Bilgisizliğin hakim olduğu, geleneğin kutsandığı⁸⁷⁶ bir yerde yeni bir söylem veya din tebliğinin yeri olamaz. Bundan dolayı yeni gelen din eski inançların nasıl bir sömürü vesilesi yapıldığını ortaya koydukça din karşıtı söylemler ve baskılar devam etmiştir. İnanç farklılığından dolayı sergilenen davranışlar; muhatabı hafife alma, alay etme, hakir görme, aç ve sefil bırakma, işkence etme, katletme, ev ve yurtlarından çıkartıp sürgüne gönderme gibi psikolojik, siyâsî, sosyal ve ekonomik baskı şeklinde zuhur etmiştir.⁸⁷⁷

Rasulallah (sas.) Kâbe'nin gölgesinde çizgili bir kumaşı başının altına yastık olarak koymuş bir halde dinlenir iken yanına varıp kendisine kâfirleri şikayet ettik. "Sizden önceki ümmetlerde bir kimse küfre zorlanırdı kabul etmeyince tutulur ve kendisi için yerde bir çukur kazılır sonra bu çukurun içine yatırılırdı. Daha sonra bir testere getirilip başının üzerine konur onunla başı iki parça edilirdi de bu işkence onu dininden çeviremezdi. Kemiği üzerinde bulunan etten ve sinirden ne varsa hepsi demir taraklarla taranırdı da yine bu işkence onu dininden çeviremezdi. Allah'a yemin olsun ki Allah bu dini tamamlayacak. Öyle ki bineğine binen bir kimse Allah'tan başka ve koyunları hakkında da kurttan başka hiç kimseden korkmadan yalnız başına San'a ile Hadramevt arasında yolculuk yapabilecektir. Fakat siz acele

---

874 Kalem, 68/14.

875 Kasas, 28/57.

876 Murat Kayacan, *Kur'an'da Peygamberler ve Karşı Tavırlar*, ss. 58-64.

877 Hasan Keskin, *Kur'an'da Fitne Kavramı*, s. 220-221.

ediyorsunuz.” buyurdu.⁸⁷⁸ Bu hadiste görüldüğü üzere ilk müslümanlar işkence ve baskılara maruz kalmışlar. Şirk inancını terk ederek müslüman olmalarından ötürü kendilerine zulmedilmiştir. Hz. Peygamber ise inanca yapılan bu saldırılar ve engellemeleri kendisinden önce geçen müminleri örnek vermekle tarihsel süreçte inancı dolayısıyla çetin işkencelere maruz kalanlara dikkatleri çekmiştir. Bu bağlamda inancın sabır ve kararlılık gerektirdiği neticesinin ise felah olduğunu vurgulamıştır. Hz. Âişe, Resûlullah’a, “Uhud savaşının olduğu günden daha zor ve sıkıntılı bir gün yaşadın mı?” diye sorduğunda “Kavminden başıma neler geldi neler. Kureyş’in eziyetinden Taife gidip beni korunmasını İbn Abdi Yalil b. Abd Külâl’e teklif ettiğim zaman teklifimi kabul etmedi... Eğer dilersen Mekke’yi kuşatan dağları onların üzerine kapatıvereyim, deyince melek, Resûlullah, “Bilakis, Allah’ın onların neslinde tek olan Allah’a ibadet eden ve Ona hiçbir şeyi ortak tutmayan bir nesil çıkarmasını umuyorum,”⁸⁷⁹ diyerek dua etmesini, inancından dolayı dışlanması, sığınma ve yaşam hakkının korunmasını talep ettiği halde sahip çıkılmadığını aktarır. Taif’te yaşadıklarıyla örtüşen bir tabloyu inancı uğruna baskıya maruz kalan peygamberleri kavminin dövüp kanını akıttıklarını hikâye ederek şöyle dua ettiklerini haber vermektedir: “Allah’ım! Kavmimi affet; çünkü onlar bilmiyorlar.”⁸⁸⁰ İnanç hürriyetine yapılan baskılar yanında ibadetin engellenmesi⁸⁸¹ saygısızlığın, farklı inançlara tahammül edememenin ve müsamaha gösterememenin yansımasıdır.

Müşrikler, Hz. Peygamber’in risâletinin ilk yıllarında kendisine ve diğer müminlere yönelik sözlü saldırılarda bulunmaya başlamışlardır. Nitekim “*Hani kâfirler seni tutuklamak veya öldürmek, ya da (Mekke’den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kuruyorlar. Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.*”⁸⁸² mealindeki âyet, müşriklerin psikolojik baskı ile yetinmeyip bedensel, ya da sosyal baskıya yöneldiklerini ortaya koymaktadır. Böylece müşriklerin tepkileri, daveti engelleme, alay etme, tehdit etme, ezâ ve cefa yapma şeklinde devam etmiş, onlar müslümanları değişik bölgelere hicret etmek zorunda bırakmışlardır.⁸⁸³ Ne var ki Mekkeli müşrikler de boş durmuyor, münafıkların reisi Abdullah b. Übey’i kullanarak Medine’de kargaşa çıkarmaya

878 Ebû Dâvûd, Cihad, 97; Buhârî, İkrâh, 1.

879 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 7.

880 Buhârî, Enbiyâ, 54.

881 Alak, 96/9-10; Buhârî, Cizye, 21.

882 Enfal, 8/30.

883 M. Ali Kapar, *Hz. Muhammed’in Müşriklerle Münasebetleri*, ss. 121-135.

çalışıyorlardı. Hatta Medineli Yahudi ve Müşrikleri kışkırtıyorlar ve Hz. Peygamber'i yurtlarından çıkarmamaları yahut da öldürmemeleri hâlinde Medine'ye saldıracakları tehdidinde bile bulunuyorlardı.⁸⁸⁴ Mevcut durum açısından bakıldığında özellikle müşriklerin bunun yanı sıra Yahudiler ve Hıristiyanların İslam'ın yayılması ve müslümanların sayısının sürekli artması neticesinde şiddete başvurdukları görülecektir.

Mekke dönemindeki Peygamber'e karşı tavrın en önemli sebeplerinden biri de çıkarlarının zarar görmesi endişesidir. Zira hem kutsallığından hem de ticaret merkezi olarak istifade edilen Kâbe'nin idaresini kaybetme endişesi dine ve dindarlara karşı düşmanlıkla sonuçlanmıştır.⁸⁸⁵ Müşriklerin genel olarak dine inandıkları takdirde "Bunlar bizimle savaşmak için toplanır ve bizi buradan çıkarırlar." Söylemleri doğruyu gördüğü halde inkârda direnmesine ve yeni dine karşı mücadelecî tavır içerisinde olmasına sebep olmuştur. Buradan hareketle fertlerin kendi çıkarlarını öncelemeleri dine inanma ve gereklerini yapmanın önünde engel görülmüştür. Aynı şekilde cezai muamelelerde keyfi davranmak⁸⁸⁶ gibi istismar ettikleri din elden gittiğinde zarara uğrayacakları için dine karşı tavır almışlardır.

Toplumsal şiddetin nedenlerinden bir diğeri de toplumsal egemenlerin, kendi özgürlüklerinin ve yaşam tarzlarının bu yeni din tarafından tehdit edildiğine inanmalarıdır. Burada kastedilen özgürlük, müspet manada insanların en tabii hakları olan temel özgürlükler değil, her şeyi yarattığına inandıkları Allah'ın (cc) bile müdahale edip sınırlar koymasına razı olmadıkları, sosyal ve ticaret hayatında dilediklerini yapabilme, zayıf ve fakiri ezebilme özgürlüğüdür.⁸⁸⁷ Dediler ki: "Ey Şuayb! Babalarımızın taptığını yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor. Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve akli başında bir adamsın."⁸⁸⁸ Diğer taraftan Hz. Muhammed'in getirmiş olduğu din ise bireysel, sosyal ve ekonomik hayatlarını emir ve yasaklarla en ince ayrıntısına kadar düzenliyordu. Yahudiler gibi Câhiliye Arapları da putperestliğe özgü dinî faaliyetleriyle uhrevî bir amaç gözetmeyip servet kazanmak, savaşlarda zaferler elde

884 Ebû Dâvûd, Harâc, fey' ve imâre, 22-23.

885 Bkz.Murat Kayacan, *Kur'an'da Peygamberler ve Karşı Tavırlar*, ss. 68-71; İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 164.

886 Ebû Dâvûd, Hudud, 26.

887 Bağcivan, *Mekki Surelerde Sosyal Baskı*, s. 73.

888 Hûd, 11/87.

etmek, erkek evlât sahibi olmak gibi dünyevî amaçlar güderlerdi. Bu da onların âhirete inanmamalarının bir sonucuydu. Kur'ân-ı Kerîm'de de müşriklerin ba's, haşir, cennet ve cehennem gibi âhret hallerine inandıklarına dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Aksine birçok âyette onların âhireti inkâr ettikleri bildirilmektedir.⁸⁸⁹

Tehdit kabul edilen bir dine ve müntesiplerine karşı sözlü fiili saldırılar özellikle Mekke döneminde yoğun bir şekilde görülmektedir. Bu tür baskıların ve özelde İslam'ın imajını karartmak ve müslümanları ve Hz. Peygamber'i (sas.) hicveden bütün fiillerin devam ettiği görülmektedir. Tarih boyunca din düşmanlığı ve karşıtlığı, bir dinin mensuplarına inançlarının gereğini yapmaktan alıkoymak ve onu tehdit saymak bir şiddettir. Maddi şiddetten daha fazla dilsel ve psikolojik/manevi şiddet türleri olarak karşımıza çıkan İslamofobi din karşıtlığının bir türüdür.

3.5.3 İslam/Cihad: Savaş ve Dinsel Şiddet

Son dönemde dinsel şiddet, din-şiddet, cihat-şiddet gibi kullanımların yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Kavramlara yüklenen anlamlar ve ön yargılar ile İslam dininin şiddet dini olduğu, cihadın şiddet, baskı, kişileri öldürme ve mal gaspı gibi görülmesi şeklinde kabul edilemeyecek bakış açıları oluşmakta/oluşturulmaktadır. Kısaca cihadın şiddete referans olduğu algısı oluşturularak⁸⁹⁰ müslümanlar ve barış dini İslam karalanmaya çalışılmaktadır. Bu noktada ganimet elde etmek, insanları zorla İslam dinini benimsetmeye çalışmak ve İslam coğrafyasını genişletmek için yapılmış "Kutsal Savaş" olarak değerlendirenler de olmuştur. Başta Hz. Peygamber ve dört halife olmak üzere Müslümanların yapmış oldukları savaşın bu şekilde değerlendirilmesi tarihi gerçeklere ve İslam Dininin temel mesajlarına aykırıdır.⁸⁹¹

889 Bkz. En'âm, 6/29; Nahl, 16/38; İsrâ, 17/49; Neml, 27/67-68; *Kur'an Yolu*, I, 159-160.

890 Cihadın şiddete referans olamayacağına ilişkin değerlendirmeler için bkz. Bkz. Saffet Köse, "Cihad Şiddete Referans Olabilir Mi?", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 9, 2007, s. 37-70.; Mahmut Aydın, "Dini Referanslı Şiddet Engellenmenin Yolu: Çoğulcu Din Algısı", s. 628.

891 Bkz. yanlış algı içinde olanlardan biri de Macid Haddûri'dir. "İslam Hukukunda Savaş" adlı eserinde, hem Kur'an ayetlerini hem de konuyla ilgili hadisleri yanlış değerlendirmiştir. Ona göre cihad; İslam ile çok tanrıcılık arasındaki çekişmedir. O aynı zamanda, inancından dönenleri ve İslam düşmanlarını cezaya çarptırma şeklidir. Bkz; Macid Hadduri, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, Fethi Gedikli (Çev.), İstanbul 1999. s. 69, 72-73; Bu görüşlerin değerlendirilmesi için Ahmet Keleş, "Cihat-Kılıç-Tebliğ Bağlamında İslam'ın Yayılışı", *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyumu*, Fecr Yayınevi, Ankara 2007, s. 249-280; Yasin Yılmaz, "Cihad Kavramı ve Hz. Peygamber'in (sas) Mekke İle

Konunun ele alındığı Batı kaynaklarının hemen hepsinde cihadın, bütün dünya müslüman oluncaya veya İslâm hâkimiyetine boyun eğinceye kadar müslüman olmayanlarla savaşmayı ifade ettiği ileri sürülmüştür. Fakihlerin bazı ifadelerinden hareketle bu iddiayı ileri süren Batılı araştırmacılardan hiçbirinin İslâm'da savaşın meşruluğu ile ilgili olarak İslâm hukuk literatüründe ortaya konan görüşlere yer vermemesi ve bunlara ait tartışmaları görmezlikten gelmeleri dikkat çekicidir.⁸⁹² Nitekim Roger Garaudy (ö. 2012), Hristiyanlıktaki kutsal savaş ile İslam'daki cihat kavramının özdeşleştirilmesini, İslam'ı şeytanlaştırma arzusunun örneği olarak değerlendirmektedir.⁸⁹³

Batılıların cihâdı yorumlama biçiminde İslam'a karşı ön yargılı bir tutumun etkisi düşünülse de temel problem olarak Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'in hadislerini anlama konusundaki metodolojik bilgi eksikliği ile tarihsel süreçte oluşan bazı uygulama örneklerinin bulunduğunu söylemek mümkündür.⁸⁹⁴ Hadis külliyatı incelendiğinde ağırlıklı olarak cihadın savaş anlamı hâkim olsa da kast edilenin sadece düşmanla savaşma olmadığı görülecektir. Mevcut argümanlara son dönemdeki yabancı düşmanlığı ve özelde İslam/müslüman düşmanlığı eklenince içinden çıkılmaz bir durum olduğu hissedilmektedir. Tabi burada metinlerin yanlış yorumlanmasından hareketle kendilerini cihatçı ilan ederek İslam'ın karalanmasına ve müslümanların zarar görmesine sebep olanlar yok değildir. Son dönemde Batılı güçlerin bazı İslam ülkelerini işgal etmeleri üzerine İslam adına ortaya çıktıklarını söyleyen örgütler, insanları yanlarına çekebilmek için, İslamî nassları kendi düşüncelerine göre yorumlayarak cihadı sadece silahlı mücadele olarak kabul etmişlerdir.⁸⁹⁵ Baskı ve işkence altında olanlar açısından cihadın savaş boyutunu incelemek ve mücadele etmek gerektiği bir gerçektir. Ancak özellikle kavramların istismarı dikkate alındığında cihadı savaşa indirgeyen veya savaşı olmayan bir cihad anlayışını benimseyenlerin durumunun da problemlili olduğuna dikkat çekmek

---

Medine'deki Uygulamaları", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S. 22, 2013, s. 286.; Karadâvî, *Fıkhu'l-cihad*, s. 443.

892 Ahmet Özel, "Cihad", VII, 527-531.; bkz. Özel, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı*, s. 67.

893 Roger Garaudy, *Yaşayan İslam*, Mehmet Bayrakdar (çev.), Pınar Yay., İstanbul 1995, s. 101.

894 Bkz. Saffet Köse, "Cihad Şiddete Referans Olabilir Mi?", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.9, 2007, s. 38.

895 Bkz; Mehmet Ali Büyükkara, "11 Eylül'le Derinleşen Ayrılık: Suûdî Selefiyye ve Cihadî Selefiyye" *Dinî Araştırmalar*, C.VII, S. XX, s. 205-234; Yasin Yılmaz, "Cihad Kavramı ve Hz. Peygamber'in (sas) Mekke İle Medine'deki Uygulamaları", s. 288.

gerekmektedir. Öyle ise, kavramın kapsamına işaret etmek ve savaşla özdeşleşen bu kavramın tarihsel sürecine temas etmek gerekmektedir.

3.5.3.1 Cihad

Cihad, “güç ve gayret sarf etmek, zahmet çekmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmaktır.”⁸⁹⁶ Arapça’da “güç ve gayret sarfetmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak” mânasındaki cehd kökünden türeyen cihad, İslâmî literatürde “dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm’ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek” şeklindeki genel ve kapsamlı anlamı yanında fıkıh terimi olarak daha çok müslüman olmayanlarla savaş, tasavvufta ise nefis-i emmâreyi yenme çabası için kullanılmıştır.⁸⁹⁷

Rağîb el-İsfehani, cihadın üç türünden bahsetmektedir. Buna göre cihad, görünen düşmanla cihad, şeytanla cihad ve nefisle cihattan ibarettir.⁸⁹⁸ Buradan hareketle düşünce alanından, maddi kazanç elde etmeye ve her çeşit savaşa kadar; gözle görülen düşmanlardan nefisle mücadele etmeye ve şeytanın verdiği vesveseye karşı bütün duruşlar cihadın kapsamındadır.⁸⁹⁹ Kâsânî’nin yapmış olduğu cihad/savaş tanımı şu şekildedir: “Cihad, dil, mal, can ve bunların dışındaki vasıtalarla savaşarak güç ve kuvveti Allah yolunda harcamaktır.”⁹⁰⁰ İbn Useymin, *Buluğu’l-meram* şerhinde cihad’ın iki şekli olduğunu; birincisinin düşmanla silahlı mücadele, ikincisinin ise Allah’ın adını yüceltmek/duyurmak maksadıyla ilim ve açıklamaya dayandığını haber verir. Yapılan savaşların zorla müslüman yapmak için olmadığını Allah’ın adını duyurmak maksadıyla olduğunu zikreder. “La ikrahe fi’l-din” ayetini zikrederek amacın insanları zorla müslüman yapmak olmadığını ancak İslam’ı hakim kılmak olduğu şeklinde değerlendirir.⁹⁰¹

Konuya ilişkin literatürde cihada ilişkin birçok hadis yer almaktadır. “*Allah yolunda bir sabah ve akşam yürüyüşü dünya ve onun içindekilerden daha*

896 İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III, 133-135.

897 Özel, “Cihâd”, VII, 527; Bilmen, *Hukukî İslamiye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, III, 354-356.; Ayrıca bkz. Özel, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı-Dârulislâm Dârulharb-*, 6. Bsk., İz Yay., İstanbul 2011, ss. 61-70.; Karadâvî, *Fıkhu’l-cihad*, s. 400.

898 Rağîb e- İsfehani, *Müfredât*, s. 101.

899 Bkz. Muhammed Hayr Heykel, *el-cihad ve’l-kital fi’s-siyaseti’ş-şer’iyye*, I, 38-47; Abdurrahman Ateş, *Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, s. 229.

900 Bkz. Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi*, VII, 97.; Hamidullah, *İslam Devlet İdaresi*, s. 202.

901 Bkz. İbn Useymin, *Şerhu Buluğu’l-Meram min edilleti’l-Ahkâm*, Daru’l-kütübi’l-ilmîyye, V, Beyrut 2007, s. 391.

hayırlıdır.”⁹⁰², “Ümmetime sıkıntı vermeyecek olsaydı hiçbir cihad müfrezesinin arkasından geri kalmazdım. Yemin olsun ki Allah yolunda öldürülüp dirilmeyi, ondan sonra öldürülüp dirilmeyi, ondan sonra öldürülmeyi ne kadar isterdim!”⁹⁰³, “Allah kendi yolunda ve onun kelimesini doğrulamak üzere cihada çıkan kimseyi ya şehit olarak cennete sokmayı veya elde ettiği sevap ve ganimet ile salimen yurduna geri döndürmeyi üstlenmiştir.”⁹⁰⁴ gibi ifadelerle ile cihadın önemi vurgulanmaktadır. Ancak literatürde dikkat çeken hadislerden biri de hadisin zahirinden bütün insanlarla savaşmanın gerekliliğini ifade eden şu hadistir. “İnsanlarla ‘lâ ilâhe illallah’ deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Her kim ki bunu söylerse benden malını ve canını korumuş olur. Ancak onun (İslâm’ın) hakkı hariç. Onun hesabı ise Allah’a aittir.”⁹⁰⁵ hadisi çerçevesinde inanç farklılığının savaş sebebi olup olmayacağına işaret etmek gerekmektedir. Zira bu manadaki cihadı ve mücadeleyi işaret eden hadisler ve ayetler ilk etapta insanların zorunlu olarak bir inancı benimsemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Şafiiler, bazı Hanbeliler ve Malikilerden Kurtubî ile İbnu’l-Arabî, bu hadisin zahirine uygun görüş beyan etmişlerdir. Bu hadis savaş sebebinin küfür olduğunu, yani müslüman olmayanlarla müslüman oluncaya kadar savaşmanın vacip olduğunu göstermektedir. Alimlerin cumhuru, bu meyanda Hanefiler, Malikiler ve Hanbeliler ise, savaşın sebebinin, düşmanın İslam’a ve müslümanlara savaş açması olduğunu söylemişlerdir.⁹⁰⁶ İlgili hadislerde kastedilen “insanlar” ifadesinden anlaşılan, müşrik Araplardır. Onlar baştan beri İslam ve müslümanlara düşmanlık beslemiş, tecavüzde bulunmuşlardı. Bu sebeple ya müslüman olacaklar, ya da öldürüleceklerdi. Diğer bazı izahlara göre söz konusu hadislerin hükmü, cizye alma ve anlaşma yapma hükümleriyle kaldırılmıştır veya bu hadislerdeki savaştan maksat, savaş yahut savaş yerine geçecek cizye alma, anlaşma yapma gibi şeylerdir veya bu hadislerdeki Kelime-i Şehadeti söylemekten maksat, Allah’ın sözünü yüceltmek ve İslam’ın üstünlüğünü kabul

---

902 Müslim, İmâre, 112.

903 Buhârî, İmân, 26.

904 Buhârî, Tevhîd, 28.

905 Buhârî, Zekât, 1; Müslim, İman, 8.

906 Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed- Dârimî es-Semerkandi, *Sünen-i Dârimî Tercüme ve Şerhi*, Abdullah Aydınli (terc. ve şerh), Madve Yayınları, V, İstanbul 1996, s. 275-277.; Karadâvî, *Fıkhü'l-cihad*, s. 400.

etmektir. Bu da bazı kimselerde savaşla, bazılarında cizye almakla, diğer bazılarında ise anlaşma yapmakla gerçekleşir.⁹⁰⁷

Tam da burada cihadın meşruiyetini İmam Şafi, hasmın hakikî bir dinden mahrum bulunması yani kâfir oluşu olarak yorumlarken, Hanefi mezhebine göre diğer din mensuplarının müslüman toplumuna karşı düşman/harbi vaziyetinde bulunmalarıdır.⁹⁰⁸ Ömer Nasuhi Bilmen cihadın meşru oluşunu şöyle özetlemektedir:

“Cihad, başka bir suretle müdafaası mümkün olmayan mukaddes bir hakkı kamuya ait bir varlığı muhafaza ve himaye etmek için meşru kılınmıştır. Haklara riayet edenlere, sulh içinde yaşamayı benimseyenlere karşı beşeriyetin gerçek hürriyet ve saadetine ihlale çalışmayan insanlara karşı yapılan bir mücadele değildir. Böyle bir davranış Müslümanlığın kabul ve tavsiye ettiği bir esas değildir... Esasen harb, insanları öldürmekten, mamur yerleri harap etmekten ibaret olduğu için İslam nazarında bizatihi güzel bir hareket değildir. Sulh ve salâh dairesinde yaşamak mümkün oldukça harb cihetine gidilmesi iltizam edilemez. Bu cihettedir ki, usulu fıkhıta, “cihad li-zatihî hasen bir vecibe değildir, belki ligayrihî hasendir” denilmiştir. Fakat beşeriyet, birçok ihtirasın, bâtil akidelerin, karanlık fikirlerin, gayri meşru emellerin kurbanı olarak hak ve hakikatten mahrum kalıyor, derin bir dalâlet çukuruna düşmekten kurtulamıyor. İşte böyle ihtiraslara esir olmuş, hak ve hakikatten bî haber, zulme boyun eğen gafil insanları uyandırmak, zalimlerin tecavüzlerini men etmek ve kendilerini ebedî saadete erdirmek içindir ki cihad, meşru kılınmıştır.”⁹⁰⁹

İslam dininde temel ilkelerden biri barış ve sulhun öncelenmesidir. Bilakis sulh içinde yaşamak mümkün olduğu sürece savaş asla gündeme gelmemiştir.⁹¹⁰ Savaşın söz konusu olduğu yerde ise amaç asla yok etmek olmamıştır. Masumların öldürülmesini, yerleşim yerlerinin talan edilmesi, çevrenin tahrip edilmesini uygun

907 Bkz. Abdullah Aydın, *Sünen-i Dârimî Tercüme ve Şerhi*, 5/275-277; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 165; Bakara, 2/256.; Söz konusu hadisi senet açısından ele alan Akgün, hadisin anlaşılması ise ayrı bir araştırma konusu olmakla birlikte, bütün bu kıtâl emirlerinin cizye ayeti ve antlaşmalı toplumlar uygulaması göz önünde bulundurularak mutlak olarak kabul edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Bkz. Hüseyin Akgün, “Umirtu en ukâtile'n-nâse” Hadisinin Rivâyet Farklılıkları Hakkında Bir İnceleme, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 14, S. 2, 2014, s. 86.; bkz. Karadâvî, *Fıkhü'l-cihad*, s. 347. Karadâvî, bu hadis için Muhammed Gazzali'nin, (hadisün mazlumun) ifadesi kullandığına dikkat çekmektedir. Hadis sahih olmakla birlikte hiçbir fakih hadisin ilk akla gelen anlamıyla hareket etmediğinden hadisin izahındaki zorlukları dile getirmektedir.

908 Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, III, 356-358.; Karadâvî, *Fıkhü'l-cihad*, s. 400-410.

909 Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, III, 356-358.; cihad fikri ve devletler arası ilişkilerde izlenmesi gereken metoda ilişkin ilk dönem eser için bkz. Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Şerhu's- Siyeri'l- Kebir*, M. Sait Şimşek- İbrahim Sarmış (çev.), I-V, Egitaş Yay., 2001. Cihad kavramıyla ilgili bazı yaklaşımların değerlendirilmesi ve çağdaş bir cihad yorumu için şu çalışmaya işaret edilebilir. Saîd Ramazan el-Bûtî, *el- Cihad fi'l-İslam keyfe nefhemuh ve keyfe numârisuh*, Daru'l-fikr, Dimeşk 1993.; Karadâvî, *Fıkhü'l-cihad*, s. 431.

910 Ahmet Yaman, “Savaş”, DİA, XXXVI, 189-194.

görmemişlerdir.⁹¹¹ Bu açıdan İslam müslümanların varlığını koruma gayesi olmayan savaşları hoş karşılamamıştır.⁹¹² Savaş ancak saldırganlara karşı koymak, barışın devamını sağlamak amacıyla meşru sayılır. Savaş, ilâhî teklife muhatap ve onu yüklenmeye uygun bulunan insanın yok olmasına veya bünyesinin tahrip edilmesine yol açtığından İslâm hukukunda “li-aynihî hasen” değil “li-gayrihî hasen” kabul edilmiş, düşmanın üstünlük ve mukavemetini kırmak, bu suretle şerrini defetmek için meşrû kılınmıştır.⁹¹³ Hz. Peygamber (sas.), Medine’de hiçbir savaşı kendisi başlatmamış, dinini zor ve şiddet kullanarak yayma yolunu tercih etmemiştir. Ahmet Önkal’ın tespitlerine göre bunun somut örneği de on yıllık Medine döneminde bizzat kendisinin de katıldığı 27 gazve ile sahabiler komutasında gönderdiği 60’a yakın seriyyede sadece 150 düşmanın öldürülmesidir. Başka bir ifade ile bugünkü Avrupa kıtasının yüz ölçümüne yakın bir alan sadece 150 kişinin kanının akması suretiyle kazanılmıştır. İslam’ın savaşla dünyaya hükmettiğini ve insanları zorla dini benimsetmeye çalıştığı ve topraklar ele geçirmek gibi dünyevî isteklerle yapıldığını söylemek insaf ölçülerine sığmaz.⁹¹⁴ Burada Hamidullah, savaşın din için, yayılma ve karşı tarafa hava atma gibi gerekçelerle olamayacağını, meşru, var olan savaşın devamı, savunma savaşı, cezalandırıcı ve ideolojik savaş olarak nitelendirmektedir.⁹¹⁵ Bu noktada İslam’da söz konusu savaş şu gerekçelerle yapılabilir: a- **Meşru savunma**⁹¹⁶, b- **Mazlum/mağdurlara yardım maksadıyla savaş**⁹¹⁷, c- **Mevcut savaşın devamı.**⁹¹⁸

911 Bkz. Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes‘ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi*, Dâru’l-Kitabi’l-arabi, Beyrut VII, 1982, s. 100.

912 Bkz. Bakara, 2/205; Nahl, 16/92; Buhârî, cihad, 15; Müslim, İmâre, 149.

913 Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi*, VII, 100.

914 Bkz. Ahmet Önkal, *Rasulullah’ın İslam’a Davet Metodu*, Konya 1989.; Karadâvî, *Fıkhu’l-cihad*, s. 758. Karadâvî, Peygamber döneminde meydana gelen 18 savaşta (gazve-seriyyede) müşriklerden 203 kişinin öldüğünü, Müslümanlardan 183 kişinin şehit olduğunu toplamda 286 kişi öldüğü tespini yapmıştır. Benî Kurayza Yahudilerinden tahkim ile öldürülen 600 kişi hariçtir.

915 Hamidullah, *İslam Devlet İdaresi*, ss. 205-211.

916 Bakara, 2/191.; Nisa, 4/91.; Hud, 11/118.; Şura, 42/39-41.; Ayrıca bkz. Bakara, 2/216; Enfal, 8/30; Tevbe, 9/13; Muhammed, 47/13. Hamidullah, *İslam Devlet İdaresi*, s. 208.; Bkz. Abdurrahman Ateş, *Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, s. 290.; Bkz. Muhammed b. Salih el-Useymin, *Şerhu Buluği’l-Meram*, V, 393.

917 Özel, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı*, s. 46; Hamidullah, *İslam Devlet İdaresi*, s. 131; Ateş, *Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, s. 292.

918 Tevbe, 9/12.; Hamidullah, *İslam Devlet İdaresi*, s. 207; Özel, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı-Dârulislâm Dârulharb-*, 6. Bsk., İz Yay., İstanbul 2011, ss. 45-61; Ateş, *Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, s. 292.; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 195-198, 213.; Afzalu’r-Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, I, 428.; Bkz. İhsan Süreyya Sırma, *İslamî Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad*, 44. Bsk., Beyan yay., İstanbul 2016.; Devletin devamını tehlikeye düşüren kabilelerin sınır dışı edilmesin ilişkin bkz. İhsan Arslan, *Beşerî ve Siyasî Yönleriyle Hz.*

Ancak cihad kavramının içeriğinde, cihadın sadece savaş anlamında olmadığı anlaşılmaktadır. Kişinin içinde bulunduğu şartlara göre dünya ve ahirette mutlu olmasını sağlayacak ortam ve esasları sağlamak için çeşitli vasıtalarla mücadele etmesidir. Hadis külliyatının kitabü'l-cihad, kitabü's-siyer, kitabü'l-meğazî gibi bölümler içinde cihad ahkâmına ilişkin birçok hadis görülmektedir. Hadislerde cihadın kapsamına ilişkin kadınların cihadı olarak “sizin cihadınız hacdır”⁹¹⁹ ifadeleri, anne-babaya bakmanın cihad olarak görülmesi⁹²⁰ bize ipuçları vermektedir. Dolayısıyla fiili savaş durumu dışında cihadın, “yaşam tarzı” şeklinde ifade edilmesi mümkündür. “Mücahid nefsi ile cihad edendir.”⁹²¹ “Elinizle, dilinizle ve malınızla cihad edin.”⁹²² “En değerli cihad, zalim yöneticilerin karşısında hakkı dile getirmektir.”⁹²³ hadisleri cihadın savaştan ibaret olmadığını toplumsal yapının korunması ve haksızlıkların önüne geçme fonksiyonuna işaret etmektedir. Hz. Peygamber’in hadislerinde, nefisle mücahede etmek⁹²⁴; zalim idareciye karşı hakkı haykırmak⁹²⁵, anne-baba ile ilgilenmek⁹²⁶; makbul bir hac⁹²⁷, gaziye donatmak ve

---

Peygamber'in Hoşgörüsü, s. 209.; Sürgün hadislerinin değerlendirilmesine ilişkin bkz. Salih Kesgin, *Hz. Muhammed ve Öteki*, İnsan Yay., İstanbul 2016. Hadisler için bkz. Çeşitli inanç gruplarının Arap yarım adasından çıkarılmasına dair rivayetler altı farklı sahabi tarafından Yahudi, Hristiyan müşrik Arapların hicaz ya da Arap yarım adasından çıkarılmasını konu edinmektedir. Bunlardan birincisi, Hz. Peygamberin “Yahudileri ve Hristiyanları Arap Yarımadasından çıkaracağım. Orada müslümandan başkasını bırakmayacağım” (Ebu Davud, Harac, 28; Tirmizi, Siyer, 43; Müslim, Cihad, 63.) şeklinde doğrudan kendi fiili olarak nakledilen, ikincisi ise “Yahudileri, Necranlıları, müşrikleri Arap yarım adasından/hicazdan çıkarın” şeklinde gelmiştir. (Buhari, Cihad, 171; Müslim, Vasiyet, 5; Ebû Dâvûd, Harac, 28.) Kısaca rivayetler arasında bir takım lafız farklılıkları olmakla birlikte rivayetlerden anlaşılan Arap yarımadasında farklı dini unsurların yer alamayacağıdır. Senet incelemeleri rivayetin peygambere dayandığını ortaya koymaktadır. Fakat hadisin anlaşılması ve yorumlanmasında aidiyet ve senedin sıhhati yeterli olmamaktadır. Buradan hareketle söz konusu rivayetlerin Hz. Peygamber’in bizzat kendi uygulaması ve sonrasında nasıl anlaşıldığı önem arz etmektedir. Ebu Dâvud, “Yahudilerin Medine’den çıkarılması” (Ebû Dâvud, Harac, 21-22.) Müslim’de ise “Yahudilerin Hicaz’dan sürülmesi” (Müslim, Cihad, 61; Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Müslim*, XII, 310.) şeklinde konuyu ele almıştır. Müslim’de sahihinde, “ahdini bozanlarla harb etmenin ve kale sahiplerini âdil, hükme ehil bir hâkimin hükmüne havale etme” Müslim, Cihad, 61-68.) babında Kurayza Yahudilerinin sürgün ediliş gerekçesini zikredilmektedir. Bkz. Karadâvî, *Fıkhu'l-cihad*, s. 400, 458.

919 Buhârî, Cihad, 62; İbn Mace, Menasik, 8.

920 Buhârî, Cihad, 138; Ebu Dâvûd, Cihad, 31.

921 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 2.

922 Nesâî, Cihâd, 48.

923 İbn Mâce, Fiten, 20.

924 “Mücahid Allâh’a itaat noktasında nefsiyle mücahede edendir.” Tirmizî, Fezâilü'l-cihâd, 2

925 “Cihadın en faziletlisi zalim sultana veya zalim idareciye karşı adaleti (hakkı) haykırmaktır.” Ebû Dâvûd, Melâhim, 17; Tirmizî, Fiten, 13; Nesâî, Bey’at, 37; İbn Mâce, Fiten, 20.

926 Cihada katılmak için izin istemek üzere kendisine gelen birisine Hz. Peygamber: “Annem-baban sağ mı” diye sormuş “evet” cevabını alınca da “O halde sen onlara bakmak suretiyle cihâd et” buyurmuştur. Buhârî, Cihâd, 138, Edeb, 3; Müslim, Birr, 5; Ebû Dâvûd, Cihâd, 31.

927 “Cihadın en faziletlisi mebrûr hacdır.” Buhârî, Hacc, 4; Sayd, 26; Cihâd, 1; İbn Mâce, Menâsik, 44.

geride kalan ailesine yardım etmek⁹²⁸ cihad olarak isimlendirmiştir. Cihad, hayatın gayesi olarak Allah'a kulluk etmek, Allah ve Rasul'ünün koyduğu ölçülerin fert ve toplum hayatına uygulanmasına çalışmaktan İslâm'ı diğer insanlara tebliğe, İslâm ülkesini ve müslümanları her türlü tehlike ve saldırılara karşı savunma ve bu konuda gerektiğinde savaşmaya kadar kapsamlı bir anlam taşımaktadır. Bu anlam genişliğine sahip olan cihad kalp, dil, el ve silâh gibi beşerî aksiyonun ortaya konulduğu her vasıta ile yapılabilmektedir.⁹²⁹ Savaş, cihadın etkili bir şekli olmakla birlikte sadece silahlı mücadeleden ibaret de değildir. Cihad haksız bir saldırı ve yok etme mücadelesi değil aksine Müslüman'ın kimliği ve kişiliği ile var olma ve kendi kimliğini koruma yanında zulme ve zalime karşı hakkı savunma çabasıdır. Cihad genel manada yeryüzünde hakkın ve adaletin hâkim olmasını sağlamaya çalışmaktır.⁹³⁰ Kapsam genişliğine rağmen cihad kelimesi⁹³¹ sonraki süreçte kavramın savaşla özdeşleşmesi gibi indirgemeci bir duruma sebep olmuştur. “Cihadın” silahlı savaş, düşmanla silahlı mücadele anlamaları hakim olmuştur. Hâlbuki Kur'an-ı Kerim'de doğrudan savaş ifade etmek için kullanılan kıtal⁹³² ve harp⁹³³ kavramları geçmektedir. Kıtal, birini öldürme anlamındaki “ktl” kökünde karşılıklı savaş karşılıklı öldürme eylemini ifade etmektedir. Müslümanlar Mekke döneminde oldukça zor durumlara maruz kalmalarına rağmen silahlı mücadeleye Medine döneminde izin verilmiştir. Bu şekilde silahlı bir şekilde mücadeleyi ifade eden ayetlerde açıkça “katilü”⁹³⁴ şeklinde geçmektedir. Zulme uğrayanların mücadelesini ortaya koyan ve düzenleme yapan ayetler ise “câhidü” yani cihad kavramıyla⁹³⁵ medeni surelerde savaş anlamıyla kullanılmıştır. Aynı şekilde sulhun karşıtı harp kavramı da fiili mücadeleyi⁹³⁶ ifade etmek için kullanılmaktadır. Kıtal/öldürme cihadın bir parçasıdır ancak kavram olarak cihad daha geniş kapsamlıdır.⁹³⁷

928 “Bir gaziye Allah yolunda donatan kimse o yolda savaşmış sayılır. Ve bir gazinin ailesini hayırla kollayıp gözetleyen kimse de Allah yolunda çarpışmış demektir.” Bkz. Müslim, İmâre, 135.

929 Ahmet Özel, “Cihad”, VII, 528.; Süreklilik açısından her zaman imkân bulunması dolayısıyla dil ile yapılan cihad en çok başarı sağlanandır. Bkz. İbnu'l-Esir, *Camii'l-usul*, IV, 102.

930 Bkz. Hadislerle İslam, “Cihad”, IV, 481.

931 Abdurrahman Ateş, *Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, s. 230.

932 Bakara, 2/190-191, 193; Nisâ, 4/74-76; Tevbe, 9/12-13.

933 Mâide, 5/64; Enfâl, 8/57; Muhammed, 47/4.

934 Bkz. Bakara, 2/190, 193; Enfal, 8/39; Tevbe, 9/29, 36, 129.

935 Bkz. Âl-i İmrân, 3/168; Nisa, 4/76, 84; Tevbe, 12, 14, 29.

936 Bkz. Maide, 5/64; Enfal, 8/57; Muhammed, 47/4.

937 Abdurrahman Ateş, *Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, s. 233.

Son yüzyılda İslami cihad şeklinde ortaya çıkan mücahidler(!) müslümanların en büyük problemi olmuştur. Cihadı, müslüman kanı akıtmak olarak gören zihniyetin toplumsal barışa katkı sunması düşünülemez. Burada Hz. Peygamber'in "*mümin, haram kılınmış kan akıtmadığı sürece genişlik içinde olmaya devam eder*"⁹³⁸ sözünü hatırlamak gerekmektedir. Bu bağlamda Muhammed Hamidullah'ın bir müslüman yazardan yaptığı şu alıntıya işaret etmek güzel olacaktır: "Beden için aslanan sağlık ve sıhhate karşı hastalıklar ne ise, emniyet ve barışın zıddı, zamanın geçici hastalıkları savaşlardır. Öyleyse barışı siyasi hareketlerle korumalı ve savaştan kaçınılmalıdır."⁹³⁹

3.5.3.2 İslam Savaş Ahlakı

İnsanlık tarihi savaş, kan, gözyaşı, mağduriyetler kısaca şiddetin her türlüsüne şahit olmuştur. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak menfaat düşkünleri kendi konumlarını tahkim etmek, başkalarını kendileri için tutsak edecek bir yaşam tarzını öngörmektedir. Buradan hareketle soy kırımlar, ırkçılık ve din düşmanlığı gibi sebeplerle dünyada her gün sayısız insan katledilmektedir. Bu şiddet olaylarını dünyanın bir kısmı kanıksamış iken diğer tarafta aklın ve vicdanın sesine kulak veren duyarlı kimseler şiddet, haksızlık, zulme sessiz kalmamak için çaba sarf etmektedir. Çoğu zaman savaştan kaçan masumların yaşam mücadelesi cesetleri sahile vurduğunda "insanlığın kıyıya vurması" sözleri gündeme gelmektedir. İnsanın maddi hazlarının ardında vurdumduymaz bir şekilde zulme sessiz kalması gariptir. İfade edilmesi en zor durumlardan biri de kamuoyuna yansımayan ancak çoğu zaman inançları uğruna işkencelere maruz kalan müslüman topluluklardır. Bahaneler üreterek savaş çıkaran zalimlerin, diktatörlerin savaş ahlakından bahsetmesi mümkün zaten mümkün değildir. Dünyayı kendine köle edinmeyi, direnenleri topluca yok etmeyi asıl stratejisi olarak gören kişi ya da devletin vicdanından, sağduyu, uzlaşma ve barış gibi sözcükleri kullanması ise konjonktürel ve yapmacıktan ibarettir. Özgürlük, refah, mutluluk vaatlerinin yalan olduğu her geçen gün kendini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla dünyada temel politik bir değişim olmadığı⁹⁴⁰ ve teknolojik imkânlar silah sanayiinde-yok etme ve sömürü anlayışında- kullanılmaya devam ettikçe sıcak ve soğuk savaş eksik olmayacaktır.

938 Buhârî, Diyat, 2

939 Hamidullah, *İslam Devlet İdaresi*, s. 202.

940 Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, s. 490.

Hız. Peygamber sivillerin haklarının korunması için azami gayret göstermiştir. İnsana hürmet ve saygının neticesinde vahiy süreci içerisinde akıtılan kan gerçekten çok azdır.⁹⁴¹ Savaşa katılmayan kadınlara, yaşlılara ve çocuklara ve din adamlarına dokunulmaması, çevrenin tahrip edilmemesi, baskınlardan uzak durmak⁹⁴², ateşle yakma, eziyet etmemek⁹⁴³, canlıları hedef yapmamak⁹⁴⁴, yağma ve talan yapmanın yasağı⁹⁴⁵, müslu yaparak organların kesme yasağı⁹⁴⁶, esirlerin öldürülmesi yasağı, elçi ve aracılarn öldürülmesi yasağı⁹⁴⁷ temel savaş yasaları⁹⁴⁸ içinde zikretmek gerekecektir.⁹⁴⁹ Savaşa aktif katılmayan bu kimselerin öldürülmeyeceğı fakat stratejik destek imkanı olanların öldürmesi gerektiğı kabul edilmiştir.⁹⁵⁰ Savaştan önce komutanlara ve askerlere yapılan tavsiyeler savaşın tahrip amaçlı olmadığıının en güzel vesikasıdır. İslam savaşı ihya için insanların doğru yolu bulmaları ve daha güzel hayata kavuşmaları için vasıta sayar.⁹⁵¹ Sadece cephe gerisindeki sivilleri, çocukları, yaşlıları, kadınları değil; tabi kaynakları ve doğal çevreyi yok eden yakıp kavuran savaşların çevresel zararlarının yıllar boyu sürdüğü düşünülduğünde İslam'ın savaş ahlakındaki inceliğı görmek mümkündür.⁹⁵² Savaşta dahi insani faziletlerin gözetilmesi Rasulullah'ın yaptığı savaşların temel özelliğidir.⁹⁵³

Son dönemde İslam dinin şiddetle birlikte anılması neredeyse barışı unutturacak seviyede zihin dünyasına işlenmiştir. Burada dinin kendisinde yer alan metinlerin etkisi düşünülse dahi durumun zannedildiğinden farklı olduğunu söylemek durumundayız. Zira bir kişinin sergilemiş olduğu olumsuz davranış diğer inanç sistemlerinde genellikle kişiye atfedilirken ya da yorumlama yoluna gidilirken, İslam dinini benimseyen bir birey yaptığında söz konusu yanlış hareket İslam'a mal edilmektedir. Diğer taraftan Samuel P. Huntington ve benzeri kişilerin “nerede İslam

941 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 1035.

942 Bkz. Buhârî, Cihad, 102; Ebu Dâvûd, Cihad, 91.

943 Bkz. Buhârî, Cihad, 149; Ebu Dâvûd, Cihad, 112; Tirmizî, Siyer, 20.

944 Ebu Dâvûd, Cihad, 119.

945 Ebu Dâvûd, Cihad, 110, 128; Hudud, 3; Buhârî, Mezalim, 30.

946 Bkz. Müslim, Cihad, 2; Ebu Dâvûd, Cihad, 82; Tirmizî, Diyat, 14.

947 Ebu Dâvûd, Cihad, 154.

948 Bkz. Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, VII, 100-101.

949 Bkz. Buhârî, Cihad, 147; Tirmizî, Siyer, 19, 48; Ebu Dâvûd, Cihad, 90; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, VII, 101.; Savaşın tabiata ve insanlığa verdiği zarar sadece bu bir bölgeyle ve ya bir zamanla sınırlı değildir. Etkileri insanların fiziksel, biyolojik, psikolojik, ekonomik durumları üzerinde yıllarca devam etmektedir. Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, s. 460-494.

950 Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bari*, VI, 257; Aynî, *Umdetü'l-Kari*, XIV, 261.

951 Zürkânî, III, 291; İbnu'l-Esir, *Camiu'l-usul*, IV, 157.

952 Bkz. İbnu'l-Esir, *Camiu'l-usul*, IV, 157.

953 Bkz. İbnu'l-Esir, *Camiu'l-usul*, IV, 145.

varsa orada şiddet ve çatışma vardır”⁹⁵⁴ söylemeleri yanında Alman bilgin Annemarie Schimmel’in İslam hakkında “yeryüzünde en çok yanlış anlaşılan din” tespitleri önemlidir.⁹⁵⁵ Ancak bu şekilde İslam karşıtı söylemlerin Müslümanlardan kaynaklanan yönü olsa bile temel de zihniyet farklılığı, rakip görme, şiddet olaylardan hareketle toplumsal baskı oluşturma, olayları kendi çıkarları uğruna manipüle etme ihtimal dâhilindedir.⁹⁵⁶

İslam’ın asla onaylamadığı terör, şiddet ve intihar saldırıları gibi fiillerin İslam’a mal edilmemesi olumlu din algısı ve dinin dünya barışına katkısı açısından gereklidir. Batılıların kasten planlı şekilde uygulamaya koyduğu bu kavram kargaşasından öncelikle günümüz Müslümanlarının kurtulması ve İslam’ın bazı temel argümanlarını bilmesi gerekmektedir. Bunların başında da Batılıların devamlı önümüze servis ettiği cihad kavramı gelmektedir.⁹⁵⁷ Savaş ile ilgili ayet ve hadislerin de “din savaşı” olarak emredilen bir durum olmadığı, fakat inananların yurtlarından sürgün edildiği, zulüm ve haksızlıklara maruz kaldığı durumlar için fitnenin engellenmesi ve aşırıya gidilmemesi kayıtları ile birlikte değerlendirilmesi gerekir. Dolayısıyla din, şiddeti ve şiddet dilini onaylamaz.⁹⁵⁸ Şunu da hatırlamak gerekir ki, İslam’ın civar beldelelere yayıldığı zaman dilimi, Kureyş ile yapılan Hudeybiye Antlaşmasını takip eden barış yıllarıdır. İki yıla yakın bu süre içerisinde İslam’ı kabul edenlerin sayısı, İslam’ın başlangıcından itibaren yirmi yıla yakın müddet içerisinde, Müslüman olanların sayısından daha fazla olduğu görülmüştür. İşte bu tespitler İslam’ın savaşla değil, temelinde insan sevgisi, eşitlik ve hoşgörünün olduğu davet metotları ile yayıldığı delilleridir.⁹⁵⁹

Bu durumda da şiddeti başka bir açıdan ele almak gereği doğmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında ise şiddetin meşru/yasal ve gayr-ı meşru olarak incelenmesi gerekmektedir. Her ne kadar şiddet meşru ve gayr-ı meşru olarak nitelendirilse bile buradan şiddetin meşrulaştırılması ya da dinsel şiddet gibi yaklaşımlara girmek doğru olmayacaktır. Bütün dinler şiddet eylemlerine karşı çıkarak, mensuplarını

954 Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, Mehmet Turhan (çev.), Okuyan Us yay., İstanbul 2008, s. 383.

955 Annemarie Schimmel, İslam’ın yanlış anlaşılmasını, Hıristiyanlıktan sonra doğuşu ve İslam’ın ona meydan okuması olarak açıklar. Bkz. Albayrak, *Semavi Dinlerde Barış ve Şiddet İkilemi*, s. 178.

956 Bkz. Şinasi Gündüz, “Din ve Şiddet”, *Dinin Dünya Barışına Katkısı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2006, s. 152.

957 Yılmaz, “Cihad Kavramı..”, s. 305.

958 Esen, “Bir Şiddet Söylemi Olarak Tekfir”, *Din ve Şiddet*, s. 548.

959 Yılmaz, “Cihad Kavramı..”, s. 307.; ayrıca bkz. Karadâvî, *Fıkhu’l-cihad*, s. 469, 501.

şiddete sevk eden davranış ve düşüncelerden uzaklaştırmayı amaçladığını söyleyebiliriz.⁹⁶⁰ Ancak şiddetin temellendirilmesi için araçlara ihtiyacı vardır. Meşrulaştırma bir kült, bir söylem, bir manifesto, herhangi bir şeyle gerekçelendirilebilir. Ancak tarih boyunca meşrulaştırmanın en önemli araçları dini metin olagelmıştır. Ancak metinlerin varlığı da çeşitli sosyo-politik, ekonomik, tarihsel veya kültürel etkileşimlerden ve dini yorumlardan uzak değildir.⁹⁶¹

Meşru şiddet olarak tabir olunan kısmın, meşru müdafaa olarak anlaşılması daha doğru olacaktır. Zira insanı yaralama, hakaret ve nihayet öldürme bir şiddettir. Ancak mağdurun hakkını korumak ve daha öncesinde tedbirler almak hem ferdin hem de toplumun menfaati için gereklidir. İşte “kısasta hayat vardır”⁹⁶² ayeti bu bağlamda şiddetin önlenmesi içindir. Dolayısıyla Kur’an ve sünnette zikredilen cezai müeyyideler, hayat hakkını ve inanç özgürlüğünü temin için gerektiğinde savaşa müracaat etmek şiddet değil bilakis şiddeti, baskı ve zulmü ortadan kaldırmak için meşru müdafadır.⁹⁶³ Bu noktada İslam’da savaşın gerekçelerini hatırlatmak gerekmektedir. İslam’da savaş; mazlumları zulümden kurtarmak, İslam davetinin önündeki engelleri kaldırmak, din ve vicdan özgürlüğünü, inanç ve ibadet hürriyetini temin etmek, güven ve asayiş sağlamak, zayıfları kuvvetlilerin tasallutundan kurtarmak, barışın sürdürülmesini sağlamak gibi nedenlerden kaynaklandığı ortadadır.⁹⁶⁴ Bu bağlamda Hz. Peygamberin ortaya koyduğu savaş ahlakı İslam’ın

960 İlahi dinlerin tebliğ süreci ve şiddet ilişkisine dair bkz. Abdurrahman Ateş, *Kur’an’a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, Beyan, İstanbul 2002, s. 35 sürekli savaş algısı ve İslam’ın savaş dini olduğu, barışın ise zaruretten ve dönemsel olduğuna ilişkin itirazlar için bkz. Ateş, *Şiddet Sorunu*, s. 247; dinlerin geldikleri ortama bağlı olarak muhtevasında şiddet içeren ifadeler taşıması söz konusu olduğu ancak dinlerin şiddeti tasvip etmediği aşikârdır. Bkz. Albayrak, *Semavi Dinlerde Barış ve Şiddet İkilemi*, s. 85-86.

961 Şinasi Gündüz, “Din ve Şiddet”, *Dinin Dünya Barışına Katkısı*, TDV Yay., Ankara 2006, ss. 149-153.; Mahmut Aydın, “Dini Referanslı Şiddet Engellenmenin Yolu: Çoğulcu Din Algısı”, s. 626.

962 Bakara, 2/179.

963 Had ve tazir cezalarının temel amacı din, can, mal, nesil ve nefsin korunması olduğu daha önce zikredilmiştir. Bu noktada ayrıca bkz. Şevket Topal, “İslam Ceza Hukukunda Suça Uygulanılan Had, Kısas, Tazir vb. Müeyyideler Şiddet Olarak Algılanabilir mi?”, *Din ve Şiddet*, Faruk Sancar (Ed.), Ankara 2016, s. 581-601.

964 Elşad Mahmudov’un çalışmasında ana hatlarıyla savaşın gerekçeleri şöyle açıklanmıştır: Birinci Bölüm; “Savaş hali, meşrû müdafaa, haber toplama (istihbarat), antlaşmaların ihlali, elçi dokunulmazlığı ihlali ve diğer hususlar (devletini itibarını kurtarmak, düşmanın harp teklifi, hedef şaşırtma, zekât vermeyi reddedenleri cezalandırma)” gibi alt başlıklara ayrılmıştır. Burada Hz. Peygamber’in savaşlarının sebepleri ve sonuçları siyasi, askeri, ekonomik, stratejik ve inzibati açılardan değerlendirilmektedir. İkinci bölümü “Düşmanlık Sebebiyle Yapılan Savaşlar ve Sonuçları” başlığını taşımaktadır. Burada düşman saldırılarını yerinde savmak, düşmana yardım ve yataklık edenleri cezalandırma, saldırganları takip ve cezalandırma, düşmana misillemede bulunma, düşmanlık yapan ve kutsal değerlere hakaret eden şahısların cezalandırılması, düşmanlık eden kabilelerin cezalandırılması alt başlıklarıyla

savaş dini olmadığı haksız bir savaş, mücadelenin söz konusu olmayacağını, cihadın insanların hayatına son vermek için yapılan bir kutsal savaş olmadığını ortaya koyacaktır. Hz. Peygamber sefere gönderdiği komutanlara şu tavsiyelerde bulunmuştur: “Allah’tan korkunuz. Kâfirlere karşı Allah’ın adı ile savaşınız. Hertürlü ihanetten sanınız. Müsle yapmayınız. Savaşa katılmadıkları sürece masumları, din adamlarını, kadınları, çocukları öldürmeyiniz. İdarecileri ve hükümdarları öldürmeyiniz.”⁹⁶⁵

Ömer Nasuhi Bilmen, dinin özgürce yaşanabilmesi için cihadın gerekli olduğunu şöyle izah etmektedir:

“İslâm, cihanşümul bir dindir, kendi müntesiplerinin tam bir istiklâl dairesinde yaşamalarını bir gaye bilir, bu cihetle harbe müteallik bir kısım ahkâmı muhtevi bulunmuştur. Çünkü böyle bir gayeyi istihdaf eden ve beşeriyetin harp ve cidale meyyal olan haleti ruhiyyesini nazara alan yüksek bir din, harbe ait ahkâmı nazardan uzak bulunduramaz. Kendi müntesiplerini gerektiğinde cihad ile nefislerini müdafaaya mükellef tutmayan bir din, onların mahkûmiyetine, başka milletlerin esareti altına düşmelerine meydan vermiş olur. Binaenaleyh harp hakkında bir takım hükümlerin mevcut bulunması, zarurîdir. Elverir ki bu hükümler, insanî ve ahlâkî bir takım kayıt ve şart ile mukayyet olsun. İşte İslam hukukunun harbe müteallik olan hükümleri, savaş ahkâmına ve ahlakına ilişkin şartları tamamen içermektedir.”⁹⁶⁶

Özellikle din-şiddet ilişkisini ifadede kullanılan kavramlar bütünü görmeksizin parçacı yaklaşımın neticesidir. İslam dininde izin verilen savaştan maksat, İslâm dinini kabul etmeye zorlamak olmadığı gibi ülke coğrafyasını genişletmek, ganimet elde etmek, başkalarının ekonomik değerlerine, gelir kaynaklarına el koymak ve başkalarını üstünlük sağlamak gibi hususlar da değildir. Savaş’ın temel amacı savunma ve dini tebliğ görevinin önündeki engelleri kaldırmaktır. Savaşmak istemeyenlerle de savaşılmaz. “Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez. Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden (Mekke’den) siz de onları çıkarın. Zulüm ve baskı adam öldürmekten daha ağırdır. Yalnız, Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşarlarsa (siz de

---

ele alınmıştır. Bkz. Elşad Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber’in Savaşları*, İSAM Yayınları, İstanbul 2010.; ayrıca bkz. Mahmud Şit Hattâb, *Komutan Peygamber*, Ahmed Ağırakça (terc.), İstanbul 1988, s. 18; İhsan Arslan, *Beşerî ve Siyasî Yönleriyle Hz. Peygamber’in Hoşgörüsü*, STS Yay., 2014, ss. 149-153.

965 İhsan Arslan, *Beşerî ve Siyasî Yönleriyle Hz. Peygamber’in Hoşgörüsü*, s. 156; Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb Maverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultaniyye*, Ali Şafak (trc.), İstanbul 1994, s. 99.; Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, Salih Tuğ (trc.), İstanbul 1991, s. 20-22.

966 Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, III, 356-358.

onlarla savaşın) onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir. Eğer onlar (savaştan ve küfürden) vazgeçerlerse, (şunu iyi bilin ki) Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Hiçbir zulüm ve baskı kalmayınca ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa, artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır.”⁹⁶⁷ Bu ayetlerde de, İslâm'da savaşın, savaşanlara karşı savaşmak, savaşmayanlarla savaşmamak, savaşılacaksa Allah yolunda yani insanlık adına savaşmak, savaşta aşırı gitmemek, karşı taraf savaşa son verir ve haksızlıktan vazgeçerse Müslümanların da savaşa son vermeleri ve düşmanlık etmemeleri gerektiği gibi çok önemli kayıtlara tabi olduğu açıkça ifade edilmektedir.

Bu bağlamda savaş insanın kendini, toplumunu ve ülkesini korumak için gerekli ve zorunlu bir eylem⁹⁶⁸ haline dönüşür. Bundan dolayı kamu yararını sağlamak için öngörülen cezai yaptırımlar da meşru şiddet kapsamında⁹⁶⁹ değerlendirilmektedir. Bu bağlamda şeri cezaların tatbikinde “Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dini konusunda sizi acıma duygusu kaplamasın.”⁹⁷⁰ ayeti şefkatli olmakla ve adaleti yerine getirme meselesinde ölçüyü işaret etmektedir. Yine bu bağlamda “Allah ve Resulüne savaş açanların, (yol keserek terör eylemi yaparak) yeryüzünü ifsad etmek için koşuşanların cezası; öldürülmeleri veya asılmaları yahut sağ elleri ile sol ayaklarının kesilmesi yahut da buldukları yerden sürülmelerinden başka bir şey olmaz. Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Ahirette ise onlara başkaca müthiş bir ceza vardır. Ancak kendilerini ele geçirmenizden önce tövbe edenler, bu hükmün dışındadır. Biliniz ki Allah gafurdur, rahimdir.”⁹⁷¹ ayeti fitne ve fesada düşen, kötülük düşünen kimselere cezai yaptırımın olması Kur'an'da açıkça zikredilmiştir.⁹⁷²

Burada tartışılması gereken diğer nokta ise aynı davranışın hem şiddet hem şiddet olmayacağıdır. Daha açık ifade ile haksızlık ve zulüm gibi şiddeti içinde barındıran sözlü-fiili herhangi bir davranış şiddet, ancak bu durumu ortadan kaldırmak için başvuru çözümler ise şiddet olarak ifade edilemeyecektir. Her ne kadar bu durum salt niyete bağlanamayacaksa da vicdan ve selim aklın öncülüğünde niyet önemlidir. Ancak bir toplum ya da kişinin başkası adına karar vererek şiddeti

---

967 Bakara, 2/190-193.

968 Özcan Köknel, *Bireysel ve Toplumsal Şiddet*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2000, s. 22.

969 Ateş, *Şiddet Sorunu*, s. 20.

970 Nûr, 23/2.

971 Mâide, 5/33.

972 Bkz. Albayrak, *Barış ve Şiddet İkilemi*, s. 198.

ve zulmü ortadan kaldırıp barış ve huzur getirme söylemiyle insanlara zulüm, işkence yapması ve masumların katledilmesi kabul edilebilir durum değildir. Bundan dolayı dini naslar nazarından ele alınınca şiddetin ve baskının toptan reddedildiğini söylemek mümkündür. İslam, insanların, yeryüzünde öfke, kin, nefret ve şiddetin karşısında merhamet, şefkat, hoşgörü ve barış içerisinde yaşayabilecekleri güzel ahlak ve fazilet kurallarını içerir. “*Ey inananlar! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır.*”⁹⁷³ ayetinin tefsirinde Elmalılı şu izahı yapmaktadır:

“Ey müminler! Allah’ın emirlerine boyun eğmekle öyle mükemmel bir sosyal görünüm ve öyle muntazam bir İslâm yurdu meydana getiriniz ki aranızda isyandan, kavga ve anlaşmazlıktan, birbirinize eziyetten, eğrilikten, Allah’ın haklarına ve kulların haklarına tecavüzden, kısaca Allah rızasına aykırı hareketlerden eser bulunmasın da, herkes, güven ve karşılıklı sevgi, rahatlık ve tam bir huzur içinde vazifeleriyle meşgul olsun, geleceğine ve ahiretine tam bir sevinçle yürüsün ve bunu bozacak fesatlara meydan verilmesin. Dünya hayatı hakkında parlak sözler söyleyip de kalpleri en merhametsizce düşmanlıklarla dolu olan, şeytanca hareket edenlerin arkasından gidilmesin.”⁹⁷⁴

İslam, şiddet içerikli tavırlara karşı çıkmanın yanında barışın temini ve devamı için önemli temel kurallar getirmiştir. Hak ve hukuka riayet, hayat hakkına saygılı olmak, güzel ahlak, inanç ve düşünce hürriyeti, adalet ve güzel muamele, şefkatli ve merhametli olmak, affedici olmak, iletişimin devamı için tedbirlerin alınması⁹⁷⁵ İslam’ın güzelliklerinden sadece bir kısmıdır.

Netice itibariyle yanlış anlaşılan cihad ve savaş ayetlerinin maksadı -tarihsel süreci- dikkate alındığında, İslam’da savaşın ve mücahedenin, müdafaa ve haksızlıkları önleme, yaşam ve inanç özgürlüğü önündeki engelleri kaldırmaya yönelik olduğu tespitini hatırlatmalıyız. “Sizinle savaşanlarla Allah yolunda siz de savaşın fakat haksız yere saldırmayın...”⁹⁷⁶ ve “bir topluluğa olan kininiz, sizi adaletsizliğe götürmesin...”⁹⁷⁷ ayeti de savaşın doğallığını ortaya koymakta ancak haddi aşmama misli ile mukabelede bulunma, savaş dahi olsa haksızlık ve çirkin davranışların (müsle vb.) yapılmaması erdemini öğretmektedir. Ayetlerin muhtevassından savaşı başlatmak müslümanların kendilerinden başkasını potansiyel düşman görüp daima savaş içinde olmaları, buldukları her yerde öldürmeleri değil,

973 Bakara, 2/208; Ayrıca bkz. Haşr, 59/23; Mâide, 5/16.

974 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 66. Bakara, 2/208.

975 Buhârî, Mezâlim, 3.; Nahl, 16/90.; Gâşiye, 88/22.; Mâide, 5/32.; A'raf, 7/199.; Beled, 90/ 17-18.; Müslim, İman, 93; Ebu Dâvûd, Edeb, 142.

976 Bakara, 2/190.

977 Mâide, 5/8.

savaş başladıktan bütün çaba sarf edildikten sonra savaş ahlakını yansıtmaktadır. Bu bağlamda savaş başladıktan sonra savaştan kaçmak, cepheyi terk ve etme müslümanları yalnız bırakmak da kınanmıştır.⁹⁷⁸ Bakara suresi 191-193. ayetlerinde - *فَإِنْ قَاتَلْتُمُ فَاتُّوْكُمْ فَاقْتُلُوْهُمْ* ve *فَإِنْ قَاتَلْتُمُ فَاتُّوْكُمْ فَاقْتُلُوْهُمْ* - şart edatının (إن) kullanılması da, savaşın şarta bağlandığını ve özellikle ideal bir toplumun önündeki engelleri kaldırmaya yönelik olduğunu işaret etmektedir. Aslında ideal olan savaşı bir hayattır. Ancak tarih neredeyse savaşı bir dönemi haber vermemektedir.⁹⁷⁹ Diğer taraftan cihad bir yaşam tarzı olarak bütün dinsel çabayı yaşam tarzını barındırması⁹⁸⁰ söz konusu iken kıtal ve harb kavramları savaşı ifade eder.⁹⁸¹ Cürcânî, *Ta'rifât'ta* cihadı, “hak dine davet” şeklinde açıklamaktadır.⁹⁸² Şu da önemli bir husustur ki İslam'ın yayılış sürecinde özellikle müslümanların inançları sebebiyle baskıya maruz kaldığı Mekke döneminde sadece onların yeterli güçleri yoktu ki savaşın tarzında bir yorum isabetli olmayacaktır. Mekke döneminin en önemli yönü müslümanların eski inanç ve adetleri terk süreci, dolayısıyla zihinsel ve davranış olarak değişiklik ve eğitim dönemidir.⁹⁸³ Evet, İslam'dan önceki savaşlara bakıldığında ganimetin ve esirlerin söz konusu olduğunu ancak İslam'ın savaş ahlakını kazandırmasından sonra mal ve şöhret için cihad edenin savaşın hiçbir menfaat elde edemeyeceği ortaya konulmuştur. Özellikle cihadın birçok mana ve çeşidinin olduğu halde salt silahlı çatışma ve kutsal savaş kavramları ile aktarılır oluşu art niyeti çağrıştırmaktadır.⁹⁸⁴ Savaşla ilgili ayetlerin hemen hepsinin savaş ortamında indiği, kendileri ile savaşılması istenilen grupların Müslümanlarla fiilen savaşan kişiler olduğu, müslümanların varlığını yok etmeyi hedefleyenlere karşı

978 Saf, 61/4; Enfal 8/15.

979 Bkz. Albayrak, *Barış ve Şiddet İkilemi*, s. 196.

980 İsrâ 17/125; Mü'minun 23/96; Fussilet 41/34.

981 Bkz. Albayrak, *Barış ve Şiddet İkilemi*, s. 189.

982 Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s. 107.

983 Ateş, *Şiddet Sorunu*, s. 242.

984 Ateş, *Şiddet Sorunu*, s. 231. Kur'ân-ı Kerim'de hem savaşa hem de barışa davet eden ayetleri görmek mümkündür. Ancak soyutlayıcı okumalarda İslam'ın savaş dini, hatta bu savaşın “kutsal savaş” olarak ifade edilmesi söz konusu olabilmektedir. Bakara 2/208; Nahl 16/125; Fussilet 41/34 vb. ayetlerin barışa, Bakara 2/ 244; Enfal 8/39; Tevbe 9/5 vb. ayetlerin ise savaşa işaret ettiği ortadadır. Kutsal metinlerde savaşı emreden şiddet içerikli ifadelerin bulunması, vahiy süreçlerinde muhatabın durumları ile alakalıdır. Metinlerin kendisini şiddet doğruluğunu söylemek tarihsel süreçten bağımsız bir okuma olur. Bu durumda bütün semavi dinlerin metinleri barışın sağlanması vurgusu kadar savaş olgusuna ilişkin ayetleri barındırmaktadır. Dolayısıyla sadece şu ya da bu din değil semavi dinlerin ve yaratıcını şiddet yanlısı olduğu tezi ileri sürülür ki bu asla kabul edilebilir bir durum olamaz. Bkz. Albayrak, *Barış ve Şiddet İkilemi*, s. 69-94.

savunmanın meşruiyetini beyan eden ayetleri tek ve nihai hüküm gibi okumak, barış dini İslam'ı şiddetin kaynağı olarak takdim etmek doğru olmayacaktır.⁹⁸⁵

Buradan hareketle dinlerin anlaşılması problemi karşımıza çıkmaktadır. Kutsal metnin nasıl anlaşılacağı, barış-şiddet ikileminde önemli bir kavşaktır. Metne canlılık kazandıran bireyleri kuşatan -siyasal, sosyal, ideolojik, kültürel- çevre olduğuna göre bir şiddetin nedenlerini din üzerinden değil, dini metinlerin anlaşılması sorunu üzerinden ele almak gerekmektedir.

3.5.4 Dini(n) (Metinlerin) Yorumu

İhtilafın nedenleri arasında yer verdiğimiz metodoloji sorunları, dinin yorumlanmasında ve anlaşılmasında da kendini göstermektedir. Kutsal metin ve şiddet ilişkisi üzerinde durulması gereken bir konudur. Çağdaş dünyada kutsalın anlaşılması ve yorumlanması büyük bir sorun teşkil etmektedir.⁹⁸⁶ İlk dönemden itibaren bir zenginlik kabul edilen yorum farklılıkları, zamanla “yorum” olduğu düşüncesinin gözden kaçırılması ve mezhep taasubuna dönüşmesi müslümanlar arasındaki mevcut problemlerin nedenlerindedir. Çünkü İslam dünyasında şiddet, tarihi, sosyal, siyasi şartların ürettiği vakıdır. Ancak bütün değişkenlere bir şekilde etki eden metnin kendisinden çok yorumdur.⁹⁸⁷

Dini metinlerin içinde barış, sevgi, kardeşlik, şiddet ve savaşa ilişkin mesajların olduğu görülmektedir. O zaman asıl soru hangi mesajın belirleyici olduğuna kim ve nasıl karar verecektir? Kutsal metnin şiddeti doğurması veya metnin yorumu ile şiddet bağlantısı olmadığını kabul etmek ne derece doğrudur? Kutsal metnin gücünden istifade etmek için siyasi, kurumsal, sembolik, entellüektel vb. açılardan metin şiddete mi maruz kalmaktadır?⁹⁸⁸ Yorumcunun kendi içinde bulunduğu durumla ya da varmak istediği amacıyla yorum ve metin arasında ne gibi bir bağlantı vardır. Yorumcunun bütün bu durumlardan uzak bir değerlendirmede bulunması ne kadar mümkündür.⁹⁸⁹ Kısaca, din şiddeti mi emrediyor? Dinin gerçek

985 Bkz. Albayrak, *Barış ve Şiddet İkilemi*, s. 202; Mustafa Öztürk, *Kuran'ı Kendi Tarihinde Okumak*, 4. Bsk., Ankara Okulu Yay., Ankara 2013, s. 164.

986 Bkz. Albayrak, *Barış ve Şiddet İkilemi*, s. 67.; Ayrıca bkz. Yavuz Ünal, *Hadis Geleneğinde Metin Bilinci*, Etüt Yay., Samsun, 2008.

987 Bkz. Aydınalp, “İslam Dünyasında Siyasi Şiddetin Sosyolojik Unsurları”, *Din ve Şiddet*, Faruk Sancar (Ed.), RTEÜ Yay., Ankara, 2016, ss. 195-223.

988 Bkz. Burhanettin Tatar, “Formasyon-Deformasyon-Transformasyon Diyalektiği Olarak Şiddet Bağlamında Din Dili”, *Din ve Şiddet*, Faruk Sancar (Ed.), RTEÜ Yay., Ankara, 2016, s. 373.

989 Bkz. Burhanettin Tatar, “Formasyon-Deformasyon-Transformasyon Diyalektiği Olarak Şiddet Bağlamında Din Dili”, s. 374.

mahiyeti nedir? Dini metinler içindeki öldürme, savaşla ilgili ayetler ve hadisler nasıl anlaşılmalıdır? Bunlar dinin nihai gayesi midir? Yoksa şartlar çerçevesinde değerlendirilemesi gereken metinler midir? Silm/barış, esenlik kavramıyla aynı manada olan İslam bi zatihi şiddeti mi emrediyor? Eğer şiddeti emretmiyorsa niçin şiddetle ilişkilendirilmektedir? Müslümanlar hem kendi içlerinde hem de dış dünyada niçin bu kadar şiddet meyli içindedir? Bu davranış tarzı metinlerden nasıl karşılık bulabiliyor? “Tüm kutsal metinler, şiddet içeren dini bir dünya görüşünü mü desteklemektedir?”⁹⁹⁰

Bu sorulardan hareketle metnin (tarafı) yorumlanması neticesinde şiddete sebep olma nedenlerini beş başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar; mutlak hakikat iddiası, körü körüne itaat, ideal gelecek tasavvuru, bütün geçerli yolların bittiğine inanç, kutsal savaş ilanıdır.⁹⁹¹ Burada önemli olan zikredilen nedenlere doğrudan metinden referans bulmak değil, metni zihinsel sürecin istediği yönde yorumlamaktır.

Çalışmanın bu kısmında İslam tarihi sürecini detaylı bir anlatma amacıyla olmadığımızı ancak yorumun nasıl ve hangi etkenlere bağlı olarak değişkenlik arz ettiğini ifade ettikten sonra şiddetle bağlantısını ele almaya çalışacağız.

3.5.4.1 Anlayış Farklılığı

Dini metinleri anlama ve yorumlama sorunu kadim bir problemdir.⁹⁹² İslam tarihi sürecinde yaşanan ve hali hazırda yaşanan problemlerin kahir ekseriyeti dini yorumlardan kaynaklanmaktadır. Metin belli bir okuyucuyla aktif iletişime geçtiğinde canlanan bir kelimedir. Metne muhatap olan birey belli bir toplumda, kültürel ve tarihsel bağlamda kendine özgü bir dile sahip ve yorum gücünü etkileyen unsurlarla birlikte metnin öznesi konumundadır. Bu bakımdan adeta şişirilmeyi bekleyen bir balon gibidir. Ne zaman ve ne kadar şişeceği öznenin tavrına bağlıdır.⁹⁹³

990 Mahmut Aydın, “Dini Referanslı Şiddet Engelleme Yolu: Çoğulcu Din Algısı”, s. 628.

991 Bkz. Albayrak, *Barış ve Şiddet İkilemi*, s. 71.

992 Mezhepler arasındaki ihtilafın nedenleri biri de nassı anlama ve yorum farklarıdır. Bu konuda karşılaştırmalı bir çalışma için bkz. Mustafa Said el-Hinn, *Eserü'l-İhtilâf fi'l-kavâidi'l-usûliyyeti fi ihtilâfi'l-fukahâ*, Beyrut 2010, s. 55.; Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 3. Bsk., TDV Yay., Ankara 2011.; İlk dönemden itibaren hadisleri anlama sorununa ilişkin örnekler ve ön anlama-ön yargının değerlendirmedeki etkisine dair bkz. Salih Kesgin, *Hadisleri Anlama Sorunu*, TDV Yay., İstanbul 2016.

993 Bkz. Albayrak, *Barış ve Şiddet İkilemi*, s. 74.

Anlayış farklılığının ilk örnekleri Hz Peygamber dönemine kadar uzanmaktadır.⁹⁹⁴ Peygamber (sas.) hayatta iken sahabe kendi aralarındaki meselelerin çözümünde Hz. Peygamber'e danışırlardı.⁹⁹⁵ Sahabe devri farklı anlama hadiselerinin en bariz örneklerinden biri, Kurayza oğulları seferinde ikindi namazına ilişkin hadistir. Peygamber (sas.) hendek savaşında, 'Kimse ikindi namazını Kurayzaoğulları yurdundan başka yerde kılmamasın!' buyurdu. İkinci namazının vakti gelince ashabdan bazıları, 'Biz Kurayzaoğulları'na ulaşmadıkça ikindi namazını kılmayız!' dediler. Bazıları ise, 'Biz ikindiye (yolda, vakit içinde) kılacağız, çünkü Peygamber bizden bunu istemedi.' dediler (ve yolda kıldılar). Sonra bu durum Peygamber'e (sas.) anlatıldı ancak Peygamber bunlardan hiçbirini ayıplamadı.⁹⁹⁶ Diğer bir örnek ise soğuk bir gecede gusül abdestine ilişkin sahabiler arasındaki ihtilafın Hz. Peygamber'e aktarılması durumudur.⁹⁹⁷ "*Cuma namazına gelirken yıkanın.*"⁹⁹⁸ sözü üzerinde yapılan yorumlar ve sahabenin konuya dair yaklaşımları ilk dönemden itibaren anlayış farklılıklarına işaret etmektedir. Bir kişi, "Rasûlullah'ın (sas.) hacca giderken ne zaman ihrama girip telbiye getirdiği hususunda sahâbîlerin görüş ayrılığına düşmelerine şaşıyorum!" dediğinde İbn Abbas (ra), şöyle cevap verdi: "Gerçekten bu konuyu en iyi bilen benim. Resûlullah (sas.) sadece bir kere hac yaptığı için insanlar bu konuda ihtilâfa düştüler."⁹⁹⁹ Bu anlama farklılığının ya da bir konuda farklı bilgiye sahip olma açısından değişik değerlendirmeler mevcuttur.¹⁰⁰⁰ Hz. Ömer'in (ra), cünüplüğü gerektiren bir sebepten ötürü ashap arasında çıkan ihtilâf konusunda sarf ettiği sözler, bu gerçeği dile getirir niteliktedir: "Siz Bedir ashabısınız, (buna rağmen) ihtilâfa düştünüz. Sizden sonrakiler daha çok ihtilâfa düşecek!"¹⁰⁰¹ Bu sözlerden insanın olduğu yerde farklı görüşlerin dile getirilmesinin doğal olduğu anlaşılmaktadır. Sahabe arasında görülen bilgi, düşünce düzeyindeki farklılıklar, peygamberin yanında bulunma süresi,

994 Karadâvî, *İhtilaf ve Tefrikalar Karşısında İslamî Tavrı*, s. 80; Tâhâ Câbir el-Alvânî, *Edebü'l-ihtilâf fi'l-İslâm*, s. 34.; Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, I, 469.

995 Mustafa Said el-Hinn, *Eserü'l-İhtilâf*, s. 30.; Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, I, 471.

996 Buhârî, *Megâzî*, 31; Tâhâ Câbir el-Alvânî, *Edebü'l-ihtilâf fi'l-İslâm*, s. 36.; Şâtübî, *el-Muvâfakât*, III, 407.

997 Ebû Davûd, *Taharet*, 124; Tâhâ Câbir el-Alvânî, *Edebü'l-ihtilâf fi'l-İslâm*, s. 38.

998 Müslim, *Cum'a*, 5.

999 Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 21.

1000 Müslim, *Akdiye*, 15; Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 21.

1001 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 85 (hadis no: 947)

peygamberin maksadını anlama vb. arka plana işaret etmek gerekmektedir.¹⁰⁰² Muâz b. Cebel'in, "kendi görüşümle içtihat ederek bir karara varacak ve ona göre hüküm vereceğim."¹⁰⁰³ sözü dahi içtihadı ve farklı görüşlere ilişkin güzel bir örnektir.¹⁰⁰⁴ "Bir hâkim, hüküm vereceği zaman (gücü nispetinde) içtihat eder de isabetli karar verirse iki sevap, hata ederse bir sevap kazanır."¹⁰⁰⁵ hadisi düşünce ve metod farklılıklarının kaçınılmaz oluşuna işaret etmektedir. Burada içtihat kaynaklı davranışların kınama ve azabı gerektirmediği¹⁰⁰⁶ ilkesi üzerinde durulması ve pratiğe geçirilmesi gereken bir ilkedir. Ayetin bağlamı Bedir esirlerine yapılan muamele hakkında olduğunu göre Hz. Peygamber ve ashabın istişare ile bir görüşe varması, hakkında bilgi sahibi olmadıkları konularda görüş beyan etmeleri yanlış bir hüküm vermiş olsalar bile Allah'ın söz konusu içtihattan dolayı azap etmeyeceği şeklinde izah edilmiştir.

Ebu Hanife, İmam Malik, Şafii, Ahmed b. Hanbel diğer imamların arasında fikhî meselelerde farklılık olsa da, bu imamların diğer mezhepleri karalamak suretiyle kendi mezheplerini kabul ettirmeleri söz konusu değildir.¹⁰⁰⁷ Bu noktada İmam Malik'in (ö. 179/795) *Muvatta*'sının müslüman şehirlerde amel edilmesi istenilen tek kitap olması teklifi geldiğinde İmam Malik farklı bölgelerde değişik görüşlerin olabileceğinden hareketle bunu kabul etmemiştir. Ashabın teferruatta ihtilaf ettiğini her birinin gittikleri yere sünneti taşıdıklarını söyleyen İmam Malik bu sözleriyle herkesin kendi yanındaki delille amel etmesine işaret eder.¹⁰⁰⁸

Yusuf el-Karadâvî, itikadi ihtilafın ümmeti parçalayan bir unsur olduğunu zikrettikten sonra fikhî ihtilafın doğal oluşunu şöyle izah etmektedir: "Fikhî ihtilaf dinde kusur ve eksiklik değildir. Fikhî konularda ihtilafın olmaması mümkün değildir. Naslara bakıldığında birden çok anlam taşıyan bir yapıya sahip oldukları görülmektedir. Çünkü alimlerin dediği gibi tek bir nass tüm olayları kapsamaz. Nasslar sınırlı olaylar ise sınırsızdır. Bu nedenle kıyasa, hükümlerin sebeplerine, umumi şer'î amaçlara, fiili uygulamaya nasih mensuha göre alimlerin tercih ve

1002 Sahabe arasındaki anlayış farklılığından kaynaklanan problemler için bkz. Müslim, Cenaiz, 17, Cuma, 5, Büyü, 49; Ebû Dâvûd, Büyü, 30; Buhârî, Edahi, 16, Tevhid, 4, Zekat, 4.; Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, I, 469.

1003 Tirmizî, Ahkâm, 3; Ebû Dâvûd, Kadâ', (Akdiye), 11.

1004 Örnekler için bkz. Mustafa Said el-Hinn, *Eserü'l-İhtilâf*, s. 27-30.

1005 Buhârî, İ'tisâm, 21; Müslim, Akdiye, 15.

1006 Bkz. Enfal, 8/68; Nesefî, *Medârikü't-tenzil*, I, 657.

1007 Karadâvî, *İhtilaf ve Tefrikalar Karşısında İslami Tavır*, s. 79; Tâhâ Câbir el-Alvânî, *Edebü'l-İhtilâf fi'l-İslâm*, s. 90.

1008 M. Yaşar Kandemir, "el-Muvatta", *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 416-418.

anlayışlarının farklıdır. Bundan dolayı bir konuda farklı hükümler ortaya çıkar.”¹⁰⁰⁹ Karadâvî, bu bağlamda mezheplerin kaldırılması ve tek tip mezhep anlayışına ilişkin uslubu iğrenç bir üslup olarak değerlendirir, müslümanları saptırmak, ortak paydada buluşmaya engel olmak ve safları bölmek olarak niteler.¹⁰¹⁰ İnsanın karşılaştığı problemlere çözüm üretme gayreti isteği yani içtihatla bulunması düşünüldüğünde aynı ya da farklı bölgelerde çok değişik içtihatlarla, fetvalara şahit olunmaktadır. Bu farklılığın sebeplerinden biri hadislerin tespiti, anlaşılması ve yöntem sorunlarına dayandığı görülmektedir.¹⁰¹¹

Tarih boyunca sosyal, siyasal, kültürel etkenlerden hareketle dinin yorumlanması sonucunda mezhepler, dini anlayışlar teşekkül etmiştir. Bu oluşumlar dinin bir zenginliği değil de ayrımcılık unsuru olarak görülmeye başlandığında toplumsal barış açısından tehdit oluşturmaktadır. Din eğitimi eksikliği, dini aşırılıklar, sosyal baskı, hak ve özgürlüklerin kısıtlanması gibi nedenler insanları taassuba götürebilir.¹⁰¹² Mezhepler, pratik hayatın düzenlenmesi için doğal bir ihtiyacın sonucudur. Bir mezhebe duyulan bağlılığın taassuba dönüşmesi kadar tehlikeli bir durum da belirli bir yöntem bilim olmaksızın bireylerin “bana göre böyle” diyerek oluşturdukları popülist söylemlerdir. Çünkü bir mezhebi eleştirir ve mezhepleşmenin tefrikaya sebep olduğunu söylerken; kendi görüşünün doğru olduğunu iddia ederek yeni bir dini anlayışın temeli atmış olmaktadır.

Buraya kadar zikredilenler içtihad edilecek konularda farklı yaklaşımların olabileceği sonucunu beraberinde getirmektedir. Ne var ki, mezheplerin teşekkülünde itikâdî- ameli mezheplere ilaveten metinlerin yorumlamasından ortaya çıkan fırkalar birbirini tekfir edecek kadar ileri gitmişlerdir. İşte şiddet eylemleri ve söylemlerine varan bu durum ihtilafın istenilmeyen yani toplumsal ayrılmaya/tefrikaya sebep olan kısmıdır. Uydurma rivayetlerin ortaya çıkışına dair sürece bakıldığında mezhep faktörü önemli rol oynamaktadır.¹⁰¹³ Müntesiplerin karşılıklı olarak bazı mezhepleri övmeleri ve yermeleri, taassup düşüncesi, tek bir

1009 Karadâvî, *İhtilaf ve Tefrikalar Karşısında İslamî Tavrı*, s. 78.

1010 Karadâvî, *İhtilaf ve Tefrikalar Karşısında İslamî Tavrı*, s. 78.

1011 Bkz. Muhammed Avvame, *İmamların Fikhî İhtilaflarında Hadislerin Rolü*, M. Hayri Kırbasoğlu (Çev.), İstanbul 1980.; Yusuf el-Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, Bünyamin Erul (çev.), 4. Bsk., Nida Yay., İstanbul 2013; Salih Kesgin, *Hadisleri Anlama Sorunu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2016.

1012 Bkz. Hüseyin Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, s. 176.

1013 Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler (Menşei- Tanıma Yolları- Tenkidi)*, 9.Bsk., MÜİFV Yay., İstanbul 2015, s. 38-45.; Bkz. Muhammed Accâc el-Hatîb, *Usûlü'l-Hadis*, s. 282.; Yavuz Ünal, *Hadisleri Tespitte Yöntem Sorunu*, Etüt Yay., Samsun 1999, s. 13.

mezhebin haklılığını iddia etme temeline dayalı söylemler müslümanları ayrıştıran unsurlar olmuştur. Herhangi bir din, inanç, mezhep mensubu fanatizme kayarken bunu dinsel argümanla kendince meşrulaştırır.¹⁰¹⁴ Gerek siyasi, gerek itikadi ve ameli bir fırka veya mezhebe körü körüne bağlanan bazı cahil ve taklitçi taraftarlar uydurma rivayetlerin ortaya çıkışında önemli rol oynamışlardır. Aşırı tarafgirlik, fırkacılık ve grupçuluk zihniyeti bazı kimselerde dini şuuru yok ederek onun yerini almış ve bu hırs onları Hz. Peygamber'e (sas.) iftira edecek kadar seviyesiz yapmıştır.¹⁰¹⁵

Herkesin aynı düşünce ve inanç sisteminde, ya da aynı sisteme bağlanmakla birlikte aynı usul, yol ve yöntem, anlayış ve uygulama hususunda birleşmesi mümkün olamayacağına göre, üzerinde ittifak edebileceğimiz en önemli şey, birbirimizin görüş ve düşüncelerine karşı hoşgörü anlayışı içerisinde saygı göstermek olmalıdır.¹⁰¹⁶ Bundan dolayı her bir görüşün diğer anlayışlara tahakkümünün önlenmesi ve temel dini değerler etrafında inanç birliği sağlanması gerekmektedir.¹⁰¹⁷ Karadâvî, ihtilaf ve tefrikadan kurtuluşun ilkelerinden bahsederken ümmetin ittifak ettiği meselelerde bir araya gelmenin önemine dikkat çeker.¹⁰¹⁸ İhtilaf edilen görüşlerde müsamahalı olunması gerektiğine ve ümmetin karşılaştığı büyük sorunlarla ilgilenmenin gerektiğine işaret eder.¹⁰¹⁹ İnsanları cüzi fer'i meselelerle meşgul ederek külli ve önemli konulardan alıkoymamak gerektiğini söyler.

Burada anlama metodolojilerinin niteliği devreye girmektedir. Basit gibi görülen bu anlama sorunu dini metinlerin en büyük sorunudur. Ehl-i eser, ehl-i rey, zahiri, selefî, batınî, mutezilî, hermenötik, semantik, makasdî/gâî, parçacı, bütüncül, tarihsel, evrensel vb. bütün anlam-yorum çabaları Kur'an ve sünnetin nasıl

---

1014 Bkz. Albayrak, *Barış ve Şiddet İkilemi*, s. 73.; Hadis kullanımının literatüre yansımaları ise kitabı'l-ıman, kitabı'l-i'tisâm ve kitabı's-sünne gibi bölümlerin bab başlıklarında ortaya çıkmaktadır. Müellifler kendi dönemlerindeki siyasi ve itikadi durum değerlendirmesini ilgili hadislerin değerlendirmesinde ve bab başlıklarında ortaya koymuşlardır. İlk dönem siyasi ve itikadi ihtilaflarında hadis kullanımına dair önemli bir eser Dirâr b. Amr el-Gatafânî'ye (ö. 200) ait Kitabı't-Tahrîş'tir. Dirâr b. Amr el-Gatafânî, *Kitabu't-Tahrîş- İlk Dönem Siyasi ve İtikadi İhtilaflarında Hadis Kullanımı*-, Hüseyin Hansu (tah.), Mehmet Keskin (çev.), Litera yay., İstanbul 2014.; Hadisin sosyo-politik bağlamı ve meşrulaştırma aracı olarak kullanımına dair bkz. Kadir Gürler, *Türk Modernleşmesi Sürecinde İktidar ve Din*, Sarkaç Yay., Ankara 2010.

1015 Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s. 45.

1016 Zeki Yıldırım, "İhtilafın Menşei, Konusu ve Çeşitleri", s. 248.

1017 Bkz. Hüseyin Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, s. 175.

1018 Karadavi, *İhtilaf ve Tefrikalar Karşısında İslami Tavır*, s. 134.

1019 Karadavi, *İhtilaf ve Tefrikalar Karşısında İslami Tavır*, s. 124-154.

anlaşılacağı üzerine tarihsel süreçte tatbiki olan yaklaşımlardır. Bu yorum tarzlarından ortaya çıkan dinî anlayışın, baskı unsuru olarak ötekine karşı bir argüman olarak kullanması mümkündür.¹⁰²⁰ Çeşitli okuma biçimlerinden bahsetmek mümkün olduğuna göre kimin yorumu, kime göre yorum, hangi metin hangi yorum tartışmaları devreye girmektedir.¹⁰²¹ Buradan hareketle ilk dönemden itibaren müslümanlara karşı dini argümanları kullanan başta haricî zihniyet vb. oluşumların hareket noktaları naslardır. Göz ardı edilen husus ise, tarihsel süreç, peygamber örnekliliği, nasların bağlamı, müslümanların ve insanlığın ortak sorunlarını dikkate almadan kutsal metnin okunmasıdır.¹⁰²²

3.5.4.2 Dini Konularda Bilgi Eksikliği

Dini konulardaki ihtilafın sebeplerinden biri de bilgisizliktir. Bu noktada dini metinleri anlamada önemli role sahip Arapçayı bilmemek, dinin maksatlarını bilmemek, akli hâkim kılmak, şahsi görüş ve arzulara uymak, taklit, cehaletin nedenleri ve farklı fikirlerin ortaya çıkmasındaki esas faktörler olarak sayılabilir.¹⁰²³ İslam tarihi açısından fikri ayrılıkların ortaya çıkmasında etkili olduğu gibi günümüzde de farklı fikirlerin ortaya çıkmasında bilgi ve metod eksikliği önemli rol oynamaktadır. Kişi bir konuda uzman olmadığı halde kendini yetkin zannederek veya çevresinden gelen böyle bir telkin ile çeşitli fikirler ortaya atar. Bazen bu dinin aslına bazen de furuuna muhalif olur.¹⁰²⁴ Bu çerçevede bilgisiz, usulsüz ve maksatlar gözetilmeden ortaya çıkan görüşler tefrikaya sebep teşkil edebilir.

Hadislerde cehaletin yaygınlaşması, toplumsal çöküş ve kıyamet alametleri bağlamında ele alınmaktadır. “Önünüzde öyle günler gelecek ki o günlerde ilim ortadan kalkacak ve herç çoğalacaktır.” , “İlim kaldırılır; cehalet ve fitne ortaya çıkar ve herç/ölüm çoğalır.”¹⁰²⁵ Hz. Peygamber’in (sas.) bu sözlerinde, ilmin yok olması, cehaletin yaygınlaşması, sosyal kargaşa çıkması ve ölümlerin çoğalması anlatımı önemlidir. *Herc* her şeyde aşırı gitmektir. Dolayısıyla rastgele, sorgulamadan kör kurşunla öldürme anlamları ölümün çokluğu ve haksız ölümleri ifade etmekte bu

1020 Bkz. Hüseyin Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, s. 175.; metni anlamda akla uygunluk-akla aykırılık ilkesine ilişkin bkz. Yavuz Ünal, *Hadisleri Tespitte Yöntem Sorunu*, Etüt Yay., Samsun 1999.

1021 Bkz. Albayrak, *Barış ve Şiddet İkilemi*, s. 76.

1022 Bkz. Albayrak, *Barış ve Şiddet İkilemi*, s. 79.

1023 Bkz. Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 162-163.

1024 Bkz. Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, II, 202; Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 162; Nasır b. Süleyman, “el-ihtilaf fi'l-ameli'l-islami: el-esbab ve'l-asar”, s. 12.

1025 Tirmizî, *Fiten*, 31; İbn Mâce, *Fiten*, 26; Müslim, *İlim*, 5.

kelimeyi karşılayabilir. İlimin kaldırılması konusunda Hz. Peygamber (sas.) şöyle buyurmaktadır: “Allah, ilmi kullarından çekip çıkarmak suretiyle değil, âlimleri kabz etmek suretiyle yok edecektir. Nihayet hiç bir âlim kalmayınca, halk bir takım câhil kimseleri kendilerine başkanlar edinirler. Bunlara bir takım sualler sorulur, onlar da ilimleri olmadığı hâlde fetva verirler de hem kendileri dalâlete düşerler, hem halkı dalâlete düşürürler.”¹⁰²⁶ Cehaletin hâkim olmasının âlimlerin ölümü sebebiyle olduğu ifade edilmektedir.¹⁰²⁷ Alimlerin ölmesi ve ilimdeki geleneğin kopmasının ne denli güçlüklerle, perişanlıklara, kargaşaya yol açtığı gayet iyi bilinmesi gerekmektedir.¹⁰²⁸ Özellikle dini konulardaki bilgi eksikliği insanların hayatlarında telafisi mümkün olmayan sorunlara sebep olmaktadır. Hz. Ömer’in şu sözü, görüş bildirecek yahut hüküm verecek kişinin sahip olması gereken ahlâkî duruşa işaret etmektedir: “Ey insanlar! Re’y (şahsî kanaat ve düşünce), ancak Resûlullah’a aitse isabetlidir. Çünkü Allah ona (doğruyu bizzat) göstermiştir. Bizim reylerimiz ise, (doğru olanı bulmak için gücümüz nispetinde ortaya konan) fikrî gayret ve zandan ibarettir.”¹⁰²⁹ Bu noktada, “*İyilik, gönlü huzura kavuşturan ve içe sinen şeydir; kötülük ise, insanlar sana fetva verseler bile, gönlünü huzursuz eden ve içinde bir kuşku bırakan şeydir.*”¹⁰³⁰ hadisi önemlidir. Heva ve heves için dinin istismar edilmesi yerine sağlam vicdana danışmak gerekmektedir. Bilgisizce verilen her hüküm keyfiliği, ideolojiyi ifade edeceği için dikkatli olunmalıdır.

Buhârî, *kitabü'l-fiten*'de, “*öyle bir fitneden sakının ki, içinizden yalnız zulmedenlere dokunmakla kalmaz ve bilin ki Allah'ın azabı şiddetlidir*”¹⁰³¹ ayeti altında fitneden uzak durmaya ilişkin rivayetlere yer verir. İlk rivayetlerde Allah Rasulünün kendisinin kıyamet gününde kevser havuzunun başında bekleyeceği rivayeti zikredildikten sonra üç hadis zikredilir. Bu hadisler içinde Allah'ın, Hz. Peygamber'e kendisinden sonra bazı kişilerin din ile alakası olmayan işler yaparak dinden döndüklerini haber vereceğine dair rivayetler yer alır. Buhârî'nin bâb başlığı olarak seçtiği âyet ve hadisler göstermektedir ki, dinle alakası olmayan yeni işler icat

1026 Buhârî, İlim, 35; Mubarekfuri, *Tuhfetü'l-Ahfezi*, VII, 344; *Aynî, Umdetü'l-kârî*, III, 220; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*, XVI, 441.

1027 Mubarekfuri, *Tuhfetü'l-Ahfezi*, VI, 368.

1028 Ebu Muhammed Abdullah b. Abdîrrahman ed-Dârimi es-Semerkandî, *Sünen-i Dârimi Tercüme ve Şerhi*, Abdullah Aydınli (terc. ve şerh), Madve Yayınları, I, İstanbul 1996, s. 315.

1029 Ebû Dâvûd, *Kadâ'* (Akdiye), 7.

1030 Dârimî, *Büyü'*, 2.

1031 Enfal, 8/25.

etmek ve insanlara bunu din diye anlatmak büyük günahdır ve böyle davranışlar toplumda fitneye sebep olmaktadır. Fitne ortaya çıktığında ise bu kötülükten fitne ile ilgisi olmayan kimseler de etkilenir. Bu sebeple Buhârî, bâb başlığında, bu tehlikeye karşı insanları uyaran âyeti delil olarak kullanıp, bâb içindeki rivayetlerle fitnenin sebeplerinden cehalete ve hevaya uymaya ilişkin değerlendirmede bulunmuştur.¹⁰³²

Din hususunda görüş bildirmek için derin bir anlayış, ilmî birikimin yanında, ahlâkî niteliklerin gerektiği göz ardı edilmemelidir. Topluma öncülük etmek, insanları doğruya ve güzele sevk etmek, bilgi sahibi kişilerin temel sorumluluğudur. İlim sahibi kimselerin farkında olmadan yaptıkları hatalar bile toplumsal çürüme ve yozlaşmaya sebep olabilir. Bu husuta “*İnsanların en şerlileri en şerli âlimler, en hayırlıları da en hayırlı âlimlerdir.*”¹⁰³³ hadisi insanların dünya ve ahiretini etkileyecek konumda olan kişilerin daha titiz davranması gerektiğine bir işarettir. Sahâbîler, kendilerinden fetva istendiğinde bunun sorumluluğunu üstlenmekten çekinmişlerdir.¹⁰³⁴ Bir hadis rivayeti ya da bir fetva sorulduğunda ashap öyle bir tavır içinde olurlardı ki, kendisine soru sorulan yanındaki arkadaşına işaret ederek “bunu o daha iyi bilir” diyerek cevap verme sorumluluğundan kaçtığı halde o halkadakilerin cevap vermemesi üzerine yine istemeyerek de olsa cevap verdiği görülmektedir.¹⁰³⁵ Sahabenin hassasiyeti din adına Hz. Peygamber (sas.) adında yanlış bir şey söylememe gayretinden ileri geldiği halde, hiçbir ilmi donanıma sahip olmayanların salt akli çıkarımlarla görüş bildirmesini kavramak zordur. “*Bilgisizce verilen bir fetva ile amel eden kimsenin günahı, o fetvayı verene aittir.*”¹⁰³⁶ hadisi çerçevesinde, keyfi yorumlar ve usulsüz, bağlamsız her söz toplumda gerginliklere sebep olabilir. Dârimi’nin, Abdullah’dan (ra) rivayet ettiği şu söz ilmin maksadına işarete etmektedir: “Kim ilmi şu dört şey için tahsil eder, öğrenirse cehenneme girer: Âlimlerle karşılıklı öğrenmek için, veya cahillerle çekişmek için, yahut insanların alâkalarını kendisine çekmek için ya da onunla idarecilerden bir şeyler elde etmek için.”¹⁰³⁷

1032 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XXIV,387; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XX, 59.; Sarp, “Fiten ve Melâhim Edebiyatı”, s. 26.

1033 Dârimî, Mukaddime, 34.

1034 Dârimî, Mukaddime, 20.

1035 Bkz. Muhammed Accâc el-Hatîb, *Usûlü'l- Hadis*, Dâru'l-fikr, Beyrut 2011, s. 57.

1036 Ebû Dâvûd, İlim, 8; İbn Mâce, Sünne, 8.

1037 Dârimî, Mukaddime, 34.

3.5.4.3 Dini Meselelerde Gereksiz Tartışma

Siyasi ve itikadi tartışmaların Hz. Peygamber'in vefatı üzerinden çok geçmeden başladığı görülmektedir.¹⁰³⁸ Çalışmanın kapsamı ve süresi gereği peygamber (sas.) dönemi sonrasında ortaya çıkan ihtilaf konularını izah etmemiz mümkün değildir. Ancak Hz. Peygamber'in (sas.) ashabi ihtilafa düşürecek unsurlardan sakındırdığını¹⁰³⁹ hatırlatarak konuyu iki örnek üzerinden ele almaya çalışacağız. Bunlardan ilki Kur'an'ın kıraatı hakkında, ikincisi ise kader tartışmasıdır.

Abdullah b. Mesûd (ra), ben bir kimsenin bir âyeti, benim Peygamber'den işittiğim okuyuşundan farklı okuduğunu işittim. Hemen elinden tuttum ve onu Resûlullah'a getirdim. Resûlullah (sas.), “Her ikiniz de güzel okudunuz” dedikten sonra kıraat konusunda yaşadığımız tartışma üzerine, Hz. Peygamber (sas.) , “ihtilaf etmeyiniz, çünkü sizden öncekiler ihtilaf ettiler ve helak oldular.”¹⁰⁴⁰ buyurdu. Müslim'deki rivayete ise “sizden öncekiler kitap hakkında tartışmaları sebebiyle helak olmuşlardır.”¹⁰⁴¹ şeklinde geçmektedir. Nevevî, bu hadisin geçtiği babı, “Kur'an'ın müteşabihlerine uymak ve Kur'an hakkında ihtilafтан nehy” olarak tespit etmiştir.¹⁰⁴² “Sizden öncekiler ancak ve ancak Kitab hakkında ihtilâfları sebebiyle helak oldular.”¹⁰⁴³ uyarısıyla Allah'ın kitabı hakkında ihtilafa düşmekten kaçınmayı, “Kur'an'ı kalpleriniz onun üzerinde birleştiği müddetçe okuyun! Onun hakkında ihtilâfa düştünüz mü, hemen kalkın.”¹⁰⁴⁴ uyarısında bulunmuştur. Kur'an okurken ihtilâfa düşerek aynı akıbetе duçar olmamaları için ashabını ve ümmetini sakındırmıştır. Kur'an hakkındaki ihtilâftan murad; ihtilâf caiz olmayacak hususta lüzumsuz yere ihtilâf etmek yahut şüpheye ve fitneye, kavgaya sebep olacak şekilde ihtilâf etmektir. Ayetlerden mana istinbat hususundaki ihtilâf ve münazaralar bu hükümde dâhil değildir. Bunlar hakikati meydana çıkarmak ve ümmete fayda

1038 İlk dönemden itibaren süregelen tartışma konularına ilişkin bkz. Talat Koçyiğit, *Hadisçiler ve Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, 4. Bsk., Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1989.

1039 Tâhâ Câbir el-Alvânî, *Edebü'l-ihtilâf fi'l-İslâm*, s. 48.

1040 Buhârî, *Husumat*, 1.

1041 Müslim, *İlim*, 1; Nevevî, *el-Minhâc*, XVI, 434.

1042 Müslim, *İlim*, 1; Nevevî, *el-Minhâc*, XVI, 434.

1043 Müslim, *İlim*, 2.

1044 Müslim, *İlim*, 3.; Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'an*, 37; Burada yasaklanan tartışma tek bir meseleye indirgemek yerine Kur'an'ın amacını çarpıtmaya sebep olan bütün tartışmalardır. Bkz. İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Camîu'l-usul*, IV, 452. Ancak Kâdî İyâz, burada yasaklanan tartışmanın peygamber ödenmine has olabileceğini çünkü bu dönemde sorular meseleler hakkında ayetlerin nüzülü devam etmektedir ifadeleri ile değerlendirmektedir. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IX, 101.

sağlamak niyetiyle, yapıldığı için yasak değil, bilâkis şâri tarafından emr olunmuştur. Bu hususta sahabe devrinden bugüne kadar bütün müslümanlar müttefiktir.¹⁰⁴⁵ Peygamber (sas.), ihtilâf edip anlaşmazlığa düşenlerin her birisinin diğerinin sahip olduğu hakkı inkâr etmesi anlamındaki ihtilâfî yasaklamıştır.¹⁰⁴⁶ Dünya-ahiret saadetine vesile olacak ilahi kitabın ayrılmaya vesile olması durumunda okunmasına izin verilmemesi hatta uygulanmaması dahil edilerek ittifak noktasında birleşmeye teşvik vardır.¹⁰⁴⁷

“*Kur’an hakkında münâkaşa küfürdür.*”¹⁰⁴⁸ rivayeti de bu bağlamda düşünülebilir. Buradaki münakaşadan maksad Kur’an’ın kelimullah olduğu hususunda tereddüte düşmektir. Bazı âlimler, buradaki münakaşadan maksadın Kur’an kadim mi, hadis mi? diye yapılacak münakaşa ile müteşâbih âyetleri üzerine yapılacak münakaşa olduğunu söylemişlerdir. Bu münakaşalar en azından bir kısım hakikatlerin inkârına neden olacağından Rasulullah böyle bir ameli küfür olarak nitelendirmiştir.¹⁰⁴⁹ Diğer bir hadis de “*Kur’an üzerinde gönülleriniz birleştikçe onu okuyun. İhtilafa düştüğünüzde kalkıp gidin.*”¹⁰⁵⁰ şeklindedir.

İkinci mesele ise kader tartışmalarıdır. İslam tarihinde en çok tartışılan meselelerden olan kader konusundaki tartışmaların ashab-ı kiram arasında da cereyan ettiğine şu hadis işaret etmektedir: “Kader konusunda birbirimizle münakaşa etmekte iken Rasûlullah (sas.) çıkageldi o kadar kızdı ki yüzü kızardı yanaklarından sanki kan fişkiracaktı, sonra şöyle buyurdu: “Size bu konuda münakaşa mı emredildi yoksa ben bu konular için mi gönderildim. Sizden önceki toplumlar bu konuda münakaşa ettikleri için helak olup gittiler. Bu konuda münakaşa etmemenizi istiyorum bu konuda münakaşa etmemenizi istiyorum.”¹⁰⁵¹ İmam Malik’in (ö. 179), “Kader hakkında konuşmaktan nehy” ve Tirmizî’nin (ö. 279) “kader konusuna dalmaktan

1045 Nevevî, *el-Minhâc*, XVI, 435; Kastallâni, *İrşâdu’s-Sâri*, V, 434; Tâhâ Câbir el-Alvânî, *Edebü’l-ihtilâf fi’l-İslâm*, s. 49.; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, IX, 101.

1046 Bkz. İbn Ebi’l-İzz ed-Dimeşkî el-Hanefî, *Şerhu’l akideti’t-tahaviyye*, II, 478. Tahavi bunu dini meselelerde bilgisizce tartışmanın neyhi olarak ele almaktadır. Bkz. İbn Ebi’l-İzz ed-Dimeşkî el-Hanefî, *Şerhu’l akideti’t-tahaviyye*, I, 307.

1047 Bkz. Karadâvî, *İhtilaf ve Tefrikalar Karşısında İslâmî Tavır*, s. 40.

1048 Ebu Dâvûd, *Sünnet* 5.

1049 Azîmâbâdî, *Avnu’l-mabûd*, XII, 231; İbn Melek, *Şerh-u Mesabihu’s-sünne*, I, 213.; İbnü’l-Esîr el-Cezerî, *Camiu’l-usul*, IV, 451.

1050 Buhârî, *Fezâilü’l-Kur’an*, 37; Müslim, *İlim*, 3, 4.; Burada yasaklanan tartışma tek bir meseleye indirgemek yerine Kur’an’ın amacını çarpıtmaya sebep olan bütün tartışmalardır. Bkz. İbnü’l-Esîr el-Cezerî, *Camiu’l-usul*, IV, 452. Ancak Kâdî İyâz, burada yasaklanan tartışmanın peygamber ödenmine has olabileceğini çünkü bu dönemde sorular meseleler hakkında ayetlerin nüzulü devam etmektedir ifadeleri ile değerlendirmektedir. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, IX, 101.

1051 Tirmizî, *Kader* 1; İbn Mâce, *Mukaddime* 10.

şiddetli sakındırma” babında ele aldığı hadisler ve babı bu şekilde tespit etmiş olması kader tartışmalarının etkisine işaret etmektedir.¹⁰⁵² Buhârî, Müslim, Ebu Dâvûd gibi müelliflere bakıldığında kendi dönemleri öncesinde ortaya çıkan tartışmalara cevap niteliğinde bab başlıkları tayin ettikleri görülmektedir. İdarecilerin kader inancı üzerinden yönetimlerini meşrulaştırdıkları, haksızlıklara kılıflar buldukları görülmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber’den sonra ortaya çıkan olayların etkisi ile kader konusunda uydurma rivayetlere rastlamak mümkündür.¹⁰⁵³

Kitap ve sünnete sarılmakla (i’tisam) ilgili bölümlerin temel vurgusu müslümanları ayrışmaya sevk edecek unsurlardan uzaklaştırmaya dairdir. Gereksiz yere soru sormamak, takvayı esas almak, hevaya uymamak, ihtilafli meseleleri Peygamber’e arz etmek sahabe döneminin ihtilaf ahlakıdır.¹⁰⁵⁴ Bu bağlamda, “Müslümanların müslümanlar hakkında şüphesiz en büyük günahkârı o kimsedir ki, insanlara haram edilmedik bir şeyin hükmünü sorar da o şey, sırf onun bu sormasından dolayı haram kılınır” buyurmuştur.¹⁰⁵⁵ Bu ifade gereksiz yere soru sormanın tehlikesine işaret etmektedir. Yeni bir hükmün gelmesi Hz. Peygamber dönemi ile sınırlı görülebilir. Ancak bu rivayet en azından pratik hayatta karşılığı olmayan, insanların sorunlarına çözüm üretme amacı taşımayan tartışmalar bağlamında genel bir ilke kabul edilebilir. Hz. Peygamber’in (sas.) hadislerine çok soru sormak yerilmiştir. Şatıbi de, soru sormanın mekruh olduğu yerleri şu şekilde sıralamıştır: Dinî bir faydası bulunmayan sorular, ihtiyacı kadar olan bilgiye sahip olduktan sonra sorması, hâlihazırda ihtiyaç duyulmayan birşey hakkında sormak, zor, çetrefilli ve zararlı meseleler hakkında sormak, taabbudî olup, akıl yoluyla mânâsı kavranamayacak bir konuda, hükmün illetini sormak ya da soruyu soran kişinin aklının yetmeyeceği bir şeyi sorması, soruda aşırılığa kaçılması ve tekellüfe girilmesi, soruda, kitap ve sünnete rey ile karşı çıkılması mânâsı bulunması, müteşâbihât konusunda sormak, tartışmalarda galebe çalmak, karşı tarafı çaresiz ve

---

1052 Muvatta, Kader, 1; Tirmizî, Kader 1.; Kader konusunda tartışmayı yasaklayan hadislerin senet açısından zayıf olduğu ve metin açısından çelişkiler arz ettiğine ilişkin bkz. H. Musa Bağcı, *İnsanın Kaderi- Hadislerin Telkin Ettiği Kader Anlayışı-*, 2. Bsk., Ankara Okulu, Ankara 2013, 287.

1053 H. Musa Bağcı, *İnsanın Kaderi*, s. 288.

1054 Tâhâ Câbir el-Alvânî, *Edebü'l-ihtilâf fi'l-İslâm*, s. 50.

1055 Buhârî, İ'tisâm, 3.

zor durumda bırakmak için soru sormak, selef-i sâlihînin arasında geçen mücadeleler hakkında soru sormak.¹⁰⁵⁶

Dini meselelerde aşırılık, gereksiz tartışmalar insanları yıpratır ve dinden soğutan şeylerdir. “Ey insanlar! Dinde aşırılıktan sakının. Çünkü sizden öncekiler dinde aşırılığa kaçtıkları için helâk oldular.”¹⁰⁵⁷ Buhârî’nin, “İlimde ihtilâf hâlinde nizâlaşmadan, dinde aşırılıktan ve bidatlerden sakındırma” babı altında rivayet etmiş olduğu hadisler kişilerin şahsi ibadet ve dindarlık anlayışlarının genel-geçer olamayacağını ortaya koymaktadır.¹⁰⁵⁸

Yorum farklılığından kaynaklanan dini gruplaşmalar, İslam’ın hayatı kuşatan bütünsellik ilkesine zarar verici boyutlara ulaşmaktadır. Dini bilgilerdeki eksiklik ve hoşgörüsüzlük, taassup bazen kimin doğru olduğunu sorgulamayı ardında dine mesafeli duruşları beraberinde getirmektedir.¹⁰⁵⁹ Bu çerçevede Peygamber sonrası dönemde güncelliğini koruyan meselelerden biri de Kırtas hadisesi¹⁰⁶⁰ olarak bilinen olaydır. Siyasi ve itikadi nitelik kazanmış olan Şia ve Ehl-i sünnet ayrışması müslüman coğrafyada istismar edilen bir meseledir. Mezhep savaşları ve müslümanların küresel güçlere yenilmesi, İslam’ın rahmet olarak gördüğü ihtilaf kısmını değil tefrikayı ortaya koymaktadır. Bu noktadaki tartışmaların tarafları ortak bir noktaya götürmeyeceği açıktır. Böylesi bir fitne ortamında ise iki tarafın da sükûneti muhafaza etmesi gerekmektedir. “Fitne zamanında (fitneyi körükleyecek) söz söylemekten kaçınmak gerekir”¹⁰⁶¹ babı ile Ebû Dâvûd bu duruma işaret etmektedir. Olayın meydana geldiğinde asıl söz konusu olan bu tutum olayın etkileri ve manipüle edilmesinin söz konusu olduğu zamanlarda gereksiz tartışmalar suretiyle müslümanların birlikteliğine zarar vermektedir.

Tarihsel süreçte Kur’an’dan daha fazla tartışmaya konu olan hadislerdir. Sünnetin mahiyeti ve delil oluşuna ilişkin “Erike hadisi”¹⁰⁶² özelinde ele alınabilecek bu konu sünnetin delil olmayacağını “Kur’an yeter” söyleminin hadis

1056 Şâtübî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtübî el-Gırnâtî, *el-Muvâfakât*, V, Daru İbni Affân 1997, s. 86.

1057 İbn Mâce, Menâsik, 63; Nesâî, Menâsikü'l-hac, 217.; Buhârî, İlim, 28.

1058 Buhârî, İ'tisâm, 5.

1059 Bkz. Hüseyin Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, s. 175.

1060 Buhârî, İ'tisâm, 26.

1061 Ebu Dâvûd, Sünnet, 12.

1062 “Dikkat edin! Sizden birinizi; emrettiğim veya yasakladığım konulardan birisi kendisine ulaşınca koltuğuna yaslanmış durumda iken, bilmiyorum Allah’ın kitabında ne bulursak ona uyarız (hadisleri tanımayız derken) bulmayayım.” Bkz. İbn Mâce, Mukaddime, 2; Ebû Dâvûd, Sünnet, 17; Tirmizî, İlim, 10.

literatüründeki bir ifadesidir. Hz. Peygamber kendisinden sonra meydana gelecek olaylara ilişkin değerlendirmeleri bağlamında ele alınan bu mesele müslümanları ilk dönemden itibaren sünnetin neliğine dair çalışmalara sevk etmiştir. Sahabenin ve tabiinin sünnete yaklaşım tarzları, ardından mezheplerin sünnet tanımlamaları ve dinde hüccet kabulüne ilişkin değerlendirmeleri bu bağlamda yer almaktadır.

İslam ilme, bilgiye önem vermiş, cehaletin toplumları nasıl helake sürüklediğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte münazara adabını, ilimde edebi ve niyetin halis olması gerektiğini haber vermiştir. Ehil olmayan kimselerin, geniş halk kitleleri önünde hassas meseleleri dinin öncelikleri, temel hedefleriymiş gibi sürekli tartışma konusu yapması dindar kesim için huzursuzluk olduğu gibi, sıradan halkın kafa karışıklılığına neden olmaktadır. “Bilmediğin bir şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve kalbin her biri ondan sorumludur.”¹⁰⁶³ “Allah’tan bir hidayet olmaksızın hevasına uyandan daha sapık kim olabilir ki?”¹⁰⁶⁴ “Onlar ancak zanna ve nefislerin hevasına uyarlar.”¹⁰⁶⁵, “Bir kavim eğer üzerinde bulunduğu hidayetten saparsa, mutlaka ona tartışma (cedel) verilir.”¹⁰⁶⁶, “Şüphesiz ki Allah’ın en nefret ettiği kişi düşmanca ve inat ederek haksızca tartışan kimsedir.”¹⁰⁶⁷ “Aşırı gidenler helak olmuşlardır”¹⁰⁶⁸ tarzında bilgi ve tartışma adabına işaret eden pek çok delil vardır. Özellikle “Kur’an hakkında salt rey ile görüş bildiren ve ya bilgisizce söz sarf eden kimse cehennemdeki yerine hazırlansın”¹⁰⁶⁹ hadisi, sadece akli çıkarımlara itibar ederek, dil kaidelerine, şeriatın amacına riayet etmeden öncekilerin sözlerine uymayı da içerisine alacak şekilde değerlendirilmiştir.¹⁰⁷⁰ Tartışma hakkı ortaya çıkarma maksadıyla değilse, bu tartışmada hırs, heva, şöhret, cehalet vardır. Hz. Peygamber’in (sas.) “İlmi, âlimlere karşı övünmek, cahillerle münakaşa etmek ve insanların teveccühünü kazanmak için öğrenmeyiniz. Kim böyle yaparsa o kimse ateştedir.”¹⁰⁷¹ hadisi ilmin gayesini ortaya koymaktadır.

1063 İsrâ, 17/36.

1064 Kasas, 28/50.

1065 Necm, 53/23.

1066 Tirmizî,

1067 Buharî, Mezâlim, 15; Müslim, İlim, 5.

1068 Müslim, İlim, 7; Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-mefââtih*, VII, 3012.

1069 Tirmizî, Tefsir, 1.

1070 Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-mefââtih*, I, 309.

1071 İbn Mâce, Sünne, 23.; Ebû Dâvûd, İlim, 4.; Tirmizî, İlim, 6.

3.5.5 Dini Baskı ve Dışlayıcılık: Tekfir

Tekfir, Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği dinî bir esası inkâr eden kimsenin küfre girdiğine hükmetmektir.¹⁰⁷² Tekfir sorunu, siyasi olarak ortaya çıkan daha sonra ideolojik ve itikadi alana evrilen bir din-şiddet dilidir. Bu tekfir ve şiddet dilinin İslam dinindeki ilk temsilcileri Hariciler olmuştur.¹⁰⁷³ Başlangıçta büyük günah işleyen müminin dinden çıkıp çıkmadığı konusuyla sınırlı kalan tekfir meselesi, mezheplerin teşekkülünden sonra farklı bir boyut kazanmış ve mezhep mensupları hemen her meselede muhaliflerini tekfir etmeye yönelmiştir.¹⁰⁷⁴

Tekfir düşüncesini yoğun bir şekilde kullanan ve din istismarına neden olan son dönem hareketlerinden biri de DAESH (Irak Şam İslam Devleti) hareketidir. Kendisini İslami bir yapı göstererek İslam adına fakat geleneksel mutedil İslam anlayışından uzak bir takım söylemlere ve eyleme sahip olması İslam hakkında olumsuz kanaatler doğurmuştur. Bu hareket kişilerin Müslümanlığı hakkında değerlendirmede bulunarak, irtidatın nasıl gerçekleştiği, şirk ve tekfir söylemleri ile ön plana çıktığı görülmektedir. İtikadi bazı kavramları ehl-i sünnetin yorumu dışında değerlendirdiği gibi halifelik, şehitlik, daru'l-harb ve daru'l-islam gibi konular üzerinde aşırı tevillerde bulunmak suretiyle kendisine yer bulabilmiştir.¹⁰⁷⁵ Allah'ın indirdikleri ile hükmetmemek¹⁰⁷⁶, namazı terk etmek¹⁰⁷⁷ gibi temel argümanların yanında bazı ayetlerin zahiri¹⁰⁷⁸ de haricilerin delilleri arasındadır.¹⁰⁷⁹ Söz konusu bazı delillere sahip bu yapılar kendini ve eylemlerini meşrulaştırma, ötekine ise tekfir mekanizmasının desteği ile şiddet uygulamayı gerçekleştirmektedirler.

Konunun hadis literatürüne yansıyan kısmı ise *kitabı'l-iman* bahislerinde görülmektedir. Genelde bu bahislerde imanın tanımı, nelerin iman tanımında yer alması gerektiği, amel-iman ilişkisi, büyük günah meselesi, bidat düşüncesi ve sıfatlar çerçevesinde tartışılmaktadır. Aynı zamanda küfre nispet edilen kişi kâfir olduğu için savaş hukukuna ilişkin - cihad, megazi vb.- rivayetlerin konusu olmuştur.

1072 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Murat Sülün (nşr.), IX, İstanbul 2007, s. 383-384.

1073 Bkz. Muammer Esen, "Bir Şiddet Söylemi Olarak Tekfir", *Din ve Şiddet*, s. 551; Eşarî, Ebu'l-hasen, *Makaltü'l-İslâmiyyin*, H. Rittter Wiesbaden (Neşr), 1980, I, 87-127.

1074 Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Tekfir", *DİA*, XL, 351.

1075 Konuya dair bkz. *Hareketü Daiş- Hareketün irhabiyetün ve hareketü istiğlali'd-din-*, DİB Yay., Ankara 2017.; konuya ilişkin değerlendirmeler için bkz. Ahmet Özel, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı-Dâru'lislâm Dâru'lharb-*, 6. Bsk., İz Yay., İstanbul 2011.

1076 Maide, 5/44; Nur, 24/55.

1077 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVIII, 20, 115 (hadis no: 22937, 23007).

1078 Bkz. Taha, 20/ 48; Nahl, 16/27.

1079 Sa'düddin et-Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 252.

Bu meselenin tartışıldığı temel, imanın ne olduğu ve günahlar sebebiyle veya farklı görüşleri sebebiyle kişilerin din dışı ilan edilip-edilemeyeceğidir. İman edenlerin küfre nispet edilmemesi ve dili ile inandığını ifade eden kimseye itibar edilmesine ilişkin rivayetleri aktarmak gerekmektedir.

Mikdâd b. Esved (ra), Peygamber'e (sas.), "Ey Allah'ın Rasûlü! Şayet bir kâfirle vuruşurken kılıcıyla bir elimi kesip koparsa, sonra da kaçıp bir ağacın arkasına sığınıp (canını kurtarabilmek için), 'müslüman oldum' dese onu öldürebilir miyim?" diye sorması üzerine Allah Rasülü (sas.), "Onu öldürme!" buyurdu. "Yâ Resûlallah! Ama o elimi kestikten sonra Müslüman olduğunu söyledi!" diyen Mikdâd'a, "Onu öldürme. Çünkü eğer onu öldürürsen o, senin onu öldürmeden önceki konumuna geçer (yani Müslüman olduğu için onun canı dokunulmaz olur). Sen de onun, bu sözü söylemeden önceki durumuna düşersin (yani bir Müslüman'ı öldürdüğün için dokunulmazlığın ortadan kalkar ve sana kısas uygulanır)." buyurmuştur.¹⁰⁸⁰

Müslüman olan kimsenin can ve mal güvenliğinin garanti edilmesi ile ilgili benzer bir olayı Üsâme b. Zeyd (ra) şöyle anlatmaktadır:

"Resûlullah (sas.), bir seriyye (birlik) içinde bizi Huraka Kabilesi üzerine gönderdi. Geldiğimizi haber alan kabile mensupları korkup kaçtı. Ancak onlardan birine yetişip yakalayınca hemen, 'lâ ilâhe illâllâh' dedi ise de onu öldürdük. Daha sonra bu olayı Rasûlullah'a anlatınca buyurdular ki, 'Kıyamet günü, (bu kimsenin söylediği) lâ ilâhe illâllâh sözü karşına çıktığında ne yapacaksın!' Ben, 'Ama yâ Rasûlallah! Bunu sırf silâh korkusundan dolayı böyle söyledi.' deyince, 'Kalbini mi yarıp baktın da öyle söylediğini anladın? Kıyamet günü, lâ ilâhe illâllâh sözü karşına çıktığında ne yapacaksın!' buyurdu. Bu sözü o kadar çok tekrarladı ki içimden; 'Keşke (o zaman değil de) şimdi Müslüman olmuş olsaydım (ve bu hadiseyi hiç yaşamasaydım)' dedim."¹⁰⁸¹

Zikredilen hadislere göre dil ile iman ettiğini söyleyen kimsenin öldürülemeyeceği açıktır. Hz. Peygamber "kalbini yarıp ta baktın mı?"¹⁰⁸² sözleri ile Üsâme b. Zeyd'in (ra) davranışının yanlışlığını vurgular. İman, samimiyet ve ihlas ile değer kazanan iç âlemdeki bir kabuldür.¹⁰⁸³ Bunun tespiti ve yargılaması ve ya başka bir inancın dayatılması ya da inançları değiştirme çabaları insanın en doğal haklarından varlığına anlam kattığı din hürriyetini ihlal etmektir.

Kaynaklarda tekfir konusuna ışık tutacak ve İslam âlimlerinin tekfir meselesinde göz önünde bulundurduğu diğer bazı rivayetler mevcuttur. Rivayetlerde bir müslümanı küfre nispet etmenin ağır sorumluluğuna vurgu yapılmaktadır. "Bir müslüman diğer bir müslümanın kâfir olduğunu söylerse (bakılır); eğer (kâfir dediği kimse gerçekten) kâfirse (bu sözüün vebalinden kurtulur. Fakat kâfir) değilse kendisi

1080 Buhârî, Megâzî, 12.

1081 Ebû Dâvûd, Cihâd, 95.

1082 Müslim, İman, 158; Ebû Dâvûd, Cihâd, 95.

1083 Bakara, 2/139; Nisa, 4/ 146; Sa'd, 38/83.

kâfir olmuştur."¹⁰⁸⁴ Bir müslümanı tekfir eden kimse hakkında, "bu tekfirinin kendisine dönmesinden korkular" diye tevil etmişlerdir. Müslümanlar birbirleri ile savaşa dahi onların birbirlerini tekfir etmesi söz konusu olamaz. Hucurat suresinde birbirlerine karşı mücadele eden iki müslüman topluluk iman vasfından soyutlanmış değildir.¹⁰⁸⁵

Bu çerçevede imanın mahiyeti ve bir mümine karşı takınılması gereken tavrın ne olduğunu şu hadislerde görülmektedir:

"Üç şey imanın esasındandır. (Birincisi) Lâ ilahe illallah diyen bir kimseye (el ve dil uzatmaktan) çekinmemiz, (işlemiş olduğu) bir günah yüzünden onu kâfir saymamamızdır. (Yani İslam'a uymayan) bir filinden dolayı onu İslam dışı ilan etmememizdir. (ikincisi) Cihad, Allah'ın beni (Peygamber olarak) gönderdiği andan, ümmetimin en çok neslinin Deccal'le savaşağı zamana kadar devam edecektir. Adaletli (bir idareci)nin adaleti onu ortadan kaldıramayacağı gibi zâlim (bir idarecinin) zulmü de kaldıramaz. (Üçüncüsü ise) Kadere inanmaktır."¹⁰⁸⁶

"Zorba imamın yanında savaş" babında yer alan yukarıdaki hadisten sonra Ebû Dâvûd toplumsal, siyasi karşılıkları olan şu hadisi aktarmaktadır:

"İyi olsun kötü olsun her müslüman devlet reisi ile birlikte cihad üzerinize düşen kaçınılmaz bir görevdir. İyi olsun kötü olsun her müslüman imamın arkasında namaz kılmanız üzerinize düşen kaçınılmaz bir görevdir. (Hatta o imam) büyük günahlar işlemiş bile olsa. İyi olsun kötü olsun (ölen) her müslümanın üzerine cenaze namazı kılmak farz-ı kifayedir. Büyük günahlar işlemiş olsa bile."¹⁰⁸⁷ İleride sizin başınıza bir takım devlet başkanları gelecektir. Bunlardan (göreceğiniz) bazı işleri (Allah'ın ve Resul'ünün emirlerine uygun olduğu için) iyi karşılayacaksınız; Bazı işlerini de (Allah'ın ve Resulünün emirlerine aykırı olduğu için) reddedeceksiniz. (Allah'ın ve Rasulünün emirlerine aykırı olan bu davranışları) reddeden kimsenin durumu ise, aşağıda açıklandığı gibidir: "dili ile reddeden kimse (bu mevzuda üzerine düşen sorumluluklardan ve nifaktan) kurtulmuştur. Kalbiyle reddeden kimse (o başkanın günahına iştirak etmekten) kurtulmuştur. Fakat (o başkandan) razı olan ve (kendisine) uyan kimse ise onun günahına ortak olmuştur. Bunun üzerine (orada bulunanlar tarafından) "Ey Allah'ın Rasulü onlarla savaşmayalım mı?" diye soruldu da (Hz. Peygamber), "Hayır, namaz kıldıkları sürece onlarla savaşmayınız." buyurdu."¹⁰⁸⁸

İslam'ın esaslarından bir şey değıştirmedikçe sırf zulmünden ve fiskından dolayı idarecilerin aleyhine ayaklanmanın caiz olmadığı hadislerden

1084 Ebû Dâvûd, Sünnet, 16; Necati Yeniçel- Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, XV, 469-470.

1085 Karadâvî, *İhtilaf ve Tefrikalar Karşısında İslamî Tavr*, s. 161.

1086 Ebû Dâvûd, Cihad, 34.

1087 Ebû Dâvûd, Cihad, 34.

1088 Ebû Dâvûd, Sünnet, 30; Bkz. Azîmâbâdî, *Avnu'l-mabûd*, XIII, 59.; Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, IX, 26.

anlaşılmaktadır.¹⁰⁸⁹ Aynı şekilde, “...Allah’a şirk koşmadan ölen kimsenin (hırsızlık ve zina yapmış olsa dahi) cennete gireceğini”¹⁰⁹⁰ ifade eden hadis, yapılan hatalar sebebiyle kişiyi dinden çıkarma gereği olmadığına işarettir. Toplumun bütünlüğünü ve huzurunu tehdit etmenin yanı sıra daha yaygın bir fitneye yol açma ihtimali bulunan tekfir tavrının sakıncasına işaret edilmiş, kişinin müslüman kardeşini haksız yere küfürle itham etmesinin kendisinin küfrüne sebep olacağı rivayetlerde dile getirilmiştir.¹⁰⁹¹

Ehl-i sünnet kelamcıları imanın esasının kalbin tasdikinden ibaret olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü ayet ve hadislerde iman, sadece dilin ikrarına yani sözlü beyana değil, aynı zamanda kalbin tasdikine yani onayına bağlanmıştır.¹⁰⁹² Resûlullah (sas.), “Lâ ilâhe illâllah” diyen kimsenin canının ve malının dokunulmaz olduğunu¹⁰⁹³, bu kimsenin öldürülemeyeceğini bildirmiştir. “Onun hesabı Allah’a aittir” sözünden maksat zahire göre o kişi müslüman kabul edilir.¹⁰⁹⁴

Ehl-i sünnet uleması zikredilen hadislerden hareketle kelime-i tevhidi söyleyen bir kimseyi müslüman kabul etmişler, işlemiş olduğu günahlardan ve İslam’a aykırı bazı davranışlarda bulunmasından dolayı onu kâfir saymamışlardır. Ancak günah işleyen bir kimsenin yine müslüman kalabilmesi için o kimsenin işlemiş olduğu günahı veya İslam’a aykırı olarak yaptığı işi helal kabul ederek işlemiş olmamasını şart koşmuşlardır. Binâenaleyh, Ehl-i sünnet ulemasına göre bir müslüman günah işleyince dinden çıkmış sayılmamakla beraber, o işin günah olduğunu inkâr etmesi halinde derhal dinden çıkmış sayılır. Hariciler ise, her büyük günah işleyenin dinden çıkacağını, Mutezile mezhebi taraftarları da büyük günah işleyenlerin kâfir sayılmayacaklarını fakat müslüman olarak da kalamayacaklarını, binâenaleyh küfür ile iman arasında bulunacaklarını söylemişlerdir.¹⁰⁹⁵ Buradan hareketle kişi günah işlemiş bidatler ortaya koymuş olsa da tekfir edilmemelidir.¹⁰⁹⁶ Ehl-i kibleyi tekfir

1089 Bkz. Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, IX, 27-28.; Necati Yeniçel- Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, XV, 581.

1090 Buhârî, Rikâk, 13.

1091 Buhârî, Edeb, 73; Müslim, İmân, 111; Tirmizî, İmân, 16.

1092 Nahl, 16/106; Hucurât, 49/14; Müslim, İmân, 41; Mustafa Sinanoğlu, “İmân”, *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 213.

1093 Buhârî, Cihâd, 102; Müslim, İmân, 35-36.

1094 Karadâvî, *İhtilaf ve Tefrikalar Karşısında İslamî Tavrı*, s. 156.

1095 Bkz. Necati Yeniçel- Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, X, 12-14; Ebû Dâvûd, Sünnet, 16.

1096 Bkz. Yusuf el-Karadâvî, *İhtilaf ve Tefrikalar Karşısında İslamî Tavrı*, Ersan Urcan (çev.), Nida Yay., İstanbul 2012, s. 156.

etmemeyi bir ilke olarak benimseyen Ehl-i sünnet âlimleri muhaliflerini sadece hataya nispet edip tekfirden uzak durduklarını ileri sürmüştür.¹⁰⁹⁷

Ehl-i sünnetin genel prensipleri arasında “İşlediği günahlar sebebiyle ehl-i kible tekfir edilmez. Mümine kâfir diyenin küfründen korkulur.”¹⁰⁹⁸ ilkesi yer almaktadır. “*Kim bizim kıldığımız namazı (aynen) kılar, kiblemize yönelir ve kestiğimizi yerse işte müslüman odur. Bizim lehimize olan onun da lehinedir, bizim yükümlülüğümüz aynen onun için de söz konusudur.*”¹⁰⁹⁹ hadisini ve daha önce zikredilen rivayetleri dikkate alan ehl-i sünnet uleması kible ehlini tekfire değil, hataya nispet etmiştir.¹¹⁰⁰ Hadislerde geçen bazı ifadeler doğrudan küfür olarak anlaşılmamış, tevil edilmesi gerekli görülerek bunların günah olduğu belirtilmiştir.¹¹⁰¹ Mutezile ise büyük günah işleyene hayatta iken müslüman muamelesi yapılır. Şartlarına uyarak tövbe etmişse tövbesi kabul olur. Tövbe etmeden ölürse kâfir olur görüşünü benimsemek suretiyle *el-menziletü beyne'l-menziyeteyn* ilkesini ortaya koymuştur.¹¹⁰² Her iki yorumda ortaya çıkan ortak nokta günahkâr bile olsa kişi şهادet kelimesini söylemişse, mümin olduğunu ifade etmişse öyle kabul etmek gerekmektedir. Bu anlamda özellikle Ehl-i sünnetin aşırılıklara yer vermeyerek kuşatıcı bir toplum oluşturma hedefinde olduğu söylenebilir. Ehl-i Sünnet'in iman-amel ve tekfirle ilgili görüşünü şöyle özetlemek mümkündür: a. İmanın özü tasdiktir. b. Ehl-i imandan günah işleyen kimselerin ayetlerde mümin olarak zikredilmiştir. c. Ashab-ı kiramdan itibaren ehl-i kiblede tövbe etmeden

1097 Bkz. İbn Ebi'l-İzz ed-Dımeşkî el-Hanefî, *Şerhu'l akideti't-tahaviyye*, II, 477.

1098 Bkz. Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 112.

1099 Buhârî, Salat, 28. Bu babın içinde insanlarla “la ilahe illallah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum...” hadisi yer almaktadır. Buhârî, bu iki hadisi birlikte değerlendirmek suretiyle iman ve amel birlikteliğine dikkat çekmiştir. Yani kelime-i tevhid, namaz, kurban ibadetlerini yapan kimsenin kanı, canı malı başkasına haramdır. Bkz. Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derâri*, IV, 55.

1100 İbn Ebi'l-İzz ed-Dımeşkî el-Hanefî, *Şerhu'l akideti't-tahaviyye*, Şuayb el-Arnaût vd. (tah.) 2. Bsk., Müessesetü'r-risale, II, Beyrut 2005, s. 477. “Kiblemiz ehli” ifadesinden kasıt da müslüman olmak iddiasında bulunan ve kibleye yönelen kimselerdir. Rasûlün getirdiklerinden herhangi bir şeyi yalanlamamak üzere, isterse çeşitli hevâlara (yanlış fırkalara) mensup kimselerden yahut masiyet işleyenlerden olsun. “Bizler kible ehlinde herhangi bir kimseyi helal görmediği sürece herhangi bir günah dolayısıyla tekfir etmeyiz.” Tekfiri gerektiren hususlar için bkz. İbn Ebi'l-İzz ed-Dımeşkî el-Hanefî, *Şerhu'l akideti't-tahaviyye*, II, 482.

1101 “Müslümana sövmek fasıklıktır. Onunla (öldürmek kastıyla) çarpışmak da küfürdür.”, “Benden sonra biriniz diğerinizin boynunu vuran kâfirler olarak gerisin geri dönmeyiniz.”, “Bir adam kardeşine Ey kâfir! diyecek olursa, onlardan birisi bu ünvanı alır.”, “Müslüman ile küfür arasındaki sınır namazı terketmektir.” Kitap ve sünnetin nassları ile icma, zina eden, hırsızlık yapan, zina iftirasında bulunan kimsenin öldürülmeyeceğine delalet etmektedir. Bilakis bunlara had uygulanır. Bu da bu günahları işleyen kimselerin mürted olmadıklarının delilidir. Bkz. İbn Ebi'l-İzz ed-Dımeşkî el-Hanefî, *Şerhu'l akideti't-tahaviyye*, II, 488.

1102 Bkz. Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 176.

ölenler dahi cenaze namazı kılınmış ve kendileri hakkında istiğfar edilmiştir. Kâfir olsaydı cenaze namazları kılınmazdı. d. İslam alimlerinin ittifak ettikleri nokta büyük günah işleyenlerin fasık olduğudur. Kâfir olup olmadığı ise ihtilaf konusudur. Bir kısım ayetlerin ve hadislerin alınması yerine ümmetin ilk dönemden itibaren ittifak etmiş oldukları esası dikkate almak gerekmektedir.¹¹⁰³

Tekfirin ortaya çıkmasında, cahillik, siyasî hırs ve menfaat, mezhep taassubu, nefsânî arzulara uyma, haset, dinde aşırılığa kaçma ve katı davranma, mezheplerin yerilmesi veya övülmesine ilişkin uydurma rivayetlere inanma gibi etkenler sayılabilir.¹¹⁰⁴ Günümüzde tekfirin ucuz, hafif arzu edilince hemen kullanılacak bir nesne olduğunu sananlar var.¹¹⁰⁵ Aynı Allah'ı rab, aynı Muhammed'i (sas.) peygamber kabul eden, aynı kibleye yönelen kimselerin birbirlerini tekfir etmeleri İslam'a, İslam toplumuna ve insanlığa ne kazandırır?¹¹⁰⁶ Tekfir edip etmemek meselesi fitne ve mihnetin pek büyük olduğu bir bahistir.¹¹⁰⁷ İman ve küfrün sınırını tayin etmek kolay bir işe değildir. Küfür belli bir mezhebin görüşlerine muhalefet etmekle değil zarûrât-ı diniyyeye inanmamakla vuku bulur, bu da kişinin sadece Allah'ın bildiği iç dünyasına vâkıf olmayı gerektirir.¹¹⁰⁸ Bir kimseyi küfre nispet etmek ise ağır bir hükümdür. Başkaları üzerinde tasarrufa imkân tanıyan tekfir söylemleri dikkatsiz, insafsız, ciddiye ve ehliyetten uzak olarak kullanılması büyük tehlikelere sebep olmaktadır.¹¹⁰⁹

Tekfirin (başkalarını küfürle itham) asıl gerekçesi başkalarını dinsel bir argümanla baskılamak ve dışlamaktır. Tekfir söyleminin teolojik, politik, ideolojik, sosyolojik, hatta ekonomik bir takım boyutları vardır.¹¹¹⁰ Tekfir fitnesinin tehlikelerinden biri tekfir sonucunda Müslümanların genel güvenliğini ihlal edilmesi ve şiddet olaylarının ortaya çıkmasıdır.¹¹¹¹ Bu konunun bir uzantısı, din dışı sayılan kişi grupların üzerinde ekonomik, siyasi, hukuki tasarrufta bulunmaktır. Nikâh-talak,

1103 Bkz. Sa'düddîn et-Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, Talha Hakan Alp (Ter. ve izah), 4. Bsk., MÜİF Vakfı Yay., İstanbul 2017, s. 249-253.

1104 Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Tekfir", *DİA*, XL, İstanbul 2011, s. 350-356.; Bkz. Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 280.

1105 Bkz. Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 280.

1106 Bkz. Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 276.

1107 Bkz. İbn Ebi'l-İzz ed-Dimeşkî el-Hanefî, *Şerhu'l akideti't-tahaviyye*, II, 482.

1108 Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Tekfir", *DİA*, XL, 355.

1109 Bkz. Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 278.

1110 Bkz. Esen, "Bir Şiddet Söylemi Olarak Tekfir", *Din ve Şiddet*, s. 550.

1111 Maarooif Al-Huseeni, "Din ve Siyaset Bağlamında Tekfir", (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2016, s. 187.

veraset hükümleri, cenaze işlemleri, defin vb. konularda müslümanlara uygulanan hükümlere tabi olmaz. İtikadi ve fikhî yönden birçok boyutu olan bir meselede hüküm vermek birisini küfre nispet etmek iman ve vicdan sahipleri için basit değildir.¹¹¹² Bu söylem fırkalar ve farklılaşma sayesinde daha görünür hale geldiğinden¹¹¹³ bizzat şiddete imkan tanıyan ve şiddeti meşrulaştırma gücü fazla etkin bir dildir. İşte bundan dolayı modern dünya bu söylemin hakim olduğu, herkesin kendini haklı çıkarmak ve hedefine daha rahat ulaşmak maksadıyla kullandığı bir söylem, toplumsal şiddetin en önemli sebebidir. Zira dinin ve metinlerin bağlamsız tarihsel süreçten kopuk değerlendirilmesi, bazı aşırı grupların hakikat iddiasıyla dindarlık tespitleri ile damgalamaya yeltendikleri bir ortamda farklı düşüncelerin/düşünenlerin hepsi baskı ve dışlama ile karşılaşacakları anlamına gelmektedir. Ehl-i sünnet ile selefi-tekfirî yaklaşımlar her ikisi de kendisine metinlerden referans bulabilmektedir. Bazen bu aynı metnin farklı yorumu ile ortaya çıkmaktadır. Fakat tekfirî yorumda tenkitten ziyade sert bir şekilde reddetme ve radikalizm vardır. İslam geleneğindeki dini telakkilerin reaksiyoner reddetme ya metnin zahiri anlamından ya yorumundan kaynaklanmaktadır.¹¹¹⁴ İşte din doğru okunmadığında etkisi büyük bir silaha dönüşebilir. Çeşitli ihtilaflara rağmen üzerinde ittifak edilen, genel kabul görmüş din yorumu üzerinden sosyal hayatın düzenlenmesi problemlerin azalmasına katkı sağlayacaktır.¹¹¹⁵

3.5.6 Dini Çıkarlara Alet Etme (İstismar): Nifak

Sözlükte “(tarla faresi için) yuvasına girmek; (bir kimse için) olduğundan başka türlü görünmek” anlamındaki nifak mastarından türemiş bir sıfat olan münâfık kelimesi “inanmadığı halde kendisini mümin gösteren” kimse demektir. Kelimenin, “tarla faresinin bir tehlike anında kaçmasını sağlamak üzere yuvası için hazırladığı birden fazla çıkış noktasının/tünel birinden girip diğerinden çıkması” biçimindeki kök manasından hareketle münafık, “dinin bir kapısından girip diğerinden kaçan çifte şahsiyetli kimse” olarak da tanımlanmıştır.¹¹¹⁶ Münafık, tarla faresi gibi, yer altında yaşayan, karanlık dünyaya sahip, ancak zor durumda kalınca çıkarını muhafaza

1112 Bkz. Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 276.

1113 Bkz. Esen, “Bir Şiddet Söylemi Olarak Tekfir”, *Din ve Şiddet*, s. 551.

1114 Bkz. Aydınalp, “İslam Dünyasında Siyasi Şiddetin Sosyolojik Unsurları”, *Din ve Şiddet*, Faruk Sancar (Ed.), RTEÜ Yay., Ankara, 2016, s. 214.

1115 Bkz. Aydınalp, “İslam Dünyasında Siyasi Şiddetin Sosyolojik Unsurları”, *Din ve Şiddet*, Faruk Sancar (Ed.), RTEÜ Yay., Ankara, 2016, s. 214.

1116 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 819 (“nfk” md.); İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, “nfk” md.; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “nfk” md.

edebilmek, fırsatları kendi lehine çevirmek için alternatif davranış kalıpları bulunan, karaktersiz bir kişiliktir. Münafık kavramının (نفاق) nefeka'dan geldiğini kabul edenlere göre ise fiildeki bitme, tükenme anlamı ön plana çıkmaktadır. Kelime bu haliyle daha ziyade infak¹¹¹⁷ için kullanılsa dahi, dini anlamdaki bitmişliği ifade bağlamında münafık için kullanılmaktadır. Zira münafık içinde bulunduğu durum itibarıyla itikâdî ve ameli açıdan tükenmişliğin tezahürüdür. Münafıkların zahiren inanmış gibi görünerek yaptıkları fesat ile dine girdikten sonra itaatsizlik yapan kimseler (fasık) özdeş kabul edildiğini söylemek mümkündür.¹¹¹⁸ Yani münafık, inandığında sabit kalmayıp, işine geldiğinde Müslüman, çıkarına uymadığında bir inançsız gibi davranan küfrünü gizleyen bir kimsedir.¹¹¹⁹ Birçok ayette münafıkların tutarsızlıkları ve ikiyüzlü olmaları eleştirilmiştir.¹¹²⁰ Rasûlullah (sas.) münafığın bu hâlini, şöyle beyan etmiştir: *“Münafık, iki sürü arasında gidip gelen şaşkın koyun gibidir. Bir o sürüye gider, bir bu sürüye!”*¹¹²¹ *“İnsanların en şerlisi bazılarına bir yüzle bazılarına da diğer bir yüzle davranış sergileyen ikiyüzlü kimselerdir.”*¹¹²²

Allah Rasûlü (sas.), toplumu münafıkların tehlikesinden sakındırmak için onların özelliklerini şöyle haber vermiştir: *“Şu dört özellik kimde bulunursa o, tam bir münafık olur. Kimde bu niteliklerden biri bulunursa onu terk edinceye kadar kendisinde münafıklıktan bir özellik vardır; Kendisine bir şey emanet edildiğinde hıyanet eder. Konuştuğunda yalan söyler. Söz verdiğinde cayar. Husumet sırasında haktan sapar.”*¹¹²³ Diğer bir rivayette bunlara anlaşmazlığa düştüğünde haksızlığa sapma unsuru da eklenmiştir,¹¹²⁴ Müslim'in naklettiği hadisin devamında, *“Böyle bir kimse oruç tutup namaz kılsa ve müslüman olduğunu zannetse de durumu değişmez”* denilmiştir.¹¹²⁵ Bir başka hadiste hayânın ve az konuşmanın imanın iki tecellisi, çirkin sözün ve gereğinden fazla konuşmanın ise nifakın iki alâmeti olduğu belirtilmiş¹¹²⁶ ve münafıklarda hoşlanılan bir görünüm ve dinî kavrayışın bir arada bulunamayacağı beyan edilmiştir.¹¹²⁷ Allah Rasûlü (sas.) münafıkların övücü sözler

1117 Bkz. Bakara, 2/195, 204; Âl-i İmrân, 3/62.

1118 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 636 (“fsk”), 819 (“nfk”);; Tevbe, 9/67.

1119 Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, s. 1196.

1120 Bkz. Nisa, 4/138, 141; Maide, 5/51-53.

1121 Müslim, *Sıfâtü'l-münâfikîn*, 17.

1122 Ebû Dâvûd, *Edeb*, 34.

1123 Buhârî, *İmân*, 24, Cizye, 17, 22.

1124 Buhârî, *İmân*, 24, Mezâlim, 17.

1125 Buhârî, *İmân*, 109-110.

1126 Tirmizî, *Birr*, 80.

1127 Tirmizî, *İlim*, 19.

söylemelerini, yağcılık yapmalarını, şu veciz ifadeleriyle haber vermiştir: “*Âhir zamanda, dinle dünyayı talep eden insanlar zuhur edecek. Bunlar, insanlara iyi görünüp, onları aldatmak için öyle bir yumuşaklığa bürünürler ki, koyun postu yanlarında kaba kalır. Dilleri de baldan daha tatlıdır. Ancak kalpleri kurtlarınkinden daha vahşidir...*”¹¹²⁸ Başka bir hadiste, “*Ümmetim hakkında en çok korktuğum kimseler, ağız güzel laf yapan münafıklardır.*”¹¹²⁹ buyurmuşlardır. Ağız güzel laf yapması aslında gerçeği saptırması ve insanları aldatması anlamındadır. İnsani ilişkilerin bozulmasının arka planında farklı görünme, aldatma, menfaat temini olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ensar-muhacir -genel manada ise müminlerin- arasına fesat sokmak isteyen, söylediği sözü inkâr ederek çıkar peşinde olmak bu zayıf karakterin dışa yansımalarıdır.¹¹³⁰

Kur’an-ı Kerim, münafığı kalbi hastalıklı kişi (فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ) olarak ifade etmektedir.¹¹³¹ Münafıklar, manen çöküntü içinde oldukları halde dış görünüşü itibariyle mümin, menfaat uğruna insanlar arasında git-gel yapan kalbi hastalıklı kimselerdir. Bu kimseler sosyal ilişkilerde karakterleri kötülüğü emreden, iyilikten alıkoyan, müslüman saflar arasına fitne sokmaya, insanları aldatmaya çalışan, dinleyenleri etkilemek için etkileyici söz söyleyen, doğruluklarına insanları inandırmak için çok yemin eden kimselerdir. Diğer taraftan kendilerine güvenmeyen, ahdi bozan, randevularına ve sözlerine uymayan, riya, korkaklık, yalan, cimrilik, menfaatçilik, fırsatçılık ve hevâ-heveslerine uyan karakter ve kişilikten yoksun zayıf kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Süslü sözlerle insanları etkileyen bu kimseler aslında korku ve psikolojik rahatsızlık içindedirler.¹¹³² Onların sahip oldukları zihniyet Bakara suresinin ilk ayetlerinde haber verilmiştir.¹¹³³

1128 Tirmizî, Zühd 60.

1129 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 289 (hadis no: 143) إِنَّ أَخَوْفَ مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي كُلِّ مُنَافِقٍ عَلَيْهِمُ اللِّسَانُ

1130 Buhârî, Tefsîr (Münâfıkûn) 1; Menâkıb, 8; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 547.

1131 Bakara, 2/10.

1132 Bkz. Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 306.

1133 “İnsanlardan bazıları da vardır ki, inanmadıkları halde ‘Allah’a ve ahiret gününe inandık’ derler. Onlar (kendi akıllarınca) güya Allah’ı ve müminleri aldatırlar. Hâlbuki onlar ancak kendilerini aldatırlar ve bunun farkında değildirler. Onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalığını çoğaltmıştır. Söylemekte oldukları yalanlar sebebiyle de onlar için elim bir azap vardır. Onlara: Yeryüzünde fesat çıkarmayın, denildiği zaman, ‘Biz ancak islah edicileriz’ derler. Şunu bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir, lâkin anlamazlar. Onlara: İnsanların iman ettiği gibi siz de iman edin, denildiği vakit «Biz hiç, sefihlerin (akılsız ve ahmak kişilerin) iman ettikleri gibi iman eder miyiz!» derler. Biliniz ki, sefihler ancak kendileridir, fakat bunu bilmezler (veya bilmezlikten gelirler). (Bu münafıklar) müminlerle karşılaştıkları vakit ‘Biz de iman ettik’ derler. (Kendilerini saptıran) şeytanları ile baş başa kaldıklarında ise: Biz sizinle beraberiz, biz onlarla (müminlerle) sadece alay ediyoruz, derler.

Münafıklar toplumda bozgunculuk çıkaran, şahsiyetsiz ve menfaatlerini önceleyen bir gruptur. İslam tarihine bakıldığında açıkça inkâr edenlerden daha fazla münafıkların toplumsal yapıyı sarstıkları, antlaşmaların bozulmasında rol oynadıkları ve savaşı başlatan kimseler oldukları görülecektir.¹¹³⁴ Zahiren toplumun faydasına gibi işler yaptıklarını ortaya koymaya çalışsalar da aslında sinsi planları toplumsal fesat, bozgunculuk çıkarma, ihtilaflardan faydalanma ve içten parçalama üzerinedir. Mescid-i dirâr bu durumun en güzel örneğidir.¹¹³⁵ Diğer bir örnek ise her toplumda yaşanması muhtemel bir iftira hadisesidir İslâm tarihinde İfk hâdisesi diye bilinen olayın, atılan çirkin iftiranın münafıklar tarafından kendi emelleri doğrultusunda kullanılması müslümanları zor duruma sokmuştur. Bazı Müslümanların söz konusu iftiraya inanması ve Hz. Peygamber'in (sas.) üzülmesi onların toplumsal yapıyı bozmaya yönelik çabalarıdır.¹¹³⁶ Buradan hareketle nifakın ve münafıklığın bariz etkisi toplumda fesat çıkarma, bozgunculuktur.

Münafıklar toplumda bozgunculuğa sevk eden, kötülüğü emreden iyiliği yasaklayan¹¹³⁷ ve her fırsatta müslümanlara zarar vermeyi planlayan¹¹³⁸ kimselerdir. Hz. Peygamber, başlangıçta toplumsal birliği sağlama düşüncesiyle münafıkların cenaze namazını kılmak, onlar için dua etmek istemişse de nâzil olan âyetlerle bundan menedilmiş ve onlar için birçok defa dilese bile asla bağışlanmayacakları bildirilmiştir.¹¹³⁹

Çoğu âlime göre ve Kur'ân-ı Kerîm'deki ayetlerin iniş süreleri göz önünde bulundurulduğunda nifak hareketleri Medine'de ortaya çıkmıştır.¹¹⁴⁰ Çünkü Mekke, insanların canlarını ve mallarını feda ettiği türlü işkence ve baskılara maruz kaldığı şiddetin her türlüünü gördükleri bir ortamdı. Özellikle Medine döneminde inen ayetlerde onların genel özellikleri Allah ve Rasulüyle, ayetler ile alay etmeleri, cihattan alıkoyma, savaşta onları aldatma, gizli planlar kurma, fitne ve kini

---

Gerçekte, Allah onlarla istihza (alay) eder de azgınlıklarında onlara fırsat verir, bu yüzden onlar bir müddet başıboş dolaşırlar. İşte onlar, hidayete karşılık dalâleti satın alanlardır. Ancak onların bu ticareti kazançlı olmamış ve kendileri de doğru yola girememişlerdir.” Bakara, 2/8-16; İbn Hişam Bakara suresinden yahudiler ve münafıklarla ilgili ayetler şeklinde uzun bir liste aktarmaktadır. Bkz. İbn Hişam, *Sîret*, II, 391.

1134 Bkz. Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 288-291.

1135 Bkz. Tevbe 9/107-110; Bkz: İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 173-175.

1136 Nûr, 24/11-17.

1137 Tevbe, 9/ 67-68.

1138 Hadid, 13-14.

1139 Tevbe 9/80, 84. Bkz. Hülya Alper, “Münafık”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 566.

1140 Bkz. H. Ahmet Sezikli, “Münafık”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 568.

körüklenme, müslümanlar arasında çirkin ve kötü şeyleri korkuyu yaymaya çalışma, müslümanların endişelerini arttırma, müslüman kadınlara sataşma, tuzağa düşürmeye çalışma, İslam düşmanları ile ittifaklar kurma, onlarla müslümanların aleyhine dost olma gibi birçok olumsuz davranış sergiledikleri görülmektedir.¹¹⁴¹

Hız. Peygamber münafıkların tehlikesinden ashabını sakındırdığı gibi müminleri de münafıklık alameti sayılan her türlü davranıştan sakındırmıştır.¹¹⁴² Çünkü toplumsal güveni sarsmaları ve huzur ortamlarını sırf kendi çıkarları uğruna kullandıklarından, kendilerine güvenildiğinde güveni boşa çıkararak, aldatan, yalan konuşan, ilkesiz kimse olmalarından ötürü âhirette gidecekleri yer cehennem en alt tabakasıdır.¹¹⁴³ İmanî ve ahlâkî bir problem olması nedeniyle ihanet, yalan, sözünde durmama, ikiyüzlülük ve riya gibi toplumda güveni sarsan tavırların hepsi ise münafıkça davranışlardır.¹¹⁴⁴ Çünkü Müslüman özü sözü bir, “elinden ve dilinden insanların emin olduğu kimse”dir.¹¹⁴⁵ Emniyet ve güvenin olmadığı yerde ise huzurun yerine endişe, tereddüt hâkim olur. İnsanları başkaları hakkında paranoyakça düşünmeye sevk edebilecek kişilik bozuklukları toplumun güvenini de sarsacaktır. Kişinin yalan söyleyip söylemediği, sözüne bağlı kalıp kalmayacağı vb. tereddütler insanları yalnızlığa, psikolojik sorunlara sevk etmesi söz konusudur. Toplumsal güveni zedelemesi yanında dini çıkarlara alet etmenin ve istismarın en çirkin yollarından biri de nifaktır. Dini hassasiyeti olan kimselerin güvenini kazandıktan sonra onları aldatmak hem güven hem dini değerlerin ve kavramların istismarıdır. Bunun neticesi ise dine ve dindarlara karşı ön yargı ile hareket etmektir.

1141 Bkz. Bakara, 2/11-14.; Tevbe, 9/58.; Ahzâb, 33/9-15, 19.; Muhammed, 47/20.; Âl-i İmrân, 3/188; Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 16; Müslim, Sıfâtü'l-münâfıkîn, 6, 7.; Nisâ, 4/88; Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 10; Bkz. Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 309-316.

1142 Münafıklara karşı uyguladığı politikayı ise 1-Serbestiyet, 2-Özürlerini kabul, 3-İhtiyât, 4-Psikolojik baskı, 5-Kendi aralarında bir araya gelmelerini (Dırar meşidi gibi) önlemek şeklinde zikretmek mümkündür. Peygamber (sas)'in uygulamalarındaki tedriciliği ilk aşamada onları kazanma olarak son aşamada ise artık yayılma politikaları olan İslam ve müslümanların birliğini toplumsal barış ve sükûneti sağlam esasına dayalı olduğunu söyleyebiliriz. Bkz. İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte*, III, 527-533.

1143 Nisa, 4/145-146; Bakara 2/204-6.; Nifak her ne kadar itikâdî ve amelî açıdan ayrıma tabi tutulmuşsa¹¹⁴³ da bunları kafir olarak isimlendirilmemesi sadece dünyadaki toplumsal statüleriyle ilgili bir niteleme olup ahirette kâfirlerle birlikte kötü bir akıbete maruz kalacaklardır. Nisâ 4/140; Tevbe 9/68.

1144 Hadislerle İslam, “Münafıklık”, DİB, I, 627-628.

1145 Nesâî, İmân, 8.

3.6 Ahlakî Nedenler

Ahlak, hiçbir zorlamaya gerek olmadan bütün davranışların kolayca ortaya çıktığı, nefiste yer alan bir melekedir.¹¹⁴⁶ Ahlak, insani ilişkilerle ilgili olmakla birlikte insanı kuşatan ve aşan manevi bir varlık ve değer alanıdır.¹¹⁴⁷ İnsan beden ve ruhtan oluşan, maddi ve manevi yönleri olan diğer yaratılmışlardan farklı olarak kendisine sorumluluk yüklenen saygın bir varlıktır. Görev ve sorumluluklarının bilincinde bir yaşam sürmesi ona bir kat daha değer katmaktadır. Yaratılıştan getirdiği bazı olumsuz niteliklere sahip olmakla birlikte dinin ve aklın güzel gördüğü erdemleri yerine getirmesi kendisinden beklenilir. Nefsine uyması ve olumsuz davranışları sergilemesi ise günah kavramıyla ifade edilmektedir. Kişinin yaptığı veya yapması gerektiği halde terk ettiği davranışların bir kısmı kendisini ilgilendirdiği gibi bir yönü de toplumu ilgilendirmektedir.

Burada temas edilecek konular doğrudan manevi şiddet sayılabileceği gibi aynı zamanda diğer bütün şiddet türlerine açılan kapı gibidir. Cehaletin, manevi tükenmişliğin ve ahlaki erdemlerden yoksun olmanın başta bireyin başta kendisine ve topluma sirayet eden olumsuzlukları vardır. Psikolojik problemleri, kişilik bozukluklarını bu başlık altında değerlendirmek mümkündür. Şiddet ve toplumsal sorunlar bağlamında Karadâvî'nin, tespitlerini burada tekrar aktarmak faydalı olacaktır. Karadâvî, ahlaki nedenleri şöyle ifade etmektedir: 1- Kişinin kendi görüşünü beğenip gururlanması, 2- Başkası hakkında su-i zan besleyip delil olmadan karşıdakini itham etmesi, 3- Makam elde etme ve liderlik, önderlik yapma hırsıyla heva ve hevese uymak, 4- Kişinin belli bir grup veya şahsın görüşü konusunda taassup içinde olması ve ona körü körüne bağlanması, 5- Kişinin bir şehri, bir bölgeyi, grubu veya cemaati fanatizm derecesinde sevmesinden dolayı önyargılı davranması. Karadâvî, burada zikredilen unsurların sıradan insanların helakine sebep olacak şeyler olduğunu, tasvip edilmeyen ve toplumun bölünüp parçalanmasına sebep olan hususlar olduğuna işaret etmektedir.

Hadis literatüründe iman-amel-ahlak özellikle *kitabü'l-edeb*, *kitabü'l-birr ve sıla*, *kitabü hüsnü'l-huluk* gibi özel bölümler bireysel-toplumsal kimliğin kodlarına işaret ederek sağlıklı iletişimin ilkelerini tespit etmeyi ve toplumsal parçalanmaya sebep olacak davranışlardan sakındırmayı amaçlamaktadır. “Andolsun ki,

1146 Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s. 45.

1147 Hilmi Ziya Ülken, *Felsefeye Giriş*, Ankara 1958, II, 189.

Rasûlullah, sizden Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir.”¹¹⁴⁸ ve “Muhakkak sen, yüce bir ahlâk üzeresin.”¹¹⁴⁹ ayetleri ile ahlakının yüceliğine işaret edilen Allah Rasulü (sas.), “Müminlerin iman bakımından en mükemmeli, ahlâkı en güzel olanlarıdır.”¹¹⁵⁰ Müminin (kıyamet günü) mizanındaki en ağır şey, güzel ahlâktır. Muhakkak Allah, kötü ve çirkin ahlâklı kimselere buğzeder.”¹¹⁵¹ “Güzel ahlak sayesinde kişi ibadet edenler mertebesine erişirken, kaba ve katı olan güzel ahlaktan nasibi olmayan kimse de cennete girmeyenler arasında zikredilir.”¹¹⁵² “Nerede olursan ol Allah'tan kork; bir kötülük yaptığında onun ardından bir iyilik yap ki, onu yok etsin. İnsanlara da güzel ahlâk ile muamelede bulun.”¹¹⁵³ hadisleri ile ahlakın, iman ve insani davranışlarla irtibatına işaret etmektedir. Hz. Peygamber'in örnek ahlakına bağlı olarak güzel ahlâkı ele alan musannifler zikredilen bölümlerde bir müslümanın karakter inşası sayılacak hadislere yer vermişlerdir. İbadet-ahlak ilişkileri üzerinden ahlakın değeri ortaya konulmaktadır. Bu noktada, İslâm dininin ayırıcı özelliklerini dile getiren ve bu esaslar üzere zihni inşa etmede önemli rol oynayan ve İslam ahlakının temelini oluşturan dört hadis “medârü'l-İslâm” olarak adlandırılmaktadır.¹¹⁵⁴ Söz konusu İslam ahlakını şu hadislerde özetlemek mümkündür: “*Dinin özü samimiyettir.*”¹¹⁵⁵ “*Ameller niyetlere göredir.*”¹¹⁵⁶ “*Kişinin malâyani (anlamsız, gereksiz) şeyleri terk etmesi, güzel Müslüman olduğunu gösterir.*”¹¹⁵⁷ “*Sizden biri, kendisi için istediğini mümin kardeşi- komşusu- için de istemedikçe mümin olamaz.*”¹¹⁵⁸

Ahlakın tezahürleri ise kişinin en yakınları tarafından gözlemlendiğinde ayrı bir değer kazanır. Bundan dolayı Hz. Peygamber imanı en mükemmel olanı ahlaken güzel olan¹¹⁵⁹ buyururken ahlak güzelliğini de yakınlarına ve ailesine güzel davranan¹¹⁶⁰ olarak belirlemiştir. Toplumdaki her bir ferde sorumluluk yükleyerek

---

1148 Ahzâb, 33/21.

1149 Kalem, 68/4.

1150 Ebû Dâvûd, Sünnet, 14.

1151 Tirmizî, Birr, 61.

1152 Bkz. Ebû Dâvûd, Edeb, 1-8.; Muvatta, Hüsnü'l-hulk, 6.

1153 Tirmizî, Birr, 55.

1154 Bkz. Ebû Dâvûd, *Sünen*, s. 47.

1155 Nesâî, Biat, 31; Dârimî, Rikâk, 41.

1156 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.

1157 Muvatta', Hüsnü'l-Hulk, 1.

1158 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XX, 193. (hadis no: 12801); Buhârî, İmân, 7.

1159 Tirmizî, İman, 6.

1160 Ebû Dâvûd, Sünnet, 15; Tirmizî, Rada', 11.

gelecek nesillerin Peygamber ahlakını muhafaza etmesi bağlamında ise “Çocuklarınıza ikramda bulunun; onlara güzel bir terbiye verin.”¹¹⁶¹, “hiçbir baba evladına güzel terbiyeden büyük miras hediye vermiş olmaz.”¹¹⁶² hadisleri kayda değerdir. Özetle ifade etmek gerekirse Hz. Peygamber’in (sas.) cennete götüren davranışlar şeklinde zikrettiği davranış kalıpları dünyada huzur ve istikrarı yakalamaya aday ideal toplumu oluşturmaya yönelik tavsiyelerdir. Aynı şekilde yaptığı takdirde kınanan ve cehenneme götüren davranışlar arasında zikredilen unsurlar ise hem bireylere hem de topluma zarar veren gayrı ahlaki tutum ve davranışlar olduğu hadis literatüründen anlaşılmaktadır. Buraya kadar zikredilen tüm hususların özeti mahiyetinde şu hadisi zikretmek güzel olacaktır. “*Kimin üzerinde din kardeşinin ırzı, namusu veya malıyla ilgili bir zulüm varsa altın ve gümüşün bulunmayacağı kıyâmet günü gelmeden önce o kimseyle helâlleşsin. Yoksa kendisinin sâlih amelleri varsa, yaptığı zulüm miktarınca sevaplarından alınır, (hak sahibine verilir.) Şayet iyilikleri yoksa kendisine zulüm yaptığı kardeşinin günahlarından alınarak onun üzerine yükletilir.*”¹¹⁶³ “Her müslümanın öteki müslümana kanı, ırzı (nâmusu) ve malı haramdır.”¹¹⁶⁴ Her birey toplumda “Kendisi için istediğini kardeşin için de istemek”¹¹⁶⁵ bilinciyle davrandığı sürece uzun süreli, huzurlu ve sevgi dolu ilişkiler yaşamak hiç de zor olmayacaktır. İslam’ın gönüllere yerleştirmeye çalıştığı temel ilke budur. Bu duyarlılığa sahip ve yüce ahlakla donanmış bireylerden oluşan toplumda sorunlar en aza inebilir. Fahrüddin er-Râzî’nin (ö. 606/) Nahl süresi 90. ayetin tefsirindeki yer verdiği izah çalışmamızı özetler mahiyettedir. Râzî der ki, iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama kapsamı oldukça geniş bir kavramdır. Ancak bu başlık altında zikredilebilecek olanlar temel iki unsura dayanır: التعظيم لأمر الله تعالى والشفقة على خلق الله /Allah’ı tazim ve yaratılmışlara şefkat.¹¹⁶⁶ Sünnette, İslam ahlakının iki boyutu vardır. “İnsani ahlakın” ve “rabbanî ahlakın” bütün davranışların şekillenmesine ve kimliğini korumasına vesile olacak bütüncül bir ahlak anlayışı söz konusudur.¹¹⁶⁷ Hayatın gerçek manası da yaratıcıya karşı görevlerini yerine getirerek, sorumluluk ve hesap bilinci ile donanmış olduğu

1161 İbn Mâce, Edeb, 3.

1162 Tirmizî, Birr ve sıla, 33.

1163 Buhârî, Mezâlim 10, Rikak 48.

1164 Müslim, Birr 32; Tirmizî, Birr 18.

1165 Buhârî, İmân, 7.

1166 Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, XX, Beyrut 2000, s. 84.

1167 Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, s. 80.

halde yaratılmışlara karşı davranış bilincini geliştirmektir. Onun için her konuda Allah-kul bağlantısına ilişkin bir boyutu görmek mümkündür. İnsanın zafiyetlerinin üstesinden gelmesi kendi imkânı dâhilinde olamayacağı ve acizliği hatırlatılarak ferdi anlayışların Allah'ın ve Rasulünün iradesine bağlanması istenmiştir. *“Her kim bir Müslümanı dünya sıkıntılarının birinden kurtarırsa Allah da onu kıyamet gününde bir sıkıntıdan kurtarır. Kim darda kalan bir kimseye kolaylık gösterirse Allah da ona dünya ve âhirette kolaylık ihsan eder. Kim bir müslümanın ayıbını örterse Allah da dünya ve âhirette, onun ayıbını örter. Kul (din) kardeşinin yardımında oldukça Allah da o kulun yardımındadır.”*¹¹⁶⁸ hadisinde toplum hayatındaki davranışlar ile Allah'a yakınlaşma arasındaki ilişkiye dikkat çekilerek kulluk bilinci tesis edilmeye çalışılmaktadır. Ahlak hadisleri genel manada karakter inşasına, olumlu ve yapıcı kişiliklerin oluşmasına katkı sağlamaktadır.¹¹⁶⁹ Bu bağlamdaki hadis-i şeriflerde, teâvün-i ictimâiye, hüsnü muâşerete, setr-i uyûba terğîb, uyûbu ve zünûbu teşhirden tahzir gibi âdâb-ı islâmiyemizden pek çok fazâili muhteva bulunmaktadır.¹¹⁷⁰

İnsanın akıl sahibi olması, hür olması, kendini koruma içgüdüsüne sahip olması ve toplumda bir arada yaşamaya olan ihtiyacı dikkate alındığında ahlakın fitri bir ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Ahlak sosyal hayatın vaz geçilmez şartı kabul edilir. Zira ahlak olmazsa toplumsal düzen diye bir şey kalmaz. İnsanlar arasında ortak bir anlayışın olmadığı yerde ise kargaşa hüküm sürer.¹¹⁷¹ Ahlaki birlik zaman boyunca ümmetin siyasi nüfuzunu artırıp maddi kalkınmasını yükselttiği gibi; ahlakı çöküşün, sonunda iktisadi, siyasi ve toplumsal çözüluşe götüreceği de kaçınılmazdır.¹¹⁷²

Ahlaka olan ihtiyacı gösterebilmek için Poincare (1854-1912), insanlığı savaş halindeki bir orduya benzetir. *“Her ordunun ise disipline ihtiyacı vardır. Başarılı olabilmesi için ise sadece savaş günlerinde değil barış günlerinde disiplinli olmak gerekmektedir. İşte huzur ve mutluluk için insanlığın kabul etmek zorunda olduğu disiplinin adı ahlaktır. İnsanlık ahlakı ihmal edip unuttuğu gün mağlup edilmiş bir*

1168 Ebû Dâvûd, Edeb, 67.; Buhârî, Mezâlim, 1.

1169 Bkz. Karadâvî, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, s. 340.

1170 ez-Zebidî, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, VII, 361.

1171 Bkz. Recep Kılıç, “İslam Ahlakının Tanımı ve Kapsamı”, *İslam Ahlakı*, Muhammet Şevki Aydın ve Ahmet Hadi Adanalı (Ed.), DİB Yay., İstanbul 2014, s. 28.

1172 Bkz. Muhammed Esed, *İslam'da Yönetim Biçimi*, M. Beşir Eryarsoy (trc.), Yöneliş Yayınları, İstanbul ty., s. 57.

ordu gibi karmaşa içine sürüklenecektir."¹¹⁷³ Bu tablo aslında birlikte yaşamak için çaba sarf etmek gerektiğini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan üzerinde konuşmaya çalıştığımız şiddet olgusu da burada daha anlaşılır hale gelmektedir. Dolayısıyla görülen şiddet eylemlerine sebep olan durumların izale edilmesi gerekmektedir. Günlük tepkiler ve çözüme ilişkin geçici önlemler yetersiz kalmaktadır.

Bu başlık altında manevi-ahlaki nedenlerin şiddet ilişkisine işaret etmeye çalışacağız. Bunları iletişimi olumsuz etkileyen faktörler ve buna bağlı olumsuz dil kullanımı başlıklarında ele almaya çalışacağız.

3.6.1 İlişkileri Olumsuz Etkileyen Bazı Faktörler

İslam dini ideal bir toplum oluşturmak maksadıyla erdemli davranışlardan bahsederken, kardeşliği zedeleyen, kin, düşmanlık, toplumda telafisi imkânsız hasara ve şiddetle neticelenen davranış ve ahlaki zafiyetlere de işaret etmektedir. Ahlaki zafiyetin davranış ve söze yansımaları olarak iletişimi olumsuz etkileyen ve şiddete sebep olan, toplumsal birlikteliği ve kamu huzurunu engelleyen bazı husulara işaret etmeye çalışacağız.

3.6.1.1 Cehalet

Câhiliyenin türediği ‘cehl’ fiili sözlükte; bilmemek, tanımamak, kaba davranmak, gücendirmek gibi anlamlara gelir. Râğıb el-İsfehânî, ‘cehl’e üç anlam vermektedir: Birincisi, nefsin bilgiden yoksun olması, ikincisi, gerçeğin dışında bir şeye inanma, üçüncüsü, bir konuda yapılması gerekenin veya hakkın tersini yapmadır.¹¹⁷⁴ Cehl, bilgisizlik anlamı yanında hafiflik, kendini bilmezlik anlamında kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda “cehl” “hilm” kavramının zıt anlamlısıdır. ‘Hilm’ sözlükte, düşünerek hareket etme (teenni), sakinlik, yumuşak huyluluk, ahlâk ve karakter sağlamlığı, çok duygusal olmama, tedbirli davranma ve ılımlı olma gibi anlamlara gelir. ‘Câhillik’ ise bütün bu ahlâkî davranışların zıddıdır. Câhalet, ‘hilm’ sahibi olmama durumudur. ‘Hilm’ sahibi olma bir anlamda ‘medeni’ insan olma sıfatıdır. Bunun tam karşıtı olan câhillik ise, azgın, arzularının esiri, taşkın içgüdülerine uyan, aceleci bir karakteri olan, olgun davranışlardan yoksun

1173 Bkz. Recep Kılıç, “İslam Ahlakının Tanımı ve Kapsamı”, s. 29.; Bkz. Henri Poincare, *Son Düşünceler*, Hamdi Ragıp Atademir, Süleyman Ölçen (çev.), Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara 1948.

1174 Râğıb el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 143.

kimsedir.¹¹⁷⁵ Burada cehalet kelimesi Arapların tamamen bilgiden yoksun oldukları anlamından ziyade menfaat ve çıkarları uğruna en iyi bildikleri hususlara cahilane yaklaşımları şeklinde ifade edilmesi de mümkündür. Dolayısıyla cahiliye sadece bir dönemin adı değil, barındırdığı nitelikler açısından her toplum için her zaman geçerli olan bir kavramdır. Gerçek bilgiden, bilginin gereğini gerçekleştirmekten, barış, adalet gibi faziletten yoksunluğun toplumsal açıdan problemlere sebep olduğu muhakkaktır. Menfaatin öncelendiği, kuvvetlinin zayıfı ezdiği, kin ve intikam duygularının hakim olduğu, hakikati görmezden gelen anlayış cehalettir.

Arapların Câhiliye dönemindeki çirkin davranışlarına kaynaklarda “Mesâlibü'l-Arab /Arapların ayıpları” denilir. Câhiliye zihniyeti inanç, ibadet, ahlâk, sosyal hayat gibi hayatın farklı alanlarına çeşitli tutum ve davranış olarak yansımaktadır. Bunlar; bilgisizlik, şirk, putperestlik, kibir, câhiliye asabiyeti, zorbalık, zulüm, haksızlık, adaletten, sulh ve nizamdan yoksunluk, çapulculuk, gasp, içki, fuhuş, kumar, intikam arzusu, riba, hırsızlık, kan dökme, yetim malı yeme, insan haklarını çiğnemek, zorbalık, yağma, talana dayanan cömertlik ve kahramanlık, insanların soylarından dolayı ayıplanması veya üstün görülmesi, çocukları öldürmek, kız çocukları toprağa gömmek gibi şeylerdir.¹¹⁷⁶ Şüphesiz Arapların hepsinin bu işleri yaptığı söylenemez. Onların arasında içki içmeyen, fuhşa yanaşmayan pek çok kişi de vardır.¹¹⁷⁷

Cafer b. Ebi Talib'in (ra) Habeş kralı karşısında söyledikleri Arapların ahlaki durumuna işaret etmektedir. “Ey Hükümdar! -Allah bize kendi aramızdan birini seçip, onu kendi elçisi olarak gönderinceye kadar - bizler cahil bir topluluk idik; putlara tapar, şehvetlerimizden kaynaklanan günahlar işler, zayıflara zulmeder, kötü ve çirkin her fiili işlerdik...”¹¹⁷⁸ şeklinde kralın huzurunda dile getirmiş olduğu bu tespitler, zorbalık ve haksızlıkların hangi temele dayandığını göstermektedir. Cehaletin temelinde şirk inancının varlığı ve sorumsuzluk duygusu olduğu görülmektedir. “Biz cahil bir topluluk idik” sözü ile birlikte zikredilen kötü ahlakın yansımalarını görmek mümkündür. Bu sebeple Peygamber'in Müslümanlardan aldığı söz/biatler bize dönemin sosyal ve itikâdî yapısı hakkında bilgi vermektedir.

1175 Bkz. Hüseyin K. Ece, *İslam'ın Temel Kavramları*, Beyan Yay., 2000, s. 95-96.; Müslim, *Birr*, 22.; Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, X, 499.

1176 Cahiliye kavramı için bkz. Mücteba Uğur, *Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu*, İstanbul 1980, s. 1-4; Mustafa Fayda, “Muhammed”, *DİA*, 2005, XXX, 412.

1177 Bkz. İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 25.

1178 Bkz. İbn Hişâm, *es-sîret*, I, 235.; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 299 (498. Prg).

*“Allah’a hiçbir şeyi ortak kılmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, Allah’ın haram kaldığı cana kıymamak, iftira etmemek, asi olmamak, bunlara sadık kaldığımız takdirde cennetle müjdelenmek, bu günahlardan birini işlersek bunun hükmünün Allah’a ait olduğu üzerine biat ettik.”*¹¹⁷⁹ sözleri kendilerinden istenilen manevi değişimi haber vermektedir. Bu biatte, ferdi ve içtimai hayatın en mühim itikâdî, iktisadi ve ahlaki meselelerine özlü bir şekilde temas edilmiştir.¹¹⁸⁰

Diğer taraftan kıyamet alametleri ve toplumsal yozlaşma bağlamında temas edilen önemli bir unsur cehalettir. Cehaletin düşmanlığa ve şiddete sevk ettiği açıktır. Cehlin artması, âlimlerin bildiklerini gizlemeleri, cahillerin kendileri doğru yolda olmadıkları gibi diğer insanları da saptırmaları kıyamet alameti olarak zikredilmiştir. *“İlmin kaldırılması, cehlin kökleşmesi, şarâbın içilmesi, zinanın çoğalması kıyamet alâmetlerindedir”*¹¹⁸¹ *“Allah, ilmi kullarından çekip çıkarmak (yânî silmek) suretiyle değil, âlimleri kabz etmek suretiyle kabz edecektir. Nihayet hiçbir âlim kalmayınca, halk bir takım câhil kimseleri kendilerine başkanlar edinirler. Bunlara bir takım sualler sorulur, onlar da ilimleri olmadığı hâlde fetva verirler de hem kendileri dalâlete düşerler, hem halkı dalâlete düşürürler.”*¹¹⁸² *“Önünüzde öyle günler gelecek ki o günlerde ilim ortadan kalkmış olacak ve herç çoğalacaktır.”* Ashab: *“Ey Allah’ın Rasûlü! Herc nedir?”* Buyurdular ki: *“Öldürme hadiseleridir.”* Buhârî’nin aktardığı rivayette, *“İlim alınır; cehalet ve fitneler ortaya çıkar ve herç çoğalır.”*¹¹⁸³ şeklinde geçmektedir.¹¹⁸⁴ Buhârî ve Tirmizî’nin zikretmiş olduğu bu hadiste önce ilmin yok olması, cehaletin ardından fitne, kargaşanın çıkması ve öldürme ile cehaletin bir arada zikredilmesi önemlidir.¹¹⁸⁵ Hakiki anlamda cehaletin insanları keyfî davranmaya, çıkar elde etmeye ve dini hassasiyeti kaybetmenin ardından toplumsal problemlere sevk edeceği görülmektedir. Hakikate karşı cahil davranma, ahlaki erdemlerden yoksunluk sosyal problemlerden şiddetin de sebebidir. Ancak buradaki cehalet herhangi bir eğitim alanında elde edilen bilgi beceri

1179 Buhârî, Diyat, 1, Ahkâm, 49, Hudûd, 14; Nesâî, Bîat, 3; “Ey Nebî! İnanmış kadınlar Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, iyi işi işlemekte sana karşı gelmemek hususunda sana biat etmeye geldikleri zaman, biatlerini kabul et.” (Mümtehine, 60/12); Buhârî, Cenâiz, 45, İman, 1; Müslim, Hudud, 41; Tirmizî, Hudud, 12.

1180 Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed- Dârimî, *Sünen-i Dârimî Tercüme ve Şerhi*, Abdullah Aydınlı (Terc. ve şerh), Madve Yayınları, İstanbul 1996, 5/282-284.

1181 Buhârî, İlim, 22; Müslim, İlim, 8-14.

1182 Buhârî, İlim, 35; Mubarekfuri, *Tuhfetü'l-Ahfezi*, VII, 344; *Aynî, Umdetü'l-kârî*, III, 220.

1183 Buhârî, Fiten, 25.

1184 Tirmizî, Fiten, 31; İbn Mâce, Fiten, 26.

1185 Mubarekfuri, *Tuhfetü'l-Ahfezi*, VI, 368; Nevevî, *el-Minhâc*, XVI, 439.

anlamında değildir. Sahip olduğu değerleri insanlığın hizmetine kullanabilme yoksunluğudur. İslam'ın genel ilkelerinde ise sahih bilgiye sahibi olmanın yanı sıra sahip olduğu bilgiyi insanlığın yararına sunmak telkin edilir.

3.6.1.2 İletişimsizlik

Huzurlu bir toplum, fertlerin birbirinden haberdar olduğu, sağlıklı bir iletişimin sürdüğü, problemlere ortak çözümlerin arandığı dayanışma temeline dayanır. Bu noktadan hareketle ailevi problemler ve toplumsal sorunların temel saiklerinden biri iletişimsizliktir. Özellikle teknolojik gelişmelerin tesiriyle insanlar kendini gerçek yaşamdan soyutlamış ve yakınlarından uzaklaşmışlardır. İslam'ın öngördüğü iletişimin temelinde, derdiyle dertlenme ve sevinciyle neşelenme vardır. Sohbeti ve paylaşmayı temele alan bu iletişim, yalnızlık hissini ortadan kaldırmaktadır. Psikolojik sorunların ve topluma zarar veren kişilik tiplerinin davranışlarına bakıldığında yalnızlığa terk edilmiş veya kendini toplumdan soyutlayan kişilikler olduğu görülecektir. Bu durum aynı zamanda bu tarz kişilik problemleri olanların aşırı gruplar içinde kolay yer bulması ile sonuçlanmaktadır. Zira yaşam amacını yitirmiş, sosyal bağları kopmuş ikna edilmesi kolay ve kısa yoldan maddi- manevi mevkiler elde etmek isteyen kişiler istismarcıların ve egemen güçlerin insan kaynağıdır. Örneğin, şehadet arzusu kendine işlenmiş, yöneticilerden şikâyetçi, aykırı söylem sahipleri bir anda kendini toplumun geneline zarar verecek eylemler içinde bulabilir. Bu örgütlerin beslendikleri ve ikna etmekte zorlanmadıkları karakter ise sosyal bağları zayıf kimselerdir. Yani kişi ya da bir grubun ötekileştirilmesi veya kendini kapalı devre pozisyonunda üstün ve gizemli yapıya büründürmesi de eşittir. Her iki durum da toplumdaki fertler için risk taşımaktadır.

İslam'ın sıla-i rahîm kavramıyla müminlere kazandırmak istediği özelliklerden biri iletişimi sürdürmek ve tek bir vücut olabilmek için iletişim önündeki engelleri kaldırmaktır.¹¹⁸⁶ Burada hadis külliyyatı içinde *Kitabu'l-edebe* literatüründe yer alan hadislerin yanı sıra Müslim'in *Birr ve Sıla* kitabında kaydettiği hadisler en yakından başlamak suretiyle kişinin çevresi ile alakadar olması gerektiğini haber vermektedir. İyilik-kötülük kavramı temele alınarak oluşturulmuş bu bahiste Hz. Peygamber'in

---

1186 Cafer b. Ebu Talib'in (ra) cahiliye kavramını tanımlarken sıla-i rahime işaret etmesi dikkat çekicidir. Bkz. İbn Hişâm, *es-sîret*, I, 235.; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 299 (498. Prg).

“iyilik güzel ahlak, günah ise kalbi rahatsız eden şey”¹¹⁸⁷ olarak tanımladığı hadis yer almaktadır. Hadiste yer alan *Birr* kavramı iyi geçinme, iyilik yapma anlamlarına gelmesi yanında iletişimi güçlendirme fonksiyonu da görülmektedir. Sıla-i rahim, yakın akrabayı gözetme, durumları ile alakadar olma, sahiplenme, dertlerine, sevinç ve kederine ortak olmayı ifade eder. Bundan dolayı akrabalık ilişkilerini kesen kişileri ikaz bağlamında Hz. Peygamber “ilişkilerini kopartan kimse cennete giremez”¹¹⁸⁸ buyurmuştur. Hadisi izah eden Kadı İyaz da sıla-i rahimin gerekli olduğunu, terkinin günah olduğunu haber vermektedir.¹¹⁸⁹ Hatta bu konuda Ebû Dâvûd’un aktardığı bir hadiste “bir sene ilişkiyi kesen kan dökmüş gibidir.”, “üç gün küs olup da bu hal üzere ölürse cehenneme girer” rivayetleri¹¹⁹⁰ yer almaktadır. Normal zamanlarda yalan konuşmak yasaklanmış iken insanlar arasındaki iletişimi sürdürmek için izin verilmiştir.¹¹⁹¹ Hz. Peygamber’den nakledilen diğer hadisler de güzel bir yaşamın sırrının yakınları ile iletişimden geçtiğini ortaya koymaktadır. “Ömrünün uzun ve güzel olmasını, rızkının bol olmasının isteyen kimse sıla-i rahim yapsın”¹¹⁹² hadisi tam da bu bağlamda yani ömrün güzel ve ahirete dönük güzel şekilde geçmesi, yıl olarak uzunluk değil manen refah şeklinde anlaşılmıştır.¹¹⁹³ Hatta Hz. Peygamber akrabaları ile ilgilendiği halde karşılık bulamayan kimseye yaptığının doğru olduğunu ve devam etmesi gerektiğini tavsiye etmiştir.¹¹⁹⁴ Hz. Peygamber bu bağlamda birbirine sırt çevirmeyi, ilişkileri kesmeyi, haset etmeyi, küs durmayı¹¹⁹⁵, zannı, tecessüsü, tartışmayı¹¹⁹⁶, kardeşini hor görmeyi¹¹⁹⁷ yasaklamıştır. Kin gütmenin ve küslüğün rahmetten istifade edemeyeceği, dargınlardan hangisi önce barışmaya yanaşır, selam verirse manevi anlamda kazanacağını dile getirmiştir.¹¹⁹⁸ Çıkar ilişkileri olmaksızın sadece Allah rızası etrafında birleşmenin gereğini¹¹⁹⁹, iletişimi sağlamanın yollarını hediyeleşmek, selam vermek¹²⁰⁰, hasta

---

1187 Müslim, *Birr ve sıla*, 14.

1188 Müslim, *Birr ve sıla*, 18.

1189 Nevevî, *el-Minhâc*, XVI, 329.

1190 Ebû Dâvûd, *Edeb*, 54.

1191 Ebû Dâvûd, *Edeb*, 56.

1192 Müslim, *Birr ve sıla*, 20.

1193 Nevevî, *el-Minhâc*, XVI, 330.

1194 Müslim, *Birr ve sıla*, 22; Buhârî, *Edeb*, 15.

1195 Müslim, *Birr ve sıla*, 23,24; Nevevî, *el-Minhâc*, XVI, 332; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 54.

1196 Müslim, *Birr ve sıla*, 28.

1197 Müslim, *Birr ve sıla*, 32.

1198 Müslim, *Birr ve sıla*, 25, 35; Nevevî, *el-Minhâc*, XVI, 338.; Muvatta, Hüsni'l-hulk, 18.

1199 Müslim, *Birr ve sıla*, 37.

1200 Müslim, *Birr ve sıla*,

ziyaretinde bulunmak¹²⁰¹ vs. şekillerde öğretmiştir. İlişkileri kötü etkileyecek bütün haksızlıkları¹²⁰², kötü söz söylemeyi¹²⁰³ yasaklamış bunun yerine kardeşinin sıkıntıları ile ilgilenmek derdiyle dertlenmek¹²⁰⁴, kardeşinden gelebilecek olumsuzluklara karşı hoşgörü ve af yolunu tercih etmek¹²⁰⁵, kusurları örtmek¹²⁰⁶ suretiyle ideal bir toplumu, bir araya gelebilmeyi¹²⁰⁷ bütün problemlere karşı birlikte mücadele edebilmeyi öğütlemiştir. Sadece yakınlarla ilgilenme değil komşuya karşı da sorumlu olduğunu, Hz. Peygamber'in, "neredeyseniz komşu komşuya mirasçı kılınacak zannettim"¹²⁰⁸ ifadelerinden anlamak mümkündür. Hayırlı kişi tarif edilirken insanlara zarar vermemek için uzaklaşan kişi olarak tanımlanmaktadır. Bazı kişilerin kendini engelleyememesi durumunda yapmaları gereken en güzel şey kendilerini toplumdaki tecrit etmektir.

İletişimin bir boyutunu da Buhârî'nin, "müşrik olan babaya iyilik etmeyi devam ettirmek" babı altında verdiği hadiste görmekteyiz ki, Hz. Peygamber müşrik anne ile insani ilişkilerin devamına izin vermiştir. Buhârî bu hadisin akabinde şu ayetin indiğini aktarmaktadır:¹²⁰⁹ "Sizinle din hususunda muharebe etmemiş, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış olanlara iyilik, onlara adaletle muamele etmenizden Allah sizi men etmez. Çünkü Allah adil olanları sever."¹²¹⁰

Müslim'in *Sahih*'inde yer alan bu hadisler ideal bir tablodur. Ancak günümüzde başta aileler olmak üzere toplumun parçalanması ve şiddet eylemlerinin toplumda artık sıradanlaşması iletişim eksikliğindedir. Sıkıntılarını paylaşacak ve çözüm arayacak kimse bulamayanlar aşırı gruplar arasında kolayca yer alabilmektedir. Kendini ispat edebilme, yaşamı anlamlandırma gayesi ile çoğu zamanda dini motiflerden imdat umarak insanlığı tehdit eder hale gelmiştir. Yapılan araştırmalarda fanatik gruplara katılanların çoğunun ihmal edilen kişiliklere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.¹²¹¹ Dolayısıyla toplumsal kontrol mekanizması bireysel

---

1201 Müslim, *Birr ve sıla*, 39.

1202 Müslim, *Birr ve sıla*, 55.

1203 Müslim, *Birr ve sıla*, 68.

1204 Müslim, *Birr ve sıla*, 62.

1205 Müslim, *Birr ve sıla*, 69.

1206 Müslim, *Birr ve sıla*, 71.

1207 Müslim, *Birr ve sıla*, 65; Nevevî, *el-Minhâc*, XVI, 355.

1208 Buhârî, *Edeb*, 28; Müslim, *Birr ve sıla*, 140.

1209 Buhârî, *Edeb*, 7.

1210 Mumteherine, 60/ 8.

1211 Bekir Kocadaş vd., *Gençlik ve Şiddet –Toplumsal Alanda Şiddetin Yükselişi-*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2010, s. 57-60.

yaşamın özendirilmesiyle devre dışı kalmıştır. Kişilerin eleştirilemez ve sorgulanamaz hayat tarzları ile herkes istediği yaşamı en kolay elde etme gayesinde başta kendisi çoğu defa da toplumsal problemlerin sebebi olmuştur. Bireysellik, bencillik, vurdumduymazlık ve bunlara bağlı sorunlar iletişim eksikliğinin bir yansımasıdır. Allah Rasulü Müslümanın müslüman üzerindeki haklarından bahsederken bir anlamda kendi aralarında iletişimi sağlamanın değişik vesilelerine işaret etmiştir.¹²¹²

3.6.1.3 Güvensizlik

Güven bireysel bir duygu olmakla birlikte karşılıklı etkileşimi ifade etmektedir. “Korku, çekinme, kuşku duymadan inanma ve bağlanma duygusu” olarak tanımlanan güven¹²¹³ dini anlamda makasid kategorisinde yer alan esaslarla bütünlük arz etmektedir. Can, mal, din, namus vb. dokunulmazlıkların da bir anlamda devlet ve kişiler tarafından dokunulmaz olduğu açıktır. Kısaca insani değerlerin korunması en temel ihtiyaçtır. Psikolog Abraham Maslow (ö.1943), ihtiyaçlar kategorisi içinde yeme-içme, barınma ve cinsellik gibi biyolojik ihtiyaçların hemen ardından güven/güvenlik ihtiyacını zikretmektedir. Maslow’a göre, güvenlik ihtiyacı karşılanmadan bireyin sosyal ihtiyaçları şeklinde tanımlanan; aidiyet, sevgi, kendine saygı ve kendini gerçekleştirme gibi ihtiyaçlarını karşılamak adına bir girişimde bulunması mümkün görülmemektedir.¹²¹⁴ Güven duygusu, insanın en temel psiko-sosyal ihtiyaçlarından. İnsanın kendisini güven ve emniyette hissetmesi, huzur ve başarıya götürürken; güvensizlik de kaygı ve başarısızlığa yol açmaktadır.¹²¹⁵

Kur’ân-ı Kerîm korunmuş, kan akıtılması haram kılınmış, güvenli yerleri de “emn” kavramıyla nitelemiştir.¹²¹⁶ Aynı şekilde “emn” kavramı güven içinde olmayı ve karşı tarafa güven vermeyi de ifade etmektedir.¹²¹⁷ Güven, korkulardan emin olmak ve iç huzurdur.¹²¹⁸ “Güvenlik kaygısı yaşayan bir insanın önceliği söz konusu güvensizliğin ve kaygının ortadan kalkması ve normal bir yaşam sürdürebilmesidir.

1212 Müslim, *Selam*, 5.; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, IX, 568.

1213 <http://www.tdk.gov.tr> “güven mad.” (erişim tarihi: 04.07.2018).

1214 Bkz. Sedat Kula- Bekir Çakar, “Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Toplumda Bireylerin Güvenlik Algısı ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki”, *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Yıl: 2015 C. 6, S.12, s. 197.

1215 Bkz. *Hz. Peygamber ve Güven Toplumu*, DİB Yay., Ankara 2017.

1216 Ayetler için bkz. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 90 (emn.); Bakara, 2/125; Âl-i İmrân, 3/97, 154; Tevbe, 9/6, 55; Ankebut, 29/67.

1217 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 91 “emn” mad.

1218 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 90 “emn” mad.

Güvensizliğin ve buna bağlı olarak mutsuzluğun bireyler ve toplumsal gruplar üzerinde oluşturduğu etki bazen göç hareketleri ile neticelenmektedir. Sürekli kaygı içinde yaşamak zorunda kalan kimseler/topluluklar güvenlik probleminden sıyrılabilmek için büyük fedakârlıklarla suç ve suç unsurlarından uzak kalma, huzurlu ve güvenli bir ortamda yaşamlarını sürdürme ihtiyaçlarını ön plana almaktadır.”¹²¹⁹

Buradan hareketle güven duygusu fertlerin samimi ilişki kurmasının ilk şartı olup, toplumsal huzur ve mutluluğun kaynağıdır. İnsan kendini güven içinde hissetmediği ve muhatabına güvenmediği zaman huzurlu bir toplumun oluşması imkânsızdır. Şiddet gibi toplumsal sorunların temelinde güven duygusunun sui-istimal edilmesi gelmektedir. Karşılıklı güveni temin etmek ise dünyevi huzurun temeli olması yanında ahiretteki kurtuluşun vesilesidir. Hz. Peygamber “*Vallahi iman etmiş olmaz, vallahi iman etmiş olmaz, vallahi îmân etmiş olmaz!*” buyurduğunda, mecliste hazır bulunanlar tarafından “*Yâ Rasûlallah! Bu îmân etmiş olmayan kimdir? diye sorusuna Rasulullah, “Komşusu zulümlerinden, şerlerinden emîn olmayan kimse”*”¹²²⁰ şeklinde cevap vermiştir. Dolayısıyla dünyevi huzur ve insani ilişkilerle ahiret hayatı ve iman irtibatını gündeme getiren kimse yaşadığı ortamda güvenilir bir kişi olması gerekmektedir. Ailevi münasebetlerden sonra toplumsal bağın ilk etabını komşuluk ilişkileri gelmektedir. Hz. Peygamber’in neredeyse komşu komşuya miras kılınacak zannettim¹²²¹ ifadeleri aslında gündelik yaşam içinde münasebetin çokluğundan kinaye olsa gerektir. Birbirleri ile sürekli iletişim halinde olan kimselerin güzel ve rahat hayat sürdürmeleri ilişkilerinin kalitesine bağlıdır. Bu anlamda en yakınından emin ve güvende olamayan sürekli kuşku içinde bulunan kimse potansiyel suçlu konumundadır. Bundan dolayı hadisin şiddetli uyarısı toplumsal güveni temin edebilmek için bu yönüyle değerlendirilmesi gerekir.

Zira kaybolan güveni tekrar kazanmak neredeyse imkânsızdır. Bu bağlamda insani münasebetlerde, ailevi problemlerin arka planında, ekonomik, siyasi, idari bütün alanlarda kişi ya da kurumların en mühim vasfı güvenilirliktir. Güven duygusu

---

1219 Bkz. Sedat Kula- Bekir Çakar, “Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Toplumda Bireylerin Güvenlik Algısı ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki”, *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Yıl: 2015 C. 6, S. 12, s. 197.

1220 Buhârî, Edeb, 29.

1221 Tirmizî, Birr ve sıla, 28.

zedelenen toplumlarda kaos, şiddet, yalnızlık, anomi/kendini soyutlama ve buna bağlı kendini ispat edebilmek ya da kendi ölçütlerine göre güvenlik önlemlerine başvurma problemin öteki yüzüdür.

Güvenilir olmanın zıttı ise aldatmak, sözünde durmamaktır. Bu kötü huyları kendisinde toplayan kalben hasta kimseler ise münafık olarak nitelendirilmektedir. Nifaka özellikle dikkat çeken Allah Resülü, “*Dört huy vardır ki, bunlar her kimde topluca bulunursa o kişi hâlis münafık olur: Söz söylediğinde yalan söyleyen; va’d ettiği zaman va’dinden dönen; ahd ettiğinde ahdini bozan; dava ve muhakeme zamanında haktan ayrılan kişi. Herhangi bir kişide bu huylardan birisi bulunursa o (kötü) huyu bırakıncaya kadar kendisinde münafıklıktan bir huy bulunur.*”¹²²² açıklamaları ile toplumsal bozulmanın ve şiddet olaylarının aldatma ve güvensizlikten kaynaklandığını ve müminin yalancı olmayacağını¹²²³, emin ve güvenilir olması gerektiğini¹²²⁴, elinden ve dilinden emin olunmayan kimsenin imanın/ güvenilir olmak ve güven vermenin hakikatine eremediğini¹²²⁵ birçok vesile ile haber vermiştir. Müslüman’a güven duygusunu kazandıracak iman, ahlâkî değerlerin de merkezini belirler.¹²²⁶ Bu açıdan eman-güven anlamlarının asıl kaynağı imandır. İman; mutlak tasdik etmek, yani bir habere, bir hükme, bir şahsa, bir varlığa kesin bir şekilde, içten gelerek, samimiyetle inanmak, onu doğrulamak, teyit etmek ve doğru söyleyeni kabullenip benimsemek ve korkusuz şekilde güven içinde bulunmak manalarını ifade etmektedir.¹²²⁷ Nifak ise karakter bozukluğu ve manevi bir hastalıktır. İnsanlar iman ve küfür karakteri olarak ikiye ayrılırlar. Nifak ise küfür karakteridir.¹²²⁸ Aldatmanın hakim olduğu yerde güven duygusundan bahsetmek mümkün olmaz. İnsanları aldatan kimselerin ise o inanç kardeşlik toplum içinde aynı paydada bulunmadığını Hz. Peygamber, “bizi aldatan bizden değildir” sözleri ile ifade etmiştir. Eman, emniyet, güven verme gibi birçok kavramla ifade edilebilen güven duygusu imanla bağlantısı açıktır. Kavramsal olarak aynı kökten gelen bu

1222 Buhârî, Cizye, 17, Edeb, 68.

1223 Muvatta’, Kelâm, 7.

1224 Tirmizî, İmân, 12.

1225 Tirmizî, İmân, 12; Nesâî, İmân ve şerâih, 8.

1226 Toshihiko İzutsu, *Kur’an’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, Selâhattin Ayaz, (çev.), 2. Bsk., Pınar Yayınları, İstanbul 1991, s. 245.

1227 Bkz. Râğıb el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 30; İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, Dâru Sâdır, XIII, Beyrut 1414, s. 21.

1228 Bkz. Muhammed b. Salih el-Useymin, *Şerhu Buluği’l-Meram*, V, 396.

kelimelerin sözlü-fiilli yansımaları tezahür etmediğinde ortak bir payda oluşmayacağı için Hz. Peygamber, “bizden değildir” ifadelerini kullanmıştır.

Bu çerçevede doğruluğu öven Allah Rasulü (sas.), yalanın kişiyi nasıl bir felakete sevk edeceğini şu sözleri ile haber vermektedir: “*Doğruluk, iyiliğe, iyilik de cennete götürür. İnsan doğru söyleye söyleye Allah katında ‘siddıklar’ derecesine çıkar. Yalan söylemek kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. İnsan yalan söyleye söyleye sonunda Allah katında ‘yalancı’ yazılır.*”¹²²⁹ Hakikatte Allah katında *siddık* ya da *kezzab* yazılması yanında, “Allah katında” denilmesinden murad mele-i ala’da ve insanlar arasında bu şekilde tanınmasıdır.¹²³⁰ *Birr*, bütün hayr ve iyilikleri ihtivâ eder. *Fücûr* ise, kötülüğe meyl ve muhabbet etmek, yoldan çıkmak demek olup her çeşit şer ve fesâdı ifade eder.¹²³¹ Doğruluğun insanı kurtuluşa sevk ettiğini¹²³² haber veren Allah Teâla, doğru kimselerle beraber olmayı emretmekte¹²³³, özü-sözü doğru elçilerinin¹²³⁴ örnek alınmasını istemektedir. Buna mukabil çıkarları uğruna insanların güvenini istismar ederek toplumsal huzuru tehdit eden ve ahlaki çöküntü içinde olanlar uyarılmışlardır. Allah kıyamet gününde onlarla konuşmaz, onları temize çıkarmaz, onlar için (yaptıklarına karşılık) müthiş bir azap vardır. Birincisi: Yol üzerinde (ihtiyâcından) fazla bir suyu bulunan ve onu yolculardan men eden kimsedir, ikincisi, devlet başkanına yalnız dünya menfaati için söz verir de devlet başkanı ona istemekte olduğu dünyalığı verirse, ona yaptığı sözüne vefa gösterip yerine getirir, eğer vermezse ona ahdini yerine getirmez. Üçüncüsü (ticari) malını ikindiden sonra bir adama satar ve Allah adına yemin ederek bu mal muhakkak şöyle şöyle fiyat verilmiştir der. Müşteri de o mala o kadar fiyat verilmemiş olduğu hâlde, onun yaptığı yalan yemini sebebiyle o kimsenin sözünü doğru kabul eder de o malı ondan o yüksek bedelle satın alır.”¹²³⁵ Hattâbi, “yalan her zaman günah olmakla birlikte, işlerin bitişi günün sonu meleklerin o günkü amelleri karara bağlaması ikinci vaktine olduğundan dolayı bu vakit zikredilmiştir.”¹²³⁶ der. Kısaca insanın ihtiyaç duyduğu anda ona yardımcı olmamak ve üstelik aldatmanın cezası Allah’ın razı olmayacağı bir durumdur. Allah da razı olunmayacak işleri yapanlarla görüşmek

1229 Buhârî, Edeb, 69; Müslim, *Birr ve sıla*, 103; İbn Mâce, *Sünnet*, 7.

1230 Kastallani, *İrşadu’s-sari*, IX, 62.

1231 Bkz. Kirmânî, *el-Kevâkibü’d-derârî*, XXI, 220.

1232 Bkz. Ahkaf, 46/13.

1233 Tevbe, 9/119.

1234 Bkz. Şuara, 26/178.

1235 Buhârî, Ahkâm, 48.

1236 Bkz. Kirmânî, *el-Kevâkibü’d-derârî*, X, 181; Kastallani, *İrşadu’s-sari*, IV, 205, X, 411.

istememez. Bu şekilde dünya menfaati uğruna insanların güvenini istismar eden toplumda güven yerini aldatma ve hileye bırakacağından şiddet ve haksız kazanç eksik olmaz. Aynı şekilde başkasının hakkını gasp ederek haksız kazanç sağlamak kişiyi cehenneme götüren bir davranıştır. Hz. Peygamber, “*Bir kimse, yemin ederek bir Müslüman’ın hakkını gasp ederse Allah o kimseye cehennemi vacip kılar ve cenneti haram eder.*” buyurmuş; bunun üzerine bir adam, “Eğer o hak, değersiz bir şey ise!” deyince Peygamber (sas.), “*İsterse misvak ağacından bir dal parçası olsun.*”¹²³⁷ buyurmuştur. Burada malın niteliğinden ziyade yapılan davranışın yanlışlığı vurgulanmaktadır.

Güven toplumunda müslüman sadece din kardeşlerine değil, bütün insanlara karşı aynı hassasiyeti göstermelidir. Ahlak ve faziletin temsilcisi olması gereken müslüman iyilik yapmaktan aciz kaldığı durumlarda hiç değilse kendini kötülük yapmaktan alıkoymalıdır ki Hz. Peygamber’in ifadesi ile bu bile onun için sadakadır.¹²³⁸ Zira “iyi müslüman elinden ve dilinden diğer müslümanların güvende olduğu kimse”¹²³⁹ iken, “insanların en şerlisi ise yaptığı kötülüklerden emin/güvende olunmayan kimsedir.”¹²⁴⁰

Güven duygusu Allah tarafından bir lütuf ve en önemli nimettir.¹²⁴¹ Nimetler ise şükürü eda edilmediği zaman toplumda kaos, kargaşa ve şiddetin ortaya çıkması kaçınılmazdır. İlahi buyruklara riayet etmeyen toplumlara kin ve düşmanlığın hakim olduğu ve toplumu saran bulaşıcı bir hastalığa dönüştüğü ilahi bir gerçektir.¹²⁴² Bu çerçevede özellikle müslüman toplumlardaki güvensizliğin ve şiddet olaylarını arka planında ilahi nizama uygun hareket etmeme olduğu söylenebilir. Her türlü güvensizlik neticede insanların huzur içinde yaşamalarına vurulacak bir darbedir.

Toplumsal yapılarda, kamuda gündelik hayatta güven duygusu hakim olmazsa, iş arkadaşları, komşular, en samimi dostlar bir süre sonra paranoyakça, şüphe içinde çekilmez duruma düşerler. Kendi kurguları ve endişeleri kendilerine psikolojik zarar vermesinin ötesinde söz verecek, emanet edecek kimse olmadığından sosyal problemlere sebep olacaktır. Aslında insanlara arasındaki güvensizlik probleminin bir yansıması ödünç verme, karz-ı hasende bulunma hasletlerinin yok olması ve

---

1237 Müslim, İmân, 218.

1238 Buhârî, Edeb, 33.

1239 Buhârî, İman, 4; Müslim, İman, 65.

1240 Tirmizî, Fiten, 76.

1241 Kureyş, 106/4.

1242 Bkz. Maide, 5/14; Nahl, 16/112.

insanların daha fazla güvendiği banka vs. sistemlerin doğmasıdır.

Özellikle günümüzde güven duygusunun önemi daha fazla hissedilir olmuştur. Zira insan başına ne zaman bir şey geleceği endişesinden kurtulamamaktadır. Kamera sistemleri artık zaruret halini almıştır. Kişilerin özel hayatında rahat davranamaması, ses- görüntü kayıtları şantajlar vs. kişilerin hayatına müdahale çağdaş sorunlardan sadece bazılarıdır. Buna sebep olan sorunların en büyüğü güven ve emniyet yoksunluğudur. Sonuç olarak olarak Hz. Peygamber'in "*müslüman elinden ve dilinden insanların emniyette olduğu kişidir*" mesajını hatırlatmak gerekmektedir. Kendilerine peygamberin emin ve güvenilir kişiler olduğu¹²⁴³ hatırlatılan müminlerin dürüst kimseler beraber olması gereği yanında felah/kurtuluşa erecek kişilerin vasıflarından biri güvenilir olmalarıdır.¹²⁴⁴

3.6.1.4 İntikam Duygusu

Bedevî Arapların düşman kabilelerle mücadeleye dayalı hayat tarzları, adalet ve siyaset anlayışlarını da etkilemiştir. Kabilecilik esasına dayalı bir sosyal dayanışma anlayışında suçun ferdîliği prensibi kabul edilmiyor, haklıyı haksızdan ayırmak imkânsız hâle geliyordu. Bir ferde karşı işlenen suç kabileye karşı işlenmiş sayılır, bu nedenle kabileler uzun süre birbirleriyle savaşır ve yıllarca kan davası güderlerdi. Her kabilenin birbiriyle nesiller boyu süren kan davasına dayalı husumetleri vardı.¹²⁴⁵ Kabilerler arası süregelen düşmanlığı Allah Teâla, "Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz..."¹²⁴⁶ ayetiyle haber vermektedir. Hz. Peygamber'in davetini yaymak için Yesriblilerden altı kişi ile yaptığı görüşmeye dair şu rivayet düşmanlığın boyutlarını ortaya koymaktadır: "(Ey Allah'ın Rasûlü) Halkımızı bırakıp buraya geldik. Bizimle Evs arasındaki düşmanlık gibi başka hiçbir kabilede yoktur. Belki Yüce Allah senin sayende bu iki kabile arasındaki düşmanlığı bitirir. Biz şimdi gidelim, insanlarımıza senin davetini anlatalım."¹²⁴⁷

Arap kabileleri intikam konusunda son derece titiz davranırlardı. Bir adam, başka kabileye mensup birini öldürürse, öldürülenin kabilesi, katilin kabilesinden bir

1243 Müslim, İman, 355; Buhârî, Bed'u'l-vahy, 1.

1244 Bkz. Mü'minun, 23/8.

1245 Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi*, s. 117.; Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 313.; bkz. Adem Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s. 212.

1246 Âl-i İmrân, 3/103.

1247 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 276-277.

şahsı öldürmeden yahut diyet almak suretiyle barış sağlanmadan huzur bulamazdı. Saldıran gruba aynıyla karşılık vermek kutsal bir görev olarak telakki edilir, saldırıya uğrayan taraf, intikam alınmadığı sürece zırh çıkarmamaya, başına koku sürmemeye, şarap içmemeye ve eşlerine yaklaşmamaya yemin ederdi. Câhiliye toplumunda kabilesinden biri öldürülen kimse, kolektif sorumluluk duygusuyla öç alınincaya kadar kabilesi ile birlikte çarpıştırdı. Bu savaş dönemi (Eyyâmü'l-Arab), genellikle şahıslar veya kabileler arasında meydana gelen bir tartışma ile başlar, daha sonra savaşa dönüşür ve bütün kabilenin davası haline gelirdi. İntikam ve kin duygusunun devamlılığını sağlayan yapı ise asabiyete dayanmaktadır. Asabiyet, bir kimsenin asabesini (baba tarafından akrabalarını) genelde ise kabilesini, ister haklı, ister haksız olsun her zaman savunmaya hazır olmasıdır; dış tehlikelere karşı koymak veya saldırı yapmak gerektiğinde bütün kabile üyelerinin harekete geçmesini sağlayan birlik ve dayanışma ruhudur. Bu ruh, kabilenin bütün fertlerini birbirine bağlayan unsurdur.¹²⁴⁸ Her ne kadar asabiyet düşüncesi kendi içinde bir sisteme sahip olsa da temel yapısı zalim de mazlum da olsa asabesine yardım etmeyi içermektedir. Burada dikkate alınan ölçüt ise atalardan kalan örf ve uygulamalardır. Kim güçlü ve nüfuz sahibi ise haklı olan odur.¹²⁴⁹ Kabilelerin şeref ve itibarını sürdürmeye dayalı intikam düşüncesi kan davalarının en önemli sebebidir. Kamu otoritesini sağlayacak merkezî gücün bulunmayışı nedeniyle kan davalarının sonlandırılmadığı görülmektedir.¹²⁵⁰

Hz. Peygamber kan davalarını önleyebilmek ve işlenen suçlara karşı uygulanacak cezalar hususunda kişinin devlet otoritesine müracaat etmeden kendi hakkını aramasını yasaklamıştır.¹²⁵¹ Câhiliye döneminde Araplardan birisi bir cinayet işlese, suçu işleyen kimsenin yakınları da o cinayetten dolayı sorumlu tutulur ve tazminata iştirak ederlerdi. “Bir kimse başkasının işlediği suçtan sorumlu tutulmaz.”¹²⁵² sözleri ile bir kişinin hatasını bütün kavme ödetmek gibi aşırılık yerine suçların ve cezaların şahsiliği ilkesine son derece dikkat ettiği anlaşılmaktadır.¹²⁵³ Allah Rasulu (sas.) cezaların şahsi olduğunu hatırlatarak bir kişiye karşılık toplu

1248 Sariçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 20-21.

1249 Cevad Ali, Mufassal fî Tarihi'l-arabi kable'l-İslâm, 4. Bsk., Daru's-Sakî, 2001, V, 484.

1250 Çağatay, İslâmdan Önce Arap Tarihi, s. 117.; Adem Apak, Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu, s. 214.

1251 Müslim, Hac, 147.

1252 Nesâî, Kasâme, 40-41. “Şunu iyi biliniz. Kişi ancak kendi işlediği suçtan sorumludur. Çocuk babasının suçundan, baba da çocuğunun suçundan dolayı cezalandırılmaz.” İbn Mâce, Menâsik, 76; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9.

1253 Nesâî, Muhârebe, 29.

öldürmelerin önüne geçmek istemiş,¹²⁵⁴ câhiliye döneminde mal ve kanla ilgili olan tüm iftihar vesilelerinin ayağının altında olduğunu bildirmiştir¹²⁵⁵ “Kıyamet gününde insanlar arasında verilecek ilk hüküm, kan davaları”¹²⁵⁶ olduğunu belirterek, “Dikkat edin! Câhiliye devrinin bütün kan davaları kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası Abdülmuttalib’in oğlu Hâris’in kan davasıdır.”¹²⁵⁷ sözleri ile yakınları da dahil bütün kan davalarını kaldırmıştır. Kıyamet günü ilk hesaba çekilecek şeyin kan davaları olduğu hakikatine işaret edilmiş olması, tehlikenin büyüklüğü ve toplumsal bir hastalık olması dolayısıyladır.¹²⁵⁸ Hadislerden anlaşıldığına göre kan davaları devam ettiği sürece toplumsal birlikteliğin sağlanamayacağı görülmektedir. Allah Rasulü dikkat çekici bir üslupla ve kendi yakınlarından başlayarak teorik olarak ifade ettiği bu yasakların uygulanmasını sağlamıştır.

Toplumda sukûnetin temini için Allah Rasulü (sas.) en büyük günahlar arasında masum cana kıymayı zikretmiştir. “*Büyük günahların en büyüğü Allah’a şirk koşmak, nefis öldürmek, ana-babaya ezâ etmek ve yalan söz söylemek/yalan şâhitlik yapmaktır.*”¹²⁵⁹ buyuran Allah Rasulü (sas.) müslümanların birbirlerine kin gütmesini yasaklayarak dayanışma içinde olmalarını şu sözleri ile istemiştir: “*Birbirinize karşı kötü duygular beslemeyiniz. Birbirinizi çekememezlik yapmayınız. Birbirinize sırt çevirmeyiniz. Ey Allah’ın kulları kardeş olunuz. Bir Müslümanın diğer Müslüman kardeşine üç günden fazla dargın durması helal değildir.*”¹²⁶⁰, “*Allah katında insanların en çok nefret edileni, husumeti şiddetli olan kimsedir.*”¹²⁶¹ “*İki Müslüman kılıçlarıyla karşılaştıkları zaman ölen de, öldüren de ateşte*” olduğunu haber vermiştir. *Ölen kimse niçin ateşte diye sorulduğunda “Ölen de arkadaşını öldürmeye hırslı idi”*¹²⁶²

İntikam duyguları taşıyan kimselerin bir araya gelmeleri sağlıklı bir iletişim kurmaları çok zor bir durumdur. Bundan dolayı intikama sebep olan unsurların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu bağlamda tartışmalarda haklı iken vazgeçen

1254 Bkz. Ebû Dâvûd, Diyat, 2; Necati Yenieli- Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, XV, 211-212.

1255 Ebû Dâvûd, Diyat, 24, Büyû’, 5; İbn Mâce, Diyat, 5.; Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân, 9.

1256 Buhârî, Diyat, 1.

1257 Ebû Dâvûd, Büyû’, 5; Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân, 9.

1258 Müslim, Kasame, 28.; Nevevî, *el-Minhâc*, XI, 168.; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VIII, 314.

1259 Buhârî, Diyat, 1.

1260 Buhârî, Edep, 62; Müslim, Birr, 23.

1261 Buhârî, Ahkâm, 34.

1262 Buhârî, Diyat, 2, Fiten, 10; Müslim, Fiten, 14; Ebû Dâvûd, Fiten, 5.

kimsenin cennet köşklerine nail olacağı müjdesini¹²⁶³ hatırlamak gerekir. Kişi haksız iken tartışmayı inat ve çıkar uğruna sürdürebilir ancak hakkı iken meselenin büyümemesi daha büyük krizler yaşanmasını önlemek için vazgeçme, fedakârlık zor bir iştir.¹²⁶⁴ Enes (ra)’a bir gün “Oğulcuğum! Eğer hiçbir zaman ve hiçbir kimseye karşı kalbinde kin, nefret ve düşmanlık buldurmamaya gücün yetiyorsa bunu yap. İşte benim sünnetim budur. Kim benim sünnetimi yaşatırsa beni sevmiş olur, kim de beni severse cennette benimle birlikte olur.”¹²⁶⁵ sözleri ile hayatında bizzat örnek olarak, ilahi mesajı tavsiye etmiştir. “Ey Allah’ın kulları! Kardeş olun!” çağrısıyla müminleri kin ve intikamdan uzak durmaya davet eder.¹²⁶⁶ “Kim rızkının genişlemesini ya da ömrünün uzamasını isterse hısımlarıyla ilgilensin.”¹²⁶⁷ Allah’ın en nefret ettiği insanın, husumette sınır tanımayan ve alabildiğine kindar kimse olduğunu hatırlatır.¹²⁶⁸ “Husumeti sürdürmenin kişiye günah olarak yeteceği”¹²⁶⁹ uyarısında bulunur.

Bu meselenin somut bir örneği olarak Hz. Peygamber hayatı boyunca maruz kaldığı her türlü şiddete rağmen intikam alma imkânına sahip olduğunda bile canına kast edenleri dahi bağışlamış, şahına yönelik şiddet olaylarında intikam gütmemiştir.¹²⁷⁰ Mekke’nin fethi sonrasında kendilerine nasıl davranılacağını merakla bekleyen topluluğa karşı, “Bugün size kınama yok. Allah sizi bağışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir.”¹²⁷¹ ayetini hatırlatarak “Haydi gidin, hepiniz serbestsiniz.”¹²⁷² diyerek intikam alma kuvvetine sahip iken intikam duygusu taşımamıştır.

3.6.1.5 Kardeşlik Ahlakına Zarar Vermek

Yüce Yaratıcı, insanları farklı ırklar, kabileler, boylar hâlinde yaratmış, böylece onların birbirleriyle tanışarak¹²⁷³ iletişim kurmalarını, barış ortamında hayat

1263 Ebû Dâvud, Edeb, 7; Tirmizî, Birr ve sıla, 58.

1264 İbnü’l-Esîr el-Cezerî, *Camîu’l-usul*, IV, 451.

1265 Tirmizî, İlim, 16.

1266 Buhârî, Edeb, 57, Mezâlim, 3; Müslim, Birr, 58.

1267 Buhârî, Büyü’, 13.

1268 Buhârî, Ahkâm, 34.

1269 Tirmizî, Birr ve sıla, 58.

1270 Kendisine suikast düzenleyenleri ve pnayırlarda davet esnasında kensine eziyet edenleri affetmesine ilişkin Bkz. Buhârî, Hudûd, 42, Megâzî, 24, 32, Hibe, 28, Ehâdisu’l-enbiyâ, 54; Müslim, Cihâd ve siyer, 59; Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân, 16; Nesâî, Tahâret, 192.

1271 Yûsuf, 12/92.

1272 Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IX, 199 (hadis no: 18276).

1273 Hucurât, 49/13.

sürmelerini istemiş ve insanların barış içerisinde yaşayabilecek kabiliyette olduklarına işaret etmiştir. Farklılıklar zenginlik, “tearüf” ve tesanüd olması gerekirken insanın fitratındaki kan dökme, bozgunculuk¹²⁷⁴ ve çıkar düşüncesi, barış, hoşgörü ve kardeşlik ortamını çoğu defa yok etmiştir. Bundan dolayı iktidar kavgaları, siyasi çıkarlar, ekonomik etkenlerden ötürü insanlık tarihi savaşlar tarihi olarak anılmaktadır.

İslam dini nesep ilişkilerini düzenlemenin ötesinde insani ilişkilere yeni bir boyut getirmiştir. Çeşitli gerekçelerle acımasızca birbirini öldüren insanları aynı dava uğrunda kardeşi için her şeyini feda edebilecek “isar bilincine”¹²⁷⁵ ulaştırmıştır. Bu bilince ulaşmada ısrarla vurgulanan üstünlük takva sahibi¹²⁷⁶ olmaktan geçmektedir.

Sadece teoriden ibaret olmayan kardeşlik, İslam tarihinin en güzel tablosudur. Bu bağlamda dinin zihinsel ve toplumsal dönüştürme çabası içinde kan bağı ve anlaşmaya dayalı ilişkiler yerine inanç/din kardeşliğini ikame etmesi yer almaktadır. Yıllarca aralarında kan davaları olan Medine’nin iki büyük kabilesi Evs ve Hazrec’i de İslâm’ın gönüllere hitap eden sevgi anlayışıyla kardeş olarak birbirine kenetlemiştir. Bu hususu Kur’an şu şekilde ifade eder: *“Hep birlikte Allah’ın ipine (Kur’an’a) sınıksız sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalpleriniz arasında sevgi (ülfet) meydana getirdi. İşte O’nun bu nimeti sayesinde kardeşler oldunuz.”*¹²⁷⁷ Mekke’den Medine’ye hicretin problemsiz olması, yeni tesis edilen Medine şehir devletinde problemlerin önüne geçmenin yollarından biri kardeşlik anlaşmasıdır. Ancak burada vurgulanması gereken belli kişiler arasında ilan edilen bir anlaşma değil, din bağıyla bütün diğer aidiyetlere üstün gelen bir kardeşlik bağıdır. İslam’ın tavsiye ettiği kardeşlik soyut değil işlevsel ve pratikleri olan bir kardeşliktir.

Rasulullah (sas.) yıllarca süren savaşları, kavgaları, kan davalarını İslâm’ın kardeşlik anlayışıyla sona erdirmiştir. İslam dini tüm inananların kardeş olduğunu ilan etmekle yetinmeyerek,¹²⁷⁸ müntesiplerine bu kardeşliği pekiştirecek tavır geliştirmelerini emretmiştir. Allah Resûlü bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *“Birbirinize nefret ve düşmanlık beslemeyin. Birbirinize haset etmeyin, birbirinize*

1274 Bakara, 2/30.

1275 Haşr, 59/9.

1276 Elmalılı, *Hak Dini Kuran Dili*, VIII, 211.

1277 Âl-i İmrân, 3/103.

1278 Hucurât, 49/10.

sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları, birbirinizle kardeş olun. Bir Müslüman'ın din kardeşine üç günden fazla küsmesi helâl değildir.”¹²⁷⁹ Toplumsal huzur ve barışı sarsan kin ve hasedin her şeyi yok edeceğini belirterek müslümanları bu kötü huylardan sakındırmıştır: “*Geçmiş toplumların hastalığı size de bulaşacaktır: Haset ve kin beslemek! İşte bu, kökten yok edicidir. Saçı tıraş eder demiyorum, aksine dini kökünden kazıyıp yok eder. Canım elinde olan Allah'a yemin ederim ki iman etmeden cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmeden de mümin olamazsınız...*”¹²⁸⁰

Bütün müslümanların kardeş olduğunu¹²⁸¹ ilan eden yüce Allah, müslümanların sağlam ve birbirine kenetlenmiş bir duvar¹²⁸² gibi olması gerektiğini haber vermiştir. İnanç ve kardeşlik bağları sayesinde üstünlüğün ve gücün sürekli olacağını gevşeklik gösterme durumunda ise ilahi nefhanın kaybolacağını¹²⁸³, toplumda olanlara duyarsız kalmanın neticesinde problemin herkesi kuşatacağını¹²⁸⁴ haber vermiştir. Hz. Peygamber de müslümanları tek bir vücuda benzeterek¹²⁸⁵ kardeşler arasında dargınlığın sürdürülmemesi gerektiğini¹²⁸⁶, dargın olanların hangisi daha önce selam verirse hayırlı olduğunu¹²⁸⁷, tanıdığına tanımadığına selam verme ve ikramda bulunmanın¹²⁸⁸, selamlaşmanın ilişkileri güçlendireceğini¹²⁸⁹, bütün sevgilerin temelinde Allah ve Resulünün sevgisi olduğu zaman imamın hakikatine erileceğini¹²⁹⁰, güven ve huzurun temellerini haber vermiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber bir Müslüman'ın diğerine üç günden fazla dargın durmasını yasaklamış¹²⁹¹, iki kişinin arasını düzeltmenin sadaka olduğunu¹²⁹² ifade etmiştir. Hz. Peygamber yaşadığı toplumda bizzat olaylara müdahale ederek sorunları kısa zamanda çözüme kavuşturmuştur. Kubâ halkının birbirleriyle kavga ettiklerini duyunca, “*Gidelim de onları barıştıralım.*”¹²⁹³ buyurmuştur.

1279 Buhârî, Edeb, 57; Tirmizî, Birr ve Sıla, 21.

1280 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 56.

1281 Hucurat, 49/10.

1282 Saf, 61/4.

1283 Âl-i İmrân, 3/139.

1284 Enfâl, 8/25.

1285 Müslim, Birr, 65. “Müslümanlar birbini sevmede, birbirlerine acımada ve birbirlerine şefkat etmede tek bir beden gibidir.”

1286 Tirmizî, Birr ve sıla, 21.

1287 Ebû Dâvûd, Edeb, 132.

1288 Buhârî, İmân, 6.

1289 Müslim, İmân, 93.; Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 42. Buhârî, İmân, 6.

1290 Ebû Dâvûd, Sünnet, 2; Buhârî, İmân, 8, 9; Müslim, İmân, 67.

1291 Tirmizî, Birr ve sıla, 21.

1292 Muvatta, Hüsnü'l-hulk, 7.; Beyhakî, Şuâbü'l-îman, XIII, 431 (hadis no: 10582).

1293 Buhârî, Sulh, 3.

Kardeşliğe zarar veren, toplumsal problemlere yola açan unsurların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu hususlardan ilki bilgi sahibi olunmayan konularda zanna göre hareket etmek ikincisi ise güven duygusunu zedelemektir. Bu noktada bilgi sahibi olunmayan konularda daha dikkatli davranmak gerekmektedir. “Zandan sakının. Çünkü zanla söylenen sözler, yalanı daha çok olanıdır. Birbirinizin eksikliğini görmeye ve işitmeye çalışmayınız, hususi ve mahrem hayatınızı da araştırmayınız. Birbirinize haset etmeyiniz, birbirinize arkanızı çevirip küsmeyiniz, birbirinize buğz ve düşmanlık da etmeyiniz. Ey Allah’ın kulları, birbirinizle kardeşler olunuz!”¹²⁹⁴ Yine hadiste zikredilen “haset etmeyiniz, birbirinize arkanızı çevirip küsmeyiniz, birbirinize buğz ve düşmanlık..” hususların yanında özellikle dikkat çekilen meselelerden biri de mahrem halleri araştırmak ve onların yayılmasıdır.

Kardeşliğe zarar veren, sayısız problemlere sebep olan yalan söylemeye izin verilmesi aslında kişilerin arasını düzeltmeye yönelik bir ruhsattır. Bu durumu Hz. Peygamber, “İnsanların arasını bulmak için hayırlı sözler söyleyen, olup bitenlerin hayırlı yönlerini ortaya koyan ve böylece insanları barıştıran kimse yalancı değildir.” sözleri ile haber vermiştir.¹²⁹⁵

3.6.1.6 Hased Etmek

Hased, bir insanda bulunan bir nimet veya faziletin ondan zail olup kendisinde olmasını hiç değilse sadece ondan gitmesini istemektir.¹²⁹⁶ Hased, kıskançlık, çekememezlik olarak ifade edilir. Hased öncelikle kişinin kendisine zarar verir. İnsan kendi kendini kemirir, vicdan rahatsızlığı içinde ömür geçirmeye sevk eder. İnsanın ruhunu ve hayatını öyle kuşatır ki rahat yaşamak artık imkânsız hale gelir.¹²⁹⁷ Ebu Leys es-Semerkindî (ö. 373/983) hasetçinin kendine verdiği zararı şöyle ifade eder: “Hasetçinin zararı daha haset ettiği kişiye ulaşmadan beş ceza/karşılık ulaşır. 1-Hiç bitmeyen gam, 2-mükâfatı olmayan bir musibet ve dert, 3- övülmeyen bir zem, 4- Allah’ın gazabı, 5-başarıya giden yolun kapanması.”¹²⁹⁸ Hasetçinin en büyük zararı ise topluma olur. Toplumda kindarlığı yaygın hale getirir ve sevgi, dayanışma gibi

1294 Buhârî, Edeb, 57.; Muvatta, Hüsnü’l-hulk, 7.

1295 Tirmizî, Birr ve sıla, 26.

1296 İbn Esir, *en-Nihaye*, III, 383; İbnü’l-Esîr el-Cezerî, *Camîu’l-usul*, V, 707; Nevevî, *el-Minhâc*, Daru’l-marife, XVI, Beyrut 1997, s. 332.

1297 Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi’d-dîn*, III, 196.

1298 Bkz. İbnü’l-Esîr el-Cezerî, *Camîu’l-usul*, V, 709.

güzel hasletlerin yok olması nedeniyle düşmanlık ve anarşiye yol açar.¹²⁹⁹ Taberânî'nin aktardığı bir rivayette “insanlar birbirlerine hased etmedikleri sürece iyilik içinde yaşarlar.” buyurulmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber hased hakkında “hasedden sakının zira hased iyilikleri yer bitirir; tıpkı ateşin ot/odunu yiyip bitirdiği gibi”¹³⁰⁰ sözleri ile zararına işaret etmiştir.

Toplumsal birlikteliğe, huzura en fazla zarar veren şeylerden biri hasettir. Allah'ın kullarına kardeş olmayı tavsiye eden Allah Resûlü hasedin kötülüğüne ilişkin şöyle buyurmuştur: “Geçmiş toplumların hastalığı size de bulaşacaktır: Haset ve kin beslemek! İşte bu, kökten yok edicidir. Saçı tıraş eder demiyorum, aksine dini kökünden kazıyıp yok eder. Canım elinde olan Allah'a yemin ederim ki iman etmeden cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmeden de mümin olamazsınız...”¹³⁰¹ “Birbirinize nefret ve düşmanlık beslemeyin. Birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları, birbirinizle kardeş olun. Bir Müslüman'ın din kardeşine üç günden fazla küsmesi helâl değildir.”¹³⁰² “Hasetten sakınınız. Çünkü ateşin odunu yediği gibi haset de iyi amelleri yer bitirir.”¹³⁰³ “Sizden biri, mal ve yaratılış bakımından kendinden daha üstün olan kılınan kimseye baktığında kendinden daha aşağıda olana da baksın!”¹³⁰⁴

Kişisel ve toplumsal anlamda yıkıcı etkileri bulunan hasede karşı alınacak tedbirlerden biri de insanlar arası ilişkilerin geliştirilmesidir. Zira birbirine haset eden insanlardan kurulu bir toplumda sosyal barış, adalet, hoşgörü, birlik ve beraberlik gibi güzel hasletlerden bahsetmek mümkün olmaz.¹³⁰⁵ Hz. Peygamber hasede karşı alınacak tedbire şöyle işaret etmektedir: “Birbirinize kin beslemeyiniz, birbirinize haset etmeyiniz, birbirinize sırt çevirmeyiniz. Ey Allah'ın kulları! Kardeş

1299 Bkz. İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Camîu'l-usul*, V, 709.

1300 Ebû Dâvûd, Edeb, 44; İbn Mâce, Zühd, 22; Tirmizî, Zühd, 43.

1301 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 56.

1302 Buhârî, Edeb, 57, Edeb, 62; Müslim, Birr ve sıla, 23.

1303 Ebû Dâvûd, Edeb, 44; İbn Mâce, Zühd, 22.

1304 Buhârî, Rikâk, 30; Müslim, Zühd ve rekâik, 8.

1305 Hadislerle İslam, “Hased”, 2. Bsk., DİB Yay, III, Ankara 2013, s. 575.; Müşriklerin, Yahudilerin ve münafıkların haset etmeleri, din karşıtlığı ve dini ihtilaflara işaret edilmek suretiyle müslümanlar uyarılmaktadır. “Onlar, kendilerine bilgi geldikten sonra, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer (azabın) belli bir süreye kadar ertelenmesi ile ilgili olarak) Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilir...” (Şûrâ, 42/14). “Kitap ehlinden birçoğu, hak kendilerine belirledikten sonra dahi, içlerindeki hasetten ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler...” (Bakara, 2/109). “Size bir iyilik dokunursa, bu onları üzer. Başınıza bir kötülük gelse, ona sevinirler. Eğer siz sabırlı olursanız, Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, onların hileleri size hiçbir zarar vermez. Çünkü Allah onların işlediklerini kuşatmıştır.” (Âl-i İmrân, 3/120).

*olunuz!*¹³⁰⁶ “...Bir kulun kalbinde iman ile haset bir arada bulunmaz.”¹³⁰⁷ sözleri ile kardeşçe yaşamayı engelleyen zan, tecessüs, kin, nefret gibi özelliklerin yanında haset zikredilmiştir. Çünkü haset aynı zamanda bu kötü huyları beraberinde getirir. Haset, aşırı hırs, ihtiras, aç gözlülük, kıskançlık, çekememezlik, düşmanlık, kin ve öfke, kibir, tembellik ve cimrilik gibi her biri Kur’an’da ve hadislerde zemmedilen kötü duygu ve düşünceleri besleyen psikolojik bir problemdir.¹³⁰⁸ Hased hastalıklı bir ruh halidir, kindarlık onun tezahürüdür. Böylesi fertlerin bulunduğu bir toplumun kurtuluşu mümkün değildir. Haset aynı zamanda Allah’ın takdirine rıza göstermemektir. Bundan dolayı Hz. Peygamber hasedin yıkıcı zararlarına karşı müslümanları kardeş olmaya bu kardeşliği temin etmek için de selamlaşmaya davet etmiştir. Kişiler arası iletişim arttıkça, tanıdıkça kıskançlığın aza inmesi mümkün görülmektedir.¹³⁰⁹ Hasedin sebepleri arasında Gazzâlî şunları saymaktadır: Birincisi adavet (düşmanlık), ikincisi taazzuz, üçüncüsü kibir, dördüncüsü ucub, beşincisi sevilen hedeflerin elden gitmesinden korkmak, altıncısı liderlik sevdası, yedincisi nefsin kötülüğü ve cimriliğidir.¹³¹⁰

Hasedin yıkıcı etkilerinden kurtulmak için küçük yaşlardan itibaren insanın zihin dünyasını toplumsal sorunlara sebep olacak bu kötü huylardan uzak tutacak yönlendirmelerin ve ahlaki eğitimin verilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde varoluş amacını yitiren ve başkalarının sahip olduğuna göz diken, yok olması için çalışan kimsenin sosyal bir tehlike arz etmesi kaçınılmazdır.

3.6.1.7 Muhatabı Basit ve Hakir Görmek

İnsanın doğuştan gelen saygınlığı¹³¹¹, yaşamını sürmesini sağlayacak imkânların verilmesi¹³¹², farklı donanımlarda ve özelliklerde yaratılması tercihi kendi elinde olmayan bir takım unsurlardır. İslâm’a göre insan, zenginlik, güzellik, soy sop gibi maddî ve geçici ölçülere göre değerlendirilemez. Bizatihi değerli olan insanı değerli veya değersiz kılan şey davranışlarıdır. İnsanı değerli ve üstün kılacak yegâne ölçü yaratıcıya ve insanlara karşı sorumluluk bilinci ile hareket etmesi yani

1306 Buharî, Edeb, 57, 62; Müslim, Birr ve sıla, 23.

1307 Nesâî, Cihâd, 8.

1308 Hadislerle İslam, “Hased”, III, 576.

1309 Bkz. İbnü’l-Esir el-Cezerî, *Camîu’l-usul*, V, 709.

1310 Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-dîn*, III, 192.

1311 İsrâ, 17/70. “*Âdemoğunu değerli kıldık...*”

1312 Nahl, 16/12; Lokmân, 31/20.

takvadır.¹³¹³ Allah Rasulü (sas.), nesebin bir üstünlük vesilesi olmayacağını şöyle beyan etmiştir: “Allah, Câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini ortadan kaldırmıştır. İnsanlar ‘takva sahibi mümin’ ve ‘bedbaht günahkâr’ olarak iki gruptur. Onlar Âdem’in çocuklarıdır, Âdem ise topraktan yaratılmıştır.”¹³¹⁴

Bu noktada Allah Rasulü (sas.) maddi kriterlere ve dış görünüşe itibar edilmesinin insanı yanıltabileceğine ilişkin uyarıları söz konusudur. Örneğin Hz. Peygamber “Nice kapılardan kovulmuş üstü başı perişan insan vardır ki, Allah’a yemin etse Allah onu yemininde haklı çıkarır.”¹³¹⁵ sözleri ile insanların birbirlerine karşı tavırları ile Allah’ın o kimse hakkındaki takdirinin farklı olacağı ortaya konulmaktadır. Buradan hareketle toplumdaki statüsü ne olursa olsun herkes bizatihi değerli olduğuna¹³¹⁶ dikkat çekilmiştir. Bundan dolayı insanın değerini düşüren başkalarına boyun eğmek yasaklanmıştır.¹³¹⁷ “Kişiye Müslüman kardeşini küçük görmesi kötülük olarak yeter. Her Müslüman’ın kanı, malı ve ırzı (diğer) bir Müslüman’a haramdır.”¹³¹⁸ buyurularak takva ile insanlara arası ilişkilerde ilişki kurmuştur. İnsanı küçük düşürecek muamelelerden uzak durulmasını istemiştir.¹³¹⁹

Çünkü muhatap kendisinin değersiz görüldüğü düşüncesine kapıldığı andan itibaren onunla sağlıklı iletişim kurmak mümkün olmayacaktır. Değersiz görülen ve dışlanan her bir fert ise kendini toplumdan soyutlamak ya da yasal ve ahlaki olmayan yollara tevessül ederek varlığını ortaya koymaya çalışacaktır. Bunu yaparken kıskançlık, özentî ve kibir gibi kötü hasletlere bağlı hareket etmesi olasıdır. Bundan dolayı kişilerin basit görülmesi sadece onlar için değil asıl içinde yaşadıkları toplumun tehlikelerle yüzleşmesi anlamına gelmektedir.

Toplumsal sorunların en aza indirilmesi bağlamında Hz. Peygamber mevcut değer yargılarını, İslami ve fitri olanlara dönüştürmek için ashaba telkinlerde bulunmuştur.¹³²⁰ Peygamber’in (sas.) “Müslüman’ın kişilik onuru, malı ve kanı saygındır, ona dokunulamaz. Takva (Allah’a karşı sorumluluk bilinci) işte şuradadır (kalptedir). Müslüman’ın, Müslüman kardeşini küçük görmesi, kötülük olarak ona

1313 Hucurât, 49/13.

1314 Tirmizî, Menâkıb, 74.

1315 Müslim, Birr ve sıla, 138.

1316 Buhârî, Rikâk, 16; Tirmizî, Et’ime, 44; Ebû Dâvûd, Eymân ve nüzûr, 16.

1317 Müslim, Salât, 84.

1318 Müslim, Birr ve sıla, 32.

1319 Müslim, Birr ve sıla, 115.

1320 Bkz. Buhârî, Nafâkat, 1, Müsâkât, 10; Müslim, Nikâh, 94, Zühd ve rekâik, 41; Ebû Dâvûd, Edeb, 116-117; Tirmizî, Şemâil, 149, Et’ime, 44.

yeter.”¹³²¹ “Ey müslüman kadınlar! Komşu bir kadın, kadın komşusunun hediyesini, hediye bir koyun ayağı olsa bile sakın küçük görmesin!”¹³²² tarzındaki uyarıları toplum bilinci oluşturmada büyük bir öneme sahiptir.

3.6.1.8 Ön Yargılı Olmak

İnsanın düşünce dünyası kendisini çevreleyen etkenlere bağlıdır. Doğal olarak içinde bulunduğu ortamlardan etkilenmekte ve bunlara bağlı değerlendirmeler yapmaktadır. Ancak değerlendirmeleri bilgisizlik, yanlış kanaatler, kişi ya da görüş hakkında bilgi sahibi olmama, yabancı olma gibi faktörler etkilemektedir. İnsan bilmediği şeye karşı düşmandır. Bazen çekingen davranır ve tepkisellikten kaçınır. Bazen de tanımadığı bilmediği kişi/görüş hakkında yanlış kanaatleri sebebiyle olumsuz tavırlar sergileyebilir. Bu durumun nedeni zanla hareket etmektir. Allah Teâlâ, “Bilmediğin bir şeyin ardına düşme. Doğrusu kulak, göz, kalp, bunların hepsi o şeyden sorumlu olur.”¹³²³ ikazları ile ön yargılara tabi olmanın ahirete yönelik sonucuna işaret etmektedir. Fakat bu ön yargılar kişiyi dünyada yanlış sevk etmektedir. Bu tutumun günahlara zemin hazırlayabileceğini bildiren Yüce Allah inananları şöyle uyarır: “Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Zira zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin gizli hallerini ve kusurlarını araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Biriniz kardeşinin ölü hâlinde etini yemeyi hiç arzu eder mi ki? Demek tiksindiniz! O hâlde Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.”¹³²⁴ Yanlış kanaatler ise dostlular yerine düşmanlıkları ortaya çıkarması mümkündür. İşte tam da burada “Zandan uzak durun. Zira zan, sözün en yalanıdır. Birbirinize kulak misafiri olmaya çalışmayın, birbirinizin özel hâllerini araştırmayın, birbirinizle üstünlük yarışına girin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize kin beslemeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah’ın kulları! Kardeş olunuz.”¹³²⁵ hadisi kötü zannın kişiyi sevk edebileceği tecessüs, haset, kin besleme, ilişkileri kesme gibi neticelerine işaret etmektedir. İnsanların aklında soru işareti bırakacak, gönüllerine şüphe düşürecek, töhmete neden olacak durumlardan sakınmak gerekir.¹³²⁶ Bu yüzden Rahmet Peygamberi, “Üç kişi iseniz, ikiniz diğerini bırakıp da fısılđaşmasın, çünkü bu onu

1321 Tirmizî, Birr ve sıla, 18.

1322 Buhârî, Edeb, 30.

1323 İsrâ, 17/36.

1324 Hucurât, 49/12.

1325 Müslim, Birr ve sıla, 28.

1326 Bkz. Hadislerle İslam, “Hüsn-ü Zan”, 2. Bsk., DİB Yay., III, Ankara 2013, 474.

üzer.”¹³²⁷ tavsiyesinde bulunarak zan konusundaki hassasiyetini ortaya koymuştur. “İfk hadisesi” hadisesi ile ilgili olarak Kur’an-ı Kerim’de, “*Bu iftirayı işittiğiniz zaman, iman eden erkek ve kadınlar, kendi (din kardeş)leri hakkında iyi zan besleyip de, bu apaçık bir iftiradır deselerdi ya!*”¹³²⁸ âyeti ile bu iftiraya inanan Müslümanların neden hüsn-i zan beslemedikleri sorgulanır. Geceleyin eşini evine bırakmak üzere evden çıkan Allah Rasûlü (sas.), kendisini gören sahabilerin karanlıkta yanlış anlamaması için “*Ağır olun, bu yanımda bulunan (kadın yabancı değil, eşim) Safiyye b. Huyey’dir.*” buyurmuştur. “Sübhânallah! Hâşâ biz senin hakkında başka türlü nasıl düşünebiliriz ey Allah’ın Rasûlü!” diyen ashaba karşı Allah Rasûlü (sas.), “*Şeytan, insanın vücudunda kanın dolaştığı gibi dolaşır. Ben, şeytanın sizin gönüllerinize kötü bir şüphe atmasından endişe ettim.*” buyurmuştur.¹³²⁹ Yanlış anlaşılabilir konulara açıklık getirmek önemli olduğu kadar hakkında bilgi sahibi olunmayan meselelerde zan ile hareket etmemek bir o kadar önemlidir. Kötü zannın toplumsal zararına işaret eden Allah Resûlü, “*Yönetici, halka sû-i zan ile davranırsa onları yoldan çıkarmış olur.*”¹³³⁰ buyurarak kötü zannın insanları kötülük yapmaya yöneltebileceğine dikkat çekmiştir.

3.6.1.9 Duyarsızlık/İhmalkârlık

Nemelazımcılık ve sorumsuzluğun hakim olduğu her toplumda, iyilik yerini zamanla kötülüğe, fesada ve toplumsal problemlere bırakır. “İyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama” toplumda huzur ve güvenliğin temelidir. Bazı kötülükler, haramlar ve yanlış davranışlar kişiye zarar vermemekle kalmayıp sosyal problemlere sebep olmakta hatta toplumu yıkıma götürmektedir. Müslümanın vazifesinin yalnızca kötülükten uzak kalmak olmadığını ifade eden Rasûlullah (sas.), aynı zamanda kötülükleri engel olmakla sorumlu olduğunu da vurgulamıştır.

Toplumun ahlâkî olarak çökmesine engel olacak en etkili yöntemlerden biri; iyiliği emredip kötülükten sakındırmaktır.¹³³¹ İyiliği emretmek (emr-i bi’l maruf), kötülükten sakındırmak (neyh-i ani’l münker) ahlaki erdemlerin temelidir. Maruf, akıl ve dinin iyi ve güzel gördüğü, münker de akıl ve din tarafından yadırganan ve

1327 Müslim, Selâm, 38; Buhârî, İsti’zân, 47.

1328 Nûr, 24/12.

1329 Buhârî, Farzu’l-humus, 4, Ahkâm, 21; Müslim, Selâm, 24.

1330 Ebû Dâvûd, Edeb, 37.

1331 Nevevî, *el-Minhâc*, II, 81-82.

reddedilen şeylerdir.¹³³² Nevevî'nin (ö. 676) *Kitabu'l-iman*'da “münkerden sakındırmayı imandan saymış olması, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırmayı iki vacip/önemli görev olarak görmesi”¹³³³ de konunun iman-amel irtibatını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla iyilik ve kötülüğün kapsamı oldukça geniştir. Hatta Hz. Peygamber, bir toplumda günah ve kötülükler çoğaldığı zaman içinde sâlih kimselerin bulunmasının bile başlarına gelecek felâkete engel olmayacağını bildirmiştir.¹³³⁴ Bu sebeple müslümanlar kurtuluşa ermek için iyiliği emredip kötülükten sakınmalı ve sakındırmalıdır. Kur'an-ı Kerim'de sıkça tekrarlanan ve Ümmet-i Muhammed'in ayırt edici vasfı olarak anılan¹³³⁵ *emri bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker*'in, sosyal kontrol mekanizması ile yakından ilgili olduğu söylenebilir. Bu kavram, fert ve toplum hayatına din, akıl ve maşerî vicdan tarafından benimsenen inançların, değerlerin ve yaşama tarzının hâkim kılınması; dinin aklın ve sağduyunun reddettiği her türlü kötülüğün önlenmesi yolunda ferdi ve toplu gayretleri, siyasi ve sivil önlemleri ifade etmektedir. Bu mekanizmanın işletilmemesi değerler sisteminin zayıflamasına, giderek nihilizme ve anarşizme yol açarak din, toplum ve devlet hayatında telafisi zor felaketlere neden olur.¹³³⁶ Ebu Hâmid el-Gazzâlî (ö.505/1111), şu sözleri ile bu görevin önemini ortaya oymaktadır:

“Emr-i ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker'in dinin en büyük temeli (kutbu azam) ve dayanağıdır. Allah Teâlâ'nın bütün peygamberlerini, devam ettirmesi için gönderdiği biricik önemli meselesidir. Eğer bu vazife yapılmazsa, ilmi ve ameli dumura uğrarsa, kesinlikle peygamberlik vazifesi muattal olur, diyanet temelinden yıkıma uğrar. Başboşluk hâkim olur ve dalâlet yayılır. Cehâlet alabildiğine dağılır. Fesad, insanların iliklerine kadar işler, memleketler harap ve kullar helâk olurlar. Fakat helâk olduklarını ancak kıyâmet gününde anırlar.”¹³³⁷

Hız. Peygamber (sas.) birçok hadiste bu prensibe vurgu yapmış, herhangi bir olumsuzluk karşısında buna eliyle, gücü yetmezse diliyle buna da gücü yetmezse kalbiyle hoşnutsuzluk duymasını emretmiştir.¹³³⁸ Buna göre, toplumun faydası, toplumun bütün fertlerinin mümkün olan her yolla halkın toplumsal ve ahlaki

1332 Bkz. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 561, 823.

1333 Müslim, İman, 20.

1334 Buhârî, Fiten 4; Müslim, Fiten 1; Ebû Dâvud, Fiten 1; Tirmizî, Fiten 19.

1335 Âli İmran, 3/110.

1336 Mustafâ Çağrı, “Emir bi'l-Mar'uf ve Nehiy ani'l-Münker”, *DİA*, TDV Yay., XI, İstanbul 1995, s. 139-141.

1337 Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-dîn*, Daru'l-marife, II, Beyrut ty., s. 306.

1338 Müslim, İmân, 20; Ebû Dâvûd, Salât, 239-242.; Nesâî, İmân ve şerâih, 17. “Bir kötülük gören kişi onu eli ile değiştirsin. Buna gücü yetmez ise dili ile değiştirsin. Bunu da yapamazsa kalbi ile o kötülüğe tavır koysun (onu hoş görmesin) ki bu da iman eden kişinin asgari yapması gereken şeydir.”

yükselişinde birbirlerine yardımcı olmalarını gerektiriyor.¹³³⁹ Yaşadıkları toplumda karşılaştıkları kötülükleri engellemeyenleri, bindikleri gemide bazıları tarafından geminin delinmesine ses çıkartmayan insanlara benzeterek kötülüklerin toplum tarafından engellenmemesinin sonunda toplumun helâkine yol açacağına işaret etmiştir.¹³⁴⁰ *'Aralarında bir günah işlendiğini görüp bunu engellemeye güçleri yettiği hâlde engellemeyen insanlara Allah'ın bundan dolayı genel bir azap vermesi çok yakındır.'*¹³⁴¹ sözleri de sorumsuz davranmanın sonunda bütün toplumu kuşatan problemlere sebep olacağını göstermektedir. Kötülükleri işlendiği yerde gördüğü halde razı olmayan çirkin sayan mazur sayıldığı halde, bizzat görmediği halde kötülükten hoşnut olanlar ve rahatsızlık duymayanlar günaha ortak olacağı haber verilmiştir.¹³⁴²

Allah' a inanan bir mümin kötülüğe asla razı olmaz, bir kötülük gördüğünde onu gücü nispetinde ortadan kaldırmaya çalışır, önlemeye güç yetiremediği olaylar karşısında da gönlü huzursuz olur, hiçbir şey olmamış gibi rahat davranamaz. Zira Hz. Peygamber'in bildirdiği üzere, işlenen bir kötülüğü gördüğü hâlde engelleyemeyen, ancak bu duruma kalben razı olmayan kişi, orada bulunmayanlar gibi kabul edilir. Buna karşılık, yeryüzünün herhangi bir yerinde kötü bir işin yapıldığından haberdar olup bundan memnuniyet duyan kişi ise, orada bulunanlar gibi sorumlu tutulacaktır.¹³⁴³ Yapılan kötülükten rahatsızlık duymayan kişinin kalbinde zerre kadar imanın bulunmadığını ifade eden Allah Rasülü¹³⁴⁴, *iyilikleri emredip kötülüklerden sakındırmayan bizden değildir.*¹³⁴⁵ sözleri ile ideal toplumun kötülüklerle mücadelede ortak tavır takınması gerektiğine işaret etmektedir. Allah Rasülü (sas.) Müslüman'ın vurdumduymaz olamayacağını ifade etmiş ve *"Hayır, hayır! Zalimin ellerini tutup onu hakka yöneltmedikçe olmaz!"*¹³⁴⁶ buyurmuştur. Kalben nefret etmek, rıza göstermemek müslüman bilincini sabit tutar. Bu aynı zamanda imanın belirtisidir. Mümin hiç değilse olumsuzluklar karşısında tepkisiz

1339 Bkz. Muhammed Esed, *İslam'da Yönetim Biçimi*, s. 57.

1340 Tirmizî, Fiten, 12; Buhârî, Şerike, 6.

1341 Tirmizî, Fiten, 8; Ebû Dâvûd, Fiten, 1, Melâhim, 17.; "Canım, kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki: Mutlaka iyilikleri emredecek ve kötülüklerden insanları sakındıracaksınız. Böyle yapmaz iseniz Allah size bir ceza gönderir de ona dua edersiniz duanız kabul olunmaz." Tirmizî, Fiten, 9.

1342 Ebû Dâvûd, Melâhim, 17; Bkz. Azîmâbâdî, *Avnü'l-mabûd*, XI, 500.

1343 Ebû Dâvûd, Melâhim, 17; Azîmâbâdî, *Avnü'l-mabûd*, XI, 336.

1344 Müslim, İmân, 80.

1345 Tirmizî, Birr ve sila, 15.

1346 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 5; İbn Mâce, Fiten, 20.

kalamaz, hiç değilse vicdanının sesi ile iç dünyasında nefret duyar.¹³⁴⁷ İşte zikredilen bu hadis tam olarak duyarlılık ile imanın asgari ölçüsü arasında bir bağlantı kurmaktadır. Buradan hareketle özellikle inanan kimselerin çevresindeki çirkinliklere, şiddet olaylarına razı olmayacağına işaret edilmiş olmaktadır. Aynı şekilde kendisi iyilik yapamayan kimsenin kötülüklerden uzak kalması dahi hadiste sadaka olarak zikredilmiştir. Buhârî, “her iyiliğin sadaka olduğuna”¹³⁴⁸ ilişkin babda şu hadise yer verir:

“Her Müslüman’ın sadaka vermesi gerekir.” Hz. Peygamber’in etrafındakiler, “Peki, sadaka vermeye gücü yetmezse?” deyince Resûlullah (sas.), “Çalışır ve kazandığından hem yer, hem sadaka verir.” buyurmuştur. Sahabe, “Bunu da yapamazsa?” dediler. “İhtiyaç sahibi çaresiz bir kimseye yardım eder!” buyurdu. “Bunu da yapamazsa?” dediler. “İyiliği tavsiye eder.” buyurdu. “Bunu da yapamazsa?” dendiğinde, Resûlullah (sas.) “Kötülüğe engel olur. Bu da onun için sadakadır.” buyurdu.¹³⁴⁹

Allah Rasulü (sas.), ideal toplumun temel esaslarında bahsederken toplumun çöküşüne sebep olan davranışları dikkat çekici bir üslupla ashabına haber vermiştir. Bu çerçevede Rasûlullah (sas.), Ashâbına İsrailoğulları’nı helâke sürükleyen “emir bi’l-ma’rûf ve nehiy ani’l-münker”in terki hakkında şöyle nasihatte bulunmuştur:

“İsrailoğulları’ndan bir adam kötülük yapan birini gördüğünde ona önce, “Allah’tan kork ve bu yaptığından vazgeç. Çünkü bu sana helâl değildir.” diyor, fakat ertesi gün yaptığı kötülükten vazgeçmediğini görse de bu durum hiçbir şey olmamış gibi onunla olan ilişkilerini devam ettirmesine engel olmuyordu. Bu vurdumduymazlıkları sebebiyle Allah Teâlâ onları birbirine benzetti. Kötülükleri çoğaldığı, isyan ettikleri ve Allah’ın koyduğu sınırları aştıkları için peygamberleri tarafından da lânetlendiler. “İsrailoğulları’ndan inkâr edenler, Davud ve Meryem oğlu İsa diliyle lânetlendi. Bu, onların isyan etmeleri ve hadlerini aşıyor olmalarından ötürüydü. İşledikleri herhangi bir kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Yapmakta oldukları ne kötüydü!” âyetlerini okuyan Allah Resûlü, İsrailoğulları’nın kendi sonlarını nasıl hazırladığını ortaya koyduktan sonra ashâbına şu can alıcı mesajı verdi: “Dikkat ediniz. Allah’a yemin olsun ki, siz (ya) iyiliği

1347 Tirmizî, Fiten, 10; Ebû Dâvûd Salat, 246; Nesâî, İman, 17; Bkz. İbnü’l-Esîr el-Cezerî, *Camii’l-Usûl*, I, 550.

1348 Buhârî, Edeb, 33, Zekat, 30.

1349 Buhârî, Edeb, 33.

emreder kötülükten menedersiniz, zalimin elinden tutup onu hakka döndürsünüz ve onu hak üzere tutarsınız (ya da sizin sonunuz da onlar gibi olur).¹³⁵⁰

“Aranızda hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülüğü yasaklayan bir topluluk bulunsun”¹³⁵¹ ayeti müslümanlara bir hedef tayin etmektedir. Toplumsal bilinci oluşturma ve bünyeyi sağlamlaştırma yolunda bu meselesinin çerçevesi oldukça geniştir. Hz. Peygamber’e en üstün cihad hangisi diye sorulduğunda Allah’ın elçisi, “zalim idarecinin karşısında doğru/hak sözü yani gerçekleri söylemek”¹³⁵² olduğunu haber vermiştir. Zira güç ve otorite sahibi insanlar karşısında en zor şeylerden biri, hakikati çekinmeden söyleyebilmektir. Bu anlamda yöneticilerin zulmünden korkarak gerçeklerin saklanması toplumsal problemlere sebep olacaktır. Burada ehil kimsenin, muhatabın durumunu göz önünde bulundurarak münasip bir dil ile kötülükten men ve iyiliğe sevk vazifesini üstelenmesi gerekmektedir.

Ayet ve hadislerden hareketle bu görevin iki yönü olduğu söylenebilir. Toplumsal olarak herkesin ahlaki yükümlükleri yerine getirmesi, müminlerin genel özelliği ve ayırt edici vasfı olarak kabul edilmiştir. Diğer yönü ise profesyonel olarak, ehil kimselerin üstleneceği görevlerdir. Örneğin birbirine hakkı, sabrı ve merhameti tavsiye etmeyi teşvik eden ayetler¹³⁵³ ile iyiliği emredip kötülükten engellemenin mutlak olarak müminlerin vasfı olarak zikredildiği ayetler¹³⁵⁴ bütün topluma yöneliktir. Emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i ani’l-münker’in özel olarak bu işle meşgul olacak profesyonel bir grupla ilgili olarak kullanıldığı ayetler¹³⁵⁵ dinî konularda tebliğle ilgilidir.

Bu görevi yerine getirenlerin, ehliyet sahibi olması ve söylemleri ile davranışların örtüşmesi gereklidir. Ayette söylediklerini yapmayanlar kınandığı¹³⁵⁶ ve ehl-i kitap nasihatlerde bulunup kendisini ihmal ettiği¹³⁵⁷ vurgulanmıştır. Bu görevin aslından olmasa dahi etki gücü bakımından davranış ve söz bütünlüğü önem arz etmektedir. Bu noktada Gazzâlî, konuyu tartıştıktan sonra fasık kimselerin de uyarıcı (muhtesib) görevini yerine getirmesinin doğru olduğunu benimser. Eğer bu

1350 Ebû Dâvûd, Melâhim, 17; Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân, 5; Mâide, 5/78-81; Bkz. Hadislerle İslam, “Emr’i bi’l-maruf nehy-i ani’l-münker”, 2. Bsk., DİB Yay., IV, Ankara 2013, s. 463.

1351 Âl-i İmrân, 3/104.

1352 Nesâî, Beyat, 37.

1353 Beled, 90/17; Asr, 103/3.

1354 Ali İmran, 3/110; Tevbe, 9/71.

1355 Âl-i İmrân, 3/104; Tevbe, 9/122.

1356 Saf, 61/2-3.

1357 Bakara, 2/44.

şekilde olmazsa uyarma görevini yerine getirecek kimse bulunmayacağını söyler.¹³⁵⁸ Bu fiili yaparken fitneye yol açmamak gereklidir. Tesir edebilmek için söz-davranış bütünlüğü önemlidir.¹³⁵⁹ Bununla beraber dil-uslup ve muhatabın durumu önemlidir.¹³⁶⁰ Hadiste ise bu burum bir misal ile şöyle aktarılır. İyiliği emretme ve kötülükten sakındırma noktasında, söyledikleriyle muhalif bir yaşantı örneği sunan insanın kıyamet günündeki acıklı hâlini şu şekilde tasvir etmiştir:

“Kıyamet günü bir kişi getirilir ve cehenneme atılır. Sıcaktan dolayı karnındaki bağırsakları dışarı fırlar. Değirmen taşını döndüren merkep gibi kendi etrafında döner durur. (Bu manzaraya şahit olan) cehennem halkı o kişinin etrafında toplanır ve ona sorarlar: ‘Ey Filan! Sen dünyada bizi iyiliğe teşvik eder ve bizi kötülükten sakındırırdın. Neden bu hâllere düştün?’ O kişi der ki: ‘Evet ben size iyiliği emrederdim, ama kendim yapmazdım, sizi kötülükten sakındırırdım, ama kendim yapardım.’”¹³⁶¹

3.6.1.10 Tahammülsüzlük

Tabiatı gereği insan, aceleci, sabırsız ve tahammülsüzdür. Ancak toplumsal yaşamda karşılaşılan problemlerin üstesinden gelebilmek için sabırlı olmak ve soğukkanlı davranmak önemli bir erdemdir. Modern dönemde insan, kendini çevreleyen sosyal, siyasi, ekonomik vb. herhangi bir sebebe bağlı olarak öfkesine yenik düşmektedir. Bunun neticesinde yersiz tepkiler ve düşünmeden hareket etmek daha kötü neticeler doğurmaktadır.

Yüce Allah, takva sahiplerinin öfkelerini yenen ve insanları affeden kimseler olduklarını bildirmektedir.¹³⁶² İman, öfke, haset, azgınlık, kibir ve bencillik gibi şiddete sebep olan huyların kontrolünde önemli faktörlerden biridir. Öfkelenen şahsın, karşısındakini istediği şekilde cezalandırabilecek bir konumdayken öfkesini yutup sabredebilmesi son derece önemlidir.¹³⁶³ Nitekim öfkesine hâkim olanları cennet nimetleriyle müjdelenmiş¹³⁶⁴, sevgi ve nefretin ölçüsü ise Allah rızası¹³⁶⁵ olarak belirlenmiştir.

1358 Bkz. Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-dîn*, II, 312-314.

1359 İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Camîu'l-usul*, I, 535.

1360 Bkz. Saf, 61/3; Taha, 20/44; Âl-i İmrân, 3/159; Nahl, 16/125.

1361 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 10; Müslim, Zühd ve rekâik, 51.

1362 Âl-i İmrân, 3/134; Şûra, 42/37.

1363 Ebû Dâvûd, Edeb, 3; İbn Mâce, Zühd, 18.

1364 Âl-i İmrân, 3/133-134.

İnsanın tahammülü zor hadiselerle karşılaştığında ilk andaki tepkisi, önem arz etmektedir. Böylesi bir durumda davranışların şiddete dönüşerek büyük patlamalara sebep olmaması için Hz. Peygamber “*Güçlü kimse, insanları güreşte yenen değil, bilâkis öfke anında kendisini kuşatan, iradesine sahip olandır.*”¹³⁶⁶ buyurmuştur. “Sabır, musibetle ilk karşılaşıldığı andadır”¹³⁶⁷ öğütleri ile ani karar verme ve aceleci davranmaktan sakındıran Hz. Peygamber kendisinden nasihat isteyen sahabiye, “öfkelenme!”¹³⁶⁸ tavsiyesinde bulunmuştur. Buhârî, ilgili hadisleri “öfkelenmekten sakınmak”¹³⁶⁹ babında aktarmıştır. İbn Battal’a göre “Bu hadis, nefis mücadelesinin, düşmanla yapılacak mücadeleden daha zor olduğunu ifade etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber, öfkesini yenen insanı, kuvvetçe insanların en güçlüsü olduğunu bildirmiştir.”¹³⁷⁰ İbn Hacer, “Hadisin, sabredilmesi zor olanı zikrederek daha basit işlerdeki tavra işaret etmesi ihtimal dâhilindedir. Zira kişinin en büyük düşmanı, şeytani ve nefsidir. Öfke de bu iki şeyden ortaya çıkar. Kim bu iki düşmanla bütün zorluğuna rağmen onları yeninceye kadar mücadele ederse nefsinin şehvetini bastırmada daha kuvvetli olur. Rasûlullah’ın (sas.) öfkelenen kimseye, “şeytandan istiâze etmeyi” emretmesindeki sır anlaşılabilir. Zira bu halde Allah’a yönelse, zikrettiği şeyi hatırlaması ona öfkeyi tutma imkânı sağlar. Eğer şeytan vesvese vermeye, hakkı batılı birbirine karıştırmaya devam ederse, bunlardan herhangi bir şey hatırlaması zaten mümkün değildir.”¹³⁷¹ Bu bağlamda Tûfî der ki: “Öfkeyi defetmenin en kuvvetli çaresi, hakiki tevhidi hatıra getirmektedir. Bu, Allah’tan başka failin olmadığını, O’nun dışındaki her failin O’nun bir vasıtası olduğunu bilmektir. Kime bir başkasından hoşuna gitmeyen bir şey gelecek olursa, hemen hatırlasa ki, eğer Allah dileseydi bu olmazdı; öfkesi dağılır. Çünkü böyle düşündüğü halde öfkesinin devamı, onun Allah’a öfkelenişini ifade eder. Bu ise ubudiyete aykırıdır.”¹³⁷² İbnü’t-Tîn der ki: “Öfke, kişileri birbirinden kopmaya, merhametsizliğe bazen de kızılan kimseye eza vermeye sevk eder. “Öfkelenme” sözü ise dünya ve ahiretin hayrını cem etmiştir.”¹³⁷³ Hattâbî der ki: “Öfkelenme”nin

---

1365 Ebû Dâvûd, Sünnet, 2.

1366 Buhârî, Edeb, 76; Müslim, Birr 106; Ebû Dâvud, Edeb 3.

1367 Buhârî, Cenâiz, 31; Müslim, Cenâiz, 15.

1368 Buhârî, Edeb, 76; Tirmizî, Birr 73.

1369 Buhârî, Edeb, 76.

1370 Buhârî, Edeb, 76; Müslim, Birr 106; Ebû Dâvud, Edeb 3.

1371 Bkz. Bkz. İbn Hacer, *Fethü'l-bari*, X, 520; İbrahim Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, XII, 300.

1372 Bkz. İbn Hacer, *Fethü'l-bari*, X, 521.

1373 Bkz. Bkz. İbn Hacer, *Fethü'l-bari*, X, 520.

manası “Öfke sebeplerinden kaçın, öfkeyi celbedecek şeylere yer verme” demektir. Öfkenin bizzat kendisinin yasaklanması mevzubahis olamaz. Çünkü öfke tabii, fitrî bir haldir, insan cibilliyetinden izâle edilemez.”¹³⁷⁴

Hattâbî'nin dışında bazı alimler de şöyle demiştir: “İnsandaki hayvani tabiattan gelen şeyler vardır, bunları bertaraf etmek mümkün değildir. Bu, yasağa girmez, böyle bir yasaklamada bulunmak, muhali teklif etmek manasına gelir. Öyleyse “öfkelenme” hadisinin gayesi pratik yaparak kazanılabilecek öfke kontrolüdür.”¹³⁷⁵

İnsan, yaratılış gereği farklı arzu, istek, hırs donanımlarına sahiptir. Toplumsal yaşamın karşılıklı saygı ve müsamahaya dayanması gerektiği yerde bazen aşırı hırs ve istekler haksızlıklara ve yanlış davranışlara sebep olur. Toplumsal birlikteliği sarsacak bu durumda Hz. Peygamber, “*İnsanlarla bir arada yaşayan ve onların eziyetlerine sabreden mümin, insanlarla bir arada yaşamayan ve onların eziyetlerine sabretmeyen müminden daha büyük ecre nail olur.*”¹³⁷⁶ buyurarak bir Müslüman'ın hoşuna gitmese de diğerlerinin tavırlarına sabretmesi gerektiğini vurgulamıştır. Fakat bu tavır acizyet, ezilmişliği kabullenme değildir.

Kızgınlığın şeytandan kaynaklanan yönü de göz önüne alındığında, öfkelenen kimse kendisine hâkim olamaz ve itidâlini kaybeder; kötü ve çirkin işler yapmaya başlar; kızdığı kişiye kin ve nefret besler ve onu düşmanı olarak görür. Daha önce söylemediği sözleri, yapmadığı davranışları, kızgınlığın tesiriyle yapar.¹³⁷⁷ Çünkü insan, böyle olduğu zamanlarda, kendini kaybedip normal durumdan uzaklaşır. Bununla birlikte kızmak, insanı sonradan pişman olacağı söz ve fiillere sevk eder.¹³⁷⁸ “Bir kimse öfkeli iken iki kişi arasında hüküm vermesin!”¹³⁷⁹ Öfke/gadap, insanın içinde bir kor gibidir. İnsan bu durumda haklıyı haksız, haksızı haklı yapabilir. Bundan dolayı aşırı sevinç ve üzüntü ve kızgınlık gibi sağlıklı karar veremeyeceği anlarında hüküm vermek doğru değildir. Âlimlerin çoğu, hadisteki te'kid ifadesi (la yakdiyenne) ve nehyin kerahet ifade ettiğini kabul etmişlerse de, öfkeli iken karar/hüküm vermenin sakıncalı sonuçlarına işaret etmişlerdir.¹³⁸⁰ “Öfke

1374 Bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXXII, 412.

1375 Bkz. İbn Hacer, *Fethü'l-bari*, X, 520.

1376 İbn Mâce, Fiten 23.

1377 Davudoğlu, *Sahih-i Müslüm Tercüme ve Şerhi*, X, 572.

1378 Nevevî, *Riyazü's-Salihîn*, I, 268-269.; Ayrıca Bkz. Tarhan, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, s. 20.

1379 Buhârî, Ahkâm, 13; Müslim, Akdiye, 16.

1380 Bkz. Kastallani, *İrşadu's-sari*, X, 229; İbn Hacer, *Fethü'l-bari*, XIII, 137; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî*, XXIV, 204.

şeytandandır, şeytan da ateşten yaratılmıştır, ateş ise su ile söndürülmektedir; öyleyse biriniz öfkelenince hemen kalkıp abdest alsın.”¹³⁸¹ buyuran Allah Rasülü (sas.), öfkenin hangi sebeple ortaya çıktığı ve kontrolün nasıl sağlanacağına ilişkin tavsiyelerde bulunmuştur. Öfke anında şeytanın ayartmasından Allah’a sığınılmasını tavsiye etmiş¹³⁸², öfkelenen birinin ayaktaysa oturmasını, kızgınlığı dinmediyse yatmasını tavsiye etmiştir.¹³⁸³ Öfke, hem insanın değerini ve saygınlığını düşüren hem de kalplerin kırılmasına ve insanların birbirlerine küsmesine neden olan kötü bir davranıştır. Öfkelenmemek için, öfkeyi meydana getirecek durum ve ortamlardan uzak kalmak gerekir.¹³⁸⁴ İnsan çevresine zarar verecek bir durumda ise çevrenin tesiri ile artık kötülükler, insanlara zarar vermekten kendini alamayacaksa o yeri terk etmesi gerekir.¹³⁸⁵ “...*Namaz bir nurdur, sadaka bir burhandır, sabır bir ışıktır...*”¹³⁸⁶ hadisinden hareketle sabır kişiyi karanlıkta bırakmaz. İnsanda beliren kızgınlık hali, yavaş yavaş öfkeye dönüşür. İntikam ve düşmanlık gibi duyguların ağır basması, insanın öfkesini yenmesini zorlaştırır. Öfkenin artması, insanı içinden çıkılması zor duruma sürükleyip hoş olmayan davranış ve fillere ittiği için sonunda pişmanlık duymasına sebep olur. Ancak sabredip affetme yolunu tercih etmek suretiyle insan, bu yükün altında ezilmekten kurtulmuş olur. Öfke, kişinin kendisini sabra yöneltmesiyle yenilir.¹³⁸⁷ Sabır, aklın ve dinin gerektirdiği şekilde nefsi zapt etmektir.¹³⁸⁸ Karakter inşası yanında, nefis terbiyesine ve sabra yardımcı olacak şeylerden en önemlisi olan namaz, oruç¹³⁸⁹, hac¹³⁹⁰ gibi ibadetlerdir.

3.6.2 Olumsuz Dil Kullanımı ve Nefret Söylemi

Dil, insanların duygularını, düşüncelerini, anlatmak için kullandıkları hareket, söz veya yazı aracılığı ile aktarılan işaretler sistemidir.¹³⁹¹ Sağlıklı iletişimde kaynaktan çıkan iletinin, alıcının bedensel, ruhsal ve toplumsal durumunu, rolünü

1381 Ebû Dâvud, Edeb 4.

1382 Buhârî, Edeb, 44; Müslim, Birr ve sıla, 109.

1383 Ebû Dâvud, Edeb, 3.

1384 Nevevî, *Riyazü's-Salihîn*, III, 581-582; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXXII, 412.; Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-dîn*, III, 173.

1385 Bkz. Kadı İyaz, *İkmalü'l-mu'lim bi fevaidi müslim*, Yahya İsmail (tah.), Daru'l-vefa, Mısır 1998, VIII, 269.

1386 Müslim, Tahâret, 1.

1387 Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, Yalnızkurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 31-32.

1388 Râgıb, *Müfredât*, s. 839.

1389 Tirmizî, Deavât, 86; Ebû Dâvud, Sıyâm, 54; İbn Mâce, Sıyâm, 43.

1390 Buhârî, Deavât, 22; Tirmizî, Deavât, 12.

1391 Özcan Köknel, *Şiddet Dili*, s. 29.

aşağılayan küçük gören, tehdit ve tehlike oluşturan içerik taşımaması gerekir. Ses tonundan tınısından, görüntüye kadar seçilen sözcüklerden aktarılan bilgiye kadar iletinin alıcıda kaygı, korku, kızgınlık, öfke, güvensizlik, kin nefret ve düşmanlık uyandırmamasına özen gösterilmeleridir.¹³⁹²

Olumsuz dil kullanımı ve nefret söylemleri, şiddet ve saldırganlığın bir nedenidir. Şiddet türleri içinde de görüldüğü üzere teknolojinin gelişmesi ve iletişim araçlarının çeşitlilik arz etmesi medyatik şiddet kavramını literatüre dahil etmiştir. Televizyon, gazete ve sosyal medyada kullanılan sözlü ifadeler bazen fiziksel şiddetten daha fazla tesir gücüne sahiptir. Zira iletişim araçları üzerinden her bir grubun diğeri hakkında ağır ithamlardan, hakaretlere varan şiddet içerikli ifadeler toplumda psikolojik, sosyolojik gerilimlerin artmasına neden olmaktadır. Kötü söz insanları incittiği için, Hz. Peygamber (sas.) diliyle insanlara eziyet edenlerin akıbetinin cehennem olduğunu¹³⁹³, dilini tutanın kurtulduğunu¹³⁹⁴, Mü'minin lanet eden olmadığını, çirkin kelimeleri açık seçik konuşmayacağını¹³⁹⁵ bildirmiştir. Bundan dolayı kişilerin hakkında onları rencide edecek ve düşmanlıklara sebep olacak her söylem şu hadisle yasaklanmıştır: *“Ey Allah'ın kulları, Allah kulun (her türünü) hatasını bağışlar, ancak kul, ne zaman ki kardeşinin şeref ve şahsiyetine dokunacak bir iş yaparsa, işte asıl günah bu olur.”*¹³⁹⁶

Kur'an ve Sünnet'e bakıldığında, Hz. Peygamber'e karşı mücadele edenlerin kullandığı en önemli araçlarından biri de propaganda yaparak Hz. Peygamber'i engelleme çabalarıdır. İnkârcıların Hz. Peygamber ve vahye ilişkin yakışsız sözler sarf etmeleri, alay etmeleri, hakaretler, dilsel şiddetin bariz yansımasıdır. Cahiliye döneminde, sihirbazlar kadar şairlerin de toplum üzerinde tesirleri vardır.¹³⁹⁷ Cahiliye şiirinin temel özelliği kabileyi övmek, düşmanları yermek, hasımlara meydan okumak, soyu intikam ve düşman kabilelere saldırıyı tahrik etmek, kahramanlık hikâyelerini tasvir etmek ve savaşta ölenlere mersiyeler söylemek gibi kabile asabiyetinden ilham alan, asabiyet ateşini canlı tutan, onu destekleyen

1392 Özcan Köknel, *Şiddet Dili*, s. 31.

1393 Tirmizî, *Birr ve sıla*, 65.

1394 Tirmizî, *Kıyame*, 50.

1395 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 411 (hadis no: 21140).

1396 İbn Mâce, *Tıb*, 1; Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 87.

1397 Adem Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s. 211. Arap kabilelerinde bir şair yetişirse, başka kabileler gelir onu tebrik eder. Şairin kabilesi eğlence ve ziyafet tertip ederdi. Çünkü şair onların itibarını korur, faziletlerini güçlendirirdi. Araplar en çok bir erkek çocuğun doğmasına, soylu bir atın yavrulmasına, bir de içlerinden şair çıkmasına sevinirlerdi.

propoganda ve hitap aracıdır.¹³⁹⁸ Hz. Peygamber (sas.) dönemi için şair öyle bir silâhtir ki bir hasma yöneltildiği zaman sert hicivlerle o hasmı yalnız utandırmakla kalmaz, doğrudan doğruya onun iş görme gücünü de felce uğratar.¹³⁹⁹ Rasûlullah'ın (sas.) İslâm'ı tebliğ ederken şiir ve şairlerden istifade ettiği açıktır. Bir taraftan müşrik şâirlerle mücadele etmiş, bir taraftan da mümin şâirleri teşvik etmiş, korumuş iltifatlı bulunmuştur.¹⁴⁰⁰

Abdullah b. Revâha'nın Umretü'l-kazâ sırasında Mekke'ye girerken söylediği beyitler için nasıl, “*Bu sözler onların üzerlerine yağdırılan oklardan daha etkilidir.*” sözleri¹⁴⁰¹ sözün muhataplar nezdindeki tesirinin silahla yaralamaktan daha ağır olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber kendisine yöneltilen ithamlar ve hicivlere şairlerin karşılık vermesine izin vermiştir.¹⁴⁰² Hadislerde şiirin mutlak bir yasaklanmasından ziyade kişilerin ve toplumların haysiyetini yaralayıcı dil ve üslup kullanımının yasaklandığı anlaşılabacaktır.¹⁴⁰³

Dolayısıyla burada şiirin tümü için genelleme yapmaktan ziyade muhtevasını değerlendirmek gerekmektedir. Hz. Peygamber döneminde özellikle müminleri hicvedip, müşrikleri tahrik eden şiirler yazan meşhur Yahudi şâiri Ka'bu'l-Eşref öldürülmüştür.¹⁴⁰⁴ İslam davetiyle alay eden ve Hz. Peygamber'e hakaret ederek Medine'de iç huzuru bozmak isteyen Asma bint. Mervân, Ebû Afek, Ebû Rafi'i bu sebeple öldürülmüştür.¹⁴⁰⁵ Mekke Fethinde herkes affedilirken “Kâbe'nin örtüsünde sarılı olarak bile bulunsa öldürülmesi” emredilen on kişiden üçü de şâir idi. Bunlardan biri Abdullah b. Hatal'dır. Bu, önceleri müslüman olup Medîne'ye yerleşmiş ise de daha sonra irtidad edip Mekke'ye kaçmış ve Resûlullah aleyhinde şiirler söylemiştir. Bunun şiirlerini, çalgı aletleri refakatinde Fertânâ ve Karîba adında şarkıcı iki köle, Habeşî bir beste ile söyleyip Mekkelileri eğlendiriyorlardı.¹⁴⁰⁶ Burada salt bir duyguyu ifade etmek değil toplumsal olarak bir tesir söz konusu

1398 Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu*, s. 211.

1399 Bkz. Neşet Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi*, AÜİF, Ankara 1957, s. 136.; Elmalılı, *Hak Dini Kuran Dili*, VIII, 193-196.

1400 Müşriklerin ve müslümanların şiirle karşılıklı mücadeleleri için bkz. İbn Hişâm, *es-sîret*, III, 5-250.

1401 Tirmizî, Edeb, 70.

1402 Buhârî, Edeb, 91.

1403 Buhârî, Edeb, 91, 92; Müslim, Şiir, 7; Ebû Dâvud, Edeb, 95; Tirmizî, Edeb, 70, 71.

1404 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 138 (hadis no: 18102).; Müslim, Cihad, 119.

1405 Arslan, *Beşerî ve Siyasî Yönleriyle Hz. Peygamber'in Hoşgörüsü*, s. 202-204.

1406 İbrahim Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, VIII, 179-182.

olduğu için dili ile müslümanlara zarar veren, aleyhlerinde propaganda yürütenlere öldürmek suretiyle engel olunmuştur.¹⁴⁰⁷

Hz. Peygamber (sas.), döneminde daha çok şiir ile ortaya konulan yergi ifadeleri ve psikolojik baskı unsurları günümüz dünyasında teknolojik vasıtalarla kısa sürede geniş kitleleri etkileme gücüne sahiptir. Tam da burada Rasûlullah'ın (sas.) "beyanda sihir vardır"¹⁴⁰⁸ sözü iletişim vasıtası dilin gücüne işaret etmektedir. Öldürülmeye sebep olan inancı benimsememek değil inanç mensuplarını tahkir etmektir. Bu açıdan farklı düşünceye sahip olanların sırf düşüncelerinden dolayı değil, kullandıkları zarar verici üsluplarından ötürü cezalandırıldıkları dikkate alındığında, kamu otoritesi ve huzurunu sağlama kapsamında düşünmek gerekmektedir.¹⁴⁰⁹ Kullanılan dil alt kültürün, etnik kökenin mezhep, tarikat ev birincil toplumsal kurumlar gibi yapılardan kaynaklanan şiddet öğelerini kullanırsa iletişim bozulur ve çatışma olur.¹⁴¹⁰ Kişisel, bölgesel ve uluslararası çatışmalarda daha çok etnik, kültürel, politik söylemler etkin olmaktadır. Dilsel şiddet söylemi, yazında, imajda ve se tonunda ifadesini bulmaktadır. Bazen bir beden hareketi, bazen çizilen bir resim, bazen jest ve tonlama dilsel semboller şiddet içeren ifadeler olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁴¹¹

Netice itibarıyla kullanılan argümanlar değişse bile insanlık tarihi boyunca savaş ve şiddetin arka planında dil ve üslubun tesiri inkâr edilemez. Bir söz savaşı başlatabileceği gibi, büyük hatalar dahi güzel ve tatlı bir dil ile çözüme kavuşturulabilir. Olumsuz dil ve üslup ebedî bir felâkete girmeye mecbur eder; zira insanlar cehenneme ancak dilleriyle ekip biçtiklerinden dolayı atılırlar. Bireysel ve toplumsal ilişkilerdeki ötekileştirme, yabancılaştırma olayları şiddet dilinin ilk örneklerini vermiştir. Şiddet dili toplumsal salgın ve afet boyutuna ulaşmıştır.¹⁴¹² Dilinin şerrinden ancak şeriatın uyarılarına kulak vererek kendini dizginleyen bir kimse kurtulur.¹⁴¹³ Buradan hareketle kurtuluşun yolunu soran ashaba Hz. Peygamber, "diline sahip ol."¹⁴¹⁴ tavsiyesinde bulunmaktadır. Bu noktada olumsuz dil kullanımının insanların hem dünyasını hem da ahiretini karattığı göz önünde

1407 İhsan Arslan, *Beşerî ve Siyasî Yönleriyle Hz. Peygamber'in Hoşgörüsü*, s. 204.

1408 Ebû Dâvud, Edeb, 95; Tirmizî, Edeb, 63.

1409 Bkz. İhsan Arslan, *Beşerî ve Siyasî Yönleriyle Hz. Peygamber'in Hoşgörüsü*, s. 202.

1410 Özcan Köknel, *Şiddet Dili*, s. 206.

1411 İmran Karabağ, *Dil ve Şiddet*, s. 25.

1412 Özcan Köknel, *Şiddet Dili*, s. 209.

1413 Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-dîn*, III, 107.

1414 Tirmizî, Zühd, 60.

bulundurulduğunda Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-dîn* adlı eserinin mühlikât yani helâke götüren sebeplere işaret ettiği yerde dilin sebep olduğu kötü durumlardan yirmi tanesini ele almaktadır.¹⁴¹⁵ Biz de burada toplumsal istikrarı bozan ve ilişkilerin kopmasına neden olan dilsel şiddetin bazı unsurlarına temas edeceğiz.

3.6.2.1 Gıybet ve Dedikodu

Ön yargı ve kötü düşüncelerin dışa yansımaları dedikodu ve gıybettir. Gizli hallerin araştırılması/tecessüs ile başlayan bu çirkin fiil kişilere maddi zarardan daha çok manevi zarar vermektedir. Toplumsal ilişkilerin temel esaslarına işaret eden Hucurat suresinde Allah Teala gıybetin çirkinliğini şöyle bildirmiştir: “*Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Zira zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Biriniz kardeşinin ölü hâlinde etini yemeyi hiç arzu eder mi ki? Demek tiksindiniz! O hâlde Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.*”¹⁴¹⁶ Gıybetin ölü kardeş eti yemeye benzetilmesi, bu davranışta düşmanlık ve öfke belirtisinin olduğuna işaret etmektedir.¹⁴¹⁷ “Allah Resûlü’nün (sas.), ‘*Gıybet nedir biliyor musunuz?*’ sorusu karşısında Sahâbe, ‘Allah ve Resûlü en doğrusunu bilir!’ karşılığını vermişler bunun üzerine Allah Resûlü, ‘*Kardeşini hoşlanmadığı bir şey ile anmandır.*’ buyurmuştur. ‘Ya kardeşimde o söylediğim durum varsa?’ diye sorulunca Resûlullah (sas.) , ‘*Söylediğin şey eğer onda varsa gıybet yoksa da ona iftira etmiş olursun.*’ buyurmuşlardır.”¹⁴¹⁸ Allah Rasûlü’nün (sas.) Hz. Âişe’yi ikaz ederek, “*Sen öyle bir söz söyledin ki, o söz denize karışsaydı denizin suyunu bozardı.*”¹⁴¹⁹ buyurması gıybetin insani ilişkilere verdiği zararın büyüklüğünden kinayedir. Yani gıybetin kişilerin arasının açılması ve sağlıklı iletişim kurmalarını engelleyen bir davranış olduğunu gösterir.

Gıybet, insanların dış görünüşleri veya fiziksel bazı kusurları ile ilgili olabildiği gibi, kişinin ailesi, soyu, ırkı, huyu, ahlâkı veya diniyle alakalı da olabilir.¹⁴²⁰ Her ne şekilde olursa olsun, kişiyi aşağılayan, küçümseyen, onun şeref ve haysiyetini yaralayan bu türden davranışlar kesin bir şekilde yasaklanmıştır.

1415 Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-dîn*, III, 107-164.

1416 Hucurât, 49/12.

1417 Elmalılı, *Hak Dini Kuran Dili*, VIII, 210.

1418 Müslim, *Birr ve sıla*, 70.

1419 Tirmizî, *Sıfatü'l-kıyâme*, 51; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 35.

1420 Bkz. Hadislerle İslam, “Gıybet”, DİB Yay., III, Ankara 2013, s. 433.

“İnsanları dilleri ile arkalarından çekiştiren ve karşılarında kaş göz hareketleri ile onlarla alay eden herkese yazıklar olsun!”¹⁴²¹ buyuran Allah Teâlâ, böyle fiillerin insanı âhirette azaba düşüreceğini bildirmektedir.

Gıybetin sebepleri arasında şunlar sayılabilir: Kızgınlık ve kin beslemek, intikam duygularını tatmin etmek, hoşça vakit geçirip eğlenmek, rakiplerini gözden düşürmek, kendi kusurlarını örtebilmek için başkalarının kusurlarını öne sürmek, başkalarının eksiklerini açığa çıkararak kendi üstünlüğünü göstermek, insanları küçük görmek, kıskançlık duymak,¹⁴²² serveti, güzelliği, başarısı ya da başka üstün özellikleri dolayısıyla toplumda sivrilmiş olanlara karşı fısıltı halinde yöneltilen dedikodunun temelinde daima rekabet ve kıskançlık duyguları rol oynar.¹⁴²³

Gıybet, aşağılık duygusu içerisinde bulunan, düşüncelerini dile getirmekte yetersiz kalan kimselerde görülen bir özelliktir. Böyle kimseler, kendilerinden daha üstün gördükleri kişilerin beğenmedikleri görüş ve yönlerini yüzlerine karşı açıklamaktan çekinirler. Dedikodu sadece bir kimsenin başkası hakkında yaptığı ayıplama, kınama, kusur bulma, onur kırma eylemi olarak iki taraf arasında sınırlı kalmaz. Koğuculuk diye isimlendirilen, insanlar arasında laf getirip götürmeye dayanan bir davranış olarak üçüncü taraf hatta daha başkaları arasında yayılarak genişleyebilir. Kur’an olumsuz bir davranış olan dedikodunun hemen ardından koğuculuğun da inkârcı kimselerin karakter özelliklerinden birisi olduğunu ve peygamberin bu tür davranışlardan uzak durması gerektiğini açıklamıştır. Koğucular âyette, “meşşâin bi nemîm” diye ifade edilmişlerdir. “Meşşâin bi nemîm”¹⁴²⁴, bazı insanlardan diğerlerine aralarını bozmak niyetiyle söz taşıyan kimse demektir. Koğuculuk yapanlar, ara bozmak için insanların birinden diğerine laf götürürler. Bu davranış insanları birbirine düşürür, kardeşi kardeşe düşman eder, yakınlık ve dostluk bağlarını koparır, bireyler arasında güvensizlik yaratır.¹⁴²⁵ Gıybet kendine güvensizlik, korku, kötüye yorumlama tam bir paranoya halidir. Söz konusu

1421 Hümeze, 104/1. Ahlaki yozlaşmanın yansımaları açısından bkz. Ali Şimşek, “Hümeze Suresi’nde Ahlâkî Yozlaşma Unsurları”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 43, 2015, ss. 240-258.

1422 Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-dîn*, III, 146-148; Hüseyin Peker, *Din ve Ahlak Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları*, Samsun, 1991, s. 157; Mustafa Çağrı, “Gıybet” *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 63-64.

1423 Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, Talim ve Terbiye Dairesi Yayınları, İstanbul 1969, s. 73.

1424 Kalem, 69/11.

1425 Bkz. Abdurrahman Kasapoğlu, Kur’an’da “Gıybet” Olgusu -Bir Davranım Bozukluğu Olarak Dedikodu ve Korunma Yolları-, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, C. XI, S. 2, s. 56.

paranoya hali, gıybetin ilk evresi olan zan aşamasında yani kalp ile yapılan gıybet sürecinde ortaya çıkmaya başlamaktadır.¹⁴²⁶

Gıybet, insanın kişiliğini bozar, ruhsal yapısı üzerinde son derece zararlı etkiler yaratır, onu topluma zararlı bir birey haline getirir. Gıybet, kötü ve zararlı olanın yapılmasını teşvik ederken, iyi ve doğru olanın yapılmasını ise engeller. Gıybeteye doğru gidilen süreçte zandan sonraki aşama tecessüstür. Kur'an'a göre, çeşitli yollarla başkalarının özel yaşantısını, kişisel davranışlarını, sırlarını, gizli yönlerini, kusurlarını araştırmak, soruşturmak, öğrenmeye çalışmak yani tecessüs büyük bir ahlâksızlıktır.

Hz. Peygamber, insanlar arasında sevgi ve saygıyı yok eden, kin, nefret, haset, düşmanlık tohumları eken davranışlara karşı ümmetini uyarılmış ve onlara kardeş olmalarını öğütlemiştir: *“Zandan sakının. Çünkü zan, sözlerin en yalanıdır. Birbirinizin eksikliğini görmeye ve işitmeye çalışmayın. Özel hayatınızı da araştırmayın. Birbirinize haset etmeyin. Birbirinize arkanızı çevirip küsmeyin. Birbirinize nefret ve düşmanlık da beslemeyin. Ey Allah'ın kulları! Birbirinizle kardeş olun!”*¹⁴²⁷ *“Kim, (din) kardeşinin ırz ve namusunu onu gıybet edene karşı savunursa, Allah da kıyamet günü o kimseyi cehennemden korur.”*¹⁴²⁸ Müslümanın ırzı, namusu, haysiyet ve şerefi mukaddes olduğu gibi, bunların korunması, savunulması da özellikle âhiretteki sonucu itibarıyla bütün müslümanlara düşen ve çok önemli bir görevdir. Herkes birbirinin ırz ve namusunu, onun bulunmadığı yerde koruyacak ve savunacaktır. Müslüman bir başkasını çekiştirmeyeceği gibi, yanında, böyle çirkin bir işin yapılmasına yani başkalarının çekiştirilmesine de izin vermeyecektir.

Bundan dolayı sosyal dayanışmayı ve birlikteliği zedeleyecek unsurlar yasaklanmıştır.¹⁴²⁹ Toplumdaki sevgi ve saygı bağlarını körelterek bunun yerine kin ve nefreti yerleştiren, insanlar arasında güvensizlik yaratan, toplumun huzurunu bozan dedikodu ve koğuculuk insanın yalnız dünyasını değil, âhiretini de karartmaktadır. *“Sizin en şerliniz, söz götürüp getirmek suretiyle koğuculuk yaparak*

1426 Nevzat Tarhan, *Psikiyatri Penceresinden İnsan ve Toplum*, Zafer Yayınları, İstanbul 2001, s. 83-84.

1427 Buhârî, Edeb, 57.

1428 Tirmizî, Birr 20.

1429 Bkz. Mehmet Şeker, *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, DİB Yay., 7. Bsk., Ankara, 2007, s. 107.

birbirini seven iki kişi arasını açanlardır.” buyuran¹⁴³⁰ Hz. Peygamber, koğuculuğun âhiretteki cezasıyla ilgili insanları uyarmıştır. Yahya b. Ebi Kesir’den nakledilen bir sözde ise “sihirbazın bir ayda yapamayacağı bozgunculuk ve zararı söz taşıyan (nemmâm) bir saatte yapar”¹⁴³¹ denilmiştir. Nitekim Allah Rasûlü, bir kabristana uğradığı sırada orada yatanlardan iki kişinin azap gördüğünü söylemiş ve bunun sebebine şöyle işaret etmiştir: *“Onların azapları öyle büyük bir şeyden dolayı değil. Biri idrarın (üzerine sıçramasından) sakınmazdı, diğeri de koğuculuk yapardı.”*¹⁴³² Hayatın her alanında sıklıkla karşılaşılan, yaygınlığından dolayı günah olarak algılanmayıp önemsenmeyen bir davranış olan dedikodu, kimi zaman da çeşitli çıkarlar sağlamak maksadıyla mevki ve makam sahibi insanlara ulaştırılmaya çalışılmaktadır. Küçük menfaatler uğruna bu tür alçaltıcı davranışlarda bulunmayı Rasulullah kesinlikle hoş görmemiştir. Nitekim ashâb-ı kirâmdan Huzeyfe’ye (ra) bir adamın yöneticilere başkaları hakkında laf taşıdığı söylenmiş, o da, “Rasulullah’ın bu konuda, ‘Söz taşıyan cennete giremez’ buyurduğunu duymuştum.” diye karşılık vermiştir.¹⁴³³ Koğuculuk yapan kimse, insanların arasını bozmak, düşmanlık yaratmak için doğru veya yanlış olan sözleri taşır, hoş olmayan durumları açıklar. Kişinin aleyhinde söylenmiş sözleri ona ulaştırır, haset ve nifak üzerine kurduğu planlarıyla insanları birbirine düşürür. Allah Rasûlü, *“İnsanların en kötüsü, şerrinden dolayı insanların kendisinden korunduğu kimsedir.”*¹⁴³⁴ buyurarak bunların kötülüklerine karşı insanları uyarmıştır.

3.6.2.2 İftira

Ebû Hüreyre’nin (ra) aktardığı bir hadiste iftiranın ne olduğu şöyle açıklanmaktadır: Buna göre, “Allah Resûlü (sas.), ‘Gıybet nedir biliyor musunuz?’ diye sordu. Sahâbe de, ‘Allah ve Resûlü en doğrusunu bilir!’ karşılığını verdiler. Allah Resûlü, ‘Kardeşini hoşlanmadığı bir şey ile anmandır.’ buyurdu. ‘Ya kardeşimde o söylediğim durum varsa?’ diye sorulunca Resûlullah (sas.), ‘Söylediğin şey eğer onda varsa gıybet ettin demektir. Ama şayet yoksa da ona iftira etmiş olursun.’ buyurdu.”¹⁴³⁵

1430 Beyhakî, *Şuâbü’l-îman*, XIII, 445.

1431 Beyhakî, *Şuâbü’l-îman*, XIII, 448 (hadis no: 10602).

1432 Buhârî, Vudû, 55; Müslim, Tahâret, 111.

1433 Buhârî, Edeb, 50; Müslim, İman, 168.

1434 Muvatta’, Hüsnü’l-hulk, 4.

1435 Müslim, Birr ve sıla, 70.

İftira, hemen her toplumda kişiler ve gruplar arasında görülen bir hastalıktır. Kişi ya da gruplar genellikle kendilerine rakip olarak gördükleri kimseleri küçük düşürmek, karalamak ve dışlamak için iftiraya başvururlar. İnsanoğlunun çeşitli beklentileri ve arzuları vardır bazen bunlara doğrudan ulaşamadığı için zorla elde etme veya zarar verme fikriyle iftiraya başvururlar. İftira huyunun sebebi, insanlardaki yükselme ve daha fazla dünyalık toplama arzusudur. Yahut ta kıskançlıktır. Başkalarının sahip olduğu nimetlere ulaşamayanlar, o nimet sahiplerini iftira ile bühtan (hakkında yanlış değerlendirme) ile zayıflatmaya, ellerindekini almaya çalışırlar. İftira, öteden beri sinsi düşmanların en keskin silahıdır. Allah'tan korkmayıp, kuldan utanmayanlar, başkalarını alt etmek, onları gözden düşürmek için iftira yoluna başvururlar. Kimileri de ya kendi işledikleri ya da başkalarının işledikleri suçları, üçüncü bir kişiye iftira ederler, onun sırtına suç yükünü yüklemek isterler. Bu nedenle iftira atmak psikolojik bir baskı ve manevi şiddet kapsamındadır.

Toplumun barış ve huzurunu temin edebilmek için Allah Rasulü (sas.) İslâm'a giren erkek ve kadınlardan biat esnasında iftira etmemek üzere söz almıştır.¹⁴³⁶ Toplumsal yapıdaki sorunlara karşı kalıcı bir çözüm üretme amacıyla Hz. Peygamber (sas.) müslümanları şu sözleri ile uymaktadır: *“Yedi helâk ediciden sakının!”* Sahâbîler, *“Yâ Resûlallah! Bunlar nelerdir?”* diye sordular. Resûlullah söyle cevap verdi: *“Allah'a şirk koşmak, büyü yapmak, Allah'ın haram kıldığı bir canı haksız yere öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, savaş meydanından kaçmak ve zinadan uzak duran ve hiçbir şeyden habersiz olan mümin kadınlara zina isnad etmektir.”*¹⁴³⁷

Toplumsal hayatta en fazla karşılaşılan iftira hadiselerinden biri kişilerin namus ve ırzlarına ilişkindir. Toplumun en fazla etkileyen kişileri rencide eden ve zor durumda bırakan bu karalama faaliyeti bazen namus cinayetleri ile neticelenmektedir. Meselenin ehemmiyetinden olsa gerektir ki Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in eşi Hz. Aişe'ye (ra) atılan iftira müslümanlar açısından çok önemlidir. Her toplumda çeşitli sebeplerle yaşanabilecek bu çirkin iftiraya bir peygamber eşinin maruz kalması dikkat çekicidir. Ancak Allah Teala olayın çirkinliğine dikkatleri çekmekle müslümanların bu tarz bir iftira karşısında takınması gereken tavra işaret etmektedir. Yüce Allah Nûr Suresi'nde bu konuyla ilgili âyetlerde şöyle buyurmaktadır:

1436 Mümtehine, 60/12; Buhârî, Tevhîd, 31.

1437 Buhârî, Hudûd, 44; Müslim, İman, 145.

“O ağır iftirayı uyduranlar, sizin içinizden bir güruttur. Bu iftirayı kendiniz için kötü bir şey sanmayın. Aksine o sizin için bir hayırdır. Onlardan her biri için, işledikleri günahın cezası vardır. İçlerinden (elebaşılık ederek) o günahın büyüğünü üstlenen için ise ağır bir azap vardır. Bu iftirayı işittiğiniz zaman, iman eden erkek ve kadınlar, kendi (din kardeş)leri hakkında hüsn-i zan besleyip de, ‘Bu apaçık bir iftiradır.’ deselerdi ya! Onlar (iftiracılar) bu iddialarına dair dört şahit getirseselerdi ya! Mademki şahit getirmediler; işte onlar Allah yanında yalancılardan ta kendileridir. Eğer size dünya ve âhirette Allah’ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, içine daldığınız bu iftiradan dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu! Hani o iftirayı dilden dile dolaştırıyor; hakkında hiçbir bilginiz olmayan şeyleri ağzınıza alıp söylüyor ve bunu önemsiz bir iş sanıyordunuz. Hâlbuki bu, Allah katında büyük bir iştir. Bu iftirayı işittiğiniz vakit, ‘Böyle sözleri ağzımıza almamız bize yaraşmaz. Hâşâ! Bu çok büyük bir iftiradır.’ deseydiniz ya! Eğer inanıyorsanız, bu gibi şeylere bir daha ebediyen dönmemeniz için Allah size öğüt veriyor. Allah size âyetleri açıklıyor. Allah her şeyi hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. İnananlar arasında hayâsızlığın yayılmasını arzu eden kimseler var ya; onlar için dünya ve âhirette elem dolu bir azap vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz. Allah’ın lütfu ve rahmeti sizin üzerinize olmasaydı ve Allah çok esirgeyici ve çok merhametli olmasaydı (hâliniz nice olurdu)?”¹⁴³⁸

Namusa atılan iftira, sadece iftiraya uğrayana değil, onun yakın ve uzak çevresine de zarar verir ve şahsiyetlerini rencide eder. Bundan da öte, iftira edilen kimse hakkında sû-i zan beslenmesine, bazen de cinayetle sonuçlanan aşırı tepkilere sebep olabilir. İftira sadece namusa yönelik değil, insan şahsiyetini rencide edecek duygu ve davranışlara yönelik de yapılabilmektedir. Evlilik ilişkileri bozulan eşler ve aileler, birbirleri aleyhine yalan, iftira, suç isnadı, dedikodu gibi pek çok olumsuz söz ve davranış sergileyebilmektedirler. Hâlbuki İslâm, iftiranın ve dedikodunun bütün çeşitlerini yasaklamış ve bunun maddî ve manevî sorumluluk gerektirdiğini bildirmiştir.

İftiraya en fazla müracaat edilen alanlardan biri de karşıt görüşte olanların birbirleri hakkındaki söylemleridir. Bu çerçevede farklı görüşe sahip olanların birbirleri hakkında değerlendirmede bulunurken dikkatli olmaları gerektiğine şu sözleri ile dikkat çekmiştir: “Hiç kimse başka bir kimseyi fâsıklıkla suçlamasın ve onu küfürle itham etmesin. Eğer itham ettiği kimse dediği gibi değilse, bu sıfatlar muhakkak itham edene döner.”¹⁴³⁹ “Kişinin haksız yere bir Müslüman’ın onur ve namusuna dil uzatması, büyük günahların en büyüklerindedir.”¹⁴⁴⁰ Aynı zamanda “Kişiye, işittiği her şeyi anlatması yalan olarak yeter!”¹⁴⁴¹ buyurarak her söze itibar

1438 Nûr, 24/11-20.

1439 Buhârî, Edeb, 44.

1440 Ebû Dâvûd, Edeb, 35.

1441 Müslim, Mukaddime, 5.

edilmemesi ve duyulan her sözün kaynağının ve doğruluğunun araştırılmadan anlatılmaması gereğine işaret etmiştir.

Rasulullah'ın (sas.) *“Müslüman'ın Müslüman'a kanı, malı, ırz ve namusu haramdır.”*¹⁴⁴² hadisinden hareketle İslâm'da kişilerin suçsuzluğu (berâet-i zimmet) asıldır. Suçsuz olduğu sürece herkes dokunulmazdır. Dolayısıyla asılsız dedikodularla bir kimsenin namusunu lekelemek veya yapmadığı bir fiili o kimseye isnat etmek, Allah katında büyük bir günahdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *“Mümin erkek ve kadınlara işlemedikleri şeyler yüzünden eziyet edenler, doğrusu bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir.”*¹⁴⁴³ buyurarak iftira günahının büyüklüğüne işaret etmiştir.

İftira, toplumda adâletin etkisini kaybettiği zamanlarda yaygınlaşabilen bir sosyal ve ahlâkî hastalıktır. Çünkü adâletsizlik, kötü fiillerin yaygınlaşmasına ve artmasına yol açan bir başıboşluğa sebep olmaktadır. Masum kimselere atılan iftiralar, çeşitli suçlara ve kişilerin toplumdaki dışlanmasına hatta intiharlara sebep olmaktadır. Özellikle siyaset, sanat, spor ve magazin dünyasındaki insanlar, rekabet duygusu, çekememezlik, kıskançlık gibi sebeplerle birbirleri aleyhine çeşitli iftira, itham ve karalamalar yapmaktadırlar. Namus, iffet, haysiyet, hırsızlık, zimmet, rüşvet ve yalan üzerine yapılan bu iftiralar, belli bir çevreyle sınırlı kalmamakta, basın ve yayın yoluyla bazen uluslararası düzeye kadar ulaşabilmektedir. Netice itibariyle iftira, hem ferdi hem de toplumu rahatsız eden, insanlar arasındaki sevgi bağlarını koparan, nefret ve düşmanlıklara sebebiyet veren büyük bir günahdır. Medya sahiplerinin, yazarlarının, muhabirlerinin işlerini titizlikle yapmaları, toplumu birbirine düşürecek işlerden kaçınmaları gerekir.¹⁴⁴⁴

3.6.2.3 Yalan Söylemek

Yalan, bir kimsenin gerçeğe aykırı olduğunu bildiği halde söz söylemesidir. Ahlaki zafiyetin en kötülerinden şiddetle yasaklanmış, haramlığı ve çirkinliği birçok ayet ve hadiste vurgulanmıştır. Yalan söylemenin sebepleri arasında menfaat temini, olduğundan farklı görünme, aldatma, yanıltma vardır. Yalana müracaatın sebeplerinden biri de farklı görünme, itibarını sürdürme gibi nedenlere

1442 İbn Mâce, Fiten, 2; Ebû Dâvûd, Edeb, 35.

1443 Ahzâb, 33/58.

1444 Bkz. Hadislerle İslam, “İftira”, DİB Yay., III, Ankara 2013, s. 457- 469.; Mehmet Soysaldı, “Kur'an'da İftira Kavramı ve Müfterilerin Hükümü”, *Diyanet İlmî Dergi*, DİB Yay., C. 41, S. 4, 2005. ss. 91-114.

dayanmaktadır. Kocasının kendisine vermediği bir şey dolayısıyla vermiş gibi davranabilir miyim diyen kimseye Hz. Peygamber “verilmeyen bir şeyle kendisini tok göstermeye çalışan kimse iki yalan elbise giymiş gibidir”¹⁴⁴⁵ sözleri ile başkasını yanıltmanın ve olmadığı halde varmış gibi davranmanın günahına işaret etmişlerdir. Buradaki elbiseden kasıt ise hakikati değiştirmek böbürlenmek, karşı tarafı kıskandırmak, kısaca sahtekârlıktır.¹⁴⁴⁶

“Yalandan sakınınız, doğru sözlü olun” gibi uyarıların¹⁴⁴⁷ yanında kişinin yapmağı şeyleri söylemesini büyük vebal olduğu hatırlatılarak geçici menfaatler için ebedi âlemin heba edilmemesi emredilmiştir. Ekonomik çıkar uğruna yemin eden kimsenin aslında ziyan içine olduğunu Rasulullah (sas.), “*yemin, mal için sürüm ve revâc sebebi sanılır; hakikatte bereketin yok olma sebebidir*”¹⁴⁴⁸ “*Bir kimse müslümân bir kimsenin malını almak için yalan bir yemîn ederse, kıyamet gününde o kimse Allah kendisine öfkeli olduğu hâlde kavuşacaktır*”¹⁴⁴⁹ sözleri ile haber vermektedir. Bununla birlikte yalanı “*Kim yalan söylemeyi, yalanla amel etmeyi ve cahilliği bırakmazsa, onun yemesini, içmesini bırakmasına Allah’ın hiçbir ihtiyacı yoktur.*”¹⁴⁵⁰ beyanı yalan üzerine inşa edilmiş bir hayatın uhrevi yönü itibarıyla da yalancıyı hüsrana sevk edeceğini haber vermektedir. Bu dünyadaki davranışların ahiret hayatına tesirini Allah Rasülü (sas.) şöyle haber vermektedir:

“Doğruluktan ayrılmayınız! Doğruluk, iyiliğe götürür, iyilik de Cennete götürür. Kişi doğru olduğu ve doğruları araştırıp doğru yolda olduğu sürece Allah katında “Siddîk” Dosdoğru kimse Allah’tan gelenleri tasdik eden kimse olarak yazılır. Yalandan sakınıp uzak durunuz. Yalan kötülüklerle götürür kötülüklerde Cehenneme götürür. Kişi yalan söylediği ve yalana devam ettiği sürece Allah katında çok yalancı kişiler arasına yazılır.”¹⁴⁵¹

Toplumsal düzeni sarsan, adaleti yanıltarak kin ve öfkeye sebep olan hususlardan biri de yalancı şahitliktir. Bu bağlamda, “Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınız aleyhine de olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. Şahitlik ettikleriniz zengin veya fakir de olsalar adaletten ayrılmayın. Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer şahitlik ederken gerçeği çarpıtırmanız veya

1445 Buhârî, Nikâh, 106; Ebû Dâvûd, Edeb, 91.

1446 Bkz. İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte*, XIV, 549-550.

1447 Hac, 22/30; İbn Mâce, Sünnet, 7; Buhârî, Savm, 8; Dârimî, Rikâk, 12; Tirmizî, Şehâdet, 2.

1448 Buhârî, Büyû’, 26.

1449 Buhârî, Ahkâm, 30.

1450 Buhârî, Edeb, 51.

1451 Buhârî, Edeb, 68; Müslim, Birr, 18; Tirmizî, Bir ve sıla, 46.

şahitlikten çekinirseniz bilin ki Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”¹⁴⁵² ayeti şahitliğin temel esaslarını ortaya koymaktadır. Şahitliğin Allah rızası gözetilerek ve Allah adına yapılmasına işaret eden ayetler ¹⁴⁵³ sorumluluk hissi oluşturularak haksızlığı bertaraf etme, adaleti tesis etme yönünde bir bilinç inşa etmektir. Müminin yalancı olamayacağını¹⁴⁵⁴, yalan konuşan kimseden çıkan kötü kokular sebebiyle meleklerin uzaklaşacağını¹⁴⁵⁵ haber veren Hz. Peygamber, her duyduğunu söylemesi kişiye günah olarak yeter¹⁴⁵⁶ yalan söylemeye devam eden kişinin kalbinin kararacağını¹⁴⁵⁷ uyarıları ile kaynağı bilinmeyen çarpıtılması muhtemel haberleri ve haber verenleri araştırmak gerekmektedir. Bu noktada Allah Rasulü (sas.), yalancı şahitlikte bulunmanın¹⁴⁵⁸, başkalarının hakkını gasp etmenin sonucunun cehennem ateşi olduğunu beyan ederek¹⁴⁵⁹, “büyük günahların en büyüğünü size haber vereyim mi?”¹⁴⁶⁰ sözleri ile dikkat çekici bir üslupla haber vermiştir.

Fertler arasında güven duygusunu ortadan kaldıran yalan, aileleri parçalayan komşuluk münasebetlerini engelleyen, yardımlaşma duygularını körelten ictimai bir hastalıktır. Adaleti yanılta haklıyı haksız haksızı haklı gösteren haksızlıkların temelidir.¹⁴⁶¹

Yetişkinlik döneminde olanların büyüklerden öğrendiği davranışlardan biri de yalan söylemektir. Çocuğa bir şey vermek için çağırın kadına hitaben Hz. Peygamber kadının hurma vermek istediğini gördükten sonra eğer bir şey vermeseydin sana yalan olarak yazılırdı”¹⁴⁶² sözü aslında bilinçsiz bir şekilde yapılan davranışın muhatap nezdinde bıraktığı algı çok önemlidir. İleriki yaşantısında tutarlı bir kişiliğe sahip bireyler yetiştirilmenin yollarında bir güzel örneklikten geçmektedir.

1452 Nisâ, 4/135.

1453 Talâk, 65/2; Nisâ, 4/135.

1454 Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî, *Muvatta*, Muhammed Fuad Abdulkakî (Tah.), Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut 1985, Kelam, VII, 19.

1455 Tirmizî, Birr, 46.

1456 Ebû Dâvûd, Edeb, 88.

1457 Muvatta, Kelam, 18.

1458 Bkz. Tirmizî, Şehâdet, 2; İbn Mâce, Ahkâm, 32.

1459 Buhârî, Mezâlim, 16; Müslim, Akdiye, 5.

1460 Buhârî, Edeb, 6.

1461 Bkz. Mehmet Şeker, *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., 7. Bsk., Ankara, 2007, s. 104.

1462 Ebû Dâvûd, Edeb, 88.

Yalan aslında önce kendini sonra muhatabı aldatmaktır. Özellikle ticari faaliyetlerde dürüstlük emredilmiş¹⁴⁶³, dürüst tüccarlar şehitlerle beraber olduğu zikredilirken¹⁴⁶⁴, yalan yeminle malı satmak yasaklanmış, ticaret ehlinin çoğunun ise günahkâr olduğuna¹⁴⁶⁵ dikkatler çekilmiştir. Ticaretin esası karşılıklı rıza, aldatmama ve dürüst olmaktır.¹⁴⁶⁶ Bu dürüstlük ise ruhi ve manevi dürüstlüğe bağlıdır.¹⁴⁶⁷ Bunun yolu da hak ve ahiret düşüncesini ihmal ettiren inanç bozukluğunun ve öncelikle ahirete iman ve sorumluluk duygusunun kazandırılması gerekmektedir.¹⁴⁶⁸ Zira iç dünyasında dürüst olmayan kimse ticari faaliyetlerinde de dürüst olamayacağı için şiddetin önemli sebeplerinden güvensizliğe sevk edecektir. Hile ve aldatma kamu güvenliği ve düzenini tehdit ettiği için hem dinin emri hem de kamunun hakkını ihlal etmek demektir.¹⁴⁶⁹

3.6.2.4 Toplumların Geçmişine Ait Olumsuzlukları Dile Getirmek

Şiddet ifade eden söz- eylemler bir kültür içindeki ayrımcı, dışlayıcı tarihsel tortulardan beslenir.¹⁴⁷⁰ Toplumsal huzurun önündeki engellerden biri de daha önce yaşanan olumsuzlukların sürekli hatırlatılmasıdır. Toplum hayatı uzun süreli gerginliklerden rahatsızlık duyar ve psikolojik olarak yıpranır. Söz konusu grupların birbirleri hakkında ileri-geri konuşmaları ve geçmişe ket vurmaları bir araya gelerek toplumsal sorunların çözümünü talep etmelerine engel olur. Bazen bir kişinin hatası mensup olduğu diğer bütün fertleri kuşatacak şekilde aktarılması ile gerçekleşen bu durum bazen de hukuki açıdan gerekli cezaları çektiği halde toplum nezdinde suçlu gibi görülen kişilere yönelik de olabilir. Örneğin; herhangi bir suçtan dolayı mahkûm olan ve hükümlü olan kimsenin sonraki yaşamında iş arayışlarında karşılaştığı zorluklar bunlardan sadece biridir. Bu basit bir durum gibi görünse de ilerleyen süreçte o kişinin toplumdan soyutlanmasına, dışlanması neticesinde daha büyük suçlara başvurması demektir. Dolayısıyla burada kısaca temas ettiğimiz husus, geçmiş yaşantının sürekli hatırlatılması ve kişilerin/grupların bunun üzerinden muamele görmeleri şiddet meylini arttıran unsur olduğu söylenebilir.

1463 İsra, 17/35; Şuara, 26/181.

1464 Tirmizî, Büyû', 4; İbn Mâce, Ticaret, 1.

1465 İbn Mâce, Ticaret, 45.

1466 Nisa, 4/29; İsra, 17/35.

1467 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 63.; Mutaffifin, 83/3.

1468 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 63.; Mutaffifin, 83/4-7.

1469 Muhsin Demirci, *Kuran'da Toplumsal Düzen*, s. 233.

1470 İmran Karabağ, *Dil ve Şiddet*, s. 24.

Mekkî ayetlerin muhtevalarına bakıldığında cahiliye telakkileri üzerine kurulu bir hayat tarzını bırakmak, zulüm, haksızlık, hırsızlık, iftira gibi kötü huylar yerine övülen ahlakı yerleştirmeye çalıştığı görülmektedir. Bu bağlamda kullanılan kavramlara yeni anlam yüklenmesi, ashtan bazılarının isimlerinin değiştirilmesi sadece kullanılan dili değil, ait olduğu düşünce dünyasında değişimi sağlamanın bir çabasıdır.¹⁴⁷¹

İslam'la birlikte öteden beri kişiler ve kabileler arası ihtilaflar ve çekişmeler büyük oranda önlenmiştir. Ne varki Yahudiler, Evs ve Hazreç kabilesi arasındaki gerginlikleri hatırlatarak yeni problemlerin, çekişmelerin çıkması için tahrik edici yollara başvuruyorlardı.¹⁴⁷² Evs ve Hazreç arasındaki eski husumetlerin hatırlatılması, ihtilaf ve çekişmeler sayesinde birliğin ve antlaşmaların bozulması, kardeşliğin yerini savaş ve kan akıtmanın almasına varacak kadar ilerletildiği görülmektedir. Bu durumu öğrenen Hz. Peygamber olaya müdahale ederek şu uyarıları yapmaktadır: “Ey Müslüman topluluğu! Allah'tan sakınınız. Ben aranızda bulunuyorken, Allah sizi İslâm'la şereflendirmiş, onunla size ikramda bulunmuş, câhiliyeden kurtarmış, küfürden uzaklaştırmış ve kalplerinizi birleştirmiş iken, nasıl oluyor da câhiliye davası güderek birbirinize düşüyorsunuz?”¹⁴⁷³ Onun (sas.) bu sözleri üzerine Müslümanlar derhâl kavgaya son verip birbiriyle barışırlar. Hz. Peygamber ashap arasında meydana gelen bu tür çekişmeleri cahiliye zihniyeti olarak niteleyerek terk edilmesini istemiştir. Bir defasında Temîm Kabilesi reisi Akra' b. Hâbis, “Sana ancak Eslem, Ğıfâr, Müzeyne ve Cüheyne'nin hacılara bile saygı duymayan hırsızları biat etti.” diye eleştirdiğinde¹⁴⁷⁴ Hz. Peygamber'in (sas.) cevabı şöyle olmuştur: “Eslem, Ğıfâr, Müzeyne ve Cüheyne; Benî Temîm, Benî Âmir ve iki müttefik olan Esed ile Gatafân'dan daha hayırlıdırlar.”¹⁴⁷⁵ Zira Allah Resûlü'nün nezdinde önemli olan, o kabilelerin geçmişteki hataları ya da günahları değil düşmanca tavır sergileyen çoğu kabileye karşılık İslâm'ı ve peygamberini erkenden kabullenmiş olmalarıydı. Bu nedenle Ğıfârve Eslem kabileleri için şöyle

---

1471 Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, IX, 530.

1472 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 213 (358/6. prg).

1473 Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 330.

1474 Müslim, *Fedâilü's-sahâbe*, 193.

1475 Müslim, *Fedâilü's-sahâbe*, 190.

dua etmiştir: “Gıfâr! Allah ona mağfîret buyursun! Eslem! Allah ona selâmet versin.”¹⁴⁷⁶

Nefret söylemleri kardeşliğin ve birlikte yaşamanın en büyük engelidir. Özellikle kargaşanın olduğu haklı ve haksız ayrımının zorlaştığı “*fitne zamanlarında dili kullanmak kılıç kullanmaktan beterdir.*”¹⁴⁷⁷ Geçmişin hesabını sürekli hatırlatılması şiddet ortamlarını daha da arttırmaktan öte geçmeyecektir. Bundan dolayı müslüman olmayan kimseler için İslam, müslüman olanlar için ise tövbe ve hak sahipleri ile helalleşme geçmişi temizleme ve arınma yoludur. Bu bağlamda ashabı kiramın İslam öncesi hayatlarında işledikleri suçlar, kan davaları, kabileler arası mücadeleler İslam ile ortadan kaldırılmış, oluşturulmaya çalışılan toplumsal birlikte kişinin meşru alacakları hariç eskiye dair tüm meselelere sünger çekilmiştir.

Arapların şiirle birbirlerine karşı verdikleri mücadeleler Arap tarihinin kültürel durumunu ortaya koymaktadır. Şiir/söz içinde yaşadığı muhite, hayat, örf ve âdetlere ilişkin sağlıklı bilgiler saklayan bir ilim hazinesi (divan, sicil) konumundaydı. Şair savaş halinde düşmanlara kılıçlardan tesirli hiciv okları fırlatan bir silâhşördu, barışta ise bir övünç ve kıvanç vesilesi olarak toplumda büyük itibara sahipti ve hiyerarşide kabile reisinden sonra yer alıyordu.¹⁴⁷⁸ Kadîm mersiye ölüye ağlama veya intikam çağrısı ile başlar ve ölü medihte geçen erdemlerle övülür, şairler arasında belli lafız ve ibarelerle dua klişeleri tekrar edilirdi.¹⁴⁷⁹ Hz. Peygamber (sas.) başkasının ırzı, namusu ve onuru hakkında ileri geri konuşmanın terk edilemeyeceğini şu hadiste haber vermektedir: “*Ümmetimin içinde Câhiliye döneminden kalma, terk edemeyecekleri dört âdet vardır; Asâletleriyle övünmek, başkalarının soyuna dil uzatmak, yıldızları vesile edinerek yağmur beklemek, ölünün arkasından yüksek sesle ağlamaktır.*”¹⁴⁸⁰

Tirmizî'nin aktarmış olduğu rivayette “ölülere sövmeyin yoksa dirileri üzürsünüz”¹⁴⁸¹ tavsiyeleri yanı sıra Hz. Peygamber'in “ölülerin yapmış oldukları güzellikleri söyleyin, kötülükleri konuşmayın”¹⁴⁸² sözleri yer almaktadır. “*Ölülere sövmeyiniz. Çünkü onlar, önden göndermiş oldukları amellerinin karşılıklarına*

1476 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 182.

1477 Tirmizî, Fiten, 16.

1478 İsmail Durmuş, “Şiir”, *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 146.

1479 Durmuş, “Şiir”, XXXIX, 147.

1480 Müslim, Cenâiz, 29.

1481 Tirmizî, Birr, 51.

1482 Bkz. Ebû Dâvûd, Edeb, 50; Tirmizî, Cenaiz, 34.

*ulaşmışlardır*¹⁴⁸³ hadisi de öncekilerin mücadele ve kininin sürdürülmemesi gerektiğine işaret etmektedir. Ölen kimselerin kendilerini savunma durumları olmamasından bir de ölen kimsenin yakınlarına sıkıntı verme psikolojik etkileri sebebiyle ölülerin hayırla yâd edilmesi emredilmiştir.

Hayattakiler hakkında kötü sözler sarf etmek yasak olduğu gibi ölülere sövmek de Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır. Bu konuda Hz. Peygamber (sas.), “Ölülere sövmeyiniz. Çünkü onlar, önden göndermiş oldukları (amellerinin karşılıklarına) ulaşmışlardır.¹⁴⁸⁴ (Bu hareketinizle onların) hayatta olan yakınlarını incitirsiniz.” buyurmaktadır.¹⁴⁸⁵ Ölülere yapılan saygısızlığın, kendisine zarar vermese bile onun akrabalarını, yakınlarını ve sevenlerini rahatsız edeceği açıktır. Dolayısıyla ölen kimsenin manevî şahsiyetinin dokunulmazlığını korumak dirilerin görevidir. Hz. Peygamber, Müslüman olan çocuklarını ve akrabalarını üzmemek için kâfir ve müşriklere sövmeyi de yasaklamıştır.¹⁴⁸⁶ Onun zürriyetinden gelen bir Müslüman üzülecekse, bu takdirde onun kötülüklerini söylemekten de içtinab edilir. Bu hususta kaydedilen bir örnek Ahmed b. Hanbel ve Nesâî’de gelen bir rivayettir. Buna göre: “Ensardan bir zat Hz. Abbâs’ın cahiliyedeki kusuru sebebiyle babasına hakâret eder. Abbâs (ra) da ona bir tokat atar. Adamın kavmi silahlarını kuşanıp gelirler ve Abbâs’a tokat vurmak isterler. Durum Hz. Peygamber’e ulaştınca minbere çıkar ve: “...Sakın ölülerimize kötü söylemeyin, dirilerimizi üzersiniz!”¹⁴⁸⁷ Başka bir rivayette Hz. Peygamber’in (sas.) Bedir’de öldürülen müşriklere kötü söylemeyi yasakladığını görüyoruz. Hz. Peygamber bunun sebebinin şöyle açıklamaktadır: “Onlara kötü çirkin sözler söylemeyin, çünkü söylediklerinizden hiçbir şey onlara ulaşmaz, üstelik hayatta olanları üzersiniz.” Ebû Dâvûd “ölülere sövmekten nehy”¹⁴⁸⁸ babı altında ölüler hakkında incitici sözler söylemekten nehyeden ve hayırla yâd edilmelerini ifade eden hadislerle yer vermiştir.

Buradan hareketle İslam tarihinde görülen üzücü olayları bahane ederek sahâbeye veya onlardan herhangi birine sövmek veya haklarında kötü ve saygısızca

---

1483 Buhârî, Cenâiz, 97.

1484 Buhârî, Cenâiz, 97, Rikâk 42; Ebu Dâvud, Edeb 50.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXXII, 296 (hadis no: 25470).

1485 Tirmizî, Birr ve sıla, 51.

1486 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 126 (hadis no: (7188) لَا تُؤَدُّوا مُسْلِمًا بِسَنَمِ كَافِرٍ

1487 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 150 (hadis no: 18209).

1488 Ebu Dâvud, Edeb, 50.

konusmak kesinlikle yasaktır.¹⁴⁸⁹ Zira onlar İslâm davetini ilk günlerinden itibaren Rasûlullah (sas.) ile birlikte sıkıntılara, mahrumiyetlere, zulüm, işkence ve saldırılarına göğüs germişlerdir. Hatta bu uğurda yurtlarından hicret etmek ve en yakınlarına karşı çetin mücadeleler vermek zorunda kalmışlardır. Müslüman gruplar arasında birlikteliğin önündeki engellerden biri de geçmişte yaşanan elim hadiseleri hatırlatmaktır. Aynı şekilde herhangi bir toplumun tarihinde tecrübe etmiş olduğu acılar üzerinden çıkar sağlama için muhalifleri baskılama toplumsal şiddet olarak zikredilebilir.

3.6.2.5 Kutsala Saygısızlık

İnsanlar mensubu bulunduğu fikir ve ideolojilerin, karşılaştıkları güçlüklerin üstesinden gelemediğini müşahade ettiklerinde, sosyal adaletsizlik ve huzursuzlukların çözüm yolu veya bir çıkış noktası olarak çareyi kutsala yönelmekte bulmuştur.¹⁴⁹⁰ Bu noktada insanların örfî, kültürel, sosyal v.s. alanlarda bir takım kutsalları olabilmektedir. Bu alanlardaki kutsal ya da kutsallar, onların hayatında ayrı bir öneme sahip olup, yaşam tarzlarından, ekonomilerinden, mimarilerine kadar kendisini hissettirmektedir. Kutsal sayılan değerler, insan kimliğinin gelişmesinde ve büyük bir öneme sahiptir. Toplumun ortak yaşantısında tarihsel bir süreklilik içinde anlam kazanmış farklı sembolik değerler aynı zamanda toplumun, kültürel yapısının kodlarını oluştururlar.¹⁴⁹¹ İnsanın kişiliğinin oluşmasında sosyo-kültürel kimliğinin şekillenmesinde, mevcut kültürün temel dinamikleri olan dil, din, sanat, edebiyat, gelenekler vb. unsurların eğitim yoluyla bireye kazandırılmasının değeri büyüktür. Her hangi bir toplum tarafından sıradan sayılan; kavram, eşya, kişi, zaman vs. başka bir kültüre sahip toplumun bireyleri tarafından son derece saygın ve hürmete layık olabilmektedir.¹⁴⁹²

İslâm'a göre insanların bedenleri, canları, manevî şahsiyetleri ve malları her türlü saldırı, tehdit ve hakareten korunduğu gibi, anne-babaları, aile fertleri, mensubu oldukları kavim, millet ve topluluk da fiilî ve sözlü tecavüzlerden korunmuştur. Buna göre ister kişinin kendisinden isterse dışarıdan gelsin, dinin

1489 Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî el- Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, X, Beyrut 2003, s. 352 (hadis no: 20907).

1490 Aşıkoğlu, "Kutsal ve Toplum", s. 39.

1491 Bkz. Erkan Perşembe, "Dinde Sembolün Fonksiyonu ve İslâm'da Sembolik Değerlerin Bugünü", s. 92.

1492 Y. Nevzat Aşıkoğlu, "Kutsal ve Toplum", *C.Ü. İ. F. Dergisi*, S. 2, Sivas 1998, s. 36.

koruduğu değerlere yöneltilen sataşma ve saldırılara engel olmak her Müslüman'ın görevidir. Dolayısıyla kişinin sövgü ve hakarete yol açacak davranışlardan uzak durması gerekir. Örneğin, Abdullah b. Amr b. el-s'tan (ra) nakledildiğine göre Resûlullah (sas.) bir gün, "Bir kimsenin ebeveynine svmesi büyük günahlardandır." demiş, ashâb bunun zerine, "Y Resûlullah! Hiç insan ana babasına sver mi?" deyince, "Evet, bir kimse birinin babasına sver, o da onun babasına sver. (Adamın) anasına sver, o da onun anasına sver." buyurmuşlardır.¹⁴⁹³ Beyhakı'nin mürsel olarak aktardığı rivayette ise bu durum "ribanın/kazancın en kötüsü kilşilerin ırzları/haysiyetleri hakkında kötü konuşmaktır."¹⁴⁹⁴ şeklinde geçmektedir. Bu noktada hadis kitaplarında Hz. Peygamber'e (sas.) ve ashaba hakaret etmek ve kötü sözler söylemekle ilgili hadisler önem arz etmektedir.¹⁴⁹⁵

Kişilerin inançlarına ve kutsal değerlerine sövmek de yasaklanmıştır. İşlm'a göre tamamen yanlış da olsa insanların inancına, hatta taptıkları putlara svlmez. Zira bu davranış nefret ve düşmanlığa yol açar. Ayrıca birinin inancına hakaret etmek ve çirkin sözler söylemek, o kişinin de karşı tarafın kutsal olarak telakki ettiği unsurlara hakaret etmesine sebep olabilir. Bu nedenle Cenâb-ı Hak müşrikler hakkında, "*Onların, Allah'ı bırakıp tapındıklarına sövmeyin ki onlar da haddi aşarak, bilgisizce Allah'a svmesinler.*" buyurmuştur.¹⁴⁹⁶

Kutsal değerler, toplumların yasayışlarında ve dünya görüşlerinde etkin rol oynamıştır. Toplumun kültürel yapısının, fonksiyonel olarak varlığını devam ettirmesinde semboller önemini korumaktadır. Kültürün en önemli dayanağı olarak dinin ifade ettiği anlamların kendi içinde ve diğer toplumsal yapılar üzerinde oluşturduğu etkileşimler de bu ereve değerlendirilmelidir. Çünkü kültürel bir sistem olarak, din, sembolik ifade biçimleriyle inananlarını motive eder ve toplumsal gerçeklik alanında sembollerle belirginleşir.¹⁴⁹⁷

1493 Müslim, İmân, 146; Tirmizî, Birr ve sıla, 4; Buhârî, Edeb, 4.

1494 Beyhakî, *es-Sünenü 'l-kübrâ*, X, 408 (hadis no: 21128).

1495 Eb Dâvûd, Sünnet, 10.

1496 En'm, 6/108.

1497 Bkz. Emrah Kandemir, "Hz. Muhammed'de Kutsala Sahip ıkma Olgusu", (Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2008), s. 12.; Bkz. Erkan Perşembe, "Dinde Sembolün Fonksiyonu ve İşlm'da Sembolik Değerlerin Bugünü", s. 93.

SONUÇ

Şiddetin insanlık tarihi boyunca çeşitli sebeplerle ve farklı boyutlarda ortaya çıktığı görülmektedir. Şiddeti tanımlamanın zorluğu yanında şiddetin nedenlerinin tespiti de bir o kadar zordur. Nedenleri *-biyolojik, sosyolojik, yapısal-* ve biçimleri *-fiziksel, sözel/dilsel, manevi/psikolojik, çevresel, ekonomik, siyasi, hukuki, dini-* farklı olmakla birlikte insanlık tarihi boyunca süregelen şiddet; kaba güç ve baskı uygulayarak, beden gücünü veya sahip olunan imkânları kötüye kullanarak yıkıcı ve aşırı davranışlarda bulunmak, haklardan mahrum etmek, maddi-manevi engelleme ve gasp etmek olarak tanımlanabilir. Genel anlamda ise herhangi bir toplumda sosyal yapıyı sarsacak, toplumsal huzur ve güveni bozacak anti-sosyal her türlü durum toplumsal şiddet olarak ifade edilebilir.

Günümüzde “şiddet” sadece bir vakıya ilişkin kavramsal atıf olmaktan öte, bütün toplumların ortak sorunu haline gelmiştir. Buradan hareketle şiddetin sadece sosyal bilimlerden ziyade insanlığın sorunlarına çözüm sunma amacı taşıyan dini değerler açısından ne anlama geldiği çalışmamızın önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Çalışmamızda sosyolojik verileri dikkate alarak Hz. Peygamber’in *Sünnetinin* sosyal problemlerin çözümüne katkısı araştırılmıştır. Buradan hareketle *sünnet sosyolojisinin* imkânı sorgulanarak ekonomik, sosyal, siyasal, hukuki durumların değerlendirilmesinde sünnetin fonksiyonu ortaya konulmuştur. Sünnetin hayatın bütün alanlarına ilişkin öngördüğü temel ilkelerin sosyal olayların çözümüne katkı sağladığını Hz. Peygamber dönemi örneklerinde görmek mümkündür. Bu nedenle; Hz. Peygamber’in öngördüğü ve tesis etmeye çalıştığı ideal toplum için hangi esaslara riayet etmek gerektiği, toplumsal düzeni bozacak, sosyal problemlerin artmasına sebep olacak, şiddet ve çatışma ortamı sebebiyle insanları zor duruma düşürecek haller karşısında tavsiyeleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu noktada, toplumsal problemlerin sadece maddi yaptırımlarla çözülemeyeceği bunun için insana ilişkin tasavvurların gözden geçirilmesi gerektiği; insanı sadece maddi bir varlık olarak değerlendirmek yerine Allah-insan-kâinat ilişkisi içinde bütüncül bir bakış geliştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Hz. Peygamber’in örnekliği göstermektedir ki, şiddet, sorun çözme yöntemi olamaz. Savaş ortamında dahi şiddeti yasaklayan İslam, ister bireye isterse başka bir topluluğa karşı olsun haddi aşmayı, şiddet uygulamayı, haklarını gasp etmeyi, maddi-manevi, psikolojik, sosyolojik, ekonomik, siyasi, cinsel bütün baskı ve şiddet

eylemlerini yasaklamaktadır. İlk andan itibaren zihni eğitim süreçlerini başarıyla uygulayan Hz. Peygamber'in nezih bir toplum oluşturma amacında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla eğitim, şiddetin önlenmesi için önemli bir basamaktır, fakat bunun gerçekleşmesi için sadece meslek ve gelecek kaygılarının temele alındığı bir sistemi değil insanı temele alan ve insanlığın hayrını gözetten bir sistemi hayata geçirmek gerekmektedir. Bu noktada ahiret inancı, kul hakkı, insanın bizatihi saygınlığı, ahlaki duyarlılık gibi konuların öncelenmesi gerekmektedir. Elbette yaşanan hayatta insani zafiyetler çeşitli sorunları beraberinde getirecektir. O zaman da idarî, hukukî, sosyal ve ekonomik tedbirler vasıtasıyla güven ortamı, huzurlu bir toplum anlayışı, şiddetsiz, sevgi ve saygının egemen olduğu bir dünya hâkim kılınmalıdır.

Bu noktada, çalışmamızdan elde ettiğimiz bakış açısını maddeler halinde özetlemek gerekirse bireysel ve toplumsal şiddetin nedenlerine ve kontrolüne ilişkin şunları ifade etmek mümkündür:

a. İnsan yaratılış gereği bazı dürtülere sahiptir. Kontrol edilmediği durumlarda insandaki aşırı hırs, bencillik, haset vb. duygular insanı şiddete sevk etmektedir. İnsanda biyolojik ve sosyal şartların neticesi olarak rekabet, üstün olma, galip gelme, idare etme vb. unsurlar ötekine tahakküm, zor kullanma, şiddet sebepleri arasındadır. Aynı zamanda insanların veya toplumsal grupların maruz kaldığı ezilmişlik duygusu ve mağduriyet ileriki süreçte kin ve nefret duyguları ile şiddete dönüşebilmektedir. Şiddetin çözüm yolu olmadığını anlayabilmek için toplumsal yaşam içinde önce bireyin kendini tanıması, empati kurma ve iletişim becerileri konusunda kendisini geliştirmesi gerekiyorsa da uzman kişilere başvurarak yardım alması gerekir. Bu noktada “toplumsal empati ve birlikte yaşama” deneyimlerinin örneği olarak Medine Sözleşmesi dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber örneğinde ortaya konulan uygulamada tek tip bir insan veya toplum modeli yerine “farklılıkların yönetimi” ilkesinde yoğunlaştığı söylenebilir.

b. İnsan biyolojik farklılıkların yanında psikolojik, dini, ideolojik, ekonomik, siyasi, kültürel farklılıklara sahiptir. Gerek dini ve felsefi sitemlerdeki görüş ayrılıkları ve yorum farkları, gerek ilim sanat, kültürel alandaki tercihler, yaşam tarzları ve buna bağlı hayatın bütün alanına ilişkin farklılık insan tabiatının ve içinde bulunduğu ortamların bir sonucudur. Farklı olmak, ayrıcalık, değersizlik veya üstünlük sebebi değildir. Ne var ki coğrafya, ırk, renk, dil, sosyal, siyasi ve ekonomik

statüler diğerlerine karşı üstünlük, ayrımcılık, hak gaspını haklı kılacak araçlar gibi görüldüğünden şiddetin sebepleri arasındadır. Toplumdaki değişik inanç, anlayış ve tutumları tamamen ortadan kaldırmak mümkün olmadığına göre farklılıklarla birlikte yaşama çabası öncelenmelidir. İslam, ırk ve nesebe bağılılığı değil, ırkçılık ve nesep üstünlüğü iddiasıyla başkalarına zulüm, haksızlık ve şiddet içeren uygulamaları yasaklamaktadır.

c. İnsanların biyolojik ve sosyolojik durumları tercihlerini, düşünce yapılarını etkilemektedir. Dolayısıyla herkesin aynı düşünmesini beklemek ve bunu dayatmak insanlığa aykırıdır. Dogmatizm ve fanatizm, toplumsal sorunların nedenleri arasındadır. Teorik olarak kabul edilen dil, ırk, renk, coğrafya vs. farklılıklar ötekileştirme ve sömürü sebebi olamaz. Bu durumun uzantısı olarak adam kayırma, hemşericilik, bölgecilik, ideolojik ve inanç birliği gibi gerekçelerle toplumsal alandaki karşılaşılan haksız uygulamaların önünün alınması gerekmektedir. Sahip olunan imkânları başkalarını sömürü vasıtası olarak kullanmanın dini, ahlaki ve insani bir durum olamayacağı vurgulanmalıdır.

d. Etnik, dini, mezhepsel ve ideolojik farklılıkların çatışma ve şiddet sebebi olmaktan çıkması için; uygulamaya yansımayan anlayış ve hoşgörü söylemiyle değil, herkesi bağlayan hukuki bir yapı etrafında aynı haklara sahip bireylerden müteşekkil somut bir ortamının tesisi için gayret gösterilmesi önem arz etmektedir.

e. İnsan, varlığını tehlikeye atan her türlü tehlikeden korunmaya ve yaşamını sürdüreceği temel ihtiyaçlara muhtaçtır. Bundan dolayı insanın cinsiyet, renk ırk, dil, kabile ve toplumsal gruplara ayrışmasındaki hikmeti, teâruf (kaynaşma, iyilikte buluşma, aklın ve vicdanın sesine kulak verme ve problemlere ortak çözüm üretme) vesilesi kabul etmek gerekmektedir. İnsanın ve ona dair bütün hakların dokunulmaz olduğu hususunda ciddi çalışmaların yapılması gerekmektedir. Başta yaşam hakkı olmak üzere insanın maddi ve manevi varlığına zarar verecek bütün eylem ve söylemlerin vebaline dikkat çekilmeli ve hukuki yaptırımlar gözden geçirilmelidir.

f. Toplumsal sorunların çözümünde hukuk önemli bir yere sahiptir. Statüsü ne olursa olsun “aleyhine dahi olsa” hak ve adaletin muhafazasına riayet edilmelidir. Zira toplumların yükseliş ve çöküşü adaletle bağılıdır. Adaletin mülkün temeli olması, toplumsal huzur için kaçınılmazdır. Hukuki yaptırımların herkese aynı şekilde uygulanması ve kayırmaların olmaması toplum vicdanını rahatlatması yanında

suçları önlemede de etkin role sahiptir. Bu noktada cezaların caydırıcılığı üzerinde durulmalıdır.

g. Hukuk normları yanında ahlaki değerler hatırlatılarak ideal bir toplum inşası hedeflenmelidir. “Müslüman, elinden ve dilinden insanların güvende olduğu kimsedir.” anlayışının fertlerden başlayarak bütün bir toplumda yaygınlık kazanması gerekmektedir. “Kendisine yapılmasını istemediği bir şeyi başkasına yapmama” ilkesi üzerinden sorumluluk duygusu ve ahiret bilinci gibi vicdani mekanizmaları harekete geçirmek suretiyle davranışlar geliştirilmelidir.

h. İnsanı dünya ve ahiret saadetine ulaştırmayı hedefleyen İslam dininin şiddeti emrettiği söylenemez. Bu noktada dinin anlaşılmasındaki metodoloji sorunlarının üzerinde durulması gerekmektedir. Dini metinlerde yer alan şiddete referans sayılabilecek ifadelerin anlaşılmasında Hz. Peygamber’in (sas.) yaşantısı örnek alınmalıdır. Sadece metne dayanarak oluşturulan her sistem bir süre sonra toplumsal sorunlara kapı aralayacaktır. Metnin ortaya çıktığı süreç ve zaman içinde metne yüklenen anlam arasında tercihlerin Kur’an, sünnet ve insani değerler etrafında yoğunlaşması gerekmektedir. Aksi takdirde dini metinlerde şu ya da bu şekilde kişi ya da grupların ideolojisini doğrudan veya dolaylı destekleyecek argümanlar bulunabilir. Bu noktada dini her bir yorumun sadece bir “yorum” olduğu bilincinin hatırlatılması ile mutlaklık veya hakikat tekerciliğine işaret eden, tekfirci söylemlerin tehlikesine dikkat çekilmelidir. Aynı zamanda pratikte insanlığın sorunlarını çözmeye aracılık etmeyen konuların ehline belirli ortamlarda tartışılmasının gerekliliği, tartışılan meselelerin insanları tefrikaya düşürmesi değil birleştirici olmasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Diğer bütün konulardan farklı olarak din istismara açık bir alandır. Bu bağlamda dini manipüle edecek, çıkarlara alet edecek yapıların, tefrika çıkarmasının önüne geçebilmek için yine dini anlayışların Kur’an-sünnet ve bu iki esasın nasıl anlaşıldığına işaret eden tarihsel tecrübe ve itidal çizgisinde olması gerekmektedir. Bu durumun pratiği Hz. Peygamber döneminden itibaren gerek diğer inançlara gerek İslam dini içindeki mezhebi oluşumlara sağladığı yaşam hakkı ve hoşgörü örneklerinde görmek mümkündür.

i. Şiddet üzerine yapılan çalışmalarla şiddetin tamamen ortadan kaldırılacağını iddia etmek mümkün değildir. Ancak yapılan çalışmalar şiddeti anlamaya ve şiddetin toplumsal sorunları nasıl tetiklediği üzerinde düşünmeye ve toplumsal huzuru bozan durumlar açısından değerlendirmelerde bulunmaya vesile olabilir. Bu çalışma

toplumsal problemlerin tahlilinde sünnetin esas alınabileceği düşüncesinden hareketle sürdürülmüştür. Bu çerçevede yapılacak benzer çalışmalara ışık tutması en büyük temennimizdir. Temel İslami İlimlerin mevcut diğer ilmi disiplinlerle irtibatını sağlamak, üzerimizdeki önemi bir vazifedir. Bu noktada elinizdeki çalışma disiplinlerarası bir yaklaşımla Müslüman toplumların bugününe Sünneti referans olarak yeni bir eylem planı oluşturma sorumluluğunu hatırlatmayı hedeflemiştir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası- Alevi Sünni Ayrışmasının Arka Planı*, 4. Bsk., Otto, Ankara 2016.
- Akdoğan, Ali, *Din Sosyolojisi*, STS Yay., Rize 2013.
- Akgün, Hüseyin, “Umirtu en ukâtile'n-nâse” Hadisinin Rivâyet Farklılıkları Hakkında Bir İnceleme, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 14, S. 2, 2014, s. 49-90.
- Albayrak, Kadir, *Semavi Dinlerde Barış ve Şiddet İkilemi*, Sarkaç Yayınları, Ankara 2010.
- Aldemir, Halil, “Kur’ân’a Göre İhtilaf Olgusu ve İslâmî Referansların Göç Bağlamında Kullanılması”, *İlahiyat Akademi Dergisi*, C. 3, S. 4, 2016, ss. 49-67.
- Aldemir, Halil, “Kur’ân-ı Kerîm’e Göre İhtilâf”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- Ali, Cevad, *Mufassal fî Tarihi'l-arabi kable'l-İslâm*, 4. Bsk., Daru's-Sakî, 2001.
- Aliyyü'l-Kârî, Ali b. Muhammed Ebu'l-Hasen Nureddin, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu mişkâti'l-mesâbih*, Dâru'l-fikr, I-IX, Beyrut 2002.
- Al-Huseini, Maaroofo, “Din ve Siyaset Bağlamında Tekfir”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2016.
- Alper, Hülya, “Münafık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXI, İstanbul 2006, s. 565-568.
- Alvânî, Tâhâ Câbir, *Edebü'l-ihtilâf fî'l-İslâm*, Katar 2001.
- Apak, Adem, “Hz. Peygamber (sas.)'in Uygulamalarında İnanç Hürriyeti”, *Diyanet İlmi Dergi*, Peygamberimiz Hz. Muhammed (sas.) (Özel Sayı), DİB, Ankara 2003.
- Apak, Adem, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat)*, Kuramer, İstanbul 2017.
- Arendt, Hannah, *Şiddet Üzerine*, Bülent Peker (çev.), 7. Bsk., İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Armağan, Servet, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, 7. Bsk., Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2011.
- Arslan, İhsan, *Beşerî ve Siyasî Yönleriyle Hz. Peygamber'in Hoşgörüsü*, STS Yay., 2014.
- Arslan, Mustafa, *Sözleşme Kültürü ve İlk Müslüman Toplum*, Pınar Yay., İstanbul 2014.
- Ateş, Abdurrahman, *Kur'ana Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, Beyan, İstanbul 2002.
- Ateş, Ali Osman, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 2. Bsk., Beyan Yay., İstanbul 2006.

- Avcı, Mehmet Güven, “Toplumsal Değişme ve Bireysel/Özel Şiddet”, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.
- Avvame, Muhammed, *İmamların Fikhî İhtilaflarında Hadislerin Rolü*, M. Hayri Kırbasoğlu (Çev.), İstanbul 1980.
- Aydın, Mahmut, “Dini Referanslı Şiddet Engellenmenin Yolu: Çoğulcu Din Algısı”, *Din ve Şiddet*, Faruk Sancar (ed.), RTEÜ Yay., Ankara 2016, s. 627-643.
- Aydınalp, Halil, “İslam Dünyasında Siyasi Şiddetin Sosyolojik Unsurları”, *Din ve Şiddet*, Faruk Sancar (ed.), RTEÜ Yay., Ankara 2016, s. 195-216.
- Aydınlı, Osman, vd., *İrkçilik ve Yabancı Düşmanlığı*, Töyev, 2015.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed, *Umdetü'l-kârî şerhi sahîhi'l-Buhârî*, 2. Bsk., Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2009.
- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emir Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî, *Avnu'l-mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvud*, 2. Bsk., Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2009.
- Aziz, Aysel, “Kadın Şiddet ve İletişim”, *Dünya'da ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler*, Sosyoloji Derneği Yay., Ankara 1994.
- Bağcı, H. Musa, *İnsanın Kaderi- Hadislerin Telkin Ettiği Kader Anlayışı*, 2. Bsk., Ankara Okulu, Ankara 2013.
- Bağdâdî, Ebu Mansur Abdulkâhir b. Tahir, *el-fark beyne'l-fırak*, Muhyiddin Abdulhamid (neşr.), Mısır ty.
- Balcı, Mahmut, *Kur'an'a göre İnsanları Tefrikaya Düşüren Faktörler*, İhtar Yay., Erzurum 1992.
- Balcıoğlu, İbrahim, “Şiddetin Doğal ve Toplumsal Kaynakları”, *Biyolojik-Sosyolojik Psikolojik Açından Şiddet*, İbrahim Balcıoğlu (ed.), Yüce Yayım, İstanbul 2000.
- Balcıoğlu, İbrahim, *Şiddet ve Toplum*, Bilge Yayınları, İstanbul 2001.
- Balı, Ali Şafak, *Çok Kültürlülük ve Sosyal Adalet*, Çizgi Kitabevi, Konya 2001.
- Bardakoğlu, Ali, “Hak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XV, İstanbul 1997, s. 139-151.
- Bardakoğlu, Ali, “Kumar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXVI, İstanbul 2002, ss. 364-367.
- Bardakoğlu, Ali, “İslam Kültüründe Din ve Vicdan Özgürlüğü”, *Osmanlı Devletinde Din ve Vicdan Hürriyeti*, Azmi Özcan (Ed.), Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, ss. 41-57.
- Batalyevsî, *et-tenbih ale'l-esbabi'lleti evcebet el-ihtilafe beyne'l-müslimin*, Ahmed Hasan (tah.), Daru'l-İ'tisâm, 1978.
- Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, Dâru'l-fikr, I-XIII, Beyrut 1996.
- Beyâtî, Münir Hamid, *en-Nizamu's-siyasiyyu'l-İslamiyyu mukaranen bi'd-devleti'l-kanuniyyeti*, 4. Bsk., Daru'n-nefais, Riyad 2013.
- Beydâvî, Târik b. Ahmed el-Hattâbî, *Fıkhü's- Selef fil-Fiten*, Mustafa el-Adevî (tah.), Müessesetu'r-Risâle, ty.

- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî, *Şuâbü'l-îman*, I-XIV, Mektebetü'r-rüşd, Riyad 2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, I-X, Beyrut 2003.
- Bilgin, Vejdi, "Sünnet Sosyolojisi"nde Sosyal Bilimsel Yöntem ve İçerik", *Eskiyeni*, S. 23, İstanbul 2011.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslamiye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Basım ve Yay., t.y.
- Birlikte Yaşama Kültürü ve Hoşgörü*, Mehmet Evkuran vd. (haz.), Öncü Basımevi, Ankara 2010.
- Boynukalın, Ertuğrul, "Makasidü's-Şerîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXVII, İstanbul 2003, ss. 423-427.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi, *Sahîhu'l-Buhârî*, 3. Bsk., Dâru'l-marife, Beyrut 2010.
- Bûtî, Saîd Ramazan, *el-Cihad fi'l-İslam keyfe nefhemuhu ve keyfe Numârisuhu*, Daru'l-fıkr, Dımeşk 1993.
- Canatan, Kadir, "Bir Yöntem Arayışı Olarak İslam Sosyolojisi", *Milel ve Nihal*, C. 9, S. 3, 2012, ss. 33-47.
- Cezerî, İbnü'l-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecdüddin el-Mübârek b. Esîrüdîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Camîu'l-Usul*, Muhsin Koçak, S. Kemal Sandıkçı (terc. ve şerh.) Ensar Neşriyat, I-XIX, İstanbul 2008.
- Coşkun, Ali, "İslâm Sosyolojisinde Yöntem Arayışları", *İslâmî İlimlerde Metodoloji-V, İslâm ve Sosyoloji*, Mustafa Tekin (Ed.), Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Ta'rîfât*, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 1405.
- Çağatay, Neşet, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi*, AÜİF, Ankara 1957.
- Çağrııcı, Mustafa, "Emir bi'l-Mar'ûf ve Nehiy ani'l-Münker", *DİA*, TDV Yay., XI, İstanbul, 1995, s. 139-141.
- Çağrııcı, Mustafa, "Düşmanlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, X, İstanbul 1994, s. 52.
- Çağrııcı, Mustafa, "Gıybet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XIV, İstanbul 1996, s. 63-64.
- Çağrııcı, Mustafa, "Zulüm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXIV, İstanbul 2013, s.507-509.
- Çakan, İsmail L., *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, MÜİF Yay., İstanbul 2012.
- Çelebi, İlyas, "Fiten ve Melâhim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XIII, İstanbul 1996, s. 149-153.
- Çelik, Ali, "Nuaym b. Hammad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXIII, İstanbul 2007, s. 219.
- Çelik, Ali, "Nuaym bin Hammad'ın Hadisçiliği ve "Kitabu'l-Fiten"i Üzerine Bir Değerlendirme", *Dini Araştırmalar*, C. 2, S. 6, Ocak-Nisan 2000, s. 99-118.

- Çelik, İbrahim, “Taaddî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXIX, İstanbul 2010, s. 283.
- Çelik, İbrahim, *Kur’an’da Peygamberlere Karşı Güçler*, Bursa 1981.
- Çelik, İbrahim, *Kur’an Işığında Hoşgörü ve Şiddet*, Bursa 2001.
- Dârimi, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdirrahman es-Semerkandi, *Sünen-i Dârimi Tercüme ve Şerhi*, Abdullah Aydın (terc. ve şerh), Madve Yayınları, I-VI, İstanbul 1996.
- Dartma, Bahattin, *Kur’an ve Ekoloji*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2005.
- Davudoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, I-XI, İstanbul 1978.
- Demircan, Adnan, “Cahiliye Araplarında Kız Çocuklarının Gömerek Öldürme Âdeti”, *İstem*, Yıl:2, Sayı:3, 2004, s. 9- 29.
- Derveze, İzzet, *Kur’an’a Göre Hz.Muhammed’in Hayatı*, Mehmet Yolcu (Çev.), 6. Bsk., Yarın Yay., I-II, İstanbul 2015.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat: Eski ve Yeni Harflerle*, Aydın Sami Güneyçal (haz.), Ankara 2007.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi’l-Bâliğa*, Dâru ibn Kesîr, I-II, Beyrut 2010.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah, *İkdu’l-cîd fî ahkâmi’l-ictihad ve’t-taklid*, [İctihad, Taklid ve Telfik Üzerine Dört Risale içinde], Hayerettin Karaman (çev.), İstanbul 1982.
- Durmuş, İsmail, “Şiir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXIX, İstanbul 2010, ss. 144-154.
- Düzgün, Şaban Ali, *Din Birey ve Toplum*, 2.bsk., Akçağ Yay., Ankara 2012.
- Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, Müessesetü’r-risale, Beyrût 2015.
- Ebû Zehra, Muhammed, *İslamda Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihî*, Sıbğatullah Kaya (çev.), Anka Yay., t.y.
- Ece, Hüseyin K., *İslam’ın Temel Kavramları*, Beyan Yay., 2000.
- el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü’l-hafâ ve müzîlü’l-ilbâs amme’shehere mine’l-ehâdis alâ elsineti’n-nâs*, Mektebetü’l-ilmî’l-hadis, I-II, Dımeşk 2001.
- el-Bûtî, Saîd Ramazan, *el-Cihad fî’l-İslam keyfe nefhemuh ve keyfe numârisuh*, Daru’l-fikr, Dımeşk 1993.
- el-fitnetü ve âsâruha el-müdemmetü (mevkîfü’l-müslimi minha ve’t-tesebbütü fihâ)* Ahmed b. İbrahim b. Ahmed (derl.), Dâr-u lînâ 2004.
- Emin, Ahmed, *Fecru’l-İslam*, Ahmed Serdaroğlu (çev.), Ankara 1976.
- Erdal, Mesut, “Kur’an’da Fitne Kavramı Üzerine Düşünceler”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 1, 1999.
- Erdem, Hüsamettin, “İslam Ahlakında Hak ve Vazife”, *İslam Ahlakı*, Muhammet Şevki Aydın ve Ahmet Hadi Adanalı (Ed.), DİB Yay., İstanbul 2014.
- Ergil, Doğu, “Şiddetin Kültürel Kökenleri”, *Bilim ve Teknik*, S. 399, Şubat, 2001 s. 40- 41.

- Ergun, Mustafa, *Eğitim Sosyolojisine Giriş*, 5. Bsk., Ocak Yay., Ankara 1994.
- Erten, Yavuz -Ardalı, Cahit, “Saldırganlık, Şiddet ve Terörün Psikososyal Yapıları”, *Cogito*, YKY, S. 6-7, İstanbul 1996, ss. 51-65.
- Ertürk, Mustafa, *Metin Tenkidi (Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği)*, Ankara, 2005.
- Ertürk, Mustafa, *Hadis Çözümlemeleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.
- Erul, Bünyamin, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, 7. Bsk., TDV Yay., Ankara 2012.
- Esed, Muhammed, *İslam'da Yönetim Biçimi*, M. Beşir Eryarsoy (terc.), Yöneliş Yayınları, İstanbul t.y.
- es-Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, *el-Makâsîdü'l-Hasene fi beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehire*, 2. Bsk., Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, I-II, Beyrut 2006.
- Fahrüddîn Râzî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefâtîhu'l-gayb*, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, I-XXXII, Beyrut 2000.
- Farabi, *el-Medinetü'l Fâzıla*, Nafiz Danışman (Çev.), Meb Yayınları, Ankara 2001.
- Fayda, Mustafa, “Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXX, İstanbul 2005, ss. 408-423.
- Fayda, Mustafa, “Siyer ve Megazi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXVII, İstanbul 2009, ss. 319-324.
- Fromm, Erich, *İnsanda Yıkıcılığın Kökenleri I-II*, Şükrü Alpagut (çev.), Payel yay., İstanbul 2011.
- Gatafânî, Dirâr b. Amr, *Kitabu't-Tahrîş- İlk Dönem Siyasî ve İtikâdî İhtilaflarında Hadis Kullanımı-*, Hüseyin hansu (tah.), Mehmet Keskin (çev.), Litera yay., İstanbul 2014.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed, *el-Mustesfâ fi İlmi'l-Usûl*, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 1413.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed, *İhyâü Ulûmi'd-dîn*, Daru'l-marife, I-IV, Beyrut t.y.
- Garaudy, Roger, *Yaşayan İslam*, Mehmet Bayraktar (çev.), Pınar Yay., İstanbul 1995.
- Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 3. Bsk., TDV Yay., Ankara 2011.
- Gümüş, Adnan, “Şiddetin Nedenleri”. *Toplumsal Bir Sorun Olarak Şiddet Sempozyumu*, Eğitim Sen Yayınları, Ankara 2006, ss. 39-92.
- Gümüş, Adnan, “Şiddetin Türleri”, *Toplumsal Bir Sorun Olarak Şiddet Sempozyumu*, Eğitim Sen Yayınları, Ankara 2006, ss. 13- 38.
- Günaltay, Şemseddin, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli (sad.), Ankara okulu yay., Ankara 1997.
- Gündüz, Şinasi, “Din ve Şiddet”, *Dinin Dünya Barışına Katkısı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2006, ss. 149-153.
- Güneş, Adem, *Şiddet Din Eğitimi ve Değerler*, Arı Sanat Yay., İstanbul 2016.
- Güriz, Adnan, *Hukuk Felsefesi*, 11. Bsk., Siyasal Kitabevi, Ankara 2015.

- Gürler, Kadir, *Türk Modernleşmesi Sürecinde İktidar ve Din*, Sarkaç Yay., Ankara 2010.
- Hadislerle İslam “Çevre”, 2. Bsk., DİB Yay., VII, Ankara 2013, s. 367-381.
- Hadislerle İslam, “Aile Huzuru”, DİB Yay., 2. Bsk., IV, Ankara 2013, s.151-163.
- Hadislerle İslam, “Cömertlik”, 2. Bsk., DİB Yay., III, Ankara 2013, s. 245-257.
- Hadislerle İslam, “Emr’i bi’l-maruf nehy-i ani’l-münker”, 2. Bsk., DİB Yay., IV, Ankara 2013, s. 459-471.
- Hadislerle İslam, “Faiz”, 2. Bsk., DİB Yay., V, Ankara 2013, s. 167-179.
- Hadislerle İslam, “Gıybet”, DİB Yay., III, Ankara 2013, s. 427-439.
- Hadislerle İslam, “İftira”, DİB Yay., 2. Bsk., III, Ankara 2013, s. 457- 469.
- Hadislerle İslam, “Kötülük”, DİB Yay., 2. Bsk., III, Ankara 2013, s. 601-611.
- Hadislerle İslam, “Kumar”, 2. Bsk., DİB Yay., V, Ankara 2013, s. 221-233.
- Hadislerle İslam, “Memleket Sevgisi”, DİB Yay., 2. Bsk., VII, Ankara 2013, s. 357-367.
- Hadislerle İslam, “Şahitlik”, 2. Bsk., DİB Yay., V, Ankara 2013, s. 413-425.
- Hadislerle İslam, “Zulüm”, DİB Yay., 2. Bsk., III, Ankara 2013, s. 611-621.
- Hadislerle İslam, “Hased”, DİB Yay., 2. Bsk., III, Ankara 2013, s. 567-579.
- Hamidullah, Muhammed, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, Salih Tuğ (terc.), Yağmur Yay., İstanbul 1991.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, Salih Tuğ (çev.), 5. Bsk., İrfan Yay., I-II, İstanbul 1993.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm’da Devlet İdâresi*, Beyan Yay., İstanbul 1998.
- Hanbel, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Şuayb el-Arnaût vd. (tah.), Müessesetü’r-risale 2001.
- Hareketü Daiş- Hareketün irhabiyetün ve hareketü istiğlali’d-din-*, DİB Yay., Ankara 2017.
- Haşşab, Samiye Mustafa, *İslâm Sosyolojisi*, Ali Coşkun ve Nebile Özmen (Çev.), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2010.
- Hatîb, Muhammed Accâc, *Usûlü’l- Hadis*, Dâru’l-fikr, Beyrut 2011.
- Hattâb, Mahmud Şîr, *Komutan Peygamber*, Ahmed Ağırakça (terc.), İstanbul 1988.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî el-Büstî, *Me’âlimü’s-Sünen*, M. Ragıb et-Tabbah (nşr.), el-Matbaatu’l-İlmiyye, Kahire 1932.
- Hıdır, Özcan, “Sünnet ve Beşeri-Pozitif İlimler”, *Sünnet Sosyolojisi*, Ankara 2013, ss. 119-142.
- Hınn, Mustafa Said, *Eserü’l-İhtilâf fi’l-kavâidi’l-usûliyyeti fi ihtilâfi’l-fukahâ*, Beyrut 2010.
- Hobart, Mark, “Şiddet ve Susku: Bir Eylemin Siyasetine Doğru”, Yurdanur Salman (Çev.), *Cogito*, S. 6-7, YKY, İstanbul 1996.

- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara 2008.
- Hökelekli, Hayati, "Fitne", *İslam'da İnanç İbadet Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, MÜİF Vakfı Yay., İstanbul 1997.
- Huntington, Samuel P., *Medeniyetler Çatışması*, Mehmet Turhan (çev.), Okuyan Us yay., İstanbul 2008.
- Hız. Peygamber ve Güven Toplumu*, DİB Yay., Ankara 2017.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *et-Tahrir ve't-tenvir*, Daru's-sahnun, Tunus 1997.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *İslam İnsan ve Toplum Felsefesi*, Vecdi Akyüz (çev.), Rağbet yay., İstanbul 2000.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir, *el-Musannef*, Kemal Yusuf el-Hût (tah.), VII, Mektebetü'r-rüşd, I- VII, Riyad 1409.
- İbn Ebi'l-İzz ed-Dimeşkî el-Hanefî, *Şerhu'l akideti't-tahaviyye*, Şuayb el-Arnaût vd. (tah.), 2. Bsk., Müessesetü'r-risale, I-II, Beyrut 2005.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi Buhârî*, Daru'l-marife, I-XIII, Beyrut 1379.
- İbn Hacer, *Şerhu Buluğu'l-Meram min edilleti'l-ahkam*, Daru'l-kütübi'l-ilmiiyye, Beyrut 2007.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, Süleyman Uludağ (haz.), Dergah yay., İstanbul, 2018.
- İbn İshak, Muhammed İbn İshak, *Sîret-ü ibn İshak*, Muhammed Hamidullah (Tahkik ve Ta'lik), Konya 1981.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî, *es-Savâiku'l-mürsele ale'l-cehmiyyeti ve'l-muattıla*, Daru'l-âsime, Riyad t.y.
- İbn Kesir, Ebu'l- Fidâ, *en-Nihaye fi'l-fiten ve'l-melâhim*, Ahmed Abdüşşâfi (nşr.), Beyrut, 1988.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, Çağrı Yay., I-II, İstanbul 1992.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-Arab*, 3. Bsk., I-XV, Dâru sâdır, Beyrut 1414.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî, *el-Bahrü'r-râik Şerhu Kenzü'd-dekâik*, Dâru'l-marife, I-VIII, Beyrut t.y.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Basrî el-Bağdâdî, *Tabakatü'l-kübra*, Daru's-Sâdır, t.y.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *es-Siyasetü'ş-Şeriyeye fi' islâhi'r-râî ve'r-raiyyeti*, 2. Bsk., Riyad 1993.
- İdrîsî, Abdulvâhid İdrîs, *Fıkhu'l-fiten*, Mektebetü dâru'l-minhâc, Riyad 1428.
- İlhan Kutluer, "Fesad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XII, İstanbul 1995, s. 421-422.

- İsfahânî, Râgıb, *el-Müfredât fî elfâzi'l-Kur'an*, Saffân Adnân Dâvûdî (tah.), 4. Bsk., Dâru'l-kalem, Dimeşk 2009.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, Selâhattin Ayaz, (çev.), 2. Bsk., Pınar Yayınları, İstanbul 1991.
- Kadı İyaz, *İkmalü'l-mu'lim bi fevaidi müslim*, Yahya İsmail (tah.), Daru'l-vefa, Mısır 1998.
- Kallek, Cengiz, "İhtikâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXI, İstanbul 2000, s. 560-565.
- Kandemir, M. Yaşar, "el-Muvatta", *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 416-418.
- Kandemir, Yaşar, *Mevzû Hadisler (Menşei- Tanıma Yolları- Tenkidi)*, 9.Bsk., MÜİFV Yay., İstanbul 2015.
- Kapar, M. Ali, *Hz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti*, İstanbul 1987.
- Kara, Uğur vd., "Sosyal Düzen Kuralları", *Hukukun Temel Kavramları-I*, Ufuk Aydın (Ed.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay, 2014.
- Karabağ, İmran, *Dil ve Şiddet*, İkaros Yayınları, İstanbul 2010.
- Karadâvî, Yusuf, *İhtilaf ve Tefrikalar Karşısında İslâmî Tavr*, Ersan Urcan (trc.), Nida Yay., İstanbul 2012.
- Karadâvî, Yusuf, *Sünneti Anlamada Yöntem*, Bünyamin Erul (Çev.), 4. Bsk., Nida Yay., İstanbul 2013.
- Karadâvî, Yusuf, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, Özcan Hıdır (Çev.), Yörünge Yay., t.y.
- Karadâvî, Yusuf, *Fıkhu'l-cihad*, 3. Bsk., Mektebetü Vehbe, Kahire 2010.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, *Bedâiu's-sanâi*, I-VII, Dâru'l-kitabi'l-arabi, Beyrut, 1982.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, Kur'an'da "Gıybet" Olgusu -Bir Davranım Bozukluğu Olarak Dedikodu ve Korunma Yolları-, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, C. XI, S. 2, s. 51-70.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, Yalnızkurt Yayınları, İstanbul 1997.
- Kayacan, Murat, *Kur'an'da Peygamberler ve Karşı Tavırlar*, Ekin Yayınları, ty.
- Keleş, Ahmet, "Cihat-Kılıç-Tebliğ Bağlamında İslam'ın Yayılışı", *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyumu*, Fecr Yayınevi, Ankara 2007, s. 249-280.
- Keleş, Ruşen-Ünsal, Artun, "Kent ve Siyasal Şiddet", *Cogito*, sy., 6-7, YKY, İstanbul 1996, ss. 91-104.
- Kesgin, Salih, *Hadisleri Anlama Sorunu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2016.
- Kesgin, Salih, *Hz. Muhammed ve Öteki*, İnsan Yay., İstanbul 2016.
- Keskin, Hasan, *Kur'an'da Fitne Kavramı*, Rağbet Yay., İstanbul 2003.
- Keşmîrî, *Feyzü'l-Bârî alâ Sahih-i Buhâri*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 2005.

- Kılıç, Recep, “İslam Ahlakının Tanımı ve Kapsamı”, *İslam Ahlakı*, Muhammet Şevki Aydın ve Ahmet Hadi Adanalı (Ed.), DİB Yay., İstanbul 2014.
- Kılıç, Sadık, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Hibaş Yayınları, Konya 1984.
- Kılıç, Sadık, “Kur'an'a Göre Şiddetin Semantik Alan Tahlili ve Düşünceye Yansımaları”, *Şiddet Karşısında İslam*, Bünyamin Erul (Ed.), 2. Bsk., DİB Yay., Ankara 2015, s. 175-245.
- Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, Mustafa Koç (hazl.), Klasik Yay., İstanbul 2007.
- Kırbaçoğlu, Hayri, *İslam Düşüncesinde Sünnet- Eleştirel Bir Yaklaşım-*, 3. Bsk., Ankara Okulu Yay., Ankara 1997.
- Kızmaz, Zahir, “Şiddetin Sosyo - Kültürel Kaynakları Üzerine Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 16, Sy. 2, ss. 247-267.
- Kirmânî, Muhamemd b. Yusuf, *el-Kevakibü'd-derari fi şerhi sahih Buhârî*, Daru ihyai't-türasi'l-arabi, Beyrut 1981.
- Kocabaşoğlu, Neşe, vd., “Sosyo-Kültürel Açından Şiddet”, *Biyolojik-Sosyolojik Psikolojik Açından Şiddet*, İbrahim Balcıoğlu (ed.), Yüce Yayım, İstanbul 2000.
- Kocacık, Faruk, “Şiddet Olgusu Üzerine”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 1, s. 1-7.
- Kocadaş, Bekir, vd., *Gençlik ve Şiddet –Toplumsal Alanda Şiddetin Yükselişi-*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2010.
- Kocaer, Abdullah Feyzi, *Sahih-i Buhârî*, 4. Bsk., Hüner Yay., Konya 2004.
- Koçyiğit, Hikmet, *Mekkî Ayetlerde Sosyolojik Unsurlar*, Pınar yay., İstanbul 2013.
- Koçyiğit, Talat, *Hadisçiler ve Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, 4. Bsk., Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1989.
- Köknel, Özcan, *Bireysel ve Toplumsal Şiddet*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul 2000.
- Köknel, Özcan, *Şiddet Dili*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2013.
- Köktaş, Yavuz, Bataleyevsi'ye Göre Hadislerde Ortaya Çıkan İhtilafların Sebepleri, HRÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: V, Ocak-Haziran 2003, s. 135-154.
- Köktaş, Yavuz, “İbn Haldun'un Mukaddime Adlı Eserinde Hadis İlimleri ve Hadis-Sosyoloji İlişkisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VII/1, 2003, s. 302.
- Köktaş, Yavuz, *Günümüz Hadis Tartışmaları*, İFAV Yayınları, İstanbul 2012.
- Köse, Saffet, “Cihad Şiddete Referans Olabilir Mi?”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 9, 2007, ss. 37-70.
- Köse, Saffet, *Din ve vicdan Hürriyeti*, İz Yay., İstanbul 2003.
- Köylü, Mustafa, *Değerler Eğitiminde Ailenin Rolü- Tartışmalı İlmi Toplantı- Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 2010, s. 227-260.
- Kuçuradi, İoanna, “Adalet Kavramı”, *Adalet Kavramı*, Adnan Güriz (Ed.), 4. Bsk., Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2013.

- Kula, Sedat - Çakar, Bekir, “Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Toplumda Bireylerin Güvenlik Algısı ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki”, *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Yıl: 2015 C. 6 S. 12, s. 197.
- Kurt, Abdurrahman, “Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yönden İslam Öncesi Mekke Toplumu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, C. 10, S. 2, 2001.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Cami li Ahkâmî'l-Kur'an*, Daru'l-fikr, Beyrut 2008.
- Kutub, Muhammed, *Sosyal Bilimlerin İslâmî Temelleri*, M. Beşir Eryarsoy (Çev.), Beka Yay., İstanbul 2011.
- Ma'mer b. Raşid, *el-Câmi*, Habîbü'r-rahman el-'Azami (tah.), Pakistan 1403.
- Mahmudov, Elşad, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, İSAM Yayınları, İstanbul 2010.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî, *Muvatta*, Muhamemd Fuad Abdulkakî (Tah.), Dâru İhyâi't-türâsî'l-arabî, Beyrut 1985.
- Martı, Huriye, “Olumsuz Kadın Algısının Uydurma Rivayetlerdeki İzleri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 9, S. 3, 2009, s. 101-119.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, Murat Sülün (nşr.), IX, İstanbul 2007.
- Maverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb, *el-Ahkâmu's-Sultaniyye*, Ali Şafak (terc.), İstanbul 1994.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, Mustafa es-Sekka (nşr.), Beyrut 1978.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ, *İslam'da Savaş Hukuku*, Beşir Eryarsoy (terc.), 2. Bsk., Buruç Yay., İstanbul 2009.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı*, Ahmed Asrar (çev.), Pınar Yayınevi, ty.
- Michaud, Yves, *Şiddet*, Cem Muhtaroglu (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul t.y.
- Moses, Rafael, “Şiddet Nerede Başlıyor?”, Ayşe Kul (Çev.), *Cogito*, sy. 6-7, 8. Bsk., YKY, İstanbul 2014.
- Mubarekfuri, *Tuhfetü'-Ahvezi bi şerhi camii't-Tirmizî*, Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, t.y.
- Müslim, Müslim b. Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, Çağrı Yay., I-III, İstanbul 1992.
- Nâsır b. Süleyman, “el-ihtilâf fi'l-ameli'l-islâmî: el-esbâb ve'l-âsâr”, <http://waqfeya.com>. (Erişim Tarihi: 16.10.2018)
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *Sünen-i Nesâî*, Çağrı Yay., I-II, İstanbul 1992.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, Yusuf Ali Bedevî (tah.), 6. Bsk., Dâru İbn Kesîr, I-III, Beyrut 2013.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Sahihi Müslim*, Daru'l-marife, Beyrut 1997.

- Nura b. Hasan, “ez-Zulmü fi Davi’l-Kur’ani’l-Kerîm”, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Camiatü’l-Hâc lihadar, Cezâir 2009.
- Okumuş, Ejder, *Dinin Meşrulaştırma Gücü*, Ark Kitapları, 2005.
- Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1995-1996.
- Öz, Şaban, “Kabileden Ümmete Müslüman Arap Ulusunun Doğuşunda Altyapı Hazırlıkları”, *İstem*, S. 19, 2012, s.34-55.
- Özdemir, Muhammet, “Sünnet Sosyolojisinin Epistemolojik Temelleri”, *Eskiye*, S. 23, İstanbul 2011, s. 20-38.
- Özel, Ahmet, “Cihad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VII, İstanbul 1993, s. 527-531.
- Özel, Ahmet, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı-Dârulislâm Dârulharb-*, 6. Bsk., İz Yay., İstanbul 2011.
- Özen, Şükrü, “İhtilaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXI, İstanbul 2000, s. 565-568.
- Özerkmen, Necmettin “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 28 Ocak-Şubat 2012, ss. 1-19.
- Özkalp, Enver, *Sosyolojiye Giriş*, 22. Bsk., Ekin Yay., Bursa 2013.
- Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, İstanbul 1996.
- Özsoy, İsmail, “Faiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XII, İstanbul 1995, s. 110-126.
- Özsoy, Ömer, *Sünnetullah*, 4. Bsk., Fecr Yay., Ankara 2018.
- Öztürk, Mustafa, *Kur’an’ı Kendi Tarihinde Okumak*, 4. Bsk., Ankara Okulu Yay., Ankara 2013.
- Peker, Hüseyin, *Din ve Ahlak Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları*, Samsun 1991.
- Perşembe, Erkan, “Dinde Sembolün Fonksiyonu ve İslâm’da Sembolik Değerlerin Bugünü”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.10, 1998, ss. 89-102.
- Perşembe, Erkan, “Genç-Aile İlişkilerinde Uyumun Sağlanmasında Dinin Fonksiyonel Rolü Üzerine”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 11, 1999, s. 7-19.
- Riches, David, *Şiddet Olgusu*, (Antropolojik Açından Şiddet İçinde), David Riches (Ed.) - Dilek Hattatoğlu (Çev.), İstanbul 1989.
- Rosenberg, Marshall B., *Şiddetsiz İletişim*, Lalegül Hümaşah Ergun (çev.), 8. Bsk., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Ravâiu’l-beyân- Tefsîru âyâti’l-ahkâm-*, el-mektebetü’l-asriyye, I-II, Beyrut 2015.
- Said, Cevdet, *Bireysel ve Toplumsal Değişimin Yasaları*, İlhan Kutluer (çev.), İnsan yay., İstanbul 1984.
- Said, Cevdet, *Ademoğlunun İlk Mezhebi-İslâmî Hareketin Şiddet Sorunu-*, Halil İbrahim Kaçar (çev.), 5. Bsk., Pınar Yay., İstanbul 2016.

- Sarp, Refiye Öznil, “Fiten ve Melâhim Edebiyatı”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Savrun, Mert- Balcıoğlu, İbrahim, “Kentleşme, Kadın ve Şiddet”, *Biyolojik, Sosyolojik, Psikolojik Açından Şiddet*, İbrahim Balcıoğlu (Ed.), Yüce Yayım, İstanbul 2000.
- Savrun, Mert, “Şiddetin Nörobiyolojisi”, *Biyolojik, Sosyolojik, psikolojik Açından Şiddet*, İbrahim Balcıoğlu (Ed.), Yüce yayım, İstanbul 2000.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *Şerhu's- Siyeri'l-Kebir*, M. Sait Şimşek- İbrahim Sarmış (çev.), I-V, Egitaş Yay., 2001.
- Sezer, Baykan, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Sezikli, H. Ahmet, “Münafık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXI, İstanbul 2006, s. 568-569.
- Sırma, İhsan Süreyya, *İslamî Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad*, 44. Bsk., Beyan yay., İstanbul 2016.
- Soysaldı, Mehmet, “Kur'an'da İftira Kavramı ve Müfterilerin Hükümü”, *Diyanet İlmî Dergi*, DİB Yay., C. 41, S. 4, 2005. ss. 91-114.
- Sönmez, Senem-Selçuk, “Postmodern Dönemde Farklılığın Kutsanması ve Toplumun Parçalaştırılması: Öteki ve Ötekileştirme”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, c. 15, S. 2, 2012, ss. 79-99.
- Şa'ban, Abdullah, *Fıkhu'l-fiten fi davi's-sünne*, Dâru'l-ulûm, 1420.
- Şa'bân, Zekiyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, İbrahim Kafi Dönmez (terc.), TDV Yay., Ankara 2001.
- Şaban, Abdullah, *Davabitü'l-ihtilafî mîzânî's-sünne*, Daru'l-hadis, Kahire 1997.
- Şafak, Ali, “Bağy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IV, İstanbul 1991, s. 451.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî el-Gırnâtî, *el-Muvâfakât*, I-VII, Daru İbni Affân 1997.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî el-Gırnâtî, *el-İ'tisâm*, Mustafa Ebu Süleyman en-Nedvi (tah.), I-II, Riyad, 1996.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdulkerim eş-Şehristânî, *el-milel ve'n-nihal*, I-II, Kahire 1961.
- Şeker, Mehmet, *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 7. Bsk., Ankara 2007.
- Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli (sad.), Ankara Okulu Yay., Ankara 1997.
- Şentürk, Recep, *İnsan Hakları ve İslâm-Sosyolojik ve Fıkhi Yaklaşımlar-*, İstanbul 2007.
- Taftâzânî, Sa'düddîn, *Şerhu'l-Akâid*, Talha Hakan Alp (Ter. ve izah), 4. Bsk., MÜİF Vakfı Yay., İstanbul 2017.
- Tarhan, Nevzat, *Psikiyatri Penceresinden İnsan ve Toplum*, Zafer Yayınları, İstanbul 2001.

- Tarhan, Nevzat, “Şiddet Davranışlarını Psikolojik-Kültürel Boyutu”, *Biyolojik, Sosyolojik, Psikolojik Açından Şiddet*, İbrahim Balcıoğlu (Ed.), Yüce Yayım, İstanbul 2000.
- Tarhan, Nevzat, *Toplum Psikolojisi ve Empati*, 11. Bsk., Timaş Yay., İstanbul 2017.
- Tatar, Burhanettin, “Formasyon-Deformasyon-Transformasyon Diyalektiği Olarak Şiddet Bağlamında Din Dili”, *Din ve Şiddet*, Faruk Sancar (Ed.), RTEÜ Yay., Ankara 2016, s. 373
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid el-Fârûkî, *Keşşâfî istilâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm, Rafic el-Ajam (Ed.)*, I-II, Beyrut 1996.
- Tekin, Mustafa, “İslâm Sosyolojisinin İmkânı”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji-V, İslâm ve Sosyoloji*, Mustafa Tekin (Ed.), Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.
- Tekin, Mustafa, “Sünnet Sosyolojisinin İmkânı- İslam Sosyolojisine “Sünnetten” Başlamak-”, *Eskiyeni*, S. 23, İstanbul 2011.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd), *Sünen-i Tirmizî*, Çağrı Yay., I-III, İstanbul 1992.
- Toksarı, Ali, “İslam’da İhtilafın Yeri”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4, Kayseri 1987, s. 285-320.
- Topal, Şevket, “İslam Ceza Hukukunda Suça Uygulanılan Had, Kısas, Tazir vb. Müeyyideler Şiddet Olarak Algılanabilir mi?”, *Din ve Şiddet*, Faruk Sancar (Ed.), Ankara 2016, s. 581-601.
- Topaloğlu, Bekir, “Fırka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XIII, İstanbul 1996, s. 35.
- Topaloğlu, Bekir, “Mezhep (Mezheplere Ayrılmanın Dinî Hükmü)”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, XXIX, İstanbul 2004, s. 534.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi*, 6. Bsk., Damla yay., t.y.
- Trend, David, *Medyada Şiddet Efsanesi*, Gül Bostancı (Çev.), YKY, İstanbul 2008.
- Tuğlu, Nuri, *Bireysel ve Aile İçi İlişkilerde İslam’ın Şiddet Karşıtlığı*, Rağbet, İstanbul 2009.
- Tuksal, Hidayet Şefkatli, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Gelenegindeki İzdüşümü*, 2. Bsk., Kitabiyat Yay., Ankara 2001.
- Tuzcu, Ayla - Bademli, Kerime, “Göçün Psikososyal Boyutu”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry* 2014; 6 (1),
- Tümer, Günay, “Din”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IX, İstanbul 1994, s. 312-320
- Türer, Celal, “Şiddetin Neliği ve Kavramsal Çerçevesi”, *Şiddet Karşısında İslam*, Bünyamin Erul (Ed.), DİB Yay., 2014.
- Türkdoğan, Orhan, *Günümüzde Toplumsal Şiddet ve Türkiye Gerçeği*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Türkdoğan, Orhan, *Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği*, Timaş Yay., İstanbul 1996.
- Üdeh, Abdulkâdir, *Mukâyeseli İslâm Ceza Hukuku*, Ali Şafak (çev.), 2. Bsk., Kayıhan Yay., I-II, İstanbul 2012.

- Uğur, Mücteba, “Asr-ı Saadette Sosyal Hayat”, *Asr-ı Saadette İslam*, Vecdi Akyüz (ed.), 2. Bsk., Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.
- Ulutürk, Veli, “Kur’ân-ı Kerîm’de Zulüm Kavramı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 9, 1990, s. 121.
- Uyanık, Mevlüt, “İsmail Râci Fârûkî”, *Çağdaş İslam Düşünürleri*, Cağfer Karadağ (Ed.), 2. Bsk., Ensar Yay., İstanbul 2007, ss. 131-142.
- Üçer, Cenksu, “Mezhep Olgusu ve Mezhepçilik Ekseninde İhtilaf Ahlakı”, C. 53, S. 3, *Diyanet İlmî Dergi*, 2017, s. 135-162.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Felsefeye Giriş*, Ankara 1958.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Sosyoloji Sözlüğü*, Talim ve Terbiye Dairesi Yayınları, İstanbul 1969, s. 73.
- Ünal, Yavuz, *Hadisleri Tespitte Yöntem Sorunu*, Etüt Yay., Samsun 1999.
- Ünal, Yavuz, *Hadis Geleneğinde Metin Bilinci*, Etüt Yay., Samsun, 2008.
- Ünsal, Artun, “Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi”, *Cogito*, YKY, S. 6-7, İstanbul 1996, ss. 29-37.
- Ürkmez, Ahmed, *Ahlak Ekseninde Hadis*, TDV Yay., Ankara 2014.
- Üzümcü, Adem - Korkat, Mustafa, Türkiye’de Gelir Dağılımı Adaletsizliği ve Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımların Gelişimi, (2003-2012), Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi C. 5, sy. 8, 2014, s. 138.
- Wensinck, Arent Jan, *el-Mu‘Cemü’l-Müfehres li-Elfâzi’l-Hadîsi’n-Nebevî*, Çağrı Yay., I-VII, İstanbul 1986.
- Yaman, Ahmet, “Siyer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXVII, İstanbul 2009, s. 316-319.
- Yavuz, Ruhi, “Kültür ve Şiddet”, *Biyolojik, Sosyolojik, Psikolojik Açından Şiddet*, İbrahim Balcıoğlu (Ed.), Yüce yayım, İstanbul 2000, s. 103-107.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Fasık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XII, İstanbul 1995, s. 202-205.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Tekfir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XL, İstanbul 2011, s. 350-356.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, İsmail Karaçam vd. (sad.), Azim Dağıtım, I-X, İstanbul ty.
- Yeniçel, Necati - Kayapınar, Hüseyin, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, Şamil Yayınevi, I-XVII, İstanbul 1987.
- Yıldırım, Zeki, “İhtilafın Menşei, Konusu ve Çeşitleri”, *Atatürk Üniveristesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 15, Erzurum 2001, s. 215-248.
- Yılmaz, Hüseyin, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, İnsan yay., İstanbul 2003.
- Yılmaz, Yasin, “Cihad Kavramı ve Hz. Peygamber’in (sas.) Mekke İle Medine’deki Uygulamaları”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 22, 2013, s. 285-307.
- Yörükoğlu, Atalay, *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, Ankara, 1983.
- Yücel, Musatafa T., “Adaletsizlik Olgusu”, *Adalet Kavramı*, Adnan Güriz (Ed.), 4. Bsk., Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2013.

Zebidî, Ebü'l-Abbâs Zeynüddîn (Şihâbüddîn) Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ahmed Naim (Çev.), 6. Bsk., DİB Yay., I-XIII, Ankara 1980.

Zehra, Muhammed Ebû, *et-Tekâfülü'l-ictimâiyyi fi'l- islâm*, Dâru'l-fikri'l-arabiyyi, Kahire 1991.

Zehra, Muhammed Ebû, *İslamda Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, Sıbgatullah Kaya (çev.), Ankara Yay., t.y.

Zeydan, Abdulkerim, *Fıkıh Usulü*, Ruhi Özcan (çev.), MÜİFV Yay., İstanbul 1993.

Zeydan, Corci, *Medeniyet-i İslamiye Tarihi*, Zeki Megamiz (terc.), I-V, İstanbul 1329.

ÖZ GEÇMİŞ

İsa Onay, 1983 tarihinde Samsun'un Çarşamba ilçesinde doğdu. 2005 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2006-2010 yılları arasında Çorum'un Kargı İlçe Müftülüğüne bağlı olarak imam-hatiplik görevini sürdürdü. 2010-2013 yılları arasında Trabzon Dini Yüksek İhtisas Merkezinde Arapça ve Temel İslam Bilimlerine dair İhtisas eğitimi aldı. 2013 yılında OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim dalı, Hadis Bilim dalı alanında Yüksek Lisans programını bitirdi. 2013-2015 yılları arasında Sinop'un Gerze ilçesinde vaizlik yaptı. 2015 yılından itibaren Rize Müftü Yusuf Karali Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdürlüğü'nde Eğitim görevlisi olarak görev yapan Onay, iyi derecede Arapça bilmektedir.

İletişim Bilgileri:

E mail: onay.55@hotmail.com

Telefon: 0537 341 02 75